

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL

EN

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON.

DEEL L.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1908.

INHOUD.

Inhoud van Deel L.

TABLE DES MATIÈRES.

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

DOOR

J. P. MOQUETTE.

(*met 4 platen*).

De Duiten en halve Duiten voor de Vereenigde Oost Indische Compagnie geslagen in West Friesland.

De munt inrichting van West Friesland had volgens Mr. L. W. A. Besier, in zijn reeds meermalen geciteerd werkje »De muntmeesters en hun muntslag", geen vaste plaats, en werd in den tijd, waarin de duiten voor de Vereenigde Oost Indische Compagnie geslagen zijn, om de 10 jaren verplaatst van Hoorn naar Enkhuizen, en van daar naar Medemblik.

Volgens hem zijn de West Friesche munten van 1720—1731 van 1751—1761 en van 1781—1791 in Hoorn; die van 1741—1751 en van 1771—1782 in Medemblik; daarentegen die van 1732—1741, van 1761—1771 en van 1791—1796 in Enkhuizen geslagen. In het jaar 1796 werd de West Friesche munt, tot een Hollandsche munt verklaard, zoodat in geen geval duiten met het wapen van West Friesland kunnen voorkomen later dan 1796. [1])

De muntmeesters van West Friesland voerden hun eigen muntteeken, dat soms een zinspeling bevatte op hun naam, en zoo vinden we dan ook op de eerste jaargangen als zoodanig een raap of knol, zijnde het muntteeken van Jan Knol, die muntmeester was van 1715—1741.

Teunis Kist die van 1741—1761 muntmeester was voerde als muntteeken een haan; terwijl Pieter Buijsken (t. a. p.

---

1) Dit à governo voor hen die nog eenige waarde zouden willen toekennen aan de lijsten gepubliceerd door J. S. van Coevorden. in het Tijdschrift voor Indische Taal, Land- en Volkenkunde jaargang 1858, Deel VII fol: 103 e. v.

ook Bruijskes genoemd) die van 1761—1782 als muntmeester fungeerde, een schuit (haringbuis) als muntteeken voert.

De duiten van latere jaren, dragen een rozet als muntteeken, en zijn geslagen door Hessel Slijper, die van 1781—1796 aan de West Friesche munt, als muntmeester werkzaam was.

Naar mij voorkomt kunnen deze gegevens niet allen geheel juist zijn, want er zoude uit moeten volgen, dat bijv. in 1781 en 1782 gelijktijdig in Medemblik en in Hoorn gemunt werd, en aangezien te gelijk met de munt-inrichting, tevens de muntmeesters verhuisden, is zulks toch niet aantenemen.

De duiten geven ons in dit opzicht geen uitsluitsel, en zal ik alleen kunnen aantoonen, dat de muntmeesters, zoo niet steeds, toch soms, ook de stempels van hun voorgangers overnamen en bleven gebruiken; zoodat we bijv. door Hessel Slijper, duiten zien slaan, met stempels onder Pieter Buijsken vervaardigd.

Omtrent de wijze waarop de stempels vervaardigd werden, kan ik kort zijn, na de nog al uitvoerige behandeling van dit onderwerp in mijn vorig stuk over de duiten in Zeeland [1]) geslagen, en zal ik dan ook waar noodig, mijn bevinding alleen ter loops vermelden.

Als eerste jaargang vond ik duiten van 1729. [2]) en bezit ik van dat jaar 13 stempels. Op den omtrek van het schild na, zijn de stempels met poinçons voor de kroon, de leeuwen en de blokjes geslagen. Het type is steeds, ook wat den vorm van het schild betreft, zooals afgebeeld in fig. 115. Van de keerzijde is alleen het monogram steeds gegraveerd, de rest is op de stempels geslagen, alleen van de knol is de wortel er bij gegraveerd.

Slechts twee mijner munten hebben het monogram sterk varieerend als fig. 115 en 116, alle andere daarentegen hebben dat met geringe afwijking als op fig. 117.

Zoowel op de voor als op de keerzijde ziet men veelal

1) In dit tijdschrift deel XLIX pag. 319.

2) J. S. van Coevorden, vermeldt de jaren 1712 en 1717, doch twijfelt (sic) aan de echtheid der duiten met die jaartallen.

een centerpunt. Op de voorzijde is die punt, indien ze niet bedekt wordt door den bovensten leeuw, te zien tusschen den nek en den staart. Op de keerzijde staat ze tusschen of tegen de O en C. Aangezien die centerpunt ook op stempels van volgende jaren voorkomt, en in sommige gevallen dienen kan ter herkenning van de stempels, maak ik er opmerkzaam op.

Duiten van het jaar 1730 heb ik nimmer aangetroffen, en hoewel het mogelijk is dat ik mij vergis, en mij zelfs twee gevallen bekend zijn die tegen mijn gevoelen zouden kunnen pleiten, hel ik toch over tot het idee dat geen duiten van dien jaargang in *omloop* geweest zijn.

In de collectie van het Bat. Gen. van K. & W. komt een afslag in goud voor met het jaartal 1730. Omtrent dat stuk heb ik evenwel het volgende kunnen vaststellen.

De voorzijde, zie mijn afbeelding fig. 118, is absoluut identiek met de voorzijde van de proefslagen in goud en zilver, die ik ken van het jaar 1731. Zelfs een kleine fout in den stempel, n. m. een fijne punt links van het wapen ontbreekt er niet op. De keerzijden zijn geheel verschillend, en op die van 1730 heeft men de centerpunt, veranderd in een trosvormige figuur.

Verder treffen we onder mijn 27 stempels van het jaar 1731 één munt aan met de voorzijde als fig. 115. Omtrent die munt kan ik vaststellen, dat ze niet alleen gelijk is wat het type betreft, doch ze is wat de voorzijde betreft, geslagen met een stempel die ook reeds in 1729 gediend had, want ze is identiek met een mijner munten van dat jaar.

Ook dit geval kan dus niet pleiten voor duitenslag in 1730.

In den Catalogus der verzameling van 's Rijks munt te Utrecht (blijkens den datum der geschiedkundige aanteekeningen, gedrukt in 1886) vind ik op bladz. 41 onder No. 38 een duit vermeld van 1730. Ik ken dat stuk helaas niet, en kunnen misschien daardoor mijn mooie combinaties direct te niet gedaan worden.

Mijn overige 26 stempels van 1731 hebben allen den

vorm van het schild, zooals dat van den proefslag. (fig. 118) doch ik vond geen koperen munten van denzelfden stempel, als voor dien proefslag gebruikt.

De stempels zijn steeds slordig bewerkt, en met uitzondering der blokken in 't wapen en cijfers, rozetten en punten op de keerzijden, geheel gegraveerd. Op een stempel, zie fig. 120, vergat de graveur de blokken.

Sommige munten hebben op beide zijden, of alleen op een der zijden, nog een cirkel, dikwijls zeer onduidelijk, binnen den geribden buitenrand.

Eenige hebben de kroon met punten tusschen de rozetten, en in den vorm als fig. 120, andere zonder punten als fig. 122. Eenige exemplaren hebben de kroon geheel plat op het schild liggend als in fig. 121.

Slechts 5 mijner exemplaren hebben op de keerzijde het breede monogram als fig. 120 alle andere hebben dat min of meer in den vorm als fig. 119.

Het muntteeken staat steeds tusschen vijf bladerige rozetten, en op één stempel is de rechter rozet verdubbeld.

Het jaartal is meestal geflankeerd door kleine vijfpuntige stompe sterren (of rozetten) zelden door punten, en slechts een mijner exn. heeft instede van punten, kleine cirkels (fig 123 a-b). [1])

Behalve bovengenoemde varianten, bezit ik nog een munt, waarvan het jaartal gesleten is, en welke munt ik alleen afgaande op het breede monogram aan 1731 toeschrijf.

De kroon wijkt af van alle voorgaande, en heeft den vorm als fig 120, doch de rozetten zijn niet rond, maar drie bladerig als fig. 127.

Van het jaar 1732 bezit ik slechts 5 stempels die allen wat de voorzijde betreft voldoen aan het type fig. 121, alleen loopt het wapenschild van onderen niet in een punt uit, doch is dat rond. De keerzijde heeft het type fig. 119. De jaartallen staan tusschen punten, of tusschen sterren, fig.

1) Ook Fonrobert vermeldt deze variant fig. 123a onder No. 385.

124. 125, en het muntteeken is steeds geflankeerd door rozetten.

Van de 16 stempels in mijn collectie, van jaargang 1733, zijn nog 2 exn. van het type fig. 126, doch een daarvan heeft de kroon als fig. 127. De resteerende 14 stempels zijn alle van het type fig. 129. Voor de stempels van dit type gebruikte men poincons voor de onderdeelen der kroon, voor de leeuwen en voor de blokjes. Ook de keerzijde is geheel met poincons geslagen, en alleen het muntteeken is steeds bijgewerkt. Slechts een mijner exn. heeft den band der kroon ingevuld met groote ruiten z. a. in fig. 128, alle andere hebben die invulling als in fig. 129.

Op deze 14 stempels hebben de cijfers steeds den vorm als in fig. 129 afgebeeld.

Mijn 18 stempels van 't jaar 1734 hebben allen de voor- en keerzijde als fig. 129. Het jaartal varieert en is op 11 exn. groot als fig. 130, met variatie wat de 4 betreft, die soms meer gesloten is; terwijl op 7 exn. het kleine jaartal als in fig. 131 voorkomt.

Onder deze laatste is één exr. waarop de rechter rozet verdubbeld is, terwijl op een ander exr. de leeuwen sterk vooroverhellen.

Van 1735 bezit ik 13 stempels. De voorzijde komt voor in twee typen en wel z. a. fig. 129 en 132.

Een der stempels fig. 129 heeft 6 instede van 5 blokjes, en wel doordat beneden 2 blokjes schuins boven elkaar staan. De leeuwen en de kroon varieeren meer, en de laatste is op vele exn. breeder. De keerzijde is steeds van het type fig. 129, slechts een exr. heeft de rozetten dichter bij het muntteeken, en allen voeren het jaartal in kleine cijfers als fig. 131.

De bovenhaal van de 5 is afgebroken en op eenige munten komt dat cijfer als 5 voor.

Op de meeste stempels werd de breuk bijgewerkt, doch steeds zeer onbeholpen.

De munten van 1736 zijn zeer zeldzaam, en bezit ik van

dat jaar slechts 2 Stempels, die beiden de voorzijde hebben als fig. 132 en de keerzijde als fig. 129, doch het jaartal met kleine cijfers als fig. 131.

De zoogenaamde proefslagen van dit jaar beschouw ik als fancy, tot tijd en wijle men mij een duit toont met die stempels geslagen.

Van het jaar 1737 vond ik 17 stempels, die wat de voorzijde betreft allen van het type fig. 132 zijn. De keerzijde is ook steeds gelijk die van 't voorgaande jaar, doch slechts een exr. heeft het jaartal met kleine cijfers als fig. 134, alle andere hebben het jaartal met groote cijfers als fig 133.

De spitse 1 zooals in fig. 130 vond ik bij dezen jaargang niet. Op één stempel vertoont alleen de onderste leeuw verdubbeling, terijl op en ander exr. alleen de 7 van het jaartal verschoven is.

Van de jaren 1738 tot en met 1742 heb ik nooit duiten gezien, hoewel Netscher en van der Chijs het jaar 1742 nog in hun lijst opnemen. De catalogus van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam vermeldt zelfs nog duiten van 1739 en 1741, (bladz. 401. No. 4542 en 4545) doch kan ik over die munten niet oordeelen.

Van het jaar 1743 bezit ik slechts 4 stempels.

Het type der voorzijde bleef gelijk aan dat der voorafgaande jaren, alleen heeft op een exr. de kroon punten tusschen de rozetten als fig. 135. De keerzijde is van een geheel nieuw type, fig. 132. De cijfers van het jaartal zijn zwaarder, en 't muntteeken is nu een haan tusschen punten. Slechts op zeer mooie exn. zijn van dien haan (sic) de détails zooals door mij afgebeeld, te zien, en is het opmerkelijk dat de kam, of wat daarvoor door moet gaan, steeds uit een paar streepjes bestaat. [1])

Het jaar 1744 geeft ons wat meer varieatie te zien en vallen mijn 17 stempels van dat jaar in 4 typen. Een exr.

---

1) Door de fotolitografische réproductie ging van sommige details, ook op andere platen wel eens iets verloren, doch ter plaatse is een andere réproductie niet uitvoerbaar.

heeft, het wapen en de keerzijde als fig. 137. Mogelijk is deze duit, die echter blijkens de slijtage lang gecirculeerd heeft, geslagen met een stempel voor zoogenaamden proefslag bestemd. Behalve deze munt noteer ik:

4 stempels voorzijde = fig. 132. kroon = fig. 135. keerzijde = fig. 132.
4 » » = » 132. keerzijde = » 137.
8 » » = » 132. » = » 132.

In den regel is het wapenschild van deze laatste serie iets breeder.

De jaren 1745 tot en met 1749 kan ik te gelijk behandelen. Alle munten van die jaren in mijn bezit voldoen voor- en keerzijde aan het tijpe fig. 132, alleen zijn de wapens breeder en zijn de lijnen die het schild vormen dikker. De cijfers der jaartallen zijn dezelfde die in 1743—44 gebruikt werden, en alleen in 1748 komen varianten van de 4 en de 8 voor als in fig. 138, 139 en 140 afgebeeld. In 1746 kan men 2 typen voor de 6, en in alle jaren eveneens twee typen voor de 7 vinden.

In 1745 is van een der poincons die voor het muntteeken gebruikt werden, de bek afgebroken en ziet men dien later op de stempels bijgewerkt.

Ik moet hier nog noteeren dat de pooten van den haan steeds op de stempels bij gegraveerd zijn, en dat alleen de romp geslagen werd.

Verdubbelingen aan de leeuwen en aan de blokjes komen in deze jaargangen voor, en van 1748 bezit ik een stempel met verschoven monogram. Munten met 2 × de keerzijde bezit ik van 1745 en 1748 en ook van andere jaren vond ik dergelijke stukken vermeld.

Het schijnt dat muntmeester Teunis Kist die rariteiten in het groot vervaardigde, want hoewel ze strikt genomen zeldzaam moesten zijn, vindt men ze daarentegen in elke verzameling. In omloop zag ik ze nooit, wat evenwel weinig bewijst.

Wel vond ik eens een exemplaar met 2 × het wapen,

waarvan ik den jaargang nog niet heb kunnen bestemmen en dat lang in omloop geweest is, afgaande op het gesleten voorkomen.

Ik vond van de jaren 1745 tot en met 1749 respectivelijk 15, 15, 12, 23 en 17 Stempels.

De munten van 1750 zijn voor- en keerzijde gelijk aan type fig. 132, doch bij enkele exemplaren is een geringe wijziging in de invulling van den band der kroon, en zijn eenige der langgerekte ruiten, vervangen door langwerpige blokjes. Van mijn 16 stempels hebben nog 12 de invulling als op fig. 132 en van deze serie heeft een stempel punten tusschen de rozetten der kroon als fig. 135.

Van de 4 overige stempels hebben 3 den band ingevuld als fig. 136, terwijl 1 exr. die invulling heeft als fig. 143.

Sommige kronen rusten niet vlak op het schild, doch zijn min of meer daarvan verwijderd, en ziet men dan dien band doorgetrokken als op fig. 136. Ook bij den jaargang 1749 komen eenige stempels voor die deze eigenaardigheid vertoonen.

De cijfers van het jaartal varieeren door de 5, als in fig. 141, 142, doch deze laatste vorm is hoogst zeldzaam, en komt slechts op een mijner munten voor. Op een der stempels is de 0 verdubbeld.

De wapenschilden zijn weder gevormd door dunne lijnen en de enkele stukken die met dikke lijnen voorkomen, zijn nog stempels van 't voorgaande jaar.

Wat in 1750 uitzondering was, wordt in 1751 bijna regel. Onder mijn 20 stempels van dat jaar, allen nog van het type fig. 132, komen slechts 2 exn. voor, die de invulling op den band der kroon hebben als fig. 135. Zeventien exn. hebben die als in fig. 136 en op een stempel is die als fig. 143.

Voor 't eerst in dezen jaargang, zien we de ooren der leeuwen gevormd door punten, die zeer onregelmatig zijn aangebracht, zoodat ze soms te ver van den kop staan, en somwijlen bijna een der oogen raken.

Van 1752 vond ik 14 stempels, allen op de invulling

van den band na, gelijk aan het type fig. 132. Van deze stempels hebben 9 exn. de invulling als op fig. 136, en 2 zooals op fig. 143.

In fig. 148 beeld ik de voorzijde af van een zilveren proefslag die ik van 1752 bezit, en wel omreden ik een duit vond, die wat de voorzijde betreft van hetzelfde type, (niet van denzelfden stempel) is. De keerzijde van den proefslag draagt evenwel het muntteeken tusschen rozetten, als in fig. 137, en van het jaartal is de 2 anders gevormd dan van de gewone munten De keerzijde van mijn duit is daarentegen van het gewone type fig. 132, doch helaas is van het jaartal nog alleen 175 . . . zichtbaar.

Het kan dus zijn dat die duit van 1752 is, doch aangezien de voorzijde van den zoogenaamden »duit met takken" van 1756, ook *ongeveer* van het type fig. 148 is, zoo is even goed een ander jaar denkbaar.

Latere vondsten zullen dit moeten oplossen.

Te beginnen met 1752 zien we de manen der leeuwen, links en rechts van den kop, door 2 streepjes gevormd, en aangezien die streepjes niet op de poinçons voorkwamen, doch later werden aangebracht, is er veel verschil bij deze munten, en ook die van volgende jaren, wat die manen betreft.

Van het jaar 1753 bezit ik 18 stempels, waarvan 16 geheel van het type fig. 132, ook wat de invulling op den band der kroon betreft. Op een stempel van deze serie, is op den band het eerste blokje links twee maal geslagen, en wel boven elkaar. De keerzijden dezer 16 exn. zijn allen van het type fig. 132, terwijl de jaartallen steeds de cijfers hebben als in fig. 144. .

Twee exemplaren van dezen jaargang verschillen nog al van de bovengenoemde, en beeld ik een daarvan af in fig. 146. Aangezien de afslag in zilver, die van dit jaar, volgens den catalogus in de collectie van het Bataviaasch genootschap van K. & W. aanwezig moet zijn, door mij niet werd aangetroffen, weet ik dus niet in hoeverre deze proefslag met mijn munt overeenkwam.

Het andere exr. is zoowel voor- als keerzijde van het type fig. 132, doch de leeuwen verschillen van die der eerste serie, door het achterlijf, dat langer is, waardoor de achter pooten verder uit elkaar staan. Het jaartal heeft de cijfers als fig. 145. Valsch zijn naar mijn gevoelen beide munten niet, doch een verklaring voor deze afwijkingen kan ik momenteel niet leveren.

Het zou kunnen zijn dat poinçons gebruikt werden, die voor stempels van andere munten bestemd waren, doch ik bezit geen voldoende vergelijkingsmateriaal om dit na te gaan.

De duiten in Holland geslagen beschrijvende zal ik in een analoog geval, aantoonen kunnen waaraan de poinçon ontleend werd. Op twee stuks na, zijn de 25 stempels die ik van het jaar 1754 vond, zoowel voor- als keerzijde gelijk fig. 132. van de cijfers van 't jaartal vertoont alleen de 4 variatie, en vond ik daarvan de 3 vormen z. a. in fig. 149 *a. b. c.* afgebeeld.

In dit jaar heeft men een partij muntplaatjes van grooter formaat gehad, en daarvoor stempels gebruikt van iets grooter afmeting. [1]) Het type fig. 147 is gelijk aan 't ons reeds bekende type, doch het schild is ruimer, en staan de leeuwen, die overigens dezelfde zijn als die welke voor de andere stempels gebruikt werden, verder uit een. Van de geribde buiten randen, die ik op de teekening weg liet, zijn op mijn exemplaren sporen te zien. Bij de stempels van het gewone formaat treft men eenige aan waarop tegen den geribden buitenrand een fijne cirkel getrokken is, zoodat die rand den vorm krijgt als op fig. 146. Ook in 't volgend jaar vind men dezen vorm der randen terug.

Van 't jaar 1755 bezit ik 25, en van 1756, 18 stempels allen van het type fig. 132.

Van 1755 vond ik een exr. dat op een zeer dun plaatje geslagen is. Een der stempels van dezen jaargang heeft het

---

1) Tenzij, zooals hier het geval is, de diameter der muntplaatjes een speciaal kenmerk oplevert, maak ik er nergens melding van, doch kan men variatie in dat opzicht, onder de duiten van alle munthuizen vinden.

monogram duidelijk verdubbeld, op een ander stuk is zulks het geval met de punt achter den haan. Eigenaardig is het dat de haan instede van een kam, die zooals tot nu toe door 2 of 3 streepjes gevormd werd, slechts één lange lijn (veer) op den kop heeft, een afwijking die ik onder 1755 voor 't eerst aantrof.

Op sommige stempels van 1756 zijn de blokjes smaller.

Onder de stempels der laatste jaargangen vindt men dikwijls exemplaren waarop de leeuwen schuin onder elkander staan. Ook zijn de streepjes die de manen moeten voorstellen vaak nog slordiger aangebracht dan in vorige jaren en staan die schuin, soms ver van den kop af en zijn somwijlen in den kop opgenomen

Daardoor komt het, dat vooral bij gesleten exemplaren de koppen der leeuwen zooveel afwijkingen vertoonen, en die soms breed en soms smal schijnen.

In misschien wel alle verzamelingen vindt men exemplaren hetzij in edel metaal, dan wel koper geslagen, van den zoogenaamden »duit met takken" van het jaar 1756.

Men vindt ze met de voorzijde ongeveer als fig. 148, en keerzijde als fig. 166, doch ook met 2 × die keerzijde. Van beide zijden bestaan nog meerdere stempels.

Waarvoor die stukken gediend hebben weet ik niet, doch in Nederlandsch Indië zijn ze zeker nooit in omloop geweest. [1])

Zeldzaam zijn die stukken niet, en toch staan ze meestal vrij hoog geprijsd, zoodat ze blijkbaar alleen dienstig zijn, om den verzamelaars geld uit den zak te kloppen.

Van de jaren 1757 tot en met 1763 zijn mij geen duiten bekend. Netscher en van der Chijs, alsmede van Coevorden maken melding van duiten in 1757 geslagen.

Toen indertijd de verzameling van J. S. van Coevorden in Nederland verkocht werd had wijlen Mr. J. A. van der

1) Josef Neumann (Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen) noemt die stukken „Spielmünzen der Münzbeamten" Mogelijk is het, doch dat die Heeren zilveren stukken daarvoor geslagen zouden hebben, is toch eenigszins twijfelachtig, ook de goede conditie waarin die stukken verkeeren, pleit er tegen. Of moet ik „Spielmünzen" opvatten als Spielerei"?

Chijs, toen met verlof, machtiging om uit die collectie voor de verzameling van het Bat. Gen. v. K. & W. te koopen alles wat van Nederlandsch Indië ontbrak.

Die duit is niet gekocht — waarom?

Is toen reeds gebleken dat het een valsch exemplaar was? (1)

Ik durf hierop geen antwoord te geven, en van het eenigste jaar, waarin men mogelijk eenig licht omtrent het al dan niet bestaan van duiten der ontbrekende jaargangen, zou mogen verwachten, n. m. het jaar 1764 zijn de munten zoo zeldzaam, dat ik niet meer dan 2 stempels heb aangetroffen, beiden van het nieuwe type fig. 150.

Van het jaar 1765 bezit ik 23 stempels.

Hiervan zijn nog 19 exn. van het type fig. 150 doch 4 zijn van het type fig. 151.

Aangezien de stempels natuurlijk niet gelijk op versleten, bestaat de mogelijkheid dat van dezen jaargang munten voorkomen, die de voorzijde van fig. 150, en de keerzijde van fig. 151 voeren, of omgekeerd. Gezien heb ik die varianten tot heden evenwel niet.

In den jaargang 1766 vond ik evenwel alle combinaties, en vormen de 37 stempels van dat jaar in mijn colectie, de volgende Series:

9	stempels	voorzijde	= fig.	150,	keerzijde	= fig.	150.
3	»	»	= »	150,	»	= »	151.
3	»	»	= »	151,	»	= »	150.
22	»	»	= »	151,	»	= »	151.

Op een der stempels van de laatste serie is de linker rozet zeer duidelijk verdubbeld, terwijl op een ander exr. derzelfde serie, slechts 5 blokjes in het wapen voorkomen, daar het linker middenblokje ontbreekt. Dat dit een fout is van den stempel, bleek mij door het vinden van doubbletten dezer variant. Daar mijn afbeeldingen een en ander niet voldoende weergeven, en op de stempels dikwijls retouches plaats hadden die het beeld kunnen verwarren, bij

1) Deze vraag geldt voor alle munten in die collectie voorkomende, en die in de verzameling van het B. G. v. K. & W., ontbraken.

aldien men slechts tusschen een paar exemplaren vergelijkingen doen kan, is het noodig hier te noteeren, dat de poinçons die dienden voor de kroon en de leeuwen voor de typen fig. 150 en 151 dezelfden zijn. Op type fig 151 heeft men alleen om reden de kroon te smal was voor het breede schild, de band links en rechts op de stempels doorgetrokken, zoodat de kroon als het ware op een boog rust. Vooral de staarten der leeuwen, zijn dikwijls bijgewerkt, en door het slordig inslaan der poinçons, vindt men zeer vaak verdubbelingen, ofverschuivingen aan de leeuwen, of aan de kroon.

Het muntteeken komt in verschillende vormen voor, en de details zijn steeds op de stempels bijgewerkt. [1])

De rozet die in 't midden een punt heeft, waarvan het relief hooger is dan dat van de bladeren, werd een enkele maal te ondiep geslagen, waardoor dan op gesleten exemplaren weinig meer dan de punt te zien is.

Van 1767 bezit ik 51 stempels, die allen van het type fig. 151 zijn. Bij dezen jaargang treft men twee vormen aan voor de cijfers van het jaartal, en hebben 14 mijner stempels de cijfers als in fig. 152*a*, terwijl de resteerende het grootere jaartal als in fig. 152*b* voeren.

Om nu eens tot muggenzifterij over te gaan, noteer ik dat van dat groote jaartal eerst de bovenste linkerhelft van de I afbrak (zie fig. 152*c*) en daarna het geheele bovenstuk (zie fig: 152*d*).

Dat men zich weinig stoorde aan die breuk wordt bewezen doordat van mijn 37 stempels met het groote jaartal slechts 8 de I compleet hebben, terwijl op 21 stempels de geheel gebroken I voorkomt.

Ik releveer deze futiliteiten ook alleen om reden ze ons een duidelijk beeld geven van de gevolgde wijze van stempelfabrikatie.

Trouwens het jaar 1767 is in dat opzicht zeer leerzaam,

---

1) J. S. van Coevorden noemt het muntteeken, een schuit met staanden mast, waarbij een man. Het is duidelijk dat die man in zijn verbeelding bestond, en dat we er een zeil in te zien hebben.

en vinden we stempels waarop een der leeuwen 4 voorpooten heeft; waarop het achterlijf met den staart verschoven is; met verdubbelde rozetten, enz.

Vermoedelijk doordat men met de levering der duiten spoed moest maken, werkte men slordig, doch juist dat slordige werk verraadt de gevolgde methode het best.

Van het jaar 1768 vond ik slechts 7 stempels die allen van het type fig. 151 zijn. Het jaartal komt voor in de varianten als fig. 152 *a. b.* doch de gebroken I is op de stempels verbeterd.

Munten van 1769 zag ik nimmer, en evenmin kon ik op de 9 stempels die ik van 1770 bezit, gegevens vinden die voor of tegen het bestaan van duiten van dien jaargang pleiten.

De voorzijde der munten van 1770 is steeds als type fig. 151, en 3 exn. hebben ook de keerzijde als daar, doch 6 exn. hebben de keerzijde met het nieuwe breede monogram als in fig. 153.

Een kenmerk van dat nieuwe monogram is, dat de ophaal van de V iets gebogen is, en reeds bij voorbaat kan ik hier noteeren dat voor *alle stempels voor de keerzijde, van af dit jaar tot 1788, één poinçon voor het monogram gediend heeft.*

Alle duiten met jaartallen als boven, die een monogram hebben dat niet aan dezen eisch voldoet, *zijn per sé valsch.*

Op een mijner munten van 1770 is het monogram verschoven.

Van 1771, bezit ik 26 stempels, voorzijde gelijk fig. 151, keerzijde gelijk fig. 153. Twee exemplaren zijn op de keerzijde geslagen met stempels van 1770 waarop men de O in I veranderd heeft. Op een exr. is zulks te zien als in fig. 154. Die stempels zijn echter ook te herkennen aan een klein verschil in de zevens van het jaartal. In 1770 zijn de zevens steeds gelijk, terwijl daarentegen in 1771 de vlag van de eerste 7 korter is dan die van de tweede.

Eigenaardig is bij dezen jaargang nog dat de muntteekens

zoo onregelmatig geplaatst zijn, en de punten die het flankeeren, soms dicht bij, soms ver uit elkaar staan. De standen varieeren tusschen fig. 153—156 en 157. Een paar stempels hebben verdubbelingen aan het monogram, en op één stempel is het muntteeken verdubbeld, doch alleen de schuit; de mast c. a. niet.

De munten van 1772 en 1773 zijn van hetzelfde type als 't voorgaande jaar. Op de keerzijde staan de punten als in fig. 156 - 157 en onder mijn 15 stempels van 1772 is daarop slechts een uitzondering.

Van den jaargang 1773 bezit ik slechts 3 stempels. De munten van dit jaar doen in zeldzaamheid niet onder voor die van 1764.

Van de jaren 1774 en 1775 heb ik nimmer munten gevonden, en ik zag ze ook nergens vermeld.

De munten van af 1776 voeren als muntteeken een rozet en zijn wat de voorzijde betreft steeds van het type fig. 151, en wat de keerzijde betreft steeds gelijk type fig. 162. Van nu af zal ik dan ook het type niet meer aangeven, tenzij een verwijzing absoluut noodig is.

Onder mijn 10 stempels van 1776 is één zeer merkwaardig Op de keerzijde n. m. (zie fig. 161) zien we het oude muntteeken de schuit, bedekt door de rozet. Verder is van het jaartal 1773 de 3 door een 6 vervangen. [1]) Wij zien meestal gaarne, dat wat ons te pas komt doch als men de kleine bocht die nog boven aan de 6 te zien is, in aanmerking neemt, geloof ik niet dat iemand daar iets anders uit maken kan.

Volgens de opgaven van Mr. Besier, in zijn werkje, »De muntmeesters en hun muntslag," zijn de duiten met de schuit als muntteeken van Pieter Buijsken, die muntmeester was van 1761—1782.

Hessel Slijper die van 1781 tot 1796 muntmeester was, (op de contradictie in de jaartallen 1781 en 1782 maakte ik reeds attent) voerde geen muntteeken, doch gebruikte op sommige munten als zoodanig een rozet.

---

1) Op de plaat is het jaartal meestal onzuiver wéergegeven.

Nu is het vreemd dat we reeds in 1776 die rozet op de duiten aantreffen, doch nog vreemder vind ik het, dat Pieter Buijsken het noodig vond, *om zijn eigen muntteeken te overstempelen.*

Tevens kunnen we hier constateeren dat, onverschillig of er een fout is in de jaren van opvolging, dan wel dat die opgaven correct zijn, in elk geval vast staat dat Hessel Slijper, met het muntmeesterschap tevens de voor de stempels gebruikte poinçons overnam, want de stempels van 1781 en later, zijn met dezelfde poincons vervaardigd, die reeds van 1770 af dienst deden.

Er schuilt in die opgaven een fout, en is het misschien mogelijk dat de bijna gelijkluidende namen Pieter Buijsken en Pieter Bruijskes daartoe aanleiding gaven, doch ik moet de oplossing van dezen puzzle aan verzamelaars in Nederland overlaten [1]).

Ik voor mijn deel, trek uit de munt hierboven beschreven alleen de conclusie, dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat in 1774 en 1775 duiten geslagen zijn.

Aangezien van de jaren 1777 tot en met 1781 weinig bijzonders te vermelden valt, zal ik ze kort te samen gevat behandelen. Van 1777 bezit ik 10 stempels. Op een exr. is het jaartal 1776 in 1777 veranderd, en op twee stempels staan de cijfers van het jaartal verder uiteen. Van 1778 vond ik 12 stempels, waarvan een met veranderd jaartal, 7 in 8, en twee waarop de punten dichter bij het muntteeken staan.

Verder is op een exr. de kroon, en op een ander stuk het monogram verschoven.

Onder de 11 stempels van 1779 heeft een de cijfers van 't jaartal verder uit een, terwijl op een anderen stempel de

1) Mijn lezing zoude, afgaande op de muntteekens, zijn als volgt:
Pieter Buijsken 1761 — 1771 (3, 4 of 5).
Pieter Bruijskes 177 (3, 4 of 5) — 1781.
Hessel Slijper 1781 — 1796 en was het dan P. Bruijskes die het eerst een rozet als muntteeken voerde, en de schuit (haringbuis) van zijn voorganger overstempelde.
Het is echter maar 'n idee, en gegevens uit archieven heb ik er niet voor.

kroon verdubbeling vertoont. De munten van 1780 en 1781 zijn tamelijk zeldzaam, en bezit ik van elk jaar slechts 4 stempels, allen met het jaartal gesloten als in fig. 159.

Duiten van de jaren 1782 en 1783 zijn mij niet bekend, en ik heb ze ook nimmer vermeld gevonden.

Van het jaar 1784 bezit ik evenwel 14 stempels, waarvan 2 exemplaren met veranderd jaartal, en wel 1781 in 1784 (fig. 164).

Daar het nu in de voorafgaande jaren vrij wel regel was dat men op de overblijvende stempels de jaartallen veranderde, zouden dunkt mij in 1784 geen stempels van 1781 meer voorhanden geweest zijn, bijaldien in 1782 en 1783 duiten geslagen waren.

De andere munten hebben het jaartal als fig. 163, doch komen stempels voor, waarop de 1 of de 4 versprongen is.

Van 1785 vond ik 15 stempels, waarbij 2 met 't jaartal 1784 in 1785 veranderd.

Onder mijn 24 stempels van 1786 zijn er niet minder dan 6 waarop het jaartal 1785 in 1786 veranderd is. In dit jaar is de poinçon voor de kroon beschadigd geworden en is de 2e rozet rechts, verbogen. De punt van 't linker blad van die rozet is afgebroken, en men ziet meestal een breuklijn als verbinding tusschen die rozet, en de halve rozet rechts. Die beschadigde kroon vindt men op de stempels der volgende jaren terug, en levert dit een bewijs te meer voor mijn stelling dat die kroon met een poinçon geslagen is, en niet telkens op de stempels gegraveerd werd.

Van 1787 bezit ik 28 stempels. Van het jaartal varieert de 8 die soms iets breeder soms iets smaller is. Onder de 22 stempels van 1788 in mijn collectie, komen ook beide typen van de 8 voor, en is meestal de eerste 8 breeder dan de tweede.

Bij alle laatstgenoemde jaargangen komen exn. voor met verdubbelingen aan de kroon of aan 't monogram, doch het laatste jaar is in dat opzicht bijzonder rijk, en is op niet minder dan 8 stempels het monogram versprongen.

Dit feit wijst er op dat die poinçon veel van zijn scherpte verloor, en daardoor bij het slaan gemakkelijk afschampte.

In 1789 is het monogram iets anders dan in de voorafgaande jaren. Door onderlinge vergelijking op tal van munten kom ik tot de conclusie dat de stempels van dat jaar toch geslagen zijn met den ouden poinçon, doch dat men dien dat jaar opgezuiverd heeft De dwarslijn op de ophaal van de V is op sommige stempels bijgewerkt, en vindt men die lijn kort en lang. In 1790 en 791 liet men die bijwerking achterwege In den jaargang 1789 komen nog exemplaren voor met geribden buitenrand doch op de meeste munten ziet men daarvan niets meer.

Onder de munten van 1790 en 1791 beb ik dien rand nimmer aangetroffen, doch vinden we in 1791 stempels waarop de beeldenaar van voor- en keerzijde, door een fijne cirkel omgeven is. Zelden is die cirkel op beide zijden eener munt te zien, en nimmer vond ik een exemplaar waarop die cirkels geheel tot hun recht kwamen. Ditzelfde geldt voor 1792.

Van 1789 en 1791 vond ik stempels der voorafgaande jaren met veranderd jaarcijfer. Op één stempel van 1789 zijn de twee laatste cijfers sterk versprongen, terwijl op een ander exemplaar de stempelmaker zich eerst in de groepeering der cijfers vergist heeft, en vermoedelijk 't jaartal links naar rechts sloeg, ten minste op mijn exr. (zie fig. 165) is de 1 en de 8 op de plaats van de 9 en de 7, nog duidelijk zichtbaar.

Van 1790 kan men varianten vinden van de O van 't jaartal Op eenige stempels van 1789 en 1790 is de kroon zeer sterk verdubbeld, andere exn. hebben verdubbeling aan de leeuwen, en alle stempels dezer drie jaren voeren nog de beschadigde kroon, die echter op sommige stempels geretoucheerd is.

Van de jaren 1789, 1790 en 1791 bezit ik respectivelijk 33, 36 en 15 stempels.

De stempels van 1792 zijn slordiger bewerkt dan van de voorgaande jaren.

De kroon is onregelmatig geslagen, de verbindingslijn tusschen kroon en schild is soms gedeeltelijk los van de kroon, en ontbreekt op een mijner Exn. zelfs geheel. Op zeer enkele exn. is de breuklijn nog te zien, doch op de meeste stempels is kroon naar ik vermoed geretoucheerd, tenzij ze van een nieuw poinçon is doch daar ik geen werkelijke verschillen kan aantoonen, hel ik tot het eerste gevoelen over. De leeuwen op eenige stempels zijn met een nieuw poinçon geslagen, verschillend van vorige, doordat de staart meer op den rug ligt, en de voorpooten korter zijn. Eigenaardig is bij dezen jaargang dat op de stempels der keerzijden, de rozetten zoo onregelmatig geslagen zijn. Terwijl in alle voorgaande jaargangen die rozet steeds regelmatig zooals op fig. 162 aangebracht is, staat ze op de stempels van 1792 nu eens ver boven, dan weer beneden de punten, nu eens recht, dan weder schuin, en enkele malen geheel omgekeerd, terwijl ook de punten verder van of dichter bij de rozet staan.

Het monogram is hetzelfde van 't vorig jaar, doch de dwarslijn op de ophaal van de V, is op de meeste stempels driehoekig bijgewerkt. Ik vond van 1792, 32 stempels. Van latere jaren zijn mij geen duiten bekend, en aangezien in 1796 de munt van West-Friesland tot een Hollandsche munt verklaard werd, zoo kan ook de jaargang 1799 zooals J. S. van Coevorden nog aangeeft, onmogelijk bestaan.

Halve duiten ken ik alleen van de jaren 1769 en 1770.

Mr. Besier vermeldt voor de verzameling van 's Rijks munt te Utrecht nog den jaargang 1765, en J. S. van Coevorden noemt nog de jaren 1778, 1786 en 1787. Tot mijn leedwezen kan ik over het exemplaar van 1765 niet oordeelen en omtrent de jaargangen door J. S. van Coevorden opgegeven kan ik slechts herhalen, hetgeen ik over den duit van jaargang 1757 heb gezegd.

Van 1769 bezit ik 15 en van 1770, 22 stempels, die allen voor- en keerzijde van hetzelfde type fig. 167, zijn.

Voor beide jaren werden dezelfde poinçons gebruikt, en

in werkelijkheid zijn de stempels zoo mooi vervaardigd, dat men geneigd zoude zijn om aan één poinçon voor 't geheel te denken, ware het niet dat de staarten der leeuwen soms meer, soms minder gebogen zijn.

Dat de kroon steeds van denzelfden poinçon is, kan iedereen gemakkelijk constateeren lettende op de rechter front rozet, want van die rozet is steeds het linkerblad kleiner dan de beide andere bladeren. De invulling op den band van de kroon, is steeds zooals door mij geteekend, en steeds is het rechterblokje, dat langwerpig vierkant zou moeten zijn, misvormd, en loopt puntig uit.

Het muntteeken is steeds verschillend doordat alleen de schuit geslagen werd, en de mast c. a. evenals op de stempels der duiten, later werd bijgewerkt.

Op eenige stempels wordt dat muntteeken door kleiner punten geflankeerd.

De jaartallen zijn steeds regelmatig geslagen, doch van 1769 komen exn. voor met gebroken 9.

Het zal geloof ik, met mijn beschrijvingen en afbeeldingen in handen, iedereen, gemakkelijk vallen om de valsche stukken van de echte te onderscheiden. Ik vond het dan ook onnoodig om afbeeldingen van valsche heele of halve duiten te geven.

In de collectie Stephanik vond ik een geelkoperen stuk, waarvan ik ook later in de verzameling van het Bat. Gen. v. K. & W. een exemplaar aantrof van het jaar 1734.

Ik geloof niet dat deze stukken gemaakt zijn met de bedoeling om ze voor duiten uittegeven, doch dat het zoogenaamde »Spielmarken" zijn, zooals men ze vaak ook als nabootsing van andere munten vindt In geen geval zijn het echte duiten, en trouwens het te smalle wapen, het te kleine monogram, het muntteeken, en het jaartal wijken voldoende af, om slechts ook een oogenblik twijfel over te laten.

Netscher en van der Chijs spreken op bladz. 173 van nagemaakte Compagnies duiten in Djambi gangbaar, en geven

op Plaat XXIV de afbeelding van een paar van die duiten, met het wapen van West Friesland.

Het ware beter geweest indien dit relaas in de pen gebleven ware, want het eenige gevolg daarvan, en van die afbeeldingen, is, dat alle valsche West Friessche duiten in de verzamelingen als van Djambi en Menangkabau afkomstig worden binnengesmokkeld, moetende dan de vlag van Netscher en van der Chijs de lading dekken.

Natuurlijk kwamen, en komen nog, op Sumatra valsche duiten voor evengoed als op Java, en overal elders in den archipel, en ik zelf vond in Oost-Java een voldoend aantal, ook gelijk aan die zooals door N. en v. d. C. afgebeeld, om dit te bewijzen.

Er is evenwel geen enkele reden voor, om die valsche stukken onder Djambi, Menangkabau of Zuid-Borneo te brengen, tenzij ze, zooals de duiten van Bandjarmasin een speciaal karakter dragen.

Nog verwerpelijker is het wanneer de vlag »Djambi etc" alleen dient om die valsche stukken daardoor een hoogere marktwaarde te doen toekennen.

Ten overvloede kan ik hieraan toevoegen dat ik ook valsche duiten van West Friesland vond, geslagen op 1 keppeng stukken van de United East India Company, wel een bewijs dat aan de duiten hooger waarde werd toegekend dan aan die keppengs.

Voor zooverre mijn verzameling strekt, heb ik hiermede alles gezegd, wat ik van de duiten in West Friesland geslagen, weet.

Veel blijft nog te vragen over, doch wel geloof ik hier en daar iets nieuws te hebben geleverd, en hoop ik dat dat weinige de aanleiding moge zijn, dat ook anderen een poging aanwenden om de nog bestaande hiaten aan te vullen.

De Duiten en Halve duiten voor de Vereenigde Oost-Indische Compagnie geslagen in Gelderland.

In de jaren waarin voor de Vereenigde Oost-Indische Compagnie op de Geldersche munt aangemunt werd, was de muntinrichting gevestigd in Harderwijk.

Door Dr. Arnold Hendrik Feith die (alleen in naam) muntmeester was van 1724—1726 werd niets geslagen. Van dat laatste jaar tot 1730 schijnt het muntmeesterschap vacant geweest te zijn, ten minste er wordt geen naam genoemd, en pas in 1730 werd onder den muntmeester Jacobus de Vos, die als zoodanig fungeerde van 1730—1731, weder op de munt gewerkt.

Bij hooge uitzondering vinden we genoteerd, dat bij de busopening over die jaren bleek dat door de Vos in 1731 duiten geslagen werden voor de O. I. C. tot een totaal gewicht van 19,892 Ned. ponden, op een gewicht van 78 à 79 per mark. [1])

Aangezien het vorenstaande overeenkomt met 't feit, dat de vroegste jaargang die onder de duiten, met het merk der O. I. C. op de keerzijde, en het wapen van Gelderland op de voorzijde. wordt aangetroffen, het jaar 1731 is, mogen we dunkt mij veilig aannemen dat van 1726—1730 geen duiten bestaan. [2])

De stempels waarmede de duiten geslagen zijn werden op dezelfde wijze vervaardigd als reeds voor Zeeland en West Friesland beschreven. Voor de voorzijde had men één poinçon voor de kroon, en één dito voor het wapenschild. Het omschrift »In Deo (est) Sp (es) nos (tra)," is niet gegraveerd, doch met slagletters aangebracht.

Van het jaar 1731 bezit ik 17 stempels waarvan eenige met een cirkel tegen den geribden buitenrand, (fig. 168). De overige stempels, die tevens iets minder diameter hebben zijn zonder dien cirkel, doch steeds met hetzelfde wapenschild en kroon geslagen. Ook de keerzijde is geheel met poinçons voor 't monogram, het muntteeken (een vos), en slagcijfers voor 't jaartal geslagen, en komen ook daarvan stempels voor met een cirkel.

---

1) Mr. Besier. De muntmeesters en hun muntslag.

2) Dit komt ook overeen met hetgeen Netscher en van der Chijs in hun werk: De munten van Nederlandsch Indie op pag. 62 mededeelen, n.m. dat de O. I. C. pas bij besluit van 16 April 1731 verlof kreeg van het Hof en Rekenkamer van Gelre en Zutphen tot het laten slaan van duiten.

Aangezien die stempels met en zonder cirkel door elkaar gebruikt zijn krijgen we dus.

4 Exn. vóor- en keerzijde cirkel om den beeldenaar.
10 » » » » zonder cirkel » »
1 » voorzijde met, keerzijde zonder cirkel.
2 » » zonder, » met »

In 1732 trad Johan Hensbergen als muntmeester op, doch zeker pas in den loop van het jaar, want onder mijn 20 stempels van dat jaar treffen we nog 7 exn. aan met het muntteeken van de Vos, en ook de zilveren proefslag uit mijn collectie is geheel volgens 't type fig. 168.

Ook hierbij zijn eenige met, en eenige zonder den cirkel, doch zijn sommige exemplaren te veel gesleten om voor beide zijden tot het al dan niet aanwezig zijn van den cirkel te concludeeren.

Al de stempels van de Vos, mij bekend, zijn voor- en keerzijde met dezelfde poinçons voor de onderdeelen, geslagen, die in 1731 gediend hebben.

De resteerende 13 stempels hebben een muntteeken dat ik overal beschreven vond als een »bergje".

Ik heb niet met zekerheid kunnen uitmaken wat dat muntteeken moet voorstellen, doch ik vermoed dat het 't steigerende paard is, dat als muntteeken door J. Hensbergen gevoerd werd, en dat we ook als zoodanig zien op de Ducatons in 1738 geslagen.

Zeker is het dat voor dat muntteeken een zeer bedorven poinçon gebruikt is (voor den Oost nog mooi genoeg), want zelfs zeer goed geconserveerde stukken gaven mij geen zekerheid.

Het groote aantal stempels door mij onder de in omloop geweest zijnde duiten aangetroffen bewijst afdoende dat de munten met dit muntteeken geen essais zijn, zooals ze in den verkoop catalogus der collectie Stephanik genoemd worden.

De voorzijde vertoont twee duidelijk verschillende typen. De kroon is steeds zooals in fig. 169 afgebeeld, doch voor sommige stempels gebruikte men nog den poinçon van 't

wapenschild als op fig. 168, terwijl de andere met het nieuwe wapenschild geslagen zijn z. a. in fig. 169. Mijn afbeeldingen geven de verschillen duidelijk wéér, doch wijs ik volledigheidshalve op de slankere leeuwen en het beneden spitse schild van fig. 168 tegen den vooral plompen rechter leeuw en het ronde schild van fig. 169.

Slechts een der exn. heeft op voor- en keerzijde den beeldenaar door een cirkel omgeven.

Voor de keerzijden diende dezelfde poinçon voor het monogram als in 1731. Van de cijfers varieeren speciaal de 7 en de 3, die in beide typen als in fig. 168 en 169 voorkomen. Op een der stempels van de Vos, schijnt het jaartal 1731 in 1732 veranderd te zijn, doch zeker is dit niet, want ik vond geen voldoend duidelijk exemplaar.

Het is mij niet bekend dat in de jaren 1733 tot en met 1770 op de Geldersche munt duiten voor de O. I. C. geslagen zijn, want hoewel zilveren proefslagen van heele en halve duiten in 1757 door Johan Cramer geslagen, voorkomen, (zie fig. 186 en 187) weet ik niet dat ooit een koperen stuk werd aangetroffen.

Volgens Mr. Besier sloeg J. Cramer ter gelegenheid van 't nieuwe jaar op eigen goeddunken, in 1756 zoogenaamde kwart guldens, en kan het zeer goed zijn dat die zilveren duiten tot dezelfde gelegenheidsmunterij behooren.

Pas in 1771 schijnt weder voor 't eerst voor rekening der O. I. C. geslagen te zijn, en wel door C. C. Novisadi; die een afgeknotten boom met rechts een tak, als muntteeken voerde.

Ik trof van dat jaar 16 stempels aan, en is het wel niet te verwonderen dat daaronder geen herinnering aan 1732 meer voorkomt.

Het type is geheel volgens fig. 170, en draagt van nu af aan de voorzijde het omschrift steeds voluit. De bewerking der stempels bleef volgens de oude methode doch alle gebruikte poinçons, voor de kroon, het schild c. a. de leeuwen, het monogram zijn van een nieuw type, evenzeer als de slagletters en cijfers.

Mijn 18 stempels van 1772 zijn in alle deelen gelijk aan die van 't vorige jaar, doch is op eenigen het muntteeken als in fig. 173 afgebeeld.

Van de jaren 1773.74 & 75 heb ik nimmer munten aangetroffen, en ook de mij toegankelijke Catalogi zwijgen over die jaargangen.

Van 1776 daarentegen bezit ik 25 stempels die allen van hetzelfde type zijn als fig. 170.

De gebruikte poinçons voorzooverre betreft de stempels der voorzijde zijn echter nieuw hoewel van 't zelfde type. De kroon van den linker leeuw schijnt spoedig na in gebruik stelling van den poinçon gebroken te zijn, want die werd op de stempels bijgewerkt, en is op sommige stempels zeer breed, vergeleken bij de anderen.

Het omschrift is grootendeels met andere slagletters geslagen, en komt daarvan de O in drie typen voor. Op vele stempels is die letter bijna cirkelvormig, en kleiner dan de andere letters

Volgens Mr. Besier was 1776 het laatste jaar van muntmeester Novisadi, en was in 1777 tot en met 1781 het muntmeesterschap vacant. Pas in 1782 werd als zoodanig aangesteld Marten Hendrik Lohse, doch Mr. Besier vermeldt in een noot op bladz. 20, dat Lohse's eerste werk was, de muntslag van duiten, voor *eigen rekening* tot een bedrag van f 6000.— in 1783 en 1784.

Volgens deze gegevens, indien ze juist zijn, mogen wij dus geen duiten voor de O. I. C. geslagen verwachten van de jaren 1777 tot en met 1784, en zulks zoude met mijn bevinding terzake kloppen, ware het niet dat ik in den catalogus van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in Amsterdam op bladz. 405 onder No. 4661 een duit vermeld vond van 1777.

J. S. Van Coevorden vermeldt dat jaar niet doch noteert daarentegen een duit van 1784.

De munten nimmer gezien hebbende, kan ik er niet over oordeelen, en zal ik het vraagstuk moeten open laten tot tijd en wijle meer materiaal mij den weg wijst.

Mijn 24 stempels van het jaar 1785 voldoen wat de voorzijde betreft steeds aan fig. 170 doch de keerzijde is bij allen als fig. 171.

Het omschrift is geheel of gedeeltelijk met andere letters geslagen, wat het duidelijkst uit komt bij de S die breeder is dan die van 1776.

Het muntteeken (de korenaar) schijnt op de stempels gegraveerd te zijn, en staat meestal zeer onregelmatig, op sommige stempels zelfs beneden de punten. De munten tot 1776 hadden geribde buitenranden, alhoewel meestal weinig zichtbaar. Te beginnen met 1785 vindt men geen spoor van randen meer, zoodat ik meen te mogen aannemen dat die op de stempels niet meer voorkwamen.

Het jaar 1786 geeft veel variatie te zien, doch hoofdzakelijk wat de keerzijde betreft. De korenaar is geflankeerd door punten, door zespuntige sterren, door vijf bladerige rozetten, waarvan 't hart hooger relief heeft dan de bladeren, en ten slotte door figuren die gelijken op vierbladerige rozetten in 't midden open.

Op sommige stempels heeft men op de voorzijde de punten tusschen de woorden vergeten. Mijn 40 stempels van dezen jaargang rangschik ik als volgt:

1	exr.	keerzijde	=	fig.	171.
14	»	»	=	»	175.
2	»	»	=	»	175. voorzijde zonder punten.
14	»	»	=	»	174.
8	»	»	=	»	172.
1	»	»	=	»	172. voorzijde zonder punten.

Het monogram heeft van dezen jaargang af, de dikke lijnen dubbel, doch is bij eenigszins gesleten stukken, daarvan weinig te zien.

Van 1787 tot en met 1790 zijn de stempels voor- en keerzijde van één type, en wel voorzijde als fig. 170 en keerzijde als fig. 172, met uitzondering van een paar exn. van 1790 die het muntteeken door stompe vijf puntige sterren geflankeerd hebben.

Het muntteeken varieert sterk, en heeft soms de aar de kafnaalden naar beneden gericht (fig. 176 en 177) vooral in het jaar 1789 treden deze variaties 't meest op.

Ik bezit van genoemde jaren respectivelijk 30, 20, 25 en 26 stempels en noteer ik daarvan als voornaamste stempelvarianten, een exr. van 1789 zonder punten tusschen de woorden van het omschrift, en een van 1790 met een fout in het omschrift n.m NOSTEA instede van NOSTRA.

Van het jaar 1791 bezit ik 64 stempels allen wat de voorzijde betreft gelijk aan het type fig. 170. Op alle exn. van dezen jaargang is het muntteeken geflankeerd door zespuntige sterren, en wel de meeste met staande sterren z a. op fig. 181. Op 9 exn. zijn die sterren evenwel liggende, en op een stempel ligt de linker ster, terwijl de rechter staande geslagen is. De poinçon voor 't monogram schijnt in 1790 gebroken te zijn, en vinden we trouwens bij dien jaargang verscheiden stempels waarop de punt van den kop der C. ontbreekt. Omtrent het monogram van 1791 ben ik niet zeker. Op sommige stempels is dat zeker geslagen, doch op anderen schijnt het gegraveerd te zijn

Ik bezit verder met het jaartal 1791 een stuk zooals afgebeeld op plaat VII fig. 178.

Waarvoor die proefslag (?) gediend heeft, weet ik niet, doch zeer zeker is het geen munt, en evenmin is dat stuk in 1791 door Lohse geslagen. Het stuk is in den ring gemunt, en het zou mij niet verwonderen bijaldien bleek dat Birmingham de geboorteplaats was

Typisch is de onbegrepen korenaar, die als blad werd opgevat.

Van het jaar 1792 vond ik 34 stempels die in alles gelijk zijn aan die van het voorafgaande jaar, alleen heeft de keerzijde steeds de staande sterren als in fig. 181. Omtrent het monogram geldt ook hetgeen voor 1791 gezegd is.

Van dezen jaargang komen munten voor bekend als de variant met punt tusschen de woorden IN. DEO.

Vreemd is het, dat men steeds angstvallig alleen die punt

in 't omschrift in 't oog gehouden heeft, zonder verder op het verschil in type te letten.

Ik bezit van deze duit 3 stempels. De voorzijde (zie fig. 179) is zooals men ziet van een geheel ander type dan de overige munten wat vooral duidelijk uitkomt in de kroon. De keerzijde is ook van een ander type fig. 179 en 180) en lette men speciaal op de vormen van 't monogram, en op den vorm der cijfers 1 en 7.

Met uitzondering misschien [1]) van het omschrift, zijn de stempels waarmede deze duiten geslagen zijn geheel gegraveerd zoowel voor- als keerzijde. De muntplaatjes zijn kleiner, en niet geponsd, en daardoor min of meer onregelmatig rond.

Op de munt van Harderwijk zijn die stukken zeker niet geslagen, doch het omschrift is te zuiver, om aan te nemen dat de stempels door Inlanders vervaardigd zijn tenzij meer geoefende stempelsnijders, bijv. van de Soerabaiasche munt, in 't spel waren.

Hoe dit zij, ik houd genoemde stukken afgaande op de stempelfabrikatie etc. voor valsch, doch kan ik het absolute bewijs momenteel niet leveren.

Mijn 16 stempels van het jaar 1793 vertoonen niets bijzonders en zijn in alles gelijk aan die van 1792.

Van 1794 vond ik 28 stempels. Tien daarvan hebben het omschrift nog met hetzelfde letter type geslagen als de stempels van het voorgaande jaar, de overige stempels zijn geslagen met een nieuw type, wel is waar weinig verschillend, doch speciaal herkenbaar aan de O die grooter is. Op de keerzijde zien we op vele stempels een nieuwen poinçon gebruikt voor de sterren.

De voornaamste stempel varianten van dezen jaargang zijn de volgende:

Een met het muntteeken geflankeerd door liggende sterren, en een met een fout in het omschrift n. m. EPES in de plaats van SPES.

---

1) Mijn exn. waarvan 2 minder goed geconserveerd zijn, geven wat het omschrift betreft geen afdoend antwoord.

Munten van latere jaren (de duiten in Harderwijk geslagen van 1802—1806 zal ik later behandelen) heb ik nimmer aangetroffen.

J. S. VAN COEVORDEN noemt nog den jaargang 1798, en volgens den Catalogus van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam (fol. 406. No. 4682) bestaat nog een duit van 't jaar 1799, doch aangezien ik die stukken nimmer zag, kan ik er niet over oordeelen.

Van de halve duiten ken ik alleen stukken van de jaren 1788—1789 en 1790 als werkelijk in omloop geweest zijnde. De stempels zijn op dezelfde wijze vervaardigd als die der duiten. De poinçon voor wapenschild en kroon was uit een stuk, en is in 1788 en 1789 steeds gelijk fig. 183.

De stempels zijn slordiger bewerkt dan die der duiten, en in het omschrift zijn de letters dikwijls dubbel, of tegen en gedeeltelijk op elkaar geslagen. Het monogram is met één poinçon geslagen en is zeer slecht gevormd, zijnde de C grooter dan de O, die slechts eenzijdig verdikt is. De sterren zijn zeer onregelmatig geslagen, en dikwijls misvormd door te diepen slag. Men kan niet duidelijk onderscheiden tusschen liggend of staande, omreden ze vaak naar beide richtingen overhellen.

Van het jaar 1789 zijn op een der stempels de sterren vervangen door rozetvormige figuren als op de duiten van dien jaargang (fig. 184). Van beide jaren komen exemplaren voor, waarop de eerste letter van 't omschrift (de I dus) kleiner is dan de overige letters. Van 1788 vond ik 25 en van 1789, 26 stempels.

De zilveren proefslag die ik van dat laatste jaar bezit is geheel van hetzelfde type als dat der koperen munten, doch vond ik denzelfden stempel daaronder niet terug.

De $^1/_2$ duit van 1790 is van een nieuw type en verschilt van die der boven beschreven jaren in hoofdzaak door het omschrift dat afgekort is. (fig. 185). Onder de 21 stempels die ik van 1790 vond zijn eenige nog geslagen met den ouden poinçon wat 't wapen betreft, andere hebben schild

en kroon z.a. in fig. 185 weergegeven. Van dit type vond ik een tweeden poinçon, gemakkelijk te herkennen aan den rechter leeuw, die meer achterover helt.

Ook in het omschrift is veel variatie. Eerstens treft men exn. aan met punten tusschen de woorden. (INDEO. SPES. NOST.) ten tweede (en zulks in de meerderheid) vindt men stempels waarop alleen achter NOST. één (bij uitzondering dubbel) punt voorkomt; en ten derde is op vele stempels de D van 't woord DEO van een iets grooter type dan de overige letters. Onder deze laatste serie is de voornaamste stempel-variant een met een fout in 't omschrift, en wel INDSO i. p. v. INDEO. De keerzijde is geheel gelijk aan die der voorgaande jaren, het monogram is met denzelfden poinçon geslagen, en ook in de plaatsing der sterren heerscht dezelfde onregelmatigheid, en zijn die nu eens liggende, dan weer staande geslagen, soms liggend en staande te gelijk op een stempel.

Andere jaargangen van halve duiten in Harderwijk geslagen zijn mij niet bekend, en vond ik ook nergens vermeld.

Behalve de naar mijn gevoelen valsche duiten van 1792, heb ik noch heele, noch halve valsche duiten aangetroffen die ook maar een oogenblik dupeeren kunnen. Hoewel wapen en monogram soms vrij goed zijn wéérgegeven, verraden die stukken zich direct door het abracadabra van het omschrift.

De Duiten en Halve Duiten voor de Vereenigde Oost-Indische Compagnie geslagen in Utrecht.

Netscher en van der Chijs vermelden dat in 1737 voor het eerst duiten voor de O. I. C. in Utrecht geslagen zijn.

Behalve in enkele verkoop-catalogi, heb ik duiten van dat jaar nimmer vermeld gevonden. Ik zelf vond wel valsche, doch nimmer echte stukken met het jaartaal 1737. [1])

Het is mij niet gelukt na tegaan in welk jaar we voor

---

1 Ook het exr. onder No. 62 uit de collectie van den Heer W. O. Gallois in Amsterdam geveild op 22 April 1907, bleek een valsch stuk.

het eerst duiten met het wapen van Utrecht mogen verwachten, zoodat het dus zeer goed mogelijk kan zijn, dat in 1737 duiten voor de O. I. C. aan de Utrechtsche munt geslagen werden. Zooals ik echter reeds vroeger zeide, is het niet noodig dat wij uit het aantreffen van valsche duiten, de conclusie trekken dat dan ook echte moeten bestaan.

De valsche duiten verraden zich, behalve door de slordige bewerking, nog daardoor dat men blijkbaar het wapen gecopieerd heeft naar een duit der latere jaargangen, want op op alle exn. die ik met het jaartal 1737 vond, rust het schild op een balk uit twee lijnen gevormd, z. a. in fig. 191, een type dat pas in 1776 op de echte duiten voorkomt.

Een dier stukken is daarbij geslagen op een duit uit den tijd van Lodewijk Napoleon, welk feit geen hoog idee van de echtheid er van geeft.

Als werkelijk echt, kan ik noteeren een voor zooverre mij bekend uniek stuk van het jaar 1741. Het stuk was lang in omloop blijkens de slijtage, en is dus geen proefslag.

Het type van 1741 zie fig. 188 dat hetzelfde is als dat van 1742 en eenige volgende jaren, onderscheidt zich door de ijlere lijnen van het onderste schuine vak in het schild alsmede doordat de beide helften duidelijk door een dikke lijn gescheiden zijn, wat op de typen fig. 189 en 191 niet het geval is.

De pooten der leeuwen rusten boven op het schild, terwijl de kroon schijnbaar op de pooten rust. De balk onder het wapen bestaat uit één dunne lijn, en de schelpvormige figuur onder het ornament is klein, en niet waaiervormig z. a. op de latere typen.

Hoe de stempels vervaardigd zijn heb ik niet met zekerheid kunnen vaststellen.

Zeker is alleen dat de jaartallen en het muntteeken met de hetzelve flankeerende punten, in de stempels geslagen zijn. Van alle duiten voor de O. I. C. in Nederland geslagen zijn zeker die van Utrecht het best bewerkt. De voorzijde is zeker niet van één poinçon voor het geheel, dit blijkt

duidelijk uit de kleine verschillen op de stempels, doch dat elke stempel geheel gegraveerd zoude zijn, meen ik te mogen betwijfelen. Ik vond evenwel geen enkele verschuiving of verdubbeling om mij den weg te wijzen, zoodat de vraag openblijft.

Van 1741 tot 1758 blijft het type hetzelfde, n.m. gelijk mijn afbeelding fig. 188.

Ik bezit van 1742 negen, van 1744 twee van 1745 zeven, van 1746 vijf, van 1752 vijf, van 1753 elf, van 1754 veertien, van 1755 acht en van 1757 vijf stempels.

Van de jaren 1743, 1747 tot en met 1751, 1756 en 1758 heb ik nimmer echte duiten aangetroffen. Behalve eenige gouden en zilveren proefslagen van de jaren 1742, 1753, 1755 en 1757 bezit ik nog een zilveren proefslag van het jaar 1758. De voor- en keerzijden van al die proefslagen zijn van hetzelfde type als de gewone munten, alleen zijn die van een gekartelden rand voorzien.

Mijn proefslag van 1758 is precies gelijk aan dien van het Bat. Gen. v. K. & W. en beeld ik de keerzijde af (fig. 190) omreden uit het veranderde jaartal blijkt dat een stempel van 1756 heeft bestaan.

Uit niets is mij evenwel gebleken dat van dien stempel gebruik gemaakt is, want zelfs proefslagen van 1756 zag ik nimmer vermeld.

Van Coevorden noteert dat van 1758 duiten voorkomen. Alle stukken die ik met dat jaartal bezit, zijn valsch, en van hetzelfde type als dat der valsche duiten van 1737, en de duit onder No. 50 in den Catalogus van het Bat. Gen. v. K. & W. behoort daartoe De eveneens aldaar vermelde duit van 1759 vond ik niet, en die jaargang was in den legger catalogus geschrapt, vermoedelijk wijl de valschheid erkend was.

Ook van de jaren 1760 tot en met 1763 zijn mij geen duiten bekend. De zilveren proefslagen die ik bezit van 1761 tot 1763 zijn van het type fig. 189 alleen is de balk waarop het wapen rust minder dik, en is op het schild een dunne lijn ter scheiding der velden aangebracht. De 1 van

het jaartal is op beide proefslagen zooals op fig. 189 en blijft tot 1794 dien vorm behouden.

Van het jaar 1764 vond ik 35 stempels.

Door de voorzijde, evenals door de keerzijde vallen die in twee goed te onderscheiden typen. Zes stempels zijn wat de voorzijde betreft van het type beschreven voor de proefslagen van 1761 en 1763 alleen ontbreekt de dunne lijn, die de velden op het schild scheidt. De keerzijde is geheel als op fig. 189, doch het muntteeken is groot zooals op fig. 188.

De overige 29 stempels zijn allen van het type 189, zoowel voor-als keerzijde, doch nog 5 exn. daarvan, voeren het groote muntteeken.

Van de jaren 1765, 1766 en 1767 bezit ik respectievelijk 30, 25 en 22 stempels, die allen geheel gelijk zijn aan het type fig. 189. Alleen van 1765 vond ik een stempel waarop de cijfers van het jaartal iets verder uit elkaar staan.

Van de jaren 1768 en 1769 heb ik nimmer duiten gezien, doch wel bezit ik van elk jaar een zilveren proefslag.

Beide zijn van verschillenden stempel doch wat het type aangaat geheel gelijk aan dat der drie voorgaande jaren.

Ook de duiten van 1770 en 1771 zijn voor- en keerzijde van het type fig. 189.

Van 1770 vond ik 17, doch van 1771 slechts 1 stempel. De duiten van 1771 zijn zeer zeldzaam, en schijnt men werkelijk in dat jaar slechts één stempel gebruikt te hebben, want niet alleen zijn de 6 exn. die ik vond geheel gelijk, doch ook het exr. in de collectie Stephanik en dat van het Bataviaasch Genootschap zijn van denzelfden stempel.

Van de jaren 1772 tot en met 1775 zijn mij weder geen duiten bekend. Wel bezit ik een zilveren proefslag van 1772, en bevindt zich in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. een dito exemplaar met het jaartal 1773. Beide zijn van het type fig. 189.

De duiten van 1776, waarvan ik 13 stempels vond, zijn van een nieuw type, van het vorige, zooals men uit fig. 191

ziet alleen verschillend door den balk waarop het wapen rust, en die hier bestaat uit twee lijnen, waarvan de bovenste steeds dunner dan de onderste is.

De keerzijde is gelijk aan het type fig. 189 alleen zijn de cijfers van het jaartal twee aan twee gescheiden, doch staan steeds onder het monogram, (17 76).

Van het jaar 1777 bezit ik 18 stempels, die meerendeels van het type zijn, voor 1776 beschreven. Slechts drie exn. wijken daarvan af, doordat ze geslagen werden met oude stempels van het type fig. 189, en kan ik hier vast stellen dat een van die drie geslagen is, *met denzelfden stempel die voor den proefslag van 1773 gediend heeft*.

Dat is een aanwijzing te meer, dat het aantreffen van een proefslag van een of ander jaar, nog niet noodzakelijk tot de conclusie moet leiden, dat van dat jaar dan ook koperen stukken moeten bestaan; en ik maak mij sterk dat bijaldien wij volledig materiaal konden bekomen, dat wij dan ook het meerendeel der stempels die voor de zoogenaamde proefslagen gediend hebben in latere jaren zouden kunnen opsporen.

De duiten der jaren 1778, 1779, 1780 en 1781 waarvan ik respectivelijk 12, 11, 11 en 6 stempels vond, zijn allen van hetzelfde type fig. 191. Ook de keerzijde is meestal gelijk aan die der twee voorgaande jaren, doch vindt men dikwijls stempels waarop de cijfers weder dichter bij elkaar staan. De muntteekens zijn niet steeds van éen poinçon, doch de verschillen zijn zoo gering, dat ik niet verder daarop behoef in te gaan, vooral omdat we uit dat muntteeken toch geen gevolgtrekkingen maken kunnen.

Van de jaren 1782 en 1783 heb ik geen duiten aangetroffen, en ook nimmer als zoodanig, noch als proefslag vermeld gevonden.

Mijn 27 stempels van het jaar 1784 gaven mij omtrent die jaren geen licht.

Op een na, zijn die stempels nog van het type der voorafgaande jaren (fig. 191), doch op de keerzijde zijn de cijfers

van het jaartal op zeldzame uitzondering na, weder twee aan twee gescheiden.

Een stempel wijkt van de overige af doordat de balk waarop het wapen rust uit twee *even dikke lijnen* gevormd is. Deze geringe variatie wordt in volgende jaren regel, en moet ik er dus speciaal attent op maken. Slechts afgaande op goed geconserveerde munten, mag men omtrent die lijnen iets concludeeren, want op gesleten exemplaren loopen ze dikwijls in een, en geven alsdan den indruk van den dikken balk van fig 189.

De keerzijde van 1784 kan men aantreffen met groot en klein muntteeken.

Van de jaargangen 1785 tot en met 1788, bezit ik respectivelijk 42, 24, 23 en 31 stempels, die allen van hetzelfde type zijn, als hierboven beschreven, n. m. de balk door even dikke lijnen gevormd. Hetgeen voor 1784 van de keerzijden gezegd is, geldt ook voor deze jaren.

Op een der stempels van 1788 is het muntteeken zeer duidelijk verschoven, en van datzelfde jaar bezit ik een exemplaar geslagen op een duit van de „Stad Utrecht".

De stempels der nu volgende jaren zijn minder zorgvuldig bewerkt, en is dikwijls van de dubbele lijnen van den balk, niets meer te zien. Ik heb eerst gedacht dat men met een partij oude stempels gewerkt had, doch aangezien de balk steeds 1 à $1^1/_2$ m/m langer is, dan die van het type fig. 189, zoo kan zulks niet het geval zijn.

Onder de 31 stempels van 1789 door mij gevonden, komen nog zes exn. voor met het grootste muntteeken van 1788 e. v. j. alle andere dragen een muntteeken dat veel kleiner is, in vorm gelijk, doch iets grooter dan dat, op fig. 193 afgebeeld.

De jaartallen varieeren zeer, wat de onderlinge afstand der cijfers betreft, en verschillen in totaal lengte van $11^1/_2$ tot 15 m/m.

Op de 36 stempels van 1790 ziet men van de dubbele lijnen op den balk niets meer, en de enkele munt die nog

een spoor er van vertoont is geslagen met een stempel van 't voorgaande jaar. Op 6 exn. komt nog het kleine muntteeken voor, de overige hebben weder het grootere van vroeger.

Omtrent het jaartal geldt hetzelfde als hetgeen voor 1789 werd aangegeven. [1])

Van 1791 vond ik 33 stempels. Hiervan zijn slechts 8 gelijk aan die van 1790, de overige hebben weder den balk uit 2 lijnen bestaande waarvan meestal de bovenste iets dunner is. Het jaartal varieert als voorgaande jaren, doch minder sterk, en alle stempels hebben het groote muntteeken.

Van de jaren 1792, 1793 en 1794 bezit ik respectivelijk 26, 3 en 6 stempels, allen voor- en keerzijde van hetzelfde type als de laatste serie van 1791.

Duiten van andere jaren zijn mij niet bekend, evenmin vond ik dubbele duiten van 1792. Van verschillende jaren, ook van 1792 kan men exemplaren vinden van grooter diameter dan de gewone duiten doch deze zijn ontstaan door overstempeling van mismunten, en het exemplaar van 1792 zich bevindend in de verzameling van het Bat. Gen. v. K. & W. en dat een tijd lang voor dubbele duit goldt, behoort tot dezelfde soort.

Halve duiten van jaren vóor 1752 geslagen te Utrecht, zijn mij niet bekend.

De halve duiten van 1752, 1753, 1754, 1755, 1756 en 1757 zijn voor- en keerzijde steeds van het type fig. 192. De velden zijn op het schild begrensd door een dikke lijn, en de lijnen op het onderste veld zijn ijl gehouden. Het muntteeken heeft steeds den vorm zooals op mijn afbeelding, en de 1 van het jaartal is steeds boven plat. Ik bezit van genoemde jaren repectivelijk 12, 8, 22, 8, 1 en 7 stempels waaruit reeds dadelijk blijkt dat de stukken van 1756 hoogst zeldzaam zijn.

De gouden en zilveren proefslagen die ik van eenige der bovengenoemde jaren bezit of ken zijn van hetzefde type.

---

1) Over de dubbele, enkele en halve duit, met het jaartal 1790, en andere muntteekens, zal in een latere publikatie gehandeld worden.

Halve duiten van 1758 heb ik nimmer aangetroffen, en het exr. voorkomend op No. 6386 van den verkoop Catalogus Stephanik was een stuk met 2 × de keerzijde geslagen, type fig. 193. De zilveren proefslag van 1758 heeft op de voorzijde het wapen als fig. 192, en de keerzijde is geslagen met een der stempels waarmede de hierboven beschreven tweeling geslagen werd.

Van de jaren 1759 tot en met 1768 zijn mij geen halve duiten bekend, doch vond ik 1759 nog door J. S. van Coevorden vermeld.

Wel bezit ik zilveren proefslagen van de jaren 1760 tot en met 1769.

Slechts die van 1760, 1768 en 1769 zijn geheel van het type fig. 193, alleen rust de kroon direct op het schild. De andere zijn van datzelfde type doch de velden zijn zooals op fig. 192 door een lijn, doch dunner, begrensd. Mijn proefslagen van al die jaren zijn identiek met die van het Bat. Gen. v. K. & W. en kan ik vaststellen dat die van de jaren 1764 en 1765 met denzelfden stempel (voorzijde) geslagen zijn.

Van het jaar 1769 vond ik 35 stempels.

Daarvan zijn 29 geheel volgens het type fig. 193 waarop zooals men ziet, de kroon iets boven het schild staat, en door beugels daaraan verbonden is. Van de overige 6 stempels is één geslagen met den stempel die voor den proefslag van 1769 gediend heeft. Die stempel onderscheidt zich door de dikke punten tusschen de rozetten, en doordat de kroon evenals bij de andere proefslagen direct op het schild rust.

Een tweede exemplaar is geslagen met den stempel die in 1762 voor den proefslag gebruikt werd.

Een derde stuk is geslagen met den stempel van den proefslag van 1766.

Een vierde exemplaar geeft ons den stempel terug die voor den proefslag van 1767 gebruikt werd, en twee andere stukken zijn evenzeer met oude stempels geslagen, doch kon ik de betreffende jaren niet uitvinden.

Als ik nu nog hieraan toevoeg dat een stuk in koper

geslagen, met 2 × de wapenzijde, (No. 6389 Catalogus Stephanik) [1]) en dat nimmer in omloop was; voor zooverre betreft één der zijden, geslagen is met den stempel die in 1760 voor den proefslag diende, dan vermeen ik dat ook de meest ongeloovige mij zal bijvallen wanneer ik aanneem dat het zeer onwaarschijnlijk is dat men ooit halve duiten van genoemde jaren zal vinden, ook al zouden de proefslagen het tegendeel doen vermoeden.

De 28 stempels die ik van 1770 vond zijn allen van het type fig. 193, en kan ik daarvan niets bijzonders vermelden.

Halve duiten van latere jaren ken ik niet, doch vond ik in den Catalogus van het muntkabinet van 's Rijks munt te Utrecht nog den jaargang 1776 genoemd.

In den Catalogus van het Bat. Gen. v. K & W. worden nog de jaren 1773 en 1790 genoemd.

Ik moet constateeren dat de eerste jaargang niet door mij werd aangetroffen, en dat de $^1/_2$ duit van 1790 een exemplaar is met ster als muntteeken, en het wapen met leeuwen als schildhouders, en dus hier niet te huis behoort.

Ik bezit en ken evenwel nog proefslagen van de jaren 1771, 1793 en 1794. Omtrent den stempel van 1771 kan ik niets mededeelen, doch wel kan ik constateeren dat de proefslagen van 1793 en 1794, wat de voorzijde betreft, met denzelfden stempel geslagen zijn, zoodat ik zonder meer wel durf aannemen dat die stempel nimmer voor werkelijken muntslag gediend heeft.

Op pagina 64, van het werk van Netscher en van der Chijs »De munten van Nederlandsch Indië" vinden we ter loops melding gemaakt van doorboorde halve duiten.

In het Ned. Ind. Plakaatboek van 1754, samengesteld door Mr. J. A. van der Chijs. (Deel VI pag. 771) lezen we onder dato 20 December:

---

1) Ook in de collectie van het Bat. Gen. v. K. en W. komt een stuk voor met 2 × het wapen geslagen. Uit het type blijkt dat dit stuk geslagen is met stempels uit een der jaren 1752–57. Ook dit exr. was nimmer in omloop en behoort dus even als het mijne, tot de afdeeling „speelgoed".

»Op de propositie van den heere Gouverneur Generaal »is verstaan een somma van ƒ 20,000 aan halve duyten »na Sourabaija en Grissee te senden, mitsgaders de bedien- »dens aldaar te qualificeeren om, na dat in ieder een gaatje »sal wesen gemaakt ten eynde te samen geregen te kunnen »werden, deselve tegens twintig stuks voor een nieuwe dub- »belde stuyver, uitmakende twee en een halve Hollandsche »stuyvers, waarvoor zijn Edelheyt oordeelde, dat wel zullen »kunnen van de hand gezet worden, te laten roulleeren, »evenals de daar in train zijnde, sogenaamde Balyse pitjes, »om op dusdanigen wyse te beter ontlast te raken van de »ruyme quantiteit dier kopere munt, thans aan handen »synde, als onder medio dezer bedragen hebbende een somma »van ƒ 77,540".

Waar uitdrukkelijk vermeld wordt dat die halve duiten in Soerabaia en Grissee in omloop gebracht zijn, moesten die ook daar gevonden worden, en zulks, was werkelijk het geval.

Vermengd met Chineesche munten, in het plakaat Balyse pitjes genoemd trof ik, hoewel zeldzaam, van die stukken aan. De halve duiten zijn meestal niet doorboord doch men heeft er met een beitel vierkante stukken uitgekapt, (zie fig 194 en 195). Slechts een exr. vond ik waarin het gat met een zoogenaamden drijver (drift) geslagen is, doch daar die werkwijze het nadeel heeft dat vooral bij dunne plaatjes de tegenzijde opgebold wordt zoo zal men wel spoedig tot het slaan van 't vierkante gat zijn overgegaan.

Ik vond met het wapen van Utrecht alleen halve duiten van 1753, (fig. 194) en met het wapen van Holland die van 1751 en 1752, (fig. 195.)

Hoewel het eenigsints vreemd klinkt dat exemplaren van deze emissie zoolang onbekend bleven, zoo is toch de zeldzaamheid er van wel verklaarbaar.

Verreweg het grootste deel der Chineesche munten die ik, in 't Soerabaijasche in handen kreeg was blijkbaar lang voor 1754 begraven geworden, zijnde de laatste periode waarvan munten daarbij aangetroffen werden, de periode

Yung Loh, van keizer Ch'ing Tsu (1403—1425 n. C.) De Chineesche munten van lateren datum, ook die door de O. I. C. ingevoerd, zijn hoogst waarschijnlijk nadat ze op Java niet meer gangbaar waren uitgevoerd naar Bali, waar nu nog Chineesch geld in omloop is.

Ik herinner mij dat Inlanders uit het Soerabajasche die bij toeval een groote hoeveelheid van die muntsoort opgroeven, daarvoor op Bali sappies kochten.

Later de Chineesche en soortgelijke munten behandelend, zal ik ter zake meer in détails treden, zijnde deze korte notitie voldoende om de waarschijnlijkheid van mijn betoog te motiveeren.

Hoewel valsche heele en halve duiten met het wapen van Utrecht veelvuldig voorkomen, geef ik daarvan geen afbeeldingen omreden ieder nu met de gegevens door mij geproduceerd, en speciaal lettende op de tijpen waaraan de jaargangen gebonden zijn, zelf zeer gemakkelijk de schapen van de bokken scheiden kan.

J. S. van Coevorden geeft, als afkomstig van de Utrechtsche munt, ook stukken op van *geelkoper* en *lood*. Alle dergelijke duiten, ook van andere munthuizen, zijn *valsch*. Men treft ze aan *gegoten* naar echte duiten, doch evenzeer geslagen met valsche stempels.

De Duiten en Halve duiten voor de Vereenigde Oost-Indische Compagnie geslagen in Holland.

De duiten voor de O. I. C. in Holland geslagen zijn allen van de munt in Dordrecht afkomstig, en voeren zonder uitzondering de aldaar gebruikelijke rozet als muntteeken.

Wat de voorzijde betreft, is de kroon, en de leeuw steeds in de stempels geslagen geworden; het schild daarentegen werd soms geslagen, doch ook dikwijls gegraveerd.

Op de stempels der keerzijde, is het muntteeken met de punten, alsmede het jaartal steeds in de stempels geslagen. Het monogram werd meestal ineens geslagen, op de stempels van eenige jaargangen schijnt het gegraveerd te zijn,

en soms werd dat monogram op de stempels aangebracht door eerst de V en daarna de O en de C in te slaan.

Voor de beschreven werkwijzen, vond ik alle gegevens die noodig zijn om het bewijs te leveren, en zal ik onder de beschrijving der verschillende jaargangen eenige ter loops opnoemen.

Over het geheel zijn de stempels van Holland zorgvuldig bewerkt, en doen weinig onder voor die van de munt te Utrecht, uit dien tijd.

Eigenaardig is het dat juist met het wapen van Holland, zooveel valsche heele en halve duiten bestaan en twijfel ik er niet aan of in vrij wel alle collecties van Ned. Indische munten zullen dergelijke stukken voorkomen. Het is daarom dat ik op plaat VIII een groot getal afbeeldingen van valsche duiten en halve duiten opnam, kunnende nu ieder belangstellende de verschillen gemakkelijk zien, en de collectie zuiveren.

Want dat het tijd wordt, dat we eindelijk eens echt van valsch, en omgekeerd, leeren onderscheiden, wordt wel het best gedémonstreerd door 't feit, dat in de verzameling van het Bat. Genootschap niet minder dan 11, en in de Collectie Stephanik 4 valsche stukken als echt te boek stonden.

Een zeer gemakkelijk kenmerk voor de echte stukken is de invulling door blokjes en punten op den band van de kroon. Op alle duiten van 1726 tot en met 1793 moet die invulling zijn zooals in fig. 201 vergroot weergegeven. Op de halve duiten bestaat die versiering uit 3 blokjes en 2 ruiten, gescheiden door kleine punten, en gerangschikt als op de fig. 218 en 221.

Alle stukken die daarvan afwijken zijn per sé *valsch*. Aangezien de jaartallen steeds op de stempels geslagen zijn, en dat meestal zeer regelmatig, en men daarbij de gebruikte slagcijfers in de verschillende jaren gemakkelijk volgen kan, zoo levert ook dat een goed kenmerk bijaldien de band van de kroon gesleten is. Daar het vast staat dat gewone slag stempels voor de cijfers gebruikt zijn, verraden typen als fig.

199 en 217 (ook andere jaren komen zoo voor) zich zelf, want al zou men een cijfer daarmede des verkiezend, of bij vergissing, den kopstand kunnen geven, het slaan daarmede van recht schrift, waardoor de afdruk spiegelschrift wordt, is een onmogelijkheid.

Een omzetting van het jaartal z. a. op fig. 205 zoude natuurlijk mogelijk zijn, en van het jaar 1805 is bijv. zulk een geval bekend, hebbende een der stempels van de Geldersche munt het jaartal abusivelijk 1085. Ware de stempel fig. 205 echt, dan zouden natuurlijk de cijfers van het type fig. 206a. b. moeten zijn.

De rozet is op alle stempels, die ik van 1726—1793 vond, geslagen als op fig. 196, en hoewel ik niet bewijzen kan, dat stempels met de rozet omgekeerd, niet kunnen voorkomen, zoo zijn toch in elk geval exemplaren met die afwijking zeer verdacht, en zeker valsch indien tevens 't wapen 't monogram of 't jaartal niet met 't type van den correspondeerenden jaargang overeenkomt.

In het jaar 1726 werden voor het eerst duiten voor de O. I. C. op de Hollandsche munt geslagen, en werden die volgens plakaat van 18 October 1727 in omloop gebracht. Aangezien die eerste bezending wel grootendeels in Batavia en omstreken gebleven zal zijn, kon mijn oogst van dien jaargang in het Soerabaijasche niet groot zijn en vond ik dan ook slechts 4 stempels, allen van het type fig. 196. [1]) Van den leeuw bestonden minstens 2 poinçons, en late men zich niet misleiden door kleine verschillen in den vorm der klauwen of der pluimen van den staart, want die zijn, hoewel niet altijd, toch dikwijls op de stempels bij gewerkt. Ook voor de tong is dit geldig, en zal ik dan ook verder niet bij elken jaargang in détails treden, tenzij strikt noodig.

Van de jaren 1727, 1728 en 1729 zijn mij geen echte munten bekend, en van 't laatstgenoemde jaar zelfs geen valsche. In de afbeeldingen fig. 197 tot en met 200 geef

1) In de collectie van 't Bat. Gen. v. K en W. komt een proefslag in goud voor, geheel van hetzelfde type.

ik eenige der 't meest voorkomende valsche stukken weer.

Van den jaargang 1730 vond ik 13 stempels allen nagenoeg van het type fig. 196. Dit nagenoeg heeft betrekking op de kroon, die met dit jaar te beginnen, tot nader order door een booglijn met 't wapenschild verbonden is, z. a. in fig. 207. (NB. De leeuw van fig. 207 behoort tot een lateren jaargang.) Een mijner exn. heeft evenwel geheel het type van 1726, en hoewel ik vermoed dat we, evenals voor West Friesland is aangetoond met de stempels van 1729; met meer materiaal in handen, stempels van 1726 in 1730 zouden kunnen aantoonen, moet ik tot mijn leedwezen verklaren dat mij zulks niet gelukt is. Voor de jaren 1731 tot en met 1735 is voor- en keerzijde het type steeds gelijk aan dat van 1730. De 3 van het jaartal is evengroot als de andere cijfers. Op de munten van 1736 en 1737 is evenwel op alle exemplaren die ik vond de 3 grooter, doch overigens van hetzelfde type, (zie fig. 202 a. en b.) Monsters als de 2e. variëteit Coll. Stephanik (no. 6139) mogen we dus niet verwachten (zie fig. 203.)

Ik vond van de jaren 1731 t/m 1737 respectivelijk 9. 16 11, 30, 14, 8 en 6 stempels. Bij de meeste jaargangen kan men exemplaren met veranderde jaartallen aantreffen, zoo van 30 in 31, 33 in 34 en 34 in 35, doch eigenaardig is het dat in 1732 stempels voorkomen, waar op de plaats der drie eerst duidelijk een 2 gestaan heeft, en op de plaats van de 2, een cijfer, dat wel een 6, doch zeker geen 7, 8 of 9 kan geweest zijn. Ik dacht eerst aan een veranderde foutieve omstelling 23 i. p. v. 32, doch wijl ik 3 verschillende stempels vond, met deze verandering, is zulk niet waarschijnlijk. Vermoedelijk zijn het dus stempels van 1726, doch is niet duidelijk waarom men die pas in 1732 veranderd heeft. Onder de stempels van 1733 is een exr. waarop de eerste 3 van boven verdubbeld is. Alle duiten die ik van 1737 vond, en zelfs de afslag in goud van 1738 in de collectie van het Bat. Gen. v. K. en W. zijn geslagen met gesleten stempels, dan wel met stempelsgeslagen met gesleten poinçons.

Alle geel koperen, looden of tinnen duiten met 't wapen van Holland, dus ook het stuk uit de collectie Stephanik No. 6132, zijn valsch, en zullen de duiten der jaargangen 1746, 1754 en 1757 door J. S. van Coevorden vermeld, zeker van hetzelfde allooi geweest zijn.

Van de jaren 1738 tot en met 1741 zijn mij geen duiten bekend, en de afslag in goud van 1738 is wat de voorzijde betreft, vermoedelijk met een stempel van 1737 geslagen.

Mijn 19 stempels van het jaar 1742 geven ten opzichte der ontbrekende jaargangen ook geen licht. Van volgende jaren tot en met 1755 vond ik:

voor	1743— 6	stempels	voor	1749— 7	stempels
»	1744—18	»	»	1750—20	» [1])
»	1745—20	»	»	1751—19	»
»	1746—21	»	»	1752—23	»
»	1747— 7	»	»	1753— 6	»
»	1748— 9	»	»	1754— 7	»

en voor 1755—9 stempels.

Omtrent al deze jaren valt weinig bijzonders te zeggen. De stempels der voorzijde zijn steeds van hetzelfde type, alleen de dubbele lijnen op den band der kroon die tot 1744 meestal duidelijk zijn, verdwijnen meer en meer, om in de laatste jaren geheel voor enkele lijnen plaats te maken. De schilden kunnen den vorm hebben als op fig. 196, doch meestal vooral in de latere jaren zijn ze beneden puntig als in fig. 207. Van het jaartal moet de 5 steeds den vorm hebben als in fig. 206 a en b. In 1752 varieert ook de 2, en kan men van dat jaar exn. vinden geslagen met bedorven stempels, waarop die 2 bijna, of in 't geheel niet te herken-

1) Onder dit getal is niet begrepen de valsche munt afgebeeld fig. 204. Dit stuk, waarvan ik slechts een exr. bezit, is blijkbaar van veel lateren datum dan de overige valsche duiten. Het plaatje waarop geslagen werd, is geponsd, en doet mij, ook wat het porouse koper betreft, denken aan de centen van 1833 en later. Grappig is de opvatting van den leeuw. De geheele bewerking doet aan Europeeschen invloed denken, en is de mogelijkheid dat het stuk een werkproef is, van de Soerabajasche munt, niet uitgesloten.

nen is, en men het jaar alleen door vergelijking der stempels kan vaststellen. Een der stempels wijkt af van de overige door het iets wijdere schild, dat daarbij minder puntig is.

Deze duit is geslagen met den stempel die in 1747 voor den zilveren proefslag (waarover later) gediend heeft.

Waarom vermoedelijk de stempels der proefslagen van 1752 niet op de duiten van dat jaar zullen voorkomen blijkt later.

In de jaren 1753 tot en met 1755 gebruikte men grootere muntplaatjes, van 17 à 18 m/m diameter, en vermeld ik dit alleen omdat naar mijn exemplaren te oordeelen, van den jaargang 1754 alleen het grooter formaat voorkomt. De stempels werden evenwel in niets veranderd. De tevens dunnere plaatjes laten het relief van de stempels weinig uitkomen, en is het zeer moeilijk om mooie stukken er van te vinden. Van 1754 vond ik een stempel waarop het jaartal 1753 in 1754 veranderd is.

Van de jaren 1756 tot en met 1763 zijn mij geen duiten bekend, doch wel bezit, of ken ik van al die jaren zilveren proefslagen.

Alles wat ik aan duiten betreffend deze jaren vond of zag, is valsch, of berustte voorzooverre betreft het No. 6154 in de collectie Stephanik op een vergissing, want dat stuk bleek een exr. van 1766, nog al gesleten, en waarvan de eerste 6, beschadigd zijnde, in den donker wel den indruk van een 5 geven kan.

Het is hier de plaats om iets mede te deelen omtrent de proefslagen, aangezien ik het feit nimmer vermeld vond, en een en ander wel eenig licht ter zake geven kan.

Zeker ter eere van het edeler metaal heeft men de stempels iets verfraaid en wel in hoofdzaak door den leeuw van een stel tanden te voorzien. [1]) (zie fig. 207). Men heeft daarbij de stempels voor verschillende jaren gebruikt, zoodat naar mijn bescheiden meening, reeds daaruit afdoende blijkt dat geen duiten daarmede in de gegeven jaren geslagen zullen zijn.

Behalve eenige van vroegere jaren bezit ik een proefslag

1) Op de stempels der proefslagen van 1747 en 1750 ontbreken die tanden.

van 1747. Met dienzelfden stempel (ter bekorting dient dit steeds voor den stempel der voorzijde) sloeg men den proefslag van 1751, en later zooals boven vermeld, duiten in 1752.

De stempel van den proefslag van 1748, diende tevens voor de proefslagen van 1749 en 1754. De stempel van 1750, vond ik alleen voor dat jaar.

Van 1752 heb ik 2 stempels. De een is voorzooverre uit mijn collectie blijkt, alleen van dat jaar, doch met den tweeden werden ook de proefslagen van 1753, 1755 en 1757 geslagen.

De stempel van den proefslag 1756 is ook gebruikt voor den proefslag van 1759.

De stempel van 1758 vond ik in geen ander jaar terug.

De stempel van 1760 gebruikte men tevens voor den proefslag van 1761, terwijl de stempel van den proefslag van 1762 identiek is met dien van 1763.

Mijn exemplaren komen overeen, met die in de verzameling van het Bat. Gen. van K. en W.

Waarom men zooveel stempels maakte is niet duidelijk en evenmin begrijp ik waarom men bijv. in 1757 sloeg met een stempel van 1752, terwijl men dien van 1756 weder tot 1759 in de pekel zette.

Wat die proefslagen betreft is mijn materiaal zeker niet compleet, en zooals uit het geval in 1752 blijkt kunnen van één jaar meerdere stempels voorkomen. Op zich zelf beschouwd vind ik dan ook die stukken weinig waard voor een muntenverzameling, want strikt genomen zijn ze niet veel meer dan speelgoed, doch wanneer men een studie maakt van de stempels, dan zijn ze onmisbaar, en moeten we noodgedwongen ook daarvan een verzameling maken.

Van het jaar 1764 vond ik 15 stempels en hieronder zijn er 4 die den leeuw met tanden hebben als fig. 207. Hoewel die stempels vermoedelijk allen voor proefslagen gediend hebben, zoo kon ik toch slechts een er van te huis brengen en wel dien van 1756, die ook in 1759 gebruikt is, en die nu in 1764 eindelijk voor werkelijken duitenslag dienst deed.

Tot mijn leedwezen kan ik niet aantoonen wat met de stempels van de overige jaren gebeurd is, want ook later zien we die niet terug. Doch al kan ik door gebrek aan materiaal, steeds het oude liedje helaas, niet alles ophelderen, we zien toch voor de zooveelste maal, dat het bestaan van duiten, niet bewezen wordt, door het bestaan van een proefslag.

Daarbij hebben de voorbeelden door mij bij de proefslagen aangehaald dit groote voordeel dat ieder ze gemakkelijk kan controleeren, want die stukken kan men met weinig moeite bekomen; doch om de duitafslagen van die stempels te vinden daarvoor is een materiaal noodig, van zulken omvang zooals weinigen ooit ter beschikking zullen kunnen krijgen, vooral daar men met te zeer gesleten exemplaren slechts bij hooge uitzondering. ter zake iets aantoonen kan.

Het toeval speelt evenwel een groote rol, en daar het vaststaat dat stempels van proefslagen in den jaargang 1764 voorkomen, kan mogelijk een ander gelukkiger zijn dan ik en uit zijn collectie nog andere stempels dan dien van 1756 aantoonen.

De overige stempels van 1764 zijn gelijk aan het type der vroegere jaren, alleen zijn de lijnen van den band der kroon weder duidelijk dubbel. Dat nieuwe poinçons gebruikt zijn blijkt uit de kleine verschillen, doch een beschrijving er van zal ik maar achterwege laten.

Van de cijfers van 't jaartal varieert alleen de 4 duidelijk, en is die op sommige stempels puntig, op andere plat van boven.

Van de jaren 1765, 1766, 17o7 en 1768 bezit ik respectievelijk 30, 32, 37 en 10 stempels.

Een mijner exn. van 1765 is geslagen op een duit van 1764. De leeuwen hebben allen den pluimstaart eindigend in twee fijne krullen waarvan de bovenste meestal tot aan den kop is doorgetrokken. In 1765 is de tong van den leeuw gebroken, en is de naar boven staande helft op de stempels bijgegraveerd (zie fig. 210).

Had wijlen de heer STEPHANIK dit opgemerkt, dan had hij zijn gesleten exr. van 1766 niet onder 1756 gebracht. Daar we nu die gebroken tong in de volgende jaren telkens terug vinden (fig. 210 is naar een lateren jaargang geteekend, en komt dan nog eens ter sprake) is dat een bevestiging voor de door mij beschreven stempelfabrikatie.

Het duidelijkst in 1766 en 1767 is dit ook aan te toonen voor de kroon, wijl onder de stempels van die jaargangen verdubbelingen zijn aan te wijzen. Voor die kroon bestonden minstens 2 poinçons, en daar men den eenen gemakkelijk volgen kan op latere jaargangen zal ik zijn geheim verklappen, n.m. dat van de eerste volle rozet rechts, van het linker boven blaadje een stuk is afgebroken. De andere poinçon heeft wel is waar ook een kenmerk, doch we hebben aan deze eene futiliteit genoeg.

De schilden zijn op de stempels gegraveerd en vindt men beide vormen zoo als in de figuren 207 en 210. Hoewel niet altijd, zijn ze toch meestal nauwer dan in de vroegere jaren, en vult de leeuw het geheele veld.

De jaartallen zijn onregelmatiger geslagen en varieeren van 9 tot $10^1/_2$ m/m in lengte.

Misschien reeds in 1765 doch zeker in 1766 werd het monogram uit 3 deelen geslagen n.m. de V. de O en de C. apart. Ik vond wel is waar geen verdubbelingen, doch die werkwijze blijkt daaruit dat de O en C onregelmatig op de V liggen. Op de stempels waarop het monogram in eens geslagen is, hangen de O en de C als het ware om de beenen van de V, en zijn van boven zichtbaar, terwijl ze van onderen door de V bedekt worden.

In 1766 zien we daarop allerlei variaties en liggen die letters soms geheel boven op de V, zijn soms door de V bedekt, of slingeren zich op verschillende wijze om die letter zoodat bijv. de O van boven en de C beneden zichtbaar is. Soms is de O schuin geslagen en is de eene helft dikker dan de andere helft. Soms is dit met de C het geval, en kwam daardoor de ophaal niet tot zijn recht zoodat we schijnbaar

een ander lettertype krijgen. Ik heb dit voorbeeld van samenstelling van 't monogram hier eenigzins uitvoerig behandeld, omreden men somtijds in Zeeland en Gelderland en misschien ook in Utrecht, op dezelfde wijze gewerkt heeft, en daardoor eenige afwijkingen die ik vroeger noteerde, te verklaren zouden zijn.

Eenige exx. van 1766 zijn weder met een poinçon uit één stuk geslagen, en men bleef dat in 1767 gebruiken.

De duiten van 1768 zijn vrij zeldzaam, doch in verhouding tot het aantal dat ik vond, komen nog veel stempels voor.

Dit komt doordat men de stempels van 1767 opgebruikt heeft, waardoor ook het doffe relief der meeste munten verklaard wordt.

Van 1769 zijn mij geen duiten bekend, doch onder de 17 varianten van 1770, die ik vond, zijn twee, geslagen met stempels van 1768, wat dus ook niet voor duiten van 1769 pleit.

Eenige stempels van 1770 hebben het schild weder ruimer. Van den poinçon voor den leeuw, brak een stuk van den linker achterpoot af (zie fig. 210) en alhoewel men op de stempels die beschadiging somwijlen bijwerkte, kan men den poinçon toch gedurende eenige jaren volgen.

Van 1771 vond ik slechts 8 stempels, waarvan nog een met het nauwe schild, de overigen met het grootere schild van 1770. Van dit jaar komen nog al veel valsche stukken voor, en ook het exemplaar van de collectie Stephanik was valsch. Wanneer men echter let op den gebroken poinçon, of bijaldien die op de stempels bijgewerkt is, op het monogram, dat gelijk *moet* zijn aan dat van 1768 en 1772 of latere jaren tot 1784, dan kan men zich niet vergissen.

Van 1772 bezit ik 11 stempels. Zes daarvan zijn geheel van het type van 1771, zoowel voor- als keerzijde. De 5 andere zijn op de stempels der voorzijde met nieuwe poinçons geslagen. De leeuw verschilt van den ouden zoo weinig (behalve de tong en den achterpoot natuurlijk) dat ik er niet

eens melding van maken zoude, ware het niet dat de poinçon evenals die van de kroon op 1776 overging.

De kroon is gemakkelijk te herkennen aan de beugels waarop de rozetten rusten, die wijder zijn en aan de basis naar elkaar toeloopen.

Van de jaren 1773 tot en met 1775 heb ik nimmer echte duiten gezien en ook nergens vermeld gevonden.

Van 1776 daarentegen bezit ik 16 stempels, allen van het 2e type van 1772. Vergeleken met de stempels van dat jaar, is in 1776 een klein verschil op te merken, nl. dat de tong van den leeuw langer en meer gebogen is, ongeveer als op fig. 207.

Door dit verschil geleid, kon ik eenige stempels terug vinden die onmiskenbaar nog van 1772 dateeren. Op enkele munten ziet men voor den linker voorpoot een fijn streepje. Dit verklaart het weinige relief der munten van deze jaargangen, vergeleken bij vroeger, want aangezien dit streepje een moet is, veroorzaakt door den kant van den poinçon, zoo kan die geen hoog relief gehad hebben.

Van de jaren 1777, 1778, 1779, 1780 en 1781 bezit ik respectivelijk 12, 16, 17, 18 en 18 stempels, allen van hetzelfde type, doch men kan op de voorzijden wel zien dat voor leeuwen en kronen in de latere jaren weder nieuwe poinçons gebruikt zijn.

Van 1782 en 1783 zijn weder geen duiten bekend, en de 21 stempels die ik van 1784 vond, gaven mij omtrent die jaren ook geen licht. Voor- en keerzijden zijn evenwel, met dezelfde poinçons geslagen doch aan alles is de slijtage daarvan waar te nemen. Voor 't eerst in dezen jaargang vond ik een ex. waarop de leeuw duidelijk verdubbeld is. Verder komen verdubbelingen voor aan het monogram en de cijfers.

Van alle jaren na 1767 vond ik het niet noodig de détails der keerzijde te beschrijven, en wel omdat van dat jaar tot en met 1784 het monogram steeds met denzelfden poinçon geslagen is, en ook het muntteeken en de jaartal-

len steeds van dezelfde typen zijn. Van 1780 is op alle stempels die ik vond de 0 steeds kleiner dan de andere cijfers. Vooral van het jaar 1781 vindt men dikwijls munten waarop men op een der zijden, en creux, een afdruk van den tegenstempel zien kan. Men heeft in dat jaar de stempels blijkbaar wat men noemt opgebruikt, want die afdrukken zijn ontstaan door de moet die de stempels krijgen, wanneer ze bij ongeluk stempel op stempel geslagen worden.

Volgens Mr. L. W. A. Besier zijn de duiten van 1784 nog geslagen onder den muntmeester Wouter Buck, en was van 1784 tot 1787 de betrekking van muntmeester vacant. In 1787 trad als zoodanig op Jan Abraham Bodisco. Aangezien wel is waar geen duiten, doch wel andere munten van het jaar 1787 bekend zijn, moeten we dit dus lezen alsof er stond dat in de jaren 1785 en 1786 het muntmeesterschap vacant was. Van die 2 jaren kunnen dus geen duiten bestaan, en alles wat ik met het jaartal 1785 en 86 vond of zag, is valsch, en gelijkt in alle opzichten op de valsche stukken van vele reeds genoemde jaren. Ook van 1787 heb ik nimmer echte, doch wel zeer veel valsche duiten aangetroffen.

Van het jaar 1788 daarentegen zijn de duiten in mijn collectie met 47 stempels vertegenwoordigd. Alleen met uitzondering van de kroon, zijn de stempels van dezen jaargang zoowel voor- als keerzijde geslagen met gerétoucheerde poinçons van 1784. Slechts bij uitzondering is de kroon door een booglijn met het schild verbonden, en op enkele stempels is ze geheel los, en ongeveer $^1/_2$ m/m van het schild verwijderd. Ook het schild is met een poinçon op de stempels geslagen. Het heeft steeds den vorm als in fig. 216, en de verdeeling van de punt uit, beneden, is iets ongelijk en links korter dan rechts.

De lijnen van het monogram zijn tot de normale dikte teruggebracht, en de V is beneden afgeplat. Op de rozet heeft men getracht de bloembladeren hunnen oorspronkelijken vorm terug te geven door ze aan de basis een weinig uit te boren. Erg gelukt is dat evenwel niet, want het

vroegere relief is verdwenen, en we zien alleen tusschen de onderste bladeren de openingen, terwijl tusschen de bovenste slechts sporen daarvan te zien zijn. (Zie fig. 213.) De jaartallen zijn verder uit elkaar geslagen, en op slechts één uitzondering na, waarop het jaartal groot is als in fig. 212, steeds van het type fig. 213. Volledigheidshalve vermeld ik nog dat zeer enkele stempels gevonden worden, waarop nog het niet gerétoucheerde muntteeken voorkomt.

Van het jaar 1789 vond ik 41 stempels. 't Meerendeel is met dezelfde poinçons geslagen als het jaar te voren. Met den poinçon voor den leeuw is evenwel in dit jaar iets gebeurd, wat ik niet geheel heb kunnen oplossen. Ik vermoed dat de staart afbrak, of wegens beschadiging verwijderd werd, want in dat lichaamsdeel ziet men veel variatie, het sterkst uitkomend aan de pluimen. Op één stempel is de leeuw, wat den romp betreft, sterk verdubbeld, doch aan den staart is daarvan niets te zien, wat dus mijn vermoeden schijnt te bevestigen. Op zeer weinig stempels, ik vond slechts 5 exx., is de leeuw geslagen met een poinçon die geheel afwijkt van den vorigen. De leeuw heeft een zeer spitse bovenkaak, schuin naar boven staande oogen, groote circelvormige open ooren, en een staart waarvan de onderste pluim plat is, in het midden verlengd (zie fig. 211). Aangezien de mededeeling naar ik hoop ook aan verzamelaars van Nederlandsche munten ten goede kan komen, stel ik hierbij vast dat die poinçon dezelfde is waarmede ook *sommige stempels voor de Hollandsche 2stuiverstukken van 1789 geslagen zijn.*

In verdere détails omtrent die Nederlandsche munten kan ik niet treden, want ten eerste heb ik daarvoor geen ander materiaal ter beschikking als de paar stukken voorkomend in de collectie van het Bat. Gen. v. K. en W. en ten tweede wil ik mij alleen bezig houden met de munten van Nederlandsch Indië, en zooals men uit de paar mededeelingen zien kan, is dat kluifje reeds vet genoeg.

De cijfers der jaartallen op de duiten van 1789 mij bekend, zijn allen van het type fig. 213, en ook de meeste stempels hebben het geretoucheerde muntteeken, slechts een paar exemplaren hebben een kleiner muntteeken ongeveer in den vorm van dat op de valsche munt fig. 197.

De 32 stempels die ik van 1790 vond, vallen in twee goed te scheiden groepen door de keerzijde, en 21 daarvan hebben het oude monogram en het jaartal in kleine cijfers als op fig. 214. Het muntteeken komt voor in beide typen van 1789, doch z. a. op mijn teekening zijn van het gerétoucheerde de openingen bijna niet meer zichtbaar.

De overige 11 zijn volgens het geheel nieuwe type fig. 215.

Op een ex. der eerste serie is het jaartal 1789 veranderd in 1790.

Op de voorzijde kan men de leeuwen en kronen van 1789 terugvinden.

Mijn 17 stempels van 1791 zijn, wat de voorzijde betreft, allen van het type fig. 211.

Type fig. 215 vond ik niet duidelijk terug, doch wel 6 exx. waarop de rozet tusschen groote, dicht op elkaar staande punten staat.

Op de overige komt het kleinere muntteeken voor met de punten ver uit elkaar als op fig. 214.

Toevallig zijn al mijn stukken van dezen jaargang meer gesleten, waardoor de details natuurlijk minder duidelijk zijn. Van het jaartal, dat op alle munten als op type fig. 214 voorkomt, kan men varianten vinden waarbij de 1 zeer ver van de 9 verwijderd staat, het monogram varieert, en op de stempels bijgewerkt schijnt te zijn.

Van 1792 vond ik 29, en van 1793, 14 stempels, allen van het type fig. 216. Het oog van den leeuw staat minder schuin, de linker achterpoot is magerder, de rechter voorpoot meer opgericht, en de onderste pluim van den staart is anders gevormd dan op fig. 211.

Of de kroon nieuw dan wel geretoucheerd is, durf ik niet beslissen, doch het is opvallend (alleen bij mooie exx.

zichtbaar) dat de rozetten meer opengewerkt zijn. Mijn teekening geeft de details duidelijk weer, doch men bedenke wel dat het geen fotografie is.

Men kan in beide jaargangen exx. vinden waarop onder de kroon en boven, of op het schild een lijn te zien is, z. a. op mijn afbeelding. Voor de zooveelste maal is dit een bewijs dat de kroon mobiel was, want die lijn is niets anders dan de moet van den buitenkant van den poinçon, die in dit geval iets schuin geslagen werd.

De stempels der keerzijden zijn met een nieuwen poinçon voor 't monogram geslagen, bijna gelijk aan dat van fig. 213, alleen steekt de kop van de C iets meer buiten de V uit. Voor de jaartallen kan men 2 typen duidelijk onderscheiden, speciaal voor de 9, de 2 en de 3.

Het muntteeken is steeds het kleinere van vorige jaren, geflankeerd door ver afstaande punten als op fig. 213 en 214.

Duiten van latere jaren zijn mij niet bekend, en heb ik ook nimmer vermeld gevonden. Die van 1802—4 behandel ik later.

De eerste halve duiten werden op Java aangebracht in December 1750, en nog in diezelfde maand bij plakaat van 22 December gangbaar verklaard.

Aangezien die muntsoort in 1748 uit Nederland ontboden werd, zoo mogen wij wel geen vroegeren jaargang dan 1749 verwachten.

Ik bezit van 1749, 1750, 1751, 1752, 1753 en 1754 respectievelijk 8, 5, 6, 18, 14 en 15 stempels.

De stempels zijn evenals die der duiten met poinçons geslagen, en van al die jaren gelijk aan het type fig. 218. Over de doorboorde $^1/_2$ duiten sprak ik reeds onder Utrecht. De invulling op den band der kroon moet steeds zijn zooals op de fig. 218 en 221 aangegeven, en alle stukken die van deze typen afwijken, zijn valsch.

Van de jaren 1755 tot en met 1768 zijn mij geen echte halve duiten bekend, doch wel bezit ik proefslagen van de jaren 1755 tot en met 1763. Op al die stempels heeft de leeuw tanden, en wat we bij die van de duiten reeds gezien

hebben, vinden we hier terug nl. dat de stempels voor meer dan één jaar dienst deden, en dat die van 1755 ook gebruikt zijn voor de proefslagen van 1756 en 1757.

Van 1758 vond ik een nieuwen stempel, waarmede ook de proefslag van 1759 geslagen is Van 1760 bezit ik 2 stempels, en van 1761 één stempel, verschillend van de vorigen, en die ik in geen ander jaar terug vond. De stempel van 1762 is weder nieuw, en werd ook gebruikt voor den proefslag van 1763.

Mijn proefslagen zijn, voor zooverre daarvan exemplaren in de collectie van het Bataviasch Genootschap v. K. en W. voorkomen, wat de stempels betreft, daarmede identiek.

In den betreffenden catalogus wordt nog een proefslag in goud vermeld van 1767 en een halve duit (koper) van 1781.

Die proefslag is abusivelijk onder Holland geplaatst, want hij is van Utrecht, en de $^1/_2$ duit van 1782 is valsch. (Zie fig. 217.)

Op de proefslagen van 1758 komt de rozet voor als op fig. 219. Deze rozet is dezelfde als op fig. 218, en ontstaan doordat men den poinçon te ondiep sloeg, waardoor alleen de geschulpte rand der bladeren op den stempel zichtbaar werd.

Voor 't eerst in 1761 vond ik het muntteeken als op fig. 220, en alle $^1/_2$ duiten van 1769 en 1770 voeren deze rozet.

Ik vond van die 2 jaren respectivelijk 24 en 19 stempels. Het type der voorzijde is gelijk fig. 221, dat van type fig. 218 alleen verschilt door de beugels waarop de rozetten rusten.

Onder de $^1/_2$ duiten van 1769 komen nog enkele stukken voor van het oude type, doch het is mij niet gelukt de stempels in 1754 terug te vinden.

Evenmin kon ik in beide jaren stempels van de proefslagen vaststellen, hoewel die gemakkelijk te herkennen zouden zijn.

J. S. van Coevorden vermeldt nog de jaargangen 1768 en 1780, doch hij neemt ook 1810 op, en ik meen dus aan de echtheid der stukken te mogen twijfelen; en hoewel ik de mogelijkheid, dat van andere jaren dan de mij bekende, halve duiten kunnen bestaan, niet wil betwisten, zoo is het toch zeker dat alles wat ik daarvan vond, valsch is.

Hiermede is de beschrijving van hetgeen ik aan duiten en halve duiten, voor de V. O. I C. in Nederland geslagen, heb kunnen bijeenbrengen, beëindigd.

Het doet mij leed dat ik misschien sommigen de oogen moest openen, en ze daardoor een kabinetstuk uit hun verzameling, als valsch moeten verwijderen; daar staat echter tegenover dat ik tevens de aanwijzing geef, met welke varianten eventueel die collectie nog vermeerderd worden kan.

Verder moge het hun een troost zijn dat ook van latere jaren nog menig stuk zal moeten verdwijnen, want ik hoop na deze, nog alle andere munten te kunnen behandelen.

Hier achter vindt men de lijsten der duiten en halve duiten mij bekend. Ik noteer daarop tevens de proefslagen, enz. die ik bezit, of ken, doch alleen van die jaren, waarvan ik geen munten in omloop vond.

Wel is waar vond ik ook nog van andere jaren proefslagen *vermeld*, en ben ik omtrent die stukken minder wantrouwend dan omtrent de koperen duiten, doch in principe wil ik alleen dat opnemen wat ik ken.

Uit mijn lijsten, die ik zoodanig heb ingericht dat men direct zien kan van welke jaren werkelijk duiten of halve duiten in omloop waren, zien we dat van 1758 tot en met 1763 en later van 1782 en 1783 noch duiten, noch halve duiten voorkomen.

Waarom in die jaren niet werd aangemunt, dan wel geen duiten in Indië werden aangevoerd, is mij onbekend, doch het bewijs dat destijds in Indië gebrek aan kopergeld bestond, wordt geleverd door de duiten in 1764, 1765 en 1783 te Batavia geslagen, en we lezen dan ook in de betreffende plakaten van 6 November 1764 en 18 Februari 1783, dat die aanmaak geschiedde „om het zeer toegenomen gebrek aan païement en koperen munt te verhelpen."

Dat na 1794 in Indië weder gebrek aan kopergeld bestond wordt bewezen door de tinnen duiten van 1796 en 1797, de koperen stuivers van 1799 en last but not least door de

beruchte bonken die van 1796 af »ten gerieve van de ingesetenen" in omloop gebracht werden.

Weltevreden, Juni 1907.

Recapitulatie der Jaargangen waarvan duiten door mij gevonden werden in Nederland geslagen voor de O. I. Comp[ie].

Jaren.	Zeeland.	West Friesland.	Gelderland.	Utrecht.	Holland.
1726	1 Stemp.				4 Stemp.
1727	9 »				
1728	8 »				
1729	14 »	13 Stemp.			
1730	10 »	*			13 »
1731	20 »	27 »	17 Stemp.		9 »
1732	5 »	5 »	20 »		16 »
1733	23 »	16 »			11 »
1734	12 »	18 »			30 »
1735	12 »	13 »			14 »
1736	21 »	2 »			8 »
1737	6 »	17 »			6 »
1738	4 »				*
1739	20 »				
1740					
1741				1 Stemp.	
1742				9 »	19 »
1743		4 »			6 »
1744	13 »	17 »		2 »	18 »
1745	28 »	15 »		7 »	20 »
1746	27 »	15 »		5 »	21 »
1747	20 »	12 »			7 »
1748	18 »	23 »			9 »
1749	12 »	17 »			7 »
1750	15 »	16 »			20 »
1751	12 »	20 »			19 »
1752	23 »	14 »		5 »	23 »
1753	23 »	18 »		11 »	6 »
1754	71 »	25 »		14 »	7 »
1755	22 »	25 »		8 »	9 »
1756	16 »	18 »		(*)	*
1757			*	5 »	*
1758				*	*
1759					*
1760					*
1761				*	*
1762				*	*
1763				*	*

Jaren.	Zeeland.	West Friesland.	Gelderland.	Utrecht.	Holland.
1764	7 Stemp.	2 Stemp.		35 Stemp.	15 Stemp.
1765	30 »	23 »		30 »	30 »
1766	61 »	37 »		25 »	32 »
1767	32 »	51 »		22 »	37 »
1768	14 »	7 »		*	10 »
1769				*	
1770	15 »	9 »		17 »	17 »
1771	24 »	26 »	16 »	1 »	8 »
1772	13 »	15 »	18 »	*	11 »
1773	4 »	3 »		*	
1774					
1775					
1776		10 »	25 »	13 »	16 »
1777	21 »	10 »		18 »	12 »
1778	11 »	12 »		12 »	16 »
1779	9 »	11 »		11 »	17 »
1780	27 »	4 »		11 »	18 »
1781		4 »		6 »	18 »
1782					
1783					
1784	27 »	14 »		27 »	21 »
1785	21 »	15 »	24 »	42 »	
1786	22 »	24 »	40 »	24 »	
1787	16 »	28 »	30 »	23 »	
1788	70 »	22 »	20 »	31 »	47 »
1789	51 »	33 »	25 »	31 »	41 »
1790	53 »	26 »	26 »	36 »	32 »
1791	34 »	15 »	64 »	33 »	17 »
1792	28 »	32 »	34 »	26 »	29 »
1793	22 »		16 »	3 »	14 »
1794	14 »		28 »	6 »	
Totaal	1091 Stemp.	783 Stemp.	403 Stemp.	550 Stemp.	760 Stemp.

* Van deze jaren bezit, of ken ik, proefslagen.

(*) Van dit jaar heeft (wat de keerzij betreft) een stempel bestaan, z.a. blijkt uit de keerzijde van den proefslag van 1758.

NB. Van de cursief gedrukte jaren zijn mij ook geen $^1/_2$ duiten bekend.

Recapitulatie der Jaargangen waarvan Halve duiten door mij gevonden werden, in Nederland geslagen voor de O. I. Comp[ie].

Jaren.	Zeeland.	West Friesland.	Gelderland.	Utrecht.	Holland.
1749					8 Stemp.
1750					5 »
1751					6 » (*)
1752				12 Stemp.	18 » (*)
1753				8 » (*)	14 »
1754				22 »	15 »
1755				8 »	*
1756				1 »	*
1757			*	7 »	*
1758				* (o)	*
1759					*
1760				*	*
1761				*	*
1762				*	*
1763				*	*
1764				*	
1765				*	
1766				*	
1767				*	
1768				*	
1769		15 Stemp.		35 Stemp.	24 »
1770	38 Stemp.	22 »		28 »	19 »
1771	8 »			*	
1772	10 »				
1773					
1774					
1775					
1776					
1777					
1778					
1779					
1780					
1781					
1782					
1783					
1784					
1785					
1786					

Jaren.	Zeeland.	West Friesland.	Gelderland.	Utrecht.	Holland.
1787					
1788			25 Stemp.		
1789	*		26 »		
1790			21 »		
1791					
1792					
1793				*	
1794				*	
	36 Stemp.	37 Stemp.	72 Stemp.	121 Stemp.	109 Stemp.

* Van deze jaren bezit, of ken ik, proefslagen.

(o) Van dit jaar bezit ik een (ongesleten) ex. met 2 × de keerzijde.

(*) Van deze jaren vond ik „doorboorde" exn. bij plakaat van 20 December 1754 in Soerabaija en Grissee in omloop gebracht.

NOTA

omtrent de

XI Kota en Padang Tarap, (Midden-Sumatra).

DOOR

H. J. GRIJZEN.

Met een kaart.

---

1. LIGGING, GRENZEN EN GROOTTE.

Waar in deze nota van de IX Kota wordt gesproken, wordt, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk is vermeld, daarbij niet inbegrepen de reeds sedert vele jaren tot het direkte Gouvernements gebied behoorende nĕgĕri Paroeh, ressorteerende onder de Laras Soempoer van de onderafdeeling Lintau en Boea, welke nĕgĕri, zooals wij later zullen zien, oorspronkelijk één van de IX Kota uitmaakte.

De IX Kota en Padang Tarap grenzen aan elkaar; het laatste landschap ligt ten Noorden van het eerste en is ervan gescheiden door de Kwantan-rivier.

De IX Kota zijn gelegen tusschen 0° 54' en 0° 38' Z. B. en 0° 47' en 1° 3' lengte beoosten Padang. Padang Tarap ligt tusschen 0° 38' en 0° 34' Z. B. en 0° 49' en 0° 56' lengte beoosten Padang.

De IX Kota hebben een langwerpigen vorm, wiens lengte-as loopt in de richting N. W. Z. O.

Zij grenzen:

in het N. aan Padang Tarap;

in het W. aan de hooger genoemde nĕgĕri Paroeh;

in het Z. W. aan de laras Sidjoendjoeng van de onderafdeeling van dien naam, afdeeling Tanah Datar der Padangsche Bovenlanden;

in het Z. O. aan Soerau, ressorteerende onder Si Goentoer (Batang Hari distrikten);

in het Oosten aan de V Kota Timpéh behoorende tot Si Goentoer (Batang Hari distrikten);

in het N. O. aan Loeboek Ramo en de Kwantan-distrikten (Loeboek Djambi en Loeboek Ambatjang).

De grens met Sidjoendjoeng wordt gevormd door een vrij hoogen bergketen; die met Padang Tarap door de Kwantan-rivier.

De overige grenzen zijn over het algemeen geen natuurlijke.

Padang Tarap grenst:

in het Noorden aan het landschap Pangkalan Indaroeng, ressorteerende onder Goenoeng Sailan;

in het Westen aan het gebied van den pĕnghoeloe-kĕpala van Doerian Gadang, laras Soempoer der onderafdeeling Lintau en Boea;

in het Zuiden aan de IX Kota;

in het Oosten aan Loeboek Ambatjang (Kwantan-distrikten).

Behalve de grens met de IX Kota heeft Padang Tarap over het algemeen geene natuurlijke grenzen.

De IX Kota hebben een lengte van 34 K.M., een gemiddelde breedte van $14^1/_2$ K.M., en dus een oppervlakte van ongeveer 500 vierkante kilometer.

Padang Tarap heeft een grootste lengte van 17 K.M., een grootste breedte van 13 K.M. en een oppervlakte van ongeveer 100 □ K.M.

2. GEOGRAHISCHE GESTELDHEID.

a. Bergen, vlakten, rivieren, begroeiing.

Zoowel in de IX Kota als in Padang Tarap hebben berg- en heuvelland de overhand.

Zooals reeds werd gezegd, wordt de grens van de IX Kota met Sidjoendjoeng gevormd door een vrij hoogen bergketen met toppen tot een maximum hoogte van bijna 950 M.

Op de hierbij behoorende kaart zijn deze nader aangegeven. Dit gebergte loopt steil naar den kant der IX Kota af. Over

ongeveer de geheele lengte van dat landschap loopt evenwijdig aan dat grensgebergte en op een afstand van ongeveer 8 K. M. ervan verwijderd, een hooge heuvelreeks, waarin geen toppen van bijzondere hoogte voorkomen. Grensgebergte en heuvelreeks sluiten een lager gelegen terrein in, dat hoofdzakelijk uit vlak en golvend land en uit enkele lage heuvels bestaat.

Dat terrein, hetwelk dus een soort vallei vormt, wordt doorsneden door een tweetal rivieren waarvan de eene, de Batang Binoeang, in Noordwestelijke richting naar de Batang Kwantan, de andere, de Batang Lalo, in Zuidoostelijke richting naar de Batang Hari stroomt.

Zooals daaruit blijkt, behooren dus de IX Kota voor de helft tot het stroomgebied van de Batang Kwantan, en voor de andere helft tot dat der Batang Hari.

De waterscheiding tusschen die beide gebieden is nauwlijks waarneembaar, en bestaat slechts uit laag heuvelland.

De bovengenoemde vallei zet zich in Noordwestelijke richting langs de Batang Noenoek voort tot boven de hoofdkampoeng van het reeds meer genoemde Paroeh. Dit laatste stuk is echter zeer smal.

Het overige gedeelte van de IX Kota bestaat uit vrij sterk geaccidenteerd bergland.

Nagenoeg de geheele bevolking is gevestigd in de vallei; daarbuiten treft men slechts enkele ombeduidende bandjar's (gehuchten) aan.

Vlakten van groote uitgestrektheid komen niet voor.

De voornaamste vindt men tusschen Gĕlagah en het punt waar de weg van Gĕlagah naar Kamang de Batang Binoeang oversteekt, tusschen Parit Rantang en Koenangan, ten zuiden van Parit Rantang en tusschen Kamang en Parit Rantang, welke laatste vlakte echter door een steile heuvelreeks, de Boekit VII, nog weder in twee deelen wordt gescheiden.

Padang Tarap bestaat alleen uit berg- en heuvelland; vlakten treft men er niet aan.

Van de rivieren is de Batang Kwantan, die de grens vormt

tusschen de IX Kota en Padang Tarap, verreweg de voornaamste.

Voor besproeiing wordt ze niet gebruikt; daarvoor zijn hare oevers te hoog en is de daarlangs wonende bevolking te gering. Als handelsweg is zij echter van belang.

De handelswaren van en naar de Kwantan-distrikten hebben een langen weg af te leggen, vóórdat ze een uitvoerhaven bereiken of van deze in de Kwantan-distrikten arriveeren.

Nu schijnen de vrachtprijzen naar Padang en die naar de oostkust elkaar niet veel te ontloopen.

Sommige goederen toch betrekt men van de westkust, andere uit het oosten, terwijl van de uitvoerartikelen ook een deel stroomaf- en een deel stroomopwaarts wordt verzonden.

Ook eenige goederen voor de IX Kota bestemd of van daar afkomstig, vinden langs de Kwantan-rivier hun weg.

De artikelen van uitvoer van die landen naar de westkust worden stroomopwaarts langs deze rivier vervoerd tot Moeara, vandaar hetzij per pĕdati, hetzij per prauw langs de Batang Soekam naar Sidjoendjoeng, en dan per pĕdati naar de spoorweghalte Moeara Kalaban bij Sawah-Loento.

De artikelen van invoer volgen denzelfden weg in omgekeerde richting.

Ten einde dien handelsweg nader te leeren kennen, werd hij door schrijver dezes per prauw afgelegd.

Van af Sidjoendjoeng (dat door een karreweg van 20 palen lengte met de spoorhalte Moeara Kalaban verbonden is) ging de reis per as naar Moeara, een afstand van slechts 3 palen.

Daar scheepte ik mij in, in een djaloer gadang, een uit één boomstam uitgeholde, groote sampan. Na een rustige vaart van 70 minuten stroom af, werd Moeka[2] bereikt. Dit is een punt waar de rivier zich met geweld door een hoogen bergrug een smallen weg heeft gebroken.

Die weg is met rotsblokken bezaaid, waartusschen het water zich schuimend en bruischend baan breekt.

Aan weerskanten van de rivier rijzen de uit kalkrotsen bestaande oevers loodrecht tot een hoogte van ongeveer 400 Meter omhoog.

Prauwen kunnen daar niet passeeren; ze zouden door den woesten stroom tegen de in de rivier gelegen steenklompen te pletter stooten.

Daarom worden te Moeko[2] (waar één huis staat) de prauwen verlaten.

Langs een smal, zeer moeilijk begaanbaar rotspad, hetwelk langs den linkeroever loopt, moeten personen en goederen een afstand van $^1/_2$ paal afleggen om beneden de stroomversnelling andere vaartuigen te vinden en daarmede de reis voort te zetten.

Voor met goederen beladen prauwen geeft dit een langdurig oponthoud. Personen behoeven zich over de korte wandeling niet te beklagen. De natuur is hier woest en grootsch; de aanblik van de enorme muren van kalksteen ter weerszijden, en het wild bruischende water daar tusschen, doen de moeite van het klauteren geheel vergeten, te meer nog wanneer men een kwartiertje afzondert om een kijkje te gaan nemen in een aan het rotspad gelegen grot. Deze is naar schatting 200 M diep. Men treft er stalactieten en stalachmieten in aan, en kan er bij een heerlijke koelte van prachtige lichteffecten genieten, door de noodwendig medegenomen flambouwen langs de wanden getooverd. Eene kistalheldere beek slingert zich van het diepste deel der grot tot nabij den ingang, waar zij in een spelonk verdwijnt.

Beneden de stroomversnelling wachten andere prauwen, ditmaal geene djaloer gadang doch biloengkang, d. z. van boorden voorziene djaloer's. Met het oog op de stroomversnellingen die verder gepasseerd zullen moeten worden, zijn die boorden onmisbaar. Djaloer's zouden eenvoudig vol water slaan en te gronde gaan.

De biloengkang kunnen 9 à 15 picols laden. Aan vooren achtersteven zijn ze met figuren in zwarte verf beschilderd, en bovendien voorzien van op dezelfde wijze aangebrachte kruisen en afbeeldingen van duizendpooten of schorpioenen, met bedoeling de booze geesten daardoor te beletten de

vaartuigen tegen de rotsen te verpletteren of in de versnellingen te doen kantelen.

De eerste kampong, die na Moeka[3] bereikt wordt, is Si Lokèh of Si Lokat.

De vaart van Moeka[3] tot daar vordert 30 minuten. De stroom is op dat traject sterk. Men passeert 5 stroomversnellingen waar de prauwen, mits goed bestuurd, als het ware overheen vliegen, doch waar daarentegen de minste onhandigheid van de bestuurders de noodlottigste gevolgen kan hebben.

Van Si Lokèh naar Parloekahan duurt de tocht een half uur. De stroom blijft sterk, met een viertal minder groote versnellingen.

Bij laatstgenoemde plaats, waar 6 huizen staan, moeten de prauwen weder ontladen worden, omdat de rivier daar tusschen tal van reusachtige graniet-blokken doorbreekt, waardoor de vaart onmogelijk is.

De lading en de prauwen worden over een afstand van ongeveer 150 M. over den lagen, zandigen linkeroever gedragen, waarna men beneden de stroomversnelling weder scheep gaat. 20 minuten later wordt, nadat men een flinke versnelling is gepasseerd, Doerian Gadang, een vrij groote kampong bereikt, waar het eenvoudige graf van den in 1872 in de rivier verdronken mijningenieur W. H. de Greve het bewijs levert, dat de riviervaart niet geheel van gevaren ontbloot is.

Veertig minuten na Doerian Gadang komt men te Tapoei (waar 2 huisjes staan) weder aan een hindernis, bestaande uit eene aanzienlijke versnelling met tal van rotsblokken. Ook hier weder ontlading der prauwen, die zelve aan een touw tusschen de rotsen door, stroomaf worden gelaten.

Twintig minuten verder wordt Lompatan bereikt, eene plaats waar de rivier, kort na eene versnelling, door twee rotsen breekt, die slechts 4 à 5 M. van elkaar verwijderd liggen. Bij hoog water moeten de prauwen ook hier ontladen worden. Van Lompatan wordt in 7 kwartier Aer Pingai,

de grens van het Gouvernementsgebied met de IX Kota en Padang Tarap bereikt. Op dit traject heeft men geen oponthoud; wel passeert men er nog een paar flinke versnellingen.

Ruim een uur na Aer Pingai komt men zonder stoornissen onderweg te ontmoeten te Poeloe Pintoe Batoe, een kampong der IX Kota, en te Padang Tarap dat daar tegenover ligt, aan.

Hier worden de goederen die voor genoemde landschappen bestemd zijn aan wal gebracht.

Vandaar naar Taloek, de hoofdplaats der Kwantan-distrikten, duurt de vaart nog ± 12 uur.

Op dat traject treft men slechts ééne hindernis aan, niet ver beneden Poeloe Pintoe Batoe en wel eene versnelling, Kadarasan Tinggi genaamd, die bij hoog water gepasseerd kan worden, doch waar bij laag water weder ontlading der vaartuigen noodig is.

Het behoeft geen betoog, dat de terugreis tegen den stroom op, nog veel bezwaarlijker is dan de beschreven tocht. Men doet er dan minstens 3 maal zoo lang over, daar de vaartuigen tegen den stroom in niet dan langzaam kunnen worden voortgeboomd of getrokken.

De vaart tusschen Taloek en Sidjoendjoeng wordt uitsluitend beoefend door lieden van Si Lokèh en van Doerian Gadang die, aangezien zij daarin hun hoofdmiddel van bestaan vinden en de reizen van jongsafaan mede maken, geheel op de hoogte van de gevaarlijke punten zijn en groote handigheid bezitten om die te ontwijken. Te Si Lokèh zijn 8, te Doerian Gadang 3 prauwen.

De reis van Sidjoendjoeng naar Poeloe Pintoe Batoe en terug wordt gewoonlijk in 7, die naar Taloek en terug in 14 dagen volbracht. Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat het telkens ontladen en weder inladen der goederen veel tijd vordert, vooral omdat de bemanning daarbij al zeer weinig haast maakt, terwijl bovendien meer pleisterplaatsen worden aangedaan dan noodig is, en het verblijf aldaar gewoonlijk noodeloos gerekt wordt.

Met een prauw waarmede geen goederen vervoerd worden, kan men in één dag van uit Sidjoendjoeng Poeloe Pintoe Batoe bereiken.

De prauwen laden 9 à 15 picols, op de terugreis echter minder.

De prijs voor het vervoer van 1 picol van Sidjoendjoeng naar Poeloe Pintoe Batoe is ƒ 1½, naar Taloek ƒ 4.

Iedere week gaan er prauwen, wanneer althans de stroom het toelaat. Hun aantal varieert tusschen 2 en 5.

Ook personen kunnen als passagiers medereizen.

Van tijd tot tijd slaat een prauw om, of tegen rotsen kapot; alle goederen gaan dan verloren.

Men ziet dat de éénige handelsweg van de Westkust naar de Kwantan zeer moeilijk is.

Dat hij niettegenstaande dat alles gevolgd wordt, levert het beste bewijs op, dat een goede overland-weg naar de Kwantan, al ware het slechts een goed paardenpad, alle redenen van bestaan zal hebben. De waterweg zou dan verlaten worden, doch het vervoer langs het paardenpad zou veel grooter worden dan dat langs de rivier ooit geweest is. Het beste bewijs leveren daarvoor de IX Kota.

Sedert daarheen een behoorlijk paardenpad is aangelegd, is het vervoer naar die streken per prauw aanmerkelijk verminderd, de communicatie over het geheel echter veel verbeterd en toegenomen.

Een dergelijk pad van daar, dóór naar de Kwantan, zal niet alleen zeer in het belang van die streken zijn, doch bovendien den handel ter Westkust ten goede komen.

Over de andere rivieren kan ik kort zijn, daar ze als waterwegen bijna geen beteekenis hebben.

De voornaamste rivier in Padang Tarap is de Batang Sariau, een zijtak van de Batang Kwantan, die uit het Doerian Gadangsche komt.

Ze is met kleine sampan's gebrekkig bevaarbaar tot Taratak Rambai.

In de IX Kota heeft men:

1e. de Batang Noenoek, geheel in 't Noorden, die uit Paroeh komt en in de Kwantan rivier uitloopt.

Ze is niet bevaarbaar.

2e. de Batang Binoeang, eveneens een zijtak van evengenoemden stroom en die hiervoor reeds werd genoemd. Ze komt van de Boekit Gadang tusschen Koenangan en Soengai Lansèh en neemt onderweg naar de Batang Kwantan een menigte kleine, van het grensgebergte Sidjoendjoeng komende zijriviertjes op, waarvan de voornaamste de Soengai Batoeng is. Tusschen Aer Amo en Tandjoeng Kaling breekt ze door een heuvelreeks. Beneden laatstgenoemde plaats is ze met kleine sampan's gebrekkig bevaarbaar.

Met haar water en dat harer zijtakken worden de sawah's van Aer Amo, Maloro en Soengai Batoeng bevloeid.

3e. Ten oosten van de Batang Binoeang stroomt evenwijdig daaraan, de Batang Karing. Zij loopt langs de bandjar Loeboek Gadang en is van daar af tot hare uitmonding in de Kwantan, voor kleine sampan's gebrekkig bevaarbaar.

4e. de Batang Lalo die langs Kamang en Parit Rantang naar Soerau (Batang Hari distrikten) stroomt en daar in de Batang Pangéan, een zijtak van de Batang Hari valt. Ze is beneden Parit Rantang voor kleine sampan's gebrekkig bevaarbaar.

Haar voornaamste zijtak is de Batang Basamak, die voorbij Koenangan loopt, en zich even boven Parit Rantang met de Lalo vereenigt.

In sommige vlakkere gedeelten der IX Kota laat in den regentijd de waterafvoer te wenschen over ten gevolge waarvan die deelen meermalen onder water staan.

In wat hierboven de vallei genoemd is, treft men in de Noordelijke helft nogal veel bebouwde gronden w. o. sawah's aan. In de zuidelijke helft, waar het aantal bewoners trouwens ook veel geringer is, worden alleen ladang's gevonden.

Buiten die bebouwde gronden is in de vallei verreweg

het meeste land door bosschen ingenomen w. o. veel sasok (struikgewas en jong hout) en bĕloekar (secundair bosch).

Zwaar oerwoud treft men er minder aan.

Dit komt meer voor op de hellingen van het grensgebergte, zoomede tusschen Parit Rantang en Soerau en beoosten de vallei, dus in de weinig of niet bewoonde streken.

In het zuidelijkste gedeelte van de IX Kota, nl. in de omstreken van Kamang, Koenangan en Parit Rantang, is een goed deel van den bodem met ilalang en gras begroeid.

Overigens wordt ten aanzien van het in deze paragraaf behandelde, verwezen naar bijgaande kaart, terwijl de loop van de Kwantan-rivier voor zoover zij door Gouvernementsgebied stroomt op de topografische kaarten kan worden nagegaan. (1)

b. Wegen en paden.

De hoofdweg voor de IX Kota is die, welke van Sidjoendjoeng komende, in het noorden dat landschap binnenloopt, het in zijne geheele lengte doorsnijdt, om het in het zuiden weder te verlaten en zich 3 palen benoorden Takoeng te vereenigen met den weg van Sidjoendjoeng naar de Batang Hari distrikten. Hij vereenigt niet alleen de voornaamste kampong's der IX Kota onderling met elkaar, doch is bovendien verreweg de belangrijkste verbindingsweg met het Gouvernements gebied en de weg waarlangs bijna alle handelsgoederen, afkomstig van of bestemd voor genoemd landschap, worden vervoerd.

Vroeger niet meer dan een voetpad, is hij sedert de onderwerping van de IX Kota reeds zooveel verbeterd, dat hij voor draagpaarden bruikbaar is.

Het gedeelte Sidjoendjoeng—Soengai Batoeng heeft een lengte van 25 palen of 37½ K. M. en loopt in hoofdzaak in oostelijke richting.

De eerste 9 palen tusschen Sidjoendjoeng en de kampong

(1) Zie o. a. de bij de Topographische Inrichting te Batavia in Februari 1907 uitgekomen „Schetskaart van het stroomgebied der Indragiri-rivier en aangrenzende landstreken". Red.

Aer Angat, zijn nog al sterk geaccidenteerd; vooral is de laatste daling even vóór Aer Angat vrij steil.

Van deze plaats naar Solok Ambar, dat 6 palen verder ligt, loopt de weg eerst met een mooie, zachte helling langs de Soengai Poelasan naar boven, om dan echter steil omhoog te gaan de Boekit VII op, en daarna een weinig minder steil naar Solok Ambar af te dalen.

Van hier gaat het weder aanhoudend flink naar boven tot op de grens met de IX Kota, de Pĕrhĕntian Pisangnanèh genaamd, waarna een zware daling volgt, die 3 palen voor Soengai Batang in golvend terrein overgaat.

De weg is over het algemeen nog te smal, terwijl hier en daar nog omleggingen kunnen plaats hebben om nietnoodzakelijke hellingen te vermijden. Hij wordt echter voortdurend verbeterd, zoodat weldra een zeer voldoend paardenpad Sidjoendjoeng met de IX Kota zal verbinden.

Aan een rijweg kan met het oog op het zware terrein en in verband met de schaarsche bevolking, voorloopig niet gedacht worden; daar bestaat trouwens nu nog geen behoefte aan.

Het gedeelte Soengai Batang-Kamang is 18 palen lang en loopt voorbij de kampongs Aer Amo, Mĕloro en Gĕlagah.

Ook dit gedeelte is thans voor draagpaarden bruikbaar, ook hier blijft echter nog veel te verbeteren over, welke verbeteringen tengevolge van de schaarscheid der bevolking slechts geleidelijk kunnen tot stand komen.

Belangrijke terrein-moeilijkheden komen op dit traject niet voor. Alleen kan het bij veel regen gebeuren dat tusschen Mĕloro en den overgang van den weg over de Batang Binoeang, deze op sommige punten vrij diep onder water staat, omdat de waterafvoer daar, tengevolge van de geringe helling en het zwaar-begroeid zijn van den bodem, nog al wat te wenschen overlaat.

Van het gedeelte Kamang na Parit Rantang tot 3 palen benoorden Takoeng, hebbende een lengte van 9 palen, kan

het zelfde als van het vorige traject gezegd worden. Tusschen Kamang en Parit Rantang loopt de weg dwars over de Boekit VII die echter niet zeer hoog is.

De overgang over het grensgebergte met het Gouvernementsgebied is een bijzonder geleidelijke. Men heeft daar een punt voor gekozen waar dat gebergte zeer laag is.

Bij veel regen staan sommige punten van den weg onder water.

Aansluitende aan dezen hoofdweg bestaan de volgende paden:

1e. Een pad van Soengai Batoeng naar Poeloe Pintoe Batoe aan de Kwantan-rivier; het is voor draagpaarden geschikt en loopt over een heuvelrug tusschen Soengai Batoeng en de Soengai Saok gelegen. Voorbij deze laatste Soengai is het terrein golvend. Een zijpad loopt naar de kampong Tandjoeng Kaling. Ook hier kunnen pikoelpaarden langs.

2e. Een paardenpad van Kamang naar Koenangan en van hier naar Parit Rantang.

Het eerste gedeelte is nog al sterk geaccidenteerd, het tweede vlak.

3e. Een paardenpad van Soengai Batoeng naar Paroeh.

Het volgt van af Soengai Batoeng eerst een paar palen den weg naar Sidjoendjoeng en slaat dan rechts af.

Het loopt geheel door golvend terrein. Moeilijke gedeelten worden er niet in aangetroffen.

De overige paden worden niet onderhouden en zijn moeilijk of niet met paarden te berijden, hetzij omdat ze te steil en te steenachtig, dan wel te smal en te dicht begroeid zijn.

Ze zijn de volgende:

a. Een pad van Padang Tarap via Tĕratak Rambai en Boekit Pĕnjaboengan naar Pangkalan Indaroeng.

Het wordt weinig gebruikt en is een zwaar, zeer slecht boschpad. Vóór dat het Gouvernement in deze streken doordrong, ging men daarlangs naar de Boekit Pĕnjaboengan, waar ook menschen van Pangkalan Indaroeng kwamen om hanenklopperijen te houden.

Beter is het om van Padang Tarap eerst per prauw naar Loeboek Ambatjang en vandaar te voet door de Moedik Oelo naar Pangkalan Indaroeng te gaan, welk pad beter moet zijn. Waarmede niet gezegd wordt dat het goed is.

b. Een voetpad tusschen Tandjoeng Kaling en Aer Amo.

c. Een voetpad tusschen Tandjoeng Kaling en Loeboek Ambatjang. Beide paden zijn zwaar en slecht begaanbaar.

Het plan bestaat, het voetpad naar Loeboek Ambatjang om te leggen en er een paardenpad van te maken om zoodoende een behoorlijke verbinding te krijgen van de Kwantandistrikten met de Westkust.

d. Een voetpad van Aer Amo naar Tandjoeng Lolo.

e. Een voetpad van Koenangan naar Soengai Lansèh.

De beide laatstgenoemde loopen over het grensgebergte en zijn zeer zwaar en slecht begaanbaar.

f. Een voetpad van Parit Rantang naar Soerau en verdere plaatsen in de Batang Hari distrikten, vlak, doch zeer modderig en dikwijls onder water.

g. Een voetpad van Kamang naar Timpèh en vandaar noordelijk naar Loeboek Ramo en zuidelijk naar Sitioeng aan de Batang Hari.

h. Een voetpad van Kamang naar Loeboek Gadang en Loeboek Djambi.

Voor den loop den paden en de afstanden raadplege men de bij behoorende kaart.

3. KLIMAAT.

Overdag is het er warm, de nachten zijn dikwijls vrij koel.

De regenval is gematigd. Het regent er, naar het mij voorkomt, echter meer dan te Sidjoendjoeng.

De perioden van meerderen of minderen regenval wisselen af op dezelfde wijze als in de Padangsche Bovenlanden.

Het klimaat is er niet bepaald ongezond.

Koortsen, buik- en huidziekten zijn de meest voorkomende kwalen.

4. PRODUCTEN VAN HET LAND.

De producten van het plantenrijk door de bevolking geteeld zijn: rijst, djagoeng, gierst, suikerriet, klappers, pinang, sirih, katjang, komkommers, laboeh, koendoer, oebi, cassave, kĕladi, widjèn, talas, koenjit, koffie, kapas, spaansche peper, pisang, doerian, langsat, ramboetan, manggistan, mangga's etc.

De rijst wordt zoowel op sawah's als op ladang's verbouwd.

Sawah's treft men alleen aan in de kota's Soengai Batoeng, Aer Amo en Mĕloro. Vroeger had men ze ook in Kamang en Koenangan, doch deze zijn jaren geleden reeds verlaten, omdat de korrels voortdurend »hampo" (ledig) heeten te zijn geweest. Men zal ze binnen kort weder in bewerking nemen.

De thans bestaande zijn alle geïrrigeerde sawah's, die hun water krijgen uit de gemakkelijk af te dammen Batang Binoeang en hare zijtakken.

Kintjir's (waterraderen) worden niet gebruikt.

De gewone wijze van bewerken der sawah's bestaat daarin, dat men er buffels door heen en weer laat loopen (rantjah) of dat men ze met de pangkoer bewerkt. Beploegen is uitzondering, doch komt voor.

De kweekbeddingen worden op drogen grond of op een hoog gelegen droog stuk van een sawah aangelegd op dezelfde wijze als in het Sidjoendjoengsche.

De sawah-padi wordt geoogst met de sabit, na het oogsten geïrikt (van de halmen gescheiden door treden met de voeten) en vervolgens opgeschuurd.

Ladang's worden overal aangetroffen, doch natuurlijk het meest in de streken waar sawah's ontbreken. Het zijn alle ladang-rambahan, d. z. ladang's aangelegd op gekapte en afgebrande boschterreinen. Ladang djadjaran, zulke welke op vlakke velden aangelegd en met de ploeg bewerkt worden, zijn er niet.

Eerstgenoemde worden slechts éénmaal beplant en dan gedurende 5 à 10 jaren verlaten, omdat het welig opgroeiende onkruid een tweede oogst verhindert.

De ladang-padi wordtmet de toewai (oogstmesje) gesneden en met halm en al opgeschuurd.

Eerst bij het gebruik wordt ze geïrikt.

De padi is alle »padi-lima-boelan"; op vruchtbare sawah's is ze echter reeds na 4 maanden rijp.

De ladang-padi wordt bewaard in schuren (rĕngkiang) wier geraamte van hout, omwanding en vloer van boomschors en dakbedekking gewoonlijk van bladeren gemaakt is, en die vóór of maast de woningen geplaatst zijn.

Waar men weinig ladang-padi heeft, het bouwen van een schuur de moeite niet waard zou zijn, bergt men ze op in kapoek (groote manden van bamboe of boomschors), die onder of in de huizen geplaatst worden.

De sawah-padi wordt op de vloeren der woningen uitgespreid en met matten bedekt. Daarboven gaat het huiselijk leven zijn gewonen gang.

Dezelfde onzindelijke wijze van bewaren houdt men er in de onderafdeeling Sidjoendjoeng op na.

Het stampen geschiedt in de lasoeng (rijstblok; stampmolens zijn onbekend.

In dit jaar (1906) was de planttijd Juni en Juli, een tijd die althans voor de ladangbouw ongeschikt moet worden geacht, daar dan in de eerstvolgende maand te weinig regen valt. Voor ladang's is November de goede plantmaand.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat de hoeveelheid verbouwde padi voldoende is voor de behoefte.

Een enkele maal komt men een weinig te kort, doch dit is dan veelal te wijten aan de omstandigheid, dat men te veel naar buiten verkocht heeft.

Gewoonlijk kan eenige verkoop naar elders plaats hebben en houdt men dan toch nog voldoende voor de consumptie over.

De normale prijs voor bĕras is *f* 6.50 per picol.

Soms stijgt deze tot *f* 8. De minimum prijs is *f* 5.

Djagong plant men òf op de droge padivelden tusschen de rijst in, en dan 1/2 à 1 maand eerder dan deze, òf op aparte velden te zamen met komkommers, laboeh, koendoer, enz.

Gierst (andjalai) en widjèn (sesam zaad) worden langs de kanten der velden en langs de grenzen van ieders aandeel in die velden geplant. Uit de widjèn perst men braadolie.

Suikerriet wordt op afgeoogste ladang's gecultiveerd.

Men maakt er geen suiker van, doch gebruikt de stroop bij het maken van manisan.

Gambir en tabak worden niet geteeld. Klapperboomen wel, doch in zoo gering aantal, dat er voor bijzondere gelegenheden nog noten van Loeboek Ambatjang moeten worden ingevoerd, en men de olie van Sidjoendjoeng moet betrekken. In den laatsten tijd is men op aandrang van het bestuur met bijplanten bezig.

De noten kosten 5 à 8 centen per stuk; de olie 50 centen per wijnflesch.

Pinang en sirih zijn er genoeg voor het gebruik.

Koffie is er zeer weinig. Bij de woningen vindt men hier en daar enkele boompjes.

De eenige katjang-soorten zijn de katjang pandjang en de katjang padi.

Katjang tanah wordt van Sidjoendjoeng aangebracht.

Oebi heeft men in drie soorten, de oebi djalar, de oebi kajoe en de oebi pĕrantjis of cassave. Ze worden apart verbouwd.

Daarentegen worden komkommers, laboeh, katjang, tĕrong en lombok gewoonlijk tusschen de rijst geteeld.

Vroeger werd hier zeer veel kapas gecultiveerd; ze werd door de bevolking niet gebruikt om er garens van te maken doch naar Tanah-Datar verkocht, waar men de kapas verwerkte. Sedert men in die streken echter het garen klaargemaakt van Padang koopt, is deze cultuur in de IX Kota sterk achteruit gegaan. Tegenwoordig is ze van geen beteekenis meer.

Van al de genoemde landbouwproducten is rijst het eenige waarvan soms eenige uitvoer plaats heeft.

Van de zaden der simaoeng, welke boomsoort in het wild in de bosschen groeit, wordt braadolie gemaakt.

Voor verlichting maakt men nog uiterst weinig van petroleum (die van Sidoendjoeng aangevoerd wordt) gebruik. Het gewone verlichtingsmiddel is inferieure damar, die in overvloed in de bosschen aanwezig is.

Van bamboe treft men de volgende soorten aan: aoer, paring, majang, batoeng, sariëk, moenpo en talang.

De 3 eerstgenoemde soorten worden aangeplant, de overige komen alleen in het wild voor.

Niettegenstaande het vrij groot aantal voorkomende soorten is de bamboe schaarsch en alleen in kleine hoeveelheden tegen hooge prijzen te verkrijgen.

Ook anaupalmen komen weinig voor De idjoek wordt gebezigd voor het maken van touw, zelden voor dakbedekking. Het sap der bloemkolven wordt niet gebruikt om er suiker uit te fabriceeren.

Als dakbedekking bezigt men ilalang, poear binkanang, lipai- en sikai-bladeren, een enkele keer roembia-bladeren en zelden idjoek en roembai.

Van de gewone dakbedekkings-materialen is ilalang het beste, de overige zijn van inferieure kwaliteit.

De bosschen bevatten goede houtsoorten zooals koelin, pitatar, tembĕsoe en oebar, alle eerste soorten, mĕranti voor planken en sampan's, bintangoer voor sampan's en kleine woningen, losso voor kleine huizen, madang van 2e kwaliteit enz.

Als boschproducten verdienen verder vermelding gĕtah ngarit, gĕtah balam, gĕtah gitan, damar poetih, damar rasak en mindere damarsoorten, rotan en bijenwas.

De gĕtah- en de beide met name genoemde damarsoorten worden verzameld en verkocht in Sidjoendjoeng. In de z. g. IV Kota echter durft men geen damar poetih inzamelen, omdat volgens het daar heerschende bijgeloof de padi dan mislukken zal.

Er heeft geen aanplant van damar- en gĕtah-boomen plaats.

Rotan komt alleen in 't wild voor, doch in vrij groote hoeveelheid. Er worden matten van gemaakt.

Was wordt in kleine hoeveelheden verzameld en uitgevoerd.

In verhouding tot de sterkte der bevolking, is de veestapel in de z. g. V. Kota het sterkst.

Uit de tabel, opgenomen in het hoofdstuk »Bevolkingssterkte" kan het tegenwoordige aantal buffels en runderen blijken.

Er heeft eenige verkoop van dit vee naar Sidjoendjoeng plaats.

De normale prijzen zijn voor buffels *f* 30.— à *f* 60.—, voor runderen *f* 20.— à *f* 35.—

Geiten, eenden en kippen zijn schaarsch, schapen komen niet voor, paarden zijn er in den laatsten tijd twee ingevoerd.

Vroeger kon men deze dieren wegens den slechten toestand der wegen niet gebruiken.

In tegenstelling met de andere rivieren is de Batang Kwantan tamelijk rijk aan visch. Visscherij op belangrijke schaal wordt echter niet uitgeoefend.

Men vangt een weinig voor eigen gebruik en om hetzij versch dan wel gedroogd op de pasar te Soengai Batoeng te verkoopen. Er heeft eenige invoer van ikan kĕring van de westkust plaats.

5. MIDDELEN VAN BESTAAN.

De voornaamste middelen van bestaan der bevolking zijn landbouw en veeteelt.

Slechts zeer weinige vaste bewoners der IX Kota en Padang Tarap houden zich met handel bezig.

Deze wordt in hoofdzaak gedreven door orang dagang van de Padangsche Bovenlanden, die hetzij alleen de wekelijksche pasar te Soengai Batoeng bezoeken, dan wel daar een lapau hebben of het land afloopen met handelsgoederen. De eenige ingezetene, die een eenigszins belangrijke handel drijft, is de datoe Bandaro een penghoeloe van Tandjong Kaling te Poeloe Pintoe Batoe.

De handel bestaat uit invoer van manufacturen, kramerijen, aardewerk, tabak, lucifers en gambir van Sidjoendjoeng, zout van de Kwantan, eenig inlandsch aardewerk van de Batang-Hari distrikten en een weinig gedroogde visch, nipahbladeren, suiker, wat petroleum, wat klapperolie zoomede katjang-tanah e. d. van Sidjoendjoeng.

Voorts uit opkoop en uitvoer van boschproducten en van eenig vee naar Sidjoendjoeng van rotan-matten naar de Kwantan en Sidjoendjoeng en in de goede jaren van wat rijst naar de omliggende landschappen.

De eenige pĕkan is die van Soengai Batoeng, welke Maandags gehouden wordt. Zij is eerst ontstaan sedert de onderwerping van die streken aan het Gouvernement, en heeft nog wel geen groote beteekenis doch neemt in levendigheid voortdurend toe.

Er bestaan in 't geheel slechts een 18tal lapau's alle te Soengai Batoeng waarvan er 5 voortdurend, de andere alleen op pasardagen open zijn.

De scheepvaart is van geen beteekenis. Die langs de Batang Kwantan, wordt door vreemden (lieden van Si Lokèh en Doerian Gadang) beoefend. De ingezetenen bezitten alleen sampan's van geringe afmetingen, waarmede slechts vervoer van kleine hoeveelheden over geringe afstanden plaats heeft.

De vischvangst beteekent ook al zeer weinig. De visch die in de Kwantan wordt gevangen, wordt door de langs de oevers wonende bevolking voor eigen gebruik gebezigd en in geringe hoeveelheid hetzij versch dan wel gedroogd te Soengai Batoeng verkocht. In de kleinere rivieren is slechts weinig visch, die plaatselijk wordt gebruikt.

Het inzamelen van boschproducten wordt als bijbetrekking uitgeoefend.

In de Kwantan- rivier wordt, om eenige bijverdienste te krijgen, door sommige niet te ver van daar wonende lieden een beetje goud gewasschen.

Goudgraverijen zijn er niet meer. Vroeger zijn er geweest in de buurt van de sedert wegens het groote aantal tijgers

verlaten Taratak Rambai, waar lieden van Simisoh (Koebang nan Doea) goud kwamen zoeken.

De takken van industrie die beoefend worden, zijn:

Het timmeren van huizen, het maken van enkele kleine sampan's en het vlechten van matten en manden.

Aan weefkunst en aanverwante onderdeelen van kunstnijverheid, zoomede aan pottenbakken wordt niet gedaan.

Goudsmeden zijn er slechts 3, ijzersmeden maar 2.

Timmerlieden zijn er weinig. De meeste woningen worden door de bewoners zelf gebouwd. Bij die, welke van een eenigzins ingewikkelder constructie zijn, wordt de hulp van een timmerman ingeroepen, die behalve vrije voeding, voor elken paal waarop het huis komt te staan *f* 1,60 als loon krijgt.

Het vervaardigen van gewone rotanmatten geschiedt veelal door mannen, doch de van roembai-, pandan-, of bingkoeang-bladeren gemaakte tikar's (lapik) worden door vrouwen gevlochten.

Ze zijn van zeer eenvoudige samenstelling en worden in sommige woningen in groote hoeveelheid bewaard, evenals manden (kamboei) van verschillende soort en grootte.

Daar zijn erbij, die op het hoofd en die op den rug, met een band om het voorhoofd gedragen worden. Ze bestaan uit een geraamte van rotan, waartusschen met pandan- en roembai-bladeren een wand is gevlochten. Soms wisselen die bladeren af met koelit kajoe andilau, die een donkere tint heeft, waardoor figuren in het vlechtwerk onstaan.

Ook dit werk is vrij grof.

Alles saamvattende kan men van die streken kortweg zeggen dat het er armoedig is.

Toch is in den graad van armoede nog weder duidelijk onderscheid waar te nemen tusschen die streken waar wel-, en die waar geene sawah's zijn.

Bepaald gebrek is in de IX Kota en Padang Tarap echter nagenoeg onbekend; men heeft er het noodigste om van te

leven, doch weelde is er ver te zoeken en van rijkdom geen sprake.

Tot dezen slechten economischen toestand draagt de geringheid der bevolking zeker veel bij en deze factor zal niet spoedig verbeteren. Er zijn echter andere oorzaken die, nu het bestuur zich rechtstreeks met die landen bemoeit, weldra zullen verdwijnen en reeds gedeeltelijk verdwenen zijn; deze zijn in hoofdzaak betere verbindingswegen met de buitenwereld, meer regelmaat en vastheid in het inlandsche bestuur grootere veiligheid en aandrang tot uitbreiding en verbetering der cultures.

6. MUNTEN, GEWICHTEN EN MATEN.

Wat het muntwezen betreft, zij medegedeeld dat onze munten overal gangbaar zijn. Papieren geld is echter nog niet doorgedrongen.

Een- en twee- duitstukken komen nog vrij veel voor. Twaalf duiten staan gelijk met 10 centen.

Vreemde muntsoorten zijn niet meer aanwezig; vroeger waren dollars een gewoon betalingsmiddel De omstandigheid, dat de handel met het Sidjoendjoengsche verreweg de overhand had boven die met andere streken, waar dollars gangbaar waren, heeft het verdwijnen dier muntsoort ten gevolge gehad.

Een pikol van $62^1/_2$ K. G. = 33 gantang, één gantang heeft 4 tjoepak, één tjoepak 2 takah, een takah 6 thail.

Een vaam is onderverdeeld in 4 esto of elleboogslengten, een esto in 2 djangkal (de afstand van duim tot middenvinger bij uitgestrekte hand).

Vier esta zijn gelijk aan één kaboeng, 12 kaboeng aan één kajoe. Deze laatste maten worden alleen bij het meten van manufacturen gebruikt.

Andere maten zijn niet in gebruik.

7. INRICHTING VAN KAMPONGS EN HUIZEN.

De kampongs zijn alle aan stroomend water gelegen.

Ze zijn onregelmatig aangelegd en niet versterkt of omheind.

Dit was vóór onze komst ook niet het geval. In tijden van onrust werd een dijk (parit) ergens tusschen de elkaar slecht gezinde kota's aangelegd, doch de plaatsen zelve bleven open en bloot. De erven zijn meestal met een pagar van stokken afgezet om het binnendringen van vee te voorkomen. De huizen staan onregelmatig door elkaar.

Balai's zijn zeldzaam. Men treft er thans een aan te Aer Amo en een te Meloro, terwijl er vroeger een te Kamang geweest is, die men echter heeft laten vervallen.

Veekralen bevinden zich tegenwoordig aan de randen der kampongs. Vroeger werd het vee onder de huizen gestald.

Behalve de eigenlijke kampongs of kota's, zijn er een aantal gehuchten of bandjar's, hoogstens 12 huizen tellende en aangelegd op plaatsen, van waaruit men de velden gemakkelijk kan bereiken en goede gelegenheid heeft om het vee te weiden. De huizen zijn van hetzelfde type als in de Menangkabausche landen. De meeste zijn echter klein en armoedig en komen overeen met de woningen die in de bovenlanden in de tëratak's (gehuchten) worden aangetroffen. De omwanding is gewoonlijk van boomschors, doch ook wel van planken gemaakt. De vloer bestaat uit pinang- of bamboelatten, een enkele maal uit planken. Het dak is van ilalang, poear-, lipai-, sikai-, of binkanang bladeren, op sommige plaatsen van roembia bladeren en hoogst zelden van idjoek vervaardigd.

Vele daken, die der kleine en armoedige huizen, hebben geen gondjong's (omhooggekeerde punten).

In de IV Kota komen gondjong's daarom weinig voor, in Padang Tarap in 't geheel niet.

In de V Kota daarentegen zijn ze vrij algemeen. Hun aantal is gewoonlijk slechts twee; huizen met vier gondjong's zijn zeldzaam. Andjoeng's [1]) heb ik nergens aangetrof-

1) v. d. Toorn, Mln. Wdb. Soort van opkamer, statievertrek aan de smalle zijde van een huis.

fen, wel hier en daar uitbouwsels die als bewaarplaats dienst deden, doch deze hadden niet de bouworde van andjoeng's.

Het aantal roewang's is klein, meestal drie soms vier zoodat de woningen slechts 4 à 5 rijen palen in de lengte hebben.

De lirits (ruimten tusschen de overlangsche rijen palen) zijn slechts 2, een enkele keer 3 in getal.

De bilik's (vertrekken) zijn, waar men ze al aantreft, gewoonlijk door doeken van de rest van het huis gescheiden.

De kookplaats is in huis. De papan sèndèng, de zware plank die langs den onderrand van de voorzijde der soliedere huizen loopt, is soms met eenig grof snijwerk versierd, dat gewoonlijk tevens beschilderd is.

De moskeeën zijn op bovenlandsche bouwwijze, doch van eenvoudige materialen samengesteld, en zien er gewoonlijk vervallen uit. Er zijn er trouwens slechts 5 nl. te Soengai Batoeng, Tandjoeng Kaling, Aer Amo, Maloro en Kamang. Elders stelt men zich met soerau's tevreden.

Waar de bevolking te armoedig is om dit met hare eigen woningen te doen, worden althans de soerau's zooveel mogelijk, volgens de adat, van gondjong's voorzien en worden de daken daarvan van idjoek gemaakt.

8. BEWAPENING.

De bevolking was vóór hare onderwerping bewapend met voorlaadgeweren, lansen, pĕdang's, soendang's, krissen, séwa's, badik's en kléwang's.

Van de krissen had men twee soorten, een korte en een lange.

Bijzonderheden waren aan die wapenen niet te zien; ze waren volkomen gelijk aan die ter Sumatra's Westkust; onder de geweren trof men nog zeer onderwetsche modellen aan.

Bij de onderwerping werden de meeste wapens ingeleverd

en vernietigd en bleef de bevolking alleen in het bezit van hare badik's en kléwang's, enkele séwa's en krissen.

Sedert werd aan eenige hoofden vergund geweren te houden en het verbod tot het houden der andere wapens opgeheven, omdat het niet aangaat de menschen in die streken in hun strijd tegen de vele tijgers en wilde varkens ongewapend te laten staan.

9. VEILIGHEID EN WIJZE VAN ONDERLINGE OORLOGVOERING.

De veiligheid laat tegenwoordig niets te wenschen over.

Vóór de onderwerping was het daarmede minder gunstig gesteld.

Dwangarbeiders en andere misdadigers, die zich van elders daar vestigden of die landen van uit de omstreken onveilig kwamen maken, waren toen niet zeldzaam.

Het ontbreken van wegen maakte het reizen van enkele pesonen gevaarlijk, daar zij te midden van het struikgewas of de ilalang kans hadden door tijgers e. d. besprongen te worden.

Nu die oorzaken weggenomen zijn, is de veiligheid er zeer gunstig, want de bevolking zelve is noch moordzuchtig, noch diefachtig.

Vandaar dan ook dat zij vóór de onderwerping slechts weinig van oorlogen te lijden heeft gehad.

Kwamen er al eens ernstige oneenigheden voor, dan bleef het toch gewoonlijk bij het aanleggen van een dijk (parit) tusschen de elkaar slechtgezinde kota's en het doen van enkele strooptochten.

10. HULPMIDDELEN VOOR DE VERPLEGING VAN TROEPEN.

Karbauwen en runderen zijn er voor verpleging van een niet al te groot aantal troepen voldoende te krijgen.

In de eerste maanden na den oogst der rijst zal er in de meeste jaren voldoende van dit artikel te bekomen zijn, doch

op andere tijden zal aanvoer noodig blijken daar de aanwezige voorraad dan door eigen gebruik en verkoop naar de omliggende landen gewoonlijk zoo geslonken is, dat men aan meerderen verkoop niet kan denken.

Geiten, kippen, eenden, visch en eiëren zijn er weinig te krijgen, koffie, thee, suiker en dergelijke genotmiddelen in het geheel niet.

Groenten, spaansche peper enz. zijn er voldoende.

Water is er overal.

Wildhout en tijdelijke dakbedekking is voldoende te bekomen, bamboe daarentegen weder niet.

XI. STAATKUNDIGE INDEELING, BESTUUR EN GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN.

Aangezien de IX Kota en Padang Tarab uit een politiek oogpunt weinig of niets met elkaar te maken hebben, zullen zij apart behandeld worden.

In de eerste plaats:

DE IX KOTA.

Zooals bekend is, behoorden vroeger tot de aanhoorigheden van het rijk Mĕnangkabau drie z. g. rantau's, n. l. de rantau Kampar, de rantau Kwantan en de rantau Batang Hari.

Hoewel rantau feitelijk beteekent een rechtuitloopend deel van een rivier, dus een tusschen twee bochten gelegen recht gedeelte, is het duidelijk dat in de bovengenoemde uitdrukkingen onder rantau in het algemeen moet worden verstaan het land langs een rivier. [1])

De beide laatstgenoemde rantau's grensden niet aan elkaar. Tusschen beide in waren eenige landschappen gelegen van welke de XIV Kota het meest westelijke was.

Het werd begrensd:

in het noorden door de Kwantan-rivier en door een lijn

1) Zoowel in het Minangk. als in het Riau-Maleisch wordt onder „rantau" een kuststreek en ook een inham of bocht van zee of rivier verstaan.

Red.

ongeveer evenwijdig aan den evenaar loopende over de Boekit Galawan;

in het N. O. door de rantau Kwantan (met name de landschappen Loeboek Ambatjang en Loeboek Djambi) en door Loeboek Ramo, een tot Indragiri behoorend landschap;

in het Oosten en Zuiden door de rantau Batang Hari (m. n. de streken Padang Lawas, Si Goentoer en Soerau);

in het Z. W. door de landschappen die thans de laras Sidjoendjoeng vormen.

Deze XIV Kota droegen nog verschillende andere namen, die van eenig belang zijn omdat ze op verschillende verhoudingen en toestanden duiden.

Die namen zijn:

1e. Loehak (district, afdeeling) Pĕndjaring, welke schijnt te duiden op de ligging tusschen de beide reeds genoemde rantau's;

2e. De rantau Jang di pĕrtoean di Goedam of di Pagarroejoeng, waarmede de verhouding tot het hoofd van het Mĕnangkabausche rijk werd aangegeven.

De XIV Kota toch, hebben steeds de opperheerschappij van dezen vorst erkend.

Zij waren direkt ondergeschikt aan den Radja Alam en hadden met de Jang di pĕrtoean's te Boeä en Soempoer Koedoes niets uit te staan. Nog thans noemen zij zich de rantau Toean Gadis, dus de rantau van de nu nog levende vrouwlijke afstammelinge van den Radja Alam, welke te Pagarroejoeng bij Fort van der Capellen woont.

De XIV Kota zijn dan ook steeds geweest en tot heden toe gebleven, zuiver Mĕnangkabausche landen.

Het grootste deel der bevolking was van de Bovenlanden afkomstig, de bestuursinrichting, de familie-verhoudingen, de geheele adat waren er gelijk aan die in het eigenlijke rijk van Mĕnangkabau;

3e. de djandjang naik daulat Jang di pĕrtoean di Pagarroejoeng, d. w. z. de weg, de ladder, waarlangs deze van

zijne reizen naar de Batang Hari districten, naar zijn woonplaats terugkeerde.

Hier tegenover stond de djandjang toeroen, de weg van Sidjoendjoeng via Takoeng naar diezelfde districten, die door den vorst gevolgd werd op zijne reizen náár die landen.

4e. de laboeh Tan Gadang of de laboeh Toean Gadang di Padang Ganting, dus de weg van den rijksgroote van Padang Ganting, omdat deze den vorst op diens reizen naar de Batang Hari landen en terug vóórging en o. a. zorgde dat de laboeh, de weg, in orde was;

5e. de loehak andiko radja, waarvan de beteekenis nog nader zal blijken.

De XIV Kota strekten zich uit:

»Sahingga Paroeh malintang ilir, sahingga Tabéh bĕrganang moedik", dus van de plaats waar Paroeh den weg verspert stroomaf-, en van af Tabéh dat vol water is, stroomopwaarts.

Oorspronkelijk was die streek onbewoond. Langzamerhand is zij, voornamelijk van uit Mĕnangkabau en Djambi (Tanah Piliĕh) bevolkt geworden.

De eerste, die zich daar met eenige volgelingen vestigde, was iemand van Tanah Piliĕh afkomstig, die van daar via Tebo, Taloek Aer Itam, Sitiong, Tabèh, Timpèh en Kamang was gereisd en zich eindelijk te Tĕratak Doerian bij Aer Amo had nedergezet.

Deze volksplanting breidde zich door geboorte en immigratie meer en meer uit.

Tengevolge daarvan, alsook van oneenigheden die onder de familie's ontstonden, scheidde zich een deel, onder een jongeren broeder van het hoofd af en ging te Tĕratak Tinggi wonen, van waar het later naar Tandjong Kaling verhuisde.

Na eenigen tijd scheidde een tweede, nog jongere tak zich af, die zich te Mĕloro vestigde, terwijl de oudste van Tĕratak Doerian naar Aër Amo verhuisde.

Zoo kwam dus de oudste tak te Aër Amo, de middelste te Tandjong Kaling en de jongste te Mĕloro.

Hieruit ontstonden de tegenwoordige, tot de IX Kota behoorende drie Kota's van diezelfde namen. Tengevolge van hunne nauwe verwantschap werden nimmer grenzen tusschen de drie vestigingen vastgesteld, en duidt men tot heden toe die drie kota's aan met den naam III Kota Aër Amo.

Eerst later werden, met toestemming van het hoofd van Aër Amo, de overige der XIV Kota door anderen bevolkt.

Ieder dezer kota's kwam te staan onder het gezag van den eersten stichter ervan en van diens afstammelingen, welke hoofden den titel van orang gĕdang droegen.

Het hoofd van Aër Amo bleef echter als oudste afstammeling van den éérsten ontginner dier streken met een zeker gezag over al de XIV Kota's bekleed. Hij was daar volgens de adat de eerste in rang en oefende, zonder radja te zijn in den zin dien men daaraan in niet-mĕnangkabausche landen toekent, een gezag als van oudere tot jongere uit over de hoofden der andere kota's.

Aër Amo was de sangkah karadjaän, de soemoer nan djĕrnih, dus het nest van waar alles in de XIV Kota was uitgegaan, de heldere bron waar de anderen zich aan konden spiegelen. Het hoofd aldaar voerde den galar Datoe Andiko Radja. Het geheel werd een soort van federatie van XIV Kota's onder toezicht van een oudste, voor wien o. a. zaken werden gebracht waarover de mindere hoofden het niet eens konden worden, welke hij dan in overleg met die hoofden besliste.

In die XIV Kota vormden zich, hetzij wegens onderlinge verwantschap, dan wel ten gevolge van hunne meer aaneengesloten ligging, meer intieme vereenigingen van sommige der kota's onderling.

Zoo de III Kota: Aër Amo, Tandjong Kaling en Mĕloro, hierboven reeds genoemd.

Deze met Soengei Batoeng en Paroeh, alle gelegen in

het stroomgebied der Kwantan, vormden weder de V Kota, ter onderscheiding van de straks te noemen V Kota di Ilir, ook wel V Kota di Moedik geheeten.

Meer naar het zuiden werden de Kota's Kamang, Parit Rantang en Koenangan, die ook van één afstamming waren, samen de III Kota Kamang genaamd, welke naam later, toen Gĕlagah bevolkt werd en dit na onderling overleg bij die III Kota gevoegd werd in IV Kota Kamang of IV Kota di Tĕngah veranderd.

De III Kota's behoorden tot het stroomgebied van de Batang Hari, meer speciaal tot dat van haar zijtak de Batang Lalo.

De V overige Kota's, Timpèh, Tabèh, Tamasoe, Bakar Dalam en Kota Tinggi lagen weder vrij ver afgezonderd ten Oosten der laatstgenoemde III Kota en werden daarom saam de Lima Kota Timpèh of de V Kota di ilir genoemd. Zij behoorden ook tot het stroomgebied van de Batang Hari, doch meer in het bijzonder van dier zijtak de Batang Timpèh.

Voor die indeeling der XIV Kota di moedik, IV Kota di Tĕngah en V Kota di Ilir bestond bovendien nog een strategische oorzaak.

Het schijnt dat men in die vroegere tijden namelijk op een voortdurend gespannen voet met Djambi leefde. Om invallen van die zijde tegen te gaan had men drie verdedigingsliniën t. w. één ten zuiden van Tabèh ten bescherming van alle XIV Kota. Kon men het daar niet houden dan gaf men de V Kota di Ilir prijs en verdedigde zich achter de tweede linie bij Parit Rantang. Moest men ook die opgeven dan werden de IV Kota di Tĕngah aan hun lot overgelaten en trok men zich terug achter de derde linie tusschen Mĕloro en Gĕlagah om de V Kota di Moedik te beschermen.

Op die verschillende punten van verdediging had men dijken (parit) opgeworpen.

Toen de bevolking meer en meer toenam werden door den vorst te Pagarroejoeng, in overeenstemming met den andiko radja, een drietal grootwaardigheidsbekleeders aangesteld met den titel van pajoeng.

Zij waren saam de Pajoeng III kaki, ieder hunner werd genoemd Pajoeng sakaki.

Hun titel duidt aan dat zij er voor waren om de soemoer nan djĕrnih te beschutten, te helpen; zij waren in het algemeen de voornaamste raadslieden van den Andiko radja te Aer Amo.

De Pajoeng III kaki waren gevestigd te Soengei Batoeng, te Kamang en te Timpèh.

Die van Soengei Batoeng kreeg als galar Chatib Bĕsar en was de eerste raadsman in godsdienstzaken. Zijn grootheid (kagĕdangan) blijkt uit de volgende papatah:

di moesadjid nan bĕrpoentjak,
di chot'bah nan tĕrdjĕlo,
di çah dĕngan bathal,
di haram dĕngan halal;

hetgeen voor zoover ik er uit wijs kan worden beteekent, dat tot zijn werkkring behoort: de moskee met zijn top, de preek die zoo lang is dat hij sleept (het papier nl. waar hij van wordt afgelezen), en dat hij weet wat wettig is en wat ijdel, wat ongeoorloofd is en wat niet.

Hij was dus de man voor de godsdienstzaken, om zoo te zeggen de opperste malim. Als raadsman van den Andiko radja was hij grootwaardigheids bekleeder van de geheele XIV Kota.

Direkt gezag in godsdienstzaken oefende hij echter alleen uit in de V Kota moedik.

Tot eerste pajoeng sakaki te Soengei Batoeng werd gekozen een soort heilige, Tobasar genoemd, een wali oelah, die met een blinde vrouw Aeh aboen (van raboen = blind), bij de monding der Batang Noenoek in het bosch een soort kluizenaarsleven leidde. Hij had daar o. m. zoo veelvuldig gesĕmbajangd, dat de steen waarop hij zijne gebeden verrichtte er door was uitgehold.

Hij werd tot Pajoeng verheven (digĕdangkan) te Aĕr Amo en geplaatst te Soengei Batoeng, tengevolge waarvan de V Kota di moedik ook wel de V Kota Soengei Batoeng werden genoemd.

Hij was het die de Islam in die landen invoerde of althans uitbreidde. Een zijner functiën bestond in de jaarlijksche zegening der padi.

Op zijn standplaats was de voornaamste moskee, die door de gezamelijke bewoners der V Kota moest worden onderhouden. Eens per maand moest hij echter des Vrijdags dienst te Aĕr Amo gaan verrichten.

De Pajoeng sakaki van Kamang kreeg als galar Datoe Tan Bĕsar.

Op hem was van toepassing de papatah:

di agoeng nan tĕrgantoeng,
kalo² nan badarik,
di sorak nan mĕndirau,
di gĕlanggang nan berségar,
di bantoek nan bĕrdjait,
di boeroeng nan bĕrlago,

hetgeen vrij vertaald ongeveer beteekent, dat hij het recht had er den grooten gong op na te houden, dat hij het touw (waarmede de karbouw was vastgebonden die bij het in orde brengen der gĕlanggang door hem moest worden geslacht) deed draaien, dat allen luide toejuichten bij de gĕlanggang (hanenvechtbaan) die met kain's versierd was, dat hij de mesjes, bij het hanenkloppen gebruikt aan de pooten der hanen deed binden, en dat hij de hanen deed vechten.

Hij was dus de voornaamste raadsman van den Andiko radja in adatzaken. Een direkte stem in dergelijke zaken had hij echter alleen in de IV Kota di Tĕngah.

Op zijn woonplaats was de officieele hanengevechtsplaats (gĕlanggang), elders werden alleen onderhandsche hanenklopperijen gehouden.

Tot eerste Pajoeng sakaki te Kamang werd gekozen een familielid van den Andiko Radja, dat na zijne huldiging van Aĕr Amo naar Kamang verhuisde.

De derde Pajoeng, die van Timpèh, had tot galar Bagindo Djoembang Maliĕh. Hij was voornamelijk belastinginner.

Van hem geldt: di tjoekai djan tapaoei, d. i. belasting innen en bewaren.

Hij inde o. a. belasting van alle orang dagang, die van uit de Batang-Hari distrikten via Timpèh naar de Kwantan of naar de IX Kota en het Sidjoendjoengsche dan wel omgekeerd reisden, en bewaarde die tot den komst van den radja van Pagarroejoeng.

Vooral karbouwen passeerden daar nog al veel, waarvoor hij ongeveer *f* 1.— per stuk ontving.

Ook deze titularis werd te Aër Amo geinstalleerd.

Op de Pajoeng III kaki volgden in rang de orang gadang, de hoogste adat hoofden in de verschillende kota's ook wel tiang pandjang of aloean (voorsteven) genaamd.

Zij waren de eerste stichters dier kota's of dier afstammelingen.

In elke kota was één orang gĕdang. Hij werd terzijde gestaan door een helper met den titel van Sandi padèh (sterke stutbalk) of Sandi orang gadang of kamoedi (achtersteven).

Deze was meestal het hoofd van de tweede familie die zich in een kota was komen vestigen of een afstammeling daarvan.

Men zeide: Soemoer nan djĕrnih bĕrpajoeng III kaki, bertiang pandjang XIV.

In rang volgden op den Sandi padèh de pĕnghoeloe's of datoe's, de hoofden van de familie die zich later in de kota waren komen nederzetten, dus de soekoe-hoofden.

Zij hadden ieder een malim, een manti en een doebalang naast zich.

De orang gĕdang was niet tevens pĕnghoeloe. De soekoe, waartoe hij behoorde stond onder een aparten panghoeloe, die evenals de andere aan den orang gĕdang ondergeschikt was.

Dit zelfde was soms met den Sandi padèh het geval, hoewel het ook wel voorkwam dat deze tegelijkertijd panghoeloe over zijne soekoegenooten was.

De orang gedang, de Sandi padèk en de panghoeloe's met hunne helpers (dus de orang ampat djĕnis) vormden het eigenlijke bestuur in de kota's.

Als voornaamste man in godsdienst-zaken had men in elke kota een kali en onder dezen een imam, een chatib en een bilal, welke drie laatste functien door malim's werden vervuld.

Langzamerhand wijzigden zich de politieke verhoudingen eenigszins. De Kota Soengei Batang en de V Kota di Ilir, maakten zich meer en meer van den andiko radja los. De hoofden van Soengei Batoeng en de Pajoeng sakaki van daar traden zelfstandig op, in die mate zelfs, dat het tot oneenigheid met den andiko radja kwam en men reeds een »parit" (dijk) tusschen die plaats en Aer Amo had opgeworpen, toen door bemiddeling van den vorst van Pagarroejoeng de vrede hersteld werd, waarbij o. m. werd bepaald dat evenals te voren de Pajoeng van Soengei Batoeng ééns in de maandden Vrijdagdienst in de moskee te Aer Amo moest gaan bedienen.

Dit herstel der oude verhouding was echter slechts tijdelijk, want weldra hernam Soengei Batoeng zijne onafhankelijke houding en werd ook het bepaalde omtrent den Vrijdagdienst niet meer opgevolgd; de tegenwoordige Pajoeng van Soengei Batoeng verricht trouwens in het geheel geen dergelijke diensten meer.

Met de V Kota di Ilir ging het al niet anders.

Deze gingen door verschillende oorzaken langzamerhand meer en meer achteruit. De bevolking werd steeds geringer in aantal, zoodat op het laatst 3 der vijf kota's zelfs geheel verlaten waren.

Alleen Timpèh en Tabèh bleven bewoond. Toen dan ook nog bovendien de familie der Pajoeng Sakaki daar uitstierf, besloot men zich van de overige der XIV Kota los te maken, en wel op grond van de omstandigheid dat door het verdwijnen van 3 der Kota's, een te groot onbewoond gebied tusschen de beide overgeblevene en de IV Kota Kamang en de V Kota di Moedik was ontstaan, en men zich dichter bij de bewoonde streken van Si Goentoer bevond, waar men bovendien in tijden van rijst-schaarschte, die nog al veel-

vuldig voorkwamen, door arbeid steeds het noodige kon verdienen om voedsel te koopen.

Om deze zuiver economische redenen, boden de V Kota di Ilir aan bij Si Goentoer te worden ingelijfd. Dit verzoek werd door dat landschap ingewilligd; er werden bij een »alèk" (feest) twee karbouwen geslacht, en sedert dien tijd behooren de V Kota voornoemd tot de Batang-Hari districten.

Er bleven dus negen Kota's over die saam de IX Kota werden geheeten.

In het Noorden werd later echter ook van die IX Kota een deel afgenomen, toen in 1837 de Kota Paroeh bij het Gouvernementsgebied, meer speciaal bij de laras Soempoer van de onderafdeeling Lintau en Boea werd ingelijfd.

Het volgende is ontleend aan de nota van den gewezen Controleur van Sidjoendjoeng Twiss over de IX Kota.

»Soengei Batoeng zou vermoedelijk dat voorbeeld (n. l. van bij het Gouvernements gebied ingelijfd te worden) gevolgd zijn, want het had met dat doel reeds onderhandelingen aangeknoopt, toen het door stokerij van een Jang dipërtoean van Pagarroejoeng en van een idem van Boea, zoomede door den invloed van de larashoofden van Sidjoendjoeng en Singkarak, die zich toentertijd allen als uitgewekenen in de IX Kota ophielden, van zijn plan werd weerhouden.

De stemming veranderde zelfs zoo, dat er een »parit" werd aangelegd om een eventueelen aanval van onze zijde af te kunnen slaan.

Sedert dien tijd is door Soengei Batoeng steeds een gereserveerde houding jegens het Gouvernement aangenomen, niettegenstaande de andere Kota's meermalen moeite hebben gedaan om bij het Gouvernementsgebied te worden ingelijfd.

Een verzoek daartoe werd b. v. in 1844 door Aer Amo en Mëloro gedaan, die als teeken van onderwerping 8 geweren, 8 lansen, 8 zwaarden en 80 realen te Sidjoendjoeng kwamen aanbieden. Zij beloofden daarbij ieder maand een aandeel in de z. g. kloofgelden te zullen betalen. Gedurende 6 maanden werden die gelden opgebracht, doch daarna

weigerde de Controleur ze verder te ontvangen, omdat beide kota's tengevolge hunner verhouding tot het Gouvernement voortdurend door Soengei Batoeng werden bedreigd en beroofd.

De beide kota's werden daarom weder aan hun lot overgelaten.

In 1873 herhaalden zij hun verzoek om inlijving, doch zonder resultaat".

Tot zoover de nota van den Heer TWISS.

In de laatste jaren trad de noodzakelijkheid om ons meer met de Midden-Sumatrasche zaken te bemoeien hoe langer zoo meer op den voorgrond.

De onafhankelijke landen daar waren schuilplaatsen geworden van allerlei misdadigers en gedroste dwangarbeiders uit het Gouvernements gebied. Vooral sedert de kolenmijnen te Sawah Loento een groot aantal dwangarbeiders vorderden, liepen velen van daar naar het onafhankelijke weg. Pogingen om hen uitgeleverd te krijgen leden steeds schipbreuk integendeel zagen vele hoofden die vreemdelingen gaarne komen, omdat zij zich in hunne onderlinge oorlogjes van hen als voorvechters bedienden.

Een der hoofden van de rantau Kwantan ging op het laatst zelfs zoover, dat hij in het geheim een gedroste dwangarbeider naar Sawah Loento zond om te trachten anderen tot vluchten over te halen, hetgeen maar al te goed gelukte.

De dwangarbeiders kregen langzamerhand heel wat invloed in de verschillende landschappen, te meer daar zij een niet geringe mate van solidariteitsgevoel aan den dag legden.

Dit bleek duidelijk toen in het begin van 1905 berichten binnenkwamen, dat die gewezen gevangenen in de onafhankelijke grenslanden het plan hadden opgevat wraak te nemen op de bewoners der kampong Solok Ambar van de laras Sidjoendjoeng, omdat deze bij een poging tot opvatting van vijf, naar de Rantau Kwantan vluchtende dwangarbeiders, genoodzaakt waren geweest twee dezer af te maken.

Dit bericht werd de directe oorzaak van de annexatie der IX Kota en der Rantau Kwantan.

Om te beginnen werd in Mei 1905 een detachement militairen te Solok Ambar gestationneerd om ons direkte gebied tegen eventueele aanvallen te beschermen.

Onmiddellijk daarop kwamen de hoofden der IX Kota, waarbij thans ook die van Soengei Batoeng, hunne goede gezindheid betuigen en hunne onderwerping aanbieden; zij leverden eenige dwangarbeiders uit, en gaven te kennen dat zij gaarne onze hulp zouden erlangen om beveiligd te zijn tegen wraaknemingen van dwangarbeiders of van de omliggende landschappen over hunne goede verhouding tot het Gouvernement.

Den 21sten Augustus trok de Controleur Hondius van Herwerden, begeleid door een detachement ter sterkte van 50 man, de IX Kota van uit het zuiden binnen. Overal werd hij uitstekend ontvangen.

De z. g. korte verklaring werd zonder eenig verzet door de hoofden geteekend.

Bij de nadering der militairen onderwierpen zich ook de hoofden van Padang Tarap, die dat vóór dien niet hadden durven doen, bevreesd als zij in hun machteloosheid waren voor de zich in hun gebied ophoudende dwangarbeiders en voor zekeren radja Oemat, een zoon van een vroeger van Soempoer Koedoes naar Kwantan gevluchten Jang dipĕrtoean bij eene slavin, die in Padang Tarap vrijwel de macht in handen had en, ook al weer met behulp van eenige dwangarbeiders, daar wederrechtelijk op de Kwantan-rivier tol hief van alle voorbijtrekkende prauwen.

Na Padang Tarap had de onderwerping plaats der Kwantan distrikten, waarover hier echter niet behoeft uitgeweid te worden.

De vraag hoe de verhouding der hoofden onderling kort voor de inlijving was en thans nog is, moet nog met een kort woord beantwoord worden.

Van de acht kota's der IX Kota was er maar één, n. l. Soengei Batoeng, dat zich zelfstandig rekende en zich onafhankelijk achtte van den datoe andiko radja, diens hoogeren rang ontkende of althans negeerde.

Alle andere kota's erkenden dien nog, niet alleen Aër Amo, Tandjong Kaling en Mëloro, doch ook de geheele IV Kota di Tëngah met den Pajoeng Sakaki van Kamang incluis. Het was zelfs nog zoo heel lang niet geleden dat de andiko radja een Pajoeng van daar eenvoudig afzette en door een ander verving, omdat de eerste, tegen alle regels der adat in, een huwelijk had goedgekeurd tusschen lieden van dezelfde soekoe en uit één kota gesloten.

De Pajoeng Sakaki van Kamang had alleen invloed, en niet eens veel, in de IV Kota di Tëngah, die van Soengei Batoeng had buiten zijn kota niets te zeggen, en daarbinnen slechts zeer weinig, zelfs in godsdienstaangelegenheden, waaraan hij zich trouwens bitter weinig liet gelegen liggen.

Het gezag der orang gëdang en der datoe's was in hunne respectieve kota's gebleven wat het steeds geweest was.

Zij vormden het eigenlijke bestuur; zij en de andiko radja waren trouwens volgens de adat daartoe aangewezen; de Pajoeng's waren geen bestuursmannen doch slechts raadslieden of helpers van den Soemoer nan djërnih voor bepaalde aangelegenheden, instellingen van lateren datum.

Bij de inlijving werden de z. g. korte verklaringen ten bewijze van onderwerping aan het Gouvernement van de hoofden afgenomen.

Voor Padang Tarap en de V Kota di Moedik (met uitzondering van Paroeh) werd die verklaring onderteekend door den Pajoeng Sakaki te Soengei Batoeng, voor de IV Kota di Tëngah door den Pajoeng Sakaki te Kamang.

Na hetgeen hierboven gezegd is, behoeft het geen betoog dat deze onderteekeningen door onbevoegden hebben plaats gehad.

In de eerste plaats heeft Padang Tarap met de V Kota politiek niets uit te staan, en kon dus een hoofd van dit laatste landschap niet in naam van het eerste optreden.

Doch bovendien zijn de Pajoeng's, zooals wij gezien hebben, geen bestuurshoofden.

M. i. had één korte verklaring voor de IX Kota moeten

geteekend zijn geworden door den andiko radja en de orang gĕdang, of beter nog, door de pĕnghoeloe's bovendien en desnoods ook door de Pajoeng's, en had voor Padang Tarap een dergelijk stuk apart moeten zijn gedresseerd geworden. Die onderteekening door al die hoofden was gewenscht geweest, omdat de Mĕnangkabausche instellingen geen éénhoofdig gezag in den eigenlijken zin kennen. Zeer zeker is de andiko radja de primus inter pares, doch een werkelijk vorst is hij niet. Hij heeft in alles met de onderhoofden rekening te houden, en in niet geringe mate ook.

Intusschen zal het er in de praktijk weinig toe doen, wie onder de korte verklaringen een kruisje gezet hebben en wie niet.

Men heeft gezien dat in werkelijkheid de oude instellingen gehandhaafd zijn gebleven en het stellen van de kruisjes door onbevoegden geen verandering in de bestuursinrichting heeft te weeg gebracht. En aangezien de inlijving door allen is gewenscht en goedgekeurd geworden, zal de foutieve onderteekening geen verdere gevolgen hebben.

De verhouding van de XIV Kota tot sommige der rondom gelegen plaatsen en nĕgĕri's kan uit het volgende blijken. Sidjoendjoeng was de tjĕrmin taroei, de plaats waar men zich aan spiegelen kon, omdat men daar van adat- en godsdienstzaken, in 't algemeen beter op de hoogte was. Moeara was de baramban bĕsi, de ijzeren rooster waar de menschen die naar de Kwantan en de XIV Kota wilden gaan en die daar in de prauwen moesten stappen, werden opgehouden en diegene welke slechte bedoelingen hadden werden tegengehouden.

Men zeide van de rantau Kwantan: rantau koerang aso doewa poeloeh, doewa poeloeh djan Moeara, hetgeen niet zeggen wilde dat Moeara tot de Kwantan-distrikten behoorde, doch dat het indertijd de 20e aan de Kwantan-rivier gelegen nĕgĕri was.

Bij de vaart van Moeara naar de rantau Kwantan en de XIV Kota dienden lieden der z. g. III Goegoek, t. w. Si

Lokêh, Doerian Gadang en Si Loekah als roeiers en prauwenvoerders.

Aér Angat was de anak koentji, omdat bij eventueele reizen van den vorst van Pagarroejoeng naar de XIV Kota, daarvan door die nĕgĕri werd kennis gegeven aan Paroeh en dus de geheele federatie als 't ware werd geopend.

Paroeh was de pasak djaloedjoeh, de sluiting die geopend moest worden wanneer de vorst de XIV Kota wilde binnen gaan. Hij ging dan nl. van Sidjoendjoeng over Aér Angat naar Paroeh en van daar over Soengei Batoeng naar Aér Amo.

Soerau was de laman lawas, dus de uitgestrekte vlakte, Poeloe Poendjoeng evenals Sidjoendjoeng de tjĕrmin taroei, enz:

Op een ouden band tusschen de XIV Kota en Sidjoendjoeng wijst ook de eigenaardige adat dat de nis (mikrab) van de moskee te Aér Amo door lieden van Sidjoendjoeng, en omgekeerd het bovenstuk van die te Sidjoendjoeng door lieden van Aér Amo moet worden gebouwd.

Wat de oorsprong dier gewoonte is, heb ik niet kunnen ontdekken.

Thans zullen de verschillende kota's in het kort afzonderlijk behandeld worden.

1°. AER AMO.

Deze is de meest bevolkte der IX Kota.

Hij bestaat uit de Kampong Aér Amo zelf en de bandjar's Moedik Amo en Tĕratak Loejan. De hoofd-kampong is gelegen op den linkeroever der Batang Binoeang nabij hare samenvloeiing met de Soengai Aér Amo.

In den omtrek worden vrij uitgestrekte sawah's aangetroffen, die alle uit beide genoemde rivieren bevloeid worden.

Het bestuur bestaat uit één orang gĕdang, één sandi orang gĕdang en 8 pĕnghoeloe's, die met de beide orang gĕdang saâm de datoe nan X vormen.

Een dezer datoe-families is echter »poetoei", uitgestorven.

De orang gĕdang draagt hier den galar datoe andiko radja,

hij is dezelfde dien wij hiervóór reeds ontmoetten als hoogste adathoofd der XIV Kota.

Hij is orang gĕdang dalam nĕgĕri, radja dalam loehak. In zijn kwaliteit van orang gadang liet hij zich voorheen gewoonlijk vertegenwoordigen door zijn sandi, als hoogste adat hoofd trad hij zelf op. Vandaar dat men ook wel zeide: andika radja koeasa dalam loehak, sandi padĕh dalam nĕgĕri.

Hij behoort tot de soekoe Malajoe Darèh, zijn sandi tot Malajoe Tandjoeng.

De 8 pĕnghoeloe's behooren alle tot de soekoe Malajoe, doch tot verschillende onderdeelen daarvan.

Het grootste deel der bevolking is afkomstig uit de Bovenlanden, een kleiner deel uit Djambi.

2e. MĔLORO

ligt dicht bij Aér Amo en evenals dit aan den linkeroever der Binoeang, doch bovenstrooms ervan, nabij de samenvloeiing van de Aér Mĕloro en die rivier.

Ook hier treft men tamelijk uitgestrekte sawah's aan. Het bestaat uit slechts ééne kampong zonder bandjar's.

Het bestuur bestaat uit een orang gĕdang, een sandi en 4 pĕnghoeloe's, saâm de datoe nan bĕranam vormende.

De orang gĕdang behoort tot de soekoe Malajoe Darèh, de overige hoofden tot ditzelfde of tot andere onderdeelen van de soekoe Malajoe, op één na, die van de soekoe Piliang is.

3e. TANDJONG KALING

ligt aan weerskanten der Batang Binoeang, benedenstrooms van Aér Amo en door een heuvelrug daarvan gescheiden. Het heeft geen sawah's. Het bestaat behalve uit de kampong van dien naam, uit de bandjar's Poeloe Pintoe Bantoe, Moedik Imoah, Pinang Pantai en Kampong Galoegoer, van welke eerstgenoemde de belangrijkste is als zijnde de eenige bewoonde plaats van de IX Kota die aan de Kwantan-rivier is gelegen.

Het bestuur bestaat uit een orang gĕdang, een sandi en 5 pĕnghoeloe's, saam de datoe nan bĕrtoedjoeh vormende, van wie thans twee pĕnghoeloe's zijn uitgestorven.

De orang gĕdang is van de soekoe Malajoe Darèh, de overige hoofden zijn hetzij van datzelfde dan wel van een ander onderdeel der soekoe Malajoe.

Zooals reeds vroeger gezegd werd, hebben de drie hierboven genoemde Kota's geen grenzen onderling. Zij grenzen saam in het westen aan Soengai Batoeng en het Gouvernementsgebied (de laras Sidjoendjoeng), in het zuiden aan de IV Kota di Tĕngah m. n. aan de Kota Gĕlagah, in het N. O. aan Loeboek Djambi en Loeboek Ambatjang (Kwantan distrikten) en in het Noorden aan Padang Tarap (de Kwantan rivier).

4e SOENGAI BATOENG.

De toestand hier is min of meer ingewikkeld. In opvolging van den adat-regel: orang gĕdang saorang sakoto, is ook hier slechts één orang gĕdang (aloean). Gewoonlijk wordt beweerd dat er twee zijn; de tweede is echter evenals in de andere Kota's kamoedi of sandi orang gĕdang. Toch heeft die bewering grond van bestaan, omdat in werkelijkheid de macht der beide genoemde hoofden vrijwel gelijk is, zooals zich uit het ontstaan der Kota laat verklaren.

In de kampong Soengai Batoeng is een plaats waar het vee geslacht wordt. Van af die plaats in zuidelijke richting, vestigde zich oorspronkelijke zekere Labai Boeroeng, een familielid van den eersten andiko radja, dat echter later dan deze van Tanah Piliĕh (Djambi) vertrokken was, en zich in genoemd gedeelte van Soengai Batoeng nederzette.

Het land dat hij daar bewoonde noemde men de Oelajat Labai.

Deze man had een pleegzoon Soetan Baginda genaamd, een vondeling, die later huwde met een pleegdochter van den andiko radja, welk meisje door dezen als een beeldschoon kind te Soengai Nanam was gevonden.

Soetan Báginda werd hoofd van de Oelajat Labai, waarna die Labai zich naar Aër Amo terugtrok.

Op een keer zag Soetan Baginda een uitgewrongen djĕroek de Aër Soengai Batoeng afdrijven, waaruit bleek dat er menschen aan den bovenloop dier rivier moesten wonen. Hij ging de rivier op en ontmoette toen te Loeboe Batoeng zekeren Dja Momoh die via Solok Ambar (laras Sidjoendjoeng) gekomen, zich daar gevestigd had. Ieder hunner beweerde de eerstgekomene en dus oelajathouder van die streek te zijn. Eindelijk besloot men het gezag te verdeelen. Dja Momoh (of Radja Mohamad) zou aloean, de ander kamoedi van het geheel zijn, met dien verstande dat Soetan Baginda oelajathouder zou blijven van de Oelajat Labai, de ander van het overige gebied, benoorden de slachtplaats.

Verder zou Dja Momoh zijn »tagah di sarat" (dus de eerste in godsdienstzaken) de ander »tagah di oendang" (dus de voornaamste in adatzaken).

In Soengai Batoeng zijn behalve de orang gĕdang en de sandi, 8 pĕnghoeloe's, de datoe nan dĕlapan geheeten w. v. er 4 meer direkt onder den orang gĕdang en 4 onder den kamoedi staan. Soetan Baginda is van de soekoe Malajoe Domo, Dja Momoh van Malajoe Tobo, de pĕnghoeloe's zijn van ditzelfde of andere onderdeelen van soekoe Malajoe, op één na, die tot de soekoe Tjaniago behoort.

Soengai Batoeng is een langgerekte kampong met wijd uiteen gelegen huizen; hij ligt aan de Aër Batoeng en de Aër Somèh die zich niet ver beneden de kampong vereenigen en verderop in de Batang Binoeang uitmonden.

Er zijn vrij veel sawah's. Behalve de hoofdkampong behooren tot de Kota de bandjar's Padang Sapan, Loeboek Sikoempal en Tabing Sikoenit.

Soengai Batoeng grenst: in 't westen aan Paroeh en het Gouvernementsgebied (laras Sidjoendjoeng); in het zuiden en oosten aan de III Kota (Aer Amo enz.), in het noorden aan Padang Tarap.

Oorspronkelijk bestond er tusschen de oelajat Labai en Aer Amo geen grens; deze is later gemaakt.

Een grens tusschen die oelajat en het noordelijk daarvan gelegen deel van Soengai Batoeng heeft van den beginne af aan bestaan.

De Pajoeng Sakaki woont in de hoofdkampong.

5e. PAROEH

had behalve een orang gĕdang en een sandi, zijn datoe nan bĕrampat.

Daar het al lang tot het Gouvernements gebied behoort, zullen wij hierover echter niet verder uitweiden.

6e. GĔLAGAH,

een onbeduidende kota, is gelegen aan een zijriviertje van de Batang Binoeang, Ranangan genaamd.

Het bestuur bestaat uit een orang gĕdang, een sandi en 5 pĕnghoeloe's, waarvan er een »poetoei" is.

Het is van IX Kota die, welke het laatst bevolkt werd en wel door lieden van de Bovenlanden.

Vóór dien was die streek het gemeenschappelijk eigendom van de V Kota di Moedik en de z. g. III Kota Kamang.

In onderling overleg werd besloten dat Gĕlagah als 4e Kota bij Kamang zou komen.

Er bleef echter een band met de V Kota bestaan, want de orang gĕdang werd »bĕriboe ka Kamang", doch de sandi »bĕrbapa ka Mĕloro". Van de verkiezing van een nieuwen sandi wordt dan ook nog steeds aan den orang gĕdang van Mĕloro kennis gegeven.

Gĕlagah heeft geen bandjar's.

Zijn grenzen zijn: in het noorden de III Kota Aer Amo, in het Z. W. de laras Sidjoendjoeng, in het zuiden de Kota's Koenangan en Kamang, in N. O. Loeboek Djambi.

7e. KAMANG.

Deze kota is gelegen aan de Batang Lalo en heeft ééne bandjar, Loeboek Gadang, gelegen aan de Batang kariĕng.

Het bestuur is in handen van een orang gĕdang, een sandi en 7 pĕnghoeloe's, van wie één »poetoei" is.

Evenmin als in de andere kota's der IV Kota di Tĕngah heeft tegenwoordig ieder pĕnghoeloe een malim, manti en doebalang meer naast zich; de bevolking is daartoe te gering.

Men volstaat met 3 malim's (t. w. een imam, 1 katib en 1 bilal), 1 manti en 4 doebalang's per kota, terwijl zelfs niet in alle kota's een kali te vinden is.

De oorspronkelijke orang gĕdang heet afkomstig te zijn van Djambi en via Loeboek Boelan te zijn gekomen naar Boekit Toedjoeh, een heuvelreeks tusschen Kamang en Parit Rantang.

Hij kwam daar met drie broeders.

Hijzelf vestigde zich later te Kamang, één der broeders te Parit Rantang, één te Koenangan er één te Timpèh (V Kota di Ilir); allen werden orang gĕdang in de plaatsen van vestiging.

De orang gĕdang van Kamang behoort tot de soekoe Malajoe Baroe, de andere hoofden dier Kota zijn van diezelfde soekoe of van andere onderdeelen van de soekoe Mĕlajoe, uitgenomen drie die van de soekoe's Patapang, Piliang en Mandailing zijn.

De Pajoeng Sakaki van Kamang woont ook in deze Kota.

De grenzen zijn:

in het N. W. Gĕlagah, in het westen Koenangan, in het zuiden Parit Rantang, in het oosten Timpèh, in het N. O. Loeboek Djambi.

8e. KOENANGAN

ligt aan de Batang Basamak, een rechter zijtak van de Batang Lalo.

Het bestuur is in handen van een orang gĕdang, een sandi, en 4 pĕnghoeloe's, die saàm de datoe nan bĕrampat heeten.

De orang gĕdang is van de soekoe Malajoe Kampong dalam, de andere hoofden zijn van de soekoe's Malajoe Gĕdang, Patapang, Tjaniago, Piliang en Mandailing.

De grenzen zijn: in het noorden Gĕlagah, in het Z. W. de laras Sidjoendjoeng, in het zuiden en Z. O. Parit Rantang in het oosten Kamang.

Ten zuiden der kampong is het land vlak, met veel ilalang- en grasvelden.

9e. PARIT RANTANG,

bestuurd door een orang gĕdang, een sandi en 6 pĕnghoeloe's, waarvan er twee zijn uitgestorven.

De orang gĕdang is van de soekoe Malajoe Tĕngah, de overige hoofden zijn van de soekoe's Malajoe, Mandailing, Piliang, Tjaniago en Patapang.

Het land nabij deze Kota en vooral dat ten zuiden ervan, is vlak, boschrijk en drassig tot Soerau toe.

De grenzen zijn: in het noorden Kamang, in het Z. W. Takoeng (laras Sidjoendjoeng), in het zuiden Soerau (Si Goentoer), in het oosten de V Kota di Ilir.

Het is de minst bevolkte van alle IX Kota.

Er is nog een orang gĕdang in de IX Kota en wel die van Rambai.

10e. RAMBAI.

Rambai met de bijbehoorende gronden was gelegen tusschen Loeboek Djambi, Kamang, Gĕlagah, Aér Amo en Tandjong Kaling. Oorspronkelijk is daar zekere radja Djati hoofd geweest

Zijn geslacht stierf uit, en de streek werd verlaten. De oelajat van die landen kwam aan de IX Kota. Toen stichtten lieden van de III Kota Aér Amo er een kampong, Tĕratak Rambai genaamd, en twee kleinere vestigingen Kota Baroe en Padang Losso. Saâm heetten deze de Bandjar nan Tiga.

Zij waren: bĕriboe ka IV Kota Kamang, bĕrbapa ka V Kota. Zij werden de anak katitian djantan van de IX Kota genoemd.

Bij onderling overleg werden die Bandjar nan Tiga tot een anak-kota verheven met een orang gĕdang aan het hoofd, die de oelajat rechten over die streken van de IX Kota kreeg.

Overigens werd het bestuur er ingericht als elders.

Nog niet lang geleden werd dat geheele land verlaten, omdat men het er door de vele tijgers niet kon uithouden.

De menschen verhuisden naar de omliggende Kota's, enkele wonen nog in een gehucht Pinang Pantai genaamd en gelegen op grond van Rambai. Eerst $^1/_2$ jaar geleden overleed de orang gĕdang; hij werd nog niet vervangen omdat het nog niet zeker is of men dat land wel weer zal gaan bewonen.

Loeboek Gadang, de bandjar van Kamang, ligt op grond van Rambai. De bewoners zijn echter Kamangers en worden door de hoofden van Kamang bestuurd.

Hoewel wij in het voorgaande gezien hebben dat verschillende der hoogste hoofden van Palèmbangschen of liever van Djambischen oorsprong zijn, is dit met de meeste lageren niet het geval.

Het meerendeel, zoo ook het grootste deel der ondergeschikten is van Mĕnangkabausche afkomst.

De volksinstellingen dragen dan ook alle een zuiver Mĕnangkabausch karakter; de bewoners beschouwen zich zonder uitzondering als Mĕnangkabauers, zij die oorspronkelijk van anderen oorsprong waren, zijn in de bovenlandsche adat en bevolking opgegaan.

De IX Kota zijn »bĕrtali" (door afkomst, vriendschapsbanden of door huwelijken verwant of verbonden) aan de meeste omliggende landschappen, wel het meest met de nĕgĕriën Aèr Angat (met Solok Ambar) en Soengai Langsèh van de laras Sidjoendjoeng, bij welke streken zij ook uit een economisch oogpunt het meeste belang hebben.

PADANG TARAB.

Dit is zoowel wat grootte als wat aantal inwoners betreft, een alleronbeduidendst landschapje, gelegen tusschen de IX Kota in het Zuiden, de Kwantan distrikten in het Oosten, Pangkalan Indaroeng in het Noorden en de nĕgĕri Si Loekah, van de laras Soempoer, der onderafdeeling Lintau en Boea in het Westen.

Hoe de loop van de grens met Si Loekah is, is mij niet met zekerheid gebleken. Volgens de lieden van Si Loekah loopt die van de Boekit Pĕnjaboengan naar Batoe Lasoeng, even beneden Aér Pingai, zooals ook op de topografische kaarten is aangegeven.

Padang Tarab beweert echter, dat zij loopt tusschen genoemde boekit en Lompatan (een stroomversnelling ± 11 K. M. stroomopwaarts van Aér Pingai gelegen), en ik heb redenen om aan de juistheid dezer bewering te gelooven.

Van veel gewicht is die zaak vooralsnog niet, daar beide partijen buitendien overvloed van grond ter beschikking van hunne schaarsche onderdanen hebben.

Padang Tarab heeft steeds in een eigenaardige positie ten opzichte van de omringende landschappen verkeerd. De Kwantan-districten bestonden oorspronkelijk uit 18 Kota's, 19 (doea poeloeh koerang aso) met Padang Tarab (ook Binoeang-Aér Poetih genaamd), 20 met Moeara.

Naar het schijnt waren dit indertijd de eenige Kota's, die langs dat gedeelte der rivier lagen, dat Kwantan heet. De rantau Kwantan liep: sahingga Moeara ilir, sahingga Tjĕranti moedik, dus van af Moeara stroomafwaarts, van af Tjĕranti stroomopwaarts. (1)

Moeara werd als nummer 20 beschouwd, bloot en alleen omdat het aan de Kwantan-rivier lag, niet omdat het met de overige kota's politiek verbonden was.

Binoeang Aer Poetih of Padang Tarab werd als de 19e genoemd omdat dat landschap was de Boenga sĕtangkai, de tros (2) bloemen der eigenlijke 18 Kwantan-distrikten.

Ten bewijze dat die Kwantan-streken in nauwe relatie met Mĕnangkabausche rijk stonden, zij mij volgende uitwijding geoorloofd.

Die 18 oorspronkelijke Kota's der Kwantan (waarvan sommige thans verdwenen zijn, terwijl er vele andere zijn

(1) Deze vertaling is niet zeer duidelijk.

(2) Naar Maleisch spraakgebruik is boenga satangkai = één of de bloem; evenzoo Pajoeng tiga kaki = de drie Pajoeng's. Pajoeng sakaki = één Pajoeng.
Red.

bijgekomen) waren van Padang Tarab af stroomafwaarts, respectievelijk:

I.	Aer Baloei	saâm de IV Kota di Atas
II.	Loeboek Ambatjang	
III.	Sampoer Ago	
IV.	Soengai Pinang	
V.	Loeboek Djambi	saâm de V Kota di Atas
VI.	Taloek Ingin	
VII.	Goenoeng	
VIII.	Twar	
IX.	Loeboek Tarantang	
X.	Kari	saâm de V Kota di Ilir
XI.	Taloek	
XII.	Si Boeaja	
XIII.	Si Mandalak	
XIV.	Si Barakoen	
XV.	Pangéan	saâm de IV Kota di Ilir
XVI.	Basarah	
XVII.	Inoeman	
XVIII.	Tjĕranti	

vormende de 4 federaties achter de namen der Kota's bekend gesteld, ook wel genoemd de IX Kota di Atas en de IX Kota di Ilir.

Deze landen stonden onder het gezag van de orang gĕdang nan bĕrlima, door den vorst van Pagar roejoeng ingesteld. Die welke gezag voerde over de IV Kota di Atas woonde te Aer Baloei en had tot galar Padoeka Radja, die van de V Kota di Atas woonde te Loeboek Djambi en voerde den galar Datoe Chabit, de orang gĕdang der V Kota di Ilir woonde te Taloek en had tot galar Moeda Bisai, terwijl in de IV Kota di Ilir 2 orang gĕdang waren, n.l. Dano Sikaro te Inoeman en Danoe Poeta te Tjĕranti.

In iedere Kota had men voorts als eigenlijke volkshoofden oorspronkelijk 4 pĕnghoeloe's, de datoe nan bĕrampat genaamd.

Te Loeboek Ambatjang woonde nog een hoofd, wiens positie mij niet zeer duidelijk is. Hij voerde de galar Datoe

Sangga radja. Van hem werd gezegd: di rantau Kwantan orang gĕdang bĕrlima, bĕranam dĕngan Sangga radja.

Die orang gĕdang waren allen orang gĕdang radja, d. w. z. dat hun ambt, door den radja van Pagarroejoeng was geschapen en zij zijne vertegenwoordigers waren. Dit laatste blijkt o. m. ook uit de galar's van die hoofden.

Sangga radja komt van mĕnjangga radja. Hij die er deze galar op nahield, moest bij aankomst van den vorst van Pagarroejoeng in de Kwantanstreken diens prauw vasthouden en van het midden der rivier tot op den oever trekken (mĕnjangga prahoe radja).

Padoeka radja beteekent oorspronkelijk pĕndoekoeng radja en is ontleend aan de omstandigheid, dat de drager dier galar den radja van Pagarroejoeng van de prauw naar de verblijfplaats van dien vorst moest dragen (mĕndoekoeng radja).

Datoe Chabit had tot taak voor het onderhoud van de dieren te zorgen, die de vorst medebracht of ten geschenke ontving. Hij moest er o. a. gras voor snijden (sabit roempoet).

Op een van de reizen van den vorst werd diens vrouw of een van diens vrouwen, terwijl zij te Taloek was, bleek en mager. Een der hoofden maakte haar weer gezond. Hij kreeg den galar Moeda Bisai (bisai = aangenaam, gezond).

Te Inoeman gekomen werd het duidelijk dat zij zwanger was. Het hoofd dat haar met de noodige voorzorgen van de prauw naar den wal bracht kreeg den galar Dano Bikaro of Sikaro (van bingkaro = zwanger).

Eindelijk te Tjĕranti gearriveerd beviel de vrouw van een prins (poeta) en werd het hoofd daar om die reden met den galar Dano Poeta bedeeld.

Die 18 Kota's langs de Kwantan verkeerden in een eenigszins ingewikkelde verhouding tot de buitenwereld. Zij waren volgens de oude zegswijze: »bĕrtoean (Allah) ka Mĕnangkabau, bĕradja ka Indragiri, bĕrdatoe kadatoe Toemanggoeng", welke laatste stroomafwaarts van Tjĕranti woonde.

Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat Indragiri één der 8 »bab" van het Mĕnangkabausche rijk was.

Inderdaad was de band tusschen de Kwantan-distrikten en Indragiri zeer los, die met Pagarroejoeng, zooals we reeds gezien hebben veel sterker.

De vorst van laatstgenoemde plaats maakte daarheen geregeld zijn reizen, en werd daarbij voorafgegaan door den radja doebalang van Aoer (onderafdeeling Lintau en Boea), die zijn komst voorbereidde.

De Kwantan-distrikten rekenen zich dan ook nog steeds tot de Mĕnangkabausche landen.

Genoemde radja doebalang had, behalve als voorlooper van zijn vorst, in de Kwantan geen invloed. Men zeide daar: orang gĕdang nan bĕrlima-di rantau Kwantan, bĕranam dĕngan Sangga radja, bĕrtoedjoeh dĕngan datoe radja doebalang di Aoer.

Padang Tarab, de 19e Kota der Rantau Kwantan telde dus bij de indeeling in federaties niet mede, behoorde ook niet tot de eigenlijke Rantau Kwantan doch was, zooals gezegd, daarvan de boenga sĕtangkai, de bloementros, dus de plaats waar men zich vermaken ging, zooals het van de XIV Kota de tapian dus de badplaats, van de III Goegoek de sĕlasar of de pĕrmédanan of de tĕmpat bĕrmain, dus de verzamel- en uitspanningsplaats en van den radja doebalang van Aoer de balai pĕranginan, dus de plaats om een luchtje te scheppen, was.

In werkelijkheid was het een onder de suprematie van den vorst van Pagarroejoeng staand zelfstandig landje.

Oorspronkelijk stond dit onder een hoofd, radja Bongsoe genaamd, wiens oudste broeder, radja Indah, te Sampoer Ago (in de 4 kota diatas van de Kwantan-distrikten) gezag voerde en wiens tweede broeder, radja Djati, zooals hiervoor reeds werd vermeld, te Rambai zetelde.

Die radja Bongsoe bestuurde het tegenwoordige Padang Tarab en bewoonde een plaats in dat landschap die Binoeang werd genoemd.

Alle drie die geslachten zijn uitgestorven. De laatste radja Bongsoe werd vervangen door een pleegzoon, die door hem

als kind te Soengai Batoe Ampar in Padang Tarab was gevonden.

Die pleegzoon werd door den vorst van Pagarroejoeng tot orang gĕdang van Padang Tarab aangesteld, en vestigde zich in de kampong van dienzelfden naam.

Hij kreeg den galar datoe Lipati, eigenlijk choelipah omdat de macht van den radja op hem werd overgedragen (dichoelipahkan).

Sedert dien stond Padang Tarab onder een orang gĕdang, die met de mindere hoofden, evenals vroeger de radja, de bijzondere opdracht had de tampat pĕrdaméan, de plek des vredes, te bewaken en eenige daarmede samenhangende functiën te verrichten.

Die tampat pĕrdaméan lag aan de zuidzijde der Kwantan-rivier, onmiddellijk beoosten Poeloe Pintoe Batoe, tegenover het evengenoemde Binoeang. Het was een stuk land ter grootte van een flinke ladang en Aer Poetih genaamd, dat in gemeenschap toebehoorde aan de Kwantan-distrikten, de XIV Kota en de III Goegoek (Si Lokèh, Doerian Gadang en Si Loekah).

In geval van oneenigheden of andere belangrijke zaken tusschen twee of meer van die landstreken, moesten die dáár besproken en behandeld worden.

Daarbij fungeerde de orang gĕdang van Padang Tarab als tusschenpersoon. Hij ontving het verzoek om de partijen op te roepen en voldeed daaraan door »kailir kirim tongkèh, kamoedik kirim dĕstar," ten bewijze dat men moest komen.

Te Aer Poetih zelf woonde iemand die van Pamoeatan (onderafdeeling Sawah Loento) afkomstig, daar gebonden in de rivier was geworpen en door radja Bongsoe te Batoe Bakawit (dus de rots waar iets gebonden was) werd gevonden, en belast werd met het onderhoud van Aer Poetih.

Hij werd later een der pĕnghoeloe's van Padang Tarab.

Wanneer de vorst van Pagarroejoeng naar de Kwantan wilde gaan, zond hij den radja doebalang van Aoer vooruit om alles voor te bereiden. Deze bleef dan eenigen tijd te

Aer Poetih om op zijn verhaal te komen „een luchtje te scheppen" (balai pĕranginan).

Daar was bovendien een pakan saboeng, een wekelijksche banenklopperij, die van alle kanten veel bezoek trok, en eerst bij onze komst ophield te bestaan.

Padang Tarab was dus een zelfstandig rijkje, rechtstreeks ondergeschikt aan den vorst van Pagarroejoeng.

Het werd en wordt nog bestuurd door een orang gĕdang, een sandi tevens pĕnghoeloe en 3 pĕnghoeloe's of datoe's, saâm de datoe nan bĕrampat genaamd.

De orang gĕdang draagt nog steeds den galar van datoe Lipati.

Hoofden en bevolking zijn van Mĕnangkabau afkomstig. Lipati behoort tot de soekoe Malajoe, de andere hoofden zijn van dezelfde soekoe en van de soekoe's Patapang en Piliang.

Het geheele landschap telt behalve de Kampong Padang Tarab twee bandjar's, n.l. Moedik Boeboehan en Aer Poetih, het laatste onmiddellijk naast Poeloe Pintoe Batoe.

Vóór onze komst waren de hoofden geheel aan den wil van eenige dwangarbeiders en van zekeren radja Oemat overgeleverd, welke laatste daar in den laatsten tijd kalmweg tol hief van de goederen, die langs de Kwantan vervoerd werden.

Hij was een zoon van een gevluchten radja van Soempoer (onderafdeeling Lintau en Boea) bij eene slavin en handelde dus zonder zweem van recht.

12. BELASTINGEN EN INKOMSTEN DER HOOFDEN.

In tegenstelling met de eigenlijke rantau's, hebben de bewoners der XIV Kota en Padang Tarab nimmer amas manah, amas djadjah of welke andere soort van directe belasting dan ook aan den vorst van Pagarroejoeng opgebracht.

Men moest alleen zorg dragen hem bij zijne bezoeken aan dat landschap behoorlijk te ontvangen en hem en zijn gevolg dan ruim van levensmiddelen te voorzien, terwijl het tevens gewoonte was hem eenige huldeblijken in den vorm van een paar stukken goed, enkele buffels of eenige runderen te vereeren.

De hoeveelheid hiervan was echter niet voorgeschreven, doch volgde den regel: „kalau kajoe gadang, gadang bahan, kalau kètèk kajoenja kètèk bahannja". [1])

Bij die gelegenheid werd dan tevens de taboeng geopend waar de belasting in bewaard werd, door den Pajoeng sakaki van Timpèh geïnd.

De radja alam nam er een weinig van af, de rest werd onder de hoofden verdeeld.

Hij behoorde eens in de drie jaren te komen en zegende dan de „banih". [2]) Indien dit niet geschiedde zouden de oogsten mislukken.

Hij mocht binnen de XIV Kota er geen wettige vrouw op na houden, omdat gevreesd werd, dat dan bij de geboorte van afstammelingen ze zich de macht in die streken zouden toeëigenen.

De inkomsten der verschillende hoofden, die tevens de oelajathouders zijn, zijn uiterst gering, bijna nihil.

Van damar en gĕtah, door vreemdelingen verzameld, krijgen zij in naam respectievelijk *f* $2^1/_2$ en *f* 5.— per picol, doch gewoonlijk stellen zij zich inderdaad tevreden met wat tabak, sirih enz., m. a. w. met een erkenning van hunne oelajatrechten.

In weinig bewoonde streken, waar men hoopt niet opgemerkt te zullen worden, vragen die vreemdelingen zelfs

---

1) Deze algemeen op S. W. K. bekende papatah luidt daar eenigszins anders, nl.: „gadang kajoe, gadang bahannjo, kètèk kajoe, kètèk bahannjo" = een groote boom heeft groote takken, een kleine boom heeft kleine takken, of vrij vertaald: waar veel is, kan veel gegeven worden, waar weinig is moet men zich met weinig tevreden stellen.

2) De jonge rijstplantjes.

Red.

dikwijls in het geheel geen vergunning om boschproducten in te mogen zamelen.

De betaling der boenga kajoe blijft dan geheel achterwege.

Van het goud, dat vroeger te Rambai door lieden van Simiso werd gegraven, werd aan den orang gĕdang van Rambai $1^1/_4$ amas per thail betaald aan boenga pasir.

Nu de tambang's daar verlaten zijn, is van ontvangsten van dien aard geen sprake meer.

Van den opbrengst van sawah's wordt niet betaald, van die der ladang's hier en daar een weinig in den vorm van een gift, 1 gantang of iets dergelijks per man. Die rijst wordt dan nog gedeeltelijk door den oelajathouder ten behoeve van den gever gebruikt om te offeren, opdat diens volgende oogst gunstig moge zijn. Gading (olifantstanden) en soengoe badak (rhinoceroshoorn) werden vroeger door den vinder of jager aan den oelajathouder getoond, onder aanbieding van een klein geschenk. Nu zijn ze al in jaren niet meer gevonden of op andere wijze verkregen.

Vroeger hadden de hoofden recht op 3 dagen arbeid per plantjaar van hunne ondergeschikten.

Ook deze gewoonte is echter thans in onbruik geraakt. Zij hebben aandeel in de boeten, die door hen worden opgelegd, doch aangezien er weinig misdrijven gepleegd worden brengt ook deze inkomst slechts zeer luttel op.

Om kort te gaan kan gezegd worden, dat zij bijna geene wettige voordeelen van hunne rangen trekken, en op dezelfde wijze aan den kost moeten komen als hunne ondergeschikten.

13. BEVOLKINGSSTERKTE, VEESTAPEL, UITERLIJK VOORKOMEN, TAAL, GODSDIENST.

De bevolkingssterkte en de sterkte van den veestapel kunnen uit onderstaande tabel blijken, waarin de resultaten van eene onlangs gehouden telling zijn opgenomen.

	mannen	vrouwen	jongens	meisjes	buffels	runderen	geiten
Soengai Batoeng	170	167	107	90	210	135	48
Tandjoeng Kaling	121	110	63	43	126	8	—
Aer Amo	225	151	85	91	227	48	62
Mĕloro	91	124	74	61	145	31	16
Totaal V Kota	607	552	329	285	708	222	126
Gĕlagah	28	39	21	18	14	—	—
Kamang	72	88	52	35	58	—	15
Parit Rantang	24	24	9	5	5	—	16
Koenangan	44	61	28	19	8	14	17
Totaal IV Kota	168	212	110	77	85	14	48
» V »	607	552	329	285	708	222	126
Totaal IX Kota	775	764	439	362	793	236	174
Padang Tarap	60	75	69	44	11	—	10

Dus in het geheel tellen de IX Kota 2343 inwoners, w. o. 1214 mannen en 1126 vrouwen, waaruit blijkt dat het land, vooral de IV Kota, zeer slecht bevolkt is.

Deze IV Kota zijn bijna even dun bevolkt als Padang Tarab.

In verband met het groot aantal hoofden, pĕnghoeloe's enz. in die streken, behoeft het dan ook geen verwondering te wekken wanneer een pĕnghoeloe, op de vraag hoeveel mannen hij onder zich heeft, antwoordt één of 2, die dan soms nog met de functiën van manti, malim of doebalang belast zijn, dus feitelijk ook nog een soort »hoofden" zijn. Uiterlijk voorkomen en kleeding zijn gelijk aan die der Bovenlandsche Maleiers. Alleen zijn de kleeren gewoonlijk wat donkerder van kleur en wat korter van snit.

De taal is het Mĕnangkabausche-Maleisch; het dialect het zelfde als dat van Sidjoendjoeng.

De adat en de dagelijksche gebruiken zijn in alle opzich-

ten gelijk aan die van de andere Mĕnangkabausche landen, meer in het bijzonder aan die van Sidjoendjoeng.

Het eenige wat hen daarvan onderscheidt is, dat men in de IX Kota gewoon is te mĕnggalèh (manden te dragen op den rug, met een band om het voorhoofd), terwijl men in het Sidjoendjoengsche mĕndjoendjoeng (op het hoofd draagt).

Voorts komt in de IX Kota geen veelwijverij voor.

Iedere man mag in dat landschap slechts ééne vrouw hebben. Dit gebruik is ontstaan ingevolge een verbodsbepaling tegen het hebben van meerdere vrouwen, door den vorst van Pagarroejoeng indertijd uitgevaardigd, en waar men zich nu nog aan houdt.

De bewoners zijn alle Mohamedanen; zij zijn echter verre van fanatiek; er zijn in het geheel maar 2 hadji's.

Feitelijk moet elke kota een moskee hebben; vele stellen zich echter met een soerau tevreden. Die gebouwen zien er meestal vrij verwaarloosd uit.

Over de geestelijken werd vroeger reeds gesproken.

14. RECHTSPLEGING.

De rechtspleging is in handen der bestuurshoofden.

De verschillende straffen die toegepast worden zijn:

1e. boete van 1 tjĕrana sirih, dus van een sirih-bak, gevuld met de daarin behoorende ingrediënten. De bak zelve is niet in de boete begrepen;

2e. boete van 1 kip, 1 gantang rijst, 1 tjĕrana en 1 kaboeng (= 4 ĕsta) wit kain;

3e. boete van 1 geit, 20 gantang rijst en 2 à 4 kajoe wit kain, (1 kajoe = 12 kaboeng);

4e. boete van 1 rund, 50 gantang rijst en 8 à 12 kajoe wit kain;

5e. boete van 1 karbau, 100 gantang rijst en 12 à 20 kajoe wit kain.

De boete sub 1 behoort tot de bevoegdheid van iederen pĕnghoeloe, die sub 2 tot die der ampat djĕnis (pĕnghoeloe, malim, manti en doebalang), die sub 3 tot de bevoegdheid

van de gezamelijke pĕnghoeloe's in een Kota, die sub 4 tot die van den orang gĕdang en zijne onderhoofden, die sub 5 tot de competentie van den andika radja met de hoofden der V of IV Kota's.

Gevallen van doodslag of moord worden berecht door den andika radja met alle hoofden der IX Kota, en gestraft met de maximum boete.

Het is afhankelijk van de zwaarte van het misdrijf welke der boeten worden opgelegd, en in verband daarmede wie de boeten opleggen.

In de meeste gevallen behelzen de uitspraken der rechters behalve deze boeten nog betalingen aan de benadeelde partij ter vergoeding van geleden schade.

Bij diefstal, hetzij dan mĕntjoeri (eenvoudige diefstal) dan wel maling (diefstal met braak b. v.), moet de schuldige het gestolene teruggeven of de waarde ervan vergoeden.

Bij moord en doodslag (waartusschen geen onderscheid gemaakt wordt) moet hij den bloedprijs of bangoen aan de familie van den verslagene betalen om hun het verlies, van den doode te vergoeden.

Die bangoen bedraagt voor een persoon die voor vol telt, sakati lima of sakati lima thail, waarbij 1 kati gelijk is aan 20 thail, dus 25 thail. Een thail = 20 amèh (amas) à ƒ 1.60 = ƒ 32. Sakati lima is dus gelijk aan ƒ 800.

Voor personen die niet voor vol tellen, zooals krankzinnigen, anak sĕmang e. d., is de bangoen kleiner.

Dit in theorie. In de praktijk betaalt men gewoonlijk minder, door de voorwerpen waarmede de betaling geschiedt boven hun waarde in rekening te brengen.

Bij verwonding heet de vergoeding pampah. Zij is afhankelijk van de zwaarte der verwonding, doch een kaboeng kain moet er steeds bij zijn »om de tranen van den verwonde te drogen."

Van de boeten wordt het eetbare deel gebruikt om een

verzoeningsmaal te geven, waaraan de rechters, de orang nan běrpangkat, de dader en de benadeelde met hunne familie's deelnemen.

Het witte goed wordt verdeeld; $^1/_3$ is voor de rechters, $^2/_3$ voor de benadeelde partij ter vergoeding van de moeite, die deze gehad heeft om recht te krijgen.

De pěnghoeloe, dus de in zijn kota wonende soekoe-genooten van den dader, zijn voor de voldoening der boeten en vergoedingen aansprakelijk, met dien verstande dat deze zooveel mogelijk verhaald worden op de boeah roemah van den dader en op die waaraan hij het naast verwant is.

Ingeval iemand vermoord gevonden wordt en de dader onbekend blijft, is de kota waar het lijk aangetroffen werd, aansprakelijk. Doodstraf bestaat niet.

Wanneer boete en vergoeding om de een of andere reden niet betaald worden, is de dader met zijn lichaam voor de aanzuivering borg en wordt hij anak sěmang bij den benadeelde of bij hem die, inplaats van de soekoe van den dader, aanneemt boete en vergoedingen te betalen. Hij moet dan zoo lang ten behoeve van dezen werken tot de schuld als vereffend beschouwd wordt. Bepaalde slaven (andam) hebben zoover ik kon nagaan in de IX Kota nimmer bestaan. Anak sěmang zijn er tegenwoordig niet meer.

Wel zijn er nog orang rěndah soekoe, afstammelingen van anak sěmang of van vondelingen, wier afkomst niet meer nagegaan kon worden. Dat zijn echter vrije menschen die alleen van de anderen verschillen, doordat zij geen galar kunnen voeren, onder geen omstandigheid een pangkat kunnen krijgen, en niet met pěnghoeloe's mogen aanzitten.

Wanneer iemand bij den rechter een zaak aanbrengt, overhandigt hij dezen daarbij een kris of een galang amèh, al naar gelang die rechter een pěnghoeloe dan wel een hooger hoofd is. Deze voorwerpen worden na de beëindiging der zaak aan den eigenaar teruggegeven. Zij strekken ten bewijze dat de zaak in behandeling is genomen.

Zoodra een zaak afgedaan is en de benadeelde de schadevergoeding heeft ontvangen, brengt hij den recht een klein geschenk, basso[2] genaamd, ten bewijze zijner dankbaarheid. De hoegrootheid daarvan hangt van den gever af.

ERRATUM:

In het opschrift te lezen IX in plaats van XI.

PANGKALAN INDAROENG
LOEBOEK AMBATJANG
PADANG TARAP
LARAS SOEMPOER
B. Kwantan
Padang Tarap
LOEBOEK AMBATJANG
Tandjoeng Kaling
LOEBOEK DJAMBI
Loeboek Ambatjang
Boedjai
Loeboek Djambi
Simandalah
Kalosmboet
Kaloendoeng
B^t PENJABOENGAN
B^t KALASO DJANTI
B^t PERHENTIAN PISANG NANAS
B^t PERHENTIAN-TINGGI
B^t PITOENGGAI ANGIN
B^t PERHENTIAN TINGGI
B^t GABOES
B^t OELOE SOENGAI SIAOER
B^t GADANG
B^t OELOE SOENGAI AMPANG
B^t OELOE SOENGAI ROEKAM
SOENGAI DARAS
B^t OELOE SOENGAI SARIK
B^t TOEDJOEH
V. K O T O
IV. K O T O
Air Ame
Padang Pantai
Loeboek Gadang
Galagah
Kamang
Komangan
Parit Rantang
B. Karing
B. Lalo
Boekit Sabelah
Tandjoeng Lolo
LARAS SIDJOENDJOENG
Si Aoer
Soengei Lansat
LOEBOEK RAMO
V. KOTO TIMPEH
S O E R A U
B. Pangian
Takeeng
S^ti Kamboet
Poelau Poendjoeng
S^ti Daras
Bergen.
Grens der IX Kota en Padang Tarap en grens met het direkte Gouvernements gebied.
Wegen en Paden.
B^t Boekit.
S. Soengei.
B. Batang.
B^r Bandjar (gehucht).
K^g Kampong.
P^au Poelau.
Behoort bij de Nota van
den Controleur H. J. Grijzen over
IX KOTA EN PADANG TARAB
(MIDDEN SUMATRA).
Tijdschrift v. Indische Taal- Land- en Volkenkunde Deel L. afl. I.
Schaal 1:120.000.

DE LEGENDE VAN BEDJI TAWOEN

naverteld

DOOR

J. KNEBEL.

Bij een bezoek van Bedji (beek) Tawoen, in 1906, in gezelschap van Raden Mas Toemĕnggoeng Pandji Såsråboesånå, Regent van Awi, die er juist op uit was, om den stand der sawah-bewerking in het distrikt Derå na te gaan, werd ons de volgende legende door Tramĕdjå medegedeeld.

De Regent liet het verhaal in Javaansch schrift opteekenen, en van het mij ter hand gestelde werd door mij eene woordelijke transscriptie vervaardigd, en daaraan eene Hollandsche vertaling toegevoegd.

De Javaansche tekst is als volgt:

Ing desâ Tawoen, onderdistrik Karang-tengah, distrik Derå, kaboepaten Ngawi, paresidenan Madioen, kapĕrnah sawetanné koetå Ngawi, adohé såkå koeṭå watårå moeng tĕloeng pal ånå sawidjining soembĕr kang mĕtoe banjoené bĕning bangĕt; ambané soembĕr moeng sasĕḍĕngé gĕḍéné awakke wong toewå loewih saṭiṭik, ananging banjoené bandjoer loemèbĕr (voor loemĕbèr) amoedjoed seṇḍang.

Wong desâ kono ngaranni bedji Tawoen.

Ambané bedji mahoe koerang loewih tĕloeng roe pesagi; kalen kang ånå sangisorré bĕnĕr bedji ikoe kaharannan Soerèn, ananging ora ånå wong kang bisâ nĕrangaké moenggoeh aran Soeren mahoe.

Kalen Soeren barĕng wis mili såkå bedji matårå patang roe, lĕmahé bandjoer ĕṇḍèk, banjoené bandjoer toemibå dadi grodjoggan, di aranni Planangan.

Wiwit sâkâ kalen Planangan banjoené bandjoer mili teroes oeroet kalen tĕkâ sadjroné desâ, bandjoer kanggo ngoenonni sawah desâ Tawoen nganti patang poeloeh limâ bahoe.

Mitoeroet tjaritané wong toewâ-toewâ bedji Tawoen mahoe soemberré gaṇḍèngan karo soembĕr kang ânâ ing distrik Dander, kaboepaten Boedjânagârâ.

Katjaritâ ḍek bijen ânâ wong wadon moesoessi bĕras lan ngoembah koekoessan ânâ ing soembĕr Dander; wasânâ koekoessané ilang katjĕmploeng ing soembĕr; ing pamboeriné, nalikâ bedji Tawoen di rĕsikki, sadjroné soembĕr kĕtĕmoe ânâ koekoessan sidji; sangking raméné wong omong-omongan kaproengon sâkâ ing Dander, koekoessan mahoe di akoe jâ ikoe koekoessan, kang ḍek bijen di koembah wong wadon ânâ ing soembĕr Dander.

Sâkâ pitajané wong kono bedji Tawoen ikoe kaharannan panggonan kang ora kĕnâ di gawé sĕmbarangan amĕrgi angkĕr.

Kanggo bedji mahoe ânâ

a. djoeroené silĕm sidji,
b. waktoe ngrĕsikki,
c. sadjen waktoe ngrĕsikki.

a. BAB DJOEROE SILĔM.

Wong aran Trâmĕdjâ tani omah ing doekoeh Gĕgĕr, kradjan desâ Lĕgo-koelon, oegâ méloe onderdistrik Karang-tengah, katĕtĕppaké kadi djoeroe-silĕm bedji Tawoen, awit Trâmĕdjâ mahoe toeroennan pantjĕr lanang sâkâ wong kang dek bijen naté dadi djoeroe-silĕm.

Trâmĕdjâ oegâ sĕnĕng nglakonni pagawejan ikoe, awit di anggĕp pantjen dewekké wadjib.

Sadoeroengé dewekké nglakonni pĕgawejan mahoe, ing sawidjining wĕngi Tramĕdjâ nĕpi ânâ ing lĕmah sakḍoewoerré soembĕr Tawoen, wĕtârâ djam rolas bĕngi dewekké kĕtoeron, bandjoer ngipi ânâ wong lanang sĕḍĕngan oemoerré, tjalaṭoe marang Trâmĕdjâ: âdjâ soesah soesah (sic) awit akoe sĕnĕng jèn ânâ wong kang gĕlĕm ngrĕsikki panggonnakoe (sic).

Moenggoeh pitoewassé ĕnggonné nglakonni pĕgawejan

djoeroe-silĕm jâ ikoe doewit satĕngah roepiah lan kahoentoengan saksadjen kâjâtâ:

1. djarit tjiṇḍé sidji,
2. tjoepoe sidji isi lengâ wangi,
3. bantal sidji sĕrtâ klâsâ pandan sidji,
4. boedoeddan (voor bĕdoeddan) sidji,
   tiké sagĕlĕng
   karoek gringsing (kĕtan di goreng bandjoer di goelanni),
   pĕngilon tjilik sidji.
   djoengkat soengoe sidji lan sĕrit sidji,
   gĕdang râdjâ salirang,
   ampo,
   kĕmbang boreh pengadji sasèn,
   kĕmbang kĕnângâ sertâ pang lan godongé,
   djambé soeroeh pĕngadji rong sèn,
   doewit tindih sadjen rong sèn.
5. badĕg sĕpoeloeh gĕndoel,
6. kĕndi tjilik sidji isi badĕg.

Kadjâbâ kang di tandanni 1 tĕkan 6 kabeh dadi kahoentoenganné djoeroe-silĕm.

Kang di tandanni 1 nganti 4 di balekaké marang bĕkĕl, jâ ikoe kang njadjĕkaké, déné sadjen 5 di sokaké ing soembĕr sawissé di rĕsikki; sadjen 6 sĕrtâ wadahé di gâwâ mlĕboe, sĕrtâ di tinggal ânâ sadjroné soembĕr dening djoeroesilĕm, jâ ikoe nalikané arĕp ngrĕsikki soembĕr.

Ing dinâ katĕtĕppanné ngrĕsikki bedji wajah esoek djoeroe-silĕm sadjâ ânâ ing lĕmah sakdoewoer ing soembĕr kang bandjoer di dandanni tjârâ pĕnganten, awakke sakodjoer di borehi, sakdoewoer ing koeping kiwâ lan tĕngĕn di soempingi kĕmbang; ramboetté di oré, sĕrtâ di dekekki kĕmbang.

Sadoeroengé toemapak njamboet gawé satjĕdakke djoeroesilĕm ing lĕmah sakdoewoerré soembĕr di obongi doepâ.

Wong kang pâḍâ tĕkâ akeh kang amboewang mĕnjan saṭiṭik kanoenoetaké di obong, ananging karĕppé kirâ-kirâ moeng makmoem (meloe andjaloek kaslamĕttan). Kirâ-kirâ djam-sawĕlas awan bandjoer kawittan ngrĕsikki, djoeroe-

silĕm bandjoer loemĕboe ing soembĕr bernjangking kĕṇḍi (6) wong desâ kono akeh kang bandjoer njĕmploeng ing bedji.

Loemĕboené djoeroe-silĕm ing soembĕr sarânâ poendakké di pantjaddi wong nganti papat dalah djoeroe-silĕm, sidji-sidjiné ânâ ing ḍoewoerré wong liané.

Djoeroe-silĕm kang ânâ ngisor déwé ngadĕg, toemoeli tĕkan ing kalennan ambané sadĕdĕg ing wong, lakoené banjoe sâkâ wetan mengoelon, sangking bĕningé banjoe, djoeroe-silĕm bisâ mĕlek sertâ andĕlĕng tjĕtâ, jen lĕmah ing kalen sakoebengé warnané poetih kâjâ gamping.

Nalikané djoeroe-silĕm loemĕboe ing soembĕr akeh wong lan botjah-botjah ing djĕro bedji kang pâḍâ ngĕboer banjoe sangarĕppé soembĕr.

Sapéranganné wong-wong mahoe pâḍâ ngrĕsikki ḍasar lan pinggirré bedji, ngilangi ĕnḍoet sĕrtâ rĕrĕgĕd gogoḍongan, kang mangkono mahoe nganti ambal-amballan, kongsi djoeroe-silĕm toetoer jen soembĕrré wis rĕsik.

Wĕtârâ djam rolas (bandjoer) ânâ bĕbahoe-desâ sidji, kang ânâ sadjabané bedji, anggâwâ pang-pang kajoe akeh, gĕḍené sapĕndjalin kadekek ânâ ing lĕmah pinggir bedji sisih kidoel wetan.

Djoeroe-silĕm bandjoer âbâ jen ĕnggonné ngrĕsikki soembĕr wis rampoeng, djoeroe-silĕm lan kabeh wong kang ânâ ing bedji bandjoer andjoepoek pang kajoe sidji-sidji, jâ ikoe kang wis kasĕdijakaké mahoe.

Djoeroe-silĕm angawitti moengsoehan lan wong liâ, andjoged ânâ ing bedji, pâdâ njĕkĕl pang bandjoer gitik-ginitik jâ ikoe kang di aranni godoggan oetâwâ *tiban*; sadjroné loro oetâwâ tĕloeng mĕnit bandjoer ganti-ganti wong sidji gitikkan karo wong liané nganti ping tĕloe oetâwâ ping pat, mangkono sapitoeroetté, sakeh ing wong kang ngrĕsikki bedji pâḍâ gitikkan.

Åpâ kang dadi karĕppé djarré moeng sâkâ sĕnĕngé ati sĕrta anglĕloeri adat koenâ-koenâ.

Ånâ kang tjaritâ jen orâ nganggo gitikkan wong desâ kono pâḍâ kaparag anglĕlârâ.

Kang mangkono mahoe wis kalakon waktoe wis ngrĕsikki bedji di larangi poelisi orâ kĕnâ gitikkan, katĕmahan wong desâ kono pâḍâ kĕnâ lĕlârâ roepâ-roepâ agawé sakabeh ing pegawejan lan panggahotan moelané wong kono pâḍâ wedi amboewang adat mahoe.

Wong kang pâdâ gitikkan orâ krâsâ lârâ, ananging panggonan kang kagitik ijâ katon gosong.

Wong nonton sĕrtâ kabeh wong kĕnâ njobâ gitikkan kang mangkono mahoe, ananging koeḍoe njĕmploeng bedji ḍisik nganti ânâ limâ oetawâ sapoeloeh mĕnit; jen orâ mengkono mĕsti krâsâ lârâ.

Mitoeroet atoerranné wong toewâ aran Sâdimedjâ kirâ-kirâ djalarranné ora lârâ jâ ikoe:

1°. saking wis aḍĕmmé kakoewattanné wong akeh soedané moelané panggitikké orâ bisâ sĕroe;

2°. saking aḍĕmmé wis ilang rasané lârâ.

b. NGRÉSIKKI BEDJI.

Sabĕn-sabĕn tahoen sarampoengé panen pari, bedji Tawoen mĕsti di rĕsikki. Dinâ kang di pilih kanggo ngrĕsikki bedji bedji ikoe roeroet koenâ-koenâ jâ ikoe dinâ anggârâ-kasih (slâsâ-kliwon), nanging âpâ sababbé déné dinâ ikoe kang di pilih orâ ânâ wong kang bisâ njaritakaké.

Ing malĕm dinâ bakal ngrĕsikki bedji, ijâ itoe malĕm anggârâ-kasih, wong sadesâ Tawoen koempoellan ânâ omahé bĕkĕl pâḍâ sĕnĕng-sĕnĕng tajoebban; waragaddé karamejan ikoe goemantoeng sâkâ tombokkan (bajaranné) wong kang pâḍâ anjdjoged; moenggoeh soegoehanné wong sidji-sidji anganakaké pangannan sakadarré; sadjroné ramé-ramé bĕkĕl wis anjĕpakaké sadjen kasĕboet bab *a*.

Kadjâbâ ikoe njĕdijakaké wĕḍoes lanang kĕṇḍit kanggo sadjen; pannoekoené wĕḍoes mahoe di songgâ wong sadesâ.

Ngarĕppaké esoek djam ± 5 sadjen sadjen kasĕboet ing ḍoewoer di gâwâ mĕnjan bedji, di iring wong akeh, bandjoer di tâtâ kâjâ déné kang kasĕboet ing ngisor iki.

Sadjen kang kanggo djoeroe-silĕm di dèkèk ḍisik ing lĕmah

sakdoewoerré soembĕr, bandjoer ngobong mĕnjan pĕngadji sarejal (*f* 0.08 sic).

Pinggirré bedji sisih koelon di dekekki sarat roepâ:

gĕdĕbog tĕloe di pĕndĕm ânâ lĕmah djadjar mĕngidoel, bandjoer di renggâ nganggo ḍasarran lan palengkoeng, di aranni goenoengan, sidji-sidjiné ḍasar goenoengan di dekekki entjek isi djoewadah, salak, gĕdang, lèmpèng, tjoetjoer, tapé, rangin, sĕgâ golong, iwak pitik, sroendeng, rĕmpah, brĕgĕdĕl.

Satjĕdakké goenoengan sisih kidoel di dekekki gamĕlan tledek.

Wĕdoes kĕnḍit mahoe sĕtekané bedji bandjoer di lĕbokaké ing bedji di sabrangaké rânâ réné nganti ambal ping tĕloe oetâwâ limâ; sawisse mĕngkono wĕḍoessé bandjoer di wĕtokaké, bandjoer di sĕmbĕleh ânâ podjokké bedji sisih lorwetan; tĕroes dagingé di panggang, di boembonni oejah lan asĕm, kaharannan: panggang wĕḍoes.

Watârâ djam sĕpoeloeh wong-wong pâḍâ anggâwâ pangannan sakadarré kadekek ânâ goenoengan kang kasĕboet.

Sangking lantihé sĕrtâ soepâjâ goenoengan dadi bagoes wangoené, wong-wong mahoe wis pâdâ sarĕmboeg: ânâ kang anggâwâ pangannan di boentĕl goḍong kang wangoen mangkéné, bandjoer kadekek ing dasar goenoengan, liâ anggâwâ pangannan garingan kadekek ânâ ing wilah di tâtâ kĕmbangan, kang wangoen mengkéné kadekek ânâ doewoer gĕdĕbog; sĕnadjan roepané pangannan ora pantĕs, ewadene sĕbab bĕtjik olehé nâtâ, goenoengan mahoe kasawang sâkâ kadohan kâjâ kĕmbar-wajang, oetâwâ kâjâ poṇḍok kang rinĕngga ing kĕmbang-kĕmbang.

Wong-wong kang wis pâḍâ andèkèk pangannan kang akeh-akeh bandjoer njĕmploeng ing bedji pĕrloe ngrĕsikki.

Panjĕmploengé bedji kang akeh-akeh pâḍâ ânggâwâ baṭok krambil kanggo ngĕḍoeki ĕṇḍoet.

Mĕnâwâ djoeroe-silĕm loemĕboe ing soembĕr, bandjoer gamĕllan kang ânâ kono di abanni moeni; kang ḍisik moeni gĕṇḍing kĕbo giro, jâ ikoe karĕppé amboekâ kaboengahan,

satëroesé bandjoer di oenekaké gënḍing roepå-roepå sërtå tlëḍekké bandjoer andjoged.

Dene waktoe andjoged ånå bedji, tleḍek mahoe lan njagané ora oleh opah åpå-åpå, wis kapëtoeng sapirå oleh-olehanné mahoe bëngi nalikå kanggo tajoeb ånå omahé bëkël; moeng bahé bëkël aweh opah sakadarré saroepiah oetåwå rong roepiah.

Sarampoengé ngrësikki bedji pangannan kang ånå goenoengan bandjoer di gawé rëboetan, wong kang ngrësikki bedji ånå kang meloe ngrëboet pangannan kang ånå goenoengan, di gåwå njëmploeng bedji, bandjoer di pangan oetåwå di gawé dolannan, di sawat-sawattaké, moeng kanggo sënëng-sënëng bahé.

Sadoeroeng sërtå sawissé bedji karësikkan, wong kang påḍå tëkå kang akeh bandjoer ngombé banjoe ing soemberré bënër, oetåwå bandjoer amek banjoe ikoe kawaḍahan gëndoel tjilik, bandjoer di gåwå moelih.

Åpå pahedahé ngombé oetåwå amek banjoe kagåwå moelih mahoe, ora ånå wong kang biså njaritakaké, moeng bahé andjaloek kaslamëttan; ånå kang omong perloené soepåjå awettå enom.

c. BAB SADJEN.

Bab sadjen wis kasëboetaké ing bab *a* lan *b*, dadi wis ora përloe di tjëritakaké maneh, ananging sadjen mahoe ora kënå koerang såkå kang wis kasëboet.

Katjaritå wis tahoe kalakon sadjenné koerang, bandjoer ånå wong deså kono sidji kënå lårå edan (nganglangën sambang kasoeroepan), wong kang lårå mahoe andjëlëming déwekké ngakoe aran setrakënångå, menak djlamprang, djåkå pëkik, sertå ngomongaké sadjen åpå kang isih koerang.

Awit såkå ikoe sapitoeroetté wong-wong deså Tawoen ora wani njoba ngoerangaké åpå kang wis kalakon koenå-koenå.

d. BAB LIA-LIANÉ.

Dek bijen bedji Tawoen ikoe di anggëp angkër; jen ånå

wong ngliwatti sakoebĕngé bédji nganti tjĕḍak, wong mahoe bandjoer lårå.

Awit såkå angkerré bedji mahoe dek bijen di pagerri dening bĕkĕl; dohé pagĕr såkå bedji watårå rong roe, nanging bandjoer ånå wong deså kono kang ngipi jen kang bahoerĕkså bedji ora sĕnĕng jen bedjiné kapagĕrran moebĕng mangkono, awit botjah-botjah ora bisâ dolannan, sabandjoerré pagĕr mahoe, awit ora di openni sĕrtå såkå nakallé botjah-botjah angon bandjoer roesak lan ilang.

Ing soembĕrre bĕnĕr ḍek bijen ånå wong kang gĕḍéne sapoepoe wong warnané blèrèng.

Sangisorré kalen planangan ing grodjoggan bĕnĕr ånå boeloessé kang gĕḍéné sahijan, ananging kewan rong roepå mahoe sahikiné wis ora ånå.

Wong-wong ora ånå kang bisâ njaritakaké sababbing ilang lan kapan ilangé.

Sahiki kang isih moeng boeloes pirang-pirang ånå sangisorré kalen Planangan, manggon oeroet kalen sahoeroetté pakarangan deså Tawoen.

Mitoeroet tjaritané wong boeloes mahoe ora kĕnå di ganggoe di sĕmbĕleh di pangan dagingé oetåwå di djoepoek bakal di ingoe.

Såpå kang djoepoek boeloes såkå kalen bedji Tawoen mĕsti bandjoer woetå oetåwå lårå kang loepoet ing tåmbå.

Nanging boeloes mahoe jen ngendog wong deså kono wani andjoepoek endoggé kapangan oetawi di dol orå ånå alanganné åpå-åpå; sĕrtå jen ånå boeloes wis mĕtoe såkå pĕkarangan deså Tawoen kåjåtå ånå sawah oegå ora ånå alanganné kĕna kadjoepoek.

Wong aran Singaresa kamitoewå deså Tawoen awit såkå pakonné bĕkĕl lan såkå karĕppé déwé anggawé bĕndoengan watoe lan kapoer ånå sangisor ing kalen Planangan bĕnĕr kanggo ambĕndoeng banjoe kang soepåjå mili mangidoel andjog ing sawah ådjå mili mangoelon andjog ing pakarangan deså kang lĕmahé enḍèk, bĕndoengan mahoe doeroeng kongsi rampoeng kĕlawan bĕtjik, banjoené wis mili prajogå

bandjoer miwit mångså rĕṇḍĕng, harappanné bĕndoengan wis di anggĕp rampoeng; wong sadeså bandjoer slamĕttan koepat; Singaresa déwé kang slamĕttan toempĕng ånå ing bĕndoengan, karĕppé andjaloek slamet, ådjå nganti di ganggoe åpå-åpå.

Awit såkå panggawené bĕndoengan mahoe ånå boeloes tjilik-tjilik, iwak lélé sidji lan koetoek sidji kang gĕḍené sakémpol-kémpol, påḍå mati awit kĕna banjoe endjet.

Wasånå Singaresa, ĕlĕt tĕloeng dinå, bandjoer lårå; dewekké toetoer ḍéwé sĕbab åpå gawé bĕndoengan ora andjawab ḍisik, awakké karåså gĕrah oejang, antårå salapan dinå (35 dina) Singareså bandjoer tjalaṭoe: sĕbab wis matenni rådjåkåjå ingon-ingonkoe, sahikiné akoe malĕs oekoem pati Singareså bandjoer mati.

Dek bijén kalen kang såkå bedji Tawoen wis tahoe arĕp di elih mĕnjang wetanné, soepåjå andjog ing lĕmah kang ḍoewoer, banjoené soepåjå bišå andjog ing sawah kang loewih åmbå tinimbang sahiki katĕmahan wong deså kono lan radjakajané akeh kang kĕtradjang lelårå di aranni bĕgĕbloeg, margå såkå ikoe karĕp kang mĕngkono mahoe di woeroengaké.

Såkå pitajané wong deså Tawoen ikoe ora kĕnå di gawé bĕtjik oetåwå di rĕsikki kadjåbå sabĕn tahoen lan tibå dinå anggårå-kasih.

In de desa Tawoen, gelegen in het onderdistrikt Karangtengah, distrikt Derå, regentschap Awi, residentie Madioen, ten oosten van de hoofdplaats Awi en daarvan slechts 3 paal ongeveer verwijderd, is een bron, waaruit zeer helder water ontspringt.

De bron is in breedte niet grooter dan een mensche-lichaam, een weinig grooter, maar het water zet zich al dadelijk uit tot een beek.

De desa-bewoners geven er den naam aan van Bedji-Tawoen.

De breedte van die beek beslaat plus minus drie vierkante roeden.

De leiding (of sloot) beneden die beek wordt genoemd Soeren, maar daar is niemand, die omtrent dien naam eenige inlichting verschaffen kan.

Nadat de Soeren-leiding eene lengte van ongeveer 4 roe van de bron af is voortgevloeid, wordt de bodem lager, en gaat het water weg als een waterval, genaamd Planangan. Van Planangan af, vloeit het water recht door een sloot binnen de desa door en dient dan ter bevloeiïng van een 45 bouw sawah van de desa Tawoen.

Volgens het verhaal van de oude desabewoners bestaat er eene verbinding van bédji tawoen met de bron, die zich bevindt in het distrikt Dander regentschap Bodjanagara.

Men verhaalt namelijk, dat er vroeger eene vrouw was, die rijst wiesch en een koekoesan uitspoelde in de bron van Dander; dat die koekoesan in de bron viel en verdween, en dat later, bij het schoonmaken van de beek Tawoen, in de bron een koekoesan werd aangetroffen, hetgeen, door het over en weer praten der menschen, toevallig ter oore kwam van de menschen van Dander, die de koekoesan werkelijk herkenden als de koekoesan, die vroeger door het vrouwtje in de bron van Dander werd uitgespoeld. Volgens het volksgeloof daar wordt de bedji Tawoen aangemerkt als eene plaats, die niet als iets alledaags behandeld mag worden, omdat ze heilig is.

Voor bedji Tawoen nu is.

a. een duiker aangesteld;

b. een tijdstip vastgesteld, waarop ze moet worden schoongemaakt;

c. het offer bepaald, dat op den dag van den schoonmaak moet worden aangeboden.

a. OVER DEN DUIKER.

Een man, genaamd Tramĕdjâ, landbouwer, woonachtig in het gehucht Gĕgĕr van de moeder-desa Lĕgo-koelon, behoorende tot het onderdistrikt Karang-tengah, is als vaste duiker aangesteld van bédji Tawoen, omdat die Tramedja in

de mannelijke linie afstamt van den man, die voorheen reeds duiker was.

En Tramědja is dan ook werkelijk met de uitoefening van dat bedrijf ingenomen, omdat hij (en niemand anders) wordt beschouwd als de man, die er de bevoegdheid voor heeft.

Toen hij dat werk nog niet verrichtte, overnachtte Tramědja eens op de plek beneden de bron Tawoen; omstreeks middernacht viel hij in slaap, en droomde, dat hem een man van middelbaren leeftijd verscheen, die tot hem sprak: verontrust u niet, want (ik heb u alleen mede te deelen) dat het mij aangenaam is, wanneer er iemand is, die mijn verblijf schoon houdt.

Het loon nu voor de uitoefening van het bedrijf van duiker is een halve gulden in geld en een aandeel in elke offerande, die bestaat uit:

1. een lap gekleurde zijden stof,
2. een kopje met deksel, gevuld met welriekende olie,
3. een kussen, en een mat van pandan-bladeren,
4. een opium pijp,

   een balletje van met gekouwen bladeren toebereid opium,
   een hoeveelheid gebakken en besuikerde kětan (kleefrijst),
   een spiegeltje,
   een hoornen ronden kam en een kammetje om het haar te zuiveren.
   een tros pisang radja,
   een tros pisang sěpět,
   eetbare aarde,
   bloemen voor boreh, voor de waarde van één cent,
   kěnanga-bloemen met stoel en blad,
   betelnoot en sirih voor de waarde van twee centen,
   2 centen in geld op de sadjen,

5. zeven flesschen badĕg (gegiste drank),
6. een kleine kĕndi, gevuld met badĕg.

Het aandeel nu van den duiker is alles, behalve wat genummerd is met 1, 2, 3, 4, 5 en 6.

Wat genummerd is met 1, 2, 3, 4 gaat terug aan het

desa-hoofd, die het ook heeft aangebracht; de sadjen gemerkt 5 wordt in de bron gegoten nadat die is schoon gemaakt, en wordt in de bron geplaatst en daar door den duiker achtergelaten, op het tijdstip, dat hij de bron gaat schoonmaken.

Op den dag, die voor de schoonmaak is vastgesteld, des morgens houdt de duiker zich gereed op den grond boven de bron.

Daar wordt hij gekleed als een bruidegom; het lichaam geheel met boreh besmeerd; links en rechts een bloem gestoken (tusschen oorschelp en hoofd); het haar loshangend en bloemen er op.

Alvorens zijn werk te beginnen, wordt er bij den duiker, op den grond boven de bron, wierook gebrand.

Vele van de menschen, die gekomen zijn, gooien er wat mĕnjan bij, om mee te verbranden; maar wat ze voornamelijk verlangen is om den voorganger in het gebed te volgen en hem na te spreken.

Tegen elf uur ongeveer, neemt de reiniging een aanvang; daalt de duiker met de kĕndi in de hand, neer in de bron en springen vele lieden van de desa daar mee in de beek. Zoodra de duiker in de bron is neergegaan, plaatst zich een (er van) met de voeten op zijn schouders, en zoo laten zich tot vier menschen, behalve den duiker, neer, de een staande op de schouders van den ander.

De duiker, die de onderste is, staat recht op, en bij de leiding, die een mans-lengte breed is, en waar het water van oost naar west stroomt, kan de duiker, door de helderheid van het water, de oogen open houden, en duidelijk bespeuren, dat de aarde in de leiding en daaromheen zoo wit is als kalk.

Op het oogenblik dat de duiker de bron in gaat, zijn er vele menschen en jongens in de beek, die het water vóór de bron omroeren.

En al die lui zetten zich bij hoopjes aan den schoonmaak van den bodem en de zijden van de beek, en ruimen herhaaldelijk vuil en blaren weg, totdat de duiker zegt, dat de bron schoon is.

En om 12 uur ongeveer brengt een lid van den gemeenteraad (bĕbahoe desa) een heele hoop boomtakken aan, ter dikte van een rotan en legt die neer aan den oever en wel aan den zuid-oostelijken kant.

Niet zoodra heeft de duiker verklaard, dat de reiniging is afgeloopen, of alle lui, die zich in de beek bevinden, grijpen ieder een der takken, die daar even te voren zijn klaar gelegd.

De duiker zet nu den aanval tegen een ander man in; beiden tandakken in de beek; nemen een tak en ranselen elkaar.

Dat wordt genoemd *godoggan* of *tiban*.

Na 2 of 3 minuten, wordt het tweetal afgelost door een ander tweetal, dat elkaar 3 of 4 maal een striem toebrengt, en zoo verder tot dat allen, die aan de schoonmaak van de beek hebben meegedaan aan een ransel-partijtje hebben deelgenomen.

En vraagt ge nu naar de bedoeling, dan luidt het antwoord: dat doen ze voor hun plezier, — en wel, in opvolging van een gebraik, dat van oudsher bestond.

Ook verhaalt men, dat de desa-lieden door ziekte worden bezocht, wanneer de schoonmaak van de beek zonder ranselpartij mocht plaats hebben.

En zoo is het wel eens gebeurd, dat toen er, na de reiniging van de beek, door de politie verboden werd om elkaar af te rossen, de desa-bewoners daar bezocht werden door allerlei ziekten; dat allerlei moeielijkheid werd ondervonden in hun werk en bedrijf, en dat de luidjes daarom schroomen om dat gebruik te verzaken.

De menschen, die elkaar gestriemd hebben, gevoelen geen pijn, maar de blauwe plekken zijn zichtbaar.

De toeschouwers en ieder die wil kunnen gerust een proef nemen; maar het is noodzakelijk, dat men zich, vóór het striemen, vijf of tien minuten in het water bevindt; doet men dat niet, dan voelt men pijn.

Volgens het zeggen van een ouden man, genaamd Sademedjâ, spruit dat niet-voelen van pijn hieruit voort:

1°. uit de vermindering van kracht bij de meeste menschen door koude, zoodat ze niet hard kunnen striemen;
2°. uit het feit, dat pijn door koude verloren gaat.

b. HET SCHOONMAKEN VAN DE BEEK.

Ieder jaar, telkens als de rijstoogst is afgeloopen is het onherroepelijk bepaald, dat de beek van Tawoen wordt schoongemaakt.

Bij den dag, die daarvoor gekozen wordt, houdt men zich aan de keuze van oudsher, dat wil zeggen: aan de *anggârâ-kasih* (dingsdag-kliwon); — maar waarom nu juist deze dag gekozen wordt, kan niemand zeggen.

In den nacht, die aan den dag van de reiniging vooraf gaat, d. i. malĕm anggara kasih, verzamelen zich de bewoners van de geheele desa Tawoen in de woning van het desa-hoofd en vermaken zich daar met een danspartij.

De kosten van dat feest zijn afhankelijk van de bijdragen in geld door ieder der gasten opgebracht om mee te mogen dansen (*tombokkan*), en wat het eten en drinken betreft, wordt dat verschaft door de gasten, ieder naar zijn vermogen.

Onder de pret heeft het desa-hoofd reeds het offer gereed gelegd, dat onder *a.* vermeld is.

Behalve dat, is er ook reeds gezorgd voor een mannelijk schaap, dat een streep van eene andere kleur rondom het lijf heeft, en dat als slacht-offer te dienen heeft, — en waarvan de kosten door de geheele desa gedragen worden. Tegen een uur of 5 in den morgen, worden die offers naar de beek gebracht, door vele menschen begeleid, en daar gerangschikt zooals hieronder zal worden vermeld. Het offer, dat voor den duiker bestemd, is, wordt het eerst nedergelegd op den grond boven de bron; vervolgens wordt er benzoë gebrand ter waarde van een reaal.

Op den westelijken oever van de beek worden neergelegd de volgende benoodigdheden:

drie pisang-stammen, die naast elkaar in het zuiden in den grond gestopt worden; vervolgens wordt daarbovenop

een mat gelegd als bevloering en latten van bamboe boogsgewijze daaroverheen geplaatst.

Een en ander wordt een *goenoengan* genoemd.

Op die mat (als bevloering) worden geplaatst een platte vierkante schotel van gevlochte bamboe (èntjèk) gevuld met:

gebak van kĕtan, kokosnoot en suiker (djoewadah),

oblieën van kĕtan (lemping),

gebak van meel en suiker in olie gebakken (tjoetjoer),

gegiste rijst, kĕtela poehoen of mais in pisang-blad gepakt (tapé),

gebak, rangin genaamd,

gekookte rijst in ballen (sĕga golong),

kippevleesch,

toespijs van gebraden katjang en geraspte kokosnoot (sroendèng),

fijn gehakt en gekruid vleesch in een blad gekookt, in balletjes of speetjes in een klemstaafje (gapit) gehecht en gebraden (rĕmpah), en frikkadel (brĕgĕdèl).

Dicht bij de goenoengan, ten zuiden er van, wordt de gamĕlan geplaatst en nemen de danseressen plaats.

Het schaap wordt, zoodra het bij de beek gekomen is, daarin neergelaten, naar de overzijde gevoerd, en zoo heen en weer, tot drie of vijf malen toe; daarna op het droge gehaald: geslacht aan den noord-oostelijken hoek van de beek en het vleesch gebraden, met zout en tamarinde gekruid, (en aldus bereid tot) wat men noemt: *panggang wĕdoes*.

Om 'n uur of tien brengen de lui, ieder naar zijn vermogen, het eten aan bij genoemde goenoengan.

Uit gewoonte of om de goenoengan een fraai voorkomen te geven hebben de luidjes reeds onder mekaâr uitgemaakt, dat de een zijn eten zal brengen, gewikkeld in een blad, dat dezen of genen vorm heeft, en zal neerleggen op de mat (als vloer) van de goenoengan; dat de ander droog-gebakken eten zal brengen er dat zal bevestigen aan de (boogsgewijze) bamboe-latten, evenals bloemwerk; dan weer eten in een anderen vorm, dat op de pisangstammen gelegd werd.

En al is het eten ook al niet, zooals het behoort, dan wordt er, als het maar eetbaar is, toch een plaatsje, aan gegeven, — zoodat de goenoengan in de verte er uitziet als Lĕmbar-majang, (de twee trossen van bloemen en bladeren, die op stokken bij een bruilofts-optocht worden vooruit gedragen).

De lieden, die de massa eetwaren aldus hebben gedeponeerd, springen dan in de beek, om die schoon te maken.

Bij het springen in de beek hebben de meesten een klapperdop bij zich, om daarmeê den modder uit te graven.

Wanneer de duiker neergaat in de bron, wordt het orkest gelast zich te doen hoonen, en dan wordt het eerst de *kĕbo gĕro* geslagen, met bedoeling, om daarmeê het feest te openen, en verder worden dan allerlei wijzen gespeeld en voeren de danseressen daarbij hare dansen uit.

Voor dat dansen nu bij de beek ontvangen de danseressen en muzikanten geen honorarium: dat is reeds begrepen in de bijdragen die ze, den nacht te voren, hebben opgehaald bij de dans-partij ten huize van het desa-hoofd.

Alleen laatstgenoemde geeft, al naar 't hem convenieert, één of twee gulden.

Wanneer de reiniging van de beek is afgeloopen, wordt van het eten, dat zich om en aan de goenoengan bevindt, een grabbel-partij gehouden.

En dan nemen sommigen van de lui, die de beek hebben schoon gemaakt en meê grabbelen het eten meê in 't water, of maken en een spelletje van, of gooien er elkaâr meê, — alleen maar voor de pret.

Vóór en na de reiniging drinken de meesten der feestgenooten eenig water uit de werkelijke bron, of nemen er, in kruik of flesch eenig water van meê naar huis.

Wat het nut is van dat drinken, of van dat meenemen van het water, kan niemand zeggen.

Alleen maar als eene bede om voorspoed; maar volgens het zeggen van sommigen, is het drinken van dat water een middel, om er lang jong uit te zien.

c. OVER DE OFFERANDE.

Over de offerande is reeds (genoeg) gezegd bij *a* en *b*, en het is dus niet noodzakelijk om er iets meer van te vertellen, maar (waar toch nog speciaal op gewezen moet worden): *van het offer mag niets worden weggelaten van hetgeen vermeld is.* Men verhaalt namelijk, dat eens voorkwam, dat men iets van de offerande wegliet, en dat toen iemand van de desa daar gek werd, aan het ijlen sloeg; verklaarde, dat hij Petrakĕnanga, Ménak Djlamprang, Djaka Pĕkik heette, en zeide, wat er aan de offerande ontbroken had.

Daarvandaan komt 't, dat de inwoners van de desa Tawoen het niet durven probeeren, om iets wegtelaten van hetgeen van oudsher gebruikelijk was.

d. OVER ANDERE ZAKEN.

Voorheen werd de beek Tawoen beschouwd als een heilige plaats, zoodanig, dat wanneer iemand in den omtrek er van passeerde, en er dicht bij kwam, hij ziek werd. Wegens die heiligheid was de beek vroeger, op een afstand van ongeveer 2 roeden, door het desa-hoofd omheind.

Maar toen was er eens iemand, die droomde, dat de beschermgeest van de beek het niet aangenaam vond, dat de beek zoo aan alle zijden omheind was, omdat de kinderen er niet meer konden spelen, en zoo is, in vervolg van tijd, die omheining, omdat men er niet meer naar omzag, en door de baldadigheden der jeugdige koewachters, verdwenen.

Vroeger ontwaarde men in de bron koetoek (visschen), die zoo dik waren als de dij van een mensch, en gestreept.

Beneden de leiding Planangan, in den waterval, waren schildpadden, zoo groot als een ijan (horde, waarop de rijst gekoeld wordt), maar tegenwoordig zijn die twee soorten van beesten er niet meer.

Niemand, die weet te vertellen, waarom en wanneer ze verdwenen zijn.

Nu is er alleen een menigte van schildpadden beneden de leiding Planangan, en wel in de leiding, die langs de woon-

erven van Tawoen vloeit. Volgens het zeggen der menschen, mag men die schildpadden niet storen; mag men ze niet slachten; mag men het vleesch er niet van eten, en mag men ze niet weghalen, om ze te kweeken.

Die een schildpad weghaalt uit de leiding van Bedji Tawoen, wordt onvermijdelijk met blindheid geslagen, of bezocht door eene ziekte, waartegen alle geneesmiddelen falen.

Maar als die schildpadden eieren hebben gelegd, dan durven de desa-bewoners die wel weg te halen, of te verkoopen, en dan is er niets, dat 't hen belet.

En ook, als er een schildpad is, die buiten de erven van Tawoen geloopen is, en bij voorbeeld op de sawah's te recht gekomen is, bestaat er geen bezwaar om haar te vangen.

Een zekere Singaresa, kamitoewa van Tawoen, maakte, op last van het desa-hoofd of uit eigen beweging, een dam van kali-steen en kalk, beneden de leiding Olanangan, om er het water of te dammen, en dat te leiden naar het zuiden, naar de sawah's, zoodat 't dan niet westelijk op ging en uitliep op de desa-erven, die lager gelegen waren.

Vóór dat de dam behoorlijk was afgemaakt, stroomde het water reeds naar wensch.

Tegen den west-moesson werd de dam als voltooid beschouwd, en gaven al de desa-bewoners een offermaaltijd met *kĕtoepat*.

Singaresâ-zelf gaf een offermaaltijd van rijst met kip, aan den dam, om daarvoor hooger zegen af te bidden, zoodat geen ongeval, van welken aard ook, het voortbestaan daarvan zou beletten.

(Maar) door het maken van dien dam, waren kleine schildpadden, één lélé (visch) en één koetoek (visch) ter dikte van een kuit, gestorven door het kalkwater.

En, na 3 dagen, werd Singaresâ ziek, en (ijlende) zei hij (zich zelven aansprekende:) waarom dan ook een dam gemaakt zonder vergunning te vragen (aan den beschermgeest van de desa)?

En 35 dagen daarna zeî Singaresâ (ijlende): omdat je mijn gedierte hebt dood gemaakt, boet ik het nu met de straffe des doods, — en daarop blies hij den laatsten adem uit.

Vroeger heeft men de leiding van Bedji Tawoen al eens willen verleggen naar het oosten, om het water te laten uitloopen op de hooger gelegen sawah's; opdat het een grooter uitgestrektheid zou kunnen bevloeien dan nu het geval is.

Maar het geviel, dat bewoners van de desa daar en een groot gedeelte van hun vee werden bezocht door de epidemie genaamd *bĕgĕbloeg*, en daarom werd het plan niet uitgevoerd.

Volgens het volksgeloof van de desa Tawoen mag herstel of reiniging alleen plaats hebben eens in het jaar en wel op den dag, die valt op *anggara kasih* (dingsdag-kliwon).

Madioen, Juli 1907.

HINDOE-JAVAANSCHE PORTRETBEELDEN.

DOOR

W. P. GROENEVELDT.

(Met drie platen)

In een zijner laatste bijdragen tot de Hindoe-Javaansche oudheidkunde, [1]) op welker gebied Dr. J. Brandes zulk eene schitterende, maar helaas te korte, verschijning heeft gemaakt, laat hij ons kennis maken met een steenen beeld, aangetroffen op het erf van de suikerfabriek Tanggoel-angin in de residentie Soerabaja, maar overigens van onbekende herkomst, dat bij wijze van uitzondering geene godheid of ander mythologisch wezen voorstelt, maar eenvoudig een Boeddhistischen monnik te zien geeft.

Met wetenschappelijke omzichtigheid onthoudt Brandes zich er van stellig te verklaren, welke beteekenis zijns inziens aan deze voorstelling moet worden gehecht. Hij begint met te zeggen, dat het beeld afkomstig zou kunnen zijn uit eene groep van Buddha gezeten tusschen zijne leerlingen, maar blijkbaar geeft hij aan eene andere verklaring de voorkeur, en die volgt dan in deze woorden:

»Maar ook zou zulk een beeld kunnen bijgezet zijn in een hei»ligdom als een herinnering aan een overleden geloovige, welken »men op zulk eene wijze meermalen na zijn verscheiden hulde »bracht. De geliefde of geëerde werd dan bijgezet in de gedaante »van de Buddhistische (of niet-Buddhistische) godheid, aan wel»ke hij tijdens zijn leven in de eerste plaats zijne vereering had »gewijd, en men kan er zeker van zijn, dat er onder de nog »voorhanden beelden portretten voorkomen, ook al weten wij »niet aan wie zij beantwoord hebben."

---

1) Een Buddhistisch Monniksbeeld. Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. dl. XLVIII afl. 1.

Tot staving dezer verklaring verwijst hij naar het opschirft op het kussen van het Buddha-beeld te Simpang (Soerabaja) en naar het Oud-Javaansche geschiedkundig gedicht Nāgarakrĕtāgama, waaruit men voor Java positief weet, »dat men beelden maakte met de trekken van levende personen."

Ik wil trachten den door Brandes gegeven wenk op te volgen, door de aandacht te vestigen op enkele beelden in het museum van het Bataviaasch Genootschap, die vermoedelijk te beschouwen zijn als portretbeelden, gelijk hierboven bedoeld.

Daarbij behoort in de eerste plaats gelet te worden op hetgeen de Nāgarakrĕtāgama, onze voornaamste en bijna eenige bron ten deze, over zulke portretbeelden te hooren geeft. Daar de oorspronkelijke tekst buiten mijn bereik valt, maak ik gebruik van het door Prof. H. Kern daarvan gegeven overzicht, [1]) waaraan ik het volgende ontleen:

»Deze (Anusapati, koning van Tumapĕl) overleed in (Çaka) »1170 en werd bijgezet te Kidal, waar een Çiwabeeld met »zijn trekken werd opgericht; hij was namelijk Çiwaiet en »daarom wordt van hem gezegd, dat hij na zijn dood terug»keerde naar Çiwa's woning."

»Wisjnuwardhana (zoon en opvolger van Anusapati), kort»weg ook Wisjnu genoemd, overleed in Çaka 1190 of 1194 »en zijne overblijfselen werden bijgezet deels te Waleri met »zijn standbeeld als Çiwa, deels te Djadjagu, waar hij als »Buddha werd voorgesteld. Kort na hem stierf ook zijn »vriend Narasingha (door een Koning aangenomen medere»gent), wiens beeld als Çiwa werd opgericht te Kumitir."

»Na den dood van Kĕrtanagara (laatste koning van Tuma»pĕl) sprak men van hem als de zalige gestorvene in Çiwabud»dhaloka, d.i. in de wereld van Çiwabuddha; de plaats waar »zijn overschot rustte, ontving ook den naam van Çiwabuddha »en het met zijn trekken aldaar opgerichtte beeld evenzoo. [2])

1) Een oud Javaansch geschiedkundig gedicht uit het bloeitijdperk van Madjapahit. Indische Gids 1903, pag. 341-360.

2) Voor zoover ik weet, is ons nog niet bekend, hoe de Hindoe-Javanen hunnen Çiwabuddha hebben afgebeeld.

»Op een andere plaats stond een beeld van hem als Djina »(Buddha)."

»Spoedig na den dood des stichters van Madjapahit werd »zijn standbeeld, als Buddha voorgesteld, opgericht binnen »den kraton, waar hij ook begraven werd; van daar dat zijn »graf bekend stond onder den naam van Antahpura, d.i. »de Dalem. Er werd echter ook een standbeeld in Çiwa-vorm »voor hem opgericht te Simping."

»Djayanagara regeerde tot 1250 Çaka en keerde toen »terug tot Wisjnu's plaats, zooals de dichter zich uitdrukte. »De Koning was dus een Wisjnuiet. Zijn overschot werd »bijgezet in de Dalem, waar ook zijn standbeeld als Wisjnu »prijkte. Nog op twee andere plaatsen, te Çila Petak en te »Bubat werden standbeelden in Wisjnu-gedaante voor hem »opgericht, terwijl hij te Sukalila werd afgebeeld als de »Dhyânibuddha Amoghasiddha in levenden lijve."

Wij zien uit de voorafgaande aanhalingen, dat het in Oost-Java destijds de gewoonte was de afgestorven vorsten te vereeuwigen door voor hen beelden op te richten in de gedaante van den god of de goden, in wier dienst zij zich bij hun leven het meest hadden beijverd. Die beelden kregen »de trekken" van den overleden vorst, maar overigens meen ik uit de meergemelde aanhalingen te moeten opmaken, dat ze geheel met de werkelijke godenbeelden overeenkwamen.

Bij het monniksbeeld van Brandes zijn deze „trekken" uitgebreid tot het geheele hoofd; terwijl het beeld overigens aan een Buddha doet denken, zijn de oorlellen kort, ontbreekt de ûrna of het voorhoofdsmerk, is de ushṇisha of de uitwas boven op het hoofd niet voorhanden en mist men eindelijk het gekrulde haar. Dit alles laat zich wel begrijpen: aan het beeld werden de trekken van den afgestorvene gegeven, omdat het op hem moest lijken en die gelijkenis zou te zeer geleden hebben, als men op den kaalgeschoren monnikskop, die eigenaardige kenmerken van Buddha had aangebracht.

Een ander onderscheid ziet Brandes daarin, »dat de per-

1

soon, hoewel gezeten met onder- of beter ingeslagen beenen, niet in de diamantenpose zit, d w. z. niet met de beide voetzolen naar boven gekeerd." Hier moet ik mij veroorloven eenigszins met Brandes van gevoelen te verschillen; 't is waar, de voeten liggen wat anders dan gewoonlijk, maar ik geloof dat dit eer aan onvoldoende kunstvaardigheid van den beeldhouwer te wijten is, te meer daar dit gebrek zich ook in andere opzichten aan het beeld vertoont. Waar in de boven aangehaalde plaatsen herhaaldelijk zonder voorbehoud wordt gezegd, dat de overledene werd voorgesteld in de gedaante van Buddha of van een der Brahmaansche goden, daar meen ik dat deze bijzonderheid niet als een kenmerkend teeken van verschil moet worden aangenomen, zoolang daarvoor geene bepaalde aanwijzing bestaat.

Wanneer wij dus naar posthume portretbeelden, als boven bedoeld, zoeken willen, dan hebben wij voornamelijk en wellicht meestal uitsluitend te letten op de gelaatstrekken. Dat is niet zoo moeielijk als het misschien velen zal toeschijnen, want zoowel de Buddhistische als de Brahmaansche beelden vertoonen in den regel een conventioneel gelaatstype, in hooge mate rustig en sereen, maar waarop weinig anders te lezen staat: elke poging om een gewoon menschelijk gezicht weer te geven moet dus dadelijk opvallen. [1])

Met behulp van dezen maatstaf vind ik in de archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap, voor zoover mijne gegevens en herinnering reiken, drie steenen beelden, die in aanmerking komen om als portretbeelden te worden beschouwd. Wellicht zijn er meer, maar die liggen voor het oogenblik buiten mijn bereik.

In de eerste plaats no. 231*a* van den Catalogus, indertijd door mij daarin beschreven als volgt:

»Buddha (Ratnasambhawa). Gezeten in de gewone houding »op een lotuskussen met achterstuk en glorie. *Gewoon hoog*

---

1) Het voorafgaande slaat natuurlijk niet op de Kâla-beelden met daemonisch vreesaanjagend uiterlijk. maar het is niet waarschijnlijk dat die vorm ooit voor portretbeelden gekozen is.

»*hoofdtooisel, een breede band van den linkerschouder naar de* »*rechterzijde;* geene andere versierselen; het kleed bedekt »den linkerschouder, terwijl de rechter bloot is. De rech»terhand geopend op de knie, de linker geopend in den »schoot *met een plat voorwerp* (*rozet*) *er in*. Hoog 62 c. M. »Kediri."

Het cursief gedrukte komt bij geen ander Javaansch Buddhabeeld voor, maar daaruit kan niet met eenige zekerheid afgeleid worden, dat wij hier een portretbeeld voor ons hebben. Aan het slot toch van Prof. Kern's meergenoemd artikel over de Nâgarakrĕtâgama wordt melding gemaakt van »een beeld van den Dhyâni-Buddha Akshobhya met de kroon (= het hooge hoofdtooisel, zie Catalogus pag. 2) op 't hoofd," zoodat wij ons bij deze afwijking moeten neerleggen, zonder daaruit omtrent de beteekenis van het beeld eenige conclusie te trekken, wat natuurlijk stemt tot voorzichtigheid in het gebruik, dat men van de andere afwijkingen in de voorstelling mag maken.

Wij hebben hier dus dadelijk te maken met het geval, dat wij alleen op grond der gelaatstrekken tot een portretbeeld moeten besluiten, en dat kunnen wij in casu met gerustheid doen, want het is volkomen duidelijk, dat het Buddha-type is losgelaten en dat naar de reproductie van een gewoon Javaansch menschengelaat gestreefd is.

Wanneer alzoo de aard van het beeld is vastgesteld, mogen wij ter verdere oriëntatie de onderdeelen er van nog eens in oogenschouw nemen. In het algemeen wijst de voorstelling ongetwijfeld op Buddha, vooral door de kleeding en de handhouding (mudra). De kroon is daartegen geen bezwaar, gelijk wij boven gezien hebben. Anders is het met het band schuin over de borst, wat herinnert aan de Brahmaansche upawita, en met de rozet in de hand, die bij voorkeur een embleem van Çiwa is (zie Catalogus pag. 6). Een Buddha-beeld dus met Çiwaietische emblemen, dit doet de vraag rijzen, of wij hier niet te doen hebben met eene voorstelling van den overledene in de gedaante van Çiwa-

Buddha, eene voorstelling waarnaar wij blijkens de voorlaatste noot nog steeds zoekende zijn.

Het tweede beeld, waarop ik de aandacht wil vestigen, is No. 38 van den Catalogus en daarin beschreven als volgt:

»Çiwa als Mahâdewa. Staande op een zwaar geschonden »lotuskussen. Vier armen; in de rechterachterhand de vlie»genwaaier, in de linkerachterhand een bidsnoer, waarvan »de sluitsteen de rozet voorstelt. De voorhanden plat tegen »het lijf, de rechter onder de linker, om de vingers loopt »een koord, waaraan eveneens een rozet (als sluitsteen) is »bevestigd en die door de opwaarts gekeerde duimen wordt »vastgehouden. Rozetten op de tepels en een stralenkrans »om het geheele achterstuk. Hoog 84. 5. Modjokerto."

In een noot teekende ik hierbij aan:

»Hoewel ik, om de redenen in de inleiding vermeld, er »van heb moeten afzien in beschouwingen te treden omtrent »den stijl en de bewerking der beelden, meen ik toch te »mogen wijzen op no. 38 als bijzonder karakteristiek voor»beeld der zoogenaamde Modjopait'sche type, voortgekomen »uit het laatste gedeelte van den Hindoe-tijd, toen de Hin»does sterk met het inlandsche ras waren vermengd, hunne »kunst was vervallen en in hare voorstellingen tot de »Polynesische vormen naderde, terwijl men het gebrek aan »kunstvaardigheid door het kwistig aanbrengen van versier»selen trachtte te vergoeden."

Bij het neerschrijven dezer opmerkingen had ik o. a. het oog op de gelaatstrekken van het beeld, die niet het gewone godentype, maar een sterk polynesisch getint menschengezicht te aanschouwen geven. Ik was toen niet bekend met het bestaan van portretbeelden, maar nu wij die sedert hebben leeren kennen, moet wat dit gelaat betreft de tegen den kunstenaar uitgebrachte beschuldiging van onmacht worden teruggenomen en erkend, dat hij zijne taak juist hier wellicht het best heeft vervuld.

Een soortgelijk beeld als het vorige is dat, wat eerst in den Catalogus als »onbekend beeld" onder no. 259 een plaats

vond, maar later door mij als Hari-Hara (vereeniging van Wishnu en Çiwa) naar no. 103*e* werd overgebracht. Het staat beschreven als volgt:

»Hari-hara. Staande houding, het voetstuk en de voeten »ontbreken. Vier armen; in de rechterachterhand een drietand »met korten steel, in de linkerachterhand eene gevleugelde »schelp op een korten steel. In de voorhanden, die voor het »lijf saamgevouwen zijn, een bidsnoer met half ontloken »lotusknop. Langs den rand van het achterstuk loopt een »stralenkrans. Evenals no. 38 van den Modjopait'schen stijl »namelijk kunstelooze vorm met overladen versiering. Hoog »75. Modjokerto."

Ook dit beeld zou ik als een portretbeeld willen beschouwen, onder dezelfde omstandigheden en om dezelfde redenen als bij het vorige vermeld.

Bericht über die zweite Untersuchungsreise nach der Insel Engano.

4. October bis 19. November 1904. [1])

VON

Dr. Johs. WINKLER,

Missionararzt.

Anderthalb Jahre sind seit meiner ersten Untersuchungsreise nach Engano verflossen. Der Zeitraum zwischen dieser ersten Orientierungsreise im April 1903 und meiner zweiten Reise ist nicht ohne Bedeutung gewesen für den Ertrag meiner Nachforschungen nach den Ursachen des Aussterbens der Bevölkerung Enganos. Einerseits war es mir durch den inzwischen ausgeführten Bau einer Missionarswohnung und die dadurch geschaffenen günstigeren Vorbedingungen für einen längeren Aufenthalt auf Engano und für die Arbeit in einigermassen geordneten Verhältnissen sowie durch das Vertrauen, das die Missionare und die batakschen Lehrer inzwischen bei den Enganesen erworben, erleichtert, meine Nachforschungen anzustellen, andrerseits hatte ich inzwischen Gelegenheit, das Problem des Aussterbens der Naturvölker durch die Beschaffung der vorhandenen, leider ziemlich spärlichen Literatur zu studieren.

Hier möchte ich gleich meinen Dank aussprechen für mancherlei Hilfe, die ich bei meiner Arbeit erfahren, so dem Herrn Professor Dr. Thilenius, dem Direktor des Museums für Völkerkunde in Hamburg, für den Nachweis und die freundliche Besorgung der einschlägigen Literatur, sowie für seine sachkundigen Mitteilungen und Winke; so dem

---

1) Vergelijk het artikel opgenomen in deel XLVI. bl. 558-568 van dit tijdschrift.

Herrn van Raadshoven, Assistent-Residenten in Bengkulen, der weder die Mühe der Reise nach Engano noch die Schwierigkeit der Verhandlungen mit den Enganesen gescheut hat, um mir zu den für eine möglichst gründliche Lösung des Problems erwunschten Untersuchungen zu verhelfen. Mein Dank gilt auch der Direktion der „Koninklijke Paketvaart-Maatschappij", die durch ihr Entgegenkommen dem Herrn van Raadshoven die Reise nach Engano ausser der Zeit ermöglichte, sowie dem Herrn Taylor-Weber, dem Gouverneur van Sumatras Westküste, der uns für die Rückreise van Engano das Regierungzboot gütigst zur Verfügung stellte, und endlich auch dem Herrn Dr. Abbott, einem Amerikanischen Arzte der gerade auf Engano weilend mir mit Rat und That zur Seite stand.

Als einschneidendstes Ereignis in der Geschichte des enganesischen Volkes ist zu bezeichnen der Aufenshalt des Herrn Francis auf Engano in den Jahren 1865 bis 1866 und 1868 bis 1870. [1]) Da liegt *zunächst rein geschichtlich* der Beginn des Niederganges des Enganovolkes. Über die Zahl der Bevölkerung vor der Ankunft von Francis schwanken die Angaben zwischen 3000 und 6000, darin aber stimmen die verschiedenen Aussagen überein, dass vor seiner Ankunft und noch während seines Aufenthaltes auf Engano von einer Abnahme des Volkes nichts bekannt war, dass dagegen nach seinem Weggange die Volkszahl stetig abzunehmen begann; und zwar trat zunächst die Erscheinung der grösseren Sterblichkeit auf, erst später die der verminderten Fruchtbarkeit der Ehen.

DAS PROBLEM DES AUSSTERBENS DER BEVÖLKERUNG ENGANOS

ist ein driefaches, ein soziologisch-medizinisch-biologisches.

Für die Beurteilung des Problems vom *soziologischen* Standpunkte aus will ich zunächst im Folgenden versuchen,

1) Anm. Francis wohnte mit seiner Familie zunächst im Norden der Insel (Berhao und Karakna), später auf der kleinen Insel Pulo Dua. Ausser dem Sammeln von Rotang betrieb er vor allem die Fabrikation von Kokosöl.

ein Bild der ursprünglichen, altenganesischen Zustände zu zeichnen.

Die Insel Engano wird gebildet von einem etwa 200 m. hohen Gebirgsstock, dessen Höhen an der Westküste ziemlich steil aufragen, und nach der Ostküste zu sich allmählich abdachen; sie ist rings von Korallenriffen umgeben, und vor allem an der vor den Fluten des Indischen Ozeans geschützten Ostkuste hat sich ein breiter Korallenstrand angelagert. Der dichte Urwald, der die ganze Insel bedeckt, wird von Flüssen durchzogen, die in den Bergen des Westens entspringen. Auf dieser Insel wohnten die Enganesen abgeschlossen von allem Weltverkehr.

Die Insel war gut bevölkert. An die Dörfer von Berhao im Nordosten der Insel schlossen sich fast ohne Unterbrechung die Dörfer von Karakna, und weiter die Dörfer von Boboojo und Kopokopo, ohne scharfe Grenzen, doch politisch geschieden. In grösserem Abstand folgten nach Süden die 20 Dörfer von Paamiki und weiter die 10 Dörfer von Beloha mit zahlreicherer Bevölkerung als die Dörfer von Paamiki. Nach westen lagen in weiterer Entfernung die Dorf komplexe von Kabahaiko, Sehaleha, Pohanuma, Buabua.

Die Enganesen waren ein kriegerisches Volk, die verschiedenen Dörfer lagen häuffig untereinander in blutiger Fehde. Zuweilen riefen die kriegführenden Parteien zur Fortsetzung des Streites Bundesgenossen herbei, und es entbrannte ein grösserer Krieg. Sogar die Frauen führten, mit hölzerner Lanze bewaffnet, untereinander Kriege; ich habe selbst noch solche Frauenlanze in der Sammlung des Herrn Dr. Abbott gesehn. Die Blutrache sorgte dafür, dass die Kriege nicht aufhörten. Nur in dem einen Falle, wenn ein Ehebrecher in flagranti vom Ehemann erschlagen wurde, durfte keine Blutrache genommen werden.

Diese kriegerischen Zustände gaben den Enganodörfern ihr eigenes Geprage. Sie waren die Ursache, dass man die Dörfer in den Bergen anlegte, wo man sich leichter gegen feindliche Überfälle schützen konte. Die Dörfer waren von

ca. 4 m. hohen Palissaden umgeben, aus jungen Baumstämmen, die in die Erde gerammt, Wurzeln schlugen und so eine lebende Mauer bildeten. Der Verkehr zwischen den Dörfern war nur auf schmalen Wegen möglich. Am liebsten benutzte man den Wasserweg, indem man aufs Meer hinausfuhr und so die feindlichen Dörfer umging.

Die altenganesischen Häuser standen auf Pfosten, die etwa 4 bis 6 m. hoch waren; diese Höhe hatten sie jedenfalls auch zur Sicherung gegen feindliche Angriffe. Ein komplettes Haus altenganesischen Stiles bestand aus zwei Pfahlbauten, einem runden und einem viereckigen Hause, die durch eine Brücke verbunden waren. Der Rundbau überragte den andern um ein betrachtliches. Eine Leiter führte vom Dorfplatz hinauf zur Brücke, die in gleicher Ebene mit dem Bretterboden des viereckigen Hauses lag und auf diesen ausmündete; eine zweite Leiter führte von der Brücke hinauf zu der Thür des Rundbaues. Die Thür des Rundbaus war aus einem Stück Holz gearbeitet, die Thüröffnung ein eiformig-rundes Loch, mit einem Deckel verschliessbar, und so eng, dass ein Mensch eben hindurchkriechen konnte. Eine Feuerstätte befand sich sowohl in dem runden wie in dem viereckigen Hause; während aber in dem als Tagraum dienenden, nur von einem niedrigen Brettergeländer umgebenen viereckigen Hause der Rauch nach allen Seiten freien Abzug hatte, fand er in dem als Schlafraum dienenden Rundbau, dessen Dach zugleich die Wände bildete, nur den einen Ausweg durch das runde Thürloch. Besondere Männerhause bestanden nicht, ebensowenig wie die damit gewöhnlich in Zusammenhänge stehenden Sitten der Männerweihe, der Beschneidung etc.; dagegen bestanden Witwer-und Witwenhäuser; starb z. B. ein Familienvater, so wurde sein Haus abgebrochen, die Bretter u. s. w. unter die Witwe und die übrigen Angehörigen des Mannes verteilt. Aus ihrem Anteil an Brettern wurde der Witwe ein Häuschen gebaut. Diese Witwen- und Witwerhäuser hatten keine stehenden Pfosten, sondern die Bretter des Fussbodens wurden auf liegenden Balken angebracht. In

derselben Weise baute man auch die Häuser für die Alten. Die alten Leute, welche durch ihre Arbeitsunfähigkeit der Dorfgenossenschaft zur Last fielen, gab man so der Verwahrlosung preis.

Zwischen den Häusern jedes Dorfes ragten die Cocospalmen, bei jeder neuen Anlage eines Dorfes wurden auch alsbald Cocos gepflanzt. Doch hatte man auch am Strande Cocos-Plantagen, ausserhalb der Dörfer lagen die Felder. Der Tarobau erforderte viel mühsame Arbeit. Taro konnte auf ein- und demselben Felde nur einmal gebaut werden, dann war der Boden erschöpft. Es musste immer wieder ein Stück Urwald gerodet werden, um ein neues Feld anzulegen. Ausser den Feldbau betrieb man die Jagd und den Fischfang. Die Schweine wurden mit dem Wurfspeer erlegt oder in Fangnetzen eingefangen. Doch wurden sie auch als Haustiere gehalten.

Alle Arbeit wurde von Männern und Weibern gemeinsam betrieben, selbst beim Fischfang, beim Haus- um Bootsbau beteiligten sich die Frauen, wie auch die Manner vielfach Frauenarbeit, wie Körbeflechten, Strickedrehen verrichteten. Doch galt der Krieg, die Jagd, das Beklimmen der Cocospalmen vorwiegend als die Arbeit der Männer. Die Kunst des Besprechens von Krankheiten wurde von Frauen sowohl als von Männern ausgeübt. Das Handwerksgerät war primitiv. Hacke und Grabstock für den Feldbau waren nur aus Holz. Die Lanzen waren mit einer langen Knochenspitze versehen, in welche auf beiden Seiten Zähne aus Knochen oder Schildpatt eingesetzt waren. Eisen kannte man nicht, trotzdem entwickelten die Enganesen grosse Geschicklichkeit im Bau der Häuser und der Ruderboote, im Flechten von Körben aus Rotang, im Stricken von Netzen aus Baumbast.

Die Kleidung bestand aus Baumrindenstoff. Die Männer trugen einen Streifen dieses Stoffes um die Huften und zwischen den Beinen hindurchgeschlungen. Die Frauen legten ein etwa 3 m langes, fast bis zum Knie reichendes Stück geklopfter Baumrinde um die Lenden. — Als Nahrung diente

Schweinefleisch, Fische, welche roh verzehrt wurden; Taro, in glühender Kohle geröstet, Cocosnüsse, Bananen, Brotfrucht und allerlei Früchte des Waldes.

Jede Sonder-familie bewohnte ein eigenes Haus. Verheirateten sich die Söhne, so bauten sie ihr Haus im Dorfe des Vaters, somit entsprach jedes Dorf einer Grossfamilie. Wurde ein Dorf zu gross, so legte man ein neues an; der dadurch entstehende Dörferkomplex umfasste eine Stammgenossenschaft. Daneben bestand die Einteilung des ganzen Volkes in fünf Muttersippen. Der Mann nahm sich die Frau am liebsten aus der eigenen, sonst aber aus einer der andern Sippen, sodass in einem Dorfe meist mehrere oder auch alle Sippen vertreten waren. Eine Heiratsbeschränkung bestand nur in der Weise, dass die nächsten Verwandten mutterlicherseits sich nicht heiraten durften. Innerhalb der Stammesgenossenschaft herrschte ein gewisser Grad von Kommunismus, so wurde z. B. die auf Jagd und Fischfang gemachte Beute unter die Stammesgenossen verteilt. Wenn auch Vermögensunterschiede bestanden haben, so gab es doch weder Arme noch Reiche. Häuptlinge hatten die Enganesen nicht.

Die wenigen Strafbestimmungen für verschiedene Vergehen lassen einen Einblick thun in die sozialen Verhältnisse. Heiratete eine Witwe einen Mann, der nicht dem Stamme ihres verstorbenen Mannes angehörte, so musste sie den Stammesangehörigen ihres ersten Mannes bezahlen: 30 Lanzen, 30 Körbe u. s. w., auch ihr zweiter Mann hatte eine kleine Busse zu entrichten. Die Frau war eben Eigentum ihres Mannes und seines Stammes und wurde in der Regel von einem Bruder ihres ersten Mannes geheiratet. Witwer heirateten in der Regel eine Schwester ihrer ersten Frau; thaten sie das nicht, brauchten sie jedoch keine Busse zu zahlen. Nahm ein Mann sich eine zweite Frau, so musste er seiner ersten Frau bzw. deren Angehörigen 25 Lanzen etc. bezahlen. Vielweiberei kam demnach vor, sie war augeblich jedoch nicht häufig und galt nicht als ein Zeichen von Ansehn oder Reichtum. Auf Ehebruch stand, falls der Ehebrecher nicht

direkt getötet wurde, eine Strafe von 10 Lanzen, auf Entführung der Frau eines andern eine Strafe von 25 Lanzen. Die Entschadigung für einen im Kriege gefallenen Streiter betrug 60 bis 80 Lanzen. Die Strafe für Diebstahl, 2 Lanzen, 2 Hackmesser, 2 Bündel Perlen, ist erst in späterer Zeit dazu gekommen, Diebstahl kannte man in den alten Zeiten nicht.

Die Erbschaftsordnung war gut ausgebildet, es wurden vor allem die Kinder, doch auch Witwer oder Witwe und ihre Angehörigen dabei bedacht. Starb en Mann kinderlos, so wurde sein Besits geteilt zwischen der Witwe und den Angehörigen des Mannes; starb eine Frau kinderlos, so ward geteilt zwischen dem Witwer und den Angehörigen der Frau. War ein Kind da, so ging die Erbschaft in drei Teile, ein Teil für das Kind, einer für den Witwer bzw. die Witwe, einer für die Angehörigen der Frau bzw. des Mannes. Bei grösserer Kinderzahl wurde der Anteil der Kinder entsprechend vergrössert, gemäss den Anordnungen, die der Vater bei Lebzeiten zu treffen pflegte. War ein Ehemann gestorben, so zog die Witwe zunächst mit ihren Kindern in das Dorf ihrer Eltern zurück, bis sie von einem Angehörigen ihres Mannes zurückgeholt und geheiratet wurde, oder bis sie sich nach Erlegung der Busse mit einem andern Manne verheiratete. Nach 2 bis 3 Monaten pflegte eine Witwe wieder zu heiraten. Starb die Witwe vor ihrer Wieder-verheiratung, so blieben die Kinder im Dorfe ihrer mütterlichen Grosseltern. Starb eine Ehefrau, so blieben die Kinder im Dorf des Vaters, bei seiner Wiederverheiratung gab der Vater den Kindern ein Geschenk, »weil sie ja der Sippe der Mutter angehörten." Starb der Witwer vor seiner Wiederverheiratung so kamen die Kinder in die Hände der Angehörigen ihrer verstorbenen Mutter. Ehescheidung kam angeblich nicht selten vor; aller Besitz, auch das Haus, wurde in zwei Teile geteilt, die Kinder gingen mit der Mutter zu deren Angehörigen. Wenn also die Frau nach ihrer Verheiratung auch als Eigentum ihres Mannes und seines Stammes galt, so behielt sie und ihr Stamm doch gewisse Rechte, die, wie

die Erbschaftsgezetze zeigen, den Rechten des Mannes und seines Stammes gleich waren. Die Kinder folgten der Sippe der Mutter, und wenn die Ehegatten durch Ehescheidung oder durch den Tod des Mannes getrennt wurden, traten die Ansprüche der Mutter und ihres Stammes auf die Kinder als ihr Eigentum hervor. Solange aber der Vater lebte, waren die Kinder samt der Mutter sein Eigentum, und wenn die Söhne sich noch bei Lebzeiten des Vaters verheirateten, blieben sie dem Dorfe und Stamme des Vaters erhalten. Diese Verhältnisse der Vereinigung des Patriarchates mit der Muttersippe gaben trotz der gleichmässigen Verteilung der Rechte nach beiden Seiten, in praxi gewiss leicht Anlass zu Differenzen, die im Kriege ihren Austrag fanden.

Die heranwachsenden Kinder blieben lange im Hause ihrer Eltern, »sie fingen erst spät an, die Arbeiten zu erlernen, die sie verstehen mussten, wenn sie heiraten wollten." Sollte ein junger Mann heiraten, so wählte sein Vater ihm die Braut aus, die geschäftliche Seite der Sache stand natürlich im Vordergrund. Der Vater der Braut empfing den Brautpreis, gab aber seiner Tochter an Aussteuer etwa soviel mit, als der Brautigam besass. Ein Ausgleich für die späte Verheiratung der heiratsfähigen Jugend lag in dem Verkehr der freien Liebe vor der Verheiratung. Wohl aus diesen Verhältnissen ist so zu verstehen, dass manche Männer und Mädchen nicht heirateten. Das geschah wohl nicht aus Mangel an Heiratslust, wie behauptet wurde, sondern wahrscheinlicher deshalb, weil sich bei dem freien Verkehr in dem einen oder andern Falle heraus stellte, dass der eine Teil nicht zeugungsfähig sei.

Über die Gebräuche bei der Geburt habe ich jetzt Mitteilungen bekommen, die von früheren Angaben etwas abweichen. Kam eine Frau zur Geburt, so kniete sie sich auf den Boden des *Hauses*, das war die Regel, nieder, das Gesäss auf die Fersen, die Schenkel gespreizt; oberhalb der Frau wurde eine Stange angebracht, un die sie ihre Hände schlang, der Ehemann unterstützte sie im Festhalten, indem er ihr die

Hände zusammenhielt. Frauen, die Mutter, eine Schwester, oder andere weibliche Verwandte, übten Geburtshilfe, indem sie um die Taille der gebarenden ein Baumrindenkleid schlangen, »damit das Blut nicht in die Höhe steige;" massiert wurde nicht; nach der Geburt wurden die Arme und Beine der Frau mit Baumrindenkleiden umwickelt, »damit das Blut nicht in diese Glieder gehe." Diese Binden wurden am folgenden Tage abgenommen, nur die Binde um den Leib blieb zwei Tage liegen. Nach Beendigung der Geburt wurde die Frau neben das Herdfeuer gelagert. Wollte die Geburt im Hause nicht vorangehen, so zog man in das naheliegende Gebusch, in der aberglaubischen Vorstellung, dass der Ort der Niederkunft von Einfluss sei auf den Verlauf der Geburt. Wie vorher im Hause so wurden auch hier die Hände um einen Ast geschlungen; an einen Baum gebunden, wie früher berichtet, wurden die Frauen nicht. Unter Umstanden wurde der Platz auch im Busch mehrmals gewechselt, oder man kehrte auch wieder in das Haus zurück. Die Frauen pflegten ihre Kinder 2 Jahre lang und langer zu stillen.

Das Abtreiben wurde in alten Zeiten von vielen Frauen ausgeführt, doch war es nicht allgemein, und es gab viele kinderreiche Familien. Kinderlose Familien waren selten. Die Abtreibung wurde in folgender Weise vorgenommen: ein Herdstein wurde erhitzt, in ein grünes Bananenblatt gewickelt, auf den Leib gelegt und angedrückt, bis der Stein erkaltet war. Nach anderer Angabe wurde auch die dicke Knospe des Bananentrosses anstelle des Steines angewendet. Traten nach drei Tagen keine Wehen auf, so wurde die Prozedur wiederholt.

Als Gründe für die Abtreibung wurden mir angegeben:

1.) Furcht vor den natürlichen Gefahren der Geburt (nicht Furcht vor den qualenden Manipulationen der Geburtshelfer). Doch starben auch viele Frauen infolge der Abtreibung.

2.) Scheu vor den Last der Arbeit, die das Grossziehen der Kinder mit sich bringt. Je nachdem ob man gar kleine

Kinder oder nur einige wenige haben wollte, trieb man schon bei der ersten Schwangerschaft oder erst nach der Geburt von einem oder mehreren Kindern ab. Das Grossziehen der Kinder war eine umso undankbarere Arbeit, als die erwachsenen Kinder spater die altersschwachen Eltern vernachlassigten und verkommen liessen.

3.) um uneheliche Kinder zu beseitigen.

4.) um den Geschlechtsverkehr ohne Einschränkung fortsetzen zu können.

Die Gefahr der Übervölkerung der Insel dagegen lag nicht im Bewusstsein der Enganesen, wenn auch — den partikularistischen Verhältnissen entsprechend — in dem unter 2.) angegebenen Standpunkte der Enganesen eine Tendenz, Übervölkerung im eigenen Dorfe zu verhüten, gelegen haben mag. Aus allen angegebenen Gründen spricht jedenfalls unverhohlen die Abneigung gegen die nächsten familiaren und sozialen Pflichten und völliger Mangel des Blickes auf das Volksganze und auf die Zukunft des Volkes.

In diese weltabgeschlossenen Zustände kamen fremde Einflüsse zuerst durch die Bugi. Einige Männer dieses als kühne Seefahrer, Seeräuber und Händler bekannten Volkes landeten als Schiffbrüchige mit ihrem Boot in Engano; mit den Buschmessern, die sie bei sich führten, begannen sie die ersten Handelsbeziehungen mit den Enganesen. Von da an kamen jedes Jahr zwei Boote, von denen das eine bei Pulo Dua, das andere in der Bucht von Kiojo, die noch heute bei den Enganesen „labuan Bugis" heisst, vor Anker ging. Die Bugi blieben jedesmal 3 Monate auf Engano. Ihnen verdanken die Enganesen die eisernen mit Widerhaken versehenen Lanzenspitzen und die Buschmesser, die Kunst des Schmiedens, der Verwendung eiserner Geräte für den Haus- und Bootsbau, sowie die Schnitzereien, mit denen man vor allen die Planken des viereckigen Hauses verzierte. Im übrigen hatte der Verkehr mit den Bugi keine eingreifenderen Veränderungen im Gefolge, im Gegenteil dienten die Bugi nur den ursprünglichen Bedürfnissen der Enganesen.

Vor etwa 40 Jahren kamen vier Niasser, die bei Engano Schiffbruch gelitten, nach der Insel. Von ihnen lernten die Enganesen das Tätowieren. 15 Niasser, die vor etwa 10 Jahren bei Engano strandeten, kehrten bald nach Nias zuruck. Auch sollen vereinzelte Niasser und auch Bataks auf der Insel sich Zeitweise aufgehalten haben als Diener chinesischer Händler. Von diesen Fremden blieben nur wenige dauernd auf Engano, die sich mit Enganesinnen verheirateten; sie gewannen keinen weiteren Einfluss.

Dagegen kam eine neue Zeit fur Engano mit der Ankunft von Francis. Francis brachte als Arbeiter wohl 100 bis 200 Javanen mit deren Zahl durch Tod und Rückkehr in die Heimat sich Zeitweise verminderte, aber durch Rikrutierung aus Java immer wieder angefüllt wurde. Die Javanen waren zu einem grossen Teile verheiratet, ihre Familien kamen mit nach Engano und kehrten mit ihnen in die Heimat zurück. Zum Teil verheirateten sie sich mit Enganesinnen, und als Francis Engano verliess, blieden augeblich 96 Javanen, die mit Enganofrauen verheiratet waren, auf Engano zurück. Durch Francis Einfluss traten mit seinem Kommen auf Engano friedlicher gesicherte Verhältnisse ein. Auch seine Javanen fuhrten sich gut auf. Francis verstand es, sich das Vertrauen der Bevölkerung zu erwerben. Er war bemüht, das Volk kulturell zu heben; doch scheiterte seine Absicht, Schulen einzurichten, an dem Widerstande der Alten, welche fürchteten, ihre Kinder wurden der Sitte der Väter entfremdet, sie »würden ein anderes Volk" werden." Da das Volk keine Häuptlinge hatte, hielt Francis sich an die Ältesten der verschiedenen Dorfschaften. Nun Friede auf der Insel herrschte, gelang es Francis, die Enganesen zu ihren Tischplätzen und Palmengärten überzusiedeln. Am Strande entlang liessen sich leicht wege anlegen und bequeme Verkehrsverhältnisse schaffen. Die Häuser der neuen Dörfer wurden nicht mehr in alten Bienenkorbstil, sondern nach malaiischem Muster gebaut. Auch im Handel leitete Francis die Enganesen an. Er vermittelte den Export der

Landesprodukte durch die damals alle 3 Monate vor Engano anleggenden Schiffe der »Indische Stoomvaart maatschappij." Noch heute stecht Francis auf Engano in gutem Andenken.

Schon zu Francis' Zeiten und von da an bis zur Gegenwart kamen jedoch noch andere Elemente nach für längere oder kürzere Zeit, nämlich malaiische und chinesische Händler. Sie kauften auf Engano vor allem Kopra, dabei bezahlten sie die Enganezen mit Tauschartikeln, mit allerlei Kulturprodukten, Kleidung und Hausgerät. Die Händler gewohten die Enganesen an viele früher nicht gekannte Lebensbedürfnisse da es im Interesse ihres Handels lag, diese Bedürfnisse zu wecken und zu steigern. Dadurch dass die Fremden, die Javanen, Malaier und Chinesen sich vielfach auf Engano festsetzten und sich mit enganesischen Frauen verheirateten, wurden die Lebensverhältnisse der Enganesen nur umso schneller und gründlicher umgestaltet. Da auf Engano die Kinder der Mutter folgen, werden die mit Enganesinnen gezeugten Nachkommen der Fremden von den Enganesen selbst dem enganesischen Volke zugezahlt.

Schon zu Franci's Zeit begannen zunächst die Frauen sich in malaiische Tracht zu kleiden, von den Männern wurde langsamer, und erst durch das energische Eingreifen eines Mantri vor 10 bis 15 Jahren allgemein die malaiische Kleidung angenommen. Noch jetzt kommt es zuweilen vor, dass Männer, wenn sie sich unbeobachtet glauben, nur mit einem Lendentuch bekleidet gehen. Das Hauptnahrungsmittel ist jetzt der durch die Händler eingeführte Reis. Nur in den seltenen Zeiten der Not infolge schlechter Cocosnussernte greift man zu den ursprünlichen Nahrungmitteln. Schweinefleisch wird noch gegessen, wenn auch die Schweine durch den Einfluss der mohammedanischen Malaier bereits aus den Dörfern verschwunden sind. Wichtiger und eingreifender ist aber noch die Veränderung in der ganzen Lebensführung.

Die Enganesen sind nicht mehr an harte Arbeit und rauhe Lebensweise gewöhnt; gut und kräftig gebaut, sind sie doch körperbieh verweichlicht. Gegenüber dem

müksamen Feldbau in der alten Zeit ist die Herstellung der Kopra für den Eintausch des Reises sehr mühelos. Als vor etwa 10 bis 15 Jahren durch einen Mantri der Reisbau auf Engano eingeführt worden war, wurde er bald wieder aufgegeben, weil man — durch die chinesischen Reishändler darin bestärkt oder angeregt — zu der Überzeugung kam, dass man den Reis viel bequemer durch den Tauschhandel bekommen konnte. An sich willig, lenksam und dienstbereit, scheuen die Enganesen das Tragen schwerer Lasten und klagen über die ihnen auferlegte Arbeit, Weg und Steg in Ordnung zu halten.

Aus den ranken, kriegerischen, in häufigen Dorffehden sich bekämpfenden Stämmen ist ein schlaffes, gutmütigharmloses, friedliches Volk geworden. Nur zwei kleine Kriege wurden nach Francis' Weggang geführt. Die alten Gesetze und Rechte haben Wert und Bedeutung verloren. Während früher jede Stammesgenossenschaft mit der Waffe in der Hand zur Selbsthilfe Griff, für ihr wirkliches oder vermeintliches Recht, ist jetzt mit der politischen Selbstständigkeit auch das Gefühl der politischen Verantwortung geschwunden. Bei den alten kriegerischen Zuständen stand den feindlichen Dörfern die eigene Dorfgenossenschaft umso fester geschlossen gegenüber. Statt dieser engen Verhältnisse findet sich jetzt ein bereits weit enwickelter Kosmopolitismus; schon gehen Enganesen selbst als Händler nach Bengkulen und Batavia. Die Bedürfnisse des täglichen Lebens wurden einst im eigenen Dorfe produziert in gemeinsamer Arbeit der Dorfgenossen; an Stelle dieser wirtschaftlichen Selbstständigkeit trat Niedergang der eigenen Produktion und fast völlige wirtschaftliche Abhangigkeit von den fremden Händlern. Der alte Kommunismus ist aufgelöst, der Dorf- und Familienverband ist gelockert. Der Mangel an familiarem und sozialem Pflichtbewusstsein, wie er sich schon in alten Zeiten in der Unsitte des Abtreiben zeigte nahm uberhand; es wird erzählt, dass die Enganesen ihre eigenen Frauen den Fremden anboten. Jedenfalls brachten die

Freizügigkeit und der lebhafte Verkehr mit den Fremden neue Versuchungen und waren nicht geeignet, die sittlichen Zustände und das Bewusstsein der Verantwortlichkeit für die Familie zu heben.

Weniger gegenüber den Malaiern als vielmehr gegenüber den Chinesen haben die Enganesen das Gefühl der Unterlegenheit. Die Chinesen vor allem sind gewiegte Geschäftsleute, die sowohl beim Import als beim Export ihre Geschäfte machen, und sich durch dieses Zwickmühlensystem schnell bereichern; angeblich sind alle Enganesen an die Chinesen verschuldet, einzelne bis zu 200 *f*. Doch haben die Enganesen bereits selbst angefangen, vor allem den Export selbst in die Hand zu nehmen, und bei ihren Reisen nach Batavia haben sie Gelegenheit, den wirklichen Handelswert der Ex- und Importartikel kennen zu lernen. Dass Chinesen enganesischen Mädchen nachstellen, kommt vor; doch sie entgehen nicht der Strafe. Die Enganesen haben eine abergläubische Furcht vor den überlegenen Chinesen. Wenn wir auch das, was ein Enganese über Vergiftung und Behexung durch Chinesen erzählte, wenig glaublich erschien, so verriet doch die Aengstlichkeit, die er zu uberwinden hatte, ehe er erzählte, das Misstrauen und die Furcht gegenuber den Chinesen.

Von sonstigen soziologischen Momenten, die man bei andern aussterbenden Naturvölkern als Ursachen des Aussterbens nachgewiesen oder angenommen hat, können wir auf Engano ausschliessen: Hungersnot, Elend, Selbstmord (kam nur vereinzelt vor), kulturelle Menschenopfer, Kannibalismus, Auswanderung (nur einmal sind 9 Enganesen mit Bugi ausgewandert), Kindermord, Verfall der Religion, schweren politischen Druck, Frohndienst, Kriege mit fremden Völkern, Landberaubung, Verlust des Ansehens der Häuptlinge, Ansiedelung in fremden Gebieten.

Was die *medizinische* Seite des Problems anlangt so muss ich zunächst konstatieren, dass ich inbezug auf Syphilis das Resultat meiner früheren Untersuchungen nur bestätigt ge-

funden habe: Es ist auf Engano keine Syphilis nachzuweisen, auch keine hereditäre. Gerade in diesem wichtigen Punkte ist es mir von grossem Werte, dass meine Beobachtungen mit denen des Dr. Abbott ubereinstimmen. Zu meinem ersten Reisebericht vermeldete ich „einen Fall, den ich als tertiäre Syphilis ansprechen zu müssen glaubte." Ich habe jene Frau jetzt wiedergesehn, und bei ihr eine weit fortgeschrittene Lungentuberkulose feststellen können, sodass jener Defekt des Gaumens jedenfalls als das Produkt eines tuberkulösen zu betrachten ist.

Auch von Gonorrhöe konnte ich diesesmal ebensowenig wie früher etwas Positives nachweisen. Eines Tages wurde mir einem alten Chinesen, der schon zur Zeit von Francis sich auf Engano angesiedelt hatte, mitgeteilt, dass „sakit sabun" vielfach sporadisch und vor 10 Jahren sogar epidemisch auf Engano aufgetreten sei. Als „sakit sabun" wurde mir eine Krankheit bezeichnet mit brennenden Schmerzen beim Urinieren und mit eitrigem Ausfluss aus der Harnröhre. Weitere Erkundigungen ergaben jedoch allerlei Widersprechendes. Ausser meinem Chinesischen Gewährsmanne wusste niemand etwas von jener Epidemie, die vor 10 Jahren geherscht haben sollte. Nach anderer Aussage kommt „sakit sabun", Schmerzen beim Urinieren in der Früchtezeit nicht selten vor. Es ist schwierig, sich bei solchen Widersprüchen ein Urteil zu bilden, doch wäre es von vornherein sicher verkehrt, wollte man „sakit sabun" einfach mit Gonorrhöe übersetzen, da die ungenauen rein symptomatischen Krankheitsbezeichnungen jener Leute sich niemals völlig mit den Bezeichnungen pathologisch-klinischer Diagnostik decken.

Bei 31 Männern konnte ich eine Untersuchung der Urethra mit dem Metallkatheter vornehmen; bei zwei Männern fand ich eine im Ganzen etwas enge Harnröhre, bei dreien ein enges Orificium externum, bei einem eine Verengerung in der Prostatagegend. Sichere Anhaltspunkte für die Diagnose einer alten, ausgeheilten Gonorrhöe konnte ich in keinem Falle gewinnen. Auch bei den Männern, die angaben,

früher an „sakit sabun" gelitten zu haben, konnte ich dabei nichts für Gonorrhöe charakteristisches feststellen, ebensowenig wie durch die mikroskopische Untersuchung des Urethralsekretes bei einem jungen Malaier (einem Witwer, dessen Frau bei der Geburt des ersten Kindes vor etwa einem Jahre starb), welcher vor $1^1/_2$ Jahren „sakit sabun" gehabt hat. Von frischer Gonorrhöe habe ich weder bei der ersten noch bei der zweiten Untersuchungsreise einen Fall gesehen.

Es soll nicht unerwähnt bleiben, dass Gonorrhöe spontan ausheilen kann, und dass der Nachweis, ob früher Gonorrhöe bei einem Manne bestanden hat, oft nicht mehr möglich ist. Es wurde fruchtlos sein. darüber viel zu theoretisieren, ob bei dem Mangel an jeglicher geëigneten Behandlung ein derartig günstiges Resultat völliger Ausheilung bei allen jenen eventuell an Gonorrhöe erkrankten Enganesen anzunehmen ist; es ist theoretisch nicht unbedingt unmöglich, doch wenig wahrscheinlich, denn in der Regel geht eine nicht behandelte akute Gonorrhöe über in eine chronische Gonorrhöe mit allen ihren Beschwerden und Gefahren.

Bei einem Manne konstatierte ich das Fehlen eines Testikels, nebst einer Narbe am Scrotum. Der Mann gab an, als Jüngling habe er an Eiterung des Hodensackes gelitten mit blutigem und eitrigem Ausfluss aus der Harnröhre; ob es sich dabei um einen tuberkulösen oder andersartigen Prozess gehandelt hat, ist nicht mehr zu entscheiden.

Eine Spermauntersuchung der Männer auszuführen, war nicht möglich, ebensowenig wie eine innere Untersuchung der Frauen. Unsere Bemühungen scheiterten an der entschiedenen Weigerung der Bevölkerung. Nur bei einer verständigeren, etwa 35 Jahren alten Frau konnte ich eine innere Untersuchung vornehmen, diese ergab eine starke Atrophie des Uterus. Die Frau hatte in erster Ehe ein Kind, später hat sie einen Abort durchgemacht und seitdem nie wieder konzipiert.

Ein Mittel zur Verhutung von Empfängnis war den Enganesen *nicht* bekannt. Eben weil man kein Präventiv

Mittel kannte, darum griff man zur Abtreibung. Es wurde mir erzählt, dass die Frauen durch die Abtreibung steril wurden, wenn nicht nach dem ersten, dann doch sicher nach den zweiten Male. Ob Abtreibung noch jetzt auf Engano vorkommt, das, entzieht sich der sicheren Beurteilung. Nach Aussagen von Enganesen hat Abtreibung seit dem Eingreifen der Regierung nur vereinzelt und in letzter Zeit überhaupt nicht mehr stattgefunden. Dagegen meint die auf Engano stattionierte malaïsche Hebamme bei ihren allmonatlichen Untersuchungen in vereinzelten Fällen haben wahrnehmen zu können, dass Abtreibung vorgenommen sei. Da die Diagnose der Schwangerschaft in den ersten Monaten — und um solche Fälle handelte es sich ausschliesslich — nicht sicher zu stellen ist, da ausserdem die Hebamme ihre Diagnose nur auf äussere Untersuchungen gründete, entbehrt jedoch ihre Aussage der Zuverlässigkeit.

Während meines Aufenthaltes auf Engano kamen zu meiner Beobachtung: Frambösie, Muskelatrophie, Arteriosklerose, Darmkrankheiten, Pharyngitis, Scabies, Furunkel, Ganglion — die bisher genannten Krankheiten sind für das Aussterben des Volkes höchstens insofern von Bedeutung, als die eine oder andere Krankheit eben doch ein Menschenleben, doppelt wertvoll bei der geringen Volkszahl, fordert; — ferner Tuberkulose und Malaria. Lungentuberkulose konnte ich in drei Fällen feststellen, ausserdem in einem Falle Knochentuberkulose (spina ventosa) mit charakteristischen Narben von Lymphdrüsentuberkulose. Wichtig ist hierbei die bestimmte Versicherung der Enganesen, dass „Bluthusten" auf Engano fruher unbekannt gewesen und erst seit der Berührung mit den Fremden aufgetreten sei.

Die Malaria ist auf Engano — entgegen den Eindrücken bei meiner ersten Reise ausserordentlich verbreitet, das Volk ist durchseucht mit Malaria. Ich habe fünfzig mikroskopische Blutuntersuchungen vorgenommen, und zwar nicht nur bei solchen Leuten, die an »sakit demam" litten, sondern systematisch bei allen, die auf die Station kamen. Bei

46 Leuten konnte ich Malariaplasmodien im Blute direkt nachweisen, danach sind 92 % der Bevölkerung mit Malaria behaftet. Die beiden Moskitenarten, Culex und Anopheles, der Überträger der Malaria, sind überall auf Engano verbreitet. In allen enganesischen Dörfern stehen Gefässe zum Auffangen des Regenwassers, da am Strande kein Quellwasser zu haben ist. Und in diesen idealen Brutstätten für Moskiten konnte ich auch die Larven von Culex und Anopheles überall nachweisen.

Es ist bekannt, dass Malaria Abort verursachen kann; namentlich vom 6. Schwangerschaftsmonat an tritt nicht selten Absterben der Frucht und Frühgeburt ein. Auch scheint die Blutarmut und allgemeine Kachexie infolge von Malaria eine Herabsetzung der Konzeptionsfähigkeit bei manchen Frauen bewirken zu können. So liegt bei der allgemeinen Verbreitung der Malaria auf Engano der Gedanke nahe, dass die Malaria eine wichtige Rolle spielen kann bei dem Auftreten der Unfruchtbarkeit der Ehen. „Sakit demam", bei den Enganesen unter dem namen „eadoho" bekannt, kam auch schon früher auf Engano vor; nach dem Kommen der Fremden und der Übersiedelung an den Strand hat aber die Krankheit bedeutend überhand genommen. Da die Unfruchtbarkeit auch erst nach dieser Zeit auftrat, so gewinnt jener Gedanke an den kausalen Zusammenhang der Malaria und der Unfruchtbarkeit an Bedeutung.

Über die Krankheitsverhältnisse in früheren Zeiten verdanke ich einem Enganesen folgende Mitteilungen: Darmkrankheiten waren in alter Zeit sehr verbreitet, blutige Diarrhöen waren eine häufige Todesursache, bis zur Ankunft der Fremden, die diese Krankheiten zu behandeln verstanden. Doch wird andrerseits mitgeteilt, dass auch die Arbeiter von Francis viel an Darmkrankheiten gelitten hätten. — Eine Pockenepidemie hat vor etwa 40 bis 50 Jahren geherrscht; von woher die Pocken eingeschleppt wurden, ist unbekannt. — Die Pockennarben bei zwei Männern im Alter von 45 bis 50 Jahren beweisen sicher, dass Pocken in früherer Zeit auf

Engano vorgekommen sind. — Cholera soll vor einer Reihe von Jahren durch einen Enganesen von Batavia her übergebracht worden sein, und soll in einem Dorfe innerhalb zweier Tage 4 bis 5 Opfer gefordert haben. Die Säuglingssterblichkeit war gross, doch nicht durch Mangel sondern durch Krankheiten. Wer die Kinderkrankheiten überstand, erreichte gewöhnlich ein hohes Alter, und nicht so häufig wie jetzt starben die Menschen in den mittleren Lebens-Jahren.

Opium wird auf Engano nicht geracht, auch Trunksucht ist unbekannt, wenn auch, wie man mir mitteilte, Spirituosen durch Chinesen eingeführt werden.

Die Trinkwasserverhältnisse in den enganesischen Dörfern sind ausserordentlich schlecht. In den Bergen sprudelt das beste Quellwasser, doch am Strande ist wenig Wasser zu finden, und dieses wenige Grundwasser ist vor allem in der trockenen Zeit infolge der Nähe des Meeres brackig und durch den Korallengrund stark kalkhaltig. Das Regenwasser ist wegen der schon oben erwähnten Beziehungen zu den Moskiten und zur Malaria zu verwerfen.

Bei der Beurteilung der Wohnungs-, Nahrungs- und Kleidungsverhältuisse der Enganesen den Masstab europäischer Anschauungen über Hygiene anlegen zu wollen, wäre sicher nicht richtig. Man muss sich in seiner Beurteilung richten nach den Lebensverhältnissen, in denen ein Naturvolk am besten gedeiht. Wenn der Schlafraum des Rundhauses auch in keiner Weise europäischen hygienischen Anforderungen entsprach, so bot er doch jedenfalls durch den Rauch, der nur durch die runde Thür seinen Ausweg fand, gegen die vor allem Abends und Nachts schwärmenden Moskiten vorzüglichen schutz. Die modernen malaischen Häuser mit ihren schlecht gefügten Bretterwänden, Thür-und Fensteröffnungen bieten dagegen keinen Schutz gegen die Moskiten. — Die Annahme der malaiischen Bauweise, der Tracht und der Reisnährung bedeutet in kultureller Beziehung unbedingt einen Fortschritt, aber darum noch nicht

in hygienischer. Im Gegenteil schient mir die Veränderung in Wohnung, Nahrung und Kleidung, im Zusammenhang mit dem Aufgaben der alten kriegerischen Weise und der schweren Feldarbeit durch Verweichlichung zur Verminderung der Widerstandskraft gegen gesundheitsschädliche Einflüsse geführt zu haben.

Für die Betrachtung des Problems unter *biologischem* Gesichtspunkte geben die als Anlagen beigefügten Tabellen das verarbeitete, die ganze Bevölkerung Enganos umfassende Material [1]) (Tabelle I a, b, c, II a und b). Die Thatsache der Kinderlosigkeit vieler enganesischer Familien ist bereits erwähnt. Es handelt sich im folgenden zunächst um die Untersuchung der Frage, ob die Inzucht, die Heirat Blutsverwandter, die Ursache der Kinderlosigkeit ist. Eine Antwort auf diese Frage kann man finden, wenn man feststellen kann, wie die Verhältnisse liegen in den Familien, in denen enganesisches Blut mit fremdem Blute gemischt ist.

Ein Blick auf die Tabellen lehrt nun, dass die Familien ungemischten enganesischen Blutes zu 60,8 % kinderlos sind (Tabellen I a, b, c), dagegen die Familien gemischten Blutes nur zu 42,3 % (Tabelle II b, D). Verhältnisse bei den Mischfamilien liegen günstiger, daraus könnte man schliessen wollen: *also ist die Kinderlosigkeit eine Folge der Inzucht.* Aber der Prozentsatz der Kinderlosigkeit in den Mischfamilien ist noch enorm hoch. Wäre die Inzucht die ausschliessliche Ursache der Unfruchtbarkeit, dann wäre nach Beseitigung der Inzucht durch Mischung mit fremdem Blute alsbald ein bedeutend niedrigerer Prozentsatz an kinderlosen Familien zu erwarten. Da aber in den Mischfamilien, also trotz der Beseitigung der Inzucht, die Kinderlosigkeit so

---

1) Anm: Bei der Aufstellung der Tabellen I a, b, c und II a und b wurden nicht nur die gegenwärtig auf Engano vorhandenen Ehepaare, sondern auch die Witwer und Witwen, sowie die geschiedenen Männer und Frauen berücksichsigt, ferner auch die gestorbenen und die in den nächsten Monaten zu erwartenden Kinder.

In der Tabelle III (Volkszählung November 1904) sind dagegen natürlich nur die Lebenden aufgeführt.

stark verbreitet ist, erklärt eben die Inzucht *allein* nicht die Unfruchtbarkeit der rein enganesischen Familien, es müssen andere Faktoren wenigstens *mit*gewirkt haben.

Innerhalb der reinenganesischen Familien ist die Kinderlosigkeit in den fünf Sippen, Kaauno (I), Kaarubi (II), Kaitora (III), Kaahoa (IV), Kahoruba (V) auffallend gleichmässig verteilt, wie die Tabelle I c, besonders deutlich die Zusammenstellung 2 zeigt. Bei der starken Vermischung aller Sippen (Tabelle I b) kann das nicht wundernehmen. Die innige gegenseitige Verwandtschaft aller Sippen findet vielmehr eben auch darin ihren Ausdruck, dass die Schädigungen alle Sippen, das ganze Volk gleichmässig trafen.

Es wäre von Interesse zu wissen, wie die Verhältnisse liegen bei den rein Malaiïschen und rein Chinesischen Familien, die sich auf Engano angesiedelt haben. Es sind jedoch nur zwei Malaiïsche und eine Chinesische Familie ansässig, mit je einem Kinde. Da auch die drei batakschen Lehrersfamilien erst seit kurzem auf Engano stationiert sind, so sind von dem geringen Material keine Aufschlüsse zu erwarten.

Von einem Missverhältnis in der Zahl der Männer und der Frauen im dem Sinne, dass zu wenig Frauen vorhanden gewesen seien, kann im Blick auf die alten Zeiten nicht die Rede sein. Vielmehr kann man aus dem Umstande, dass eine grosse Anzahl von eingewanderten Männern sich mit enganesischen Frauen verheiratete, auf das Gegenteil schliessen. Dagegen fehlt es gegenwärtig an heiratsfähigen Frauen, sodass 20 heiratswillige Enganesen (11 junge Männer und 9 Witwer, s. Tabelle III) keine Frau nehmen können.

Es gilt den Enganesen als das Normale, sich zu verheiraten, doch kam Ehelosigkeit bei Männern und Frauen vereinzelt vor. Von den 17 unverheirateten Männern in der Tabelle III sind zwei alte Männer „freiwillig" ledig geblieben, vier mussten wegen körperlicher Gebrechen unverheiratet bleiben. Unter den vier unverheirateten Frauen sind zwei alte Frauen, die angeblich freiwillig ledig blieben. Dass enganesische Frauen aus Abneigung gegen die Männer des eigenen Volkes

fremde Männer bevorzugten, das wurde von einem Malaier behauptet, es entzieht sich aber der Nachforschung. Wie im ersten Reisebericht erwähnt, ist nach Ausübung der Geschlechtsfunktion normal. Dass zu häufig ausgeführter Coitus die Qualität des Sperma herabsetzen und wenigstens zeitweise Impotenz verursachen kann, ist sicher, aber es ist schwierig, wenn nicht unmöglich, einen Einblick in diese Verhältnisse zu bekommen. Wenn auch die Enganesen jetzt früher heiraten wie in alten Zeiten, so kann man doch zumal im Hinblick auf die geschlechtliche Frühreife tropischer Völker nicht sagen, dass die Verheiratung in zu jugendlichem Alter geschieht. Von einer Überbürdung der Frauen konnte in der alten Zeit eher die Rede sein als in den Zeiten des Niederganges. Dass zu lange fortgesetztes Säugen der Kinder die Konzeptionsfähigkeit einer Frau herabsetzen kann, ist nicht von der Hand zu weisen, es sei darum erwähnt, dass die enganesischen Frauen auch jetzt noch ihre Kinder zwei Jahre lang und länger, bis zum Eintritt einer neuen Schwangerschaft zu stillen pflegen. Aus dem letzten Satz geht schon hervor, dass langes Säugen die Konzeptionsfähigheit, wenn auch herabsetzt, so doch nicht aufhebt. — Es liegt in der Natur der Sache, dass die Erforschung mancher Verhältnisse, die unter den biologischen Gesichtspunkt fallen, besonders grossen Schwierigkeiten begegnet.

Dieser Zusammenstellung des unter soziologischen, medizinischen und biologischen Gesichtspunkten geordneten Materials mögen nun die allgemeinen Ausführungen eines Fachmannes, des Herrn Professors Thilenius, über das Problem des Aussterbens der Naturvölker unter der Berührung mit der Kultur folgen. Nach Ausschaltung der Ursachen, die auf medizinischem Gebiet liegen, können die Gründe für das Aussterben der Naturvölker zunächst soziologische sein. „Der Verkehr »mit den Europäern und die Erweiterung des Gesichtskreises »der Eingebornen führt zu einer vollständigen Umwandlung im »täglichen Leben, Sitten und Gebräuchen, die in ihrer Ge»samtheit für den Eingebornen das Zusammenstürzen des Alten,

»eine ungewisse Zukunft, die Vernichtung der Stetigkeit und »damit das Gefühl täglicher Unsicherheit im sozialen Stande »mit sich bringt. — Das Aufhören des bisherigen, wenn auch »noch so leichten Zwanges zur Arbeit lässt die Leute sehr »leicht verlumpen und das Gefühl der Verpflichting gegen- »über der Familie und der kommunistischen Wirtschaft »vergessen. Die Familie selbst wird durch die Europäisierung »mehr oder weniger betroffen. Bisher arbeitete einer für »den andern, wirtschaftliche Bedürfnisse wurden in gemein- »samer Arbeit erzeugt und verwertet, an die wirtschaftliche »Organisation knüpfte sich eine rechtliche und soziale. Die »Auflösung des bisherigen Zustandes muss zu einer wenn »auch vorübergehenden Proletarisierung führen. Auch hier »äussert sie sich in einer Abnahme des Pflichtgefühles gegen- »über der Familie, in einer Verschärfung oder dem ersten »Hervortreten des Individualismus."

»Eine weitere Seite des Problems ist die rein biologische. »Wir kennen Erscheinungen der Inzucht, d. h. der Heirat »Blutsverwandter aus den verschiedensten Zeiten der Ge- »schichte; ich erinnere an die Familie der Ptolemäer und »Seleukiden, die wohl die bekanntesten Beispiele bieten. Es »ist nun unzweifelhaft, dass ein gewisses Mass von Inzucht »erforderlich ist, um überhaupt einen Typus zu schaffen »und zu konservieren. Wir wissen auch, dass Inzucht bei »absolut gesunden Individuen lange Zeit ohne Schaden ertragen »werden kann; diese Grenze kann sehr wolh jetzt bei vielen »Naturvölkern erreicht sein. Nimmt man folgendes an: Jeder »von uns hat Vater und Mutter, die wieder Vater und Mutter »haben; baut man in dieser Weise von einem Individuum »ausgehend die sogenannte Ahnentafel auf, so habe ich in »der ersten Generation zwei, in der dritten acht u. s. w. »Vorfahren, in der 10. Generation sind es 1024; nimmt »man ferner an, man hätte auf einer Insel, die von jedem »Verkehr nach aussen abgeschlossen ist und ständig von »1000 Einwohnern bewohnt ist, rechnet man weiterhin die »menschliche Generation nur zu 30 Jahren, so muss selbst-

»verständlich nach Ablauf von 300 Jahren die ganze Bevöl- »kerung von 1000 Individuen in sich blutsverwandt sein. »Unzweifelhaft ist die Geschichte der Naturvölker in ihren »jetzigen Wohnsitzen eine sehr viel längere, wir haben also »auf jeder Insel oder gleichwertigem Gebiet mit insularer »Abgeschlossenheit gegen die Aussenwelt eine eminent bluts- »verwandte Bevölkerung. Wir wissen ferner, dass Inzucht »idealer Individuen zwar nicht die Qualität der Nachkom- »menschaft heruntersetzt, wohl aber die Quantität, d. h. bei »Inzuchtsvölkern nimmt die Reproduktionskraft ab. Ein »solches Volk muss auch bei völliger Gesuntheid schliesslich »aussterben. Lange noch ehe dieser Moment erreicht ist, »muss durch die fortwährende Inzucht eine hochgradige »Spezialisierung eingetreten sein, die einen hohen Grad der »Anpassung an die lokale Umgebung darstellt mit ent- »sprechender Herabsetzung der Anpassungsfähigkeit an eine »neue Umwelt, mag diese nun physikalisch sein oder sich »als soziologische darstellen lassen".

»Bringt man nun in diese Bevölkerung eine europäisierende »Umwelt, so müssen die Schädigungen mit vielfacher Kraft »wirksam werden, und die bisher als ideal angenommenen »Individuen sich qualitativ verschlechtern. Kommen diese »an sich schon auf Inzucht basierenden Individuen zur Fort- »pflanzung, so muss mit grosser Gewalt eine rapide Ver- »schlechterung eintreten, da die Inzucht notorisch schlechte »Qualitäten ebenso addiert wie gute. Wie erhalten also ein »sehr rasch degenerierendes Volk, das seine Unfähigkeit zum »Widerstand gegen schädliche Einflüsse aus der alten Zeit »beibehalten hat und daneben die an sich infolge der alten »Inzucht schwache Reproduktion."

Ich möchte diesen Ausführungen noch folgende Erwägung hinzufügen: Wenn ein Volk in ein fremdes Gebiet mit völlig fremden Lebensbedingungen einwandert, dann ist es ein uns fast selbstverständlich erscheinendes Schauspiel, dass viele Menschen dabei zugrunde gehen. Erst im Laufe mehrerer Generationen bildet sich ein Volk, das durch

Anpassung an die neuen Lebensbedingungen fähig ist, in dem neubesiedelten Gebiet zu leben und zu gedeihen. Dasselbe Schauspiel kann sich aber auch abspielen, wenn ein Volk in seinen alten Wohnsitzen von einer fremden Kultur überflutet und unter neue Lebensbedingung gezwungen wird. Die Veränderung der Lebensbedingungen und die Schwierigkeit der Anpassung sind in beiden Fällen prinzipiell und praktisch dieselben. Speziell für die Erklärung der Unfruchtbarkeit habe ich schon in meinem ersten Berichte auf jene eigentümliche Analogie in der Tierwelt hingewiesen: „Der zivilisierte Mensch und das Haustier — aber nur diese — zeigen eine ausserordendliche Anpassungsfähigkeit an die frendartigsten Verhältnisse; Naturvölker und Tiere der Wildnis sind dagegen ausserordentlich empfindlich gegen Veränderung ihrer Lebensgewohnheiten, und gerade die Unfruchtbarkeit is das auffallendste Symptom dieser Empfindlichkeit."

Suchen wir uns nun aufgrund des verarbeiteten Materials und der theoretischen Erörterungen eine einheitliche Anschauung über die Ursachen des Aussterbens der enganesischen Bevölkerung zu bilden.

Vor Francis' Zeiten, vor 1870, war trotz der Inzucht, trotz der Kriege, trotz der Abtreibung, trotz mancherlei Krankheiten keine Rede von einer Abnahme der Bevölkerung. Immerhin, hätten Krieg, Krankheit und die Unsitte des Abtreibens in alter Zeit nicht die Zunahme der Bevölkerung in Schranken gehalten, so würde ein numerisch stärkeres Volk den eindringenden Schädlichkeiten gegenüber gestanden haben; insofern kann man sagen, dass die alten Zustände indirekt beigetragen haben zum Niedergange des Volkes.

Nach den Jahre 1870, nach dem Eintreten lebhafter Beziehungen zu den eingewanderten Fremden, nach dem Verlassen der alten Wohnplätze in den Bergen nach der Übersiedelung an den Strand, nach dem Aufgeben der alten und der Annahme der neuen Lebensweise unter dem Einflusse einer höheren Kultur begann das Aussterben des Volkes, zunächst eine Zunahme der Sterblichkeit der vorhan-

denen Bevölkerung, erst später die Unfruchtbarkeit der Ehen.

Die Enganesen waren ein hochdifferenziertes, ausgesprochenes Inzuchtsvolk, das sich im Laufe der Jahrhunderte den speziellen klimatischen und wirtschaftlichen Verhältnissen der Insel, ganz speziell in den Bergen, vorzüglich angepasst hatte. Von schädlichen Folgen der Inzucht war bein Eintritt der neuen Zeit noch nichts zu spüren, und vielleicht noch lange Zeit wären die Gefahren der Inzucht, die Verminderung der Reproduktionskraft, ausgeblieben. Da kam die neue Zeit. Die hochgradige Differenzierung und Anpassung an die speziellen enganesischen Verhältnisse zeigten ihre Kehrseite, die Unfähigkeit der Anpassung an die neuen Lebensbedingungen. Wäre dieser schnelle Eintritt der tiefgreifenden Aenderung der Gesamtheit der Lebensbedingungen an sich schon genügend gewesen, den Untergang des Inzuchtsvolkes zu besiegeln, so kamen nun noch Krankheiten hinzu, die das Volk dezimierten, vor allem eine starke Überhandnahme der Malaria und das erste Auftreten der Tuberkulose. Dass die Krankheiten so allgemein auftraten, und dass die Krankheiten so vernichtend wirken konnten, das hat beides seinen gemeinsamen Grund wiederum in der Veränderung der ganzen Lebensweise, die zur Verweichlichung und dadurch zur Herabsetzung der Widerstandskraft gegen gesundheitschädliche Einflüsse führte, sowie in der durch die hochgradige Differenzierung bedingten Unfähigkeit zu einer schnellen Anpassung an diese Veränderungen der Lebensweise. Bezonders die Malaria fand durch die Veränderung der Lebensverhältnisse die günstigsten Bedingungen für eine ausserordentliche Auswirkung.

Durch das rasche Dahinsterben der vorhandenen Bevölkerung wurden die Beziehungen der Blutsverwandtschaft in diesem an sich schon eminent blutsverwandten Volke sehr schnell bedeutend engere und die Folgen der Blutsverwandtschaftsheirat, der Inzucht, die sonst wohl noch lange ausgeblieben wären, traten nun fast plötzlich im ganzen Volke hervor in der innerhalb einer Generation auftretenden allge-

meinen Herabsetsung der Reproduktion. Doch findet die nunmehr auftretende Unfruchtbarkeit ihre Erklärung nicht durch die Inzucht allein, wie der hohe Prozentsatz der Kinderlosigkeit in den Mischfamilien zeigt. Aus den analogen Verhältnissen in der Tierwelt geht hervor, dass die Veränderung der Lebensbedingungen auch direkt die Ursache der Unfruchtbarkeit sein kann. Welche Rolle speziell der Malaria, als einem mit der Veränderung der Lebensverhältnisse auf engste verbundenen Faktor, für die Erklärung der Unfruchtbarkeit zufallen kann, darauf habe ich oben bereits hingewiesen. Während die enganesischen Frauen, die sich mit Fremden verheirateten, der Wirkung der Inzucht entzogen wurden, wurden sie in derselben Weise wie ihr ganzes Volks von der Veränderung der Lebensbedingungen getroffen; und gerade dadurch scheint mir zunächst für die Mischfamilien, dann aber auch für das ganze Volk erwiesen, dass die Veränderung der Gesamtheit der Existenzbedingungen eine Hauptursache auch der Unfruchtbarkeit der Ehen ist.

Wir haben somit gefunden, dass der Niedergang des enganesischen Volkes nicht durch eine einzige Ursache bedingt zu erklären ist sondern durch die Verkettung von einer Reihe von verschiedenen Umständen, die sich in verhängnisvoller Weise in die Hände arbeiteten, nämlich: die alte Inzucht und Isolierung des Volkes, die dadurch bedingte hochgradige Differenzierung und Spezialisierung mit ihrer Kehrseite, der Unfähigkeit der Anpassung an die neuen Verhältnisse, die Veränderung der Gesamtheit der Lebensverhältnisse, die Verweichlichung, die Herabsetzung der Widerstandskraft gegen gesundheitsschädliche Einflüsse, Krankheiten, speziell die Malaria.

Das Symptom des schnellen Dahinsterbens der Vorhandenen Bevölkerung und das Symptom der Herabsetsung der Reproduktion finden beide in derselben Verkettung von Umständen ihre Erklärung.

Uber die Massnahmen, die im allgemeinen in betracht kommen, um den Rest eines aussterbenden Naturvolkes vorm

völligen Untergange zu retten, bemerkt Herr Professor Thilenius zunächst in soziologischer Beziehung: „Sache der Regierung ist es, möglichst konservativ aufzutreten, die »Auflösung des Kommunismus hintanzuhalten, die Arbeitsfäh- »higkeit zu erhalten und auf jeden Fall dem Eintritt fakultati- »ver Arbeitslosigkeit entgegenzutreten." Vom biologischen Gesichtspunkt aus als das einzige Mittel bezeichnet Herr Professor Thilenius die auch von mir im ersten Berichte vorgeschlagene Infuhr frischen, absolut ortsfremden Blutes und knüpft daran folgenden Erörterungen: „Unzweifelhaft »wird damit die Auflösung des alten Volkstums beschleunigt, »aber das Volk als solches wenigstens wird erhalten. Im- »merhin kann eine solche Massregel für sich allein nicht »wirksam sein. Mit der Einführung fremder Frauen werden »wirtschaftliche und soziale Verhältnisse so gründlich geän- »dert, dass der Wunsch zur Erzielung von Nachkommen »Einbusse leiden muss; es ist daher im Interesse dieser »Nachzucht, die Monogamie, welche die günstigsten Be- »dingungen bietet, mit allen verfügbaren Mitteln zu fördern. »Ausserdem aber muss der Staat zu erkennen geben, dass »er auf die Nachkommenschaft Wert legt; es geschieht »dies am zweckmässigsten durch ein Prämiensystem, welches »aber nicht Neugeborne trifft, denn diese können nach »Zahlung der Prämie eventuell als unbequem bei Seite ge- »schafft werden oder vertauscht werden; die Prämien sind »vielmehr nur zu zahlen für halbwüchsige Kinder, welche »die weitaus grössere Garantie des Fortlebens bieten. Die »Prämie selbst wird zweckmässig nach der Zahl der Halb- »wüchsigen abgestuft und ergiebt sich vielleicht in Form »von Landzuweisung für die vermehrte Familie im Rahmen »des Kommunismus oder in Steuerbefreiung u. s. w. Nebenher »ist für Verminderung der Säuglingssterblichkeit Sorge zu »tragen, für hygienische Kleidung, Abhaltung von Schädlich- »keiten in der Wohnung, Ernährung, Krankheiten, Genuss- »mitteln."

Was die speziellen enganesischen Verhältnisse anlangt,

so ist für die zweckmässige Leistung der Geburtshilfe und die Bekämpfung der Säuglingssterblichkeit durch die Stationierung einer Hebamme bereits das Nötige geschehen. Dass die Regierung das Volk seit Jahren zur Wiederaufnahme der alten Feldarbeiten (Tarobau) und zu den Arbeiten im Dienste des Gouvernements (Instandhaltung der Wege, Brücken und Passantenhäuser) anhält, entspricht durchaus der Forderung nach Beschaffung von Arbeitsgelegenheiten. Die Wierderaufnahme des Feldbaus bedeutet ausserdem eine massvolle, gesunde Rückkehr zu alten Verhältnissen und macht das Volk wieder unabhängiger von den Händlern und eventuellen Kopramissernten.

Im übrigen sind wohl noch folgende praktische Vorschläge in Erwägung zu ziehen:

1). Rücksiedelung der ganzen enganesischen Bevölkerung in die Berge. Eine völlige Rückkehr zur alten Lebensweise ist ausgeschlossen; das Aufgeben der neuen Lebensweise, an die das Volk sich gewöhnen begonnen hat, würde auch nur neue Gefahr bringen. Doch die Rückkehr in die Berge ist im Blick auf die Malaria und die Trinkwasserverhältnisse dringend geraten.

2). Systematisch durchgeführte Chininverabreichung an die Bevölkerung (nicht nur an die offenkundig Malariakranken) unter staatlicher Kontrole, und Sorge für moskitensichere Wohnungen.

3). Ansiedelung von 10 bis 20 Familien, je nach der Zahl der in ihnen vorhandenen heiratsfähigen Töchter, aus einem tremden Volke. So können zunächst durch Verheiratung jener 20 heiratsfähigen Enganesen 20 neue Familien gegründet werden. Es ist erwünscht, dass mit diesen erwachsenen Mädchen auch jüngere Geschwister mitkommen, so wird sich die Mischung der heranwachsenden enganesischen Jugend (41 Knaben, 29 Mädchen, s. Beilage III) später allmählich von selbst vollziehen. Die Kolonisten müssen ebenfalls in den Bergen angesiedelt werden. Ohne eine Besserung der Existenzbedingungen, wie sie durch die

Ausführung der Rücksiedelung in die Berge angebahnt werden kann, würde der Erfolg der Ansiedeling von Kolonisten in Frage gestellt werden. Die Regierung trägt dafür Sorge, dass Enganesen sich in Zukunft nur mit den Ansiedlern verheiraten, und dass die sittlichen Gefahren der Einführung von Frauen durch strenge Betonung der Monogamie vermieden werden. Da der Plan der Ansiedelung von christlichen javanischen Familien auf Schwierigkeiten gestossen ist, kämen nunmehr batakache Familien in betracht.

4.) Aussetzung von Prämien auf halbwüchsige Kinder. Als dem Sinne der Enganesen am meisten entsprechend wäre vielleicht eine teilweise, mit der Zahl der halbwüchsigen Kinder graduell zunehmende Befreiung von den Gouvernementsdiensten (Wegebau etc.) zu empfehlen. An diesen Prämien solten auch die zur Ansiedelung kommenden Familien gleichen Anteil bekommen.

Da vorauszusehen ist, dass die Ausführung der vorgeschlagenen Massregeln eine Menge von Aufgaben und Schwierigkeiten mit sich bringen wird, ist die Stationierung eines Europäers, also eines Missionars, auf Engano eine wichtige Voraussetzung aller Massnahmen.

Anlage I*a*.

Familien ungemischten enganesischen Blutes.

Zusammenstellung nach den Dörfern.

	Gesamtzahl der Familien.	Ohne Kinder		Mit Kindern	
			%		%
Pulo Satu	9	9	100	0	0
Barakiui	23	9	39,1	14	60,9
Abeha	4	3	75	1	25
Kiojo	15	6	40	9	60
Pohanuma	6	5	83,3	1	16,7
Lehaleha	13	9	69,2	4	30,8
Kabahaiko	12	8	66,7	4	33,3
Berhao	15	6	40	9	60
Karakua	17	8	47	9	53
Kampong baru	13	8	61,5	5	38,5
Kopokopo	17	13	76,5	4	23,5
Beloha	12	7	58,3	5	41,7
Kiaha	10	6	60	4	40
Ubii	6	4	66,7	2	33,3
Kekuba	17	13	76,5	4	23,5
Pulo Dua	17	10	66,7	5	33,3
Sa	204	124	60,8	80	39,2

Anlage I*b*.

Familien ungemischten enganesischen Blutes.

Mann aus	Frau aus	Gesamtzahl der Familien.	Kinderlos.		MIT KINDERN.								
			0	%	1	2	3	4	5	6	7	Sa	%
Sippe I,	Sippe I	6	5	83,3		1						1	16,7
„ I,	„ II	16	9	56,2	4	2			1			7	43,8
„ I,	„ III	8	5	62,5	1				1	1		3	37,5
„ I,	„ IV	3	0	0	1	1				1		3	100
„ I,	„ V	—	—	—								—	—
Sippe II,	Sippe I	10	6	60		2			2			4	40
„ II,	„ II	14	10	71,4	1			1			2	4	28,6
„ II,	„ III	3	2	66,7	1							1	33,3
„ II,	„ IV	35	21	60	5	5		2	1	1		14	40
„ II,	„ V	1	1	100								0	0
Sippe III,	Sippe I	7	5	71,4		1				1		2	28,6
„ III,	„ II	5	3	60	2							2	40
„ III,	„ III	1	0	0	1							1	100
„ III,	„ IV	4	2	50	1	1						2	50
„ III,	„ V	1	1	100								0	0
Sippe IV,	Sippe I	1	0	0	1							1	100
„ IV,	„ II	29	15	51,7	8	3	3					14	48,3
„ IV,	„ III	4	3	75						1		1	25
„ IV,	„ IV	17	13	76,5	2	2						4	23,5
„ IV,	„ V	10	7	70	1	2						3	30
Sippe V,	Sippe I	—	—	—								—	—
„ V,	„ II	4	3	75	1							1	25
„ V,	„ III	—	—	—								—	—
„ V,	„ IV	18	9	50	3	3	1	2				9	50
„ V,	„ V	7	4	57,1	1	2						3	42,9
	Sa	204	124	60,8	34	25	4	5	5	5	2	80	39,2

Anlage Ic.

Familien ungemischten enganesischen Blutes.

Zusammenstellung 1.

	Gesamtzahl der Familien.	Ohne Kinder		Mit Kindern	
			%		%
Männer aus Sippe I	33	19	57,6	14	42,4
» » » II	63	40	63,5	23	36,5
» » » III	18	11	61,1	7	38,9
» » » IV	61	38	62,3	23	37,7
» » » V	29	16	55,2	13	44,8
Sa	204	124	60,8	80	39,2

Frauen aus Sippe I	24	16	66,7	8	33,3
» » » II	68	40	58,8	28	41,2
» » » III	16	10	62,5	6	37,5
» » » IV	77	45	58,4	32	41,6
» » » V	19	13	68,4	6	31,6
Sa	204	124	60,8	80	39,2

Zusammenstellung 2.

Männer und Frauen aus Sippe I	57	35	61,4	22	38,6
» » » » » II	131	80	61,1	51	38,9
» » » » » III	34	21	61,8	13	38,2
» » » » » IV	138	83	60,1	55	39,9
» » » » » V	48	29	60,4	19	39,6
Sa	408	248	60,8	160	39,2

Anlage II*a*.

Familien gemischten Blutes.

A. Mischung enganesischen Blutes mit fremdem nur in der *letzten* Generation.

Frauen stets Enganesinnen.

	Gesamtzahl der Familien.	Kinderlos		Mit Kindern	
			%		%
Frau Enganesin, Mann Malaier	20	10	50	10	50
» » , » Chinese	6	2	33,3	4	66,7
» » , » Javane	3	0	0	3	100
Sa	29	12	41,4	17	58,6

B. Mischung enganesischen Blutes mit fremdem nur in der *vorletzten* Generation.

In der vorletzten Generation die Frauen stets Enganesinnen; ihre Kinder, Söhne oder Töchter stets mit enganesischem Mann bzw. Frau verheiratet, oder untereinander verheiratet.

1.) nur von *einer* Seite Beimischung fremden Blutes.

vorletzte Generation	letzte Generation	Gesamtzahl der Familien	Kinderlos		Mit Kindern	
				%		%
Frau Enganesin, Mann Malaier	deren Kinder (Sohn oder Tochter) mit Enganesen verheiratet.	6	3	50	3	50
» » , » Chinese		4	2	50	2	50
» » , » Javane		3	2	66,7	1	33,3
» » , » Bugi		1	0	0	1	100
Sa		14	7	50	7	50

2.) von *beiden* Seiten Beimischung fremden Blutes.

Frau Enganesin, Mann Malaier » » , » Chinese	deren Sohn deren Tochter	1	0	0	1	100
Frau Enganesin, Mann Chinese » » , » Malaier	deren Sohn deren Tochter	2	1	50	1	50
Frau Enganesin, Mann Javane » » , » Javane	deren Sohn deren Tochter	1	1	100	0	0
Sa		4	2	50	2	50

Anlage II*b*.

Familien gemischten Blutes.

C. Mischung enganesischen Blutes mit fremdem in der letzten und vorletzten Generation.

Vorletzte Generation.	Letzte Generation.	Gesamtzahl der Familien.	Kinderlos.		Mit Kindern.	
				%		%
Frau Enganesin, Mann Malaier	Deren Tochter verheiratet mit Chinesen	3	1	33,3	2	66,7
» » , » Chinese	» » » » »	1	0	0	1	100
» » , » »	» » » » Malaier	1	0	0	1	100
Sa		5	1	20	4	80

D. Mischung enganesischen Blutes mit fremdem überhaupt.

Zusammenstellung der Tabellen A, B 1, B 2 und C.

	Gesamtzahl der Familien.	Kinderlos.		Mit Kindern.	
			%		%
Tabelle A	29	12	41,4	17	58,6
Tabelle B 1	14	7	50	7	50
Tabelle B 2	4	2	50	2	50
Tabelle C	5	1	20	4	80
Sa	52	22	42,3	30	57,7

Anlage III.

Volkszählung. November 1904.

	Männer.				Frauen.					Kinder		Sa	Heiratsfähige.			
	Ehemänner.	Witwer.	Geschieden.	Unverheiratet.	Ehefrauen.	Mit Nicht-Enganesen verheiratet.	Witwen.	Geschieden.	Unverheiratet.	Knaben.	Mädchen.		Witwer.	Junge Männer	Summa.	Mädchen.
Pulo Satu	5	1	1		5	1	3		1	1	2	20				
Barakiui	13	3	1	3	13		8			6	6	53	2	2	4	
Abeha	3			2	3			1				9				
Kiojo	8				8		5	1	1	2	2	27				
Pohanuma	4		1		4		1	1				11	1		1	
Lehaleha	9	2		3	9	1	1			1	4	30	1	2	3	
Kabahaiko	7	1			7		2			1	4	22				
Berhao	9	4		1	9		5		1	6	1	36	2	1	3	1
Karakua	16	1	1	1	16	2	1			10	3	51	2	1	3	
Kamp. baru	11	1		3	11	1	3		1	5	3	39	1	3	4	1
Kopokopo	13	1	1	2	13	2	4	1		1	1	39		2	2	
Beloha	8	3	1		8	4	2			2		28				
Kiaha	7	5			7		1					20				
Ubii	3	2	1		3	1	1			5	2	18				
Kekuba	7	5		1	7	4	4			1	1	30				
Pulo Dua	8	2		1	8		5					24				
Sa	131	31	7	17	131	16	46	4	4	41	29	457	9	11	20	2

Malaier	10	2		2	4						1	19
Chinesen	8			4	1					1		14
Dajaks	1			1								2
Javanen	1											1
Sa	20 *	2		7	5 **					1	1	36

*). Davon 16 mit enganesischen Frauen verheiratet.

**). Davon eine mit einem Malaier in Benkulu verheiratet.

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR

J. P. MOQUETTE.

Met 2 platen.

De munten van Nederlandsch Indië, in Nederland geslagen tijdens de Bataafsche Republiek en het Koningrijk Holland.

Aangezien bovengenoemde twee tijdperken in de Geschiedenis van Nederland en van Nederlandsch Indië, niet streng te scheiden zijn, daar ze voor het moederland, en de Kolonie niet samen vallen; alsmede omdat van de te behandelen munten, slechts een paar jaargangen in den tijd van het Koningrijk Holland vallen, die echter wat het type betreft nog geheel gelijk zijn aan de munten der Bataafsche Republiek; zoo vond ik het overzichtiger indien beide periodes werden te samen gevat.

Eigenaardig is het, dat omtrent alles wat met de uitgifte etc. der munten op plaat IX en X Nos 222—244 in verband staat, nog zoo vele onjuiste voorstellingen in de Numismatische werken voorkomen. De eenigste die ter zake de waarheid nabij komt, is Mr. L. W. A. Besier, in zijn Geschiedkundige aanteekeningen, die den Catalogus van het Munt-Kabinet van 's Rijks munt voor af gaan (zie pag. 15 e.v.).

In het Nederlandsch Indisch Plakaatboek XIIIe deel lezen we op bladz. 617, onder dato 19/22 April 1803, het volgende:

„Door den heer de Mist [1]) bedeeld zijnde, dat 's lands „oorbaar hem verbieden aldaar te doen ontscheepen hondert „duizend guldens, klinkende specie, *voor de Caab gedestineerd*, „en zijn Edele dezelven ten dienste van de Indische kas „zoude afsenden, en deze somma alhier aangebracht zijnde, „in heele, halve, quart, agtste en zestiende guldens, en heele „en halve duiten, *zo is goedgevonden en verstaan die munt „bij een daartoe intestellen publicatie alhier en op de onder- „scheiden buiten comptoiren gangbaar te verklaaren, dog de „duiten voor eerst aan te houden, als geen gelijke waarde „hebbende met de thans rouleerende*".

„En bij deze geleegenheid tevens geconsidereerd weezende, „*dat het gangbaar verklaaren, en het in wandeling brengen* „van de voorschreeven munten van eenigen invloed zoude „kunnen weezen op de daling der agio en zulks niet weinig „zoude worden bevordert door een gelijk bedragen aan „papieren van credit te doen vernietigen, zo is tevens „verstaan den heer directeur generaal te versoeken en te „qualificeeren om voor een bedragen van rd^{s} 50000 aan „creditbrieven te laten vernietigen en bij de boeken te doen „afschrijven [2]).

Op bladz. 618 staat nog de aanteekening: „Eerst in September 1803 is dit geld te Batavia in circulatie gebracht."

Ik vermeende eerst dat deze aanteekening sloeg op de duiten, doch zooals het plakaat zelf zegt, moeten we onderscheid maken tusschen gangbaar verklaren, en in wandeling brengen, zoodat die notitie moet slaan op het zilvergeld alleen.

Dit klopt ook beter met de waarde-verhooging er van, in October d. a. v., want dit geschiedde omreden gebleken was, dat de bij publicatie van 19/22 April l.l. tegen 24 stuivers gangbaar verklaarde guldens, in vergelijk met de Spaansche matten feitelijk 27 Stuivers waard waren, en dus,

---

1) Mr. J. A. de Mist, Commissaris-Generaal van het Bataafsche Gouvernement, die destijds in de Kaap Kolonie vertoefde.

2) De cursiveeringen zijn van mij.

lezen wij, op bladz. 693 per 4/14 Oct. 1803 „daaruit bij „de uitgaven notoir moet voortvloeijen, dat Chineezen en „andere daarvan direct gebruik zullen maken en dezelve „opwisselen om van tijd tot tijd uit te voeren en met „zooveel voordeel van de hand te zetten," enz.

Uit de aangekaalde zinsnede blijkt dunkt mij, dat op 4 Oct. 1803, zoo ál, dan toch nog niet veel van dat geld was uitgegeven, anders zoude, naar mij voorkomt *die* zin, *geen* zin hebben.

Waren die luttele *f* 97,270.— (de rest ad *f* 2.730.— bestond uit kopergeld) — waarover de heele geschiedenis loopt, reeds in April in wandeling gebracht, dan zoude daarvan in October wel niet veel meer in Kas geweest zijn.

Hoe dit echter zij, op de duiten kan het niet slaan, want op 5 Juli 1804 (bladz. 61 N. I. Plakaatboek deel XIV) lezen wij:

„Naardien jongst [1]) alhier uit de Bataafsche Republiek „zijn aangebragt geworden heele en halve duiten, *met andere „dan de tot hiertoe gewoonelijke stempels gestempeld*, als „hebbende aan de eene zijde tot opschrift *India Batav.* en „aan de andere zijde (het eene zoort) *het wapen met dit „omschrift, Vigilate et orate* en (het andere zoort) *het wapen „zonder omschrift;* zo hebben wij goedgevonden dezelven „gangbaar te verklaren, gelijk die gangbaar verklaard worden „bij dezen, de heele vier, en de halve agt op een stuiver „Indiasch, zooals de duiten alhier in de Indische bezittingen „van den staat van ouds gangbaar zijn, op poene enz [2])

1) Dit jongst, een jaar na dato klinkt vreemd. Vermoedelijk zullen de duiten door Kapitein Coffin, met het Amerikaansche schip Penman aangebracht (N. I. Plakaatboek deel XIV pag. 53, dato 15 Juni) van dezelfde soort zijn geweest, als de in dit plakaat bedoelde; en zal door dien aanbreng gebleken zijn, dat het de bedoeling van den Raad der Aziatische bezittingen in Nederland was, om die duiten tegen 4 per Stuiver in omloop te brengen. Tegelijk met de nieuwe partij, zal men toen de vroeger aangebrachtte in omloop gebracht hebben, want al worden die niet speciaal genoemd zoo blijkt toch duidelijk uit de beschrijving, dat de duiten van Enkhuizen en Kampen vóór dien, niet in circulatie waren.

2) De cursiveeringen zijn van mij.

Duidelijk blijkt uit deze stukken dat:

1°. De zoogenaamde Scheepjesguldens en onderdeelen, oorspronkelijk niet voor Ned. Indië doch voor de Kaap de Goede Hoop bestemd waren.

2°. Dat de 358,400 heele, en 156,800 halve duiten in Nederland berekend ad *f* 2730.— niet te gelijk met de Scheepjesguldens in circulatie kwamen.

3°. Dat 5—$^1/_{16}$ G. beteekend, 5 duiten op $^1/_{16}$ Gulden, en dus sloeg op de munten fig. 223—224, zoodat die verdeeling voor Indië niet kon gevolgd worden, [1]) omdat die $^1/_{16}$ guldens, eerst tegen $1^1/_2$ stuiver Indisch, = 6 duiten, en later tegen 2 stuiver Indisch = 8 duiten in omloop werden gebracht; en ten slotte, dat de duiten pas op 5 Juli 1804 gangbaar verklaard zijn. [2])

Die Kaapsche munten eenmaal ingevoerd zijnde, werden voorgoed Nederlandsch Indische, en bleef de muntslag der duiten tot 1809 hetzelfde type behouden.

En nu de munten zelve.

Op plaat IX geef ik onder No. 222 tot 226 de afbeelding van den Gulden en van de $^1/_8$ en $^1/_{16}$ gulden. Aangezien de *f* $^1/_2$ en *f* $^1/_4$ van hetzelfde type zijn als dat van den Gulden laat ik de afbeelding er van achterwege.

Al die zilveren munten zijn geslagen door Hessel Slijper, op de Hollandsche munt te Enkhuizen. Eigenaardig is het dat juist Mr. Besier in de noot op bladz. 15 nog spreekt van West-Friesche munt, en daarbij het jaar 1776 (mogelijk een drukfout) op geeft als te zijn 't jaar waarin die munt tot een Hollandsche verklaard werd.

Van den Gulden bezit ik 10, van den halvengulden 6, en van den kwartgulden 7 varianten. Van de genoemde 3

---

1) Mr. Besier zegt hetzelfde (bladz. 18) doch toont juist, doordat hij de gulden op 20 stuivers berekend, terwijl die in Indië eerst 24 en later 30 stuiver Indisch gold, aan, dat die verdeeling dus op Indische basis berekend, fout was.

2) Eigenaardig is het dat niettegenstaande die waarde bepaling van 5 $^1/_{16}$ G. voor N. I. zonder zin was, we ze toch weer terugvinden op de duiten in 1818 en later te Soerabaja geslagen, om van de duiten van van Heus 1814–16 niet te spreken. Wel een bewijs voor slaafsch copieeren.

waarden, bezit of ken ik goudafslagen, en vormt alleen die van den halven gulden nog een stempel variant, tot heden, door mij nog niet in zilver aangetroffen. [1])

Mr. Besier zegt dat de stempels door den Graveur Gerrit Konsé *gesneden* zijn. We zullen dit gesneden moeten lezen als *vervaardigd*, want zonder uitzondering zijn de stempels met poinçons voor de onderdeelen geslagen.

Op de stempels van de *f* 1.— *f* 1/2 en 1/4 werd het schip geslagen met poinçons waarop de romp met de masten en eenige andere deelen van de takelage voorkwamen, doch een groot deel van het want etc. werd op de stempels bijgegraveerd.

Op den stempel die gediend heeft voor mijn goudafslag van den *f* 1/2, vergat de graveur de touwen die van den middenmast naar voren gespannen zijn.

De leeuw en de kroon zijn op de stempels apart geslagen, evenals de letters en cijfers der opschriften. De poinçons voor het wapen op den *f* 1 en den *f* 1/2 zijn; bij aldien ze niet ontleend werden aan die voor Nederlandsche munten gebruikt; speciaal voor die waarden vervaardigd, *doch voor den f 1/4 werden voor het wapen dezelfde poinçons gebruikt die ook gediend hebben voor de stempels van den duit fig. 228.*

En nu de *f* 1/8 en *f* 1/16 guldens. Ik heb daarvan, zoo goed ik kon, zuivere afbeeldingen gegeven. Voorzoover mij bekend heeft niemand die zeer uiteenloopende typen duidelijk beschreven, en toch vormen ze blijkbaar 2 emissies, en wel behooren fig. 225 en fig. 223 tot den eersten, en fig. 226 en fig. 224 tot een lateren slag, naar mij voorkomt.

Van den *f* 1/8 (fig. 225) bezit ik 8 varianten. Op de stempels der voorzijde is de leeuw geslagen met denzelfden poinçon, die diende voor den *f* 1/4 en voor den duit (fig. 228), doch de kroon is nieuw en op geen der andere munten terug te vinden.

---

1) Netscher en van der Chijs, beelden den gulden af met omgekeerd muntteeken. Ik ken echter dien variant niet.

Het schip is in zijn geheel op de stempels geslagen, en bestaan twee typen van den poinçon, gemakkelijk te herkennen aan de vlag, die op den eenen zooals door mij afgebeeld, aan een vlaggelijn, en op den anderen direct aan den stok verbonden is. Op een der stempels is het schip verschoven en zijn de masten boven verdubbeld.

Van het andere type van den *f* $^1/_8$ gulden (fig. 226) vond ik slechts 2 varianten. Op de stempels er van, *is het wapen geheel geslagen met de poinçons die ook gediend hebben voor den halven duit* (fig. 229), terwijl het schip van een geheel nieuwen poinçon is.

Van de beide typen van den *f* $^1/_{16}$, bezit ik van elk 5 varianten. De stempels der voorzijde van het type fig. 223 zijn geslagen *met de poinçons gebruikt voor het wapen van de munten fig. 226 en 229.*— Het is ook aan de munten te zien, dat de stempels voor de $^1/_{16}$ fig. 223, eerder gemaakt zijn, dan die van den $^1/_8$ gulden (fig. 226) en den halven duit (fig. 229), omreden daarop de bovenste parel van de kroon nog aanwezig is, terwijl die op de stempels van beide laatste munten, doordat de poinçon beschadigd werd, òf geheel ontbreekt, òf slechts gedeeltelijk zichtbaar is. Dit klopt ook met mijn gevoelen dat de *f* $^1/_8$ fig. 226, van een lateren slag is, dan die van fig. 225.—

De poinçon voor het schip is nieuw, en omgeven door een effen cirkel, instede van een kabelrand, zooals op de hoogere waarden.

Van den *f* $^1/_{16}$ type fig. 224, zijn de stempels voor beide zijden met geheel nieuwe poinçons geslagen. Het wapen met den hardloopenden leeuw is veel kleiner, zoo ook het schip, waarvan de vlag direct aan den stok verbonden is, terwijl de figuren, die het jaartal, — dat niet tusschen haakjes staat, — flankeeren, geheel anders gevormd zijn. Het schip is niet door een cirkel, of kabelrand omgeven.

Alle boven beschreven munten zijn gekarteld, en alleen die van de typen fig. 226 en 224 hebben *geen* geribde buitenranden, voor zooverre mijn exemplaren betreft.

Steeds zijn de munten van de typen fig. 226 en 224 kleiner, dan die van de typen fig. 225 en 223.

Men ziet dus dat aan die munten meer vast zit, dan dat alleen een cirkel op een of andere zijde ontbreekt.

Beschrijving van kleine verschillen, z.a. 't ontbreken van punten achter een der woorden, laat ik achterwege. Regel is het, dat op de typen fig. 222, dus ook op de $f\ ^1/_2$ $f\ ^1/_4$ en fig. 225 de woorden door: gescheiden zijn, terwijl op de typen fig. 226, 223 en 224 slechts een enkel punt voorkomt.

Fonrobert maakt nog melding van een $f\ ^1/_{16}$ type fig. 224, met een fout in het omschrift n.m. BTATVORUM. Ik zag die variant wel is waar niet, doch de stempel fabrikage in aanmerking genomen, is zoo'n fout niet onmogelijk.

Dat ik als eerste der duiten het type fig. 227 opneem is niet zonder reden. Die duit is n.m. *niet* in Dordrecht, doch door Hessel Slijper in Enkhuizen geslagen, en is een voorlooper van de duiten gehouden in het type fig. 228. Mijn afbeeldingen zijn helaas geen foto's, doch men vergelijke slechts de cijfers van het jaartal op de munten en men zal zien dat beide met dezelfde slagcijfers geslagen zijn.

Ik ken van type fig. 227 alleen den jaargang 1802, en bezit daarvan 8 stempels, allen met poinçons voor de onderdeelen geslagen.

Van de duiten fig. 228 bezit ik van het jaar 1802, 5 stempels. Twee exn. hebben, hoewel weinig zichtbaar, een geribden buitenrand, evenals de zilveren proefslag, waarvan ik 2 stempels bezit. Op een der duiten van dit jaar staat het muntteeken met de punt naar boven.

Van de duiten der jaren 1803 tot en met 1808 bezit ik respectievelijk 23, 22, 26, 16, 26 en 13 stempels, terwijl ik van 1809 slechts 1 stempel vond. Die duit van 1809 is voorzooverre de keerzijde betreft, geslagen met een stempel van 1808 waarop de 8 in 9 veranderd is. Die van 1803 hebben de letters der keerzijde nog van het type fig. 228, doch van 1804 tot en met 1809 zijn de letters grooter

z. a. op fig. 230. [1]) Onder mijn stempels van 1805 bevinden zich 2 exn. waarop de 1 van $^1/_{16}$ de vorm heeft van een T. (fig. 231). Deze vorm is ontstaan door schuin slaan van dat cijfer op de stempels waardoor de bovenkant van het slagstempeltje tevens werd afgedrukt. Van het wapen is in alle jaren de kroon met denzelfden poinçon geslagen, doch in 1807 werd voor een deel der stempels een leeuw gebruikt die een weinig afwijkt van het vroegere type en die speciaal te herkennen is aan de iets grootere kroon. Het is deze laatste poinçon die tot 1809 behouden blijft.

Van dezelfde jaren 1802—9 vond ik halve duiten, allen van het type fig. 229. en bezit ik daarvan in volgorde 13, 8, 16, 23, 22, 24, 19 en 3 stempels. Slechts van 't jaar 1802 vond ik een paar exn. die een geribden buitenrand hebben, doch evenals van de duiten weinig zichtbaar. De keerzijde is steeds van hetzelfde type, doch evenals bij de duiten is in 1807 met 2 poinçons gewerkt voor den leeuw. Deze notitie geloof ik voldoende want voor zooverre mij bekend komen van deze duiten en halve duiten geen valsche voor.

Vooral deze $^1/_2$ duiten varieeren zeer wat betreft de diameter der muntplaatjes, zoo bezit ik van 1808 een ex. van $21^1/_2$ m/m, en een van datzelfde jaar geslagen op een plaatje even dik als dat van de duiten.

Ik hecht wel is waar aan deze varianten weinig waarde, doch vermeld ze volledigheidshalve, wijl ze den slordigen muntslag van dien tijd démonstreeren.

Latere jaargangen zijn mij van deze duiten niet bekend, en omtrent de eenigste $^1/_2$ duit die ik vermeld vond, n. m. het exemplaar van het Bataviaasch Genootschap (Cat. 4e druk. fol. 80. No. 89) met het jaartal 1810, moet ik tot mijn leedwezen noteeren dat dit een minder duidelijk exemplaar was van de $^1/_2$ duit van Suermondt 1816.

De duiten van de munt in Kampen, fig. 232 tot en met

1) De duiten van 1804—9 zijn geslagen door Mr. W. D. Verschuer, opvolger van H. Slijper. Onder zijn beheer werd de munt overgebracht naar Hoorn.

239, zijn zeker wel de slordigst bewerkte, ooit in Nederland voor Indië geslagen.

Wilde ik alle typen afbeelden dan zouden daarmede eenige platen gevuld kunnen worden.

Daar ik slechts eens een valsche duit van deze emissie gevonden heb; en ik het sterk betwijfel, dat de namaker veel pleizier van zijn fabrikaat zal gehad hebben, want onder de Inlanders waren deze duiten niet gewild; zoo geloof ik niet dat ooit veel valsche stukken in omloop geweest zullen zijn.

Volgens den Catalogus van 's Rijks munt in Utrecht bestaan deze duiten ook van 1802. Ik heb stukken van dien jaargang nimmer gezien.

Van het jaar 1803 bezit ik evenwel 69 stempels, die wat betreft de voorzijde in drie, en voor de keerzijde in twee goed te scheiden typen vallen. Op fig. 232 en 233 is de 5 beneden als afgebroken, en op sommige stempels van deze typen is dat in werkelijkheid het geval. De beugels der rozetten in de kroon van 't eerste type zijn gegolfd, van 't andere daarentegen driehoekig. Op fig. 234 is de 5 geheel anders gevormd, terwijl de keerzijden van fig. 233 en 234 verschillen door de 3 van 't jaartal. Het muntteeken van dezen jaargang is steeds de groote arend [1]) met den staart in 3 veeren eindigend en de vlengels recht naar boven gebogen.

Recapituleerende krijg ik dus.

7	Stempels voorzijde = fig. 232,	keerzijde = fig. 233.—
9	» » = » 233,	» = » 233.—
5	» » = » 233,	» = » 234.—
48	» » = » 234,	» = » 234.—

Onder de eerste serie is een exr. met een fout in het omschrift, n.m. VIGELATE, waarnaar mijn teekening gemaakt is.

In 1804 krijgen we vóór- en keerzijde met gedeeltelijk nieuwe typen, grooter leeuw, en nieuwe muntteekens en grootere letters op de keerzijde.

Ik vond van dat jaar 45 stempels, weder vallende in 4 series n. m:

1) Muntteeken van N. Wonneman, muntmeester te Kampen.

7	Stempels	voorzijde	= fig. 234,	keerzijde	= fig. 234.—	
18	»	»	= » 236,	»	= » 236.—	[1]
2	»	»	= » 236,	»	= » 235.—	
18	»	»	= » 235,	»	= » 235.—	

Onder deze laatste is weder een stempel met foutief omschrift, n. m. VIGLATE.

Van den jaargang 1805 bezit ik 70 stempels, die in drie series gesplitst kunnen worden.

12	Stempels	voorzijde	= fig. 235,	keerzijde	= fig. 235.—
21	»	»	= » 235,	»	= » 237.—
37	»	»	= » 237,	»	= » 237.—

Duidelijkheidshalve wijs ik er op dat fig. 237 van fig. 235 verschilt door de nauwere plaatsing der letters, den magerder arend, en de grooter O van het jaartal, op de keerzijde; terwijl ik voor de voorzijde alleen wijs op de groote 6 van $^1/_{16}$.—

Van dezen en de volgende jaargangen zijn de stempels zoo mogelijk nog slordiger bewerkt, de letters van het omschrift zijn dikwijls beschadigd, speciaal de R, terwijl de leeuw op vele stempels den linker voorpoot buiten het schild steekt (zie fig. 239) Typisch is ook de tong, die door den graveur als tabakspijp is opgevat.

De munten van 1806 zijn vrij zeldzaam, en vond ik slechts 9 stempels van dien jaargang, allen van het type fig. 237 en 239.

Van de 23 stempels die ik van het jaar 1807 bezit zijn nog 11, wat de voorzijde betreft, gelijk aan die van 't voorafgaande jaar, terwijl 12 van een nieuw, goed te onderkennen type zijn, z. a. in fig. 238 afgebeeld.

De leeuw mist den haarbos aan de knie van den linkerachterpoot, en de letters van het omschrift zijn kleiner. Op sommige stempels heeft de T den vorm z. a. door mij weergegeven. Het muntteeken komt nog voor z. a. op fig. 236, doch is meestal van den vorm z. a. op fig. 238, dunnen hals en de vleugels iets meer uitgespreid.

---

1) Een paar exn. hebben nog de woorden Indiae Batav. met de letters van fig. 234.—

Men mag aan mijn verdeeling in typen, natuurlijk niet meer waarde hechten dan ik zelf deed, en mijn teekeningen geven, dan ook alleen die kenmerken duidelijk weer, die mij tot richtsnoer gediend hebben. De kronen bijv. liet ik, behalve voor fig. 232, steeds buiten beschouwing, omreden ze alleen in dat eene geval een kenmerk opleveren.

Fouten in het omschrift, ontstaan door gebroken of slecht geslagen letters, z.a. OPATE, OKATE VIGIIATE enz. enz. liet ik in de betreffende jaargangen onvermeld, en evenzoo sprak ik slechts van den kleinen leeuw, en den grooten dito, latende ik gaarne het vaststellen der diverse poinçons aan verzamelaars over. Alle munten, of wil men stempels, van 1803—7 hebben slechts twee kenmerken gemeen, en wel 1° dat de G *steeds* den vorm heeft zooals door mij geteekend, en 2° dat ze leelijk zijn.

Van de duiten in Dordrecht geslagen ken ik slechts de jaargangen 1802—1803 en 1804.

Vóór- en keerzijde is steeds gelijk aan het type fig. 240, en de invulling op den band der kroon is juist zooals die op de vroegere munten voor de O. I. C. voorkomt.

Aangezien voor alle stempels dezelfde poinçons gediend hebben, met uitzondering alleen voor de slagcijfers, zoo zijn de verschillen der stempels niet groot.

Van 1802 bezit ik slechts 4, daarentegen van 1803, 20 stempels, waarvan 4 met de 3 van het jaartal boven rond, z. a. op fig. 241*a* de overige met de 3 in de verschillende variaties zooals op mijn afbeeldingen fig. 241 *b*, *c*, *d*.

Van 1804 zijn de duiten hoogst zeldzaam, en kon ik dan ook met slechts 2 stempels mijn collectie verrijken. In alle jaren is de *keerzijde* geslagen met dezelfde poinçons *die in 1793 dienst deden*, en aangezien mij geen stilzwijgen verzocht is, zal ik hier verklappen wat die stempels mij verteld hebben.

Op bladz. 18 der Geschiedkundige aanteekeningen, vóór den Catalogus van 's Rijks munt te Utrecht, schrijft Mr. Besier; dat door den muntmeester Bodisco te Dordrecht in

1802 duiten geslagen werden met het merk VOC en het wapen van Holland, op plaatjes die hij zich in 1794 had aangeschaft tot aanmunting voor de O. I. C. terwijl de omstandigheden die aanmunting toen hadden verhinderd.

Dat dit juist is mogen we gerust gelooven, want niet alleen had hij die plaatjes aangeschaft, doch hij had reeds bij voorbaat stempels laten maken, maar liet daarop voorzichtigheidshalve, alleen de eerste cijfers (dus 17) van het jaartal slaan, altijd denkende die stempels nog in een der laatste jaren van 1700 te kunnen gebruiken.

Nu dat echter niet het geval was, en het toch niet aanging die stempels, zoo lang zuinig bewaard, nu maar te vernietigen, liet hij daarop de 7 in 8 veranderen, en naar behoeven 02—03 of 04 bijslaan. *Bijna zonder uitzondering* zien we dan ook in die 3 jaren boven of tegen de 8 de restes van die 7 op de stempels (zooals op mijn teekeningen) aanwezig.

Duiten van 1794 tot en met 1801 mogen we dus met zeer groote zekerheid van de Dordrechtsche munt niet verwachten.

Hoewel Netscher en van der Chijs op pag. 108 onder No. 44 melding maken van een $^1/_2$ duit van het jaar 1802, meen ik toch op goeden grond het bestaan van die stukken te moeten betwijfelen.

Die goede grond is, dat de afbeelding No. 44 op Plaat VI in hun werk gegeven, ontegenzeggelijk gemaakt is *naar een valsch exemplaar*. De teekenaar der platen gaf wel is waar de détails der munten niet even juist weder, doch zóo kon hij zich niet vergissen dat bijaldien op de munt in questie een kroon en een muntteeken gestaan hadden, als + op de duit No. 40 van diezelfde plaat, hij die dan zou hebben weergegeven als op de afbeelding voorkomt.

Alles wat ik zelf vond van dezen $^1/_2$ duit is zeker valsch. Ook heb ik valsche duiten van 1802, 1803, 1809 en 1818; zelfs 1871, komt voor.

Ik geloof dus gerechtigd te zijn om de $^1/_2$ duit van 1802 met wapen van Holland en VOC te schrappen.

De eenigste duiten die nu nog te bespreken zijn, zijn die geslagen in Harderwijk door den muntmeester Lohse.

Ik ken van die duiten alleen de jaargangen 1802 tot en met 1806 en bezit daarvan respectievelijk 13—19—12—26 en 14 stempels. Allen zijn van hetzelfde type (met kleine variaties) fig. 242, en geheel op dezelfde wijze bewerkt als de stempels der laatste jaren voor de O. I. C. beschreven.

Herinnering aan 1794 heb ik in den jaargang 1802 niet gevonden. Wel hebben op 3 mijner stempels van dat jaar de letters van het omschrift den vorm als op fig. 243 afgebeeld, doch hoewel de S bijv. aan de S van 1794 denken doet, is ze toch niet dezelfde, en ook de andere karakters wijken min of meer af.

Op alle overige munten van dat jaar, en de volgende jaren, zijn de letters steeds van het type als in fig. 242 afgebeeld.

Hoewel er in de vormen der cijfers van het jaartal kleine verschillen voorkomen, zoo geloof ik deze vermelding voldoende, en wijs alleen op de twee zeer duidelijk te onderscheiden typen van de O in 1804 (fig. 241 *e*—*f*).

De eenigste merkwaardige variant die onder deze duiten voorkomt is die met de fout 1085 in plaats van 1805. (fig. 244).

Hoewel ik, afgaande op 't feit dat ik zelf nimmer een exemplaar vond en dat het stuk door mij uit Nederland ontvangen niet in omloop geweest is, een tijd lang in de meening verkeerde dat aan de munt de fout tijdig genoeg ontdekt was om verzending naar Indië te voorkomen, zoo is mij later door den aankoop van een tweede exemplaar gebleken dat ook deze variant in omloop was.

De dubbele, enkele en halve duiten met het wapen van Utrecht, en het jaartal 1790, in de jaren 1817 tot 1840/3 geslagen.

Omtrent de dubbele, enkele en halve duiten, die ik in dit hoofdstuk wil bespreken, zegt Mr. L. W. A. Besier; in een

noot op pag. 75 van den Catalogus van het Munten Kabinet van 's Rijks munt te Utrecht, en wel doelende op No. 11 van dien Catalogus, zijnde de duit met het zoogenaamd „gebakerd kindje" als muntteeken; het volgende:

„Deze duiten zijn, blijkens de notulen van Raden en Gene- „raal meesteren 1817 No. 406, in dat jaar geslagen; zij „zijn geheel gelijk aan die der O. I. Compagnie, vermeld „sub No. 52, en waren op Java zeer gewild. Alleen verschilt „het muntmeester-teeken, gebakerd kind. Dit teeken is in „1817 [1]) door een ander vervangen; er zijn dan ook geheel „gelijke duiten met het jaartal 1790 maar zonder het „gebakerd kind; deze zijn in 1827 geslagen ingevolge het „Koninklijk besluit van 16 April No. 105 (zie de notulen „van dat jaar No. 543). Zelfs in 1840 zijn nog dergelijke „duiten, ook dubbele en halve, geslagen, evenwel niet te „Utrecht, maar te Soerabaia, waarvoor de stempels uit „Nederland werden toegezonden."

Later op pag. 78, doelende op de duiten met de ster tot muntteeken (zie plaat X fig. 245 en 254) zegt hij:

„Deze stukken zijn van 1840 tot 1843 *te Soerabaia*, „*geslagen* ingevolge de Koninklijke besluiten van 27 Januari „en 18 September 1838 Nos. 96 en 77 en wel op stempels „welke uit de Utrechtsche munt werden verstrekt."

Als eerste uitgave krijgen we dus de duiten van het jaar 1817, met het „gebakerd kindje" als muntteeken. (Zie mijn afbeelding fig. 250). Om te beginnen moet ik er op wijzen dat Mr. Besier zich vergist door te zeggen dat de stempels gelijk zijn aan die waarmede de duiten der O. I. Compagnie (1741—1794) geslagen werden, en verder dat het muntteeken *geen* gebakerd kindje is.

De stempels waarmede deze duiten geslagen zijn, zijn wel is waar in hetzelfde type gehouden, doch zijn niet op dezelfde wijze bewerkt.

Zooals ik voor de duiten in Utrecht voor de V. O. I. C.

---

1). Het is dunkt mij duidelijk dat dit een schrijf- of drukfout is, en 1827 moet zijn.

geslagen heb aangetoond, werden de stempels destijds òf geheel gesneden, òf voor de onderdeelen met poinçons geslagen.

De stempels van deze duiten, zijn echter zoowel vóor als keerzijde, van één poinçon *voor het geheel*, en *alleen* de muntteekens waren mobiel, zoodat, onverschillig of men een munt neemt van 1817 (fig. 250) òf van 1827 (fig. 253), dan wel van 1840 (fig. 254) de munten qua wapen, monogram en jaartal steeds gelijk moeten zijn. Is dit *niet het geval* en wijkt het wapen, dan wel het monogram of het jaartal, van een duit met ster als muntteeken, ook maar eenigszins af van een duit in 1817 geslagen, dan is dat stuk *valsch*.

Zooals de Heer J. E. ter Gouw in zijn opstel: „De muntslag van Nederlandsch Indië met het jaartal 1790" voorkomend in het Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde 7e jaargang (1899) bladz. 179; te recht opmerkt, is het muntteeken van 1817 noch een baker kindje noch een Egyptische mummie doch een borstbeeld, zijnde het helmteeken van het wapen van den muntmeester Suermondt, onder wiens toezicht de stempel vervaardigd, en de duiten geslagen zijn. Op zeer duidelijke exemplaren ziet men dat muntteeken, zooals ik het in fig. 247 vergroot geteekend heb, doch hoewel ik sporen van een gezicht op den kop vind, een helm zooals ter Gouw beschrijft, zie ik er in, noch op.

Dit muntteeken komt voor in verschillende afmetingen, 't grootst z.a. op fig. 250, het kleinst z.a. op fig. 251.

Op de laatstgenoemde afbeelding, ziet men het van onderen verdubbeld, een bewijs dat het mobiel was.

Aangezien dat muntteeken zeer onregelmatig op de stempels geslagen werd, en soms hoog, soms laag, soms meer naar rechts, soms meer naar links verschoven voorkomt, zoo zijn stempel varianten gemakkelijk te vinden, en bezit ik dan ook 24 exemplaren, die allen onderling door den vorm of den stand van het muntteeken afwijken.

Van den duit in 1827 geslagen, met het muntteeken ster

tusschen twee punten (fig. 253) heb ik wat het muntteeken betreft geen variatie kunnen vinden, en is die ster zóo regelmatig op de stempels aangebracht dat ik het verschil niet zien kan; dan wel zijn alle munten geslagen met stempels, die van één matrijs getrokken werden, waarin dat muntteeken was aangebracht.

Wel vond ik eenige munten, die sporen van een binnenrand vertoonen, op voor- of keerzijde, dan wel op beide zijden te gelijk.

Verder vond ik, dat op de meeste munten (op zeer enkele exemplaren is er niets van zichtbaar) op de voorzijde juist in het center, een half cirkelvormig hiaat in de lijnen van het gestreepte veld voorkomt, z.a. op fig. 249 afgebeeld.

Een verklaring kan ik hiervan niet geven. Mogelijk is het een moet, ontstaan door de centerspil van de draaibank. Overigens zijn de stempels precies gelijk aan die van 1817, want ze zijn met dezelfde poinçons geslagen.

De duiten in Soerabaia geslagen in 1840—1843, hebben als muntteeken een ster zonder punten, zie fig. 254, en dat die ster mobiel was, wordt bewezen door den hoogeren of lageren stand, alsmede door een exemplaar in mijn bezit, waarop de ster zijdelings verschoven is, z. a. op mijn afbeelding.

Die ster is meestal iets grooter dan die van fig. 253, en over het geheel nog al regelmatig geslagen, zoodat stempelverschillen moeilijk aan te toonen zijn.

Ik bezit dan ook slechts 7 duidelijke varianten, waarbij een exemplaar met sporen van een geribden buitenrand.

Blijkbaar had men in Utrecht, toen de stempels naar Indië gezonden werden, nog een restant stempels met het muntteeken van Suermondt, en aangezien ze toch „naar den Oost" gingen, en het er dus niet zoo precies op aan kwam, maakte men van dien ouden voorraad gebruik, doch werd het vroegere muntteeken met een ster overstempeld.

Daardoor kregen we de fraaie (sic) muntteekens, als op fig. 252, vergroot op fig. 248, afgebeeld, en kan ik daarvan vier stempels aantoonen.

Eigenaardig is het zeker, dat *valsche* duiten bestaan, waarop men min of meer juist, dit overstempelde muntteeken gecopieerd heeft.

Geen enkele duit is op zulke groote schaal nagemaakt, als die van 1840 met het wapen van Utrecht, jaartal 1790 en ster als muntteeken. Gerust mag men aannemen dat meer dan de helft van hetgeen daarvan in omloop voorkwam, valsch was.

Sommige valsche stukken zijn direct herkenbaar doch de namaak der latere jaren, waarvoor de muntplaatjes vermoedelijk uit Europa werden aangebracht en waarvoor de fabrikanten zich zelfs Europeesche machineriën aanschaften, zooals indertijd in Pasoeroean gebleken is, is dikwijls op 't eerste gezicht, verleidelijk, vooral omdat formaat en gewicht, met die der echte stukken overeenkomen.

Van de duiten van 1817 (fig. 250, 251) heb ik nimmer valsche stukken gezien, en zijn dus door vergelijking hiermede, valsche duiten der latere jaren gemakkelijk te onder kennen.

Ook van den dubbelen duit (fig. 245) bestaan zeer veel nagemaakte stukken, doch het meerendeel is vrij gemakkelijk te herkennen. De balk waarop het wapen rust moet $17^1/_2$ m/m lang zijn, het roode halve veld, bestaat uit 20 lijnen, en de pooten der leeuwen rusten steeds *tegen* het schild, en *op* de dunne lijn van den balk. Voor- en keerzijde zijn van één poinçon voor het geheel, en er kunnen dus geen andere varianten voorkomen, dan die welke door beschadiging der poinçons, en later bijwerken op de stempels, ontstaan kunnen.

Figuur 255 is een afdruk van de stempels die in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap v. K. en W. bewaard worden. Men bedenke evenwel dat die stempel dienst deed, dus dat, wat men noemt, de fijne puntjes er af zijn.

Op sommige exemplaren van dezen dubbelen duit ziet men eveneens een center punt z. a. op fig. 249.

Verder kan men varianten vinden door de 9 van het jaartal. De staart van dat cijfer moet op den poinçon gebroken zijn, en werd op de stempels bijgewerkt. De gebroken 9 en een paar reparaties, beeld ik in fig. 246 *a b c* af.

Dubbele duiten van dit type, van andere jaren bestaan niet. Wel noemen Netscher en van der Chijs het jaar 1792, doch vermoedelijk gingen zij af op voorlichting van den Heer van Coevorden.

Deze toch geeft in zijn lijst, opgenomen in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde jaargang 1856, dubbele duiten met het wapen van Utrecht op, van 1790 en 1792. Aangezien hij ook het gewicht noteert, namelijk 2.85 tot 5.04 wichtjes, blijkt dunkt mij reeds daaruit dat de lichtste een enkele duit was, zonder twijfel die van 1792.

Volgens de weekrapporten van den Directeur der Munt aan den Resident van Soerabaia, is voor het eerst met stempels (wapen Stad Utrecht) geslagen, in den loop der week, voorafgaande aan den 22sten April 1840 (datum van het rapport) en denkelijk waren dat enkele duiten, omreden ik op een later rapport vermeld vond, dat van af den 28sten April v. d. j. 11 muntstoelen met die stempels in werking waren, waarvan 4 voor dubbele duiten.

Vóór medio April 1840 zijn dus geen duiten of dubbele duiten, met het wapen stad Utrecht en jaartal 1790, *te Soerabaia* geslagen, en aangezien op ultimo 1843 de munt te Soerabaia gesloten werd, volgens Gouv. Besluit van 11 December v. d. j. No. 1, en ook de hulpmunt te Batavia [1]) reeds eenigen tijd te voren gesloten was, zoo kunnen geen munten op Java geslagen zijn na 1843, omreden beiden inrichtingen voorgoed gesloten bleven.

Gehouden in hetzelfde type, der dubbele en enkele duiten, bestaan ook halve duiten.

Ik heb nimmer van die stukken in omloop aangetroffen, en van de twee exn. die ik ken, uit de verzameling van

1) Later de 1 en 2 centstukken van 1833–41 beschrijvend, zal ik ook over deze munt meer in détails treden.

het Bataviaasch Genootschap en mijn eigen collectie, is alleen het laatste stuk een weinig gesleten.

Vermoedelijk zijn deze halve duiten in Nederland als proef geslagen, want hoewel stempels er voor, naar Soerabaia gezonden zijn, is mij toch uit niets gebleken dat ze ook aldaar gebruikt werden.

Ik hoop in een volgend stuk de officieele bescheiden te kunnen publiceeren (op het oogenblik heb ik daartoe nog geen toestemming) en zal daaruit blijken dat (tenzij als proef) ook in Nederland geen halve duiten van dit type geslagen zijn.

De stukken van geelkoper, lood, of tin die in het type der boven beschreven duiten of dubbele duiten voorkomen, zijn valsch.

WELTEVREDEN, Juli 1907.

BIJDRAGE TOT DE GENEESKUNST DER KARO-BATAK'S

DOOR

Dr. R. RÖMER,

GENEESHEER DER DELI MAATSCHAPPIJ.

Alle natuurvolken zijn voor pijn zeer ongevoelig, zoo ook de Batak's. Het wondverloop is echter bij hen niet zoo gunstig als bij andere natuurvolken; wellicht als gevolg van hun overgroote onzindelijkheid en misschien ook tengevolge van de thans vrij veelvuldig onder hen voorkomende syphilis.

Zindelijkheid is voor den Batak een onbekend begrip. Ter verwijdering van eene te overvloedige hoeveelheid vuilnis uit zijne duistere woning, waarin nimmer een zonnestraal binnenvalt, heeft hij eenvoudig eene opening in den vloer aangebracht, door welke aan zijn mestvaalt onder het huis gelegen, steeds meer materiaal wordt toegevoerd. Met deze welkome afvalsproducten, voeden zich de tallooze varkens die de geliefkoosde huisdieren van den Batak zijn en in grooten getale vrij onder het huis rondloopen, naast den hond, aan welke het uitlikken van het vaatwerk wordt overgelaten, een voor den Batak gewone wijze van reiniging, in plaats van de huishoudelijke wassching.

Wellust en geringe kieskeurigheid op zijn voedsel, zijn twee voorname kenmerken van zijn ras. De geslachtelijke omgang der seksen is nauwelijks aan een enkelen band onderworpen, zoodat de grootste losbandigheid gesanctioneerd

wordt, waarbij vooral het schaamtegevoel blijkt nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling te staan; dit uit zich duidelijk na verschillende feestgelagen en offerfeesten, maar bovenal na het oogstmaal, het dorpsfeest bij uitnemendheid, het „goero-goero arôn".

Als de Batak evenwel eene vrouw gekocht heeft (van liefde tusschen man en vrouw volgens onze opvatting is nauwelijks sprake, doch wel eenigszins [1]) van ouders voor hunne kinderen) dan blijft deze haren man zeer getrouw, hetwelk evenwel niet de minste verplichting van huwelijkstrouw aan den echtgenoot oplegt.

Huwbare meisjes leiden vaak, met toestemming der ouders, een ontuchtig leven, hoewel bloedschande, welk begrip zich zelfs uitstrekt tot de leden eener zelfde familie of stam, weer tot de allergrootste ondeugden wordt gerekend, en dan ook hoogst zelden voorkomt. Wanneer een Batak ergens buiten het dorp een meisje tegenkomt, mag hij onmiddellijk geslachtsomgang van haar eischen. Het jonge meisje mag zich wel verdedigen, doch daarbij niet van een snijdend wapen gebruik maken.

De vrouw is voor den Batak handelswaar, die door haren arbeid en hare kinderen haren echtgenoot voor de koopsom schadeloos stelt; polygamie is, als zijnde een zuivere zaak van geld, geoorloofd.

Bloedschande „soembang", is elke verbintenis van een man met eene vrouw, die indruischt tegen de op dit punt heerschende gewoonte „adat", de ongeschreven, geheiligde wet. Veel kan nog, indien het vergrijp niet geldt een der naaste bloedverwanten, doch verre familie of stamverwanten, met eene boete „pĕngaroesi" worden goedgemaakt, waarna zoodanig huwelijk als geheel wettig wordt erkend en geen kwade gevolgen behoeven gevreesd te worden.

Het gebruik maken van het jus primae noctis, dat voor den vader ten opzichte van zijn dochter bestaat, voor den

---

1) Zoodanige waardeeringen blijven uit den aard der zaak voor rekening van den schrijver. Red.

nacht aan haar huwelijk voorafgaande, is evenwel volgens B. opvatting geen soembang.

Bij het bestaan van soembang zorgen de geesten der vertoornde voorouders voor bestraffing, omdat hun adat geschonden is.

De eetlust van den Batak gaat vaak in vraatlust over.

Voor een Batakmaag is alles geschikt; evenals alle natuurvolken kan de Batak eene verbazende hoeveelheid vleesch verorberen, doch evenzeer ook lang zonder voedsel leven. Het vleesch van reeds in verregaanden staat van ontbinding verkeerende beesten, als tijgers, olifanten, vleermuizen of ander landgedierte of ook bedorven eieren, zijn door hem nog op prijs gestelde lekkernijen! Blijkbaar is zijn reukorgaan zeer weinig ontwikkeld en zijn maagdarmkanaal weinig aantastbaar voor de gevolgen van het nuttigen dier bedorven vleeschsoorten.

De levensbeschouwing der Batak's wordt beheerscht door eene vergelijking van de uitwendige verschijnselen met zijn eigen geestesleven. Als een gevolg daarvan meent hij, dat elke beweging of elke uitwerking, die hij waarneemt, uitgaat van denkende, willende wezens, wat de basis van het animisme vormt.

De Batak stelt zich voor, dat na den dood de ziel niet naar een specifiek zielenland verhuist, doch op aarde blijft, liefst tot woonplaats een opvallenden steen, boom of vallei of een bepaald huis kiezende. Vergelding na den dood is onbekend.

De ziel blijft na den dood geheel hetzelfde iets als tijdens het leven. Een verwensching als „mijn ziel zal zich na mijn dood wreken" is een ernstig gemeende uiting van den verbolgen Batak.

Het aardsch bestaan van den Batak nu hangt nauw samen met zijn „tĕndi" of ziel.

Alles wat leeft, heeft zijn eigen tĕndi; de mensch heeft er een, doch ook zijn placenta „agi" en het vruchtwater „kaka", die beiden een zelfstandig bestaan kunnen voeren. Zij begeleiden den mensch, loopen voor en achter hem aan, houden tijdens de nachtrust aan zijn hoofd en voeteneinde

de wacht, en worden vóór het ter ruste gaan, te zijner bescherming gedurende den nacht, aangeroepen. Om de „tĕndi" niet van den mensch te scheiden, is het dientengevolge verboden om over een slapende heen te stappen of langs den rug van staande personen te gaan.

De tĕndi kan het lichaam van den mensch verlaten, door allerlei aandoeningen, als schrik of angst, in 't algemeen door al wat den mensch onaangenaam aandoet; deze vlucht van de tĕndi heeft onmiddellijke gevolgen, zich openbarende in droomen of in afwijkingen der verschillende zielsuitingen, doch zich voornamelijk in ziekten uitend. Hier ligt een voorname factor in de aetiologie der ziekten. Blijft de tĕndi langer dan vier dagen weg, dan moet de mensch sterven.

Onder het aanbieden van geschenken, het offeren, waarbij het strooien van rijst een voornaam punt is, tegelijk met het prevelen der betooveringsformulieren, het uitspreken van een tabas, wordt de tĕndi aangeroepen en verzocht zijn verlaten plaats weer te bezetten.

Dit terugroepen van de tĕndi „boerawan" speelt derhalve een voorname rol in de Bataksche geneeskunst en behoort tot de wonderdadige werkzaamheden der Batakpriesters, der goeroe's, (de medicijnmeesters), vaak ook der datoe's, de adellijke Batak's.

Meestal heeft de goeroe bij een hardnekkige weigering van de ontstemde tĕndi om weer terug te keeren, of om een verbolgen tĕndi, tengevolge eener onvervulde begeerte te bevredigen, hulp noodig voor het „raleng tĕndi", van sommige uitverkoren personen, n.l. de „si-baso", die door de geesten tot hunne verblijfplaats worden gekozen en welke dan, zoolang de geest in hen gevaren is, bovennatuurlijke eigenschappen en krachten bezitten. Deze „si-baso" zijn derhalve een soort medium, bemiddelaars tusschen den mensch en de geesten, wier orakeltaal zij den priester kunnen mededeelen.

In hoogdravende taal onderhoudt zich de goeroe alsdan met het medium, hetwelk bij voorkeur is gekleed met het gewaad, dat verondersteld wordt, door den geest te worden gedragen, waarbij tevens overvloedig „gewijde" muziek wordt

gemaakt, omdat elke geest er een geliefkoosde melodie op na houdt, terwijl er gedanst wordt en benzoë gebrand, alles om den geest gunstig te stemmen.

Muziek is overigens in de meeste gevallen bij den Batak eene uitdrukking van harteleed of van verdriet. Het gebeurt niet zelden bv. dat een Batak in droefenis naar den zendeling komt en dezen vraagt hem wat te willen voorspelen op piano of orgel, opdat zijn leed worde verzacht, bij welke gelegenheid dan soms rijkelijk tranen vloeien.

De goeroe begint bv. zijn aansprank tot den geest aldus:

Die boven zijt, daal neder!
Die onder zijt, stijg op!
Die in het midden zijt, zet U neder!
Leer en zegen mij!

Het medium beveelt zijn geest om de gevluchte tĕndi tot terugkeer in den zieke te noodzaken, waarmede alsdan zijne genezing verkregen is, of wel het inspireert den goeroe nog tot andere geneeskundige voorschriften.

De goeroe toch, soms ook de datoe, is de geneesheer, de wonderdokter bij uitnemendheid, is „pawang", en maakt een ruim gebruik van „mintora" tooverspreuken; zijne medicatie put hij uit de „poestaka", boeken aan de geneeskunst gewijd, d.w.z. de recepten en toovermiddelen etc. bevattende.

De geneeskunst bedient zich van in- en uitwendige medicijnen, van het wrijven en kneden (ramas) van lichaamsdeelen, en schrijft zelfs ook leefregels voor, gebiedt of verbiedt het gebruik van zekere spijzen, bladeren, kruiden etc. De inwendige medicatie maakt gaarne gebruik van aftreksels van bloemen en bladeren, minder van wortels en boomschors.

Om de booze geesten, de oorzaak der ziekten, te bevredigen, worden als offer velerlei spijzen voor hen opgehangen. (oepas tĕndi)!

De rol, die de booze geesten in de ziekteleer spelen, wordt niet alleen bij de Batak's, doch bij nagenoeg alle Polynesische volken, in meerdere of mindere mate teruggevonden.

Helpt de poging van den goeroe niet afdoende, dan tracht men, als de ziekte toch het gevolg is van het binnendringen van een boozen geest, deze te verbannen „sili". Daartoe wordt een dier of beeld uit een jongen pisangstam gesneden, wat den bezochten persoon voorstelt. De goeroe tracht in dat beeld de booze geest te bannen, waarna het, na een feestelijken rondgang door het dorp „kampong", wordt weggeworpen, of ook wel nadat een plechtige uitvaart is gevierd, onder geween der bloedverwanten begraven; ook wel bewaart de goeroe een stuk van het beeld, terwijl de patient het andere gedeelte aan een paal, aan zijn slaapplaats grenzende, vastbindt.

Het „pĕrsihili" geschiedt ook om ziekte af te wenden, te vervangen door iets anders, welke ziekte door een droom, bv. het uitvallen van een tand, kan zijn aangekondigd.

Soms is het voldoende, den naam der ziekte te veranderen om den boozen geest te bedriegen.

Is door het pĕrsihili het gevaar voor den zieke afgewend, dan wordt hoogstwaarschijnlijk iemand uit den kring der naaste verwanten, vaak een kind, het slachtoffer van den verdreven geest.

Als een levend dier gebruikt werd, wordt dit gedood, desnoods verbrand in de onderstelling dat alsdan de booze geest eveneens dat lot zal deelen, of om hem te misleiden.

Ik geloof, dat de booze geest der Batak's mag opgevat worden als een vagebondeerende tĕndi, welke zich door bijzondere afwijkingen bij zijn tijdelijken gast openbaart.

Het bovengenoemde „pĕrsihili-hili" gaat steeds, evenals alle handelingen van den goeroe, met offers gepaard en wordt door een feestmaaltijd gevolgd (bereman begoe-begoe).

De rol van den goeroe is bovendien ook nog dien van droomuitlegger en bereider van minnedranken met de bijbehoorende spreuken, soms doet dit ook de datoe.

De invloed dezer goeroe's en datoe's op den Batak was vroeger buitengewoon groot, doch naarmate de Europeaan meer in de Bataklanden doordringt, begint de Batak zich

allengs ook meer sceptisch tegenover deze uitzuigers te gedragen, en is hun macht geducht aan het tanen.

De goeroe bereidt zich lange jaren op zijn ambt voor. Ter vollediger overpeinzing bewoont hij jarenlang een afgelegen hutje „pantangan", op één paal, 1 à 2 meter boven den grond gebouwd en slechts langs een ophaalbare ladder toegankelijk, waarin hij zich ongestoord aan zijne bespiegelingen kan overgeven, waar hij de „poestaka" van buiten leert en daaruit de kennis der bereiding zijner geneesmiddelen put of zich oefent in het uitspreken zijner tooverformulieren. In dien tijd van voorbereiding is hij streng asceet.

De goeroe is de raadgever bij allen en in alles; met gelatenheid onderwerpt de Batak, van nature fatalist, zich aan zijn noodlot; de omstanders doen het eveneens, als de middelen van den wijzen man niet baten. Het medelijden en de belangstelling maken dan onmiddellijk plaats voor onverschilligheid, zoodat de kort te voren nog met groote zorg verpleegde Batak, alsdan vaak zonder eenigen bijstand, zijn einde als eenige troost nabij wenscht.

Bij nietsbeteekenende aandoeningen verbergt de Batak zijne gevoelens meestal slecht, doch bij groote smart of in ernstige toestanden ziet hij den dood ook onverschrokken tegemoet. Ook zijne omgeving is slechts zoolang bezorgd, totdat de goeroe of de „Si-Baso" hun laatste middel hebben beproefd; faalt ook dit, dan achten zij het een noodeloos strijden tegen het noodlot, schenken hem dan ook geen verder medelijden meer, en berusten volkomen in de komende dingen.

Ter betere beoordeeling van de ziekteleer, moet ik wat langer bij die toestanden stil staan, bij welke de „tĕndi" een rol speelt, want deze moet als de agens movens bij uitnemendheid, voor elke ziekte aangezien worden.

De tĕndi van een machtiger persoon, met name van den goeroe, heeft heerschappij over de tĕndi der zwakkere, hetzij dat zoo'n macht slechts tijdelijk is, opgewekt door kunstgrepen, of wel constant in hem is.

De Batak stelt zich voor, dat elke levende stof, ook dieren en planten een eigen tĕndi hebben, die na hun dood evenwel niet zoo als bij die van den mensch geesten worden, doch in wind veranderen.

De hoofdoorzaak van elke ziekte ligt, wij zagen het reeds, in het verlaten zijn door de tĕndi; de goeroe kan nu de zijne gebruiken, om de verdwaalde tĕndi op te sporen en terug te brengen, het „manggil tĕndi", waarvoor hij verscheiden kruiden gebruikt, bekend als „pĕralĕng tĕndi", dus de tĕndi naar-huis-brengende middelen. De verzameling dier kruiden heet „boeloeng si melijasgĕlarna" en bestaat uit de volgende ingredienten van welker bladeren een aftreksel bereid wordt:

bĕrtiek (papaja bladeren)
bĕras-bĕras (rijst)
padang-tĕgoeh (kruipgras)
tandĕh (een grassoort)
simbĕra bajak (lood)
sangkĕtan (katoendraad)
djabi-djabi (waringinsoort)
bĕringgin (een ficussoort, waringin)
si-pĕradĕp (een boomsoort)
djoengajoenga-boekit (pennisetum macrochaeton).

Dit laatste was eertijds een hoofdvoedsel voor de oude Hindoes en wordt thans nog veel als vogelvoeder gebruikt; het is een kruidachtige plant die hoog tusschen de rijst opgroeit, en overvloedige hoeveelheid korrels draagt; zij moet als voorbeeld van groei voor de omgevende rijst dienen.

Bovendien maakt de goeroe als tĕndi-roepend middel nog gaarne gebruik van pya of prei (allium porrum, Liliaceae) en knoflook (allium spec. Liliaceae) en niet te vergeten de onmisbare „sangkilĕn", een dot katoen, uit 20 „rihan" (strengetjes) bestaande. Helpen deze middelen niet, dan maakt de goeroe een beeldje van meelkoek (tjimpa K), legt het gedurende eenigen tijd onder een bepaalden doek en beweert

na afloop te kunnen zien of er nog machtiger middelen noodig zijn!

Daartoe behoort het „pĕrsihili-sahili", het wisselbeeldje, hierboven reeds genoemd, waarheen ook de tĕndi gelokt wordt (ook de booze geest gaat en in over), die dan door den goeroe tot terugkeer gedwongen wordt; over de bijbehoorende offers hieronder.

Bij zieke kinderen vooral wordt de weggeloopen tĕndi door wuiven met doeken „ngkitjik tĕndi" er door de moeder op attent gemaakt om terug te keeren en zoodra dan een haan kraait of op 't erf een kip kakelt, is dat voor haar een bewijs, dat de tĕndi van het kind is teruggekeerd. Gelukt dat niet, dan neemt de moeder 's avonds een maat rijst, zet die in een zak aan haar hoofdeinde en beveelt nu haar eigen tĕndi om die van haar kind te gaan halen. Den volgenden morgen meet zij de rijst weer, die allicht door aangetrokken vocht iets in volume zal zijn toegenomen. Is er meer rijst dan den vorigen avond, dan kan zij gerust zijn, want de tĕndi is alsdan teruggekeerd en het verdere verloop der ziekte kan, al of niet met behulp der door den goeroe voorgeschreven medicijn, rustig worden afgewacht.

Ook voor het vaststellen der prognose eener ziekte wordt de hulp van den goeroe ingeroepen „boeboe ngkesah", waarbij een kip, het onmisbare beest bij elk B. orakel, voor een mandje met verschillende rijstsoorten wordt gezet. Pikt de kip een zwarte rijstkorrel op, dan verklaart het „godsoordeel" de ziekte voor ongeneeslijk, wordt een roode rijstkorrel gekozen, dan is de afloop nog onzeker, doch blijkt een witte rijstkorrel genomen te worden, dan wacht den zieke genezing.

Een speciaal verband tusschen verschillende ziekte-symptonen afzonderlijk en het wegzijn van den tĕndi kent de Batak niet; in deze is hij geheel fatalist.

De zieke, de persoon dus wiens tĕndi is weggeloopen, tracht zijn tĕndi tot terugkeer te bewegen „ndilo tĕndi" hetwelk hij meestal binnenshuis doet. Hij krijgt daarbij

een mand op het hoofd, waarin een kompleete „kampil" ligt, bestaande uit een halsband „ranté-ranté (K)", de noodige strengen katoen en „boenga sapoeloesha" (Hibiscus sinensus rosa, een hoogroode bloem). Naast den patient zitten links en rechts 2 personen, die de mand stil vasthouden, terwijl de goeroe tooverformulieren, zijn hierbij onmisbaren artsenijschat, prevelt. Zoodra de mand hevig begint te schudden, is de tĕndi teruggekeerd. De „tabas," een tooverformulier om de tĕndi terug te roepen, luidt ongeveer: „Kom toch, gij die ik roep, die ik wuif, met een ei, met sirih, met een pinang knijper, of zijt gij bang? Hier zijn wij thuis, kom toch naar huis, houdt u niet halverwege op. Sta niet stil op den tweesprong. Sta niet stil, recht door toch, dadelijk naar huis!"

Ook het volgende formulier, dat ik ook weer aan den heer Joustra ontleen, is vaak in gebruik; „kom o, tĕndi; 't zij ge in 't bosch, 't zij op de heuvelen, 't zij in het dal vertoeft.

Zie ik roep je met een toeba (maat), bras (rijst), een ei van de (witte) kip, radja moelia, met de elf geneeskrachtige bladeren (boeloeng-boeloeng).

Daoen pisang tambatu K (galoeng tawar M.)
» sĕpilit (spilit M.)
» sangkil (sankil M.)
» sĕroengkas.
» balik angin.
» gompang batoe.
» piloeloet (sĕpoeloet M.)
» balik gunda (balik soempa M.)
» paboelkas (paboelkas M.)
» simar tampoea (komangi M.)
» padang togè.

Houdt haar niet op, laat ze regelrecht naar hier komen, houdt haar niet op, noch in 't bosch, noch op den heuvel, noch in het dal. Dat mag niet, kom toch regelrecht naar huis".

Eigenaardig is het geloof, dat de kracht van het heilmiddel niet zoozeer direkt gelegen is in de „boeloeng-boeloeng" de

geneeskrachtige bladeren, hoewel deze bij het tooverformulier, dat ten beste van den zieke gepreveld wordt, nooit mogen ontbreken, dan wel in de kracht van de, door den goeroe uitgesproken tabas (tooverformulier), nog versterkt door de geheimzinnige werking van tooverstaven, amuletten etc. die de genezing mede bewerken.

Voor zieken, die het betalen kunnen, heeft de goeroe ook nog een levenrekkend middel „pĕmoehoen" of beter laat hij het pĕmoehoen uitvoeren, dat is, hij gebruikt de tĕndi van den eenen mensch voor den ander, die daardoor ten koste van den gestorven ongelukkige, doch slechts één jaar langer leven kan. Dat dit geloof den goeroe een krachtige positie bij zijn volk verzekert behoeft geen betoog, en niet minder ook de toestemming, hem uit den aard van zijn waardigheid verleend, van aan een ieder minnedranken en zelfs de zwaarste vergiften te mogen verkoopen. Dat van het laatste door den goeroe een ruim gebruik wordt gemaakt is een algemeen bekend geheim, evenals dat hijzelf soms zijn werkdadige medewerking daarbij verleent, doch welke meestal uitsluitend bestaat in een soort hypnotischen invloed, die de goeroe op zijn slachtoffer uitoefent. Dit alles is meestal een quaestie van geld.

Dat de tĕndi bij naderend gevaar in staat is om te waarschuwen, dat van hem dus een soort profetie kan uitgaan, „dipandang", daarvan maakt de goeroe gebruik om door middel van de tĕndi van een klein kind, met ongevijlde tanden, de toekomst te voorspellen.

Het „bespreken" van kleine kinderen wordt bij zwangere vrouwen toegepast, opdat een tĕndi, aan die van de ongeboren vrucht bevele, niet van kleed te zullen wisselen, dat wil zeggen, om in de baarmoeder te zullen blijven, of wat hetzelfde is, om de toekomstige moeder een miskraam te besparen. Om de tĕndi van die vrucht te gelieven, brengen vrouwen met levende kinderen geschenken aan de zwangere, waaraan dus haar tĕndi ook welgevallen heeft, opdat de kinderen niet door de tĕndi van het eventueel geaborteerde foetus zouden „bezeten" worden.

De Batak stelt alles in het werk om de tëndi van een kind niet te verstoren, of tot wegloopen te bewegen. Hij zal een kind nooit slaan en slechts zeer zelden, en dan nog licht, bestraffen.

Bij het wegknippen van het hoofdhaar, opdat de tëndi het niet al te warm krijge, blijft een vlokje staan, djamboelan, dus de geheele tëndi kan in het ongelukkigste geval nooit weggeknipt worden.

In den regel blijft deze plek gedurende het geheele leven, of althans tot den manbaren leeftijd ongerept, en wordt soms als een lok buiten den hoofddoek gedragen. De plaats, waar deze lok bestaan blijft, is onverschillig, vaak alleen boven het linkeroor.

De tëndi kan aan het kleinste stuk van 't afgestorven lichaam verbonden blijven, van daar, dat de Batak zich gaarne na zijn dood laat verbranden, opdat na vernietiging van 't lichaam de tëndi vrij kome, die door de brandhitte overigens eveneens wel wordt uitgedreven.

De anthropophagie „mandjolma" van den Pak-pak hangt zelfs met zijn geloof aan de tëndi in zooverre samen, dat het opeten zijner ouders bv., uit deze overweging geschiedt, dat namelijk de tëndi van hem en zijne ouders eigenlijk bij elkander behooren, weshalve hij deze, als een soort familiebezit beschouwend, door 't plechtige nuttigen in zijn eigen lichaam verkrijgt en zoodoende voorkomt, dat zij elders het minder goed zouden kunnen hebben!

Het eten der handpalmen „tapak tönga" van den verslagen vijand evenwel schijnt een zuiver culinarische neiging te zijn.

Het begrip van tëndi, het alter ego, wederga, afbeeldsel, geheel in vorm gelijk aan den gastheer zelve, wordt vaak verward met dat van begoe.

Waar het afwezig zijn van de tëndi 't lichaam ziek maakt, zonder dat de Batak ook maar de geringste voorstelling heeft, welke ziektevorm hij daaraan moet toeschrijven, ik zou het woord constitutie-ziekte misschien daarvoor kunnen gebruiken, is er onmiddellijk naar zijne opvatting een booze

geest „begoe" in het spel, overal daar waar de ziekte zich in scherp omschreven afwijkingen of tastbare aandoeningen kenmerkt.

Speciaal zijn geesten van slechte menschen „begoe sĕmahoen" ziekte aanbrengend „mĕgil" of dezulke, die niet tot rust kunnen komen, zooals bv. de begoe van in het kraambed gestorven vrouwen.

De geesten begoe biĕr hebben het vooral op kraamvrouwen voorzien. Als er een kraamvrouw sterft, gaan alle vrouwen naar het water, om een kip en rijst aan den boozen geest te offeren, „nĕmba moepoes."

Daarentegen bestaan er ook ziekte verdrijvende tĕndi.

Alle koortsvormen, de meeste zielszieken zullen „tĕndi-ziekten" genoemd mogen worden, terwijl bijv. uitslag, of beenbreuken of verwondingen of huidziekten meer tot de „begoe ziekten" zullen moeten gerekend worden.

Voor de oorzaak van alle koortsen kent de Batak maar een begrip, het is voornamelijk de geest van „Si-Bajak", die hierin de kwade rol speelt.

Wordt als de aanleidende oorzaak eener ziekte vaak aangenomen, dat zij ontstaat tengevolge van boosheid der tĕndi, waarbij het den goeroe steeds mogelijk is, door middel van het bekijken van de hagelsnoer en het eiwit uit een versch gebroken ei, „minohon tĕnaroe", de prognose quod longitudinem te stellen, bij de „begoe" staat de zaak voor den goeroe niet zoo eenvoudig. De booze geest laat zich niet zoo gemakkelijk verdrijven en „bezet" zijn slachtoffer veel hardnekkiger.

Aan de tĕndi wordt alle zorg besteed om deze niet te vertoornen, leed te doen of te beleedigen, want alles wat de tĕndi overkomt, overkomt ook het lichaam of beter den drager van de tĕndi zelve. Daarom mag aan de tĕndi van een kind b.v. geen schrik worden aangejaagd, opdat zij niet wegga en den verstoorder in hare gramschap vervolge, wat de Batak zóóver doordrijft, dat hij vaak liever het kind geheel aan zijn lot zal overlaten, dan het tegen zijn zin,

geneesmiddelen verstrekken, en daardoor in gevaar zal brengen om zijn tĕndi te doen schrikken, eventueel op de vlucht te jagen. Volgens Bataksche opvatting wordt de tĕndi later „begoe".

Bij de „begoe" daarentegen is vrees aanjagen ĕrgendang een van de middelen om den boozen geest te verdrijven, het behoort als zoodanig in den artsenijschat van den animistischen Batak thuis.

Er zijn goede en kwade begoe's; van hun lot weten de menschen niets, doch omgekeerd de begoe's van de menschen wèl. Zij kunnen invloed uitoefenen op het lot der menschen. Als men de begoe's vergeet, komt er ziekte en ongeluk uit voort. Wil men den begoe iets verzoeken, dan geeft men den goeroe geld, spijs en drank en ook kleëren, die daarna den begoe oproept, aan wie men, door zijne bemiddeling allerlei vragen kan stellen. Het blijft evenwel de ondoorgrondelijke wijsheid van den begoe om het gevraagde te schenken of te weigeren.

Het bedwateren der kinderen „nipi-nipèn" wordt veroorzaakt door het wegvoeren der tĕndi door den djinoedjoeng, die zeer gevoelig voor offers is, het aangewezen therapeuticum derhalve tot genezing van die lastige kwaal.

Zoowel de tĕndi, de begoe als de djinoedjoeng en de zielen, die door niemand meer verzorgd worden, spelen een rol in het ontstaan van droomen, waaraan de Batak groote profetische kracht toekent. Ook hier weer komt de goeroe als droomuitlegger te pas.

De droom ontstaat naar Batak opvatting, doordat de tĕndi uitgegaan is, waarbij zij de tĕndi ontmoet van andere personen. Een Batak zal daarom ook niet vragen, wat hebt gij gedroomd, doch wat voor een tĕndi was het, die de uwe ontmoet heeft?

De droomuitlegging maakt in zooverre weer een gedeelte uit van de Bataksche geneeskunst, dat de goeroe zich in staat acht o.a. de prognose voor den zieke te kunnen vaststellen.

Om de begoe of djineodjoeng uit den droomer te verjagen, wordt bij voorkeur een kip belezen „ngarkari", hetwelk evenwel bij alle ziekten een veelgebruikelijk middel voor den goeroe is.

Droomt iemand, dat bloed water wordt, beenderen tot steenen, dat de adem in wind verandert of een lichaam in aarde, dan moet deze spoedig sterven.

Ook reflectorische trekkingen, spierhuppeling „ĕrkoesoer," aan hoofd, romp en voeten, vormende de drie omineuze trekkingen, zijn een slecht voorteeken.

Behalve de reeds genoemde onheil aanbrengende geesten, kent de Batak nog het spook, een soort mensch zoo niet geest „hantoe", die zich evenwel nooit zichtbaar maakt. Het is de zg. „Djĕlma so begoe", een monsterachtig wezen, dat hoogstwaarschijnlijk de vrucht der phantasie is, van den angstigen natuurmensch.

Voor het verdrijven dier angstvoorstellingen wordt de hulp ingeroepen der „goeroe" en „si-baso", vaak vrouwelijke geestenverdrijvers, die bovendien ook desverlangd de „begoe" kunnen oproepen, en daardoor behooren tot de „shamane" een spiritistisch medium; hunne toovermiddelen noemt men „si-adjar-adjari".

Als de hulp van den goeroe wordt ingeroepen, vervult hij zijn rol van medicijnmeester „pawang", met behulp van tooverstok, en „poestaka tabas" offers, bezweringen, bespuwen, kruiden en toovermiddelen.

Tooverstok.

Door middel van den tooverstaf „mangalekat", wordt beoogd het „pĕnoeroeni", het krachtig maken van een toovermiddel, welke handeling „ngoelak", door een goeroe verricht wordt; deze wordt soms nog door 7 anderen geholpen „naburi". De tooverstaf mag eigenlijk niet in huis komen en moet onder den dakrand bewaard worden, tenzij hij voor het „ngoelak" gebruikt wordt.

De tooverstok wordt ook nog gebruikt bij „ngkitjĕk", het eenvoudige terugroepen der tĕndi; bij het „pĕrsihili", en het „ngakarai", het bestrijden van ziekten en ongunstige

invloeden op iemands gestel, hetzij door overbrenging van de ziekte op iemand of op iets anders, of bij het bevrijden der tĕndi uit de macht van ongeluk en ziekte aanbrengende invloeden.

Voor zulke bezweringen van den goeroe zijn bovendien vereischte: *a.* het langdradig en uitvoerig uitgeplozen verhaal van het begin der ziekte „matpat", *b.* de „tabas", het prevelformulier, een soort gebed, waarmede de goden worden aangeroepen, *c.* het uitspreken van eene of meerdere „mangmang" d.w.z. zegenspreuken over den zieke het „ĕrmangmang", waarop dan het oogenblik gekomen is van „poeloengĕn" het bijeenbrengen der benoodigdheden voor het offer en de geneesmiddelen, die nu „pateng" zijn; trouwens alles is „heilig" wat de goeroe gelieft te verkondigen.

De tooverstaf wordt bij het gebruik niet aangeraakt, doch alleen in den bodem gestoken; hij bevat in een uitholling een kleine hoeveelheid „poepoek", tooverbrij, waarover later, welker heilzame werking de goeroe aan zijn patient mededeelt. Daar de poepoek het genezingbrengende middel is, waarvan er in den tooverstok slechts zeer weinig aanwezig is, geloot ik, dat die stok zelve nog veel meer dienst heeft te doen, door zijne suggestieve werking.

De poepoek wordt op de volgende wijze bereid, waarbij men uitgaat van de veronderstelling, dat de poepoek de ziel in zich heeft van de voorwerpen, waaruit het werd vervaardigd; de goeroe, welke alleen die stof mag bezitten, kan die ziel naar zijn wil laten ageeren, omdat hij krachtiger is dan de tĕndi van den persoon, die de samenstellende deelen voor de poepoek leverde.

Poepoek moet liefst van den levenden mensch afkomstig zijn, d.w.z. hij mag niet zijn natuurlijken dood zijn gestorven; zij wordt bij voorkeur gemaakt van een jongen, die ongeveer den 12jarigen leeftijd heeft bereikt, doch wiens tanden nog niet gevijld zijn. [1])

1) Ook wel kinderlijkjes leveren poepoek, weshalve deze zeer in 't geheim op een verborgen plek begraven worden, of wel het lijkje wordt onmiddellijk verbrand om grafschennis van de zijde van den goeroe te voorkomen.

De bereiding is als volgt: De hersenen worden uit de hersenpan genomen, daarna gekookt met de nieren, lever, geslachtsklieren, tong, oogen en lippen van het kind, waarbij nog gevoegd wordt hetzij zijn eigen placenta, die zoo als van elk kind zorgvuldig onder den trap van 't huis in een doek begraven wordt, of een andere placenta, die voor dat doel gestolen wordt. Soms worden aan dat kooksel nog bepaalde kruiden toegevoegd, zelfs sperma levert de Batak vaak voor zijn poepoek, welke dikvloeibare massa in bepaalde medicijnpotjes de „pĕrménakan" worden bewaard.

De poepoek dient uitsluitend als bekrachtigingsmiddel voor de, door den goeroe te prevelen tooverformulieren, dus niet als „materia medica".

Bij gebrek aan een gestolen knaap wordt ook wel minderwaardige poepoek bereid, doch steeds van menschenvleesch en wel voornamelijk van de lippen, oogen, tong en spieren van hen, die een gewelddadigen dood zijn gestorven of wel van plotseling overledenen en van kinderen zonder tanden, van neonati of doodgeboren vruchten en van in het kraambed gestorven vrouwen, welke dus allen nog een hoeveelheid „leven" voorradig hadden, die de goeroe in de poepoek heeft doen overgaan.

Van volwassenen of van dieren wordt nimmer poepoek gemaakt; wel schijnt het, dat menschelijk sperma vaak een der bestanddeelen van de poepoek uitmaakt.

Ook als poepoek geheel tot stof vergaan is, blijft zij hare geheimzinnige kracht behouden.

Voor zijne plechtigheden heeft de goeroe verder zijn tooverboek „*poestaka*" noodig, welks inhoud hij in zijn „pantangĕn" van buiten geleerd heeft en die hoofdzakelijk tooverspreuken bevat op geneeskundig gebied, of de kruiden aangeeft, bij bepaalde ziekten aan te wenden.

Sommige „poestaka" bevatten wichelarij-figuren, doch alleen mindere goeroes maken van dezulken een geneeskundig gebruik.

Deze geneeskundige poestaka worden steeds zeldzamer;

zij mogen niet verward worden met de zeer veel met hen overeenkomende wichelboeken, die eveneens zeldzamer worden.

Voor de studie der Bataksche geneeskunst evenwel ware het zeer wenschelijk, dat deze „poestaka" niet vernietigd werden, zooals helaas reeds te veel geschied is, doch het zou zeker de moeite waard zijn, deze poestaka te vertalen, om daardoor een beter inzicht in het geneeskundig denken der Batak's te verkrijgen.

Zij worden geschreven op den met rijstwater geprepareerden en glad gemaakten bast van den, in het gebergte voorkomenden „Kajualim" boom, welke kunst helaas geheel verloren is gegaan.

Een niet gering aandeel in de handeling van den goeroe, ik heb hoofdzakelijk voor mijne verhandeling het bezweren van ziekten op het oog, is het uitspreken van tooverformulieren „tabas". Verder moeten sommige offers als geneeskundige handelingen worden opgevat.

Het volledige geestenoffer „mboe-mboen", bestaat uit de volgende ingredienten: 4 handvol rijst, 4 halve pisangs, één ei, een kleine hoeveelheid gepofte rijst, vier soorten rijst, nl. zwarte, roode, gele en witte, een „sangkilen" d.i. een halve knot katoen, sirih (Chavica betle), tandzwartsel, „badja" olie, bladeren van een Hibiscussoort, een stuk van een bepaald daarvoor vervaardigd weefsel, „oewie pota", een halsketting „simaba" en eenige topbladeren van „boeloeng oedjoengĕn", of oedjoeng daoen (K) (Colocasia vera?).

Zoowel hier als op andere plaatsen hieronder zal ik mij vaak helaas moeten bepalen tot de Bataksche benaming der planten, omdat mij gegevens tot nadere definieering dier gewassen meestal geheel en al ontbreken.

De offerplaats „ingan nĕmba" der Batak's is de vrije natuur, een boom, een stronk, een steen of elk ander voorwerp, doch bepaalde ingerichte plaatsen heeft hij niet

De Batak brengt zijne offers op in de vrije lucht of in zijne woning; alleen voor het „sombaon" verkiest hij een heilig woud.

Bij groote rampen, om het land van eene ziekte of epidemie

te verlossen, wordt een publiek offerfeest het „pelean" uitgeschreven, wat dan het karakter heeft van een soort nationaal offer.

Bij het pelean worden hoofdzakelijk gebruikt meelballen, „tjimpa mata" meelkoek, betel, vruchten, kruiden, zoetwatervisch, „pĕrlaslas = de platgedrukte," en een roode haan „manoek mĕgĕrsing". Tijdens de plechtigheid, die op eene kleine verhevenheid, een soort altaar van bamboe wordt opgedragen „langgatan" of op een balk van een huis, dragen bij publieke offers de aanwezigen lange stokken, waarmede zij als bezetenen te keer gaan, om de demonen te verjagen. Onder het prevelen van den onontbeerlijken tabas, door den goeroe of den datoe, soms ook door den „pĕnghoeloe" het dorpshoofd, wordt den goden hunne offerande aangewezen.

Het offer „oeli begoe²", dat wordt opgedragen, bv. als een echt kinderloos blijft „ĕmpo mĕmoepoes", hetwelk hieraan wordt toegeschreven dat de vrouw tegenover een harer bloedverwanten van manszijde heeft misdreven. Dit geschiedt om boete te doen of den vloek af te wisschen en heet „panalnan" of ook wel „papurpur-sapata".

Het offer bestaat uit drie sprinkhanen, die een paard, een karbouw en eene koe voorstellen, welke als zoengave aan de goden worden opgedragen. Daarna neemt de offeraar een zwaluw en smeekt zijn goden, dat al wat nog van de vervloeking mocht blijven bestaan op dien vogel overga, waarna hij hem laat wegvliegen.

Bij de meeste offers, wanneer die dienen moeten tot bestrijding van ziekte, worden de vereischte kruiden plechtig te saâmgebracht, als 't ware door den goeroe gezegend, en hebben door het vermogen de geesten op een afstand te houden, ook de macht om alle onheil af te wenden, resp. te bannen, de basis waarop de genezing slechts verkregen kan worden.

Deze genezing kan soms ook verkregen worden door baden, waarbij echter niet het reinigingsbad „ridi" het effect

moet bewerken, doch de daarbij gebruikte bladeren uit de „poeloengĕn".

In de vulkanische gedeelten der Bataklanden komen verschillende warmwaterbronnen „lau mĕlas" en zwavelbronnen „lau kirta" voor. De angst voor booze geesten echter, die zich volgens de Bataksagen steeds bij die plaatsen ophouden, weerhoudt den Batak, van deze nuttige natuurlijke geneeskrachtige bronnen gebruik te maken.

De zwavel halen zij alleen weg op last van hun kampoenghoofd, ter bereiding van kruit.

Dat bij de meeste offers welriekende dampen (komĕnan) komen en den goden welgevallig moeten stemmen, alsook dat hunne geliefkoosde muziek „ĕrĕndang" als verzoeningsmiddel te baat wordt genomen is niets anders, dan wat overal elders wordt waargenomen bij alle natuurmenschen.

De welriekende geuren worden in hoofdzaak verkregen, door het branden van kamferhout of van benzoëhars; soms worden geurende bloemen bv. „mĕlati" (Jasminum sambac. mĕloor (K) op 't vuur geworpen.

Het „sombaon" is meer een offerfeest, zooals ik reeds zeide, een soort nationaal offer om droogten of calamiteiten af te weren, doch ook om groote sterfte „abar" onder de bevolking, tengevolge van epidemieën, tegen te gaan.

Bij voorkeur wordt het „sombaon" in het bosch gehouden. Aan een paal wordt een karbouw vastgebonden, waaromheen onder veel geraas een soort spiegelgevecht gehouden wordt. Vaak wordt tegelijkertijd ook een man daarvoor gebruikt, die dan op het oogenblik, dat dan anders de karbouw gedood wordt, smadelijk als vogelvrij wordt weggejaagd, met al de zonden van de offeraars beladen.

Dierenoffers „longit" worden door den Batak zelden gebracht; steeds wordt het vleesch van het gedoode dier weer gegeten, nadat vooraf de goeroe het beest z.g. belezen „ngagé" heeft, voor welke plechtigheid bij voorkeur kippen en wel witte vogels gebruikt worden. Voor den begoe wordt steeds een stukje terzijde gelegd.

De kunst om uit de ligging der ingewanden of ook wel uit de ligging, die het geslachte, ongeopende beest inneemt, de toekomst te voorspellen heet „përmanuhën".

Hanengevechten, „naboen" laat de Batak ook vaak plaats hebben, doch deze worden minder gehouden om de prognose eener ziekte te stellen, als veelmeer uit louter zucht om aan hunne speelwoede te voldoen (Batak's zijn geboren hasardeurs), ook wel om als 't ware een godsoordeel uit te lokken.

Over de bezweringen kan ik kort zijn, daar eigenlijk alle handelingen van den goeroe een soort van bezweringen zijn. Bij elke offerande komt dan ook eene bezwering te pas.

Vaak wordt deze plechtigheid door den goeroe in alle stilte verricht en het resultaat is daarbij niet vrij van suggestieve invloeden, waarvan de goeroe een slim en ruim gebruik weet te maken. Het eeuwen oud vertrouwen in zijn ambt is hem daarbij een hulpmiddel van onschatbare waarde.

Daar het ambt van goeroe meestal overgaat van vader op zoon, althans in de familie blijft en door mondelinge overlevering de jonge goeroe veel van zijn wetenschap verkregen heeft, waar het ambt een soort geheim gilde uitmaakt, ligt het voor de hand, dat er ruime gelegenheid is om het geheimzinnige van der goeroe's handelingen in eere te doen blijven.

Van groote beteekenis in de ziekte behandeling bij de Batak's is het *bespuwen* door den goeroe.

Het is niet alleen de onmiddellijke aanwending van het heilzame sirihsap, „idjoer belö", doch hij stelt zich voor, met het speeksel als zoodanig levenskracht over te brengen; de sirih is slechts een versterkend middel.

Het speëksel „idjoer" wordt door het sirihpruimen donkerbruinrood geverfd, welke kleur zich aan de lippen duidelijk meedeelt. Op den duur worden de tanden zwart, doch behouden langen tijd een fraaie, witte kleur. De uitademingslucht heeft een frisscheren reuk, tengevolge der adstringeerende, zelfs desinfecteerende werking van het charrical of paraoxyl-

allylphenol, uit de sirihbladen, wat wellicht ook een der oorzaken is, dat slechte of karieuze tanden zoo weinig voorkomen.

Wanneer nu iemand een ongeluk bedreigt, dan wordt hij met het roode sirihspeeksel „sëmboeri" bespuwd, of wel zij bestippen zich „poetar" het voorhoofd.

Het bespuwen gaat vaak gepaard met het beschilderen „tangkal" van bovenlijf en buik, met behulp van een zwarte verf, bestaande uit verkoold hout van den citroenboom, op een mes verkoold en met water gemengd. Uit deze verf wordt de „Radja Suleima" eene congruente figuur, het beste te vergelijken met een Duitsche „Namenszug" op buik of borst geschilderd. Daarna worden rug en buik nog drie maal bespuwd, en de goeroe verklaart de prognose der ziekte gunstig!

Het is echter niet alleen sirihspeeksel, waarmede bespuwd wordt, de datoe en de goeroe geven voor bepaalde ziekten ook specifieke kruiden aan, die onder het prevelen van spreuken meestal met betel, soms ook nog met citroensap vermengd worden.

Het speeksel aftreksel van dat mengsel wordt met vollen mond als een „spray" op den patient eigenlijk meer geblazen dan gespuwd.

Bij voorkeur wordt de zieke plaats alleen bespuwd zoo bijv. bij loomheid in de gewrichten of gewrichts ontstekingen, alleen de aangedane gewrichten.

Naar Bataksche opvatting worden bij andere ziekten dan ook alleen die plaatsen bespuwd „ringring", waar de ziekte verwekkende geesten kunnen zijn binnengeslopen, „dalimbegoe" nl. de mond, hartkuil, ooren, neus en oogen.

Ook een doode wordt bespuwd, hetwelk nimmer met gewoon speeksel geschiedt, er moet daarbij steeds van sirih, als voornaamste ingredient gebruik worden gemaakt.

Het „poetari", dat eigenlijk nauw verwant is aan het bespuwen, heeft de beteekenis van het afwenden van onheil in het algemeen.

Het wordt niet alleen uitsluitend bij de Batak's maar ook bij Maleiers en andere Polynesiers, hoewel niet zoo in de geneeskunst op den voorgrond tredende als bij deze, aangetroffen. Aan den ingang van het huis worden op de deurstijlen „moetari" (ook wel „poetari") vlekken gevonden.

Bij het op reis gaan maakt de Batak moetarivlekken op voorhoofd, borst en beenen, welke roode stippen hij ook aanbrengt bij zwaar onweder of aardbeving. Vaak ziet men zelfs bij het vervoer van paarden naar de laagvlakte van Deli, dat deze ook moetariplekken op het voorhoofd dragen, opdat hen geen onheil of ziekte onderweg zal treffen.

Voor het moetari-poetari wordt van meel, boenga-sĕpatoe, een vuurroode bloem (Hibiscus sinensis), en speeksel een soort papje gemaakt, dat als een roode vlek op 't voorhoofd aangebracht, speciaal als „sarang timah", kogelafweerder dienstig is; met „tĕpoeng tawar" wordt een gele pap „pagar" gemaakt, die voornamelijk gebruikt wordt tot afwering van booze geesten. Dit bestippen doet de Batak zonder bijstand van den goeroe, en het mag daardoor tot de „huismiddeltjes" geteld worden.

Daar elke geringe aandoening of ziekte met een boozen geest in verband wordt gebracht, is het bestippen ook een vaak voorkomend gebruik bij den Batak.

Overgaande tot de *kruiden*, die bij de ziektebehandeling een rol spelen, dient vermeld, dat deze artsenijen veelal geheimmiddelen van den goeroe zijn en in hoofdzaak bestaan uit plantendeelen, liefst bladeren, die tijdens een bepaald jaargetijde op een specifieken dag en uur, onder bijzondere omstandigheden van onweer, bliksem, aardbeving etc. verzameld zijn, en desnoods een bepaalde behandeling hebben ondergaan. Mengsels van diverse kruiden zijn zeer intrek; zelden worden zij met minerale stoffen gemengd. De geliefkoosde wijzen van toediening zijn extracten of aftreksels dier kruidenmengsels, vooral naast geneesmiddelen voor uitwendig gebruik, hetzij als iets prikkelends of verkoelends.

Een groot aantal bladeren van verschillende planten worden daartoe door den Batak, die met den Maleier in aanraking is gekomen, als een pap gebruikt om b.v. hoofdpijn te doen bedaren of zweren rijp te doen worden of rheumatische pijnen te verzachten (Ind. Mercuur No. 48, pag 799).

Het is moeielijk bij het veelvuldig gebruik, dat de natuurmensch van plantaardige stoffen maakt, deze scherp te onderscheiden in bepaald geneeskunstige kruiden of stoffen, in vergiften of in dezulke, die ook voor een ander doeleinde nog gebruikt worden.

De behandeling van dit onderdeel kan derhalve moeielijk anders worden, dan een soort encyclopaedische opsomming der gewassen, die den Batak ten dienste staan; zooveel mogelijk zal ik hierbij met zijne geneeskunst rekening houden.

Het moeielijke in het bestudeeren der inlandsche geneeskrachtige planten ligt voor een groot deel wel daarin, dat zij in gedroogden toestand, als bladeren, wortels, bloemen of andere plantendeelen verzameld worden, wier afkomst vaak niet meer is na te gaan.

Langzamerhand wordt het aantal Inlanders kleiner die de „officineele" planten kennen, en die de inlandsche geneesmiddelen daaruit bereiden kunnen, die de pharmacologische eigenschappen in zekere mate weten, en toch van elke pharmacodynamische hoedanigheid totaal onkundig zijn gebleven. Vooral doordat de geneeskunst der westerlingen het vertrouwen der Batak's begint te winnen, worden zij van de minderwaardigheid der hunne beter overtuigd, waardoor de Bataksche volksgeneeskunst in snel verval gekomen is.

Planten met sterken geur of smaak of bijzondere uitwendige eigenschappen genieten groot vertrouwen, soms zelfs wordt de vorm van eenig plantendeel in verband gebracht met een aanduiding harer geneeskrachtige vermogens.

De *areng palm* (pola (K̇), arèn (M), arenga sacchariferii) levert o.a. suiker, palmwijn en toewak, die hij met behulp van „ragi" een soort gist, of met behulp van den wortelbast der „andung" (andung (K), daoen sipat (M)

Cordylene terminalis), aangenaam mousseerend weet te maken. De *toewak* heeft een vrij aangenaam zuur zoeten smaak en is licht alcoholhoudend.

Meer bedwelmend is de „*tapé*" een gistende massa, die zich vormt uit de vermenging van gekookte rijst bv. met „ragi", waardoor een alcoholische gisting ontstaat. Bij voorkeur maakt men daartoe gebruik van het waterig overgietsel van „*kĕtan*" een zwarte kleefrijstsoort „page poeloet."

„Men onderscheidt tape naar de grondstof, waarop de ragi heeft ingewerkt. Tape nasi is gemaakt met rijst, T. kĕtan met kleefrijst, T. djagoeng met maïs, T. kĕtela pohon [1]) met tapisoca etc." (v.d. Burg. De voeding in N. Indië).

Op soortgelijke wijze wordt door menging van ragi met arensuiker en mindere rijstsoorten een soort arak gemaakt, welke in den laatsten tijd allerwege dreigt te worden vervangen door de alcoholische dranken uit de beschaafde landen ingevoerd, van welke evenals van opium, de Batak een groot liefhebber wordt.

Opium „tjandoe" (M) (K) wordt in verschillende vormen genoten. De gewone opiumpijp der Chineezen, dus het rooken van onverdunde opium is even goed in gebruik als het goedkoopere rooken van „tingkoh, tèkè" (K) d.i. een mengsel van het restant uit de opiumpijp met tabak. Ook sigarettentabak wordt met een waterig aftreksel van deze tingkoh zoogenaamd gesausd, gedrenkt en daarna gedroogd.

Benzoë, „kĕmĕnnjan" (K) van Styrax benzoïn, en Styrax subdenticulata, is een hars uit de veelvuldig in de bergen voorkomende kĕmĕnjan boom. Als reukoffer wordt benzoë veelvuldig gebruikt.

Kamfer, „kapoer Baroes" (K). De kamferboom, Dryobalanops camphora, Dipterocarpae, is de meest imposante boom in het oerbosch der Batak's. Soms 200 voet hoog, verheft zijn rechte, gladde stam zich boven zijne omgeving, met een betrekkelijk weinig uitstaanden kruin.

Door inkappen in den schors, vloeit er een vocht uit,

1) Lees: pohoeng. RED.

waaruit bij indrogen de kamfer uitkristalliseert. Zoozeer is de Batak doordrongen van de majesteit van dezen woudreus, dat hij nooit zal vergeten, alvorens den boom om te kappen, hem plechtig zijne verontschuldigingen aan te bieden voor het leed, dat hij hem gaat aandoen, of wel om hem zijne toestemming te verzoeken, hem te mogen insnijden of omkappen. Evenwel anticipeert hij toch op die gewenschte toestemming, zoodat het traditioneele zoenoffer, dat hij den kamferboom brengt, hem ook wel in zijn eigen sluwen geest eene sinecure moet toeschijnen.

In vele streken is de kamferboom reeds geheel uitgeroeid.

De Batak kent de opwekkende werking der kamfer, waarmede hij soms zijn toewak vermengt, ook wel om deze eenige dagen te conserveeren. Hij gebruikt ook kamfer om de lijken zijner kamponghoofden zoolang mogelijk voor bederf te bewaren. Soms brandt hij ze in klapperolie opgelost.

Gambir van Uncaria gambir (Rubiaceae), „akar kait (M) kakahir (K)" een looizuurhoudend struikgewas, waarvan de bladeren worden uitgekookt, het vocht ingedampt tot een geelwit, aan de lucht bruiner wordende massa, die geen onveranderde looistof meer bevat, indien men deze eenige uren na het plukken onderzoekt; zij is bij het sirih kauwen onontbeerlijk.

Het op de gewone wijze gemaakt extract wordt ook wel bij dysenterie en diarrhae ingenomen, of als een papje op zweren gelegd of een stuk in den neus, bij aanhoudende neusbloeding, gestoken als bloedstelpend middel.

Baguda „gernang (K)", Gnetum gnemon L (?) meninga (M) heeft een wortel, evenals dien van den *Sobaboom* „dajang" K. of ook „daoen lada" (Spilanthes pseudo amel, Compositae) wiens bast de roode verfstof levert, waarmede de Batak voornamelijk zijne weefsels roodverft. Zijn bladen dienen als groenten, zijn bast tot vezelstof en touw. De bladen van den Sobaboom, een kruidachtige plant, worden als omslagen gebruikt bij stijfheid en gewrichtsaandoening. De

bloemhoofdjes veroorzaken bij kauwen sterken speekselvloed.

Sarap. Blauw is de kleur bij uitnemendheid van den Karo Batak. Al zijne kleedingstukken zijn blauw gekleurd, van de diepste nuance tot 't lichte hemelsblauw, wat aan zijne verschijning vaak eene sombere uitdrukking verleent.

De sarap is afkomstig van de Indigofera tinctoria (Papilionaceae) waaruit op eenvoudige wijze de blauwe kleurstof indigo „nillo" (K en M) bereid wordt.

Meer in trek is evenwel bij zijne blauwververij de *Slaun*, sĕlawĕn (K) of *Sanam*, Sĕnom (K), afkomstig van Marsdenia tinctoria, een slingerplant, die gemakkelijk zijn kleurstot afstaat en waarmede kleurvaster gekleurd kan worden.

Koffie, Coffea arabica L. wordt veel geplant. Ook de bladeren worden gebruikt en wel boven het vuur gedroogd en gelijk thee genuttigd.

Tabak, „tambakoe (K)" Nicotiana tabacum L. wordt wel in inferieure soorten geplant tot eigen gebruik, de grootste hoeveelheid evenwel wordt ingevoerd.

Pisang, „galoeh" (K), Musa sapientium of musa paradisica, (Musaceae), *Papaja*, Carica papaja L, Papajaceae, „pĕpaja (K) of pohon bĕdik (K)", *Tapioka* manihot utilissima, kĕtela pohong (K) obi kajoe (M)" worden overal verbouwd.

De suiker- of *arenpalm* (arenga saccharifera) zagen wij, levert de meest gewichtige producten voor den Batak als: palmwijn, mergab, paulo of toewak genaamd; hij weet uit haar suiker, stroop, azijn, idjoek, schrijfstiften, watervaten en vuurzwam te verkrijgen.

Doerian van Durio zibethinus (Malvaceae), levert een zeer gezochte vruchtsoort, die vaak uitslag bezorgt en als aphrodisiacum zeer gezocht is.

Nelpak „indnelpak (K)" is een boom tot de Citrussoorten behoorend met broos hout, die de kool levert voor 't schietkruit der Batak's, terwijl de daarin onontbeerlijke salpeter gewonnen wordt door uittrekken en indampen van den ammoniakhoudenden bodem onder zijn huis, waar zijn mestvaalt zich ophoopt.

Citroen. Verschillende soorten, zoete en zure citroenen „djĕroek", Djeroek assam sive manis, worden bij de Batak's in hunne kampongs aangetroffen, meestal de Citrus aurantiorom, of daarmede verwante soorten als: C. nobilis, C. macrocantha, C. decumana.

Het vruchtensap wordt bij het bespuwen gebruikt.

Het hout wordt op een meskling verkoold, waarbij een zwarte hars wordt uitgezweet, welke weer met de kool vermengd, en na toevoeging van een weinig damarhars, de schrijfinkt levert, doch ook het duurzame tandzwartsel, een geliefkoosd harsachtig tandkleurmiddel.

Cocus, „tjiwala (K)" of klapper van Cocos nucifera, levert als geneesmiddel zijn klapperwater tegen lintwormen, en de olie wordt gaarne als massage olie gebruikt, en voorts als lampolie.

Betel „pinang (M), majang (K)." De Betelpalm, areca catechu, levert de betelnooten, de areka, een looizuurhoudende noot, een der bestanddeelen van de sirih-benoodigdheden, terwijl het fijngestampte poeder ook wel bij diarrhae wordt toegepast of als vermifugum.

Bedi (K). Bij buikloop wordt ook het blad van den bedibediboom (Ficussoort) ingegeven, dat een intensief bitteren wrangen smaak heeft.

De vrucht van den *Djĕbangdjĕringboom* (K) djengkol (M), Pithecolobium bigeminum is de zeer geliefkoosde, bijna onmisbare toespijs bij de rijst. Zij deelt aan de excrementen een ondragelijken stank mede.

Tschinkum „tjingkam (K)" Caryophillum aromatic bladeren, doen den palmwijn gisten, evenals de

Andung, „andĕrung (K)" Dracaena ferrea of ook de bast van den Pengkehboom, pengkă (K).

Kalindjuhang (K) Dracaena terminalis bladeren, hebben het vermogen, de geesten op een afstand te houden en vervullen als zoodanig een rol bij alle geest verdrijvingen.

Gamei-gamei (K en M) of „rahab (K)" van Backea frutisceus, (Myrtaceae) een heester, wordt gebruikt als infuus der bla-

deren en takken, en als eene der vele bekende abortiva en ook als diureticum aangewend.

Lalagundi (M), salagundi (K) (Vitex lagundi? Verbenaceae) is een struik, welks bladeren koortswerend zijn.

Garaneja (M), karnea (K) bladeren, worden gebruikt als de Batak moeielijk ter spraak is, krachteloos van lichaam, loom van leden, bezwaard van oogen. De therapie bij dit ziektebeeld, dat wel met apoplexia cerebri in verband zal staan, bestaat al heel eenvoudig daarin, dat een bos van die bladeren over het hoofd van den zieke bewogen wordt.

Boenga-boenga, ook wel *besi-besi* of *boenga spatoe* of *boenga raja* van Hibiscus rosa sinensis L., (Malvaceae) leveren uit hunne vuurroode bloemen, een bloedrood gekleurd aftreksel, waartoe deze met citroensap worden uitgetrokken; het zijn geneeskrachtige planten in Batakschen zin, welks bladeren bij het „ngarkari" en de wortels en stam bij „pĕrsihili" worden gebruikt.

Het water uit de vruchtbeginsels als „*lago perbasbos*", dient voor geneeskrachtige wasschingen, waartoe ook gaarne wordt genomen „*lago mĕntoerge*", het regenwater, dat ergens op een blad of in een bladscheede is blijven staan.

Saga, saga toentĕng (K), saga (M). De sierlijk roode vruchtjes van abrus praecatorius (Leguminosae) die in de westersche pharmacologie als semen sequiriti, de meesboontjes, in de oogheelkunde toepassing vinden. Een slap aftreksel dezer zeer vergiftige vruchtjes, wordt bij kinderdiarrhae toegepast.

Areka. De noot, betelnoot wordt als aphrodisiacum genomen, van welke middelen de artsenijschat er vele, meestal ons onbekende, bezit.

Cortex Granati, „dĕlima merah (M), gangsalan (K)", de granaatboom, vindt men in elken kampong. Het versche extract van jonge worteltakken wordt met succes bij lintwormen gegeven. De wortelbast der Punica Granatum (Lythraceae) wordt ook tegen diarrhae gebruikt.

Tapé is geen kruid, maar een narcoticum, zooals ik hier-

boven reeds aangaf dat in koekjesvorm gegeten wordt, doch alleen als ze nog warm is. De bereiding geschiedt door bv. zwarte kleefrijst, *kĕtan* tegen het gaar worden met ragi te vermengen. In afgekoelden toestand werkt het niet bedwelmend, en wordt veilig als lekkernij gegeten.

De *Hydrocotyle asiatica* J. rotundifolia (Umbelliferae), „pegaga umbong (K) en *Cassia alata* „kĕtepeng tjina (M)" bezitten in versch geplukten toestand geneeskrachtige werking; een aftreksel van hunne bladeren levert een zacht en aangenaam werkend laxans.

Ofschoon de *„djarak"* (M) jarak (K) plant, Ricinus communis, waaruit de ricinusolie gemaakt wordt, en de *Sennahboom*, „sennamaki (K), sena (M)", Cassia angustifolia (Leguminosae) inheemsche of althans veelvuldig voorkomende planten zijn, wordt van hen als laxans geen geneeskundig gebruik gemaakt.

Ook van de crotonplanten, die veelvuldig zoo wel in de Bataklanden voorkomen als in de laagvlakte, wordt door den Batak als laxans, in den vorm van crotonolie geen gebruik gemaakt. Wel past hij het met misdadige doeleinden toe, door de zaden fijngestampt over het voedsel te strooien.

Het bereiden der aloë uit de vaak voorkomende agavesoorten is den Batak onbekend.

Ik wil niet aannemen, dat met de boven genoemde opsomming de Bataksche pharmacologie is uitgeput. Vele artsenijen behooren in de vergiftleer thuis en mogen hieronder een plaats vinden, waarbij ook eenige der gebruikelijke vergiftige substanties ter bespreking komen.

In den omtrek van elken kampong vindt men een goden welgevallige plant, tot de Urticaria behoorend, die bij aanraking een acuut eczeem daar ter plaatse binnen 24 uur opwekt, *„daoen djalattan"*, (M) kandatan (K), of latan (K) Urticaria stimulans. Aanraking met water verergert de jeuk in hevige mate; het artificieele eczeem heeft de eigenschap zich uit te breiden, zelfs zóó, dat vaak nagenoeg het geheele lichaam aangetast is. Dezelfde eigenschap vertoont de „djĕletang

karbau" en de „djĕlatrang (K)" en ook „daun gatal" (Urticaria ovalifolia).

De nadeelige werking van deze „daoen djahat" is volgens den Batak na zonsondergang opgeheven, zoodat de plant alsdan veilig geplukt kan worden, zijn vroegere eigenschap voor goed heeft verloren en als groente gebruikt kan worden. Uit de schors van den Djalatrang, een hooge boom (Aromadendron legans) wordt een bitterstof getrokken, bij maagziekten gebruikt.

Het vocht uit den stam van vele boomen heeft ook dezelfde eigenschap, van behalve vergiftig te zijn, op de huid gebracht een hevig acuut eczeem op te wekken.

Min of meer vergiftig zijn alle boomen, die de z.g. gĕtah leveren.

Onder de boomen met huiduitslag verwekkend melksap behoort in de eerste plaats de *Rĕngasboom*, (M) „rĕnnas (K) of rĕngas boerong", Gluta Renghas L. der Anacardiaceae, te worden genoemd, een woudreus, die een uitstekend timmerhout levert van de eerste kwaliteit.

De Batak schuwt hem te vellen, doch tijdens maneschijn heeft deze boom zijne gevaarlijke eigenschappen verloren en wordt des nachts, natuurlijk nadat hem „verlof" gevraagd is, en een klein zoenoffer is opgedragen, geveld.

Een tweede woudreus, eveneens vaak 150 à 200 voet hoog is de „*Tocalang*" (M en K) boom, de geliefkoosde woonplaats voor geesten. Hij levert zelf geen geneeskrachtig materiaal, doch is de woonplaats bij uitnemendheid van de kleine productieve honigbij, Apia mellifera, wier honig door bepaalde, moedige mannen „pawang" meestal tevens medicijnmeesters, verzameld wordt, die natuurlijk aan het gevaarlijk verkrijgbaar product een bijzondere eigenschap toekennen, en ook deze als „tamba's" of obat d.i. als medicijnen verkoopen.

Het melksap uit den stam der „*kajoe boeta*" boom, Cerbera odollom (Apocyaneae) veroorzaakt eene zeer gevreesde ontsteking van 't bindvlies van het oog. Deze boom heeft veel overeenkomst met de „*tĕnggolan*" (K)

welke niet alleen vóór 't vellen „bediend" wordt en te eten gegeven, doch ook zijne splinters worden „gelezen", steeds wordt er een weinig offerspijs aan het ondereinde van zijn stam achtergelaten. De schors van dezen hoogen boom, alsook die van Boetagole (Irina globra der Sapindaceae) dient tot dooding van ongedierte en hootdwasschingen. Hetzelfde geschiedt bij het vellen van den „*nderasi*", indrassi (K), waarbij zich reeds na de eerste inkappingen in de boomschors, eene rijkelijke hoeveelheid koel en drinkbaar water ontlast, wat den reiziger vaak te pas komt, gelijk ook geschiedt bij het doorkappen van de takken van sommige reuzenlianen. De Batak beschouwt de „nderasi" boom als de eerstgeschapene aller boomen; het is de eerste boom, die hij velt voor den bouw zijner woning, waarvoor hij anders bij voorkeur de „*Ingol*" (K en M) boom, Cedrella febrifuga (ook wel Soerian (M) genoemd) gebruikt, wiens hout tengevolge van het nat worden door water, de eigenschap heeft, nog harder en duurzamer te worden.

Met vergiften wordt door den Batak veelvuldig gewerkt. Zijn rechtspraak berust menigmaal op een zoogenaamd godsoordeel, welk karakter ook in verreweg de meeste gevallen zijne voortdurende onderlinge oorlogen kenmerkt, en waarbij vaak van vergift wordt gebruik gemaakt, wat veelal afkomstig is van de veelvuldig voorkomende *strychnos* soorten.

Het aftreksel van een mengsel van gedroogde wortels van *Dioscorea hirsuta*, Asparagineae en Phyllantus distichus, Euphorbiaceae (doekoeng anak) M. en Rhinacanthus communis, Acanthaceae en een soort Mylabris, levert een drank, die binnen 20 dagen den dood veroorzaakt.

Phyllanthus Niruri, „ailaoen (K)" is een kruid, waarvan de kleine wortelknollen worden gebruikt bij graveel, en bij slangenbeet als wassching. De bladeren zouden narcot. werking bezitten.

Benkoän, „bendi (K), satrang (M)" de uitbotsels van den boom Pachyrrhizus angulatus, Papilionaceae worden tot een marmelade verwerkt en uit liefdeswraak vaak toegediend. Weldra ontstaat na het eten een gevoel van volzijn in den

buik, slaperigheid, moeilijke ademhaling, spiertrekkingen, verlamming in arm en beenen, gepaard met onstilbare brakingen, waarna in uitputting de dood volgt.

De bladeren van deze plant zijn ook vaak een oorzaak van vergiftiging bij paarden en karbouwen.

Solanum. Er bestaan sommige solanumsoorten die zoowel voor mensch als dier vergiftige knollen [1]) hebben.

Pohon-merah, van Euphorbia pulcherrima. Euphorbiaceae levert een vocht uit de schors, dat een hevig maaggift is.

Katjoebong (K) van Datura soorten: (Datura fastuosa-Solanaceae) de boontjes worden in palmwijn afgetrokken, en veroorzaken hallucinaties, soms diepen slaap, doch zelden den dood. De stof dezer fijngewreven boontjes zou bij inbraak en diefstal wel gebruikt worden. Door eene opening in den kamerwand, met behulp van een pijpje over een slapende heengeblazen, veroorzaakt het ingeademde poeder zulk een diepen slaap, dat de inbreker ongestoord zijn diefstal plegen kan. Het gehoor evenwel schijnt grootendeels daarbij intact te blijven.

Uit de jonge wortels der *Phyllantus distichus* (Bĕlimbing K. Euphorbiaceae) wordt, door de gemaakte insnijdingen met kokend water te overgieten en 't vocht tot stroopdikte in te dampen, een stof bereid, waarvan een theelepel in wijn of spijs gemengd, bij jonge meisjes, een soort verdooving opwekt, in welke de geslachtsdrift zeer geprikkeld is. Met oogmerken voor violatie wordt dit gift vaak aangewend.

Upas, Ipoeh (K), waarmede eigenlijk alle vergiften uit het plantenrijk bedoeld worden, is als gift bij alle Polynesiers in gebruik. Het melksap der Antiaris toxicaria (oepas K) der Artocarpeae, boomen van 20 meter hoogte, is een geel vocht, dat door insnijdingen in den bast der takken naar buiten treedt, en in palmbladen of in bamboekokers opgevangen wordt, gedroogd en hetzij afzonderlijk toegepast, of ook wel met andere giftige stoffen, veelal afkomstig van strychnossoorten of eenige niet giftige bestanddeelen, als peper, knoflook etc. vermengd wordt.

1) Of vruchtjes? Red.

Het werkzame bestanddeel is het antiarine, een kristallijn, oplosbaar glycosid, een snel werkend hartgift. Onder de huid gebracht is het oneindig veel werkzamer, dan bij toediening door den mond; bij afsluiting van de lucht kan het jarenlang zijne werkdadige werking bewaren.

De kracht van het gift hangt af van den ouderdom en van het geslacht van den boom, terwijl de vrouwelijke soort zeer weinig gevaarlijk is.

Aan den inlander zijn, ons onbekende, tegengiften tegen het upasgift „radjoen" bekend. Het is een wasachtige, bruine massa die met water eene emulsie levert en alom gebruikt wordt om wapens en pijlen te vergiftigen. Met 20 gram upas gift kunnen ongeveer 100 pijlen worden vergiftigd. Ook voor groote dieren is upasgift doodelijk.

De met een vergiftige pijl getroffene vertoont bijna onmiddellijk een onregelmatigen, ongelijken pols, weldra treden convulsieve krampen op en ademnood, met hartstilstand in systole.

Als pijlgift gebruikt de Batak, evenals alle Polynesiers, een groote verscheidenheid van stoffen, die hun vergiftige zelfstandigheid bijna allen aan planten-extracten ontleenen, afkomstig van de groote groep der Strychnaceae. De aftreksels van strychnusachtige planten, worden met upasgift zelve, soms ook met gedroogde slangenkoppen vermengd.

Strychnos tiente (Lesch), een klimplant, waarvan het plantensap van schors, wortel en stengels vergiftige eigenschappen bezit, en als oepas tiente als pijlgift gebruikt wordt, en voorts Str. Wallachiana, Str. Maingayi leveren de meest gebruikte extracten. Het schijnt, dat in tëmblekan en in slegrenbladeren eèn tegengift tegen strychnine gevonden wordt.

„*Prual*" (K) van Lasianthus densiflorum „tabaratoe M" der Rubiaceae, veroorzaakt evenals digitalis en curare op de getroffen plaats een uitgebreide onderhuidsche bloeduitstorting, naast spierkrampen. Lasianthus purpureus (Kahit oetan K) is een heester, welks bladeren in aftreksel gebruikt worden

bij opgezetheid in de buik en flatulentia, doch ook als fermifugans.

Upoeh. Deze boom levert een melksap, dat eveneens snel doodelijk werkt.

Sterk werkende vergiften, die meestal doodelijk zijn en die de Batak soms voor zelfmoord gebruikt, zijn een aftreksel uit den wortelbast van Milletia sericea, der Leguminosen, „akar mangoel M", welke pijnlijken stoelgang en den dood in collaps, uitputting, veroorzaakt.

Voor hetzelfde doel gebruikt de Batak de nootvrucht van de Barringtonia speciosa der Onagrariaceae, „boetan (M), djina (K)" eene veelvuldig voorkomende plant in de bergstreken, zoo ook de vruchten van Cerbera lactaria (Apocyneae) „buta-buta(?)" en van Nerium odorum, (Carapa obovata Juss(?) Apocyneae), welke allen eene spoedige giftwerking op het hart hebben.

De Datura strammoni is den Batak evenzeer en uitstekend goed bekend.

De Ang (Pangium edule) is een hooge boom, overal verspreid, waarvan alle onderdeelen bedwelmende stoffen bevatten, die in water schijnen op te lossen doch bij roosteren hunne soms doodelijke eigenschap verliezen,

Ook de vrucht van Byentarok werkt narcotisch, zijne bladeren zijn purgeerend.

Bij de vischvangst gebruikt hij eenige vergiften, die min of meer ook voor den mensch gevaarlijk zijn, doch als zoodanig weinig expresselijk worden gebruikt, daar de bovengenoemden zekerder in hunne uitwerking zijn.

Kokkerkorrel, „tuba (M. en K)" de vrucht van Anamirta cocculi, afkomstig van de Menispermaceae, bevat het glycosid cocculin en bovendien picrotoxine, die braken, buikloop, bruikkrampen en delireeren veroorzaken. De stengels eet de Batak als koortswerend middel.

De vrucht van Pittosporum densiflorum der Pittosporae en van Dysoxylum Roxburghii, „kihadji (K), mafia of doekong ongong (M)" der Miliaceae, ook de Polygonum bar-

batum der Polygonaceae, bevatten giftige, met water uittrekbare zelfstandigheden.

De Bixacea, Bixa orellana, „galoega M" en het Pangium edule (Flacourtianeae Miquel „boengoer K") bevatten blauwzuur, doch na geroosterd te zijn, is de giftige werking opgeheven en worden de vruchten, veel op kastanjes gelijkend, gegeten.

De in tallooze varieteiten, bijna in alle tuinen voorkomende *croton planten* (Euphorbiaceae) hebben vergift bevattende bladen en wortels vooral de jonge. De croton tiglium heeft daarom terecht een slechten naam.

In *Fluggea* (Euphorbiaceae, „tjoemateh M"), *Sapium indicum, Ficus amboinensis, Homalonema cordata*, (Aroideae) zijn verdoovende zelfstandigheden aanwezig, die vooral op visschen een verlammende werking uitoefenen. Aftreksels dezer planten in stroomend water gebracht, doen op lager gelegen plaatsen de visschen met geopende kieuwen, naar lucht snappend, als verlamd naar de oppervlakte stijgen. Het eten van zulke visschen is voor den mensch ongevaarlijk.

Uit de *Cerbera odollum*, „kalam oetan M" (Apocyneae) of „bintan besar (K)" wordt eene olieachtige stof „*bintaro*" getrokken, welke ook wel gebruikt wordt om wapens te vergiftigen. Het is evenals de meeste der gebruikelijke Batakvergiften, een hartgift. Deze stof met olie in de lamp verbrand, doet dampen ontstaan, die dezelfde vergiftige werking zouden hebben.

Pĕgaja toebĕng, Hydrocytile asiatica (Umbelliferae), een zeer verspreide kruipplant, wordt als tooverplant zeer geëerd.

Bij alle vergiften, die meestal op zeer primitieve wijze worden bereid, is het voor den mensch nimmer onverschillig, welken weg het gift naar het lichaam neemt, bv. langs de huid of langs den mond, doch niet minder de toestand der uitscheidende organen van 't organisme, de voedingstoestand, of eene individueele ongevoeligheid voor het vergif, wat bij opium en alcohol zoo duidelijk blijkt, benevens een niet te loochenen rassenhoedanigheid.

Bovendien hecht de Batak als tegengift groote waarde

aan amuletten, die bij steeds hij zich draagt; in den oorlog draagt hij om 't hoofd de „*kattika*" of tusschen den hoofddoek de „*sarantima*", met op karbouwenbeen geschreven karakters voorzien.

Daar het bereiden van vergiften zoo goed bekend is en algemeen gedaan wordt, is het klaar maken van toespijs voor den maaltijd bij den Batak een zaak van groot vertrouwen.

Indien in een geval eenige twijfel zou kunnen aanwezig zijn aan het al of niet onschuldige eener toespijs, wordt de „anak boeroe" van den gastheer, een soort van borg, aangewezen om het eerst van de aangeboden spijzen gebruik te maken.

Naast de vele werkdadige vergiften past de Batak ook vermenging van menschelijke en dierlijke excrementen, ja menstruaalbloed toe, om meestal onschuldige aandoeningen te veroorzaken. Onder de Europeanen heeft de Batak den kwaden roep, van in langzaam werkende vergiften een meester te zijn. Hoewel mij in mijne praktijk stellige feiten dienaangaande niet zijn voorgekomen, bestaat het geloof in een, ons geheim vergift, b.v. tengevolge waarvan na jaren eerst een algeheele haaruitval der hoofdharen plaats vindt, of chronische maagzweer, of algemeen zeer hardnekkig huiduitslag ontstaat.

Het twijfelachtige van dergelijke vergiftigingen, wint eenigszins aan waarschijnlijkheid, daar de vergiftigde persoon meestal een anoniem schrijven op bamboe ontvangt, waarin hem zijn kwaal zeer langen tijd, soms een jaar te voren wordt aangekondigd.

Minerale vergiften gebruikt de Batak weinig, voornamelijk de Arsenik, „*warangan*" of „*balawang-abang*", een vrij zuiver mineraal, dat 95 % arsenikzuur bevat (onze vliegensteen).

De Batak koopt het mineraal op de markt, waar het in groote hoeveelheden verkrijgbaar is. Met citroensap wordt het in het voedsel gedaan, waarna verschijnselen ontstaan, die een kenmerkende overeenkomst vertoonen met het klinische beeld der cholera asiatica.

Kopersulfaat, als „*troesi*", een bekend cauterisatie-middel of anders „*gonsong*" koperaanzetsel, worden met citroensap

gemengd, soms met aluin gecombineerd, in het water gedaan, waarin de rijst gekookt, of ook wel waarmede deze gestoomd wordt, waarbij de waterdamp-belletjes de vergiftige substantie mede in de rijst binnenvoeren. Het is dus een chemisch vergift, dat na herhaalde inwerking een gevaarlijke hardnekkige maagdarmontsteking veroorzaakt. Deze methode is daarom des te gevaarlijker, daar zij bij de rijst geen smaak of kleurverandering teweegbrengt. Ook wel worden beide, de „troesi" en het koperafzetsel op de „djagoeng", Zea mais, Turksche tarwe, gestrooid, of als uiterst fijn poeder op het sigarettenpapier der „*sëroetoe*", waardoor het met het speeksel in den maag komt of tengevolge van de gewoonte der Batak's, die dit met de meeste inlanders gemeen hebben, door de verderfelijke gewoonte om de tabaksrook in te ademen, in de longen gebracht.

Het koperpoeder wordt ook op behendige wijze in den centralen vruchtdrager, van den *pisang*, „Musa paradisica", gebracht, en geeft bij elken toedieningsvorm prikkeling en droogheid in de keel, digestie-stoornissen, krampen en braken en ten slotte bloederige diarrhae, tengevolge van maagdarmvlies ontsteking (v. d. Burg. De voeding in Ned. Indië).

Niettegenstaande zwavel, mangaan, tin, lood en antimonium in de Bataklanden voorkomen, worden deze mineralen, toch niet voor eenig geneeskunstig doel gebruikt; zwavel gebruikt de Batak alleen voor zijn kruitfabricage.

Ook excrementen gebruikt de Batak voor vergiftigingsdoeleinden.

Urine, „bowang lau", daarentegen bezit voor hem nog eene kleine hoeveelheid levenskracht, waardoor zij volgens zijne opvatting heilzaam kan werken, wat hij dan ook wel tot „wassching" van versche wonden of bij oogontstekingen toepast. De uitwerking vooral op de oogen kan men zich gemakkelijk voorstellen!!

In sommige gevallen worden zelfs faeces aangewend tot dezelfde doeleinden, waarbij wel cataplasmata, pappen „tambar baro" gebruikt worden.

Drek, „tai", van dieren gebruikt de Batak soms voor zijne vergiftigingsplannen.

Een scarabee, (Epicaula ruficeps), „giltoes (K)" eene kleine soort van loopkever, laat hij, in een flesch bewaard, zich voeden met de bladeren van „*Katjoeboeng*" of van *Datura fistuosa*, welke daturine en het nog vergiftiger atropine bevatten. De drek van zulke insecten bevat een hoog gehalte aan atropine. Met den drek „*dendang*" (M) van Epicaula ruficeps, die men met bladeren van strychnossoorten heeft gevoed, „*abri*" of „*leges*", worden ook wel pijlen en lanspunten vergiftigd (v. d. Burg l. c.)

Gebrande slangenkoppen, waarin het gift reeds door het branden is vernietigd, worden door den Batak gebruikt. Ook hierin blijkt de Bataksche pharmacopea niet zoo heel ver van de Europeesche van voor eenige eeuwen te staan.

De baardharen van den *tijger*, met zijn bekkenschuim tot poeder gewreven, zouden ongeneeslijke darmontsteking veroorzaken. Vaker wordt deze opgewekt door de voortdurende toediening, telkens in kleine hoeveelheden, van bamboe-haren, een alom verspreide wetenschap.

Slangenbeet komt betrekkelijk zelden voor, omdat in de Batakstreken slechts weinige gevaarlijke slangen zijn. Tegen slangenbeet wordt gaarne gebruikt inwrijven der wond met het vergiftig melksap van „byen taroh loetiek (K)" Cerbera lacticaria der Apocyneae. Voor hetzelfde doel gebruikt men Phyllanthus Nirari. Dit is daarom des te opmerkelijker, omdat de „naga", de slang in vele Batak-mythen een hoofdrol speelt en deze in de poestaka en als architectonische versiering zoo dikwijls voorkomt. [1])

Een klein, op een verroesten spijker gelijkend slangetje, de „oelar bësi", (M) nipé raboen (K)", is wel het meest te vreezen, veelmeer althans dan de op de Indische brilslang gelijkende, doch veel minder gevaarlijke, grootere slangen.

1) De schrijver schijnt er niet aan gedacht te hebben dat gelijke „opmerkelijkheid" zich m.m. ook voordoet ten aanzien b.v. van den Nederlandschen leeuw. Red.

De Batak bindt onmiddellijk na den beet, het lichaamsdeel met een rotanstrik af, verkrijgt daardoor een veneuze stuwing en zuigt met den mond de wond krachtig uit.

Behalve de gewone, overal elders ook voorkomende insectenbeten, heeft de Batak te maken met scorpioenensteken, die hij ook door afbinding behandelt en door het besmeren met slijm uit den krop van een kip, een aanbevelenswaardige methode.

Pijnstillende middelen kent de Batak eigenlijk niet. Uit Phyllanthus nwuri bladeren zou hij een verdoovingsmiddel weten te maken, en misschien ook langs ons onbekenden bereidingsweg uit katjoeboeng poetih (de Datura alba der Solanaceae). Het gedroogde kruid gebruikt bij tegen hoofdpijn en legt het op pijnlijke gezwellen en abcessen. Het kruid rookt hij bij kortademigheid.

Van de vergiften overgaande op de *toovermiddelen* zijn het de hulpmiddelen die de Batak aanwendt ter bestrijding zijner ziekten; zij behooren tot de ceremoniën, die de goeroe in hoofdzaak verricht, waarbij prevelen der tooverspreuken en tooverformulieren, het gebarenspel, gewijde muziek, soms dans en bezetenheid, de voornaamste kenmerken zijn. Het offer mag hierbij natuurlijk evenmin vergeten worden, als zijne, vaak niet geringe schadeloosstelling in contanten aan den goeroe, wiens bezweringen in kracht in gelijke reden staan met de ontvangen klinkende munt.

Het maken der geneesmiddelen en der toovermiddelen behoort tot de voornaamste bezigheden van den goeroe, die daarbij een ruim gebruik maakt van geheimzinnigheden.

Alle geneesmiddelen worden in daartoe vervaardigde medicijnpotten bewaard, „perminakan".

Het zijn steenen verglaasde potjes, vaak van exotisch fabricaat, maar steeds gesloten door een meestal houten, hoogst zelden steenen stop, welke een voorstelling geeft van een ruiter op een paard, of wel van twee figuren in omhelzing, welke laatste dan hoofdzakelijk voor potjes gebruikt

worden, waarin medicijnen bewaard worden, die in eenig verband met sexueele questies staan.

Soms zelfs is de inhoud een dikvloeibare, de „minak-djadin", „olie om te doen worden," ook wel „blauwachtig-wit-water" genoemd, hoogstwaarschijnlijk een aftreksel van geslachtsklieren, misschien ook wel met sperma zelve gemengd.

Dit middel is niet te verwarren met het zoogenaamd kinderverwekkend middel „ambatoewa", waarvan slechts sommige goeroe's het geheim bezitten en dat zoude samengesteld zijn uit 120 tot 150 soorten van gedroogde kruiden.

De perminakan bevatten ook vruchtbaarheid opwekkende middelen, „tambar moepoes" die evenwel door middel van hun tĕndi en langs den goeroe, hun heilzamen invloed moeten uitoefenen.

Met deze perminakan wordt beweerd, dat de goeroe allerlei kunststukjes uithaalt, ze laat dansen etc., wat evenwel door een Europeaan nog nimmer is bevestigd mogen worden.

De stop van de echte perminakan is gesneden uit het hout van den boharaboom, den hemelboom, een soort ficus, „kajoe ara" of ook wel uit een ouden dwarslegger van een huis, uit de „sangka manoele".

Vroeger werden geen menschenoffers „sĕmbahan" versmaad om aan de perminakan, die bovendien zeer vaak ook alleen „poepoek" bevatten, hun inhoud te verschaffen.

Soms bevat de perminakan de „obat toewah non bolon" het z.g. zegenaanbrengend koortsverwekkend middel of ook wel alleen „minak djadin mĕratah mbĕntar", de blauw-witte wordings olie, wellicht ook een zinspeling op sperma „natoe", zooals wij reeds zagen.

Voor anthropologische gegevens en metingen de Batak's betreffende verwijs ik naar v. Brenner, „Mein Besuch bei den Kannibalen Sumatra's" pag. 173 vlg. en Dr. Hagen, „Anthropologische studien aus Insulinde."

De gemiddelde waarden, die ik zelf opteeken uit drie schedelmetingen (2 mannen en een vrouwenschedel), van welke de onderkaak ontbrak zijn de volgende:

schedelbreedte 142, grootste lengte glabella occiput 173.5, gr. lengte neuswortel-occiput 176.5, voorhoofdsbreedte 99, jukoogsbreedte 125, afstand binnenooghoeken 285, der buitenste ooghoeken 96.5, afstand neuswortel tot ooropening 107.5, afstand verbindingspunt sagittaalnaad met kroonnaad 143, met neuswortel 110, afstand neuswortel tot onderrand bovenkaak 68.5 millimeter. Horizontale schedelomvang 507 m. M.

Deze anthropologische gegevens gelden echter niet voor den onderstam der Sëmbiring's, die ik vroeger reeds noemde, als vertoonende de meeste kenmerken van vermenging met de oude Hindoes.

Het type der Sëmbiring's heeft niet den breeden gelaatsvorm en de breede ingedoken neus, zoo kenmerkend voor de Maleische rassen, doch integendeel vertoont de Sëmbiring een fijn besneden gelaat, met zelfs ietwat een semitisch type, doch in kleur meestal iets donkerder dan het gemiddelde Bat. type. Men vindt ze onder al de vijf hoofdstammen verspreid.

Waar de consanguine echt onder de Batak's streng verboden is, zijn huwelijken onder elke der onderstammen der Sëmbiring onderling geoorloofd, zoodat het heel natuurlijk is, dat zekere raseigenaardigheid daar 't beste bewaard gebleven is. De heer Joustra, aan wien ik deze beschrijving ontleen (Mededeelingen v.w. het Nederl. Zendelinggenootschap, 46ste deel 4de stuk) is overtuigd, dat de Sëmbiring stam een vreemd element onder de Batak's is en hij gelooft ongetwijfeld van een Hindoeschen oorsprong.

Volgens hem beteekent de naam Sëmbiring dan ook letterlijk de „zwarten", de donkeren en volgens eene legende waardoor zijne opvatting gesteund wordt, gelijk hij schrijft, is deze stam van de Atjehsche zijde in 't land gekomen; hoe en wanneer is onbekend, doch dat lang geleden de Batak's op eene of andere wijze onder Hindoe-invloed gestaan hebben, is volgens de heer Joustra buiten kijf; alleen de taal reeds bewijst zulks onomstootelijk. Deze bewijst ook, dat het grootste deel van de goeroe wetenschap, de inhoud der poestaka's van die afkomst is, en in den naam van sommige

huishoudelijke voorwerpen, landbouwwerktuigen e.a. ziet hij eene wetenschappelijke erflating dier Hindoes (l.c.)

Zooals hierboven reeds werd besproken, heeft de Batak een zeer zinnelijk temperament en heeft hij sexueele opvattingen, die lijnrecht tegenover die der westersche beschaving staan.

Op den maagdelijken staat der vrouw wordt door hem geen acht geslagen; wij zagen trouwens hierboven reeds welke opvattingen hij betreffende 't sexueele verkeer huldigt. Het ongetrouwde meisje houdt de borst door een doek „badjoe djalak" bedekt; eenmaal moeder draagt zij den boezem onbedekt. In verband met zijn zinnelijke natuur ligt het voor de hand, dat in zijn artsenijenschat vele geslachtsdriftopwekkende middelen worden gevonden, welke als van zelf weer de noodzakelijkheid gebieden van middelen, die de bevruchting tegengaan of van afdrijvende medicamenten, de abortiva.

Geslachtelijke omgang is aan elk meisje vrijelijk geoorloofd; voor een klein geschenk, „pambrean" een sarong, een hoofddoek of dergelijke, schenkt zij met eenige trouw haar lichaam aan den beminde en gedurende dien tijd zal zij meestal in hare gunsten geen tweede doen deelen. Heeft de sexueele omgang, niettegenstaande alles daartegen is aangewend, natuurlijke gevolgen, dan wordt daarop meestal het, volgens de adat verplichte huwelijk gesloten „nangkik", in tegenstelling van het „noengkoen", het huwelijk, dat op meer feestelijke wijze en met openbare feestelijkheden gepaard gaat.

Publieke meisjes, „pr. djalan (K), soendal (M)", worden hoogstzelden onder de Batak's aangetroffen; zij worden niet veracht, doch wel algemeen bespot.

Waarvoor echter elk meisje volgens de gewoonten van den stam, de „adat", moet waken, is dat zij niet zwanger worde, om niet bespot te worden. In den grond der zaak laat de Batak aan zijne dochter volkomen vrijheid in hare sexueele neigingen, zoolang hij zich kan troosten met het „wat niet weet, wat niet deert"; van daar dat het intieme verkeer geen zichtbare gevolgen zal mogen hebben.

Verscheidene abortiva „obat sĕloesoĕn", staan haar daarvoor ten dienste, indien eene oudere vrouw door buikmassage de miskraam, „sĕloesoe", niet heeft kunnen tot stand brengen.

Hoeveel kwade en voor de gezondheid zeer schadelijke praktijken daaruit voortvloeien, behoeft wel niet nader betoogd te worden, en evenmin dat een blijvend onvermogen tot zwanger worden, „mangidaboelan", daarvan niet zelden het gevolg is.

Elk kinderloos huwelijk, dat immers bij den Batak nimmer op liefde gebaseerd is, doch alleen den echtgenoot een gemakkelijker bestaan verzekert, daar de vrouw de geheele zorg voor de huishouding op zich laadt, en kinderzegen de koopsom der vrouw moet compenseeren, elk huwelijk zonder progenituur is een reden tot echtscheiding, „madiken delaki".

De abortiva worden niet uitsluitend bij ongehuwde vrouwen toegepast.

De getrouwde Batak-vrouw geeft er de voorkeur aan, hare kinderen ter wereld te brengen met tusschenpoozen van drie jaren, hetwelk natuurlijk ook weer tot velerlei schadelijke knoeierijen aanleiding geeft, waardoor de jonge vrouw, die er over 't algemeen lichamelijk beter en fraaier uitziet dan haren mannelijken natuurgenoot, spoedig een oud en afgetobt voorkomen verkrijgt.

Een mooie oude Batak vrouw is dan ook eene groote zeldzaamheid, wat men van de jongere meisjes niet mag zeggen, die vaak door fraaien, krachtigen lichaamsbouw en regelmatige vormen uitmunten.

Mochten alle abortiva falen dan past eene vrouwelijke goeroe het „eltep" (K) toe, de gewone eivliessteek, met behulp van een bamboesteel of ook wel met den hoofdnerf van een blad van een waterplant. Indien evenwel alles het zwangere meisje in den steek laat, dan gebeurt het niet zelden, dat zij de hand aan zich zelf slaat, en door ophangen doch meer nog door verdrinken of door vergiftiging met oepoeh gift, een einde aan haar bestaan maakt.

Zelfmoord, „mate sadawari", is geen schande, de ongelukkige is door een boozen geest in den dood gedreven.

Tijdens de zwangerschap der getrouwde vrouw, wier koopsom van 40—150 dollars bedraagt, wordt zij even slaafsch behandeld als vóór die periode. Alleen in de laatste 3 maanden onthoudt de echtgenoot zich van den bijslaap met haar, wat echter aan zijne polygamische neigingen niet in den weg staat, doch hij mag haar 's nachts, in de laatste maanden, niet alleen laten.

Volgens 't volksgeloof zou het wel voorgekomen zijn, dat eene vrouw plotseling zwanger geraakte door aanraking met eene vrucht eener liaansoort bij het baden; dit is een verhaal, dat bij meer volken van den archipel voorkomt; ik kom hierop hieronder nog nader terug.

De geboorte, „moepoes", zelf geschiedt in den regel vlug en in zittende houding; de kraamvrouw „deboeroe moepoes" wordt zooal, dan door eenige vrienden bijgestaan, doch wordt nooit door een man geholpen, al wat man is verlaat in de baringsure het huis.

Zoodra de kraamvrouw de weeën, „moeloes", voelt opkomen, gaat zij liggen, maakt haar gezicht zwart, „biring," om onherkenbaar te zijn voor de booze geesten, die het zeer voorzien hebben op barende vrouwen en blijft tot de uitdrijving liggen, tot opwekking der weeën aan een touw trekkende. Om de weeën bij langdurigen arbeid aan te zetten, geeft de moeder der barende aan deze „laoe pĕmoelkan" te drinken, wat niet anders is, dan een kopje met water gevuld, waarin zij hare ontlasting heeft gedeponeerd!

Wanneer deze medicatie niet als zoodanig weeën opwekt, dan zal het wel niet uitblijvende braken toch zeker de werking der buikpers krachtig verhoogen. Bij krampweeën, „moeloes kras", wordt een aftreksel gegeven van de bloemen en de bladeren der „komangie", Mangifera foetida, „pohon roekoe-roekoe" (K), volgens getuigenis van Europeanen niet zonder succes.

Om weeën op te wekken wordt de buik gewreven met

„boenga sĕpatoe" of „boenga-boenga", waarbij het wrijven zeker wel het meeste effect zal hebben.

De Batak weet ook de vliezen met behulp van een bamboe steel te breken, en is zelfs bekend met de schedelperforatie, „nĕloesoe", waarna hij het cerebrum verwijdert om den omvang van het hoofd te verkleinen. Dwarsligging, „ĕmboedjoer," weet hij te constateeren en beproeft ook de keering, „pohoeli", doch alleen door uitwendige handgrepen. Men zegt dat sommige goeroe's zelfs de embryotomie, „ikerat", op de doode vrucht toepassen.

Van eenige wondbehandeling of prophylaxie heeft de Batak geen begrip. Hoogstens brandt hij benzoëhars of wierook „stangi" (K en M), Myristica iners, in de nabijheid der kraamvrouw en brandt daarna een oud stuk lap als oliepit, om door den stank de booze geesten te verdrijven, die het op de moeder zouden voorzien hebben, want dat weten zij heel goed, dat 't lichaam der kraamvrouw „mgoeda' is, d.i. meer vatbaar voor ziekten, dan anders.

Occimium basilicum (Papillionaceae) „koeroe-koeroe (K)" is een kruid, dat zweet afdrijvende eigenschappen in zijn bladeren bevat, en welke ook als lochienbevorderende drank gedronken bewordt.

De navelstreng, „tĕnali poesa", wordt met scherpen bamboe een handbreed voor het lichaam afgesneden, nadat het centrale stuk met een uitgerafeld stukje katoen is afgebonden. Een mes mag daarvoor niet gebruikt worden. Verband wordt daarop niet aangelegd en de navelstreng als een „noli me tangere" beschouwd, totdat deze afvalt, meestal op den 4den dag.

Komt de placenta niet spoedig, dan wordt niet aan den navelstreng getrokken, doch van boven naar onder verplaatsend een lap sarong om den buik gewikkeld, waardoor een primitieve Crédische handgreep wordt uitgeoefend, „kain bongkon ergĕning".

Het uitdrijven der placenta wordt ook beproefd door wrijven en knijpen op den buik. Meestal gelukt het op deze wijze de placenta uit te drijven; in zeer zeldzame gevallen wordt

de placenta met de hand afgehaald, als zij echter reeds gedeeltelijk uit de baarmoederholte in de scheede is uitgedreven.

Niettegenstaande de meer dan primitieve hulp en nabehandeling zou er bij de Batak's weinig kraamvrouwenkoorts voorkomen.

Middelen. die de contractie der baarmoeder bevorderen „tambar mĕngomoepoes" zijn den Batak's wel, mij echter niet bekend. Wel heeft als zoodanig „hoèk kidang" een rotansoort, Calamusornatus(?) welks gedroogde wortel door kraamvrouwen gebruikt wordt. eenigen roep.

Nadat de verlossing is afgeloopen, blijft de kraamvrouw eenigen tijd, soms dagen, bij 't vuur liggen, totdat zij zweet. Zweetdrijvende middelen, „sapoean", bestaan uit een aftreksel van een mengsel van rijstzemelen „bras rĕndang (K)", knoflook „alli (K)", langkwas „langkoas (K)", obat kras(?) en „tjukur."

Breekt het zweet door, dan staat zij op; meestal reeds binnen drie uur en gaat zij, begeleid door eenige familieleden, naar het water om te baden, „monanaridi.

De badplaats der Batak's, liefst in stroomend water, is gewoonlijk slechts door eene primitieve afscheiding in een mannen- en vrouwen-afdeeling gescheiden, doch de heeren der schepping hebben hun gedeelte steeds bovenstrooms van dat der vrouwen.

Wat nu de jonggeborene betreft, deze wordt eenvoudig in een stuk doek gewikkeld en krijgt zijn bad in stroomend water, doch eerst later, meestal op den 10den dag. Deze eerste gang naar het water gaat met plechtigheden gepaard. Kraamvrouw en kind worden door speciale booze geesten belaagd, de „sidang bela", overeenkomende met de Maleische pontianak's. Door geneeskrachtige planten, „sidangbela tangkal," bestaande uit een afwassching met plantenbladeren aftreksels van: sĕmboewan, Blumea balsamifer, langkwas, Alpinia galinga, mariatiek, Metroxylon sagus (?), lada, Capsicum spec. div. rampa-rampa Pandams spec. div. en voorts in de eerste plaats de „djĕrango" of kalmoeswortel, wordt die booze invloed in de eerste dagen afgewend.

Bij het naar de rivier brengen zijn nog krachtiger middelen noodig. Aan de huistrap, bij de rivier en verder overal langs het pad, waar maar een zijsprong is, worden op een caladiumblad, Colascasia antiquorum Schott, „soekat, (ook daoen kapas), „daoen kapas" van Gossypium Arboraceum L en daoen kaboe-kaboe van Phaseolus mungo L, een sirihpruimpje en dergelijke gedeponeerd, terwijl men tevens er een „poendang" neerlegt, d.i. een van een oud stuk kleed ineengedraaide lont. De scherpe rook zal de booze belagers verdrijven.

Als de jonge moeder nog geen melkafscheiding vertoont, „malit teke", dan krijgt de jonggeborene suikerwater „of mërgat" te drinken, ook wordt kokos water, kokosmelk of ook wel op de helft verdunde palmwijn gegeven. Door het masseeren, „sapoe", der borsten evenwel, gelukt het meestal de zogafscheiding, „lau - tioetioe", te bewerkstelligen. Het is geen zeldzaamheid een jeugdige Batak zich op zijn 4de jaar nog aan de borst zijner moeder te zien voeden, soms zelfs in de eene hand een sigaret hanteerend, want met rooken begint de Batak reeds op zeer jongen leeftijd.

Mij werd door een geloofwaardigen getuige een verhaal gedaan van eene grootmoeder, die na jarenlang geheel droog te zijn geweest, haar kleinkind het leven redde, doordat zij bij haar de zogafscheiding door bekloppen en massage der lang buiten secretarische functie zijnde borstklieren weer wist op te wekken. [1])

---

1) Ditzelfde gebeurt ook op Java en met goed gevolg. Het geschiedt op dezelfde wijze als het bekloppen van de bloelkolf van den aren palm en wordt dan ook door een toekang sadap (Soend.) uitgevoerd. De borsten worden eerst met belezen water (tjai mönang njampé, welk belezen over een stukje banglai, Zingiber Cassumanar Rxb. geschiedt) gewasschen, en daarna worden de klieren, onder voortdurend herhalen van het sadap-formulier geklopt (tinggoer) van boven de schouders af naar de tepels toe met een bengkeloeng söröh (de zijsteel waaraan de sirih bladen zitten en die van onderen in een knobbel eindigt.) Dit wordt evenals bij het palmwijntappen drie dagen achtereen herhaald. Vergelijk voor eenige bij de Soendaneezen gebruikelijke formules C. M. Pleyte, „Toekang sadap" in Bijdragen Kon. Inst. 7e volgreeks 5e deel en voorts J. Kreemer, „Ngempeng" in de Mededeelingen van wege het Nederlandsche zendeling genootschap, deel 40.

Red.

Borstvoeding is evenwel geen beletsel, dat niet reeds van af de eerste levensdagen aan den jonggeborene pisang of gekookte rijst als voedsel opgedrongen worden.

Vaak is het voorgekomen, een gewoonte, die gelukkig nagenoeg geheel verdrongen is geworden, dat als de moeder in 't kraambed stierf, het kind onder de moeder werd gelegd en gestikt om met haar begraven te kunnen worden, „tindigkĕn", want 't kind is de oorzaak van den dood der moeder en zou later alleen onheil en verdriet over de familie kunnen brengen.

Wat met placenta en vruchtwater gedaan wordt kwam hierboven reeds ter sprake.

Heeft de jonggeborene reeds een verward haarbosje op het hoofd, dan is het een gelukskind; het haarbosje wordt bij zulk een „dandoe-dibatoe" nooit weggeschoren. Hierboven werd reeds gewezen op het verband tusschen het welzijn van het kind en zijn haar, hetwelk bij geen kind geknipt mag worden, zoolang de hoektanden „pĕrkawal" niet door zijn.

Kort na de geboorte wordt de hulp van den goeroe ingeroepen, om den horoscoop van den jonggeborene te trekken „mogewari" en meteen bepaalt de goeroe dan of het kind wel op een „goeden" dag is geboren, want in het tegenovergestelde geval zullen familieleden, misschien wel vader of moeder, spoedig sterven.

De goeroe krijgt als honorarium voor dezen dienst een witte kip en ongeveer 4 dollars, doch is daarvoor aansprakelijk voor de gezondheid van het kind, gedurende de eerste 4 dagen; gaat het kind binnen dien tijd dood, dan betaalt hij 24 dollar schadevergoeding aan den vader.

Het kind groeit nu op en wordt zoo zorgvuldig mogelijk beschut tegen booze geesten, die het bijzonder op kinderen gemunt hebben, speciaal op die, wier tanden nog niet zijn doorgekomen; zij bezitten alsdan nog een zekere hoeveelheid niet uitgeleefde levenskracht, waarop vooral de goeroe sterk belust is.

In de tanden, het haar, het speeksel en de nagels ligt volgens Bataksche opvatting nog van die levenskracht opgezameld.

Het krijgen der eerste tanden is weer een feit van groot gewicht in 't Bataksche leven; een smeersel, „pokal sereh" (K) met „tambar ipen," bestaande uit kruiden-aftreksels, van „poko sereh bakar" gemengd met klapperolie, levert de goeroe tegen gereede betaling tijdens de moeilijkheden bij het tanden krijgen.

Op den dag, dat 't tandje doorkomt, wordt ook weer, evenals bij de geboorte, de dag „gelezen" (ngage), de voorspelling van 't lot van den pasgeborene openbarend. Voor zooverre geene booze geesten in 't spel komen, wordt hierin een kern van voorbeschikking gevonden.

Op 12 jarigen leeftijd worden de tanden gevijld „pĕrkikir (K)" De goeroe treedt in dezen op als tandmeester; met eene cordate gelatenheid onderwerpt de jongen, zoowel als het meisje zich tegen het begin der geslachtrijpheid aan de kunstbewerking, die uit de volgende manipulatie bestaat. De snijtanden der bovenkaak worden tot op halve lengte, die der onderkaak tot op het tandvleesch, met behulp van een klein ijzeren beiteltje en een houten of beenen hamer, stukje voor stukje afgeslagen, tot de gewenschte lengte bereikt is, terwijl de scherpe kanten worden bijgevijld. Soms worden de hoektanden ook nog afgevijld en bij de meisjes soms de boven snijtanden ook nog tot 't tandvleesch weggeslagen.

Bovendien wordt bij de jongens aan de stompjes der tanden, voornamelijk der snijtanden een ander profiel gegeven, nl. in plaats van den convexen vorm in de lengte, wordt de tand concaaf uitgevijld.

Bij deze bewerkingen wordt zeer dikwijls 't tandvleesch verwond, wat tot uitgebreide en etterige ontstekingen aanleiding geeft. Na het tanden vijlen mag de kampong in geen 4 dagen worden verlaten; over mondspoelingen bij tandvleesch-ontsteking, hieronder.

Het afvijlen der tanden, zou aan den mond zijn oorspronkelijken menschelijken vorm moeten teruggeven, terwijl de teruggebleven stukken zwart worden gemaakt of zelfs

versierd, opdat Si Dajang, de geest van 't alomtegenwoordige, scheppende leven niet schrikke en wegloope, wanneer zij den mond zal binnen gaan; in de kritieke periode der puberteit, wanneer 't huwelijk met zijn kinderzegen weldra te wachten is, is juist die levenskracht zeer noodig. Het zwart maken der tanden geschiedt door het opbrengen van een soort vernis, dat verkregen wordt door citroenhout op een kling van een mes te verkoolen, waarbij een harsachtige stof vrijkomt, die met 't verkoolde hout vermengd, de duurzame zwarte vernis levert.

Rijke Batak's laten nog stukjes goud in de vernis zetten of kleine ornamentjes, ook wel stukjes parelmoer, die tengevolge van 't sirih kauwen een goudgele tint aannemen, niet te onderscheiden van goud.

De Bataksche jonge man is volwassen op zijn 14de jaar, het meisje reeds op 12jarigen leeftijd, nadat alsdan meestal de menses reeds eenigen tijd zijn ingetreden. Zijn jonge leeftijd evenwel is voor den Batak geen bezwaar tot sexueelen omgang. In sommige stammen heeft de vader bij zijne dochter het jus primae noctis vóór den huwelijksdag, waarover hierboven reeds werd gesproken.

Tijdens de menstruatie, welke overigens geene verandering brengt in haar dagelijksch werk, is aan de B. vrouw cohabitatie verboden. Het gebruik van doeken wordt allengs meer gewoonte, te meer daar de B. vrouw aangaande dezen toestand nog eenig schaamtegevoel heeft onderhouden.

Tegen amennorrhoea, „nilăh boelan", worden aftreksels van velerlei planten gebruikt, wier namen mij onbekend zijn. Menstruatie-stoornissen komen veelvuldig voor, waaraan 't ongebonden sexueele leven, ook van haren mannelijken rasgenoot, wel niet geheel onschuldig zal zijn.

De jongeling volbrengt, in stille eenzaamheid, op jeugdigen leeftijd aan zich zelf de wegsnijding der voorhuid, „tjiboer-tjiboer (K)," met behulp van scherpe bamboe stokjes; soms echter wordt alleen de voorhuid gespleten, teruggeschoven en in dien stand genezing gewenscht. Infectie wordt zelden

waargenomen, ritueel is deze besnijdenis niet. Van pijnstillende middelen, „limo", wordt geen gebruik gemaakt; de Batak kan buitengewoon goed pijnen verdragen, doch als hij vertrouwen in den geneesheer heeft, laat hij zich gemakkelijk in narcose brengen „moenoeh", waarbij hij zich voorstelt, dat de dokter een tijd over leven en dood van hem te beschikken heeft.

Op lateren leeftijd maakt de Batak soms insnijdingen in de voorhuid, waarin hij tracht prismatische scherpe kwartssteentjes te laten ingroeien (ad augendam coïtus voluptatem).

Andere misvormingen nog, die men bij de Batak's aantreft vindt men in zekere mate bij den haartooi en de ooren. De oorlel, soms ook de fossa helicis auri, de oorschelp, worden bij de meisjes met een bamboestokje doorboord, doch door successievelijk in het gat steeds dikkere bladstelen in te schuiven wordt die opening in de oorlel zóó zeer verwijd, dat deze vaak tot op den schouder rijkt.

In de oorlel worden de zilveren „padang's" gestoken, eigenlijk symmetrisch in U-vorm opgerolde zilveren staven, die als 't ware aan de draagster zelve, door den zilversmid worden vastgeklonken.

Deze hebben soms afzonderlijk een gewicht van 100 tot 250 gram en meer. In de oorschelp zelf worden vaak gouden versierselen aangebracht, doch dit bijna alleen bij de rijkeren. Ook de mannen doorboren hunne oorschelp, doch meestal slechts aan eene, en dan aan de linkerzijde.

Hierboven vermeldde ik, dat op een „gunstigen" dag het haar van 't kind geknipt mag worden, doch dat daarbij steeds één vlokje onaangetast wordt gelaten. Dit laat men vaak zoo, tot aan de puberteit, maar ook wel daarna, waardoor een lok ontstaat, die de Batak gaarne als versiersel onder zijn hoofddoek laat uitkomen.

De weinige baardharen, „djangoet", vaak ook de schaamharen, worden reeds vroeg met een tangetje uitgetrokken.

De vrouwen verheugen zich in een weelderigen haargroei, welke zij alleen binnenshuis en op de badplaats laten be-

wonderen; waar in deze de natuur haar minder mocht bevoorrecht hebben, weten zij evengoed de geheimen der haartooikunst in toepassing te brengen, als de meest volleerde Europeesche kappers.

Wij hebben hierboven gezien, dat in de geneeskunst van den Batak de booze geesten van menschen (die van dieren doen geen kwaad), een voornamen factor vormen.

Vaak wordt eene ziekte aan eene of andere zonde toegeschreven, zonder dat de Batak in de specifieke ziekte zelf hierbij een bepaald verband bedoelt. De ziekte beschouwt hij dan bepaald als een straf voor het begane kwaad. Zoo schrijft hij eene epidemie, gelijk trouwens elke algemeene ramp, toe aan bloedschande, of aan een huwelijk in strijd met den adat gesloten, waarbij soms lieden die reeds 15 à 20 jaar getrouwd zijn in de rampen betrokken worden.

Plotselinge ziekteverschijnselen, een ongeval bijv., schrijft men toe aan oneerbiedig gedrag tegenover geesten of goden, of beschouwt men als het gevolg van eene vervloeking. Met name is men bevreesd voor vervloeking door iemand, die een moedervlek of een wrat op de lip heeft, daar deze zeker treft. Ook allerlei tooverkunsten kunnen kwaad berokkenen, vooral het „poenoeroeni" dat ziekte, huiselijke twist en tweedracht verwekt; ook het nalatig-zijn in het eeren der geesten van afgestorvenen (Joustra) sticht onheil.

De goeroe weet van dat volksgeloof een listig gebruik te maken en speelt zijn rol van medicijnen bereiden met een zeker zelfvertrouwen. Desniettegenstaande maakt de Batak toch ook gebruik van eenige plantenproducten, aan welke alleen een empirische waarde moet worden toegekend. Al naar gelang nu het onheil aan de een of andere oorzaak wordt toegeschreven, verschillen de middelen, die ter bestrijding aangewend worden. Aan natuurlijke oorzaken toegeschreven ziekten, worden met geneesmiddelen behandeld, waaraan de Bataksche Pharmacopoea tamelijk rijk is. Met eenige oorzaak voor ziekten, met hun onderling verband of klinische beteekenis, houdt hij volstrekt geen rekening.

Wij zagen reeds, dat koorts voor hun een uniform begrip is van invloed van den boozen geest. De Batak onderscheidt de werkelijke koorts „maroen", van de eenvoudige temperatuursverhooging „magin", die hij slechts met „moetari" en offers tracht te verdrijven.

Waardoor koorts ontstaat en waarvan zij eene uiting is, daarvan heeft hij geen begrip. Wel spelen booze geesten een hoofdrol bij elke koorts; vooral de geesten van den berg Si Bajak hebben in dit opzicht een slechte reputatie; zij zouden zelfs Europeanen niet ontzien, die anders van hen niets te duchten hebben!

Zijn medicamenteuze koortsbestrijding bestaat dan ook, in het toedienen van plantaardige aftreksels, waarbij zijn richtsnoer hoofdzakelijk wel deze is, welke stoffen voor hem 't gemakkelijkst verkrijgbaar zijn. Kalmuswortel „djĕrango" is bij koorts een geliefkoosd middel, vooral wanneer niet de geheele tĕndi, doch voornamelijk als slechts een gedeelte van de tĕndi van den zieke, zijn lichaam heeft verlaten.

Moge hier nog een korte opsomming volgen van zijne medicatie bij eenige ziekelijke aandoening.

De Batak kent vele huidziekten, „masoei koeling", wat bij zijn verregaande onzindelijkheid geen verwondering zal verwekken.

De *framboesia* „poeroe" (K), patek (M) eene besmettelijke huidziekte, „pĕnahi tankol", komt in elken kampong bij nagenoeg alle kinderen voor. Hij behandelt deze met plantenaftreksels van Cassia alata „glinggang" (M) of van „djĕrring" (Mimosa) als drank, en aanstippen met „troessi", kopersulfaat, of hij maakt een papje van kalkmelk en troessi, wat hij op de aangedane plekken legt.

Framboesia beschouwt de Batak als een voorbode van lepra. Het melksap van Hunteria Roxburghiana „gĕtah agu" (M) of „jinta", dat verkregen wordt door de levende stengsels in te snijden en het sap met water te vermengen, wordt op

de frambosia plekken gelegd. In hardnekkige gevallen bovendien de asch van den plantstengel van Calamus ornatus, „rotan sĕgah badak (M), hoè (K)" of het melksap van Alstonia scholaris, Apocyneae, „bassong (M)" met kopersulfaat vermengd. Arsenik, dat ook inwendig wordt genomen, wordt ook op frambosi plekken gesmeerd, gemengd met den gemalen wortel van Lecca rubra (Ampelideae). Het sap uit de bladen van Typhonium Roxburghii (Aroïdeae) wordt met kalk gemengd ook op de aangedane plaatsen gesmeerd.

Bij *scabies*, „koedil (K), koerap (M)" legt hij een papje van curcuma „koenjit" (Zingiberaceae) en kalk op de jeukende plaatsen.

Bij *schurft* „koerap", „koedil", besmeert hij de jeukende plaatsen met kalk en olie vermengd met bladeren der „galinggang", (K en M) van Cassia alata (Leguminosa , ook wel „daoen koerap" genoemd. Degene, die aan jeuk lijdende is, mag in 4 dagen den kampong niet verlaten, of zich in de gemeenschappelijke badplaats baden.

De daoen gĕlinggang, vooral de versche bladen, worden met succes bij herpes tonsurans toegepast, en in den vorm van een papje op den uitslag gelegd. Wellicht bevatten zij chrysophaanzuur en zou van hen een alcoholisch extract te bereiden zijn.

Bij *ringworm*, evenals scabies „koedil" genoemd, wordt ook een afkooksel gebruik van de wortels van Modecca madenia „areputoek manoek (K)" der Passiflorae, met zeer vergiftige vruchten.

Pokken „rĕme, (K) sakit tjatjar (M)" komen vaak zoo regelmatig in sommige streken voor, dat de Batak als 't ware zijn tijdrekening daarnaar regelt. Hij zal bv. zeggen dit of dat is een menschenleeftijd geleden, wat hij op 70 jaar stelt, of ook sindsdien zijn er bv. 2 pokken-epidemieën, „mĕlala mate kna rĕme", geweest, wat beteekent, dat er 2 × 4 jaren zijn verloopen. Sinds de zegeningen der vaccinatie, „tgoentik" (met „tambar rĕme" = vaccina) vooral door de zendelingen ingevoerd, aan de bevolking bekend zijn, neemt het kwaadaar-

dige karakten der pokken langzaam af; de bevolking laat zich over 't algemeen gewillig vaccineeren.

De Batak, die een begrip schijnt te hebben van de individueele immuniteit, „makena rëme", gedurende een zeker tijdsverloop na de ziekte, noemt de pokken daarom eene levensverlengende ziekte.

Syphilis, „sakit djalan djahe (K)", zou volgens Junghuhn tot voor 1817 in de Bataklanden onbekend zijn geweest. De communicatie in de laatste jaren met de kust en het laagland van Deli, schijnen oorzaak te zijn, dat syphilis onder de bevolking zich is gaan vertoonen. Niettegenstaande den betrekkelijk jongen datum van het geïmporteerd zijn der ziekte, beweert de Batak reeds een tegenmiddel daartegen te hebben, uit de bladen afkomstig van een struik op de hoogvlakte aanwezig en v. Brenner l.c. haalt een voorbeeld aan van 't kamponghoofd van Kabon-Djahé, bij wien een dusdanige, mij onbekende behandeling, met goed gevolg zoude zijn toegepast. Het wortelsap van Pterocarpus indicus (Leguminosae) „angsana", bij de Maleiers reeds lang bekend, vindt ook langzamerhand bij den Batak toepassing, evenals de knollen van Smilan glyciphylla (Liliaceae), „akar restong (M), akar bandar (K)" en ook van Smilan china, bij het verbinden van syphilitische zweren worden gebruikt (Holmes).

Syphilis en ook gonorrhoe zijn volgens Bataksche opvatting ingevoerde ziekten „sakit kendjahe nari", d. w. z. ziekten uit de benedenlanden, voor welke zij zich nog schamen.

Syphilitische zweren, „adji" (K) ontstaan en genezen door toovermiddelen.

Gonorrhoe, „sakit karang" (niet te verwisselen met blaassteen zelve), of ook genoemd „sakit djalang", komt veelvuldig voor. Een aftreksel van den wortel van Muldera baccaha, der Piperaceae „gadang hoetan (M), silakorembo (K)", of ook van Canaralia virosa, Papilionaceae, „ketjang katjang (M)", (Holmes), wordt bij venerische ziekten gedronken; voor het zelfde doel wordt door sommigen ook ingenomen een lepeltje

vol cocosolie en melksap der Arachis hypogeae (Leguminosae) de „katjang tanah", of wel „sělěseh", een slijmerig aftreksel van de zaden van Occimum gratissimum (Labiatae), hetwelk behalve tegen gonorrhoe, ook als laxeermiddel, „tambar roeroes", toepassing vindt. Ook wordt bij gonorrhoe gebruikt een slijmerig infuus van de bladeren van „doeri radah (K)", Gwelina asiatica (Verbenaceae).

Noch de goeroe, noch de Batak heeft daarvoor een goed geneesmiddel; al zijne plantenaftreksels falen.

Hij denkt, dat de oorzaak in een blaassteen zetelt, van infectie heeft hij geen begrip, en die steen moet worden verwijderd. Hij noemt deze ziekte „sakit karang" en tracht deze op de volgende wijze te behandelen. Uit „baboe karang", een witte, bladachtige koraalsoort en een zeeschelp, krijgt hij de „werkende" stof, door die voorwerpen 24—36 uren te laten trekken in water, waarbij zuur citroensap is gevoegd, en bladeren van den nipa-palm, Nipa fluctussa, zijn gedaan.

Eenige malen daags wordt van dit mengsel een slok genomen. Ook nemen zij een thee-aftreksel van mij onbekende bladeren. Ook wel probeert de Batak een bad in stroomend water en wascht zich met eenige bladeren, die een samentrekkende stof bevatten, Mangifera macrocarpa, „mangga oetan M, pahoe K" of hij drinkt een heet aftreksel van zwarte peper „lada ketjil (M), lada pědĕs (K)", of eet een weinig ruwe zwavel, „balirang" (K).

Daar de Batak geen rust houdt tijdens zijne gonorrhoe, komt epidydinutes, „kantal (K) of sakit boewa natoe (K)", vaak voor. Evenwel heeft hij daarvan betrekkelijk weinig last; hij bindt het seratum met een lapje op; het is merkwaardig hoe snel in 't algemeen de epidydinut bij deze natuurmenschen geneest.

De primitieve behandeling, zonder eenig begrip van desinfectie bij geslachtsziekten is een der oorzaken van het veelvuldig voorkomen van oogziekten, „pirik (K)", echter kunnen ook jeugdige kinderen in de eerste levensjaren, die in den mist loopen of door een bepaalde wolk worden beschenen,

dientengevolge reddeloos blind, „piatjam", worden. In de oogheelkundige therapie worden gebruikt zout-oplossing, kamfer, peper en moedermelk, soms urine, en voor wasschingen wortelatkooksels van Limacia oblanga (Minispermaceae) „akar kaning".

Door het binnenshuis verblijven in den rook, waarmede elk Batakhuis gevuld is, bestaat er vaak reeds bij velen eene chronische conjunctivitis, die ergers in de hand werkt. Een waterig aftreksel van bladeren van Modecca cordefolia (Pamflorae) „aray baba lien lien gan (K)" wordt als oogwater gebruikt.

Bij *oorpijn*, „pĕrlim (K)", druppelt de Batak het sap in het oor van Dendrolum cruminatum, een orchidae, „tjeriket-kambing)" K. of van Ruta graveolens „aruda M" of sap der bladeren van Desmodium heteroptyllani of van de vrucht van „doeri radak" (Gmelena asiatica).

Lepra, „sakit badam" (K), is meer verbreid dan vroeger wel werd aangenomen, en volgens H. H. Zendelingen te Sibolangit, K. Djahé en Laguboti, een veelvuldig voorkomende ziekte. Waar van Brenner in 1886 zelden lepra op zijn reis dwars door Sumatra aantrof, mag evenwel toch volgens de schatting van den zendelingsleeraar, den Heer v. d. Berg, een deskundige in dezen, het aantal leprozen onder de Karo Bataks tot het gebied van zijn werkkring behoorende, zeker op 300 geschat worden, terwijl in de doesoen een evengroot aantal zeker niet als te groot aangenomen mag worden. Op initiatief der Rheinische Missions Gesellschaft bestaat sinds 1900 een leprozen asyl te Laguboti, met plaats voor 50 vrouwen en 100 mannen, waar de inwendige organisatie plaats vindt op christelijken voet; door de N. I. Regeering worden de verbandmiddelen geleverd. Ook hier, waar de ingezetenen, tusschen 4 en 60 jaar verschillen, gevoelen de leprozen zich geheel aangenaam en tevreden; genezing is ook hier nog niet verkregen, wel vallen verbeteringen te constateeren.

De Batak is voor lepra zeer bevreesd; ook voor hem is

de ziekte een ongeneeslijke, „latartambari". Hij brengt haar met frambosia in verband, hoewel hij ook een andere aetiologie, die ik hieronder zal aanhalen, erkent De Batak herkent de lepra reeds in vroege stadia.

De zwellingen in het gezicht, „sëmbab", van de ooren, „makapar" het uitvallen der ooghaven „nata djato" etc. zijn hem zeer goed bekend. Hij bedekt zorgvuldig de verdachte vlekken en tubera, en houdt zijn ziekte zoolang mogelijk geheim; uit vrees voor de booze geesten spreekt hij den naam der lepraziekte, „gadam", nooit uit.

Eenmaal, ook door zijne omgeving als lepreus herkend wordt hij uitgestooten uit alle aanraking met zijne stamgenooten. Volgens zijn adat wordt hij gedwongen om stroomafwaarts een woonplaats te kiezen, waar hij geheel afgezonderd leven moet, doch waarheen zijne familie en kamponggenooten, voldoende voedsel brengen en dit voor den ingang van zijn erf deponeeren, zoodat hij geen gebrek behoeft te lijden. De borg, de „anak boroe", van den geïsoleerden leper is voor zijne voeding aansprakelijk.

Van oudsher wordt in de Bataklanden de lepra als besmettelijk, „tankal" aangemerkt, vandaar dat wie de ontwijfelbare kenteekenen der ziekte vertoont, onherroepelijk uit de kampong verbannen wordt.

Door Maleische aanrakingen is de Batak bekend geraakt met een z.g. geneesmiddel tegen lepra „tjëraka-merah", het sap der bladeren van Plumbagi rosae (Plumbagineae), ook genoemd „sintaka (M) of djaroeng burum (K)", dat met olie vermengd op lepreuze zweren gelegd wordt. Een scherpe stof, de „plumbagine", analoog aan 't voorkomende in de peperboompjes, Daphne mezereum, zou de geneeskrachtige eigenschap bezitten, die evenwel bij geheel andere aandoeningen als klierzwellingen, „bërbo", paralysen en rheumatiek ook worden toegepast, en in de drogerijen waaruit abortiva worden samengesteld, vaak een bestanddeel uitmaakt.

Mazelen, „djabadjabän (K)", *roodvonk*, „rabarabän (K)", *influenza*, „sakit boekoeboekoe (K)", zijn ziekten, die de Batak

goed weet te onderscheiden. Een therapie wordt hierbij niet ingesteld. Soms, gelijk bij alle koortsen, wordt de patient in stroomend water gebaad.

Bij *koorts delirium* „magim" K, ook wel bij *epilepsie* „sakit ajan" of „taboen" (K) wordt een aftreksel van houtasch gegeven „agong". Bij epilepsie ook wel asch van menschenbeenderen.

Apoplexie „pitam" K, wordt door het binnenvaren van den geest „belo" veroorzaakt. Halfzijdige verlamming noemt de Batak „mate sarapĕn."

Buikziekten „moesoeil bĕtoek" (K) komen bij de Batak's veel voor. Behalve dat zij het universeel middel, het bespuwen toepassen, maken zij ook gebruik van plantaardige aftreksels, die ik hierboven al aangaf. De adem, „kassa", zetelt in den buik en deze geniet daardoor meer de aandacht dan eenig ander lichaamsdeel.

Bij *constipatie* „penĕt" K, eet de Batak de bladeren van de Papaja of ook zijn vruchten; ook smeert hij wel een mengsel van kalk en bladeren van „pĕsiram" Parkia Roxburghii (?) of Mirabilis jalappa (?) op den buik.

Gelijk overal elders moet hier een groot gedeelte der uitwerking op suggestieven invloed gesteld worden. Het geloof toch in elke „toewah" is de hoofdfactor bij elk geneesmiddel.

Bij *diarrhae* „solĕr" (K) smeert hij een mengsel op den buik van gambier, pinangnoot, kalk en klapperolie. De bast en bladeren van „poetat" een boom (Barringtonia alba) wordt als adstringans gebruikt tegen diarrhae.

Bij *dysenterie* „sakit radjan" (K) wordt geen diëet gehouden, doch in ruime hoeveelheid een aftreksel gedronken van den schors van den nangkaboom, „naka" (K), Artocarpus integrifolia L.

Cholera asiatica „laga-laga" (K), komt veelvuldig voor en decimeert vaak geheele streken. Tegen infectie-gevaar doet hij niets; de Batak verlaat niet zijn dorp, zooals bij pokken; hij weet heel goed, dat de ziekte van den een op den ander

kan overgaan, zonder dat hierbij nu eens booze geesten in het spel zijn. Ook heeft hij eenig idee, dat in het water het schadelijk agens voornamelijk te zoeken is; hij gelooft, dat sommige bamboe bladeren, der Bambusa apus, bitoeng of blumeana of die van den palla boom, Myrtica fragrans (nootmuskaat) het water vergiftigen.

Een op cholera gelijkende ziekte treedt op na het toedienen van vergiften, vooral van rattenkruid, waarvan de arsenik, het werkzame bestanddeel, hem goed bekend is.

Tuberkulose, „batoek (K), sakun (K)", komt volgens de ervaring van den zendeling, den Heer v. d. Berg, weinig onder de Batak's voor.

Bronchitis, eveneens „batoek" (K), is goed bekend, daarbij wordt de borst ingewreven met een papje, waarin sterk prikkelende stoffen vooral peper en mostaard pap!

Ook kent de Battak een soort *hooikoorts* „pĕnongson" (K) tijdens het bloeien van de „dadap" Erythrina Spec. div. „dap dap" K, in de maanden September en October, waartegen diezelfde bloesem op hals en borst als geneesmiddel wordt ingewreven. Een soort hooikoorts met hoest komt eveneens veel voor tijdens het in de aarschieten van de rijst, „mĕnandara".

Ziekten van het *tandvleesch*, „baba K", komen na het tanden vijlen vaak voor.

Kinderen met een *hazenlip*, „toebing" (K) geboren, zijn het gevolg van meineed van een der ouders, in zake trouwbelofte „tjakap".

Overigens komen misvormingen of verlammingen weinig onder de Batak's voor, wellicht dat de minderwaardigen reeds vroeg den dood vinden.

Berriberi, „sakit beriberi" (K), komt hoogstwaarschijnlijk zeer zelden onder de Batak's voor. Misschien dat het klimaat en de afwisselende voeding daaraan niet geheel onschuldig zullen zijn. De bladen van „daoen lassi" (Urticaria ovalifolia) zouden hierbij gegeten worden.

Kropgezwellen, „baroet" (K), komen onder de Batak's vaak

voor. Zij zelf schrijven dit toe aan de gewoonte om hunne lasten op het hoofd te dragen, of ook wel daaraan, dat 't drinkwater, doordat daarin bepaalde planten groeien, vergiftigd is of daarin de vrucht van een liaansoort „taboe dimbo" Saccharum officinarum L (?), tĕboe (M)? is gevallen. Een geneesmiddel wenden zij niet aan, soms vragen zij aan den Europeaan om Jodiumtinctuur. Zij beschouwen de krop als iets ongevaarlijks, niettegenstaande er exemplaren van enorme afmetingen onder hen gevonden worden.

Cretins, „gilĕadoan", vindt men nagenoeg niet; wellicht dat ook zij reeds vroeg te gronde gegaan zijn, gedeeltelijk wellicht met den wil der ouders.

Het behoeft geen verwondering te baren, dat met het oog op de reeds op jeugdigen leeftijd aangekweekte sexueele neigingen, *Impotentia*, „lapajo" (K), in al hare vormen voorkomt.

Verschillende aphrodisiaca, „tambarmĕgogo" (K), van mij onbekende samenstelling, zijn den Batak bekend, evenals abortiva, „obat saloesoe" (K), welker samenstelling hij evenwel zeer geheim weet te houden.

Als vruchtafdrijvend middel past de goeroe toe de eivliessteek, met behulp van een bladsteel of een bamboe-stokje; ook wel heeft hij een soort proppenschieter, met behulp waarvan hij een bamboe pijltje tegen den baarmoedermond afschiet. Het treurige resultaat van beiden valt gemakkelijk te gissen en komt dan ook niet zoo heel zelden voor.

Verder gebruikt de Batakvrouw als abortivum, een koekje, „maroeroes" (K), bestaande uit meel, gember en peper, echter zonder veel succes. Sterke bloeding ontstaat vaak door een drank, bestaande uit uitgeperste djĕroek van „rimo kajoe" met veel zout, en gemengd met bladeren van de „bĕrilang"; (Pigafettia elata, Wendl?) hetzelfde heeft plaats na het drinken van een aftreksel der bladeren van „sĕliboer pinggan" (K) of van de vrucht van „selambale" of van Carica Papaja. Er schijnen bovendien nog afdoende abortiva te bestaan, doch deze wil men den Europeaan niet mededeelen.

Bij *dysmenorrhoea*, „nap tapi" K, ook wel omschreven als „la tĕridah boelan" en monorrhagia „pĕrdjantan" K, gebruikt de Batak vaak aftreksel van manggistan schillen, Garcina mangostana", „manggis" M, of waterige afkooksels van „nireh, tamboe" (M), Carapa obovata Juss. of de schors van Carapa mohiccana, soms van „bunga tangong", de bloemen van Mimusops ilengi, der Sapotaceae.

Als *menses opwekkende-*, „tambar boelan (K)" middelen zijn bekend, de bladen van het knoopgras, Polygonum flaccidum (Polygenaceae), met anijszaad, Pimpinella anisum L. of van Anethum graveolens (adas manis M), vermengd, verder een afkooksel van den bast van Alyxia stellata, of van „dukeng anak" de Phyllanthus urinaria, ook als diureticum in gebruik.

Piper longum „bakeh" (K), „lada" M, en vruchten van Mangifera indica hebben naam om menorrhagie te genezen en *aambeien*, „pantet (K)", alsook het bladeren aftreksel van Evodia triphylla (Rutaceae).

Bij amenorrhoe, „sakit lanaptapi" (K), wordt met succes gegeven het aftreksel van den wortelstok van Curcuma Zeodaria s, longa, „tumbu lawak, tĕmo poté' K [1]) dat ik ook als melksecretie bevorderend middel, tijdens de eerste dagen der laxatie heb leeren kennen er waardeeren.

Bij ongeregelde menstruatie worden wortel-afkooksels van „kunjit" en van Lawsonia inermis, „henna (M), inei (K)" of bladeren-afkooksels van Murraya erotica gedronken.

Van *wondbehandeling* heeft de Batak weinig begrip. Uitwasschen der wond is hem onbekend; hoogstens legt hij er het onafscheidbare sirihpruimpje met tabak op meteen als bloedstelpende stof, „pengadidaro", of ook wel het plantensap van „djankoeng" (K), Polygonum orientale der Polygonaceae, een lage kruidplant, als wondheelmiddel zeer gezocht. Soms bedekt hij de wond met planten-bladeren, ter beschutting. Het wondverloop verschilt overigens niet bij dat van de

1) „Temoe lawak" en „tĕmo poté" zijn waarschijnlijk niet dezelfde temoesoorten. Red.

meeste andere natuurvolken. In de wondbehandeling speelt de sirihpruim, of roet en kalk, of ook wel een teersoort, die ontstaat door „kĕmbiri" Aleurites moluccana, „boewah kras (M), moentjang (K)" noten op een heet mes uit te strijken, naast poeder van „boeleng si rahrah", pĕsil, pinangnoot en talk een groote rol. Bij hakwonden wordt er roet en klapperolie opgelegd, bij brandwonden bladeren van „djĕring".

Abscessen, „Barö" K. worden soms door incisie ontlast (etter = nana). Zweren worden vaak met pappen van fijn gemaakte bladeren behandeld, van arang agong daoen gĕlĕman, meestal gewone onkruiden; onder deze staat hoog aangeschreven de „huja", het bekende wormkruid, Artemisia vulgaris der Compositae, „basoeng parda" (K). Gaarne worden zweren ook verbonden met „daoen mangkok", de bladeren van Nothopanin cochleatum (Araliaceae), of ook fijn gemaakte dadapbladeren, „dadap" (K) Erythrina spec. div. met curcuma vermengd, de z.g. saffraan. [1]) de bladen van Errythrina indica „dadap" (M) of stricta, der Leguminosae.

Tot hetzelfde doel gebruikt men ook fijngemaakte bladeren van Sida rhombifolie (Malvaceae) „sapoe laman" een struikachtige plant, met gele bloemen, die veelvuldig op braakliggend land voorkomt. Verder worden zweren nog gepapt met „bunga rajah", „bunga-sapatoe", de bloemen van Hibiscus rosa en sinensis (Malvaceae), al of niet nog gemengd met cocosnootvleesch en suiker. Alstonia scholaris „gaboer K" zou koortswerende eigenschappen bij abcessen bezitten.

Mastitis, „poesohon" (K), komt veel voor. De borst (tioetioe) wordt zonder eenige voorzorg met een snijdend, ijzeren voorwerp opengemaakt en daarna de wond bedekt met een korst, bestaande uit kalk, gestampte pinangnoot en een sirih pruim, om de ontsteking in vervloeiing te doen overgaan worden vochtige bladeren op het beginnende abces gelegd.

Van inwrijven der ontstoken borst met de bloemen van „tjikala", een Zingibersoort, Zingiber officinale L (djahé) M. zou veel succes verwacht mogen worden, althans de heer

1) Ten rechte „koenir" of „koenjit". Red.

Neumann, die zich evenals alle zendelingen in de Bataklanden zeer sceptisch over de meeste Batak-geneesmiddelen uitlaat, roemt de uitwerking dezer bloem.

Waar te groote melk-afscheiding „boewelona" K., bestaat, wordt de borst gewreven met het bladeren-aftreksel der Moringa pterygosperma (Moringeae), „sajor kĕtor" (K).

Bij ontstoken *kleine wonden*, bespuwt de Batak deze met het uitkauwsel van „tandoek erboewah" of van „garang garang", een grassoort en een klimplant.

Kleinere wonden, speciaal die ontstaan zijn bij het doorboren der oorlel, worden bedekt met „matang", bolletjes gemaakt van de groene bladeren der Globba perakensis (Scitamineae) met sirih sap. Als wondbestrooiing gebruikt men ook „poko bĕrklang", een mengsel van fijn gemaakte bladeren van Urophyllum sp. (Rubiaceae), met kalk en sirih bladen.

Bij de acute *ontsteking*, „semoe" K., die optreedt na aanraking van zekere rupssoorten „api-api" „of kalimochmoek," snijdt hij deze door en wrijft de ontstoken plek met de ingewanden van het gedoode dier.

Bij ontstekingen in den mond „oerim" K bestrijkt hij de plekken met een mengsel van borax „pidjar" of aluin, „tawas" bij het soldeeren door den zilversmid gebruikt, of met de ingewanden van een kip.

Bij *abcessen* in den mond worden de bladeren van Ebermoiera setigera (Acanthaceae) met sirih tegelijk gekauwd; het is een laag kruid, dat in de bosschen veel verspreid voorkomt, evenals „sanala api" van Loranthus pentandrus (Loranthaceae), een soort marentak.

Bij *tandpijn*, „oerim", wordt het tandvleesch gewreven met de bladen van Gmelina asiatica (Verbenaceae), „bulangan" (M) of van Spilanthes acmella, „krabo of gulang" (M) der Compositae (Ind. Mercuur, 29ste jaargang No. 48—52); ook wordt wel een kruidnagel in een hollen kies gestopt, of het gezicht gepapt met bladeren van Sida rhombifolia (Malvaceae), met welke eveneens het tandvleesch wordt ingewreven.

Voor *beenbreuken*, „ponggol" (K), maakt hij bij de immobili-

satie gebruik van verbanden uit saamgevoegde rottanstaafjes, niet ongelijk aan de bekende rottanverbanden, systeem de Mooy.

Op *beenzweren*, „oegah" (K), legt hij soms een versch blad pĕpaja. Een hevige ontsteking aan den voetzool ontstaat als de Batak (ongemerkt) trapt op de vrucht eener liaansoort „tandang doeboer".

Valt een kind, en is het hoofdje stroomafwaarts gericht, dan zal deze val ernstig zijn, in het omgekeerde geval weinig beteekenend.

In gevallen van *paedatrophie*, waar 't kind mager en klein blijft, is het „kĕna-ĕmboen", de zieke heet dan door een wolk geraakt, er worden wasschingen met warm water en sirih sap toegepast.

Of de Bataksche geneesmiddelen altijd even rationeel zijn en in goede verhoudingen worden toegediend mag betwijfeld worden; voor een deskundige of pharmacoloog ligt hier nog een ruim veld van onderzoek, dat wel resultaten belooft: het is lang niet onmogelijk, dat een nauwkeurig onderzoek der inlandsche planten, om niet uitsluitend de zuiver Bataksche planten te noemen, d. z. dezulke, die hoofdzakelijk in de Bataklanden worden aangetroffen, zullen blijken een aanwinst voor onzen artsenijschat te kunnen vormen, niettegenstaande ook weer van vele zoude blijken, dat deze geen of zeer weinig werkzame bestanddeelen bevatten. Daarentegen is het niet onmogelijk, dat wel degelijk vele der door de Batak's gebruikte planten, nuttige eigenschappen zouden blijken te bezitten.

Ik heb getracht in de bovenstaande verhandeling eene, zij het ook onvolledige schets te geven van het geneeskundig kunnen der Batak-bevolking, een volkstam, die onze belangstelling in elk opzicht waard is.

Mijne beschrijving moest op vele plaatsen onvolledig, soms zelfs onnauwkeurig zijn naar ik vrees; ik zelf meer dan iemand anders ben daarvan geheel doordrongen, alsook van het feit, dat de samenhang op sommige gedeelten, gevolg

van de eigenaardigheid van het behandelde onderwerp, een zeer losse is, doordat de pharmacologie vaak tegelijk met de toxicologie moest besproken worden.

Ik roep daarvoor de toegeeflijkheid van den lezer in; het was alleen mijn doel er toe bij te dragen, om op het medische kunnen van den Batak de aandacht te vestigen.

AANHANGSEL.

De hieronder volgende plantendeelen worden in de Karo Bataksche geneeskunst, hetzij afzonderlijk of in mengsels van meerdere onderdeelen uit het plantenrijk of andere stoffen gebruikt. Zooveel mogelijk heb ik achter den Bataknaam den Maleischen en den wetenschappelijken naam, alsmede de ziekte vermeld, waarbij zij afzonderlijk of als een onderdeel van den artsenijschat gebruikt worden.

Boenga:	Boenga:		
Djambé	Laboe	Cucurbitaceae	Pastels
Tjimon	Timoen	Cucumis Sativus L	Koorts
Tĕpoe kĕrbo	Mombang kĕrbo	Sizygium quadrialatum	Buikpijn
Djarango	Djiarango	Acorus calamus	Maagpijn
Roekoe	Roekoe	Ocimum basilicum L	Hoest
Bedi	Bedi		
Taboe	Laboe ajĕr	Cucurbita lagunaria	Pokken
Gandoer	Goendoer	Sphenoclea zeylanica	Koorts
Roedanggaran	Mérah	Cassia occidentalis L	Offers
Tabako	Timbako	Tournefortia argentea L	Wormen
Sidoedoek	Kadoedoek		Ulcera
Koemboe	Kombor	Benicasa cerifera	Koorts
Kioeng	Tioeng		Pokken
Tjimoen	Timoen	Cucumis sativus	»

Boenga:	Boenga:		
Sikorboeng	Antoerboeng	Amorphophallus sativus	Flatulentia
Sibatjar	Siampir		Koorts
Topoe kĕrbo	Mombang kĕrbo	Sizygium quadrialatum(?)	Buikpijn
Bahobaho	Poetih		Eczeem
Sapa	Garinggin		Koorts
Kuyoeng	Tioeng		Afwassching
Pidjor koling	Pidjor koling		Abces
Sapĕloeloet	Poeloet-poeloet	Oryza glutinosa(?	Ulc. cruris
Boras-boras	Silagoeri		Ulc. cruris
Mogara	Wangi mérah	Emilia sonchifolia	Offers
Roedang gĕrsing	Koening	Curcuma longa	»
Bĕras-bĕras	Silagoeri.		

Boeloeng:	Daoen:		
Bosi-bosi	Sipĕlit hitam	Curcuma longa	Hoofdpijn
Sangkil sipĕlit	Sangkil		Wonden
Kapal-kapal	Sidingin	Tylophora villosa	Hartklopping
Siradja boeloeng	Sidĕngĕn mérah		Koorts
Sobornis	?		Koorts
Sisik naga	Sisik naga		Haemopt.
Bĕsan batoe gandjang	?		Offers
Pagain tanah	Pagoe tanah		Tyloma pedis
Tandoek raboeah	?		Offers
Atjĕm-atjĕm	Sarimpoejoe		Ulc. cruris
Oekat-oekat	Séndok	Hydrocotyle asiatica L.	Laxans
Silabar siboelan	Sihalei saboelan		Sedativum
Bidoeng-bidoeng	Bidoeng-bidoeng		»
Solawan	Saloan	Eugenia polyantha	Eczema
Garang-garang			Laxans
Sampoan	Roempoet pait	Cyperus rotundus	Anthelmeticum

Boeloeng:	Daoen:		
Pigaga	Pigaga	Cyperus rotundus L.	Anthelmeticum
Dadih-dadih	Asam poejoe	Tamarindus spec. div.	Mastitis
Bangar-bangar	Silangoer		Koorts
Kĕnas	Nanas	Ananas sativus	»
Pagĕ-pagĕ	Roempoet binta		»
Kalowas	Langkoewas	Alpinia galang	»
Torbangoen	Bangoen-bangoen	Celesia cristata	Constipatio
Rimo	Djĕroek	Citrus spec. div.	Lotio
Sorindan	Mĕnampang	Dillema indica	Febris
Boeloeh	Bamboe	Bambusa spec. div.	»
Soré	Sĕrei	Caryota mitis	»
Bĕkosang	Pandan	Pandamus odoratissimus	»
Dorin	Doerian	Darrio Zebethinus.	»
Pinang	Pinang	Areca catechu	»
Toealah	Klapa	Cocos nucifera	»
Bĕrtik	Papaja	Catica papaja	Vuln. scissum
Galiman	Djamboe banjak bidji	Psidium guajave	»
Nangka	Nangka	Artocarpus integrifolia	»
Galoh siros-ros	Pisang aboe (ambon?)	Musa rumphiana	»
Kalompan	Kalampajan	Aleuritis tribola	Helminthiasis
Sopilpil	Pakoe aloes	Filix spec. div.	Latio-febris
Kajoe daloe	Daloe-daloe	Arenga saccharifera	Gastritis
Loelang kédah	Djarak	Jatropha curcas	Helminthiasis
Koening	Koenjit	Curcuma longa	Inwrijving bij kraamvrouwen
Latjina	Tjabé	Capsicum spec. div.	Krop
Tarook (taroek)	Taboek	Artocarpus incisa	Constipatio
Alinggang	Galinggang	Cassia alata	Pano

Boeloeng:	Daoen:		
Bolan	Sirih	Piper Betle	Epilepsia
Ronggané	Riang^2. biroe	Vitus indic.	Febris
Riang kapoer	Riang mérah	Vitus indic sp. div.	Koorts
Kĕtjioer	Tjĕkoer	Kaempferia galanga	Inwrijving Neonatus
Gandĕra	Bawang pandjang	Allium	»
Nasi-nasi	Nasi-nasi	Deomodium umbellatum	Singultus
Tampoe boenga	Tampoe	Pierardia dulcis	Koorts
Ikan-ikan	Ikan-ikan		»
Pola	Anom	Arenga sacch.	»
Potar balik	Poetar balik		Lotio bij koorts
Balik angin	Balik angin		»
» soempa	» soempa		» -
Salah nipi	Salak mimpi	Zalacca edulis	»
Tabar-tabar	Tabar-tabar	Costus speciosus.	»
Poespoes	Poespoes? (Kajoe manis Red.)	Cinammomum sp. div.	Venenum
Kalindjoehang	Kalindjoehan		»
Gadoeng bĕlin	Katéla mérah	Ipomea batata	Laxans puerperium
Soekat sitokih	Kaladi		»
Rih	Lalang	Imperata (arunda)	»
Pĕldang	Pĕdang-pĕdang		Offers
Binara	Roempoet		»
Silĕboer pinggan	Silĕboer pinggan		Weeënopwekkend
Sirĕmpas bidé	Rĕmpas bidé		»
Atjĕm-atjĕm	Asam poejoe		»
Silantim	Poeding mérah		Menses-opwekkend
Galoengoeng	Tjapa	Blumea balsamifera (?)	Koorts
Doerin	Doerian	Durio Zibethinus	Koorts
Bédi	Bédi	Pacchyrizus angulatus	Scabies

Boeloeng:	Daoen:		
Kombor	Kombor	Benicasa lerifera	Cholera
Bisan batoe gandjang	Idem		»
Rih	Lalang moeda		Dysenterie
Sisik naga	Sisik naga		Inwrijving
Sigĕrbang	Sigĕrbang	Corypha umbraculifera	»
Oekat	Séndok-séndok		Bespuwen
Pégoen tanoh	Pagoe tanah		»
Silambar siboelan	Salei saboelan		Flatulentia
Bĕning	Bĕras antjoer		Bespuwen
Kĕlisi	Kĕlisi		Gonorrhoe
Sĕndap	Roempoet djaroem		»
Lamoegang	Lamoegang		Aphrodisiacum
Rindoe toeboeh	Sirindoe toeboeh		»
Moela djadi	Moela djadi		»
Gandéra	Bawang pandjang		Epilepsie
Tĕrbangoen	Bangoen-bangoen		»
Pigaga	Pigaga		Tandpijn
Bĕrtik	Papaja	Hydrocotyle asiatica	Kneuzing
Kalempaan	Kalempajan	Aleuritis triloba	»
Alinggang	Malinggang		Pano
Sitakĕh	?		Wonden
Bingkorang	Pandan		Buikpijn
Kĕnas	Nanas	Ananas sativus	»
Sarindan	Api-api	Celosia sp. div.	»
Pagei-pagei	Binta		»
Solawan	Salawan		Tandvl. ontsteking
Sampoan	Roempoet pait		»
Sipil-sipil	?		Wonden

Boeah:	Boewah:		
Bahing	Djahé	Zingiber offic.	Opwekkende
Kĕlawas	Langkoeas	Kaempferia sp. div.	drank voor
Kotjoer	Tjikoer		kraam-
Kĕmbiri	Boewa kĕras		vrouwen
Lada	Mĕritja (sahan)	Piper sp. div.	»
Lasoena	Bawang poetih	Allium sp. div.	»
Pia	Bawang mérah	» sp. div.	»
Djirango	Djirango	Acorus calamus	»
Koening gadjah	Koenjit gadjah	»	»
Tĕmoe	Tamoe lawak	»	»
Koening	Koenjiet	Curcuma longa	»
Sabi	Sawi	Gynandropis affinis.	»
Gadoeng bĕlin	Oebi siarang	Dioscorea trifoliata	Amenorrhoe
Rimo kajoe	Limo kajoe	Citrus sp. div.	»
Koening gadjah	Koenjit gadjah	»	Koorts
Rimo moengkoer	Limo poeroet	»	»
Goendoer	Kondoer	Benicasa cerifera	»
Toeala koekoer	Kĕpala (? kĕlapa Red.) di koekoer	Artocarpus incisa	Scabies
Kĕnas tasak	Nanas masak		Gonorrhoe
Lobak	Lobak	Raphanus radicule	Syphilis
Gandĕra	Bawang pandjang		Diarrhoe
Galiman	Djamboe banjak bidji	Psidium guajave	Gonorrhoe
Nangka	Nangka		»
Belagan	Bilangan	Portulaca oleraca	»

Koelit:	Koelit:		
Tjingkam	Tjinkam		Diarrhoe
Daliman	Dalima	Punica Granatum	Taenia
Nangka	Nangka		Diarrhoe
Galiman	Djamboe bidji	Psidium guajave	»
Manggis	Manggis	Garana mangifera	»

Koelit:	Koelit:		
Andĕrong			Diarrhoe
Moembang	Boewa klapa moeda		»
Parira	Pĕtei		»
Tĕrap	Tĕrap	Artocarpus elastica	»
Panang			»
Boewa pinang-moeda	Idem		»
Galoeh tabar	Pisang tambatoe		
Palha (boewah)	Idem		
Djĕroek (boewah)	Idem		

Oerat:	Akar:		
Boeloeh	Bamboe		Febris
Toealah	Klapa		»
Daliman	Djamboe (? Red.)		»
Galoeh	Pisang		»
Goendoer	Koendoer		»
Pala	Arèn		»
Tjimoen	Timoen		»
Pinang	Pinang		»
Sĕrei	Sĕrei		Tandpijn
Sakil sipilit			
Bĕsi-bĕsi			
Boenga-gara	Kĕmbang spatoe		
Kapal-kapal	Sidingin		Constipatie
Boras-boras	Bĕras-bĕras		»
Pidjor kaling			»
Boka koedin		Elateria spermum sp. div.	»
Latĕng		Fleuria interrupta.	»

EENIGE SPECIEFIEK KARO-BATAKSCHE RECEPTEN.

1. Tambar lamoepoes. Aphrodisiacum = Vruchtbaarheid aanbrengend middel.

Daoen silĕboer pinggan	=	idem
» Sirĕmpas bidé	»	idem
» Atjĕm-atjĕm	»	Asam poejoe.

Deze bladerenmengsels worden in een doek om het onderlijf gedragen.

2. Tambar oenggo moepoer = geneesmiddel om de kraamvrouw weer krachtiger te maken.

Boeah bahing	=	Boewah Djahé.
» Kĕlawas	»	» Langkoeas.
» Kotjoer	»	» Tjikoer.
» Kĕmbiri	»	» Kras.
» Lada	»	» Mĕritjan sahan.
» Lasoena	»	» Bawang poetih.
» Pia	»	» » mérah.
» Djirango	»	» Djariango.
» Koening gadjah	»	» Koenjit gadjah.
» Tĕmoe	»	» Tĕmoe lawak.
» Koening	»	» Koenjiet.
» Sabi	»	» Sawi.

De gedroogde vruchten worden fijngestooten, in water afgetrokken en daarmede geheel het lichaam ingewreven.

3. Tambar la erlan tjoetjoe. Melksecretie bevorderend middel.

Boenga tĕpoe kĕrbo = Kĕmbang mombang kĕrbau.

Het infuus wordt gedronken.

4. Tambar ngarawis. Abortivum.

Boenga gadoeng bĕlin	=	Obi siarang.
» mogara	»	Kĕmbang sipatoe.

Van de fijngesneden bloemen wordt een waterig aftreksel gemaakt, hetwelk gedronken wordt.

5. Tambar mangidah boelan. Abortivum- en bij Amenorrhoea.

Boeloeng Silantĕm	=	Daoen poeding mérah.
Boeah Rimo kajoe	»	Boewa Limo kajoe.
Sira	»	Saram.
Lada	»	Maritja.
Kotjoer	»	Tjokoer.
Lasoena	»	Bawang poetih.

Het decoct van dit mengsel wordt gedronken.

6. Tambar aroen. Koortsverdrijvend middel.

Boeah	Koening gadjah	=	Boeah	Koenjit gadjah.
»	Djarango	»	»	Djirango.
»	Rimo mongkoer	»	»	Limo poeroet.
	Sira	»	Saram.	
	Lada	»	Maritja.	
	Atjĕm	»	Asam limo.	

Dit mengsel wordt uitgeperst en gedronken.

7. Tambar magin. Koortsverdrijvend middel.

Boeloeng	doerin	=	Daoen	doerian.
»	Pinang	»	»	pinang.
»	Toealah	»	»	klapa.
»	Bĕsi[2]	»	»	basi[2].
»	Sangkil sĕpilit	»	»	sangkil spilit.
»	Kapal[2]	»	»	sidingin.
Boeah	Goendoer	»	Boeah	kondoer.
»	Toeala koekoer	»	»	klapa di koekoer.
»	Bĕras	»	bĕras.	
Boeloeng	djarango	»	Daoen	djariango.
	Lau	»	ajĕr.	

Van het uitgeperste vocht uit dit mengsel wordt de helft gedronken, en met de andere helft wordt het lichaam ingewreven.

9a. Tambar laja-laja. = Choleradrank.
Boeloeng bisan batoe gandjang » idem.
Het uitgeperste sap wordt gedronken.

9b. Choleradrank.
Boeloeng koemboe = Daoen komboe.
Tai koeda » idem.
Sira » Garam.
Lada » Maritja.
Bĕras » idem.
Daoen bangĕr[2] » Daoen anggoer.
Het waterig aftreksel wordt gedronken.

8. Tambar koedil. Huidziekten; scabies.
Boeloeng roekoe = Roekoe[2]
» Pimbako » Daoen timbako.
Boeah djirango » Djariango.
Boeloeng bédi » Daoen Bédi.
Boeroeh » Batoe apoeng.
Minak » Minjak klapa.
Met dit smeersel wordt de aangetaste huid met behulp van een kippeveer ingewreven.

10. Pengoroeap reme. Geneesmiddel bij Pokken.
Boenga kioeng = Kĕmbang tioeng.
» Tjimoen » » Timoen.
» Taboe » » Laboe ajer.
» Goendoer » » Koendoer.
» Bĕras[2] » » Silagoeri.
» Piloeloet » » Poeloet[2].
» Pidjor koling » » Pidjor koling.
» Sapa » » Garingging.
» Baho[2] » Kĕmbang boeah.
» Bĕras » » Bĕras.
» Djambé » » Laboe makan.
Met water geinfundeerd, wordt het infuus gedronken.

11. Tambar pandjampi, bij buikpijn.
a. Boeloeng rih = Daoen lalang moeda.
Wordt fijngewreven op den buik gelegd.
b. Agong = arang.
Wordt fijngewreven op den buik gelegd.

12. Tambar bĕsar = Sĕmbap. Bij aangezichtspijn?

Boeloeng	sisik naga	=	Sisik naga.
»	Sigĕrbang	»	idem
	Bĕning	»	Bĕras antjoer.
Batang	galoeh roekroek	»	Pisang aboe.
Bolon	pĕnoeroengi	»	Sirih tjoekoep.

Het geheel wordt fijn saamgekneusd en uitgeperst en ingewreven.

13. Tambar ngasak. Bij Flatulentia en Ructus.

Boeloeng	pĕgoen tanah	=	Pagoe tanah.
»	Tandoek raboeah	»	idem.
»	Oekat-oekat	»	sĕndok[2]
»	Silambir siboelan	»	Daoen salei saboelan.
»	Garang	»	garang-garang.
»	Dadik-dadik	»	asam poejoe.
»	Bĕning	»	Bĕras antjoer.
»	Rimo	»	Daoen limo.
	Lada	»	Mĕritja.
	Bahing	»	Djahé.
	Lasoena	»	Bawang poetih.

Het gedroogde middel wordt fijngehakt, gekauwd en daarmede de buik bespuwd.

14. Tambar karang, sakit kĕntjing. Bij Gonorrhoe.

Boeah kĕnas tasak	=	Boewah nanas masak.
Sira	»	Garam.
Lada	»	mĕritja.

Dit mengsel wordt gegeten.

15. Tambar karang. Bij Gonorrhoe.

Boeloeng	kĕlisi	=	Kĕlisi.
»	Boeloeh	»	Bamboe.
»	Sĕndap	»	Roempoet djaroem.
»	Pagé[2]	»	Roempoet binta.
	Sira	»	Garam.
	Lada	»	Mĕritja.
	Atjĕm	»	Asam djĕroek.

Het water te saam gekneed en het aftreksel gedronken.

16. Tambar djalang djahé. Bij syphilis.

Boeah	lobak	=	Lobak.
	Sira	»	Garam.
	Lada	»	Mĕritja.

Dit mengsel wordt fijn saamgewreven en 's avonds buiten gezet, opdat de dauw er op neerslaat. Daarna wordt het met water overgoten en gedronken.

17. Gambar baroet. Bij kropgezwel.

Kĕrna lau = boeih di batoe.

Wordt met water overgoten opgedronken.

18. Tambar manĕlap. Aphrodisiacum.

Boeloeng	lamoegang	=	Lamoegang.
»	Rindoe toeboek	»	Sirindo toeboek.
»	Poepoek moeladjadi	»	idem.
	Atjĕm	»	Asam djĕroek.
	Sira	»	Garam.
	Lada	»	Maritja.

Het mengsel wordt uitgeperst, en het vocht gedronken.

19. Tambar taboean. Bij Epilepsie.

Boeloeng	gandĕra	=	Daoen bawang pandjang.
»	Tĕrbangoen	»	Bangoan[2].
»	Sĕrei	»	Sĕrei.

Boeloeng poepoek moela djadi = idem.
» Koelawas » Langkoas.
Sira » Garam.
Lada » Maritja.
Sipĕsir » Roempoet tai babi.
Het uitgeperste vocht wordt gedronken.

20. Tambar batoek. Bij hoest.
Boeloeng gandĕra = Bawang pandjang.
Sira » Garam.
Lada » Maritja.
Bĕras » Bĕras.
Kĕmbiri » Boeah kĕras.
Het uitgeperste vocht wordt met water gemengd, gedronken.

21. Tambar oerim. Tandpijn.
Boeloeng pigaga = Daoen pigaga.
Sira » garam.
Het mengsel wordt fijngehakt en op de zieke tand gelegd.

22. Tambar pĕmantan. Bij diarrhoe.
Boeah gandĕra = Bawang pandjang.
Tinaroek manoek » Koening deri tĕlor ajam. (Bedoeld zal wel zijn: mérahnja. Red.)
Koelit tjingkam » Koelit tjinkam.
Sira » garam.
Atjĕm » djĕroek.
Bij het uitgeperste vocht wordt een weinig water gedaan, en het geheel gedronken.

23. Tambar rangsang. Bij kneuzing.
Boeloeng bĕrtik = Daoen papaja.
Met het uitkauwsel wordt bespuwd.

24. Tambar gĕmboeng. Bij spier en buikpijn.
Boeloeng piga² = Pigaga.

Boeloeng bolan peroenoeng = Sirih satoekoepingga? (Red.)
» Bahing » Djahé.
» Lasoena » Bawang mérah.
» Kalĕmpoan » Daoen kalĕmpajan.
Het geheel wordt in een zakje op den buik gebonden.

25. Tambar koerap dan pano. Bij scabies en pano.
Boeloeng alinggang = galinggang.
Kapoer.
Hiermede worden de aangetaste huidgedeelten ingewreven.
Het aftreksel (Decoct) wordt als laxans gedronken.

26. Tambar barèh. Bij zweren en abscessen.
Daoen riang[2] = Ronggané.
Kapoer.
De gerooste bladeren worden op de plaatsen gelegd.

27. Tambar oedjan. Bij dysenterie.
Doeroek ambaralan = Ajar akar ambarolan.
Bĕlon penoeroengi » Sirih satoekoepingga.
Boeah bahing » Djahé.
Lada » Maritja.
Lasoena » Bawang poetih.
Boeah pinang » idem.
Batoe sada » 1 Batoe.
De steen wordt met het uitkauwsel dezer middelen bespuwd, en dan gaat de patient er op zitten.

28. Tambar simbĕrgèh. Bij dysenterie.
Oerat sakil = idem
» Bĕsi[2] » idem
» Boeloeh » Akar bambu.
» Galoe tabar » Pisang tambatoe.
» Boenga gara » Kĕmbang sipatoe.
» Kapal[2] » Sidingin.
» Boras[2] » Bĕras[2].

Oerat pidjor koling = idem.
» Baka koedin » ?
» Toealah » Klapa.
» pinang » idem.
Bĕras » idem.

Met het decoct wordt de buik gewreven, en het wordt ook gedronken.

Het fijngemaakte mengsel wordt ook op zweren gelegd.

29. Tambar latĕng. Bij huidjeukte.
Oerat latĕng.
Kapoer.
Pinang.

Waar de huid jeukt, wordt dit middel ingewreven.

30. Tambar pamantan. Bij buikpijn en diarrhae.
Koelit nangka = Nangka.
» Galiman » Djamboe bidji.
» Manggis » idem.
» Doerian » idem.
» Andĕrong.
» Tjinkam.
» Moembang » Koelit boewa klapa moeda.
» Parira » Pĕtei.
» Tĕrap » Tĕrap.
» Pinang.
» Boea pinang moeda.

Het decoct wordt gedronken.

31. Tambar karing. Bij gonorrhoe.
Boeah galiman 7 = Boewa djamboe bidji 7.
» Nangka 7 » » Nangka 7.
» Bĕlagĕn 7 » » Bilagan 7.
Koelit boek[2] » » Koelit kĕrbau (kroepoek).
» andĕrong » » Andrung?
Sira » Garam.

Lada = Maritja.
Atjĕm » Asam djĕroek.

Het geheel wordt fijngemaakt, goed gemengd en tot een rijstebrijachtige pap met water gekookt, daarna gegeten.

32. Tambar mata. Bij oogziekte.

Abal² = Bambubast.
Bolan » Sirih.
Bahing » Alia.
Lada » Maritja.
Lasoena » Bawang poetih.
Kapoer » idem.
Gambir » idem.

Dit mengsel wordt fijngekauwd en daarna op het vuur warmgemaakt, waarna het op de oogleden gelegd wordt.

33. Tambar loeka. Bij wonden.

a. Boeloeng solawan = Daoen salawan.
b. » Sampoen » Roempoet pait.
c. » Sipil² » idem.

Het fijngesneden middel wordt gecombineerd, of elk der bestanddeelen afzonderlijk op wonden geappliceerd.

34. Tambar goeam. Bij gingivitis.

Boeloeng nasi² = Daoen nasi².
» Atjĕm poejoe » Sarimpoejoe.
Sira » Garam.

In den mond gekauwd, doch niet ingeslikt.

35. Tambar loeka. Bij wonden.

Boeloeng sikabih = ?
Koening » Koenjit.
Lada » Mĕritja.
Lasoena » Bawang poetih.
Sira » Garam.
Atjĕm » Asam djĕroek.

Tabak manoek = Lĕmak ajam.
Toelang kĕdah » Boewa djarak.

Het geheel wordt goed fijngemaakt en gemengd, en in tweeën verdeeld. De helft wordt gekookt en daarna om de wond gelegd, terwijl het andere deel na afgekoeld te zijn, op de wond gelegd en het geheel bedekt wordt met een blad van koenjit.

36. Tambar bingkorang. Bij wormen en Flatulentia.

Boeloeng binkorang = Daoen pandan.
» Kĕnas » » Nanas.
» Sĕrei » » Sĕrei.
» Boeloeh » » Bamboe.
» Sarindan » » Api^2.
» Rimo » » Limo.
» Pagĕi^2 » » Binta.
» Kalawas » » Langkowas.
Sira, lada, atjĕm » sĕdikit garam, asam, mĕritja.

Het fijngestooten mengsel wordt geinfundeerd en het waterig aftreksel gedronken.

DE KOEALPALM EN WAT ER VAN HEM VERKREGEN WORDT.

DOOR

C. A. VAN AFFELEN VAN SAEMSFOORT.

(Met platen.)

De palm.

Over geheel het Gouvernement van Celebes komt een waaierpalm voor, die in het Makkassaarsch „Koeala", in het Boegineesch „Aka" en in het Boetoneesch „Mangka" heet. De Maleisch-sprekende bevolking noemt hem echter eenvoudig „koeal". Het komt mij voor, dat deze palm dezelfde is, die op Java „Gĕbang" en op Madoera „Potjok" heet (Corypha Umbraculifera).

Hij bereikt bijna de hoogte van een klapperboom, maar groeit veel langzamer. De stam is hard met geledingen als van den kokospalm en is vaak met mos begroeid. De ruim één Meter breede waaiervormige, donkergroene bladeren ontwikkelen zich aan den top en zijn ten slotte met dikke vaak twee Meter lange, aan de bovenranden met scherpe dorens voorziene, stelen aan den stam verbonden.

Voor zoover bekend komt deze palm het meest in de eilanden van het Boetonsche rijk voor, althans in die streek wordt er het grootste nut van getrokken. Hij groeit in de bosschen en zoekt zwaren kleigrond. In zandgrond wil hij niet gedijen.

Aanplant of verzorging van den koeal heeft er nergens plaats. Een enkele maal gebeurt het, dat een jonge boom van het bosch achter de kampong wordt overgeplant. Er wordt dan echter niet verder meer naar omgekeken, voordat

hij voldoende groot is om nuttig te kunnen zijn. De meeste alleen-staande boomen nabij kampongs zijn echter veelal afkomstig van het vroegere bosch, dat men voor den aanleg van de kampong heeft weggekapt, maar waarvan men den koeal heeft laten staan.

De palm heeft kleine witte bloemen en donkergekleurde vruchten. Hij sterft zoodra de vruchten geheel rijp zijn geworden.

Behalve dat de, van den boom gevallen, vruchten weder jonge plantjes doen ontstaan, heeft verbreiding nog plaats door kalongs en vogels, die de bessen her- en derwaarts voeren en de pitten vallen laten.

De koeal heeft in goeden grond op ongeveer tien jarigen leeftijd een hoogte van tien tot twaalf Meter bereikt.

De inlanders kennen geen varieteiten van den palm.

De boomen moeten weinig last hebben van schadelijke dieren, die hen aantasten en beschadigen.

Ziekten van de plant komen voor zoover bekend ook niet voor.

Hetgeen van den koeal benut wordt.

Van de jonge nog gesloten uitspruitsels op den top van den boom, te midden der overige bladeren, uitspruitsels, die de nieuwe bladeren moeten vormen, wordt een vezelstof verkregen, die door Boegineezen en Makassaren „agël" of „agil" en door Boetoneezen „pamäntoe" genoemd wordt. Van deze agil wordt een soort mat geweven algemeen als „karöro" bekend. Het zijn de agil en de karöro, die de voornaamste handelsproducten zijn, welke van den koeal verkregen worden. Tal van voorwerpen van kunstnijverheid worden nog van deze vezelstof bereid.

Een grof soort mat door de inheemsche bevolking „salöpi" en door den handel „kadjang" genaamd, wordt van de bladeren vervaardigd. Ook worden de groote, gedroogde bladeren hier en daar in het binnenland als dakbedekking gebruikt voor tijdelijke tuinhuisjes.

De dikke stelen der bladeren naast elkander geplaatst, dienen dan tot omwanding. De stelen der jonge bladeren echter worden wel eens los geklopt en de vezels benut tot het maken van eenige kleine handelsvoorwerpen. Zijn de stelen oud, dan dienen zij tot brandhout.

De dorens die aan de beide opstaande randen der stelen voorkomen en steeds binnenwaarts gekeerd zijn, worden door de bewoners van Moena fijn gekauwd, omdat zij meenen, dat het gebit er aanzienlijk door versterkt wordt.

De pitten worden somtijds in Boetan rond of ovaal geslepen en tot eenvoudige versieringen gebruikt.

Van den top van den stam wordt somwijlen het water afgetapt en tot een soort van „toewak" bereid, die echter ver inferieur is aan de toewak van den Arènpalm.

Het uitkooksel van de fijngewreven wortels wordt o.a. te Kabaéna als een middel tegen koorts genuttigd. Voor den hoest kauwt men op de rauwe wortels en slikt het kauwsel daarna in.

Eigenaardig is, dat in de Makassaarsche landen de in stukken gesneden bladstelen als tegenmiddel beschouwd worden voor alle geheime „obats" aangebracht om iemand ongelukkig te maken. Obats als daar zijn, om iemands liefde tegen zijn wil op te wekken; om hem tegenspoed aan te brengen in zaken; om een zwangere vrouw van een gebrekkig kind te doen bevallen, enz. Aangezien deze toovermiddelen in den regel in het drinkwater geworpen worden, zoo plaatsen de meeste Makkassaren in hunne putten en waterkannen eenige stukken bladstelen van den koeal, die de kracht volgens hen bezitten, die geheime machten te elimineeren. Vooral in choleratijden wordt dat algemeen gedaan.

Toch schijnen die stelen werkelijk eenige geneeskracht te bezitten, want het uitkooksel er van wordt, naar men beweert, met succes als geneesmiddel aan droezige paarden gegeven.

Ten einde het overzicht van de nijverheidsvoorwerpen van

den koeal verkregen, systematisch te doen zijn, zoo zullen wij achtervolgens behandelen de artikelen, die respectievelijk van de jonge uitspruitsels, de bladeren, de bladstelen en de pitten gemaakt worden.

1. WAT VAN DE JONGE UITSPRUITSELS VERVAARDIGD WORDT.

Zooals wij boven reeds zeiden, wordt vooral in de eilanden van het Boetonsche rijk de koeal benuttigd. De hoeveelheid agil en karoro van daar verkregen is stellig tienmaal meer, dan die uit het overig gebied van het Gouvernement van Celebes samen; en in dat gebied bedraagt de karoro van Mandar wellicht weer het tienvoud van de opbrengst der resteerende landen.

In hoofdzaak zal dan ook hier de nijverheid in het Boetonsche rijk behandeld worden.

A. De agil.

Bereiding.

De agil wordt dus verkregen van de jonge uitspruitsels van den top van den palm. Door de scherpe dorens der bladstelen zijn er slechts weinige inlanders die den boom durven beklimmen. De meesten plaatsen een ladder bestaande uit twee bamboezen vereenigd door touwen, die op afstanden als de gewone sporten zijn aangebracht, tegen den boom, beklimmen dien ladder tot de hoogste sport en kappen dan met parangs de harde, stijve, veelal ruim een Meter lange uitspruitsels af.

Deze uitspruitsels worden door de Boetoneezen „baléně mangka" d.i. top van den koeal genoemd. Volgens inlanders kunnen deze reeds gesneden worden, als de boom vijf jaren oud is. Aangezien zij echter den tijd zeer moeilijk bepalen kunnen, moet aan dit cijfer niet al te veel waarde gehecht worden.

De baléně mangka worden verkocht in bossen van tien

tot vijftien stuks, al naar gelang van hun dikte en vijf, acht of tien van die bossen kosten in Boeton, naarmate van hun gegoedheid, één gulden.

Deze uitspruitsels zijn dus een aantal jonge bladeren, die elk als een waaier samen gevouwen, vast aaneengesloten zijn en een compacte massa vormen. Evenals de baleinen van den gesloten waaier tegen elkander aanliggen, zoo vallen de harde, stijve nerven van het blad op elkander.

Eén voor één worden nu de vouwen van het waaierblad van boven vastgegrepen en van de balénĕ mangka weggetrokken, zoodat slechts het ondereinde vereenigd blijft.

Zijn een vijftigtal strooken, die licht geel, groenachtig van kleur zijn, op deze wijze weggetrokken, dan worden deze langs de dikke nerven afgesneden. De nerven, die als stengels aan den voet van de balénĕ mangka zitten blijven, worden „boekoe" genoemd.

Deze „boekoe" wordt wel eens tot bezems saamgebonden of gebruikt tot het schoonwrijven van de onderzijde der prauwen, als deze eens in het jaar gebrand worden.

De afgesneden strooken, veelal twee c.M. breed en gemiddeld één Meter lang worden een voor een met de linkerhand opgenomen en met de glimmende zijde over een scherp bamboes, dat door de rechterhand wordt vastgehouden, tusschen dat bamboes en den gestrekten rechterwijsvinger, glad gestreken. Men noemt dit „kaosi". Zij worden daarna te drogen gehangen in losse bossen van ongeveel 15 à 20 reepen elk. Deze reepen worden te Boeton naar den boom eenvoudig „mangka" genoemd. Na eenige dagen zijn deze reepen geheel geel gedroogd en eenigszins verschrompeld. De glimmende zijde, de zonzijde, omdat het blad daarmede naar boven gekeerd is, heeft dan neiging zich van de rugzijde te scheiden. Deze neiging werd door het strijken over het scherpe bamboes te weeg gebracht. Indien men dit nagelaten had, dan zou de rugzijde vast aan de zonzijde verdroogd zijn.

Kleine meisjes en jongens snijden nu met mesjes of

scherpe bamboezen de uiteinden der strooken, die veelal hard en stijf zijn, weg en maken de glimmende zijde geheel los van den rugkant. Deze rugzijde „taénë mangka" (het vuil van den koeal) wordt voor het vlechten van kleine voorwerpen gebruikt, maar de agilmakers, die zich daar niet mede bezighouden, werpen haar als waardeloos weg; terwijl zij de binnenzijde „antonë mangka", een dun, vliesachtig, fijn lint, in bundels samenbinden en als zoodanig in den handel brengen. Deze bundels worden nu door de Boetoneezen „pamantoe" en door de handelaren „agil" genoemd.

Goedgesloten „balénë mangka" kunnen tot acht dagen bewaard worden, alvorens te worden bewerkt. Beginnen de uitspruitsels zich echter reeds te openen, dan moeten zij binnen 24 uren geprepareerd worden, anders laat na droging de „taénë mangka" zich niet meer van de „antonë mangka" scheiden. Wordt de „baléna mangka" echter een dag in zeewater geplaatst, dan is zij zelfs na maanden nog te gebruiken.

Het veelvuldigst komt de koeal in het Boetonsche rijk voor: op Moena te Langkolomé en Lakara; op Boeton te Masieri; op het z.o. schiereiland van Celebes te Roembia, voorts op het eiland Kabaéna.

Het zijn dan ook deze plaatsen, die de meeste agil bereiden.

Soorten van agil.

De agil is lenig en sterk; volkomen bestand tegen zeewater, maar in aanraking gebracht met zoetwater verrot zij spoedig.

De wijze van bewerking is te Kabaéna het best, en daarna te Roembia. De Kabaéna- en Roembia-agil gelden dan ook voor eerste soort. Tweede soort is de agil van Lakara en derde soort die van Langkolomé. Het verschil der vier soorten is zelfs voor een leek waarneembaar. Dit verschil is niet een gevolg van de soort van koeal, maar eenvoudig van de wijze van bewerking.

De bewoners van Kabaéna snijden van de agil alle harde

uiteinden en randen zorgvuldig af, zoodat slechts het vliezige, fijne deel van de „antonë mangka" overblijft. Deze fijne vezels, nog geen Meter lang, worden in tweeën gevouwen en in dunne bundels van ongeveer zestig stuks netjes saamgebonden. Één bundel noemt men „salolo". Waar overal elders de agil per pikoel verkocht wordt, daar bieden de Kabaénaërs hun product per stuk aan. Het geld is er nog weinig in zwang, zoodat de handelaren de agil te Kabaéna met kains en koralen ruilen.

In Roembia wordt de agil niet veel minder zorgvuldig bewerkt. De dunne bundels van 60 tot 75 vezels geven er dan ook het bewijs van. Toch geeft de slordige wijze van samenbinding reeds aan, dat men er op bedacht is, zooveel en zoo spoedig mogelijk product te leveren om de handelaren te voldoen. De Roembia-agil wordt per pikoel van bijna 1000 bundels van vijf tot zes gulden verkocht.

De Lakara-agil wordt veel slordiger bewerkt, zoodat de vezels dan ook breeder (2,5 c.M.) en langer (1,25 M) zijn. De bundels zijn dientengevolge dikker, tellen 60 tot 80 vezels en reeds 200 tot 300 bundels hebben tot hun gewicht een pikoel. De prijs van deze soort varieert van *f* 3, tot *f* 3,50 per pikoel.

Langkolomé heeft in veel opzichten een slechte naam en zoo ook in de agil-bereiding. De vezels zijn uiterst slordig bewerkt, zoodat zelfs van enkele de „taénë mangka" er nog niet volkomen van verwijderd is. De bundels tellen 50 tot 80 vezels en werden vroeger van binnen vervalscht met stukjes hout, enz. Hoewel de industrie er nu aanmerkelijk beter is geworden, doordien de handelaren eenige jaren geleden weigerden, die agil meer te koopen, kan zij echter nog thans geen hooger bedrag dan *f* 1,50 per pikoel behalen. Elke pikoel bevat 100 tot 150 bundels.

Agil in den handel.

De handelaren die de agil van de bevolking opkoopen, voeren die voornamelijk uit naar Makassar, Grisee en Sema-

rang. Naar buiten Nederlandsch-Indie heeft geen uitvoer van agil plaats. De prijs van de agil te Makassar varieert van *f* 5.— tot *f* 8.— de pikoel.

Op Java en Makassar dient de agil veelal als bindmateriaal voor zakken en matten.

Ook wordt zij benut om bij het kleuren van slendangs, kains enz. die gedeelten te bedekken, die niet door de verf aangetast moeten worden. Na de kleuring en de verwijdering der opgenaaide of vastgeknoopte agil verkrijgt men dan eenige teekening op het goed.

In de buurt van Grisee wordt de agil veelal tot touw gedraaid en daarvan vischnetten geknoopt.

De handelaren van Baoe-Baoe (Boeton) schatten den uitvoer van agil van de Boeton-eilanden gemiddeld op duizend pikoel 's jaars. Uit het overige gebied van Zuid-Celebes wordt zoo goed als geen agil uitgevoerd.

B. De papas.

De door Makassaren en Boegineezen genoemde „papas", in Boeton bekend als „pondoli", is een fijnere soort van agil. Zij wordt ook bereid uit de jonge bladspruitsels van den palm. Deze worden tot dat doel echter reeds heel jong gesneden en hebben dan een lengte van ongeveer een halve meter. Na dit uitspruitsel op gelijke wijze als bij de agilbereiding van strooken gescheurd te hebben, worden deze strooken door een herhaald strijken over het bamboes (knosi) onmiddellijk gescheiden in een binnen en buiten vlies. Zooals wij boven beschreven, geschiedt dit bij de agil eerst na droging. Het vochtige binnenvlies (de zonzijde van het blad „antonë mangka") wordt dan in smalle reepjes van een breedte van 1 of 1,5 m.M. gescheurd, op gelijke wijze als dit met de agil voor de karöro-bereiding gebeurt, hetgeen wij aanstonds zullen behandelen.

De smalle strooken worden dan een nacht in zoet water en den volgenden dag gedurende een kwartier in kokend water gelegd. Deze laatste bewerking geschiedt voornamelijk

om het de lichte kleur te doen behouden. Met de vingers worden de strookjes eenigszins gerold. Na droging krullen de kanten dan geheel om. De aldus verkregen zeer sterke vezels worden nu „papas" genoemd.

In den Boeton-archipel wordt „papas" slechts te Goe en Bonéogé (kampongs op Moenagelegen) bereid en gebruikt om de kanten van de karoro hechter en sterker te maken. Uitvoer heeft er echter niet van plaats.

Slechts uit Palima (Boni) en ook uit Mandar, maar zeer weinig, worden bosjes papas naar Makassar overgebracht. De bosjes bedragen 800 à 1000 vezels en kosten ongeveer 60 cent het bosje. De papas wordt benut als bindmateriaal of om er touw van te draaien.

C. De karoro.

Bereiding van schering en inslag.

In geheel het gewest van Zuid-Celebes wordt van de agil een soort mat geweven, „karoro" genaamd. Over het algemeen echter slechts voor plaatselijk gebruik, terwijl Boeton en Mandar alleen uitvoeren.

De bewerking is overal vrijwel gelijk. Het weefmateriaal wordt van de agil op de volgende wijze verkregen.

Nadat de gespleten punten van de agil weggesneden zijn, wordt een mesje zoodanig er doorheen gevlochten tot het de 2 cM. breede strook in zes à zeven gelijke, smalle reepjes verdeeld heeft. De agil wordt dan met de linkerhand vastgehouden en het mesje met de rechter naar het kortste uiteinde er van geschoven. Onder het wegschuiven wordt de wijsvinger van de linkerhand handig op dezelfde plaats van het mesje tusschen de reepjes ingestoken. Heeft nu het mes het uiteinde van de agil bereikt en die dientengevolge aan een kant gespleten, dan wordt die gespleten punt met de rechterhand, waarin nog steeds het mesje is vastgehouden, en den wijsvinger van de linker naar het andere uiteinde weggetrokken. Op deze wijze wordt de geheele strook in ongeveer zes gelijke reepjes (pasisiriak)

verdeeld. Deze reepjes vormen den draad voor het karoroweven. De smalle linten worden dan in een spleet van een houten, vaak gebloemde standaard („kaitiak") gelegd of tusschen de teenen vastgehouden. Zijn er voldoende reepjes bijeen, dan worden zij met een weversknoop aan elkaar gehecht. Voor het leggen van dezen knoop wordt één uiteinde van een reepje tusschen duim en wijsvinger van de linkerhand geklemd en het einde van een ander met de rechterhand daaronder gelegd, om vervolgens met de linkerhand te worden vastgehouden. Twee uiteinden van twee reepjes liggen dan kruiselings, met ongeveer 2 c.M. uitstekende punten tusschen duim en wijsvinger van de linkerhand. De rechter legt alsnu een lus met het door haar aangebrachte reepje over den nagel van den linkerduim, en zorgt dat ten slotte dat reepje, tusschen de beide uitstekende punten der vezels teruggehaald, mede door duim en wijsvinger van de linkerhand gekneld kan worden. Met den rechterduim wordt vervolgens de uitstekende punt van het oorspronkelijk door de linkerhand aangebrachte reepje door de lus gestoken, en beide handen trekken daarop de reepen aan, waardoor de knoop gelegd wordt.

Op deze wijze wordt een lang, smal lint gevormd. Dit lint wordt dan om een ongeveer vijf d.M. lange, ronde stok van bijna een c.M. dikte gewonden.

Wordt het splijten en knoopen in den regel door vrouwen en meisjes gedaan, het opwinden van het lint geschiedt veelal door mannen; en wel door met de rechterhand het eene einde van den stok over het, liefst ontbloote, rechter dijbeen te rollen en met de linkerhand den draad langs het andere einde te vieren. Telkens wordt die hand heen en weer geschoven, opdat de draad zich geleidelijk over dat deel van den stok zal kunnen winden. Zoo'n rol agildraad wordt „koesöli" genoemd. De aldus verkregen streng, bestemd voor den inslag bij het weven, wordt in een bamboezen spoel („bolanë koesoli") van bijna een halve meter lengte geplaatst.

Voor de schering wordt het smalle lint in den Boeton-archipel eerst bevestigd aan het uiterste einde van een ronden stok van een lengte gelijk aan de breedte van de mat en van een dikte van nog geen c.M.; dan wordt het om den, op een afstand gelijk aan de halve lengte van de te maken karoro geplaatsten, ketting- en borstboom van het weefgetouw gespannen en weder naar den stok teruggebracht. Hier wordt niet, zooals te Mandar en elders het geval is, de kettingdraad (de schering) eenvoudig om kettingen borstboom rond en rond gewonden, maar hij wordt telkens bij den stok gekomen hier omheen gehaald en teruggetrokken. De draad dus beginnende bij stok A wordt over borstboom B, vervolgens over kettingboom C gehaald; dan weder bij A gekomen hierom heen, van onder naar boven, gewonden en weder terug naar kettingboom C gebracht, van waar hij over borstboom B den stok A bereikt, om weder hierom heen te worden gehaald en teruggebracht te worden naar borstboom B en zoo verder. Indien men op de bijbehoorende teekening den draad van punt A met de pen zou willen volgen over de punten B en C, dan zal deze wijze van omwinding aan duidelijkheid niet meer te wenschen overlaten.

Het weven.

Het weven van de karoro is bijna geheel gelijk aan dat van kains; alleen wordt er geen kam bij gebruikt.

De weefster neemt plaats voor den borstboom (kakōeti) en heeft in den rug een houten juk (tāli kōendo), dat met touwen (tāloe sāmbi) langs beide zijden van de weefster aan den borstboom gehecht is. Door nu achteruit te schuiven kan zij de schering (de kettingdraden), die om den kettingboom (tétéra), welke ongeveer een halve meter boven den grond vastgebonden is, heen loopt, spannen. Om haar dit spannen gemakkelijk te maken, worden hare voeten steun gegeven aan een in den grond bevestigde plank of bamboe.

Bijna een halve meter van den borstboom in het weefgetouw is aan de ronde, aan beide uiteinden vaak keurig uitgesneden, schachtlat (pando-pando) de schering om den anderen reep door middel van losse lusjes, z.g. maillons (bibita) bevestigd. De reepjes die door de lusjes van de schachtlat opgehouden worden, loopen iets verder onder een rond bamboes (līwo), ter dikte van ± 4 c.M., terwijl de ongebonden reepjes boven het bamboes doorgaan. Haalt de weefster nu de schachtlat met de hand naar boven, dan worden de reepjes van de schering om den ander opgetrokken en kan de spoel met den inslagdraad daar doorheen geschoven worden; om dit gemakkelijker te maken wordt eerst de breede, zware, platte aanslagstaaf (balīda) tusschen de opgehaalde en liggengebleven reepjes gestoken en in haar breedte opgezet. Langs deze aanslagstaaf wordt dan de spoel met de inslagdraad handig heen geworpen, en aan de andere zijde opgevangen.

Houdt de weefster echter het ronde bamboes (liwo) met de hand naar boven, dan worden de vrij van maillons der schachtlat gebleven reepen, die over het bamboes loopen, opgetrokken en blijven de anderen liggen. De aanslagstaaf wordt dan onmiddellijk ingebracht en de spoel haar achterna geworpen.

Door telkens om den ander de schachtlat en het bamboes op te trekken en de spoel van rechts en links er door heen te schuiven, wordt de inslag door de schering heen geweven, of zooals de Boetonees zich uitdrukt het binnenste (antonĕ) door het buitenste (laéno), en de karoro verkregen.

Om het weefsel hecht te maken, worden de reepen met de aanslagstaaf eenige malen aangeslagen, terwijl een touw voor den borstboom om de breedte van het scheringsvlak gespannen de mat over haar geheele lengte dezelfde breedte doet behouden. Het geweven deel wordt telkens door dat touw naar beneden geschoven en komt als de helft der mat gereed is over den kettingboom weer op het bovenvlak te voorschijn.

Ten einde bij het optillen van het bamboes (liwo) de draden niet over een te groote lengte op te halen, legt de weefster een zware lat (kamtaboeri) op de schering ongeveer eenige d.M.'s van het bamboes verwijderd naar de zijde van den kettingboom. En om nu te voorkomen, dat de draden bevestigd aan de schachtlat verward zouden raken met die, die over het bamboes loopen, zijn op ongeveer een Meter afstand van de weefster twee platte lichte latten (soelimpanäta) in het scheringvlak gestoken, die de reepen zorgvuldig om den ander boven en beneden zich doen doorloopen en aldus uit elkander houden.

De inslag wordt niet te stijf door de schering heen gehaald om het breken te voorkomen en de aanslagstaaf niet krachtig gehanteerd om de platte reepjes niet te vouwen. Waar men dus de kainweefsters door hun flinken aanslag reeds op grooten afstand aan hun tik-tik-tik hooren kan, daar zouden de karoroweefsters in hun stil bedrijf niet opgemerkt worden. Oude vrouwen hebben daarom uitgevonden, om op den kettingboom eenige losse houten tongen aan te brengen, zoodat met den geringsten aanslag van de staaf het zelfde tikkend geluid verkregen wordt. Men zegt, dat dit gedaan is, opdat de jonge mannen nu hooren kunnen, dat al weven zij slechts matten, de meisjes van hun dorp niet minder vlijtig zijn.

Om de zijranden sterk te maken worden de uiterste scheringdraden zeer dun en dicht op elkaar genomen, zoo ook worden de eerste meters van de mat veel hechter geweven dan het middelstuk; deels om eventueel rafelen te voorkomen, maar voornamelijk omdat men hoopt, dat bij den verkoop het middengedeelte niet nagegaan zal worden. In ieder geval is het zaak om heel aan het begin en aan het einde zeer sterke draad, liefst papas, te nemen. Ter versterking wordt nog aan het begineinde een reep van de oorspronkelijke nerf (boekoe) aangebracht. Wel zou dit even dienstig zijn aan het andere einde, maar dit wordt zorgvuldig naar binnen gerold en dus, naar de overtuiging der weefsters, toch niet

gezien, zoodat die moeite in bewerking bespaard kan blijven. In den regel wordt op een afstand van ongeveer een halve meter van den beginstok de schering eenvoudig stuk geknipt en die stok weggetrokken. Daarna wordt de mat te beginnen met het laatst bewerkte gedeelte goed stijf gerold en aldus in den handel gebracht.

In Mandar wordt de karoro niet tot een lange mat gemaakt, maar laat men de schering eenvoudig onopengeknipt bestaan en brengt men de stof in den handel als een doorloopende band, een band zonder eind, waarvan een gedeelte, ongeveer een halve meter, onafgewerkt is. De mat wordt dan ook niet gerold maar gevouwen en eerst de aldus opgevouwen mat wordt eenigszins tot een cylinder omgebogen en gebonden. Hierdoor kan men de Mandarsche karoro onmiddellijk van de Boetonsche onderscheiden.

Een goede weefster doorwerkende kan in twee dagen den draad bereid en eene mat van vijf vadem middelsoort geweven hebben. Zoo'n mat per stuk verkocht zou haar hoogstens 50 cent opbrengen, per kodi slechts 40 cent, zoodat zij met inspannend werk 20 à 25 cent daags verdienen kan; gemiddeld verdient een karoroweefster echter 10 à 12 cent per dag.

In alle kampongs van Moena wordt veel karoro geweven. Het meest en best echter te Goe en Bonéogé. Lakoedo en Tolangdonë volgen op deze kampongs in opbrengst.

In Mandar wordt de meeste karoro uit Tappalang en Tjampalagian verkregen.

De Boetonmatten zijn in den regel smaller dan de Mandareesche, terwijl in het overig gebied van Zuid-Celebes veelal matten van breeder dan een Meter geweven worden, dit is weer breeder dan die van Mandar. Het maken van deze breede matten geeft de weefster veel last bij het hanteeren van de lange zware aanslagstaaf en het inwerpen van de spoel, zoodat noodzakelijk daardoor slordig werk geleverd wordt.

Soorten van Karoro.

Wordt de karoro van elders dan van Boeton en Mandar

per rol verkocht, doordien de voorraad niet groot is, die uit die landen worden per kodi aan de markt gebracht en elke kodi bevat dan twintig rollen.

De karoro laat zich volgens de handelaren naar haar bewerking onderscheiden in fijn, middelsoort en grof.

De fijne soort van Boeton wordt veelal te Goe (Moena) bereid en is hoogstens tien Meter lang en ongeveer 85 cM. breed. De prijs daarvan varieert van 10 tot 12 gulden per kodi te Moena en van 18 tot 22 te Makassar. Per rol kost zij 60 cent te Moena en *f* 1,— à *f* 1,25 te Makassar.

De middelsoort, die het veelvuldigst geweven wordt, bereikt soms een lengte van 14 Meter bij een breedte van 85 cM. en wordt het meest te Lakoedo en Tolangdonë geweven. De prijs per kodi varieert te Moena van 8 tot 12 gulden en te Makassar van 15 tot 20.

De groffe soort, die overal maar het meest te Bonéogé gemaakt wordt, heeft een lengte van 6 tot 9 Meter en kost te Moena per kodi *f* 3,— à *f* 4,50 en te Makassar hoogstens *f* 6 —

De beste karoro van Mandar wordt in de kampong Népoe van Tjampalagian bereid en kost per kodi 25 tot 30 gulden. Die matten zijn gemiddeld tien Meter lang en ongeveer een meter breed. De middelsoort en groffe karoro wordt overal in Tjampalagian geweven en is in den regel 6 tot 8 Meter lang bij een breedte van 95 cM. De prijs daarvan bedraagt respectievelijk veertien en tien gulden.

Het gebruik van de karoro.

De karoro wordt door de bevolking van Zuid-Celebes gebruikt voor het maken van zeilen. Alle zeilen van de kleinere prauwen, die men om Celebes ziet varen, zijn in den regel van karoro vervaardigd. Op grooten afstand herkent men haar aan haar licht gele kleur. Sterk, buigzaam, bestand tegen zeewater en vooral goedkoop, is zij als het ware aangewezen om de weinig bemiddelde visschers tot zeil te dienen.

Ook wordt zij door de Inlanders gebruikt als zakken tot het vervoer van koffie, djagong, kapok, enz. naar Makasser. De koffiezakken vervoeren dan veelal 50 katti, de djagoengzakken een pikoel en de kapokzakken 60 à 70 katti van het product. De zakken zijn enkelvoudig.

Voorts dient zij ter omwikkeling van kains enz. die met prauwen naar elders gebracht moeten worden. Hier en daar wordt zij ook gebezigd als plafond van woonhuizen, ten einde de uit de bamboezen van het dak neervallende boeboek op te vangen. In huis kan zij jaren goed bewaard blijven. Aan regen en wind blootgesteld echter heeft zij slechts een bestaan van weinig maanden. Zoodra de karoro in aanraking komt met zoetwater, wordt zij groengeel en rot weg.

De karoro van Boeton wordt veelal uitgevoerd naar Makasser, Balangnipa, Kĕndari, Java, Ceram, Ternate enz. Men schat die hoeveelheid op twee à drie duizend kodi 's jaars.

Van Mandar wordt de karoro veelal naar Borneo, Bawean enz. uitgevoerd en wordt die uitvoer op hoogstens honderd kodi 's jaars geraamd.

Wat de groothandel er van zegt.

De groothandel is over het algemeen zeer slecht over karoro te spreken.

De heer Moraux van de firma Moraux & Co., die reeds meer dan dertig jaren te Makasser woont, zeide mij, dat hij weinig vertrouwen heeft in karoro als verpakkingsmateriaal. Vroeger toen zijn firma nog handel dreef in koffie, verzond hij de koffie in karorozakken. Hij heeft 15 jaren geleden wel eens zendelingen naar Boeton gestuurd met 5000 gulden om karoro te koopen. Het is echter gebleken, dat de mat niet bestand is tegen het lange vervoer. Worden de zakken opgestapeld, dan, bij het minste zweeten der producten, verrotten zij onmiddellijk. De geringste aanraking met regenwater doet haar in bederf overgaan.

De heeren Verdam en Stelling, tijdelijk chefs van de firma Reiss & Co. zeiden mij, dat in 1905 tot een bedrag van

ruim 700 gulden door de firma aan karoro gekocht was geworden. De karoro wordt voor de verzending van koffie naar Amerika als verpakkingsmateriaal benut. De Amerikanen eischen, dat de koffie in karoro overgebracht wordt, omdat de kleur van de koffie daardoor verbetert. Aangezien de mat echter niet sterk genoeg is voor het vervoer, wordt de koffie eerst in een dubbele karorozak en dan nog eens in goeni verpakt. De buitenzak is echter altijd van goeni, omdat de karorozakken bij het herhaald overladen, voordat de lading de plaats van bestemming bereikt heeft, in den regel scheuren. Daarbij komt nog, dat aan boord der Indische booten met haken de lading in het ruim op haar plaats wordt gebracht. Wordt zoo'n ijzeren haak nu in een karorozak geslagen, dan ontstaat hierdoor een blijvende scheur, terwijl het weefsel van de goeni zich in den regel weer herstelt, als de haak er uit verwijderd is. Koffie, die naar Europa gezonden wordt, wordt alleen in goeni verpakt. De handelaren wenschen het daar niet anders. De firma Reiss & Co. zendt nog slechts haar herten- en buffelhorens in karoro-omwikkeling naar Europa en soms ook was, maar de uitvoer van dit laatste artikel is al zeer gering.

De heer Bauer, chef van de firma Ledeboer & Co., die reeds 24 jaren te Makasser woont, zeide mij ook, dat alle naar Amerika verscheepte koffie in karoro verpakt moest zijn. Vroeger geschiedde dit in enkel karoro, thans wordt over de dubbele karoro-mat nog een goenimat getrokken. Waarom de Amerikanen deze verpakking eischen en de Europeanen niet, kon hij niet ophelderen. Uit eigen waarneming van lang in de goedang gelegen koffie in karorozakken, durft hij verklaren, dat de karoro niet de minste werking uitoefent op koffie. Hij gelooft dan ook, dat de Amerikaansche handel de karoro vordert uit gewoonte en sleur. Vervoer middels zeilschepen had steeds en alleen in karoro plaats. Daar echter de uitvoer van koffie naar Amerika enorm verminderd is, doen geen zeilschepen tot dat doel Makasser meer aan. Rijst, djagoeng en copra zijn,

volgens den heer Bauer, niet in karoro te verschepen. De kleine gaatjes in het weefsel, die zich zoo gemakkelijk vergrooten, zouden spoedig de rijst en djagoeng verliezen. Copra zweet nog wel eens na en dan zou de mat dadelijk wegrotten.

De heer Becker, chef van de firma Mohrmann & Co. liet zich geheel in gelijken zin uit. Hij verzekerde mij echter, dat de Amerikanen de karoroverpakking verkiezen, omdat de koffie in die zakken zich beter ontwikkelen kan.

De chef van de firma Gebr. Veth. de heer Adelink, en de kapitein Chinees te Makasser waren dezelfde opinie toegedaan.

Aangezien mij gebleken was, dat het gebruik van karoro zoo nauw verband hield met den uitvoer van koffie naar Amerika, heb ik aan het havenkantoor naar de uitvoer-cijfers van dat product geïnformeerd en werden mij opgegeven:

voor 1885	416206	K.G.
voor 1895	315993	»
voor 1885	25200	»

De oorzaken van deze vermindering te behandelen, ligt buiten ons bestek.

Proeven met karoro.

Ten einde de kwaliteit van de mat nog eens terdege na te gaan, heb ik met den heer Moraux, Chef van de firma Moraux & Co, valproeven genomen met gedubbelde een halfpikoelzakken, die 25 cent het stuk kosten. De valhoogte was 5.40 Meter. Het resultaat was het navolgende:

1°. Een gedubbelde zak inhoudende een half pikoel djagoeng, gemerkt „djagoeng 1". Los verpakt. De zak was met agildraad op de gewone inlandsche wijze toegenaaid d.i. door de randen tegen elkander te plaatsen en de draad er telkens om heen te slaan.

De zak viel op zijn kant. De inslagdraad brak aan eene zijde over de geheele breedte nabij het naaisel en aan de andere zijde over ongeveer 1 d.M.

2°. Een dubbele zak inhoudende een half pikoel djagoeng, gemerkt „djagoeng 2". Stijf verpakt. De zak was aan de opening twee malen omgeslagen en met rondgaande agildraad kruiselings solide toegenaaid.

De zak viel op zijn kant. De karoro brak over bijna de geheele breedte nabij het naaisel. Het komt mij voor, dat op de plaats waar de agildraad door de karoro voor het hechten gestoken wordt, de inslag en kettingdraden uit hun verband gerukt en daardoor verzwakt worden.

3°. Een gedubbelde zak inhoudende een half pikoel bras, gemerkt „bras 1". Los verpakt en gehecht als onder 1°.

De zak viel plat neer. Slechts over 1 d.M. brak de agildraad. Het weefsel bleef onbeschadigd.

4°. Een gedubbelde zak inhoudende een half pikoel bras, gemerkt „bras 2". Stijf verpakt en gehecht als onder 2°.

De zak viel plat neer. De agildraad en weefsel bleven onverbroken. Aan het naaisel had het weefsel echter geleden, zoodat een tweede val er niet mede kon worden gewaagd.

De zakken zijn bewaard gebleven.

Algemeene beschouwingen.

Over het algemeen geloof ik, dat de karoro als verpakkingsmateriaal den groothandel niet veel nut zal opleveren. Er wordt op het groote vervoer met de goederen te veel gesmakt en gesmeten. Zij zal nooit in staat zijn de goeni en tabaksmatten te vervangen of die zelfs ernstig concurrentie aan te doen. Zij is daartoe niet sterk genoeg.

Daarenboven de geringe verdiensten die de weefsters er van trekken (zooals wij boven zagen 10 à 12 cent daags), maken het schier onmogelijk haar solider en beter te doen arbeiden, dan zij thans gewoon zijn. De daardoor te verwachten verhoogde prijzen toch zouden niet evenredig zijn aan het meerdere werk.

De karoro zal daarom zijn en blijven een verpakkingsmateriaal voor Inlanders, die hun waar naar en van de

handelsplaatsen vervoeren. Als zoodanig echter doet zij goede diensten en verdient zij alle appreciatie.

D. De dari.

De papas, die voor de karoro-bereiding dient ter versterking van de randen, wordt wel eens gebruikt tot het weven van netten, die dan „dari" genoemd worden.

De papas wordt daartoe met weversknoopen tot een langen draad gehecht, welke in een met water gevulde bamboe nat gehouden wordt.

Er zijn twee soorten van „dari" bekend. De „dari laloe", de enkelvoudige, en de „dari kowi" of de gekruiste, waarbij de kettingdraden na elken inslag kruiselings over elkander heen getrokken worden.

Het weefgetouw van de „dari laloe" is gelijk aan dat voor kains en men gebruikt er dan ook een kam (djangka) bij. Alleen is die kam groffer, dan men gewoonlijk voor het weven van sarongs benut. De kettingdraden worden aan den kettingboom vastgehecht en om den borstboom gespannen. Men heeft dus niet, zooals bij karoro een band zonder eind, maar eenvoudig een plat, lang schering-vlak. Hetgeen de weefster afgewerkt heeft, rolt zij om den borstboom. Zij schuift dus telkens vooruit naar den kettingboom om door te kunnen werken.

De aanslag-staaf laat men voor het inbrengen en bij het uithalen rusten op een standaard, „pasĕloran" in het Makassaarsch en „Padjĕloran" in het Boegineesch genaamd, die ongeveer twee d.M. hoog is en uit een los, rond bamboes rustende op twee stijlen bestaat, dat met de heen en weer glijdende staaf meerolt.

Het weefgetouw van de „dari kowi" bestaat geheel uit dezelfde stukken, als dat van de „dari laloe". Slechts tusschen en voor de latten, die de kettingdraden scheiden (in de teekening van het weefgetouw van de karoro door de letter i aangeduid) worden die scheringdraden kruiselings over elkander heengehaald, zooals de teekening

aangeeft. Het gevolg hiervan is, dat na elken inslag de kettingdraden eenmaal zich kruisen. Het weefsel wordt, naar het oordeel der werksters, hierdoor veel sterker en de „dari-kowi" is dan ook meer in trek, dan de „dari laloe".

Zij wordt overal in het gewest vervaardigd.

De netten hebben gewoonlijk een lengte van 4 M. en een breedte van 0,75 Meter. De mazen verschillen van 1 tot 4 m.M. De netten worden in rollen in den handel gebracht en kosten van *f* 0,50 tot *f* 0,75 per rol.

Zij dienen tot het vervaardigen van kruisnetten, waarmede Boegineezen en Makassaren kleine garnalen vangen. Veel vraag is er niet naar, zoodat ook het aanbod gering is.

De dari leek me echter zoo sterk, dat ik besloot er valproeven mede te nemen. Ik liet tot dat doel twee enkelvoudige karorozakken maken en deed die met dari overtrekken. Het geheel koste veertig cent per zak.

De naden werden stevig met een dubbelen agildraad dichtgenaaid. De valhoogte was 5,40 Meter en de resultaten de volgende:

1. Een zak inhoudende een halve pikoel djagoeng, gemerkt „djagoeng 3". Stijf verpakt. De zak viel plat neer. De agildraad brak over een lengte van een halven d.M. De karoro binnen scheurde over één d.M. in, terwijl het dariweefsel onbeschadigd bleef.

2. Een zak inhoudende een halve pikoel bras, gemerkt „bras 3". Los verpakt. De zak viel op zijn kant. Karoro en dari scheurden op twee plaatsen over een lengte van 1 d.M. nabij het naaisel.

Toch ben ik vast overtuigd, dat deze soort verpakking sterker en beter is, dan de dubbele karoro-zakken. Niettegenstaande het weinige resultaat met de valproeven verkregen, kan van de dari als verpakkingsmateriaal nog iets verwacht worden.

E. Papas- en agiltouw.

Zoowel van papas als van agil wordt touw gemaakt.

Twee of drie papasdraden worden tot dat doel eerst ieder afzonderlijk en dan het geheel tusschen de bevochtigde rechterhand en de ontbloote rechterdij gerold. Het papastouw is fijn en sterk. Het wordt overal, maar in het bijzonder in Boni gedraaid.

Agiltouw wordt verkregen, door de agil eerst in kleine reepen te verdeelen en die gedurende een nacht in water te leggen. Daarna worden die reepen als bij de papas, tusschen rechterhand en rechterdij gerold. Vooral de kampong Wara op Moena, staat voor het maken van agiltouw bekend.

Als zoodanig komt het papas- en agiltouw echter bijna niet in den handel voor. Onmiddellijk worden er allerlei soorten van vischnetten van geknoopt. Schepnetten (boenré) en sleepnetten (djala) zijn de meest gebruikelijke vormen. De prijs der schepnetten is 50 cent en die der djala ongeveer vijf gulden.

Noch agil, noch papas wordt gebruikt voor het vlechten uit de hand. Daartoe worden de strooken, die van de jonge uitspruitsels verkregen worden, zoodra zij van de nerven (boekoe) zijn afgesneden, in water gelegd en daarna gedroogd. De „tainĕ mangka" en de „antonĕ mangka" laten zich dan niet meer van elkander scheiden. De aldus verkregen strooken worden dan in reepen gesneden van de breedte als voor het vlechten noodzakelijk is. Het vlechten heet in het Makassaarsch en Boegineesch „annĕng" en in het Boetoneesch „hakiniăk".

Het vlechtmateriaal verkregen van den „koeal" wordt alleen in de eilanden van het Boetonsche rijk gekleurd benut.

Als kleurstof gebruikt de Boetonees in den regel aniline (kasoemba). De zorgvuldig opgerolde vlechtstrooken worden daartoe eenvoudig gedurende eenigen tijd in een bad van opgeloste aniline ondergedompeld en daarna gedroogd.

De zwarte kleur wordt ook verkregen door de opgerolde reepen gedurende eenige dagen in modder te leggen en vervolgens in een sterke oplossing van indigo in water te koken. Voor de blauwe kleur wordt soms indigo, „lalo" (Boeto-

neesch), en voor de gele koenjit, „mëntomo" (Boetoneesch), genomen.

De meest bekende voorwerpen die van deze strooken gevlochten worden zijn de volgende:

F. De blassé.

De zakken, „blassé" of „balassé" genaamd, zijn wel het meest bekend. Voor het vlechten dier zakken passeeren de reepen elkander beurtelings diagonaalsgewijze. Men vangt het vlechten in het midden van den bodem van den zak aan en eindigt aan den bovenrand, de nog uitstekende reepen onder de andere wegduwende.

De blassé's worden gebruikt voor het opbergen en verpakken van djagoeng, bras, koffie, ketéla enz. kortom van alle producten. De zakken zijn voldoende sterk en van allerlei grootte. In elk huis vindt men eenige blassé's. Een enkele maal wordt de bovenrand omgevlochten en er een touw doorheen gehaald, zoodat de zak aan dat touw dicht te trekken is.

De meeste blassé wordt verkregen van Djampoea (Sawieto), doch ook van Masieri (Boeton). De djampoea-blassé is lichter van kleur dan de Boetoneesche, doordien de reepen voor het vlechten langer gedroogd worden. Overal in het gewest wordt blassé vervaardigd, over het algemeen echter in geringe hoeveelheid.

De prijs van een kodi (20 stuks), van een inhoud van een half pikoel djagoeng, kost op Djampoea en Boeton vijftig cent. De kleine soort, „balabalassé" genaamd, wordt schaarscher gevlochten en per stuk à twee cent verkocht.

G. De bola.

Van de koealreepen wordt te Boeton een soort mat gemaakt, die „bola" genoemd wordt. Wel is waar worden ook te Djampoea matten van die strooken gevlochten, maar deze zijn ongekleurd en dienen voor lig- en zitplaats. De Boetonsche bola echter is rijk gebloemd.

De mat zelf is uit ongekleurd horizontaal en verticaal-aangebrachte reepen gevormd. De schering en inslag staan dus rechthoekig op elkander. De figuren echter worden in den zoogenaamden sierslag gevlochten d.i. de gekleurde reepen worden op de oorspronkelijke mat aangebracht en tusschen het bestaande vlechtwerk ingestoken. De meest harde kleuren worden naast elkander gelegd en het zwart speelt er een hoofdrol in. Het gevolg hiervan is dat enkele matten bepaald doodsch zijn. Andere zijn zoo schreeuwend gekleurd, dat zij het oog bepaald pijnlijk aandoen.

De matten zijn gemiddeld 1,50 Meter lang en 1 Meter breed. Zij kosten te Boeton 50 cent het stuk. De ongekleurde kosten te Djampoea en Boeton van 10 tot 20 cent.

De bola dient voornamelijk ter afschutting en versiering van slaapplaatsen van meisjes en vrouwen. Zij worden tot dat doel eenvoudig naast elkander opgehangen met de gebloemde zijde naar de slaapplaats gekeerd. Nooit wordt de bola als lig- of zitmat gebezigd.

Voornamenlijk in de kampongs Bènte en Baloewoe, nabij Bolio op Boeton gelegen, wordt de bola vervaardigd.

Behalve blassé en soms matten, worden elders dan in Boeton geene voorwerpen van de jonge uitspruitsels van den koeal-palm gevlochten. De pandan levert daarvoor het vlechtmateriaal. In Boeton echter worden nog verschillende artikelen van de „balénĕ mangka" gemaakt. Uitvoer heeft er echter zoo goed als niet van plaats.

H. De Soeami.

De soeămi (Boetoneesch), Kantŏfi (Moenaasch), is de ronde trechter, die op Java „Koekoesan" genoemd wordt. Zij wordt op zeer eenvoudige wijze, diagonaals, gevlochten en dient om er rijst in te koken.

Over geheel Boeton en Moena wordt zij naar plaatselijke behoefte vervaardigd. De prijs er van is ongeveer twee cent het stuk.

I. De Panamba.

De panāmba is een etensdeksel van zuiver Boetonsch model. Zij heeft het uiterlijk van een toedoeng met een handvat van boven. Het geraamte wordt gemaakt van de bladeren van den Pandan-poedak. Op den buitenkant worden gekleurde koealstrooken genaaid. Bij de grootere soorten wordt het bovenvlak in den regel in drie rondgaande afdeelingen verdeeld door twee ronde, ongeveer een halve c.M. hooge rottanhoepels, die op het bovenvlak gelegd worden.

Aan den ondersten rand van de onderste afdeelingwordt een band van smalle, zwarte en ongekleurde, verticaal en horizontaal gevlochten reepjes aangebracht. Overigens bestaat de onderste afdeeling uit opgaande breede, zwarte strooken. De middenafdeeling bevat op gelijke wijze opgaande maar thans gekleurde strooken, die in de bovenafdeeling weder zwart zijn. Op de bovenafdeeling is in het midden een ster van gekleurde reepen aangebracht, die uitloopen naar het ronde, stijfopstaande handvat, dat van ongekleurde en zwarte reepjes diagonaalsgewijze gevlochten is. De bamboehoepels zijn ook met zwarte strookjes omwikkeld. Tegen de hoepels aan, zijn smalle ongekleurde reepjes, gekarteld, met kleine scherpe punten, opgelegd. Ook om den bovensten rand van het handvat is op de zelfde wijze een gekarteld, zwart strookje gelegd.

De kleinere soorten bestaan slechts uit twee afdeelingen en zijn veel bonter gekleurd. De binnenkant van Pandanpoedakbladeren blijft onbedekt bestaan.

De prijs der grootere soorten, die met een middellijn van een halve Meter, varieert tusschen 10 en 20 cent. De kleinere varieeren van 2 tot 10 cent. De meeste pana-panamba (meervoud van panamba) worden te Bènté op Boeton gemaakt.

Vorsten en aanzienlijken hebben echter een panamba van gelijk model, maar bestaande uit een groot aantal, een halve cM. van en boven elkander geplaatste, concentrische bamboehoepels, die met een doorgaande smalle, rood gekleurde

reep op gecompliceerde wijze omslingerd worden. Deze omslingeringsmethode heeft plaats, zooals achterstaande schets aangeeft.

Panamba's op deze wijze vervaardigd kosten van 50 cent tot een gulden.

J. De toetoebi.

De toetoebi is evenals de panamba een etensdeksel maar van Boegineesch model. Wordt de donkere panamba in den regel gebruikt tot het sluiten van een geheel presenteerblad met etenswaren, of tot het dekken van rijst voor een gansch gezelschap, de lichte toetoebi dient in den regel tot dekking van een enkel bord rijst of een enkel gerecht. De kleine toetoebi maakt dan ook met haar lichte kleur een veel luchtiger indruk, dan de zware, gewichtige panamba.

De toetoebi heeft het uiterlijk van een afgeknotten kegel, met op het midden van het bovenvlak een knop als handvat. Een smal, zwart randje aan den beneden en bovenrand van het hellend vlak, hier en daar in sierslag een rood of zwart mouche en op de bovenzijde van het handvat een gekleurd sterretje, zijn de eenige versieringen, die op de overigens effen toetoebi worden aangebracht.

Achterstaande teekening geeft de wijze aan, waarop de toetoebi uit reepen, die in drie richtingen loopen, gevlochten wordt. Men vangt het vlechten in het midden van den knop aan en werkt dus naar beneden, naar den rand toe.

Zij wordt het meest in de kampongs om Bolio, maar overigens in geheel Boeton voor plaatselijk gebruik gemaakt. De prijs er van varieert van 10 tot 20 cent.

Van gelijk model maar zonder handvat, dus geheel plat van boven, wordt nog een toetoebi vervaardigd, die het uiterlijk heeft van een omgekeerde mand. Zij bestaat uit een aantal, boven elkander geplaatste, concentrische hoepels, die op de zelfde samengestelde methode omslingerd worden, als bij de panamba is aangegeven. Soms wordt zij gevlochten uit reepen, die een vereeniging van zachte, goed vloeiende

kleuren te zien geven. Deze gelukkige kleuren-combinatie hebben de Boetoneezen, zooals men mij beweerde, van het Bonische vlechtwerk afgezien. In Boni gebruikt men echter voor het vlechten de sterkere en glanzende Pandanbladeren.

De aldus vervaardigde toetoebi wordt ook voor het dekken van presenteerbladen met voedsel gebruikt.

De prijs van een ongekleurde toetoebi van dat model met een middellijn van 40 cM. is ongeveer 40 cent. Gekleurd-kost zij ƒ 0,75.

K. De toba.

„Toba" worden de Boetonsche sirihdoozen genoemd. De meest gebruikelijke in huis zijn open doozen met een bovenbak, dat uit de doos gelicht kan worden. Dit bakje is verdeeld in drie vakjes. De eigenlijke doos vertoont, na het wegnemen van het bovenbakje, in het midden een open ruimte met twee banken aan de zijden over de geheele breedte van de doos, waaronder weer kleine, gevlochten, open mandjes passend ingebracht zijn.

Het geheel bestaat uit verticale en horizontale reepen, die om den ander, een op en een neer, gevlochten zijn. Aan den buitenkant zijn deels opgenaaid, deels ingevlochten kleine gekleurde reepjes. De open doozen zijn zeer kleurig. Soms worden voor de pinang, tabak en kalk, benoodigd voor het sirihkauwen, nog weer afzonderlijke, hel gekleurde, miniatuur mandjes gemaakt, die boven in den bak van de toba gelegd worden.

Voor op reis hebben de mannen gesloten toba's. Het boven en benedenvlak bestaat bij die doozen uit een dunne plaat van de bladscheede van den pinangpalm vervaardigd. Deze doozen bestaan uit twee verdiepingen, die als afzonderlijke bakken in elkander sluiten. De bakken zijn niet in vakjes onderverdeeld. Het geheel is minder kleurig dan de open toba.

Deze sirihdoozen worden vooral te Bèntè op Boeton vervaardigd. Zij zijn ongeveer 24 c.M. lang, 18 c.M. breed en 12 c.M. hoog. De prijs er van varieert van 10 tot 20 cent het stuk.

Te Wasalangka (Moena) wordt een gesloten sirihdoos, mede „tōba" genaamd, gevlochten, waarvan de binnenbakken als de in huis gebruikelijke sirihdoos van Boeton zijn ingericht, terwijl het geheel met een deksel, dat tot den voet van de doos doorloopt, gesloten wordt. Dit deksel is van zeer smalle horizontale en verticale reepjes keurig gevlochten. De weinige gekleurde reepen, die er op aangebracht zijn, hebben hun kleur uit djatibladeren en mengkoedoe verkregen. De prijs dezer doozen is ongeveer 50 cent.

L. De bantāla.

De „bantāla" is een etensdrager. Zij is geconstrueerd als een slinger. Zij wordt in huis opgehangen, en het resteerende voedsel wordt in den slinger te bewaren gelegd, om het voor ratten en muizen te behoeden. Op Java noemt men een dergelijke etensdrager „sālang". De „bantāla" is diagonaals gewijze gevlochten. De gevlochten banden zijn ongeveer 70 c.M. lang.

Zoowel in Boeton als in Moena wordt zij alleen voor plaatselijke behoefte vervaardigd.

De banden bestaan uit vier ongekleurde reepen, die op de wijze als achterstaande teekening aangeeft, gevlochten zijn.

De prijs er van is ongeveer twee cent.

M. De sāmpa.

De „sāmpa" is een vierkante doos, waarvan het bovenvlak van het deksel en de bodem van de doos uit reepen van de bladscheede van den Pinangpalm bestaat. Van binnen is zij op eenvoudige wijze met breede, verticale en horizontale strooken gevlochten. Aan den buitenkant zijn diagonaals gewijze gevlochten, gekleurde banden met effen paarsche of zwarte randen, aangebracht. De doozen bevatten geen vakjes en dienen voor het opbergen van kains als anderszins.

Zij worden vooral in de kampong Bènté vervaardigd en de prijs er van varieert naar de grootte van 10 tot 20 cent.

N. De sorão of lãmpa.

Zeshoekig van bodem, overigens rond gevlochten met reepen, die in drie richtingen gaan (als achterstaande schets aangeeft) is het mandje, dat „sorão" of „lampa" genoemd wordt. De middellijn er van is ongeveer 15 c.M. en de hoogte 10 c.M. Het deksel sluit geheel over het mandje. In het mandje is nog een plat bakje aangebracht. Men gebruikt het als etensdrager. De rijst wordt dan beneden en de visch en lombok op het bakje gelegd.

In sierslag worden door de zijwanden gekleurde reepen horizontaal ingevlochten, zoodat het vlechtwerk, dan in stede van zich in drie, in vier richtingen beweegt. Boven op het deksel is een ster van gekleurde strookjes zorgvuldig aangebracht.

Deze ronde doosjes worden veelal op Kabaéna gemaakt en kosten van tien tot twintig cent.

O. De rãnta.

„Ranta" worden ronde doozen genoemd van verschillende omvang en hoogte. Zij worden gevlochten op dezelfde gecompliceerde omslingerings-methode, als boven bij de panamba is aangegeven. Zij vertoonen zeer gelukkig gekozen kleurschakeeringen.

De doozen worden benut als etensdragers, naaidoozen enz. Alleen de etensdragers hebben soms eenige verdiepingen („rãnta pasoesoe-sõesoe") en bereiken dan een hoogte van 60 c.M. Zij komen echter hoogst zelden voor en worden slechts op bestelling, voor vijf gulden, vervaardigd.

De prijzen der gewone soorten zijn afhankelijk van de grootte en werkwijze. In de kampong Baoe-Baoe op Boeton heeft men eenige vrouwen, die dit werk verstaan.

P. De Lõndjo-lõndjo.

Platte, ronde matten, die onder schotels en borden gelegd worden, heeten in Boeton „londjo-londjo". Zij worden op

de zelfde omslingerings-methode gevlochten als de „ranta" en zijn even kleurrijk. Ook de „londjo-londjo" wordt alleen op verzoek vervaardigd en kost dan 30 à 40 cent het stuk.

Q. De kambéro.

De „kambèro" is een ronde waaier, die gevlochten wordt in drie richtingen, op de wijze als bij de „toetoebi" is aangegeven. Gekleurde reepen worden er deels opgenaaid, deels ingevlochten. Alleen aanzienlijken maken er gebruik van.

De prijs er van is ongeveer 10 cent het stuk. Zij wordt hoogst zelden vervaardigd.

R. De tōroe.

De „toroe" is een zonnehoed (toedoeng), die door vrouwen en mannen in den omtrek van Lakara (Moena) veel gedragen wordt. Zij wordt diagonaals-gewijze gevlochten met een zeshoekig benedenvlak. Om de spits worden in sierslag eenige figuren aangebracht.

Het bijgeloof wil, dat de booze geest Lai Boei steeds een „toroe" op heeft.

De prijs er van is 10 cent.

S. De sōngko.

„Songko" heet de Makaarsche hoed, die door aanzienlijken gedragen wordt. In Boeton vlecht men de „songko", grof, dingonaalsgewijze, met harde kleuren in sierslag opgebracht, die dan door kinderen gedragen wordt.

De prijs er van is 10 cent.

T. Speelgoed. (Kadao-dao anak-anak).

Voor kinderen worden nog vervaardigd: ramelaars (bōetolo of anannanōesa genoemd) diagonaalsgewijze gevlochten en met schulpen gevuld; vogels (manoe-manoe); vischjes (mĕngiwa); poppetjes (kamia-mia) enz.

Voor speciaal gebruik wordt hier en daar nog wel eens het een en ander van de strooken van de „baléne-mangka"

gevlochten, zooals b.v. de tikar waar de vorst van Boeton op plaats neemt, als hij geen stoel gebruikt, maar deze voorwerpen komen zelden voor, zoodat zij hier buiten behandeling kunnen blijven.

U. De hoemboe.

De reepen die van de „baléne mangka" worden afgetrokken, worden te Masieri (Boeton) wel eens met nerf (boekoe) en al afgesneden, in het water gelegd en daarna gedroogd. De aldus verkregen strooken worden tot een ronde mand met deksel gevlochten, die bijzonder sterk is. Sierslag en kleuraanbrenging heeft er niet bij plaats. Deze mand wordt te Boeton „hoemboe" genoemd. De vlechtwijze geschiedt diagonaals-gewijze, kris-kras slordig door elkander, terwijl de bodem en het bovenvlak vier opstaande punten vertoonen. De mand doet slechts dienst als bewaarplaats van kains, maar zou wellicht goed verpakkings-materiaal zijn voor fijne soorten van tabak. Zij is in den regel bijna 30 cM. hoog bij een gelijke middellijn. De prijs er van varieert van 10 tot 20 cent.

Andere voorwerpen als „hoemboe" worden niet van deze soort strooken vervaardigd.

2. WAT VAN DE BLADEREN VERVAARDIGD WORDT.

Van de bladeren van den koeal-palm wordt in geheel Celebes in meer of mindere mate „kadjang" gemaakt.

In Boeton is het voornamelijk de kampong Wasieri, die de meeste kadjang produceert. Men noemt de kadjang daar „Salopi". In Mandar wordt te Tjampalagian en Tappalang kadjang vervaardigd.

Men maakt de kadjang veelal van de jonge, pas geopende bladeren. Zij worden daartoe in reepen gesneden bij de vouwen van het blad, zoodat de nerf in het midden komt. Men legt vervolgens de strooken zoo op elkander, dat zij elkander steeds voor de helft bedekken. Op vier of vijf plaat-

sen worden zij dan met een doorgaanden rottandraad, met groote steken, aan elkander geregen. Ten einde de mat lang te maken, wordt een dubbele rij reepen met de punten naar elkander toe gekeerd, over elkander heen gelegd en vast genaaid. De kadjang verkrijgt dan een lengte van 2,50 Meter. De breedte is vaak slechts 0,80 Meter.

Op de plaats waar de punten bij elkander komen, wordt de kadjang in tweeën gevouwen en de aldus verkregen dubbele mat nogmaals in drieën. Met een uiterlijke afmeting van ongeveer 1,25 Meter en 25 c.M. breed, wordt zij in den handel gebracht, De prijs per kodi te Mandar en Boeton varieert van 50 cent tot één gulden. Uitvoer heeft naar Makasser plaats, maar niet naar Java.

In Mandar maakt men ook een soort kadjang, die „kadjang patola" genoemd wordt. Wordt voor de gewone kadjang nog wel eens oude bladeren gebruikt, voor de „kadjang patola" worden slechts de beste en jonge uitgekozen. Men snijdt die dan langs de nerven in reepen. Men heeft dus niet, zooals bij de gewone kadjangstrooken, een nerf in het midden en aan beide zijden blad, maar slechts aan één zijde van de nerf blad. Deze smallere reepen worden weder zeer zorgvuldig met kleine steken, op zeven of acht plaatsen, aan elkander geregen. Ook de tweede rij strooken, die met de punten naar de eerste gekeerd is, wordt zeer zorvuldig en netjes daaraan vastgenaaid.

Dergelijke matten hebben een lengte van bijna drie Meter en ongeveer een gelijke breedte. Zij worden niet gevouwen maar in de volle breedte gerold. Zoo komen zij in den handel voor en kosten dan te Makasser ƒ 1,50 het stuk.

De kadjang wordt gebruikt, om de woningen in vertrekken af te schutten. Ook de omwanding der huizen zelf worden wel van kadjang vervaardigd. Verder dient kadjang nog om lading in de prauwen te dekken, afdaken te maken voor kleine tijdelijke huisjes enz.

Ook worden de bladeren wel eens tot regenschermen (Boroe) bewerkt. Zij worden tot dat doel eerst boven een

vuur gehouden en dan als een waaier gevouwen. In dien toestand worden zij vastgebonden en in de zon gedroogd. Zij zijn dan zeer gemakkelijk op de wandelingen mede te nemen. In geval van regen worden zij geopend en op het hoofd gezet.

Zij worden als zoodanig ook wel op passers verkocht en kosten dan twee cent.

Andere handelsartikelen worden, voor zoover mij bekend is, niet van de bladeren van den koeal-palm vervaardigd.

3. WAT VAN DE BLADSTELEN VERVAARDIGD WORDT

In het direct gebied van Zuid-Celebes en ook wel in Mandar, wordt van de bladstelen een grof soort touw gemaakt. Daartoe worden die stelen eerst over de geheele lengte in tweeën gesneden en uit beide deelen de in het centrum gelegen vezels, als hebbende weinig stevigheid, verwijderd. Is dit geschied, dan wordt het overblijvende in water geweekt. Wanneer de noodige weekheid bereikt is, d.i. ongeveer na een dag, dan wordt de steel zoo lang met een stuk hout beklopt, totdat de vezels geheel los zijn gewerkt. Deze vezels worden daarna tot drie gelijke bundels saamgenomen en elke bundel wordt om zijn eigen as gedraaid, tot zij een zekere stijfheid heeft verkregen. Daarna wordt op de gewone wijze met de drie bundels het touw gevlochten. Is het gereed dan wordt het in de zon gelegd, totdat het een rood-bruine tint heeft gekregen; waarna het geschikt is voor het gebruik.

Men benut het vooral aan boord van de kleinere Makassaarsche vaartuigen. De prijs er van varieert naar de dikte van 5 tot 15 cent de Meter.

In Boni worden de vezels van de bladstelen der jonge bladeren met zeer veel zorg geweekt, uitgeplozen, schoongemaakt, gladgestreken en in dunne draden gedroogd. Er worden dan verschillende voorwerpen van gevlochten, waarvan de „songko", de Makassaarsche hoed, en de sigarenkokers

slechts in den handel voorkomen. Ook deze artikelen zijn echter moeilijk te bekomen, omdat in den regel de songko van andere vezels gevlochten wordt, dan van den koealpalm.

De vlechtwijze is zeer eenvoudig en bepaalt zich tot een lange draad, die tusschen opstaande nerven, om den ander boven en onder, doorgestoken wordt. Bij de groffe soorten, worden de vezels na het vlechten nog eenigszins plat geklopt.

Er bestaan verschillende soorten van en de prijs varieert naar gelang der fijnheid en goede bewerking van 50 cent tot 4 gulden.

Andere artikelen vervaardigd uit de bladstelen, worden voorzoover bekend is, niet in den handel gebracht.

4. WAT VAN DE PITTEN VERVAARDIGD WORDT.

In den Boeton-archipel en nergens anders dan daar, worden de pitten van den koealpalm een enkele maal gebruikt tot het maken van eenige lijfversieringen. Oorbellen, armbanden, buikbanden voor kinderen enz., maar vooral paternosters (tasbih) worden er van vervaardigd.

Zij worden tot dat doel afgeraspt en krijgen dan een lichte kleur, die door het dragen echter donkerbruin wordt.

In den handel komen deze artikelen niet voor. Zij worden slechts op verzoek aangemaakt.

Het is best mogelijk, en zeer waarschijnlijk zelfs, dat er nog voorwerpen van den palm vervaardigd worden, die niet in dit verslag genoemd zijn geworden. Vaak voorkomende zullen het echter niet zijn.

Ik heb in dit verslag in hoofdzaak de agil en karoro willen behandelen, om daarnevens de meest bekende nijverheidsproducten verkregen van den Koealboom bekend te stellen.

MAKASSER, 6 November 1906.

INHOUD.

P. De londjo-londjo.
Q. De kambéro.
R. De toroe.
S. De songko.
T. Speelgoed (kadao-dao anak-anak).
U. De hoemboe.

2. Wat van de bladeren vervaardigd wordt.
3. Wat van de bladstelen vervaardigd wordt.
4. Wat van de pitten vervaardigd wordt.

INVENTARIS der goederen die met dit verslag aangeboden werden, en in de Ethnografische collectie van het Batav. Gen. v. K. en W. zijn opgenomen.

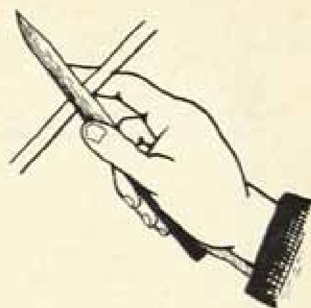
1. Drie jonge bladuitspruitsels van den Koeal-palm.
2. Een bundel koealreepen, gladgestreken (kaosi) en gedroogd.
3. Een bundel reepen „taéne mangka".
4. Een bundel agil eerste soort (Kabaéna).
5. Een bundel agil eerste soort (Roembia).
6. Een bundel agil tweede soort (Lakara).
7. Een bundel agil derde soort (Langkolomé).
8. Een bundel bevattende drie soorten van papas.
9. Een „kaitiak".
10. Een volledig weefgetouw van karoro.
11. Een rol Boeton-karoro (Fijn).
12. Drie rollen Boeton-karoro (middelsoort).
13. Drie rollen Boeton-karoro (grof).
14. Twee rollen Mandar-karoro (middelsoort). Fijn was niet te krijgen.
15. Twee rollen Mandar-karoro (grof).
16. Een rol karoro van Boeloe-comba.
17. De vier karoro-zakken, waarmede de valproeven genomen zijn.
18. Een rol „Dari-laloe".
19. Een model van het weefgetouw van de „Dari-kowi".
20. Een rol „Dari-kowi".
21. Een rol „Dari-kowi" (fijn).
22. De twee Dari-zakken waarmede de valproeven genomen zijn.
23. Een rol agiltouw (met een stuk half touw en half agil).
24. Een stuk papastouw.
25. Een onafgewerkt sleepnet (djala) van agiltouw.
26. Een schepnet van agiltouw.

27. Een deel van een vischnet van papastouw.
28. Vier verschillende soorten van „blassé".
29. Een ongekleurde „bola".
30. Drie gekleurde „bola's".
31. Een pak reepen voor het vlechten in zeven kleuren.
32. Een „soeami".
33. Zes gevlochten „panamba's".
34. Een panamba door omslingering vervaardigd.
35. Drie gevlochten „toetoebi".
36. Drie ongekleurde toetoebi door omslingering vervaardigd.
37. Een onafgewerkte idem.
38. De reepen voor de vervaardiging van idem
39. Een gekleurde toetoebi door omslingering vervaardigd.
40. Drie onafgewerkte idem.
41. Twee open „toba".
42. Drie gesloten „toba".
43. Een „bantala".
44. Vier „sampa".
45. Twee „soarao".
46. Vier „ranta".
47. Drie „londjo-londjo".
48. Een „kambéro".
49. Een „toroe".
50. Een songko voor een kind.
51. Elf stuks speelgoed
52. Twee „hoemboe".
53. Twee soorten kadjang.
54. Een rol „kadjang patola".
55. Touw van de bladstelen vervaardigd.
56. Drie songko's van de bladstelen vervaardigd.
57. Een „tasbih" van koealpitten.
58. Koealpitten.
59 Een drie à vierjarige Koealboom met stam, blad en wortel.

Bloesems heb ik, tot mijn spijt, niet kunnen krijgen.

de koealpalm

Het „kaosi"

De agil

Het afsnijden
der strooken van de
„baléně mangka"

De papas.

Het mesje splijt de agil

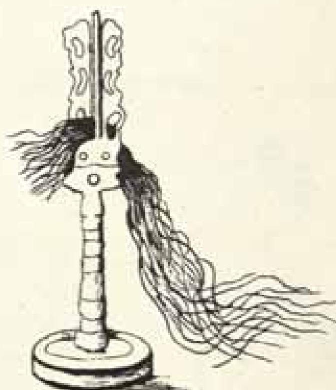

Spoel en inslagdraad.

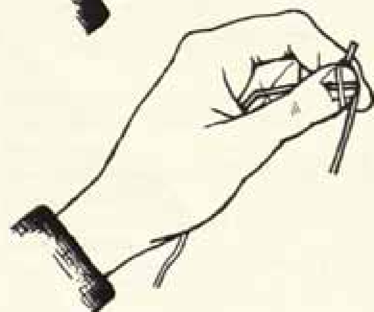
De vinger splijt de agil

De „kaitiak"

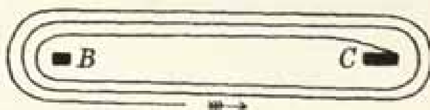
Het leggen van den weversknoop

Het spannen van den kettingdraad

op Boetonsche wijze

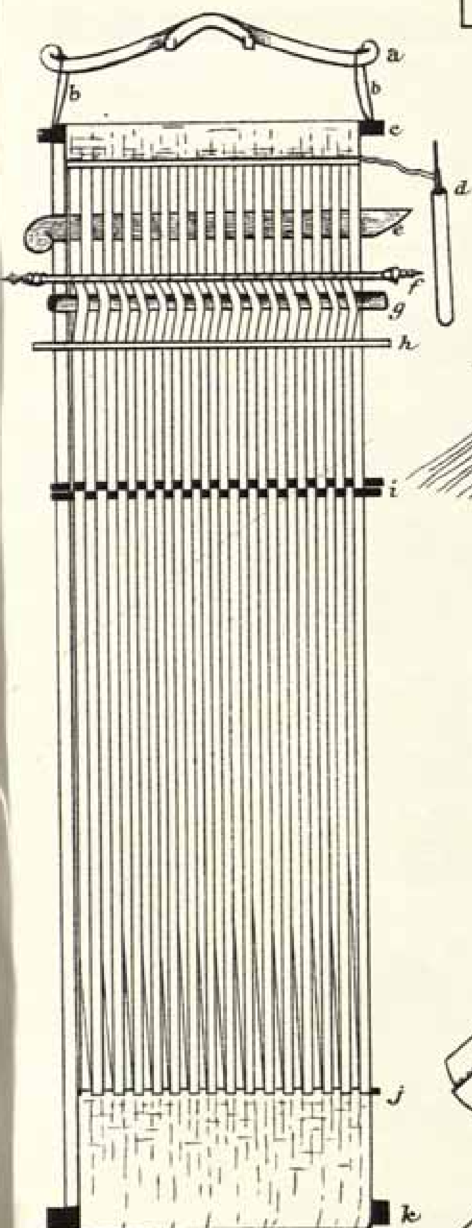
op Mandarsche wijze

Kettingboom met losse tongen.

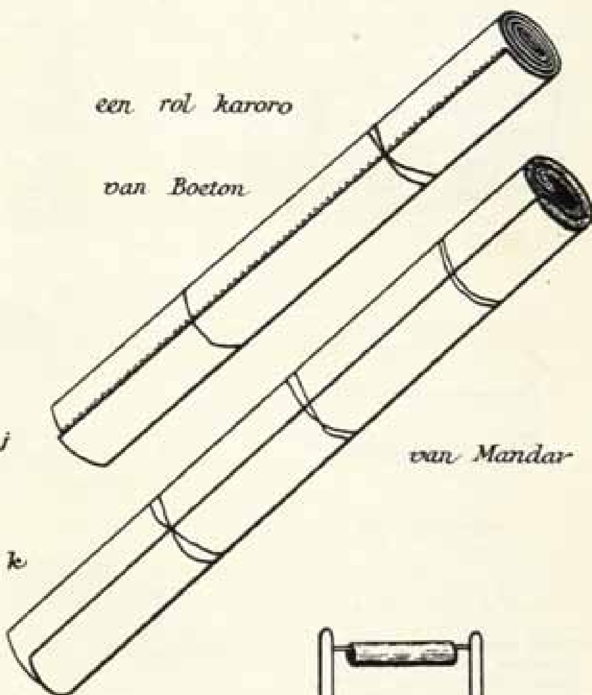
Het weefgetouw

a houten juk
b touw van het juk
c borstboom
d spoel met inslagdraad
e aanslagstaaf
f schachtlat met maillons
g ronde bamboe
h zware lat
i platte latten
j beginstok
k kettingboom

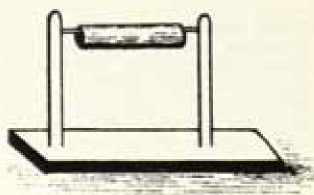
Weefster in den aanslag.

een rol karoro

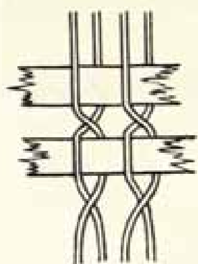
van Boeton

van Mandar

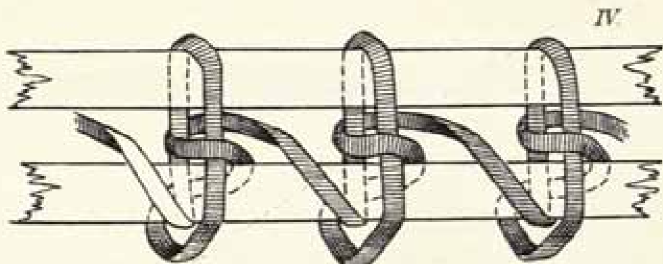

De „pasëlovan"

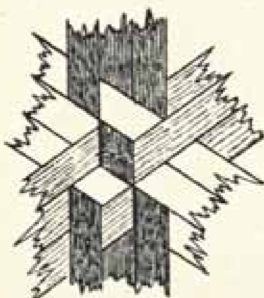
Scheringsdraden by de verdeelingslatten

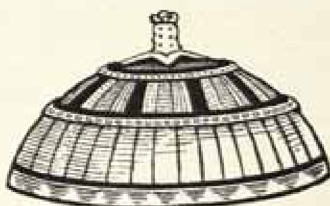
De in Boeton gebruikelijke omslingeringsmethode.

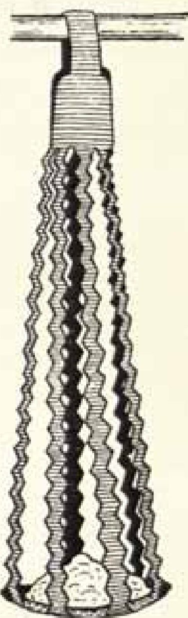
De toetoebi

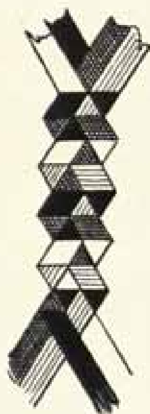
Het vlechtwerk van de toetoebi.

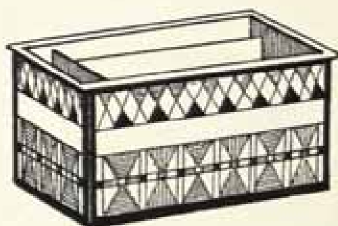
De panamba

De bantàla

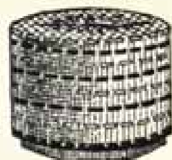
Het vlechtwerk de bantàla.

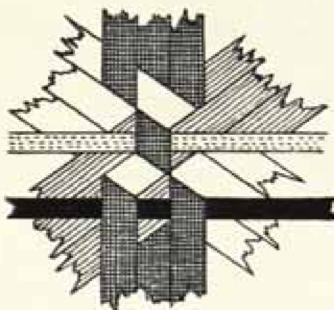
De toba.

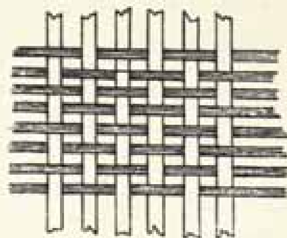
De songko.

De sorão

Het vlechtwerk van de sorão.

Het vlechtwerk van de songko.

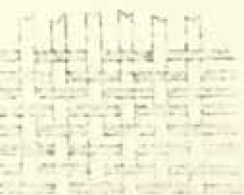

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

J. P. MOQUETTE.

Met 2 platen

De duiten en halve duiten in Nederland geslagen voor Nederlandsch-Indië, in de jaren 1814 tot en met 1816.

De munten die ik in dit hoofdstuk wensch te behandelen, namelijk de duiten door de Heus in Amsterdam, en door Suermondt in Utrecht geslagen, zijn zoo algemeen bekend, dat misschien menigeen den titel lezende, zich zelf zal afvragen of van die duiten nu heusch nog iets nieuws te vertellen is. Nous verrons!

Hoewel vermoedelijk elke verzameling van Nederlandsch-Indische munten wel exemplaren van deze duiten zal bevatten, zoo geloof ik toch niet, dat men er ooit veel aandacht aan geschonken heeft.

Goede afbeeldingen zag ik van deze duiten niet, en is het reeds genoeg, blijkbaar, wanneer in de Catalogi vermeld wordt dat die met een H. door de Heus, en die met een S, door Suermondt, geslagen zijn.

En wanneer nu die H. of S. er afgesleten is of z.a. op mijn fig. 271 en 272ª nimmer op de Stempels aanwezig was, wat dan? Men ziet, er is nog minstens één vraag open.

Van de duiten door de Heus geslagen, zijn die van 1814 buitengewoon zeldzaam, en zullen zeker in weinig verzamelingen voorkomen. In de collectie van het Bataviaasch Genootschap ontbreekt die jaargang, en de eenigsten die er melding

van maken voor zooverre mij bekend, zijn Fonrobert en van Coevorden.

De twee stukken die ik vond zijn van denzelfden stempel (zie fig. 256), en geslagen op grootere muntplaatjes dan later door de Heus gebruikt werden.

Op beide exemplaren is de band van de kroon te veel gesleten, om omtrent de versiering daarvan, duidelijk te zien.

De duiten van 1815 zijn zeer gemakkelijk te bekomen, ten minste wanneer men niet hecht aan een bepaald type.

Ik bezit van dien jaargang 171 verschillende. Hieronder komen alle typen voor, zooals afgebeeld, in fig. 257 tot en met fig. 262. Duidelijkheidshalve wijs ik op de verschillen van de cijfers op vóór- en keerzij, de vorm van de T. op fig. 260, die slechts in dezen vorm voorkomt op stempels die in het jaartal de slecht gevormde 5 hebben, en in 1816 gebonden is aan het type fig. 265 met kleine 6 en recht op staande H. Verder op de vormen der kronen en leeuwen, en op de pijlbundels en degens. De sterren op de keerzijden zijn steeds zespuntig, en komen, hoewel zeldzaam, ook liggende voor. De voorzijde fig. 257 heeft steeds de kroon zonder kruis, en dit wapentype is nimmer door mij aangetroffen met de cijfers der waarde gevormd zooals op de andere typen. Wel kan men zulke stempels aantreffen met groote G. onder het wapen, doch ik vond ze alleen van 1815, hebbende alle stempels van dit type die ik van het jaar 1816 aantrof, steeds de kleine G.

Aangezien van de verschillende typen, vóor + keerzijde, allerlei combinaties voorkomen, zal ik aan het eind van dit opstel daarvan een récapitulatie geven ten einde verzamelaars in de gelegenheid te stellen gemakkelijk de meerdere of mindere zeldzaamheid van een der varianten te beoordeelen.

Van het jaar 1816 bezit ik 68 verschillende exemplaren, waaronder alle voorzijden van 1815 zijn te vinden gecombineerd met een der keerzijden als in fig^{n}. 263, 264 en 265 afgebeeld.

Van de halve duiten, zijn die van 1814, alhoewel minder zeldzaam dan de duit van dat jaar, toch niet gewoon. Ik vond daarvan de twee stempels fig. 266 *a* en *b*. De Stempel der voorzijde 266 *b* is ook nog voor 1815 gebruikt, en komt in dat jaar voor met de keerzijde als fig. 268

Van 1815 bezit ik slechts 28 stempels, van het jaar 1816 daarentegen 46.

De voorzijde fig. 267 is in beide jaargangen aan te treffen, doch voor zooverre mijn materiaal uitwijst is het type fig. 266ᵇ gebonden aan de jaren 1814 en 1815 terwijl type fig. 269 (breeder kroon en grooter leeuw) alleen in 1816 voorkomt.

In welk jaar, het geschiedde is mij niet bekend; doch de munten bewijzen het feit; dat de resteerende stempels van de Heus naar Indië gezonden werden. Voorzooverre de duiten betreft is daarmede in Soerabaia geslagen in het jaar 1820, en zijn dit de stempels zonder de H. onder het jaartal. Hoewel dus luidende op 1816 is de munt afgebeeld in fig. 272ᵃ pas in 1820 geslagen, wat bewezen wordt door een ander exemplaar waarvan de voorzijde van denzelfden stempel is doch die voor de keerzijde geslagen werd met den Soerabaiaschen stempel fig. 272ᵇ.

De halve duiten met keerzijden zonder H. als op fig. 271 zijn eveneens te Soerabaia geslagen, doch pas in 1821.

Aangezien deze munten, alhoewel met stempels van de Heus geslagen, toch behooren tot den muntslag van Soerabaia, zoo zal ik ze later, die munten beschrijvende, uitvoeriger behandelen.

Er *schijnt* een herinnering aan dezen muntslag bestaan te hebben, want ik vond indertijd in den Catalogus van het Bataviaasch Genootschap op bladz. 81 onder No. 121 ook den jaargang 1820 opgenomen. Dit was in 1902, en ik wist destijds nog niet hoe de vork in den steel zat, en informeerde naar den duit van de Heus 1820 bij den Heer Mr. J. A. van der Chijs.

Ik kreeg evenwel toen ten antwoord dat die jaargang een vergissing was.

Hoewel ik het uitpluizen der feiten gerust in mijn credit durf te schrijven vermoed ik toch, dat op No. 121 een duit van 1820 met voorzijde stempel van de Heus gelegen heeft, doch dat toen ik er over schreef de Heer van der Chijs den samenhang vergeten was.

Van den duit en halven duit door Suermondt geslagen (fig^n. 273 en 274) bestaan wel is waar verschillende stempels, doch de afwijkingen zijn zoo gering dat men ze gerust verwaarloozen kan. Wil men ze evenwel zoeken dan lette men voor zooverre betreft de voorzijde op de eenen van $^1/_{16}$ die op sommige munten iets meer afgeplat zijn, op de deelstreep van die breuk die niet steeds recht loopt, enz. Op de keerzijde zijn de verschillen alleen te constateeren door te letten op den onderlingen stand der letters, doch ook hier zijn de afwijkingen uiterst gering.

Hiermede is alles, wat ik weet van de duiten door de Heus en Suermondt geslagen, gezegd, en rest alleen de beloofde

RECAPITULATIE

der duiten en halve duiten door de Heus in Amsterdam geslagen.

1 Stempel van den duit van 1814.
2 Stempels van den halven duit van 1814.

DUIT VAN 1815.

1e Serie	23	Exn. voor- en keerzijde = fig. 257.	
2e »	53	» = 1e Serie, doch groote G. onder het wapen.	
3e »	17	» voorzijde = fig. 257	keerzijde = fig. 260.
4e »	23	» » » » 257	» » » 259.
5e »	6	» » » » 261	» » » 257.
6e »	1	» » » » 262	» » » 257.
7e »	16	» » » » 258	» » » 257.
8e »	18	» » » » 258	» » » 259.
9e »	6	» » » » 258	» » » 260.
10e »	8	» » » » 261	» » » 259.

Totaal 171 varianten.

DUIT VAN 1816.

1e	Serie	2	Exn.	voorzijde	= fig.	258	keerzijde	= fig.	265.
2e	»	4	»	»	» »	257	»	» »	265.
3e	»	10	»	»	» »	257	»	» »	263.
4e	»	8	»	»	» »	262	»	» »	263.
5e	»	2	»	»	» »	258	»	» »	263.
6e	»	10	»	»	» »	262	»	» »	264.
7e	»	7	»	»	» »	258	»	» »	264.
8e	»	25	»	»	» »	257	»	» »	264.

Totaal 68 varianten.

HALVE DUIT VAN 1815.

1e	Serie	20	Exn.	voorzijde en keerzijde = fig. 267.					
2e	»	1	»	»	= fig.	267	keerzijde	= fig.	268.
3e	»	1	»	»	» »	266b	»	» »	267.
4e	»	6	»	»	» »	266b	»	» »	268.

Totaal 28 varianten.

HALVE DUIT VAN 1816.

1e	Serie	5	Exn.	voorzijde en keerzijde = fig. 269.					
2e	»	17	»	»	= fig.	267	keerzijde	= fig.	270.
3e	»	24	»	»	» »	267	»	» »	269.

Totaal 46 varianten.

Volledigheidshalve noteer ik nog dat onder de duiten der 3e en 4e serie van 1815 eenige exn. voorkomen met groote G. onder het wapen, en dat onder de munten der 4e, 5e en 10e serien van datzelfde jaar stukken voorkomen geslagen op groote muntplaatjes, vermoedelijk het restant van 1814. Onder de halve duiten van beide jaren komen eveneens exn. voor met grooter G. onder het wapen, en wel in de 1e serie van 1815 en in de 2e serie van 1816.

In den Catalogus van 's Rijks munt te Utrecht, wordt op pag. 75 onder No. 9 een duit vermeld met de voorzijde gelijk aan den duit door Suermondt geslagen (mijn fig. 273) doch op de keerzijde met grooter inscriptie, het jaartal 1821, en *zonder* S.

Aangezien ik nimmer dergelijke duiten vond, en de munt in het Muntenkabinet van 's Rijks munt mij onbekend is, zoo kan ik omtrent dit stuk geen uitsluitsel geven.

Bijaldien die duit werkelijk op de voorzijde van *denzelfden stempel* is als de duit van Suermondt fig. 273, dan zoude dat stuk er op wijzen dat ook de stempels van Suermondt naar Soerabaia gezonden werden, en men die aldaar in 1821 gebruikt heeft; des niet, dan is die munt vermoedelijk een exemplaar van de duiten in dienzelfden Catalogus op pag. 78 onder No. 19 opgenomen.

De Halve Stuivers en onderdeelen in 1821 tot 1836 in Nederland voor Nederlandsch-Indië geslagen.

De halve, kwart en achtste stuivers die in dit stukje behandeld zullen worden, zijn voorzooverre de echte munten betreft, geslagen door Suermondt in Utrecht, en wel de $^1/_2$ stuiver naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 26 Mei 1821 No. 30; en de $^1/_4$ en $^1/_8$ stuivers in gevolge het Koninklijk besluit van 3 Mei 1822 No. 78.

Aangezien ik nimmer $^1/_4$ stuivers van 1821 vond, en het die munten betreffend besluit ook pas van 1822 dateert, zoo geloof ik dat we mogen aannemen dat de opgave van Netscher en van der Chijs op pagina 118, achter No. 82 op een vergissing berust.

J. S. van Coevorden noteert evenwel $^1/_4$ en $^1/_8$ stuivers van 1821, doch hij geeft evenzeer op dat $^1/_4$ Stuivers voorkomen van 1830 en dat van alle jaargangen stukken in lood of geel koper worden aangetroffen. Aangezien nu alle munten van deze groep, in ander onedel metaal dan rood koper geslagen of gegoten, per sé valsch zijn, zoo bewijst van Coevorden zelf dat hij weinig controle op zijn munten had, en behoeven we dus aan zijn opgaven geen waarde te hechten.

Het blijft evenwel mogelijk dat reeds bij voorbaat in 1821

stempels voor $^1/_4$ en $^1/_8$ duiten zijn aangemaakt, édoch wanneer een munt met dat jaartal, op de voorzijde afwijkt van den muntslag der latere jaren dan is ze zeker valsch.

De $^1/_2$ stuiver (zie fig. 275) bestaat van de jaren 1821 tot en met 1826. Aangezien het wapen steeds van denzelfden poinçon moet zijn, kan men valsche stukken gemakkelijk onderkennen, hoewel daaronder exemplaren worden aangetroffen die niet onverdienstelijk gemaakt zijn. Van de jaren 1821—1825 kan men varianten aantreffen door zeer geringe verschillen op de keerzijden, en lette men daarnaar zoekende speciaal op de 2 laatste cijfers van de jaartallen.

Op de $^1/_2$ stuivers van 1826 zijn ook aan de voorzijden kleine variaties waar te nemen, doch alleen in de plaatsing der cijfers, en van de breuklijn. Alle valsche $^1/_2$ stuivers die ik zag, verraden zich direct door de plaatsing der blokjes in het wapen. Eigenaardig is het, dat valsche $^1/_2$ stuivers voorkomen met het jaartal 1838 en 1841. Terwijl die van 1841 een S onder het jaartal hebben, voeren die van 1838 een J, en is de keerzijde dus gecopieerd naar een 2 centstuk van Jeekel van dat jaar.

De kwart stuivers (fig. 276) zijn, wat het wapen betreft, van 1822—1826 evenzeer van eenzelfden poinçon, en alleen op de keerzijden zijn kleine verschillen aantoonbaar, evenals bij de $^1/_2$ stuivers beschreven, en vooral in de jaargangen 1825 en 1826 kan men gemakkelijk varianten van het jaartal vinden. [1])

De kwart stuiver in 1836 geslagen, vertoont veel meer variatie, doch alleen op de voorzijde. De keerzijde stempels schijnen allen van denzelfden poinçon getrokken te zijn, en heb ik, hoewel ik eenige honderden stukken kon vergelijken, daarin geen verschillen kunnen aantoonen.

Het is algemeen bekend dat van dezen duit twee gemakkelijk te onderscheiden typen voorkomen, namelijk door de kleiner of grooter S. van St (uiver) (zie fig. 277 en 278).

1) Op de stempels, die vermoedelijk in voorraad aangemaakt werden, stond oorspronkelijk alleen 18, en werd het jaartal bij de in gebruik stelling aangevuld.

Alhoewel gehouden in hetzelfde type, zoo is toch de poinçon die in 1836 voor de stempels der voorzijde gediend heeft, niet dezelfde geweest waarmede de stempels van 1822—1826 vervaardigd zijn. Dit blijkt het duidelijkst uit de kroon, en zal men de figuren 276 en 277 vergelijkende, direct opmer ken dat de versiering van den band der kroon verschilt, en dat de juweelen die tusschen de middenbeugels aangebracht zijn, op fig. 276 rond, en op fig. 277 eikelvormig zijn.

Het schijnt dat op den gebruikten poinçon de blokjes in het schild, successievelijk afbraken, dan wel verwijderd zijn, ten minste op fig. 277 zien we ze nog compleet; op fig. 279 ontbreken reeds drie er van, n.m. rechts en beneden tegen den rand; op fig. 280 zijn ook de 2 linker blokjes, en het bovenste blokje verdwenen, terwijl op fig. 278 alle randblokjes verwijderd zijn.

Van den kwart stuiver met groote S, vond ik de twee typen fig. 277 en fig. 280, terwijl ik de kwart stuiver met de kleine S, nimmer met het compleete wapen, doch alleen in de drie typen fig. 279, 280 en 278 aantrof.

Valsche kwart stuivers komen zeer veel voor, hoofdzakelijk van de jaren 1826 en 1836 (ook met het jaartal 1841 treft men stukken aan) doch al die vervalschingen zijn zeer gemakkelijk herkenbaar, indien men slechts let op de plaatsing der blokjes op het schild.

Alle stukken die ten opzichte der plaatsing dier blokjes van mijn afbeeldingen afwijken, zijn valsch, en kan ik de beschrijving van andere verschillen gerust achterwege laten, want ik heb nimmer valsche exn. gezien, waarop die blokjes goed aangebracht waren.

Van de $^1/_8$ stuivers zijn de wapens, van 1822 tot en met 1825 steeds van denzelfden poinçon, en de varianten die men van die stukken vinden kan, zijn alleen te onderkennen op de keerzijden, voornamelijk door het jaartal. Alleen van het jaar 1823 vond ik een paar exemplaren (zie fig. 281[a]) die wat de keerzijde betreft sterk afwijken.

Wanneer men evenwel die figuur, vergelijkt met de keer-

zijde van fig. 276, dan zal men zien dat die stukken bij vergissing geslagen zijn met een keerzijde stempel van den $^1/_4$ stuiver.

Van het jaar 1826 vindt men hoogst zeldzaam exemplaren die nog geslagen zijn met een voorzijde als fig. 281.

Het meerendeel der $^1/_8$ stuivers van dat jaar is van een nieuw type (fig. 282) welk type van het voorgaande gemakkelijk te onderscheiden is, indien men slechts let op den staartpluim van den leeuw.

De munten hierboven beschreven, waren in Nederlandsch Indië in omloop onder den naam van dubbele, enkele en halve duiten, en zeer oneigenlijk is het zeker, dat in Nederland onderdeelen van stuivers werden geslagen voor Indië, terwijl men gelijktijdig te Soerabaia duiten en halve duiten met de absurde waarde aanduiding van 5 op $^1/_{16}$, of 5 op $^1/_{32}$ gulden sloeg; of zooals in 1836, een cent stukken, die ook al weder voor de waarde van duiten in omloop gebracht werden.

Het is dan ook niet bevreemdend dat de *valsche duiten*, of wil men $^1/_4$ Stuivers, zooals door mij op fig. 285 en 286 afgebeeld zijn, er „ingingen als koek", want niemand wist ten slotte valsch van echt te onderscheiden, en waar we, zelfs in de collectie van 's Rijks munt te Utrecht die stukken als echt opgenomen zien, en in den Catalogus 1886 pag. 74, genoteerd vinden dat ze geslagen werden naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 3 Mei 1822 No. 78, daar mag het ons niet erg verwonderen, dat tot heden geen stemmen tegen de echtheid opgingen. [1])

Wanneer we evenwel de munten in kwestie, vergelijken met de zoogenaamde Haantjes duiten, of anderen van gelijk allooi, zooals die met het omschrift Island of Sultana, etc. dan valt het, ten minste mij ging het zoo, direct

1) Het kan zijn dat wijlen Prof. H. C. Millies aan deze munten dacht, toen hij op pag. 92 van zijn werk, over de munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel, de noot schreef. „Van deze valsche munt, naar de Nederlandsche nagemaakt, spreken wij in deze bladen niet." Duidelijk is de zin mij evenwel niet.

op, dat in de muntplaatjes, het koper, de bewerking der stempels, in 't kort in den geheelen muntslag zooveel overeenkomst is.

Terwijl de ¼ stuivers van Suermondt, allen van eenzelfden poinçon zijn, vinden we daarentegen van de typen fig. 285 en 286 een groot aantal stempels, allen wel is waar in type gelijk, doch in de détails varieerend, waaruit blijkt dat de stempels uit de hand bewerkt zijn. Ik bezit dan ook (zeer zeker niet compleet) van het grootste formaat, fig. 285, 80 en van het kleinere formaat, fig. 286, 14 stempels.

Zooals uit een later stuk blijken zal, vinden we ditzelfde, n.m. het groote aantal stempels, evenzeer terug bij de Haantjes duiten, en alle andere fictieve munten, tot die groep behoorend.

Dit alles is evenwel slechts een aanwijzing, doch een afdoend bewijs wordt geleverd door een mijner exemplaren afgebeeld in fig. 287, welk stuk namelijk *geslagen is op een Haantjesduit, z.a. afgebeeld op fig. 288.*

Door dit stuk wordt bewezen:

1°. Dat munten van het type fig. 285/6, en luidende op het jaar 1826, onmogelijk in dat jaar geslagen kunnen zijn, want de Haantjesduit waarop mijn munt geslagen werd, droeg het jaartal ١٢٤٧ (1247 = 183½ a. D.)

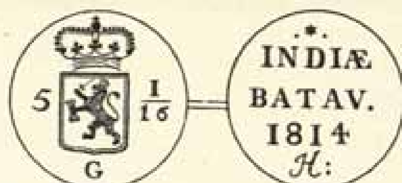
2°. Dat die stukken geslagen zijn, in dezelfde fabriek, waar de Haantjesduiten werden vervaardigd.

3°. Dat we de S. onder het jaartal niet moeten lezen S(uermondt), doch, door een, zeker ongewilde, speling, die mogen opvatten als een afkorting van Soho, namelijk de plaats in Engeland waar de Haantjesduiten fabriek stond, en ten

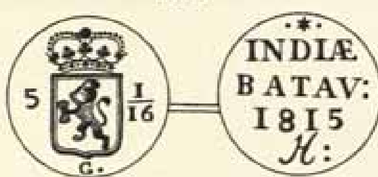
4°. dat al die stukken *valsch* zijn, en in Nederlandsch-Indië geïmporteerd, en verspreid werden, door dezelfde personen die de Haantjesduiten e.a. hebben ingevoerd.

Het groot aantal stempels, bewijst dat enorme hoeveelheden aangebracht zijn, en dat die valsche munten niet alleen op de Buitenbezittingen verspreid zijn, doch dat ook Java

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

a. 266 b.

267

268

269

270

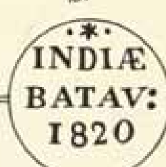
271

a. 272 b.

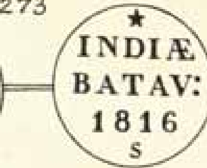

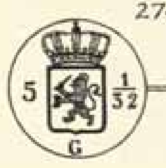

273

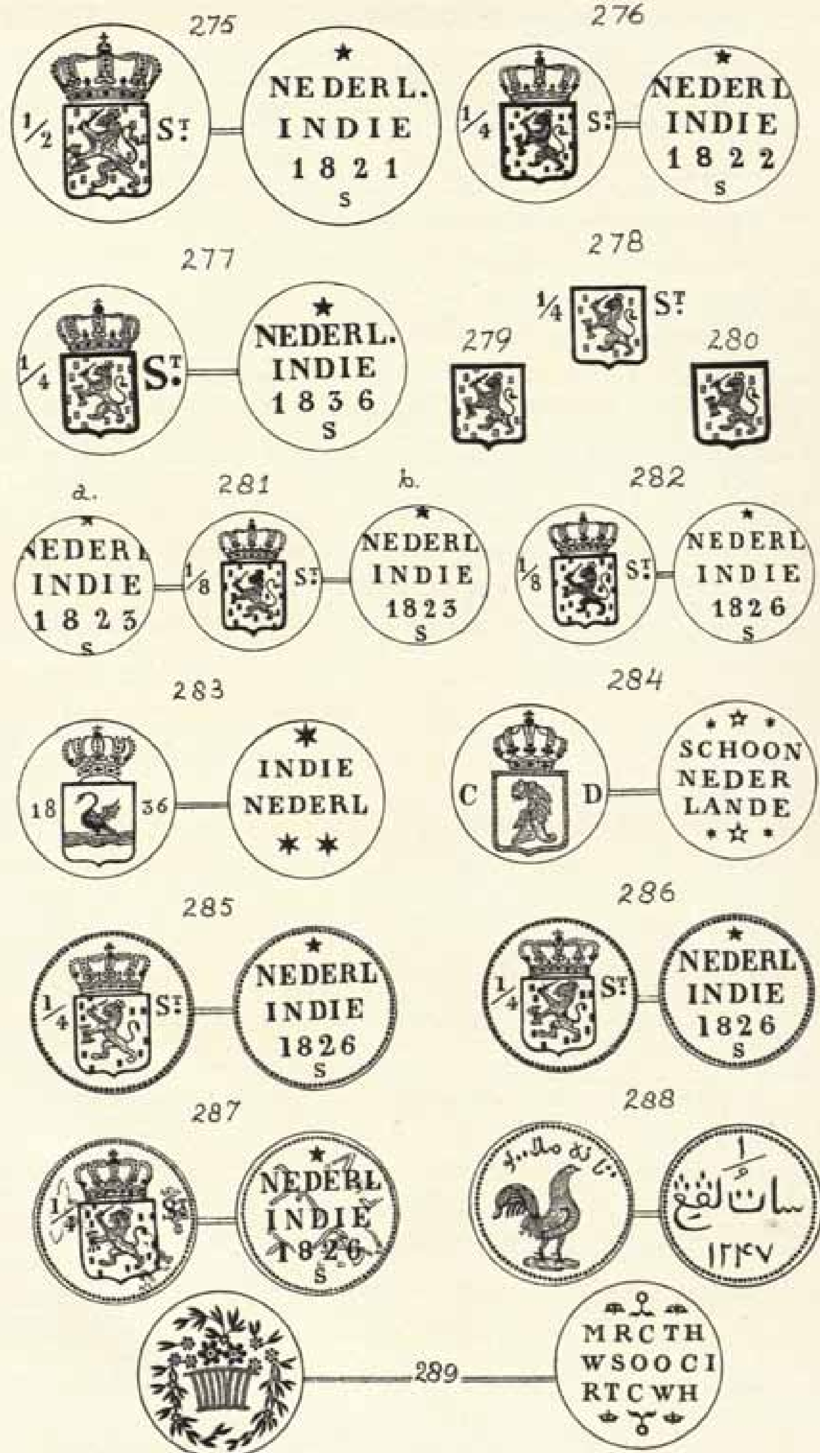

274

275
1/2
St.
NEDERL.
INDIE
1821
S
276
1/4
St.
NEDERL
INDIE
1822
S
277
1/4
St.
NEDERL.
INDIE
1836
S
278
1/4
St.
279
280
a.
281
b.
NEDERL
INDIE
1823
S
1/8
St.
NEDERL
INDIE
1823
S
282
1/8
St.
NEDERL
INDIE
1826
S
283
18
36
INDIE
NEDERL
284
C
D
SCHOON
NEDER
LANDE
285
1/4
St.
NEDERL
INDIE
1826
S
286
1/4
St.
NEDERL
INDIE
1826
S
287
1/4
NEDERL
INDIE
1826
S
288
١٢٤٧
MRCTH
WSOOCI
RTCWH
289

er mede overstroomd geworden is, wordt weder bewezen door het feit, dat alle Stukken die ik er van bezit in Oost Java verzameld zijn. [1])

Onder de Nos 283, 284 en 289 beeld ik een paar stukken af, voorkomende in mijn eigen verzameling, alsmede in de collectie van het Bataviaasch Genootschap.

Van de 3 typen komen varianten voor, en kan men bijv. type fig. 284, met den leeuw die naar zijn staart zoekt, ook aantreffen met meer gestrekte letters, en het jaartal 1836, in stede van de drie sterren, onder Schoon-Nederlande.

Vermoedelijk zijn deze stukken zoogenaamde werkproeven, en afgaande op het werk, zouden bijv. die van het type fig. 284 wel op de fabriek van De Heus geslagen kunnen zijn.

In geen geval zijn het duiten, of proefslagen van ernstig gemeende typen, zoodat naar mijn gevoelen die stukken in een munten verzameling even weinig thuis zijn als „Spielmarken" en dergelijke zaken.

WELTEVREDEN, Juli 1907.

De muntslag te Soerabaia en Batavia gedurende de jaren 1833 tot en met 1843.

(Met 5 platen).

De muntslag der jaren 1833 tot en met 1843 is voor de numismatiek van Nederlandsch-Indië, in vele opzichten zeer belangrijk.

Door de invoering van het zoogenaamd „Cultuurstelsel van Van den Bosch," ontstond plotseling een zeer groote behoefte aan geld, doordat niet alleen, de aan het Gouvernement te leveren producten in den vorm van plantloon etc. aan de bevolking moesten betaald worden; doch tevens door-

1) Ik vond in den Catalogus der Collectie L. White King, 1e deel, pag. 114, No. 1438, die stukken betiteld met den naam Epreuve (Pattern). 't Zijn grappige proefslagen, waarvan minstens 100 verschillende stempels bestaan!!!

dat die producten in consignatie gegeven werden aan de Nederlandsche Handel Maatschappij; waardoor de partikuliere handel in die stapel-producten grootendeels gefnuikt werd, doch evenzeer de anders door dien handel in het land gebrachtte miljoenen, nu aan Indië werden onttrokken.

Dientengevolge moest niet alleen de Duitenmunt te Soerabaia, die sedert 1826 niet meer werkte, opnieuw in orde gebracht, en eerlang belangrijk uitgebreid worden; doch tevens moest later nog een zoogenaamde hulpmunt te Batavia worden opgericht, met werktuigen uit Nederland aangevoerd.

De groote omvang die de duiten aanmunting op Java daardoor verkreeg, blijkt gereede uit het feit dat te Soerabaia in de jaren 1818 tot en met 1826 aan kopergeld ($^1/_2$ stuivers, duiten en $^1/_2$ duiten) geslagen werd voor een bedrag van *f* 4,286,129 of ruim $4^3/_4$ ton per jaar; terwijl aan diezelfde munt (dus ongerekend het bedrag te Batavia aangemaakt) in de jaren 1833 tot en met 1843, een totaal bedrag van *f* 27.606.181,50 aan duiten en dubbele duiten geslagen is, of ruim $2^1/_2$ miljoen per jaar.

Alsof het aantal duiten-varianten, in Indië successivelijk in omloop gebracht en gebleven, nog niet groot genoeg was, werd in 1833 overgegaan tot het slaan van een geheel nieuw type, luidende wel is waar op de waarde van 1 en 2 cent, doch in omloop gebracht ad 120 stuks of 60 stuks per gulden, dus ter waarde van gewone duiten.

Alvorens verder op den muntslag in te gaan, zal ik uit officieele bescheiden aantoonen dat de munt te Soerabaia pas in 1833 voor 't eerst weder in werking gebracht is, (de hulpmunt te Batavia is later opgericht), zoodat centen van 1830, zooals de Catalogus 4e druk der Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. op bladz. 81 onder No. 131 vermeldt; of van 1831 onder No. 6815 in den verkoop Catalogus der Collectie Stephanik opgenomen, onmogelijk bestaan kunnen. [1])

1) De dateering van beide stukken berustte op een vergissing. Eerstgenoemde cent was een gesleten exemplaar van 1839, muntmeester Jeekel, de andere een stuk van 1837, muntmeester De Vogel.

Bij geheime kabinet missive dd° Bandoeng 26 September 1832 No. 1676 gaf de Luitenant Generaal Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië J. van den Bosch, aan de Raden van Indië in overweging: „Om dadelijk een miljoen guldens aan duiten „uit Holland te ontbieden (daaraan toevoegende), terwijl ik „van mijne zijde zal zorgen dat de munt zoo spoedig mogelijk „te Soerabaia gereed is, en *f* 100,000 aan duiten maandelijks „kunnen worden geslagen."

Bij Resolutie van den 12en November 1832 No. 1 is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Te bepalen dat in het jaar 1833 slechts zullen worden aangemunt *dubbelde* en *enkelde* duiten, en wel van beide eene gelijke waarde in guldens zoodat bij voorbeeld van *f* 500.000, *f* 250.000, aan *dubbelde* en *f* 250.000, aan *enkelde* duiten zal worden gemunt, zullende het slaan van *halve duiten* tot den jare 1834 blijven uitgesteld.

Ten tweede. Al verder vast te stellen, dat de zwaarte, welke aan de bedoelde aan te munten duiten zal worden gegeven zoodanig zal worden geregeld, dat 160 stuks *enkelde*, 80 stuks *dubbelde* en 320 stuks *halve* duiten, ieder op zich zelve wegen *één pond Amsterdamsch gewigt.*

Bij het concept van bovenstaande Resolutie bevindt zich een kabinetschrijven van den Lt. Generaal Gouverneur-Generaal dd. 24 September 1832, gericht aan den Wd. Direkteur Generaal van Financien, luidende:

„Daar de duitenmunt tegen 1° Februari a.s. gereed „zal zijn, noodig ik Uweledel Gestrenge uit, den Resi„dent van Soerabaija onverwijld eenige duiten te doen „toekomen, welke tot model voor de Stempels zullen kunnen „dienen.

„Naar mijn inzien zullen daartoe geschiktelijk kunnen „worden gekozen, die welke onlangs zijn uitgekomen, en „van middelbare zwaarte.

„Ik heb tevens last gegeven den stempel een geheim teeken „toe te voegen, waardoor wij onze duiten van nagemaakte „kunnen onderscheiden. Op den duur zal dat geheim wel

„worden ontdekt, doch voor eenigen tijd kan daarvan met „vrucht partij getrokken worden, enz. enz.

Zooals blijkt uit het antwoord daarop van den w^d Directeur Generaal van financien dd^o 3 October 1832, No. 8, werden den Resident monsters gezonden van de $^1/_2$, $^1/_4$ en $^1/_8$ stuivers (Steeds betiteld als dubbelde, enkelde en halve duiten) in de jaren 1824. 1825 en 1826, in Nederland geslagen.

Het is dus naar deze munten dat het gewicht bepaald werd, en dat te Soerabaia de Stempels zouden gesneden worden.

Bij Resolutie van 26 November 1832 werd tot Directeur der munt benoemd de ambtenaar op wachtgeld F. H. Haase.

Op papier was dus alles geregeld, en kon dus met 1 Februari 1833 met munten begonnen worden. Het liep echter anders.

Van alles, wat besloten, gelast of verzocht was kwam nagenoeg niets terecht.

De munt werd niet op 1 Februari geopend; instede van duiten, kregen we centen, liefst zonder geheim merk; en (het waarom bleek mij niet) Haase werd geen Directeur, want bij Resolutie van 24 April 1833 No. 20 werd het Personeel der Duitenmunt vast gesteld en is tot Directeur benoemd Kornelis Johannis de Vogel. Van het overige personeel interesseeren ons alleen de graveurs, en vinden we met name genoemd, in de desbetreffende voorstellen van den Resident van Soerabaia als

1e. Graveur Intje Maimin.

2e. Graveurs amat Amin en Amat Taijer.

en 3e. Graveurs (leerlingen) Midoon en Amat Tachir.

De eerste is ons welbekend, en dezelfde die de Stempels voor de gouden en zilveren roepijen sneed in 1816, en daarop zijn initiaal aanbracht.

Door allerlei tegenvallers, met de gebouwen, zoowel van de munt zelve, als van den pletmolen; die vreemd genoeg op Tawangsari ± 12 paal van Soerabaia gelegen, gebouwd

werd, als mede van de benoodigde machineriën, die door den Constructie-winkel vervaardigd werden, waarvan de kapitein der artillerie Demmeni Directeur was, en alwaar ook de eerste stempels gesneden zijn; werd het 27 Juni alvorens met munten kon begonnen worden.

Uit een gedétailleerd bericht, over de verrichtte werkzaamheden, door den Directeur de Vogel onder dato 15 Juli 1833 ingediend aan den Resident van Soerabaia blijkt, dat op 25 Juni begonnen werd met het snijden der duiten plaatjes en dat op 27 Juni d.a.v. gemunt werd voor een bedrag van *f* 1900.— dubbelde, en *f* 1200.— enkelde duiten. Door brekages aan de snijmachines (blijkens de beschrijving, en afgaande op het uiterlijk der munten, eigenlijk ponsmachines) en aan de muntschroeven, moest men telkens het werk staken, en is pas van af medio Augustus geregeld doorgewerkt.

Dit blijkt uit de „Gedétailleerde berigten" van den Directeur aan den Resident, waarin ik voor de aanmunting in 1833 de volgende cijfers vond.

	Enkelde duiten	Dubbelde duiten
Gemunt zijn in Juni voor	*f* 3.628.31	*f* 2.399.20
Juli	» 97.64	» —
Augustus	» 22.042.11	» 27.099.92
September	» 47.786.37	» 37.951.10
Oct. t/m Dec.	» 107.926.54	» 121.797.78
Totaal	*f* 181.480.97	*f* 189.248.—

Was het debut dus weinig belovend, later ging het gelukkig beter, en reeds in 1834 werden bijna de beloofde *f* 100 000 's maands geslagen.

Zooals we reeds uit de correspondentie tusschen den Gouverneur-Generaal van N. I. en den Directeur Generaal van Finantien zagen, moesten de stempels gesneden worden naar het model door laatstgenoemde aan den Resident van Soerabaia te zenden, n.m. van den Nederlandschen muntslag voor Indië van 1821/26.

Ondervolgende 2 missives leveren duidelijk het verloop der zaak.

SOERABAIJA, 16 November 1832.

RK. No. 3.

Ik heb de eer uwe Excellentie hiernevens aan te bieden:
50 stuks dubbelde duiten van 2 cents [1])
75 stuks enkelde do » 1 cent

Wij hebben ingevolge uwer Excellenties verlangen niet kunnen overeenkomen in het daarstellen van een geheim teeken, daar, welke vorm of welk teeken ook aan de duit, hetzij wapen of letter gegeven wordt, bij het afdrukken daarvan, ook altoos wordt overgenomen, en dus kan worden nagemaakt, en ik weet, evenmin als de Heer Directeur Demmenie, niets te vinden, wat aan het verlangen van Uwe Excellentie op die wijze zoude kunnen beantwoorden.

Ik neem derhalve de vrijheid om Uwe Excellentie te verzoeken om ons daarin voor te lichten, terwijl ik Hoogst dezelve in consideratie geef, of het kennelijk teeken niet in het alooij zoude kunnen gevonden worden.

Op de Constructie-winkel is men nog steeds bezig om de machines tot de munt behoorende in orde te brengen of te vernieuwen. De Directeur meldt mij enz. enz.

Aan zijne Excellentie
den Luitenant Generaal
Gouverneur-Generaal van
Nederlandsch Indië enz.
enz. enz. enz. te
Buitenzorg.

De Resident van Soerabaija.
(wg.) H. J. DOMIS.

BATAVIA den 23 November 1832

No. 7

Met een pakje duiten.

Overeenkomstig het voorkomende bij uwer Excellencie's kabinets missive van den 9e dezer No. 1808 heb ik den Resident van Soerabaja aangeschreven, om zorg te dragen dat de stempels tot het munten der koperen duiten goed

[1]) Typisch is het dat de Resident zelf zijn centen, duiten noemt.

worden gesneden, en zooveel mogelijk overeenkomen met die, welke in Nederland worden gebruikt, terwijl ik hem tevens in overweging heb gegeven, of de hulp van den alhier gedetineerden Blandford, tot dat einde niet met vrucht zoude kunnen worden aangewend.

Met den post van gister ontving ik hierop antwoord van den Resident, en hij schrijft mij, dat ten zijnent een graveur is, die zeer goed werkt, en dat hoe zeer alles nog in zijn geboorte is, met de eerste stempels echter reeds een proef is genomen, biedende hij mij vijf stuks dubbelde en evenzooveel enkelde duiten aan, ter beoordeeling, of den bewusten graveur aldaar, niet voldoende aan het oogmerk beantwoord, met de kennisgave dat de stempels dagelijks beter zullen worden, en dat ingeval men dezelve door Blandford wenscht te doen vervaardigen het noodig zal zijn hij naar Soerabaja opkome.

Ik neem de vrijheid de bedoelde duiten uwer Excellencie bij deze te doen toekomen en uwer Excellencie op te merken, dat de stempel mij vrij goed voorkomt, en ik geen bedenkingen zoude vinden om met dezelve genoegen te nemen.

De duiten op zich zelve zijn echter grooter, dan die, welke van den muntslag van 1824, 1825 en 1826 in wandeling, en tot monster voorgeschreven zijn, en ook is het mij gebleken, dat zij het bij de Resolutie van den 12 November l.l. No. 1 bepaalde gewigt niet houden; dan het is eene proef, die meer bijzonder dient tot beoordeeling van den stempel, en het is dus te verwachten, dat de voor goed aan te munten duiten de voorgeschreven zwaarte en grootte zullen bevatten, hetwelk den Resident nogtans ten overvloede zoude kunnen worden aanbevolen, onder opmerking dat het gebleken is, dat het gewigt van de door hem overgezonden duiten ligter is.

Op de thans in wandeling zijnde duiten van 1824, 1825 en 1826 staat $^1/_2$ en $^1/_4$ stuiver, dan toen deze geslagen werden, was het nieuwe muntstelsel alhier, nog niet in werking; en het is dus goed dat de Resident nu in den stempel heeft doen snijden *een* en *twee cent;* tenzij dat uwe

Excellencie de voorkeur mogt geven om daarop te doen snijden *een duit* en *twee duiten*, vermits in de wet van 1826 waarbij het tegenwoordige muntstelsel is vastgesteld, van geen cents wordt gesproken, en de decimale rekening alhier nog niet algemeen is ingevoerd

Aangenaam zal het mij zijn, enz.

De Waarn[d] Directeur Generaal van Financiën

(w.g.) J. C. REIJNST.

Aan
zijn Excellencie
den Gouverneur-Generaal
over
Nederlandsch Indië

Duidelijk blijkt uit deze brieven dat reeds op het eind van 1832 proefslagen van de centen en dubbelde centen ingediend werden, doch aangezien reeds vaststond dat pas in 1833 met munten zoude, of beter, kon begonnen worden, zoo is het, alhoewel zulks niet vermeld wordt, vrij zeker, dat de stempels op 1833 luidden. Dit mijn gevoelen wordt versterkt doordat ik van de 1 cent, een dier proefslagen meen terug gevonden te hebben.

Hierover evenwel later.

Verder zien we er uit dat het den Resident niet gelukte, een geheim merk op de stempels te doen aanbrengen, dat niet tevens op de munten werd afgedrukt. Wat hij zich voorstelde van een geheim merk dat alleen op den stempel, en niet op de munt, te zien was, wordt helaas niet duidelijk.

Ten slotte mogen wij uit die correspondentie opmaken, dat dus aan den Resident van Soerabaia H. J. Domis, de eer toekomt ons centen in de plaats van duiten geleverd, te hebben, want bij Resolutie van den 10[en] December 1832 No. 2, werd ten eerste, afgezien van het denkbeeld om aan de duiten een geheim merk te geven, en ten tweede, de muntslag op stempels als boven, goedgekeurd, mits

slechts gezorgd werd dat de duiten de bepaalde zwaarte hadden. [1])

De eerste stempels van 1833 werden op den Constructie-winkel vervaardigd, en hebben een D. (bekend als eerste letter van Demmeni) onder het jaartal. De Directeur de Vogel klaagde reeds spoedig over die stempels, en op het gedétailleerd bericht aan den Resident, van 9 September 1833 vond ik genoteerd:

„Sedert 15 Augustus zijn 120 paar stempels defect geraakt, „allen van den Konstructie winkel". Op een later bericht n.m. over de werkzaamheden van 9-15 December 1833, zegt hij: „De duiten welke sedert twee maanden gemunt »zijn, komen de Nederlandsche al zeer nabij. De vroegere »zijn niet zoo goed, en deze zijn allen kenbaar aan de »letter D welke onder aan de muntzijde staat, zijnde deze »duiten geslagen met de slechte stempels in de Konstructie »winkel gemaakt".

Reeds hieruit mogen we opmaken dat de stempels van De Vogel, met V onder het jaartal, dateeren van ongeveer begin October 1833.

Nog duidelijker wordt dit door de volgende missive, van den Resident aan den Directeur Generaal van Financien

Sourabaija 24 October 1833.

No. 609

Bijlagen Twee.

De nieuwe in de munt geslagen duiten, thans in omloop gebracht zijnde, heb ik de Eer uw Ed. G. hiernevens eenige, duiten aan te bieden dewelke mij voorkomen niet zoo goed geslagen te wezen als wel in het begin heeft plaats gehad.

Voorts neem ik de vrijheid uw Ed.G. te berigten, dat de Directeur zonder daartoe van het Gouvernement verlof

---

1) Met de zienswijze van Netscher en van der Chijs, n.m. dat de duiten oorspronkelijk bestemd waren om tegen 100 per gulden, uitgegeven te worden, kan ik mij, op grond van de aangehaalde stukken, niet vereenigen. Alles wijst er op dat men „duiten", doch geen „centen" wilde slaan, en de tirade in de missive van den Heer Reijnst, n.m. dat het goed was, dat de Resident de stempels op cent, liet luiden, is blijkbaar goedpraterij.

gevraagd te hebben, de stempel veranderd heeft, en op eigene autoriteit instede van onder 1833 een D te doen verblijven zooals de duiten gestempeld zijn, welke bij Resolutie van de Hooge Regeering ged. 10 December 1832 No. 2 als model zijn goedgekeurd, alsnu een V te plaatsen, hetwelk uw Ed. G. uit de hiernevens gaande modelduit, in vergelijk met den door den Directeur de Vogel veranderden muntslag zal blijken.

De Resident van Sourabaija
(wg.) H. J. DOMIS.

De Resident Domis nam deze verandering nog al hoog op, want bij missive dato 15 November 1833 No. 1159/3, kwam hij nog eens op die D. terug, zoodat ik vermoed dat de Vogel majesteitschennis pleegde, door voor die letter, zijn initiaal in de plaats te stellen, en we dus in stede van D (emmenie) lezen moeten D (omis.)

Deze klacht, gevoegd bij vele andere, ook betreffende den pletmolen te Tawangsari, zijnde de Vogel ook met het beheer van die inrichting belast, gaven aanleiding dat de waarn^d Inspecteur van Financien Helbach met een onderzoek in loco belast werd.

In het rapport door hem, dato 14 December 1833 uitgebracht, lezen wij: Dat verder bij een onderzoek aan 's »Lands kas, bleek dat de binnengebrachtte duiten over een »bedrag van ƒ 94,632.20 wogen 59062 ℔ dus (zooals het »verslag zegt) $83^{12}/_{100}$ ℔ minder, als zij hadden moeten »wegen, gerekend dat de 160 enkelde duiten een ℔ moeten »wegen, ingevolge Resolutie dato 12 November 1832 No. 1, »zoodat gerekend kan worden dat 160 cents, $^{14}/_{1000}$ minder »dan een ℔ koper bedragen hebben, of het pond uitgeworpen »heeft $160^{23}/_{100}$ cents, uit welke aantooning het genoeg »kan blijken, dat het wigt der duiten, zoo naauw mogelijk »tot die hoogte is gebragt, als men verlangen kan, en wat »de vorm, de munt, en stempeling belangd, komt vrij »wel met de in Nederland gemunte duiten overeen, en »overtreffen verre die, die in de oude munt geslagen

»zijn [1]) zoodat, als men de hulp middelen had die Europa »oplevert, de perfectie der duiten even tot die hoogte, als »in Nederland zoude zijn gebragt".

Betreffend de stempel-wijziging adviseerde Helbach, om den Directeur ter verantwoording te roepen, omtrent het eigendunkelijk veranderen op de stempels van de D in V, en na hem daarop gehoord te hebben, te bepalen welke letter de muntstempel zal hebben, en behouden.

Het is mij niet gebleken dat de Vogel hier op gehoord is, doch bij Resolutie van 27 Januari 1834 No. 8, werd berust in de verandering op den Stempel der duiten van de letter D in de letter V, met bepaling evenwel *dat de eerstgenoemde letter voor alsnog zal worden behouden en dat voortaan in geen opzigt zonder speciale autorisatie zal mogen worden afgeweken van het model der duiten goedgekeurd bij Artikel 2 van de Resolutie van den 10 den December 1832 No. 2.* [2])

Verder werd bij Resolutie van 29 Januari 1834 No. 1 met het toezicht op den pletmolen belast, de Ingenieur W. Nanninga, en dus De Vogel daarvan ontheven.

Wij zouden nu, tengevolge van eerstgenoemde Resolutie, in 1834 weder centen en dubbelde centen met een D onder het jaartal moeten aantreffen.

Dit is evenwel niet het geval, en niet alleen ging De Vogel door met zijn V, doch alle opvolgende Directeuren plaatsten hun eigen initiaal op de munt.

Dit punt betreffende stukken heb ik niet verder aangetroffen doch het is zeer goed mogelijk dat de Resident Domis, die niet lang daarna opgevolgd werd door den Generaal Majoor C. J. Riesz, evenals de Regeering in de zaak „berust" heeft; en de Hooge Regeering zelve trok zich zooals we reeds voldoende zagen, van den muntslag niet veel aan, *mits* de duiten maar niet te zwaar wogen.

Den 23en Juli 1834, gelastte de Gouverneur Generaal, om

---

1) Bedoeld worden hier, de duiten in 1818—1826 te Soerabaia geslagen, en is die opmerking dus volkomen juist.

2) De cursiveering is van mij.

in de munt proeven te nemen met vermenging van het koper voor de duitenplaatjes met spiauter, in plaats van tin; zooals tot nog toe geschiedde; omreden de Directeur van den Constructie-winkel beweerde dat de plaatjes dan zachter en buigzamer, en dus gemakkelijker te stempelen zouden zijn.

Die proeven zoowel door De Vogel in de munt, als door Nanninga op den pletmolen genomen, gaven niet het gewenschtte resultaat, en werd tevens bevonden dat de toevoeging van zink meer smeltverlies gaf. Volgens De Vogel bleken juist de legeeringen met zink, moeilijker te stempelen, dan die met tin.

Het is moeilijk uit te maken wie ter zake gelijk had, want samenwerking tusschen de Heeren De Vogel en Demmenie bestond niet, zoodat het zeer goed zijn kan, dat de verhoudingen van koper en zink waarmede geëxperimenteerd werd, niet gelijk waren. Het is ook mogelijk dat Demmenie het zink geheel, of te veel liet vervluchtigen. Hoe dit zij doet evenwel weinig ter zake, want het werd bij die proef gelaten, en bleef men verder de legeering met tin behouden.

Na het optreden van den Ingenieur Nanninga als Beheerder van den pletmolen ontstonden telkens questies over de afgeleverde koperen repen; en later, toen ook de snijmachines ingevolge Resolutie van 14 November 1834, No. 8 naar Tawangsarie waren overgebracht, over de muntplaatjes.

De Vogel wilde deze precies op dikte hebben, en hield zich aan de bepaling dat 160 stuks één Amsterdamsch pond moesten wegen. De gevolgen van deze questies bleven niet uit, en moest de munt af en toe met halve kracht werken door gebrek aan plaatjes, en ontstond meerder smeltverlies door het opnieuw verwerken der afgekeurde partijen.

Ten einde te gemoet te komen aan de bezwaren, werd bij Resolutie van 3 April 1835 No. 4 vastgesteld, dat één pond Amsterdamsch gewicht, moest inhouden

	79 à 81	stuks	dubbelde	duiten
	158 à 162	»	enkelde	»
en	316 à 324	»	halve	»

Ook uit deze Resolutie blijkt, dat men het plan om *halve duiten* te slaan, nog niet had opgegeven.

Meer en meer bleek, dat munt c.a. pletmolen, niet aan de behoefte konden voldoen, want hoewel men in 1835 nog zoo optimist gestemd was, dat op 1 Juni van dat jaar de Gouverneur-Generaal aan den Minister van Kolonien verzocht om verdere uitzendingen van kopergeld te staken; op 't eind van 't jaar was men reeds van een geheel tegen overgesteld gevoelen, en ging op 15 Januari 1836 (vide Resolutie van dien datum No. 5) het verzoek af naar den Haag om voort te gaan met de uitzending en wel voor een bedrag van *f 50.000 's maands tot weder opzegging toe.*

De Minister van Koloniën had evenwel, — naar het schijnt, ingelicht door een particulier schrijven van den Gouverneur Generaal ad interim, dato 12 December 1835 L[a] V; reeds maatregelen genomen om in den nood te voorzien, want reeds bij geheime missive dato 27 April 1836 No. 106/J kwam zijn bericht dat met 4 firma's, met name van Hasselt en 't Hoen, H. de Heus en Zoon, L. J. Enthoven & Co. en B. W. Krepel en Zoon contracten gesloten waren, tot een bedrag van 144.000 Ned. ponden plaatjes elk, in maandelijksche leveringen van 12.000 Ned. ponden.

Te beginnen met den 1[en] Mei d.a.v. zoude de eerste bezending van 48.000 Ned. ponden uit Nederland verzonden worden.

Aangezien in de contracten vermeld staat dat één Ned. pond moest uitleveren 324 à 328 stuks, waren de plaatjes dus voor enkelde duiten bestemd. [1])

Bij Resolutie van den 21 November 1836 No. 1 werd besloten de munt gebouwen te Soerabaia te vergrooten, en 15 nieuwe muntstoelen aan te maken, opdat gelijktijdig de plaatjes uit Nederland, en die van Japansch koper te Tawangsarie aangemaakt, gemunt konden worden. Waarom het tot eind November duurde, alvorens die beslissing genomen werd, is mij niet gebleken.

---

1) Pas in 't laatst van 1837 vroeg de Resident van Soerabaia, om ook dubbelde duiten plaatjes uit Nederland aan te vragen.

In Indië was men evenwel sedert tot de ontdekking gekomen, dat de door den Minister toegezegde hoeveelheid, toch lang niet voldoende zoude zijn voor de behoefte en werd daarom bij Resolutie van den 15en December 1836 No. 21 besloten om nog *f* 2.000.000. *gemunt kopergeld*, waarvan de helft aan dubbelde, drie achtsten aan enkelde en een achtste aan halve duiten aan te vragen; uit te zenden in den loop der jaren 1837/38.

Met deze aanvrage zat de minister min of meer te houden, en wordt het 1838, alvorens wij in de stukken het antwoord vinden.

Aangezien het jaar 1837, wat den muntslag betreft, voor ons zeer interessant is, zal ik eerst terugkeeren tot de munt.

Van den jaargang 1837 worden, behalve de algemeen bekende duiten met V en J, ook, hoewel hoogst zelden, exemplaren aangetroffen met een C onder het jaartal. [1]) Verder komen van dit jaar stukken voor in zilver geslagen.

Geruimen tijd heb ik vruchteloos getracht, de oplossing te vinden van de vraag, waaraan wij die stempels (misschien beter gezegd stempel) met C te danken hebben, totdat ik toevallig in een Register van Besluiten geslagen door den Resident van Soerabaia het geheim ontdekte.

Bij Besluit van den Gouverneur-Generaal van 19 April 1837 No. 5, werd de Vogel op verzoek eervol ontslagen, en bij Besluit van denzelfden dato 5 Mei 1837 No. 1 werd in diens plaats aangesteld L. J. Jeekel.

Afgaande op deze data zoude voor een Directeur ad interim geen plaats zijn, doch Jeekel was tijdens zijn benoeming, niet te Soerabaia zoodat hij zijn nieuwe betrekking niet dadelijk kon aanvaarden. De Vogel verzocht eerst aan den Resident, en zulks met het oog op de opstelling der nieuwe muntstoelen, om tijdelijk in dienst te mogen blijven. Hij was dan ook nog in functie toen Z. K. H. Prins Hendrik, op 24 Juni 1837 aan de munt een bezoek bracht. Hoewel

1) De eenigste catalogus, voorzooverre mij bekend, waarin van een cent met C melding gemaakt wordt, is die van het Kon. Oudheidk. Genootschap in Amsterdam. (Bladz: 419 No. 4895)

de Resident in zijn verslag, het feit niet vermeld, zoo mogen wij toch gerust aannemen, dat bij die gelegenheid de afslagen in zilver gemaakt zijn.

Het was eerst op den 30en Juni dat De Vogel voor goed afscheid nam van de munt, en lezen we daaromtrent als volgt:

(Soerabaija), Vrijdag 23 Juni 1837.

Besluit van den Generaal Majoor, waarnemend Resident van Soerabaia.

Gelezen hebbende de missive van den Gepensioneerden Directeur der munt De Vogel in dato 19e dezer No. 54, houdende verzoek om: *in de eerste plaats* de Ingenieur van den pletmolen aan te schrijven, gedurende deze maand geene duitenplaatjes meer naar de munt te verzenden ten einde voor ultimo dezer alle de nog in de munt voorhanden zijnde duitenplaatjes te kunnen doen munten, en de gemunte duiten naar 's Lands kas over te brengen, en *in de tweede plaats* om te mogen worden bekend gemaakt, aan wien hij de administratie van de munt zal hebben over te geven, bij het nederleggen van zijn functie onder ultimo dezer maand.

Gelet op het besluit van zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, ad 19e April jl. No 5, waarbij gemelde Directeur der munt uit hoofde van ziekelijke omstandigheden uit zijne voormelde betrekking honorabel is ontslagen, onder toekenning van een pensioen.

Overwegende alzoo dat het voor denzelven van belang moet geacht worden, om zoo spoedig doenlijk van deze plaats te vertrekken, en mitsdien noodzakelijk is om de waarneming van deszelfs betrekking provisioneel aan een ander op te dragen, tot tijd en wijlen de bij besluit van den 5en Mei jl. No. 1 benoemden Directeur L. J. Jeekel alhier zal zijn aangekomen.

Overwegende wijders, dat het tijdstip waarop de administratie der munt moet worden overgegeven, namelijk met ultimo dezer maand, allezins geschikt is vermits alsdan de

afgetreden Directeur deszelfs verantwoording voor het tweede kwartaal dezes jaars zoude kunnen sluiten, en aan de algemeene Rekenkamer ter likwidatie opzenden.

Heeft besloten.

1e. Den Gepensioneerden Directeur der munt De Vogel, bij dispositie op zijn voorschreven verzoek, te autoriseeren, gelijk geschied bij dezen, om het etablissement der munt benevens de administratie, met ultimo dezer over te geven aan den 1e kommies der 1e klasse ter Residentie Secretarie N. COBLIJN.

2e. Den 1e kommies N. Coblijn te belasten met het beheer en de administratie der munt, tot tijd en wijlen de benoemde Directeur Jeekel zal zijn aangekomen en denzelven mitsdien te magtigen gelijk geschied bij dezen, om het Etablissement der munt en toebehooren alsmede de Administratie van den gepensioneerden Directeur De Vogel over te nemen en hetzelve inmiddels te beheeren.

3e.
4e. } enz. (Bevatten bepalingen omtrent de overgave.)

5e. Dat deze dispositie zal worden medegedeeld aan den Raad van Indië Wd. Directeur Generaal van Financiën met verzoek om dezelve te approberen. Extract hiervan enz. enz.

De Generaal Majoor Wd. Resident van Soerabaia
voor denzelven
De Assistent Resident,
J. H. HOFMEIJR Hz.

Pas tegen het eind van September kwam Jeekel te Soerabaia aan, en zien we uit onderstaande dispositie, dat hij op den 1en October in functie trad.

(SOERABAIJA) Vrijdag, 22 September 1837.

Dispositie van den Generaal Majoor waarnd Resident van Soerabaija.

Gelezen hebbende de missive van den 1en Kommies der 1e Klasse, provisioneel belast met de Directie van de munt, do. 21 dezer No. 24, houdende verzoek om, *in de eerste plaats* den Ingenieur van den Pletmolen te Tawangsari, aan te schrijven, gedurende deze loopende maand geene duiten plaatjes meer herwaarts te zenden, ten einde met ultimo dezer alle de nog in de munt voorhanden zijnde duiten plaatjes te kunnen doen munten en de gemunte duiten naar 's Lands Kas over te brengen, en *in de tweede plaats* om den bij Besluit van zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal do. (5 [1]) Mei j.l. No. 1 benoemden Directeur der munt (L. J. [1]) Jeekel aan te schrijven, tegen dien tijd de munt van hem over te nemen, en tot dat einde een kommissie te benoemen.

Heeft besloten.

1e. De 1e Kommies der 1e Klasse provisioneel belast met de Directie der munt N. Coblijn bij dispositie op zijn voorschreven missive te autoriseren, gelijk geschiedt bij dezen, om het Etablissement der munt, benevens de administratie met ultimo dezer over te geven aan den benoemd Directeur van dat Etablissement, Jeekel.

2e. Den benoemd Directeur der munt Jeekel te magtigen, gelijk geschied bij dezen, om het Etablissement der munt en toebehooren, alsmede de administratie van den daarmede belasten, 1e Kommies der 1e Klasse N. Coblijn, ter beheering over te nemen.

3e. enz.

4e. enz.

Extract dezes enz:

De Generaal majoor
Waarnd. Resident van Soerabaija,
Voor denzelven
De Assistent-Resident
(w.g.) J. H. HOFMEIJR Hz.

1) Datum en voorletters waren in het concept besluit oningevuld gelaten.

Na het aftreden van De Vogel, en tot de komst van Jeekel, dus slechts gedurende de 3 maanden Juli, Augustus en September van 't jaar 1837, werd alzoo de 1e Kommies der Residentie Secretarie N. Coblijn met de waarneming belast.

Het is deze dus, die zijn naam door de letter C. op onze duiten vereeuwigd heeft, en het is zeker dat bijaldien die eene stempel niet bestaan had, we wel nimmer op het idee zouden gekomen zijn, om een Directeur ad interim te vermoeden.

Zooals reeds boven gezegd is, wordt het 1838 alvorens wij weder iets aantreffen omtrent de aanvraag uit Nederland van 2 miljoen gemunt kopergeld.

Het is het Gouvernementsbesluit van 18 Februari L^a I. van dat jaar waaruit blijkt, dat de Minister niet aan die opdracht voldoen kon, doch dat hij in de plaats daarvan *muntplaatjes* zoude uitzenden, alsmede *stempelstoelen en stempels.*

Bij datzelfde Besluit werd bepaald dat die stempelstoelen gedeeltelijk *te Batavia* zouden opgesteld worden, en wel in het vroegere ijzer pakhuis, aldaar.

Met de uitzending vlotte het evenwel niet erg, want pas in het Besluit van 11 Maart 1839 L^a P. vinden we de opgave van de muntstoelen en stempels die uit Nederland gezonden zouden worden, blijkens missive van den Minister van Kolonien dato 23 Juli 1838 No. 349/O, (in Indië ontvangen den 13^{en} December v.d.j.)

In die missive vond ik de volgende, *woordelijk overgenomen,* opgave:

»Zullen al vast voorloopig worden uitgezonden:

»1e. Een Hand muntschroef kompleet, geleverd door de »fabrikanten H. de Heus en Zonen te Utrecht, waarbij tevens »verstrekt worden *Honderd paren stempels,* waarvan *vijftig paren* »voorzien zijn van den gewonen Oost Indischen beeldenaar, »en evenzooveel paren zijn gegraveerd na den stempel welke »voor den laatstelijk te Utrecht voor den Oost-Indischen »dienst gemunte duiten tot moederstempel heeft gediend.

»Deze verscheidenheid van stempels (alle voor enkele

»duiten) heeft ten oogmerk om te voorzien in eene onver- »hoopte behoefte, die men aan deze of gene soort van duiten »mogt gevoelen.

»2e. Vier Hand muntschroeven in den jare 1821 (met nog »een vijfde) voor rekening van de koloniale kas aange- »schaft, welke indertijd voor de aanmunting van Indisch »kopergeld te Utrecht hebben gediend, en aldaar tot heden »voor rekening van dit Ministerie, in een meerder of minder »reparabelen toestand berustende waren".

»Deze zijn door deskundigen in zoodanig bekwamen staat »gebracht, dat dezelve, na een daaromtrent van wege dit »Ministerie bij 's Rijks munt te Utrecht gehouden grondig »onderzoek, zijn verklaard nog een aantal jaren, met vrucht »te kunnen dienen".

»Bij de bovenbedoelde muntschroeven is aan 's Rijks »graveurs den aanmaak opgedragen van *Twee honderd vijftig* »(250) *paren stempels* waarvan *25 paren* voor *halve*, *175* »*paren* voor *heele* en *50 paren* voor *dubbelde* duiten".

»Van deze stempels zijn bereids Negen en zeventig (79) »paren, voor enkelde duiten, in gereedheid, en zullen thans »mede verscheept worden. Dezelve zullen ingevolge Zijner »Majesteit's Besluit dd. 27 Januari dezes jaars, No. 96, op »dezerzijdsche voordragt genomen, alle van denzelfden beel- »denaar voorzien zijn, als bij Koninklijk Besluit dd. 16 April »1827 No. 105 voor de enkelde duiten was verordend, dat »is aan de eene zijde het Utrechtsche wapen, en aan de »keerzijde de letters VOC met het jaartal 1790".

»Aangezien het herhaaldelijk gebleken is, dat de duiten »van dezen stempel overal in Indië zeer gewild zijn, komt »het oorbaarst voor, dat tenzij daartegen gewichtige beden- »kingen bestaan, de vermunting der verschillende soorten, »van Duiten plaatjes, zooveel mogelijk met deze stempels »plaats hebben."

»Verder zijn van wege dit Ministerie voor hetzelfde doel »besteld, om naastdenkelijk nog voor het einde van dit jaar »in Indië te kunnen aankomen, *vijf en twintig stuks Hand*

»*muntschroeven* van hetzelfde model, als de boven vermelde »vier stuks".

»Het is mijn voornemen om het uittezenden getal *munt-»schroeven* van lieverlede tot zoodanig getal te brengen, dat »de behoefte van het gedachte etablissement, zal kunnen »worden geacht, op de meest volkomen wijze vervuld te »zijn, en zal het mij aangenaam wezen, deswege van uwe »Excellentie, met den meesten spoed, inligtingen en voor-»stellen te ontvangen".

»De laatstgemelde *muntschroeven* zullen te gelijk met de »nog in aanmaak zijnde *Honderd een en zeventig paren* (171) »*stempels*, voor *halve*, *enkelde* en *dubbelde* duiten, verzonden »worden, zijnde derzelver aanmaak eenigsints vertraagd »geworden, doordien de *moederstempels* van den boven om-»schreven beeldenaar voor *halve* en *dubbelde duiten* ontbraken".

Bij diezelfde missive kreeg men in Indië bericht van de benoeming bij Koninklijk Besluit van 9 April 1838 No. 60 van den Heer F. D. Godon tot Ambtenaar voor het Muntwezen in Indië, en dat hij met de Hendrika naar Java zoude vertrekken; op welk schip tevens verladen werden, de muntschroef door De Heus & Zonen geleverd; 4 (van de 5) geréparerde muntschroeven van 't jaar 1821; en 179 paren stempels.

Hoewel in die missive geen bepaalde hoeveelheden genoemd worden, zoo blijkt toch daaruit voldoende dat een geregelde uitzending van duitenplaatjes zoude plaats hebben, en dat men er niets op tegen had, die aanvoer eerlang te vermeerderen.

In December 1838 kwam de Hendrika te Batavia aan, en werden de 5 muntstoelen aldaar gelost, en opgesteld in den algemeenen Brandspuitwinkel, zijnde het ijzer pakhuis minder geschikt bevonden.

De opstelling geschiedde door Godon, wien later, bij Besluit van 22 Mei 1839 No. 14 werd toegevoegd de Sergeant Geweermaker M. Bittorf, die z.a. uit zijn papieren bleek in Europa 3 jaren gewerkt had aan de munt te Warschouw.

Vermoedelijk in April 1839, werden per het schip IJstroom nog 9 muntstoelen aangebracht, die eveneens te Batavia opgesteld werden, zoodat men nu aldaar met 14 machines kon werken [1]).

Voor het werk op die munt, werden gedeeltelijk kettinggangers gebezigd.

De overige muntstoelen, schijnen alle naar Soerabaia, gezonden te zijn, in elk geval 15 stuks, aangezien ik de aankomst daarvan te Soerabaija per het schip Anna Paulowna vermeld vond.

Bij Besluit van 5 Juli 1839 werd de Heer Godon overgeplaats naar Soerabaija, en werd het opzicht over de munt te Batavia toevertrouwd aan den reeds genoemden Sergeant Geweermaker Bittorf. De juiste datum waarop voor 't eerst te Batavia gemunt is, heb ik niet kunnen opsporen, en trouwens alle gegevens omtrent die hulpmunt zijn zeer onvolledig, zelfs in de Jaarverslagen van den Resident wordt van een munt ter plaatse, niet eens gerept.

Zeker is evenwel, dat te Batavia slechts met stempels gewerkt werd, die uit Nederland waren aangebracht, en wel de eerste 179 paren; en dat later, toen die gebroken of versleten waren, de benoodigde stempels uit Soerabaia werden toegezonden.

Wat ons in de missive van den Minister van Koloniën, hierboven in excerpt opgenomen, het meest belang in boezemt zijn de stempels, die uit Nederland naar Indië gezonden werden.

Duidelijk zien we daaruit, dat stempels gezonden zijn voor *dubbelde*, *enkelde* en *halve duiten*, met het wapen van (Stad) Utrecht (voor de voorzijde) en met de letters (monogram) VOC en het jaartal 1790 (voor de keerzijde), [2]) en dat de aanmaak der stempels voor de dubbelde en halve duiten

---

1) In de missive van den Directeur Generaal van finantien dato 26 Augustus 1840 No. 14 wordt gezegd, dat men zal trachten te bewerken, dat met de 15 muntstoelen maandelijks ƒ 90.000 geslagen kunnen worden. Vermoedelijk is dus later ook de 5e muntstoel van 't jaar 1821 te Batavia gelost en opgesteld.

2) Zie deel L pag. 108 van dit tijdschrift en plaat X fig. 245, 252, 254 en 255.

vertraging ondervond, *omdat de moederstempels nog moesten aangemaakt worden.* [1])

Dubbelde en *halve duiten* van dat type kunnen dus, tenzij alleen als proefslag, nimmer in Nederland geslagen zijn, want ook de poinçons werden naar Soerabaia verzonden en werden aldaar, den 22sten Juli 1839 blijkens procesverbaal van dien datum, gelost uit het schip Maasstroom tegelijk met 160 vaten duitenplaatjes.

Het procesverbaal van *innerlijke bevinding* opgemaakt den 30en Juli d.a.v. door de Gecommitteerden W. C. Davidsz en I. P. Wattiemiena, ten overstaan van den Algemeenen Pakhuismeester Breton van Groll, zegt, dat de kist *gemerkt No. 44 Poinçoen stempels*, ontpakt werd, en bevatte

1	paar	stempels	voor	dubbelde	duiten
1	»	»	»	enkelde	»
1	»	»	»	halve	»

Wat nu betreft de 100 stempels, die geleverd zijn bij de Hand muntschroef van H. de Heus & Zonen, daaromtrent zijn de beschrijvingen er van gegeven, te vaag, dan dat ik *met zekerheid* het een of 't ander zoude durven beslissen.

Vijftig stuks zouden *den gewonen Oost-Indischen beeldenaar* voeren, en de overige 50 zouden *gegraveerd zijn naar den stempel die tot moederstempel gediend had voor de laatstelijk te Utrecht voor den Oost-Indischen dienst gemuntte duiten.*

Ik *vermoed* dat de eerste 50 stuks, stempels waren van den 1/4 stuiver 1836 (Plaat XII fig. 278) [2]) en dat de overige 50 stuks, de stempels waren waarmede de centen met het wapen van den 1/4 stuiver (fig. 423 Plaat XIX) geslagen zijn. Op geen andere wijze kan ik de onderstreepte woorden, verklaren.

In elk geval is evenwel met genoemde 100 stempels, als-

---

1) Hoewel reeds Mr Besier, in zijn Geschiedkundige aanteekeningen er op wijst, is het niet geheel overbodig, hier nog te releveeren dat de opgave van Netscher en van der Chijs, n.m. dat de duiten en dubbelde duiten van de hierbedoelde stempels in Utrecht geslagen zijn (pag. 91), op een vergissing berust.

2) Zie het voorafgaande Artikel.

mede met de tegelijker tijd gezonden stempels, Wapen stad Utrecht, te Batavia gemunt, en het zoude als een aanwijzing gelden kunnen, dat in een rapport over de werking der muntstoelen, opgemaakt door den Hoofd Ingenieur van den Waterstaat en 's Lands Gebouwen, J. Tromp, gesproken wordt over het munten van *centen*, edoch men haspelde in Indië destijds de woorden centen en duiten, zoodanig door elkaar, dat ook daarop geen peil te trekken is. Ter illustratie en afwisseling een anekdote.

Jaren geleden, toen ik nog niet aan verzamelen van munten dacht, werd mij door een oud ingezetene van Soerabaia verteld dat ter plaatse vroeger tijd een munt geweest was, en dat men daar ook Japansch geld had geslagen. Zonder redenen te hebben om aan de waarheidsliefde van mijn zegsman te twijfelen, vond ik de zaak toch niet waarschijnlijk, doch, hij wist het zeker, dus daarmede basta.

En toch was het verhaal waar, alleen een weinig anders.

Naar mijn gegevens snuffelende in de oude papieren betreffende de munt, vond ik de oplossing.

De Directeur der munt moest Gedétailleerde berichten over de werkzaamheden indienen aan den Resident.

Aangezien de te berekenen spillage op de muntplaatjes uit Nederland, lager was dan op die welke van den pletmolen te Tawangsari ontvangen werden, en die van Japansch Staafkoper gemaakt waren; noemde de Directeur zijn duiten bij verkorting „*Nederlandsche duiten*" of „*Japansche duiten*", om de hoeveelheden uit elkander te houden.

De Japansche duiten van Willmans, verwerden dus in de memorie van mijn zegsman tot Japansch geld.

Maar keeren we tot ons onderwerp terug.

In Maart 1839 werd de Directeur der munt te Soerabaia L. J. Jeekel, benoemd tot Assistent Resident terzelfder plaatse, en bij Besluit van 7 Maart 1839 No. 5, werd tot zijn opvolger aangesteld, de Pakhuismeester van Indramaijoe en Kandanghauer C. H. Willmans. [1]) Deze kwam pas den

1) Ten onrechte, zelfs in vele officieele stukken Willemans genoemd.

13[en] Augustus te Soerabaia aan en nam blijkens Besluit van den Resident van Soerabaia dato 16 Augustus 1839 No. 135, op maandag den 19[en] Augustus, de Directie en Administratie over.

Jeekel bleef gedurende de afwezigheid van Willmans met zijn nieuwe, tevens zijn oude functie waarnemen, en teekende alle stukken, de munt betreffende, als „de Assistent Resident van Sourabaija waarn[d] Directeur der munt".

Ook Willmans kreeg bij zijn aanstelling den titel van waarnemend Directeur, en werd pas définitief benoemd bij Besluit van 21 September 1841 No. 1. [1])

Met het opstellen en in werking brengen der nieuwe muntstoelen werd te Soerabaia veel tegenspoed ondervonden, en dato 19 September 1839 schreef Godon aan den Resident van Soerabaia dat het hem hoogst onaangenaam was, dat alles wat uit Nederland was aangebracht niet aan het oogmerk voldeed. De muntstoelen waren slecht afgewerkt, de stempels pasten daarop niet, en het gegoten staal, om nieuwe stempels te maken, was te klein van diameter.

Voorloopig konden de nieuwe stempels (wapen Stad Utrecht) dus niet gebruikt worden. Pas in het Gedétailleerd bericht L[a] R. van 22 April 1840, wordt medegedeeld dat in de „afgeloopen week" 4 der nieuwe muntstoelen met den Stempel „Stad Utrecht" gewerkt hadden.

Op 28 April waren 11 der nieuwe stoelen, met dien stempel in werking, waarvan 4 voor dubbelde duiten, en op 12 Mei werd gerapporteerd dat alle 15 stoelen aan 't werk waren, en dat voortaan tot middernacht werd doorgewerkt, zoodat dagelijks ± *f* 26.000.— kon gemunt worden. Zooals blijkt uit een schrijven van 9 Mei 1840

---

1) De benoeming van den Heer Godon tot Ambtenaar voor het Muntwezen geschiedde in Nederland buiten het Indisch Bestuur om en was men eerst van plan, hem, nadat hij de hulpmunt te Batavia in werking zoude gebracht hebben te benoemen tot Directeur van de munt té Soerabaia, van daar dat Willmans slechts tot waarnemend Directeur benoemd werd. Daar werd ingezien dat men Godon zoude achteruit zetten door hem tot Directeur te benoemen, heeft men later dat plan opgegeven.

van den Directeur aan den Resident, waren toen in het geheel 58 muntstoelen in werking.

Eigenaardig is het, dat die duiten, met het wapen der stad Utrecht, in omloop gebracht werden, alvorens een betreffend Besluit geslagen was.

Het gevolg daarvan was voor sommige personen minder aangenaam. Zoo had de Arabier Said Hoesin Bafagie, die te Soerabaia in zijn schip Bach Mastora, *f* 18.000 aan die duiten verladen had, het genoegen om te Cheribon zijn lading gecalangeerd te zien, wegens verdacht van valschmunterij.

Bij Gouvernements Besluit van 26 Juni 1840 No. 1 werden ze pas gangbaar verklaard.

Ongeveer medio 1840 moeten *alle* muntstoelen met de nieuwe stempels, wapen stad Utrecht, gewerkt hebben. Bij gebrek aan beter heeft men evenwel, zooals uit de munten blijkt, af en toe nog van oude stempels gebruik moeten maken en treffen we dan ook nog 2 cent stukken aan van 1841.

Ik vond die stempels evenwel nergens officieel vermeld, en evenmin wordt melding gemaakt van plannen om in 1843 weder centen of 2 centstukken te slaan.

De stempels (alleen voor de keerzijde) in de verzameling van het Bat. Gen. van K. & W. aanwezig, zien er nieuw uit, en zijn de afdrukken op Plaat XX daarmede gemaakt.

Hoewel men nog in 1840 plan had om de munt op groote schaal uit te breiden, zoo is het bij dat plan gebleven.

Uit de correspondentie van Godon met den Resident van Soerabaia bleek mij, dat in den loop van 't jaar 1841 stempels voor heele en dubbelde duiten „met 't wapen Stad Utrecht" naar de munt te Batavia gezonden werden.

Te Batavia zijn dus waarschijnlijk ook dubbelde duiten geslagen.

In zijne missive dato 21 Februari 1843 La. H. No. 11/97 schreef de Minister van Kolonien dat, indien hij geen aanzoek meer uit Indië daartoe ontving, hij geen duitenplaatjes meer zoude zenden, en bij kabinetsmissive dato 4 Juni 1843 No.

123 van den Gouverneur-Generaal, werd gelast om het pletten van Japansch koper te Tawangsarie te staken.

De hulpmunt te Batavia werd in Januari 1843 gesloten, terwijl bij Gouvernements Besluit van 11 December 1843, No. 1 gelast werd om aan de munt te Soerabaia en den pletmolen te Tawangsari met ultimo December d.a.v. het werk te staken, en het personeel te ontbinden.

De opgave van Mr. L. W. A. Besier, dat blijkens eene missive van den Minister van Koloniën, de muntslag te Soerabaia in 1844 nog *f* 621.290,42 aan koperen pasmunt heeft opgeleverd, berust op een vergissing, want de munt is niet weder geopend.

De zaak is, dat men aan 's Lands kas in 1843 geen raad meer wist met de te groote hoeveelheid duiten, zoodat het gemunt koper op de munt moest verblijven.

Reeds den 6en Maart v.d.j. lag aan de munt opgestapeld aan:

(Zoogenaamde) Nederlandsche	enkelde duiten	*f*	44.215.—
» »	dubbelde »	»	362.200.—
» Japansche	» »	»	219.000.—
	dus totaal	*f*	625.415.—

Die hoeveelheid bleef ongeveer constant, houdende de stortingen in 's Lands kas nagenoeg gelijken tred met de aanmunting, zoodat op den dag van sluiting der munt ruim zes ton gemunt kopergeld nog niet gestort was.

Doordat die som pas in den loop van het jaar 1844 in 's Land kas werd overgebracht ontstond daardoor waarschijnlijk de traditie, dat ook nog in dat jaar gemunt werd.

Zooals we zagen was men telkens van plan om halve centen (later halve duiten) te slaan, en werden zelfs stempels met het wapen der stad Utrecht en 't jaartal 1790, onder het vroegere merk der O. I. Compagnie, daarvoor uitgezonden.

De enkele exemplaren van die halve duiten in verzamelingen bekend, *moeten* proefslagen zijn, waarschijnlijk in Utrecht vervaardigd.

Halve duiten plaatjes zijn *noch* te Tawangsarie, *noch* in de eerste jaren aan de munt aangemaakt.

Evenmin zijn uit Nederland dergelijke plaatjes aangevoerd. Ook uit onderstaande opgave blijkt dat van 1833 tot en met 1843 slechts enkelde en dubbelde duiten te Soerabaia geslagen zijn.

JAREN.	Gemunt op plaatjes van Japansch koper.		Gemunt op plaatjes uit Nederland aangevoerd.		TOTAAL.
	Enkele duiten.	Dubbele duiten.	Enkele duiten.	Dubbele duiten.	
1833	*f* 181.480.97	*f* 189.248.—	*f* —	*f* —	*f* 370.728.97
1834	» 551.975.—	» 549.952.02	» —	» —	» 1.101.927.02
1835	» 405.617.23	» 410.450.77	» —	» —	» 816.068.—
1836	» 790.205.96	» 810.204.40	» —	» —	» 1.600.410.36
1837	» 484.237.56	» 913.533.27	» 1.039.825.88	» —	» 2.437.596.71
1838	» 84.316.55	» 1.563.476.47	» 1.878.383.16	» —	» 3.526.176.18
1839	» 21.921.46	» 1.131.834.47	» 2.602.686.62	» 384.229.28	» 4.140.671.83
1840	» 1.024.—	» 817.384.—	» 3.846.690.—	» —	» 4.665.098.—
1841	» —	» 1.024.376.40	» 1.134.352.72	» 889.390.16	» 3.048.119.28
1842	» —	» 1.037.513.62	» 1.544.261.07	» 628.196.44	» 3.209.971.13
1843	» —	» 389.209.—	» 1.331.555.73	» 968.649.29	» 2.689.414.02
Totaal	*f* 2.502.778.73	*f* 8.837.182.42	*f* 13.377.755.18	*f* 2.870.465.17	*f* 27.606.181.50

De cijfers zijn getrokken uit de jaarverslagen van den Resident van Soerabaia voor de jaren 1834—1843, en voor 1833 uit het eindrapport van den Directeur der munt.

Te Batavia kunnen die $^1/_2$ duiten *niet* geslagen zijn, omreden men aldaar slechts plaatjes uit Nederland ontvangen, vermuntte, en omdat men geen stempels of stempelstoel er voor bezat, en evenmin van Soerabaia ontving.

Zooals mij bleek uit een Inventaris staat van de machineriën en materialen der gesupprimeerde munt, opgemaakt in 1854, waren toen van dien halven duit nog 24 paren stempels aanwezig. Waar de ontbrekende stempel gebleven is, heb ik niet kunnen opsporen. In 1846 werden de gebouwen der munt te Soerabaia tot pakhuizen voor producten ingericht, en werd de inventaris overgebracht naar Tawangsarie. Eerst vele jaren later werden de gebouwen van den pletmolen, c.a. den geheelen inventaris, publiek verkocht, en kwam de opstal Tawangsarie in handen van een Chinees, die er een suikerfabriek installeerde.

Na deze geschiedkundige uitwijding, overgaande tot de Muntmeesters, (of beter gezegd Directeuren), en hun muntslag, kunnen we uit de aangehaalde stukken vastleggen, dat:

1e. De Kapitein der Artillerie Demmeni, op den Constructiewinkel, met uitzondering van eenige proefslagen, geen centen of 2 cent stukken geslagen heeft, maar wel in het begin van 1833 stempels aan de munt heeft geleverd, gemerkt met een D onder het jaartal.

2e. Dat het *niet* vast staat, dat die D zijn initiaal voorstelt, doch dat zeer waarschijnlijk daarmede Domis, de toenmalige Resident van Soerabaia bedoeld is.

3e. Dat F. H. Haase, alhoewel in het laatst van 1832 tot Directeur der munt te Soerabaia benoemd, vermoedelijk nimmer die benoeming volgde, en in geen geval ooit munten geslagen heeft.

4e. Dat de opvolgende Directeuren, waaronder de munt in werking was, waren:

K. J. de Vogel	van	24 April	1833	tot	30 Juni 1837
N. Coblijn (ad interim)	»	1 Juli	1837	»	30 Sept. 1837
L. J. Jeekel,	»	1 October	1837	»	18 Aug. 1839
C. H. Willmans,	»	19 Augustus	1839	»	31 Dec. 1843

5e. Dat de munt te Soerabaia voor het eerst heeft gewerkt op 27 Junij 1833, en gesloten is op 31 December 1843.

6e. Dat met vrij groote zekerheid mag worden aangenomen, dat ook de proefslagen van 1832 het jaartal 1833 droegen.

7e. Dat in 't begin van 1839 een hulpmunt te Batavia werd geopend; die evenwel steeds werkte met stempels uit Europa ontvangen, dan wel van Soerabaiaasch fabrikaat; en welke munt in begin 1843 weder gesloten werd, en ten slotte:

Dat van 1833 — 1843 *noch halve centen, noch halve duiten (wapen Stad Utrecht)* geslagen zijn.

De stempels der eerste jaren zijn geheel gegraveerd, zoowel die der voorzijden, als die der keerzijden. Later werden de stempels der keerzijde met slag letters en cijfers geslagen, en sloeg men eveneens op de voorzijde daarmede de aanduiding der waarde, doch de wapens zijn steeds gegraveerd, met uitzondering evenwel van de blokjes op het schild, die *meestal* in de stempels geslagen zijn. Uitzondering hierop maken alleen de stempels van den cent, figuur 423 (Plaat XIX).

Deze stempels werden uit Nederland gezonden, en zijn aldaar vermoedelijk gecopieerd naar een cent van de Vogel. Het wapen is geslagen met denzelfden poinçon, die gediend heeft voor de $^1/_4$ stuivers van 1822/26. [1])

Van welk metaal de eerste stempels vervaardigd werden is mij niet gebleken, doch het kan best zijn dat het juist is, wat mij eens verteld werd, namelijk dat men bronzen stempels gebruikte. Al zij dit ook een „on dit", een feit is het, dat in het Jaarverslag, van den Resident van Soerabaia, van 1837 gezegd wordt dat in de stempels een verbetering gebracht werd, en dat die bestond »in de uitvinding om »dezelve van gegoten fijn staal, gemengd met ander gewoon

1) Niet, van den $^1/_4$ stuiver van 1836, z.a. inden Catalogus van het Kon. Oudheidk. Gen. te Amsterdam op bladz. 418 achter No. 4891 gezegd wordt. Als men slechts let op de 2 juweelen tusschen de beugels van de Kroon, ziet men het verschil direct. Op de $^1/_4$ stuivers van 1822/6 zijn die rond, en op die van 1836 eikelvormig. (zie ook plaat XII fig. 276 en 277.)

»staal te vervaardigen, waardoor niet alleen het afdruksel »zuiverder is, maar (ook) de stempel langer in gebruik »kan blijven".

In aanmerking nemende de groote hoeveelheid in de jaren 1833/43 aangemunt, en met de wetenschap, dat tot en met 1840 alle benoodigde stempels uit de hand bewerkt werden, kan het wel niemand verwonderen, dat het aantal varianten van de centen en dubbelde centen legio is. Wanneer men zich evenwel de moeite wil getroosten, om de verschillende typen, door mij op de platen XVI — XX afgebeeld, te bestudeeren, dan zal men zien dat het toch mogelijk is om de echte stukken van de valsche te onderkennen, en dat we zelfs, geleid door die typen, in vele gevallen bij gesleten exemplaren, den jaargang kunnen vaststellen.

Het was niet steeds gemakkelijk om de munten aan bepaalde typen vast te leggen, en wanneer men ziet dat mijn onderzoek, ten slotte ruim 6200 stempels aan het licht bracht, dan zal men zulks gereede toe geven.

Voor de jaargangen tot en met 1837 kon ik de munten veelal sorteeren naar het type van de kroon. Te beginnen met 1838, zijn de verschillen in de kroon minder duidelijk, en moet ik eveneens op het type van den leeuw, etc. wijzen.

De afbeeldingen zijn gemaakt naar exn. die in mijn oog, het type dat ik wilde voorstellen, het zuiverst weergaven. Het verschil in de kronen bijv. is dikwijls zeer gering, en zal ik duidelijkheidshalve een paar aanwijzingen doen.

Fig. 366 verschilt van fig. 368 alleen door het ontbreken der punten tusschen de uiterste beugels.

Fig. 381 en 382 verschillen alleen doordat laatstgenoemde figuur platter en hoekiger is.

Type 431 en 433 verschillen, 1° doordat de parelen der uiterste beugels van de kroon, in 't eene geval op den hoofdband rusten, en in 't andere geval op een bladvormige figuur, en 2° door de kroon van den leeuw, die uit 4 of 3 beugels bestaat.

Menigeen zal misschien de verschillen tusschen de typen

fig. 431—432 en 433 zóo gering vinden, dat wijzen er op, hem reeds overdreven voorkomt; doch hij die er zoo overdenkt probeere eens de 370 stempels die ik aan deze 3 typen heb vastgelegd, zonder hulpmiddel, te sorteeren.

Bij deze paar voorbeelden zal ik het voorloopig laten, omreden de verschillende typen toch telkens ter sprake zullen komen, en we dus onze oogen nog voldoende kunnen oefenen.

Omtrent mijn afbeeldingen moet ik tot goed verstand van de zaak nog het volgende mededeelen. De band van de kroon is op vele stempels verdiept gegraveerd, waarin dan weder de punten, cirkels of lijnen, die de juweelen moeten voorstellen, aangebracht zijn.

Op de munten kregen we dus dien band en reliëf, en daarop weder en reliëf de versiering. Het ligt voor de hand, dat op die munten de punten en lijnen het eerst wegsleten, en ik die dus niet steeds afbeelden kon, van daar de effen banden z. a. op fig. 346 etc.

Werd de band, alleen door lijnen gemarkeerd, en daar tusschen de versiering aangebracht z. a. bijv. op fig. 360, dan bleef die versiering zelfs op gesleten exemplaren, duidelijk zichtbaar.

Het type kroon 349, is bijna gelijk aan dat van fig. 353, en verschilt alleen door de figuren juweelen moetende voorstellen, tusschen de beugels. Op fig. 349 zijn ze ovaal, en op fig. 353 min of meer eikelvormig. Streng te scheiden, zijn deze typen alleen bij goed geconserveerde exemplaren, en afslagen van nog scherpe stempels.

Voor het gemak zal ik, beginnende met de 2 cent stukken, voor elken jaargang een specificatie geven van het aantal varianten dat ik aantrof, kort verwijzend naar mijn afbeeldingen.

Van het jaar 1833 vond ik 46 stempels: en wel met D onder het jaartal.

a. 18 stempels = fig. 344.

b. 1 stempel » » 345.

met V onder het jaartal.

c. 3 stempels = fig. 344.
d. 2 » » » 344, doch kroon = fig. 347.
e. 1 » » » 344, » » » » 348.
f. 10 » » » 344, » » » » 349.
g. 1 » » » 345, » » » » 349.
h. 2 » » » 345.
i. 7 » » » 345, doch blokjes vertikaal.
j. 1 » » » 346.

De munt sub b. is wat de voorzijde betreft geslagen met een stempel ook voorkomende onder groep h.

De munten van 1834 hebben allen een V onder het jaartal, en vond ik van dien jaargang 175 stempels, te specificeeren als volgt:

a. 110 stempels = fig. 353.
b. 1 » » » 353, doch kroon = fig. 350.
c. 3 » » » 353, » » » » 345.
d. 22 » » » 353, » » » » 349.
e. 13 » » » 353, » » » » 352.
f. 1 » » » 346, » » » » 352.
g. 2 » » » 346, » » » » 351.
h. 16 » » » 353, » » » » 351.
i. 2 » » » 346, » » » » 358.
j. 2 » » » 358.—
k. 2 » » » 353, doch kroon = fig. 355.
l. 1 » » » 353, » » » » 345, middelsten beugel evenwel dubbel belijnd = fig. 347.

Van den jaargang 1835 vond ik 107 stempels allen met V onder het jaartal, en terug te brengen tot 8 typen, als volgt:

a. 6 stempels = fig. 359, doch kroon = fig. 352.
b. 3 » » » 353.
c. 5 » » » 358, » » » » 354.
d. 1 » » » 358, » » » » 356.
e. 38 » » » 359.
f. 2 » » » 359, doch blokjes horizontaal.
g. 49 » » » 358.
h. 3 » » » 358, » » »

Volledigheidshalve, moet ik er op wijzen, dat niet alle stempels sub e, de versiering op den band etc. in den vorm van kleine ringen hebben, doch dat zelfs op het meerendeel daarvoor punten in de plaats komen.

De munten = fig. 359 hebben allen een kroon met smallen band; op die = fig. 358 is daarentegen die band breed.

Overigens loopen de kenmerken in elkaar, en kan men onder groep g, evenzeer munten met meer open kroon, als fig. 359, aantreffen; terwijl omgekeerd onder de groep e, exemplaren met een gedrongen kroon als op fig. 358 voorkomen.

Na 1835 schijnen stempels met horizontaal geplaatste blokjes niet meer voor te komen. [1])

Eigenaardig is het, dat waar we in de 3 jaren 1833/35 slechts 14 stempels met horizontale blokjes aantreffen, op een totaal van 328, we deze zeldzame varianten, tot type gekozen zien, op plaat X, in het werk van Netscher en van der Chijs.

De 189 stempels die ik van 1836 vond, zijn tot 6 groepen te brengen, als volgt:

a. 120 stempels = fig. 358 of 359.
b. 4 » » » 358 doch kroon = fig. 352.
c. 9 » » » 358 » » » » 357.
d. 9 » » » 358 » » » » 408(Pl.XVIII)
e. 18 » » » 358 » » » » 363.
f. 29 » » » 360.

Tot en met 1836 is van de keerzijden der munten niets bijzonders te noteeren, doch in 1837, komen ook daarvan varianten voor. De eerste stempels van dat jaar zijn nog van De Vogel. De Waarnemend Directeur Coblijn schijnt geen stempels voor 2 cent stukken noodig gehad te hebben, ten minste ik heb er geen met zijn initiaal aangetroffen.

1) Op het klein zegel van dien tijd, zien we evenzeer het wapen met liggende blokjes, en het type dier zegels doet zoo aan dat onzer duiten denken, dat het mij zeer waarschijnlijk voorkomt, dat de stempels er voor, ook door Intje Maimin gesneden zijn.

Jeekel plaatste niet alleen zijn initiaal op de stempels, doch veranderde ook de 3 van het jaartal en het was onder zijn directie, dat de stempels der keerzijde geheel met slagletters en cijfers geslagen werden.

Daardoor vinden we van 1837 de drie typen voor de keerzijden zooals afgebeeld in fig. 361, 362 en 369, plus nog een variant van de stempels van De Vogel, met de 7 als op fig. 364.

Ik vond van dezen jaargang 191 stempels, en wel 105 met V, en 86 met J onder het jaartal, te groepeeren als volgt.

1837 met V onder 't jaartal, (fig. 361)

a. 26 stempels = fig. 361.
b. 7 » » » 361, doch kroon = fig. 363.
c. 14 » » » 361, » » » » 360.
d. 40 » » » 361, » » » » 365.
e. 6 » » » 361, » » » » 366.
f. 2 » » » 361, » » » » 367.
g. 1 » » » 361, » » » » 368.
h. 6 » » » 361, » » » » 362.
i. 3 » » » 361, » » » » 366, de band evenwel ingevuld alsop fig. 367.

1837, met J onder 't jaartal (fig. 362)

j. 2 stempels = fig. 362.
k. 12 » » » 362, doch kroon = fig. 365.
l. 2 » » » 362, » » » » 361.

1837, met J onder 't jaartal (fig. 369)

m. 16 stempels = fig. 362, doch kroon = fig. 365.
n. 45 » » » 362.
o. 8 » » » 362, doch de kroon is meer gedrongen, en de band is breeder.
p. 1 » » » 361.

Alleen onder de groepen a. b. en c. trof ik exemplaren aan met het jaartal als op fig. 364.

Over het algemeen zijn de stempels van 1837 veel slechter bewerkt dan die van vorige jaren, wat vooral uit komt aan de blokjes, die doordat ze onregelmatig diep geslagen werden, soms slechts ten deele zichtbaar zijn.

Ook het reliëf der keerzijden, die met slagletters bewerkt zijn, is zeer onregelmatig, en waren blijkbaar de graveurs met die werkwijze nog niet erg vertrouwd.

Alle munten van het jaar 1838 hebben een J onder het jaartal, en zooals men reeds uit de afbeeldingen ziet, bestond dat jaar een neiging tot meer uniformiteit, wat vooral blijkt uit den vorm van de kroon, zoodat ik dan ook met dezen jaargang te beginnen bij de groepeering der typen niet meer volstaan kan, met verwijzing naar de kroon alleen.

De 295 stempels die ik van 1838 bezit, heb ik vastgelegd, als volgt:

a.	15	stempels	= fig.	362.
b.	17	»	» »	370.
c.	1	»	» »	370, doch de kroon = fig. 371.
d.	1	»	» »	370. » » » » 374.
e.	11	»	» »	375.
f.	76	»	» »	375, doch de beugels van de kroon zijn boven niet verdubbeld.
g.	5	»	» »	370, doch de kroon = fig. 373.
h.	4	»	» »	376.
i.	3	»	» »	375, doch de kroon = fig. 376.
j.	32	»	» »	377.
k.	29	»	» »	377, doch, leeuw met groote kroon z. a. op fig. 376.
l.	38	»	» »	378.
m.	29	»	» »	379.
n.	23	»	» »	375, doch de kroon = fig. 372.
o.	10	»	» »	376. of 377 doch kroon = fig. 383.
p.	1	»	» »	380.

Alhoewel mijn afbeeldingen de détails voldoende weergeven, zoo kan toch een kleine toelichting mogelijk niet overbodig zijn.

Als regel hadden de stempels der keerzijden, boven een ster, doch, hoewel zeldzaam, treft men ook exemplaren aan met een rozet vormige figuur z. a. op fig. 370 (zie ook fig. 425). Voor het maken der stempels had men blijkbaar

verschillende slagletters en cijfers. Op plaat XIX geef ik eenige voorbeelden, genomen naar centen van het jaar 1839, die duidelijk de verschillen, vooral van de 3 weergeven.

Voor het eerst in dezen jaargang, zien we de platte kronen, en het zwaar omlijnde schild, alsmede de grootere blokken, die soms min of meer gearceerd zijn.

De leeuwen van de typen fig. 375, 376 en 377 hebben steeds den bek gesloten en puntig toeloopend, en houden dikwijls een zwaard, met een knop aan de greep.

De munten der groepen l, en m, (fig. 378 en 379) zijn strikt genomen van één type, doch verschillen door de breedte van het wapen. De leeuwen van deze typen hebben steeds den bek min of meer open, en de pluim van den staart naar binnen gebogen.

In de verzameling van 's Rijks munt te Utrecht komt een zilveren proefslag voor van den 2 cent van 1838; naar het heet, geslagen in bijzijn van den Gouverneur Generaal De Eerens; doch aangezien ik dat stuk niet ken, kan ik het type er van niet opgeven.

Daar Willmans even als zijn voorgangers, zijn initiaal op de stempels zette, vinden we in den jaargang 1839 munten met een J of een W onder het jaartal. Behalve aan die letter zijn de stempels, van Willmans nog te herkennen aan de 9 van het jaartal. Op alle stempels van Jeekel is van de 9 de kop evengroot als de andere cijfers, en krijgt men den indruk dat de graveurs een O gebruikt hebben, en na het slaan daarvan, den staart er bij graveerden. Die van Willmans hebben daarentegen steeds een kleine 9, en heb ik overgangen zooals bij den cent niet aangetroffen.

Ik vond van dit jaar 307 stempels, waarvan 260 met J, en 47 met W, onder het jaartal, en die te groepeeren zijn, als volgt:

1839 met J onder 't jaartal (fig. 384)

a. 47 stempels = fig. 379.
b. 2 » » » 380.

c. 22 stempels = fig. 384.

d. 4 » » » 384, doch de kroon = fig. 381.

e. 4 » » » 385.

f. 6 » » » 385, doch de kroon = fig. 390.

g. 24 » » » 386.

h. 37 » » » 387.

i. 55 » » » 388.

j. 59 » » » 390.

1839 met W onder 't jaartal (fig. 389).

k. 1 stempel = fig. 387.

l. 32 stempels » » 390, doch de kroon = fig. 389.

m. 6 » » » 391.

n. 6 » » » 389.

o. 2 » » » 389, doch de kroon = fig. 382.

Als toelichting diene het volgende.

Op de typen fig. 384, 385, 389 en 391 heeft de leeuw steeds een lange pluim aan den vrij korten staart, en houdt daarbij een kort, meestal breed, zwaard. Als regel zijn de blokjes, 10 in getal, in het veld verdeeld zooals op mijn afbeeldingen, en afwijkingen daarop, met 9 of 11 blokjes zijn zeldzaam. Steeds zijn die blokjes kleiner dan die der andere typen.

Munten van het type 380, zijn zeer zeldzaam, en van type 386 onderscheiden door het grooter aantal, en de kleinere blokjes, alsmede door de kroon van den leeuw, die op alle munten in groep g. ondergebracht, op een Duitsche Prinsen kroon gelijkt.

De typen 387 en 388 gelijken veel op elkaar, en beide hebben één kenmerk gemeen, waardoor ze van de typen fig. 378 en 379 gemakkelijk te onderscheiden zijn, namelijk de pluim van den staart, die steeds als geknikt schijnt.

Ze verschillen evenwel, door den linker achterpoot van den leeuw die op fig. 388 misvormd is. Ditzelfde kenmerk, alsmede de geknikte staartpluim, vinden we terug op type 390, doch kan men dat type gemakkelijk onderscheiden door

den dikken kop, van den leeuw [1]). Wat het type der kronen betreft wijs ik slechts op de rozetten der figuren 384, 391 en 393. Voor het eerst in 1839 treffen we dien vorm aan.

Van den jaargang 1840 bezit ik slechts 36 stempels. Zooals uit de opgave der gemuntte hoeveelheden blijkt, zijn in dat jaar veel minder dubbele duiten geslagen, en is zeker nog het grootste deel daarvan gemunt met den stempel wapen „Stad Utrecht."

De exemplaren die ik vond hebben allen een W onder het jaartal, en vallen in de drie typen, als volgt:

a. 25 stempels = fig. 390, doch kroon = fig. 389.
b. 6 » » » 391.
c. 5 » » » 391, doch kroon » » 389.

De munten, vooral die sub b. en c. zijn veelal slechter bewerkt, en alle stempels, mij van dit jaar bekend zijn gekenmerkt door den platten vorm van de kroon.

De 2 cent stukken van 1841 zijn hoogst zeldzaam,* ten minste in Oost-Java was zulks het geval.

Eigenaardig is het dat die munten zulk een geheel afwijkend type vertoonen. Hoewel ze feitelijk, zooals we boven zagen, niet bestaan moesten, zoo zijn ze toch ontwijfelbaar echt.

De 11 stempels die ik van dien jaargang bezit, vormen nog 4 groepen doordat ze vallen in 2 typen, en 2 varianten daarvan n. m.

a. 7 stempels = fig. 393.
b. 1 » » » 393, doch de kroon *van den leeuw* = fig. 392
c. 2 » » » 392.
d. 1 » » » 392, doch de kroon *van den leeuw* » » 393

Récapituleerende, vinden we dus voor alle jaren te samen 1358 stempels, die op zijn zuinigst berekend, 91 groepen vormen.

---

1) Die dikke kop, ontstaat door de samensmelting van de tong met den bek. Op zeer goed geconserveerde, en scherpgeslagen exn. ziet men, dat uit den weinig geopende bek, een korte dikke tong te voorschijn treedt. De réproductie geeft dit détail van mijn teekening niet zuiver weder, en aangezien dit het eenigste type is, waarop een tong voor komt, maak ik er attent op.

Op Plaat XX geef ik de afbeelding van eenige, vrij veel vuldig voorkomende, valsche duiten.

Aangezien die stukken, evenals de echte, op geponsde plaatjes geslagen zijn, evenwel meestal dunner dan de origineele, en van minder poreus koper, zoo zouden ze ons kunnen dupeeren, ware het niet, dat ze zich door de stempels verrieden. De stukken fig. 465 a. en b. willen van 1834 zijn. Het type der kroon van a, vinden we evenwel pas in 1837. De kroon van b, is een nabootsing van het type fig. 363, ook pas 2 jaar later optredend. Afgezien van de kroon verraadt het type zich door den leeuw met *uitgestoken* tong, en door den vorm van het cijfer 2.

Na deze aanwijzingen, kan men de beide andere munten fig. 466 en 469 gemakkelijk op hun waarde schatten. De valsche dubbelde duit op fig 466 afgebeeld, bewijst voor de zooveelste keer, dat het onzen Inlandschen falsarissen vrij onverschillig was, wat ze copieerden, wanneer het geheel er maar iets op geleek; want het stuk dat op de voorzijde een 2 cent tot voorbeeld had, is voor de keerzijde gesneden naar *een duit* ($^1/_4$ stuiver) van Suermondt van 1836.

Sprekende voorbeelden, in het zelfde genre, zijn de *valsche centen* fig. 472 en fig. 394.

Hoewel De Vogel in 1837 aftrad, en de munt in 1843 gesloten is, laat men hem toch nog in 1849 centen slaan. Het stuk op fig. 394 afgebeeld, is wat de keerzijde betreft, (slecht) gecopieerd naar een $^1/_4$ stuiver van Suermondt van 1826. Een prototype was er dus wel, doch van 7 jaar te vroeg.

Liepen we reeds bij de 2 cent stukken het gevaar ons te verwarren in het aantal typen, nog erger wordt dit bij de centen.

Ik vond het niet noodig alle typen af te beelden, en zal dus af en toe verwijzen naar die van de 2 centstukken, doch moet men zich die dan in evenredigheid verkleind voorstellen.

De eerste jaargang 1833, kan direct gescheiden worden in twee groepen, n. m. met D en met V onder het jaartal.

Van de eerste groep vond ik 39 en van de tweede groep 72 stempels, plus een variant waarvan de letter niet te onderkennen is, dus 112 stempels, totaal.

Deze stempels heb ik vastgelegd, als volgt:

1833 met D. onder het jaartal.

a. 1 stempel = fig. 395.
b. 7 stempels » » 396.
c. 16 » » » 396, doch kroon = fig. 397.
d. 15 » » » 396, » » » » 345. (Pl.XVI)

1833 met V. onder het jaartal.

e. 2 stempels = fig. 396.
f. 2 » » » 396, doch kroon = fig. 345 (Pl.XVI)
g. 1 » » » 396, » » » » 344 » »
h. 12 » » » 396, » » » » 351 » »
i. 25 » » » 396, » » » » 397.
j. 30 » » » 396, » » » » 399.

1833 letter (voorloopig) onbestemd.

k. 1 stempel, met liggende blokjes in het schild, *vermoedelijk* kroon-type fig. 399.

De munt afgebeeld op fig. 395 vond ik in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van K. & W. Het stuk is nimmer in omloop geweest (fleur de coin) en van een type, waarvan ik geen exemplaren onder de in omloop geweest zijnde duiten aantrof.

Zooals men ziet, is de pijlbundel van een strik voorzien, en komt de kroon, veel meer dan alle andere, die van de ¹/₄ stuivers (waarnaar gewerkt moest worden) nabij.

Ik houd die munt voor een der proefslagen in 1832 door den Resident opgezonden. Absolute zekerheid daaromtrent zal wel nimmer verkregen kunnen worden.

Van den jaargang 1834 bezit ik 345 stempels, allen met V onder het jaartal, en die ondergebracht worden als volgt:

a. 134 stempels = fig. 396, doch de kroon = fig. 351 (Pl.XVI)
b. 3 » » » 400, » » » » 351 »
c. 1 » » » 399, (zeer kleine vierkante blokjes)
d. 134 » » » 399, doch blokjes grooter of langwerpig.

e. 27 stempels = fig. 396, doch de kroon = fig. 349 (Pl.XVI)
f. 6 » » » 396, » » » » 404 »
g. 27 » » » 396, » kleinere blokjes en de kroon = fig. 401 of 402.
h. 2 » » » 400.
i. 8 » » » 400, » de kroon = fig. 402.
j. 1 » » » 401, » » » » 400.
k. 2 » » » 401, » » » » 398.

Over het geheel zijn de stempels van 1834 beter bewerkt, dan die van 't jaar te voren, en vooral sommigen van het type fig. 400, en die met kroon als fig. 401—402 munten uit door fijnheid van gravure.

De blokjes zijn meestal kleiner dan op fig. 396, en onder de groep d. komen veel exemplaren voor met vierkante blokjes, in grootte liggende tusschen de typen 399 en 401. [1])

Van den jaargang 1835 bezit ik 212 stempels allen met V onder het jaartal, en die ik bracht tot de typen, als volgt:

a. 146 stempels = fig. 401.
b. 57 » » » 402.
c. 1 » » » 401, doch de kroon = fig. 349.
d. 1 » » » 401, » » » » 397.
e. 1 » » » 406.
f. 1 » » » 403.
g. 1 » » » 400, doch de kroon = fig. 402.
h. 1 » » » 402, » » » » 357.
i. 3 » » » 401, » » » » 357.

Zooals men ziet heerscht in dezen jaargang een zekere uniformiteit, want de kronen van fig. 401 en 402 zijn van hetzelfde type.

Alle munten van groep a. hebben evenwel vierkante blokjes, varieerend tusschen de typen fig. 399 en 401 en de leeuw heeft steeds de staartpluim minder of meer horizontaal. De munten van groep b, daarentegen hebben

1) Fonrobert vermeldt een afslag in zilver van den duit van 1834. Ik zag dergelijke stukken niet, en kan dus den stempel niet opgeven.
Vermoedelijk zijn die afslagen gemaakt ter eere van den Commissaris Generaal J. van den Bosch, die vóór zijn vertrek uit Indië Soerabaia bezocht.

langwerpige smalle blokjes, de leeuw heeft een staart met vertikaal hangende pluim, en op vele exn. een kroon z. a. op mijn afbeelding. In beide groepen komen munten voor met een kroon als fig. 405.

De munt fig. 403 behoort wat het type betreft tot groep a. doch hoewel de wapens dier munten nimmer evengroot zijn zoo is het toch op dat eene exr. zeldzaam klein. Bij het maken van den stempel fig. 406, was de graveur in gedachten aan een 2 cent bezig, doch heeft de fout later verbeterd.

Alle munten van 1836 hebben een V onder het jaartal en van dien jaargang vond ik 382 stempels, die ik tot de volgende groepen bracht.

a.	128	stempels	= fig.	408,	doch de kroon	= fig. 401.
b.	3	»	» »	408,	» »	» » 357.
c.	54	»	» »	408,	» »	» » 405.
d.	76	»	» »	402.		
e.	2	»	» »	402,	*Leeuw zonder pijlbundel.*	
f.	10	»	» »	408,		
g.	30	»	» »	408,	doch de kroon	= fig. 363.
h.	27	»	» »	407,	» »	» » 363.
i.	24	»	» »	408,	» »	» » 407.
j.	28	»	» »	407.		

Dat ik hier telkens verwijs naar fig. 408 in plaats van 401, vindt zijn oplossing in het feit, dat alhoewel het type van den leeuw gelijk blijft, op bijna alle stempels van dit jaar de pluim van den staart meer hangt.

Op sommige stempels van dit type heeft die pluim den vorm z. a. op fig. 375.

Die pluim is op de stempels der groepen d. h. en j. bijna steeds haakvormig.

De 2 munten onder e, waarop de graveur den pijlbundel vergat, zijn wat de voorzijde betreft van denzelfden stempel, doch de keerzijde is verschillend.

Ook onder de groepen d—j komen exn. voor met den kroonband versierd, als op fig. 405.

Van den nu volgenden jaargang bezit ik 894 stempels

die voor zooverre de keerzijde betreft, een V, C of J onder het jaartal hebben.

Het meerendeel n. m. 552 is nog van De Vogel, slechts 3 zijn van Coblijn, en 338 zijn van Jeekel. De stempel voor fig. 423, in Nederland vervaardigd, breng ik voorloopig ook onder 1837, want hoewel het nagenoeg zeker is dat daarmede pas veel later geslagen werd, zoo ontbreekt toch het bewijs, en moeten we dus de munten vastleggen aan het jaartal dat ze voeren. De 894 munten catalogiseer ik als volgt:

1837 en V onder het jaartal (fig. 410)

a. 229 stempels = fig. 413.
b. 2 » » » 408, doch de kroon = fig. 405.
c. 3 » » » 407, » » » » 402.
d. 1 » » » 408, » » » » 401.
e. 12 » » » 408.
f. 10 » » » 407, doch de kroon = fig. 363.
g. 17 » » » 408, » » » » 363.
h. 7 » » » 407.
i. 8 » » » 408, doch de kroon = fig. 407.
j. 26 » » » 408, » » » » 366.
k. 52 » » » 410.
l. 29 » » » 410, doch de kroon = fig. 413.
m. 10 » » » 407, » » » » 417.
n. 71 » » » 413, » » » » 361.
o. 1 » » » 413, » » » » 418.
p. 2 » » » 402, » » » » 416.
q. 1 » » » 410, » » » » 372.
r. 14 » » » 410, » » » » 372 waarin 4 punten z.a. op fig. 360.
s. 11 » » » 412.
t. 46 » » » 413, doch de kroon heeft smaller band

1837 *en V onder het jaartal (fig. 423)*

u. 1 » » fig. 423, (type $^{1}/_{4}$ stuiver 1822/6.)

1837 *en C onder het jaartal (fig. 409 B.)*

v. 1 » = fig. 409. A.

w.	1	stempels = fig.	410. C.
x.	1	» » »	412. E.
			1837 en J onder het jaartal (fig. 411)
ij.	1	» » fig.	412, doch de kroon = fig. 420.
z.	2	» » »	412, » » » » » 421.
a.a.	1	» » »	411.
b.b.	4	» » »	410.
c.c.	3	» » »	410, doch de kroon = fig. 413.
d.d.	16	» » »	413.
e.e.	55	» » »	412.
f.f.	1	» » »	413, doch de kroon = fig. 417.
g.g.	2	» » »	413, » » » » » 361.
		1837 *en J onder*	*het jaartal (fig. 415).*
h.h.	1	stempel = fig.	412, doch de kroon = fig. 421.
i.i.	1	» » »	411, (jaartal » » 419)
j.j.	1	» » »	412, doch de kroon » » 416.
k.k.	3	» » »	410, » » » » » 416.
l.l.	6	» » »	410, » » » » » 417.
m.m.	32	» » »	410.
n.n.	2	» » »	410, » » » » » 383.
o.o.	9	» » »	413.
p.p.	2	» » »	415.
q.q.	2	» » »	414a } keerzijde » » 414.
r.r.	2	» » »	414b }
s.s.	40	» » »	410, doch de kroon » » 413.
t.t.	152	» » »	412, (Hiervan 1 Ex. jaartal » » 419).

De zilveren proefslag, van dit jaar is van het type der munten onder groep l. en wijkt, behalve door het metaal, in niets van de gewone duiten af.

Onder de munten door De Vogel geslagen, a—t, kan men exemplaren aantreffen die op de keerzijde het jaartal hebben als op fig. 364, en 413.

De duit van 1831 in de collectie Stephanik had het jaartal als op 413, en behoort tot groep a, dus heeft ook de voorzijde als daar.

Wat de graveur in de plaats heeft willen stellen van het kruis op den wereldbol, fig. 418 is mij niet duidelijk. Bij fig. 416 lette men er op dat de 2 paarlen tusschen de midden-diademen, niet los staan, doch door een steun aan den hoofdring verbonden zijn.

Voor dat ik wist wie de Muntmeester C. op fig. 409 B was, waren mijn teekeningen reeds gemaakt, en had ik afgaande op de stempels, die munten, zooals uit A, B, C. D, E, blijkt, tusschen De Vogel en Jeekel gebracht, met de bedoeling om de echtheid van den stempel A (dus ook van 414ᵃ) te betoogen. Van 409 B bestaat (zooverre mij bekend) slechts *een stempel*, doch daarmede werden de drie varianten geslagen die de voorzijde hebben als A, C en E. De stempel C vinden we terug in groep k, doch met een keerzijde stempel van De Vogel. De stempel E behoort tot de groepen s. en ee. doch heb ik denzelfden stempel in die groepen niet terug gevonden. De stempels 409 A en 414ᵃ zijn, evenals de keerzijden 414 en 409 B, duidelijk van dezelfde hand, ook de *bewerking* der stempels, die veel beter is dan die der overige, pleit daarvoor. Zoowel de keerzijde stempel 409 B, als 414, moeten van bijzondere hardheid geweest zijn, want wat we van eerst genoemden zagen, is ook met den laatsten het geval. Dezelfde stempel toch die tot keerzijde diende voor *een* der munten fig. 414ᵃ, (groep q.q.) heeft *daarna* tot keerzijde gediend voor de *beide* munten fig. 414ᵇ (groep r.r.). Alhoewel op beide laatste munten reeds duidelijk gesleten, hield hij het toch, evenals de andere, tegen drie voorzijde stempels uit. Eigenaardig is op de beide stempels fig. 414ᵃ de kroon van den leeuw, met afhangenden pompon.

Jeekel schijnt beproefd te hebben om Intje Maimin en kornuiten er toe te brengen, de kroon een beteren vorm te geven, ten minste dat zoude men uit de typen fig. 420 en 421 kunnen opmaken, doch was zulks het geval, dan heeft hij het reeds spoedig opgegeven.

Was het reeds een heel werk, om de 894 boven besproken stempels vast te leggen, nog lastiger wordt het voor de 1635 stempels die ik van het jaar 1838 bezit, want evenals

we reeds bij de 2 cent stukken zagen, hebben we aan de kronen nu weinig houvast meer, òf ik moet wijzen op zulke kleine verschillen, dat zelfs de meest welwillende er het hoofd bij schudden zoude. Ik ben evenwel zoo dom geweest om mij in dat labyrinth te begeven, en zal dus trachten me er uit te werken.

In de eerste plaats kunnen we eenige munten afzonderen, die op de keerzijde de 3 van het jaartal dragen in den vorm z.a. op fig. 424.

Ten tweede ontmoeten we nog op sommige stempels de I (van 1 ct.) met platten kop, want wat in 1837 uitzondering was, is in 1838 bijna regel.

En verder kunnen we eenige groote groepen maken, door het aantal blokjes, op het schild voorkomend, in aanmerking te brengen.

Voorloopig heb ik dus kenmerken genoeg en kan met Fritz Reuter zeggen „Ick will man wedder so an tau fläuten fangen, as ick vör dem fläut't heww."

De 1635 stempels van 't jaar 1838 leg ik vast, als volgt:

1838 en J onder het jaartal.

a.	28	stempels = fig. 412, doch kroon meer = fig. 362.	
b.	11	» » » 424, » » » » 370.	
c.	33	» » » 424,	

1838 en J onder het jaartal.

d.	1	stempel = fig. 410.	
e.	1	» » » 410, doch de kroon = fig. 413.	
f.	32	stempels » » 412, » » » meer » » 362.	
g.	11	» » » 426,	10 blokjes
h.	38	» » » 427.	10 »
i.	87	» » » 428,	9 »
j.	32	» » » 428, doch de kroon = fig. 429	9 »
k.	20	» » » 429,	8 »
l.	124	» » » 431,	6 »
m.	88	» » » 432.	6 »
n.	30	» » » 433,	6 »
o.	67	» » » 432, doch de kroon = fig. 433	6 »
p.	61	» » » 433, » » » » » 429	6 »

q.	136	stempels = fig.	434.	
r.	104	» » »	434,	doch de kroon = fig. 377.
s.	1	» » »	435.	
t.	95	» » »	435.	» pijlbundel zonder strik.
u.	46	» » »	430,	» de kroon = fig. 383.
v.	33	» » »	430,	
w.	37	» » »	436,	
x.	81	» » »	424.	
ij.	85	» » »	414^b	
z.	6	» » »	424,	doch de kroon = fig. 370.
a.a.	1	» » »	424,	doch de kroon = fig. 374.
b.b.	5	» » »	424,	» » » » 422.
c.c.	178	» » »	414^b	» » » » 362.
d.d.	135	» » »	437.	
e.e.	5	» » »	437,	» de leeuw » » 448.
f.f.	2	» » »	439.	
g.g.	1	» » »	437,	» de kroon » » 391.
h.h.	1	» » »	414^b	» » » » 375.
i.i.	7	» » »	437,	» » » » 429.
j.j.	12	» » »	426,	doch regelmatig *slechts een blokje vóór het zwaard.*

Hoewel de verwijzingen naar de typen, duidelijk genoeg zijn, moet ik toch nog de typen zelve eenigzins toelichten. De typen 426 en 427 verschillen door de kroon en den staart van den leeuw. De kroon van type 428 heeft de beugels gebogen, daarentegen heeft die van type 429 hoekige beugels.

De typen 431, 432 en 433 verschillen behalve door de kroon, ook nog door de breedte van het schild, en door de kroon van den leeuw.

Het aantal blokjes, is op alle munten aan die typen vastgelegd, constant z.a. op de afbeeldingen, alleen in de groepen h. en i. komen een paar exemplaren voor die iets afwijken door de *plaatsing* dier blokjes. Soms zijn de 2 blokjes rechts, beneden, onder den staart geplaatst z.a. fig. 426, soms één beneden den staart, en één tusschen staart

en rug z.a. fig. 427. Op een paar munten zijn de 4 bovenste blokjes .˙˙. geplaatst i.p.v. ˙..˙.

Op alle munten der groepen q. en r. zijn de blokjes geärceerd, en op een paar exemplaren zijn die blokjes zaagvormig, door het schuin in slaan van het stempeltje, dat de graveur voor die blokjes gebruikte.

De variaties der keerzijden bestaan hoofdzakelijk in het verschil der cijfer-typen, voornamelijk van de 3 (zie de fig. 449). De keerzijden fig. 424 en 425 zijn uitzonderingen, meestal staat de ster, goedgeplaatst z.a. op fig. 423.

De zilveren proefslag is van een geheel nieuw type (fig. 438) en de stempel is *vermoedelijk* in 1838 *niet* voor duiten slag gebruikt.

Wel vond ik dien terug onder de centen van 1839 met den tegen stempel als op fig 438b.

Niettegenstaande in 1839 meer aangemunt werd dan in 1838, vond ik toch van dat jaar belangrijk minder stempels, hoewel de doorzochtte hoeveelheid duiten grooter was. Denkelijk werden de stempels beter gehard, of wel maakte men veel gebruik van opgezuiverde, en op nieuw geharde stempels, wat dan de dikwijls voorkomende eigenaardigheid, dat op munten van gelijke stempels, het relief der onderdeelen niet gelijk is, zoude verklaren.

De 830 stempels die ik vond vallen door de keerzijde in twee groote groepen, doordat de eerste stempels van dat jaar nog een J en de latere een W onder het jaartal hebben.

Evenals bij de 2 cent stukken hebben alle stempels van Jeekel een groote 9, daarentegen die van Willmans, op een paar zeldzame uitzonderingen na, een kleine 9. De stempels groepeerende krijgen we dus:

1839 J onder het jaartal (fig. 438b).

a. 1 stempel = fig. 433.
b. 8 stempels » » 427. (10 blokjes).
c. 4 » » » 440.
d. 35 » » » 426. (10 blokjes).

e. 77 stempels = fig. 442. (10 blokjes).
f. 149 » » » 443. (10 id).
g. 47 » » » 443. (9 id verdeeld als op fig. 460)
h. 45 » » » 445. (7 id » » » » 457)
i. 72 » » » 445 } (8 of 9 blokjes verdeeld als
j. 64 » » » 446 } op de figuren aangegeven).
k. 1 » » » 441. (5 blokjes.)
l. 1 » » » 438. (stempel proefslag 1838).

1839 W onder het jaartal (fig. 451)

m. 8 stempels = fig. 442.
n. 7 » » » 445.

1839 W onder 't jaartal (fig. 447)

o. 14 stempels = fig. 447.
p. 33 » » » 447, doch de kroon = fig. 450a
q. 90 » » » 447. » » » » » 450b
r. 1 » » » 447, » » » » » 444
s. 138 » » » 443, of 444 » » » » 450a
t. 35 » » » 452, eenigen met kroon = » 450a

Ook van dezen jaargang kan men varianten vinden met de ster omgekeerd, en de cijfers van het jaartal komen voor in de typen z.a. op mijn figuren afgebeeld. De aanduiding der waarde is slordiger aangebracht, de 1 staat dikwijls scheef, of boven het schild uitstekend, en van C^{T} is vooral op de latere stempels de T misvormd.

Zijn de stempels van 1839 reeds slordiger bewerkt dan in vorige jaargangen, in nog toenemende mate kan dit van die van 1840 gezegd worden. Zooals uit een schrijven van den Resident aan den Directeur Generaal van Financien blijkt, werden de oogen van Intje Maimin slecht, en werd daarom de aanstelling van nog een hulp graveur, voorgesteld. Zonder twijfel zijn vele stempels van 1839 en vooral van 1840 door de leerlingen graveur gesneden. Hoewel ik in mijn beschrijving der voorkomende varianten betrekkelijk weinig gewaagde, van de keerzijde stempels, zoo heb ik die toch niet verwaarloosd, want alleen door vergelijking der ge-

bruikte slagletter typen, is het mogelijk de echtheid der munten zooals op de plaat XX, (vooral fig. 455—462), afgebeeld, te bewijzen. Zooals uit de onder volgende groepeering blijkt komen vele van die typen slechts sporadisch voor, en zoude men, door de groote afwijking van de andere, al licht geneigd zijn, ze valsch te verklaren.

Ik vond van 1840 slechts 483 stempels, op de keerzijde steeds met W onder het jaartal, en die ik vastgelegd heb als volgt:

a.	24	stempels	= fig. 454.
b.	36	»	» » 455, of 456.
c.	21	»	» » 452, doch rozetten gesloten, of = fig. 456
d.	123	»	» » 447, doch de kroon = fig. 456.
e.	84	»	» » 444, » » » » » 450ª
f.	36	»	± » » 454, » » » » » 389.
g.	54	»	» » 453.
h.	81	»	» » 453, doch de leeuw slanker.
i.	5	»	als groep g. doch de kroon = fig. 455.
j.	3	»	= fig. 453, » » » » » 468.
k.	2	»	» » 458.
l.	4	»	» » 459.
m.	3	»	» » 460.
n.	1	»	» » 457.
o.	2	»	» » 461.
p.	3	»	» » 462.
q.	1	»	± » » 454, doch de kroon = fig. 400.

Als toelichting diene, dat op alle munten van groep a. fig. 454, de kroon van den leeuw steeds recht op staat, daarentegen op die munten welke ± van dat type zijn, achterover helt.

Gelukkig zijn in volgende jaren geen centen geslagen, ten minste ik heb er geen gevonden, en ben ik dus van verdere beschrijving ontheven. De valsche duiten fig. 467, 468, 470, 471 en 472 zal nu ieder wel als zoodanig willen herkennen. Dat de namaker voor het type fig. 471, een 2 centstuk copieerde hinderde blijkbaar niet.

Volledigheidshalve moet ik er nog op wijzen dat stukken voorkomen op de voorzijde geslagen met den stempel fig. 423, en op de keerzijde met den tegenstempel van den duit „Wapen Stad Utrecht", n.m. VOC 1790 en ster als muntteeken, fig. 254 (Plaat X).

Gezien heb ik dergelijke stukken tot heden niet en ik geloof wel niet dat ze ooit als duiten in omloop waren. *Mogelijk* is het evenwel, en mocht iemand een stuk als boven beschreven bezitten, dat werkelijk in circulatie was, dan zal mededeeling mij aangenaam zijn [1]).

Van de verschillende jaren hierboven genoemd komen centen en 2 cent stukken voor, van lood of tin, en van geelkoper. Dergelijke stukken zijn steeds *valsch*, en van de jaren 1835 en 1836 kon ik van een paar centen, de echte stempels terug vinden waarnaar de *valsche van geel koper gegoten* zijn.

Wat het aantal *stempels* betreft is de beschreven collectie zeker niet compleet, doch, vermoedelijk zal aan het aantal *typen* niet veel ontbreken, en dat is per slot van rekening de hoofdzaak. Niemand zal evenwel kunnen zeggen dat ik mijn voornemen om zoo volledig mogelijk te zijn, niet à outrance heb doorgevoerd, doch waartoe zulks, bij een muntslag van zulken omvang, leidt, blijkt maar al te duidelijk. Het doel, namelijk om te kunnen aantoonen, wat als echt, en wat als valsch te beschouwen is, heb ik geloof ik, bereikt. Een grens te trekken, was in mijn geval niet mogelijk, doch eenmaal deze collectie vastgelegd zijnde in de eenigste verzameling waar ze te huis behoort, n.m. die van het Bataviaasch Genootschap van K. & W. kan men voor andere verzame-

---

1) Essais, zooals die stukken in den Catalogus der Collectie van den Heer J. H. M. van Oosterzee 1e deel, pag. 13 No. 315 genoemd worden, zijn het zeker niet. Zooals ik vermoed, werden de centen fig. 423 op de hulpmunt te Batavia geslagen, gelijktijdig met de duiten type Wapen Stad Utrecht. De mogelijkheid bestaat dus, dat men zich bij het instellen der stempels vergist heeft, of dat een der munt opzieners uit scherts die stukken sloeg. De stempels werden door den Minister van Koloniën voor een **bepaald doel** uitgezonden, en bestond er dus geen enkele reden om dergelijke verwarde „proefslagen" te slaan.

lingen de zaak zeer vereenvoudigen, door alleen van elke groep (of type) een exemplaar optenemen, zulks blijkt uit de volgende.

RÉCAPITULATIE.

Jaargang.	Directeur van de munt.	Twee cent stukken			Een cent stukken.		
		Aantal stempels	Aantal groepen.	Letter.	Aantal stempels	Aantal groepen.	Letter.
1833	K. J. de Vogel.	19	2	D	39	4	D
1833	»	27	8	V	73	7	V
1834	»	175	13	V	345	11	V
1835	»	107	8	V	212	9	V
1836	»	189	6	V	382	10	V
1837	»	105	9	V	553	21	V
1837	N. Coblijn.	—	—	—	3	3	C
1837	L. J. Jeekel.	86	7	J	338	22	J
1838	»	295	16	J	1635	36	J
1839	»	260	10	J	504	12	J
1839	C. H. Willmans.	47	5	W	326	8	W
1840	»	36	3	W	483	17	W
1841	»	11	4	W	—	—	—
	Totalen.	1357	91		4893	160	

De taak die ik op mij nam, n.m. om omtrent den in vele opzichten, merkwaardigsten muntslag van Nederlandsch Indië wat meer licht te verspreiden is hiermede ten einde, en hoop ik afdoende aangetoond te hebben welk een uitgebreid veld nog voor verzamelaars open ligt.

WELTEVREDEN, Augustus 1907.

OVER DE PLAATSEN DER HOOGSTE VEREERING (POEṆḌEN)

IN

de afdeeling Awi (Madioen)

naverteld

DOOR

J. KNEBEL.

Ik wensch het onderzoek naar de plaatsen der hoogste vereering, dat in de afdeeling Madioen werd ingesteld en waarvan het resultaat gepubliceerd werd in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XLVIII, 1906, voort te zetten voor de afdeeling Awi.

Door de welwillende tusschenkomst van Radèn Mas Toemĕnggoeng Pandji Sâsrâboesânâ, werd door den Pĕngoeloehakim van Awi aan de naib's der afdeeling opgedragen te onderzoeken, welke plaatsen en voorwerpen van vereering in de verschillende naïbschappen bestonden, en op welke wijze de vereering dier poeṇḍèn's plaats had.

De uitslag van dat onderzoek werd in rapporten in Javaansch letterschrift aan den pĕngoeloe aangeboden, aan den Regent doorgezonden, en door laatstgenoemde aan mij ter hand gesteld.

Het zou kunnen zijn, dat eene letterlijke transcriptie van deze teksten, waaraan de inhoud, in verkorte mededeeling overgezet, wordt toegevoegd, van eenig belang is voor den ethnoloog, om de geconstateerde Polynesisch gebruiken; voor den taalgeleerde, om de wijze waarop, in eenig deel van Java, de taal geschreven wordt.

No. 1.

Kĕṇḍal tanggal kaping 4 Oktober 1906.

Sampoen tampi pĕparing panjdjĕnĕngan sampéjan sĕrat katitèn tanggal kaping 27 September 1906, ongkå 157 kados ngaṇḍap poenikå kawontĕnnannipoen.

1. Nami Sådongså kamisĕpoeh Djĕnggrik, Kĕṇḍal atoerripoen (sic) wontĕn poeṇḍèn wontĕn kadjĕngipoen raho wontĕn ing ḍoekoeh Banarran, Kĕṇḍal, wontĕn tiang mantoe ingkang asring-asring loedjĕngan wontĕn ing poèṇḍen wahoe ambĕktå sĕkoel kahambĕng, anggènnipoen ngoedjoebaken soepados wiloedjĕng anggènnipoen mantoe.
2. Nami Singårĕdjå ḍoekoeh Poetjang-anom (Kĕṇḍal) poeṇḍèn koeboerrannipoen Amaddiman, kilèn kahondĕrran lèr radinan.

   Mĕnawi wontĕn anak poetoe sakit bĕktå sĕkoel kahambĕng mawi bĕsĕmmi (sic) mĕnjan.

   Anggènipoen ngoedjoebaken soepados noentĕn mantoen anggènipoen sakit.
3. Nami Dipåsari, Poetjangan (Kĕṇḍal) atoerripoen tjotjok Singårĕdjå.
4. Nami Irådrånå kamisĕpoeh Tjèpèt (Kĕṇḍal) poeṇḍèn wontĕn kadjĕngipoen sĕprèh, jèn wontĕn tiang mantoe bĕktå sĕkoel kahambĕng; anggènnipoen ngoedjoebakĕn soepados wiloedjĕng anggènnipoen mantoe.
5. Nami Tapsir-anom, Ḍaḍappan, poeṇḍèn koeboerrannipoen Kamdani, Ḍaḍappan, salèrripoen radinan; mĕnawi mantoe oetawi anak poetoe sakit, bĕsĕmmi mĕnjan, soepados wiloedjĕng anggènnipoen mantoe, oetawi mantoen anggènnipoen sakit.
6. Nami Toer, Ḍaḍappan, atoerripoen kados Tapsir-anom.
7. Nami Djåkråmå, kĕbajan Ḍoewĕt, mĕnawi wontĕn tiang mantoe bĕktå ènjtjèk isi sĕkoel kabĕktå ḍatĕng koeboerran Ranoegitå, Ḍoewĕt, wontĕn kadjĕngipoen agĕng, nami kadjĕng ipik, anggènnipoen ngoedjoebakĕn soepados wiloedjĕng anggènnipoen mantoe.

Tampi koelâ sërat panjdjënëngan sampéjan tanggal kaping 1 October 1906.

Naib . . . . .

Malik ta'mbah 3 poeṇḍèn.

8. Nami Soemârëdjâ bëkël Ḍaḍappan manggèn wontën ḍoekoeh Karang-nongkâ, atoerripoen kados ing ngaṇḍap poenikâ:

Mënawi wontën tiang mantoe oetawi sakit sami ḍatëng poeṇḍèn koeboerran Boelak wétan ngradinan.

Poeṇḍèn koeboerran ḍoekoeh Tëmpoeran, Ḍaḍappan.

Tiang-tiang sami bëktâ sëkoel boetjëng sërtâ bësëmmi mënjan, anggènnipoen ngoedjoebakën soepados wiloedjëng anggènnipoen mantoe, oetawi mantoen anggènnipoen sakit.

Soemârëdjâ bëkël inggih kados kasëbat nginggil.

Naib Këṇḍal.

Op het adres van buiten staat:

Pakarrijan ongkâ 90

naib Këṇḍal.

Waaruit blijkt:

dat, volgens mededeeling van Sâdongsâ, kamisëpoeh van de désa Djënggrik (onderdistrikt Këṇḍal), in het gehucht Banarran, een raho-boom het voowerp van de hoogste vereering is; dat er bij een bruiloftsfeest een schotel van gevlochten bamboe (een kleine anjtjak) wordt heengebracht, en daarbij de bedoeling wordt uitgesproken, dat daarmeê de zegen voor het huwelijk wordt afgebeden.

Volgens mededeeling van Singârëdjâ is in het gehucht Poetjang-anom het graf van Amaddiman het voorwerp der hoogste vereering: bij ziekte van kind of kleinkind wordt er rijst met toespijs (als boven) heengebracht, en wordt er wierook bij gebrand.

De bedoeling van de offerande is (natuurlijk) genezing.

De mededeeling van Singârëdjâ werd bevestigd door Dipâsari van Poetjangan.

Irâdrânâ, kamisëpoeh van Tjèpèt (Këṇḍal) deelde den naib meê, dat daar het voorwerp van vereering een sëprèh-boom

was: wanneer iemand een kind uithuwelijkt, brengt hij er rijst met toespijs heen, op de wijze en onder het uitspreken van de bedoeling als voor het gehucht Banarran genoteerd werd.

Tapsir-anom deelde meê, dat als poeṇḍèn daar vereerd werd het graf van Kamdani; bij uithuwelijking of bij ziekte van kind of kleinkind wordt er rijst met toespijs gebracht en wierook gebrand, opdat het huwelijk gezegend worde en de ziekte geneze.

Toer van Ḍaḍappan bevestigde de mededeeling van Tapsiranom.

Djåkråmå, kĕbajan van Ḍoewĕt, deelde meê, dat daar bij een uithuwelijking rijst op een kleine anjtjak (ènjtjèk) wordt gebracht naar het graf van Ranoegitå, waar een groote ipik-boom staat, — opdat het huwelijk gezegend worde.

Van ommezijde (malik) worden (aan bovenstaand rapport) 3 poeṇḍèn's toegevoegd:

Soemårĕdjå, bĕkĕl van Ḍaḍappan, deelde meê, dat men in het gehucht Karang-nongkå, bij uithuwelijking of ziekte, zich begeeft naar het graf van Boelak;

dat het gehucht Tampoeran (désa Ḍaḍappan) eveneens een graf heeft als poeṇḍèn;

dat de inwoners van bovengenoemde gehuchten naar die poeṇḍèn's rijst brengen (boetjĕng = toempĕng) met gebraden kip, en wierook branden, opdat het huwelijk gezegend zij en er genezing intrede bij ziekte.

(Dienst No. 90)

No. 2.

De naib van Djågårågå leverde het volgende antwoord:

Ngatoerri wangsoellan panjdjĕnĕngan sampéjan sĕrat katiti kaping 27 September 1906, ongkå 187.

Katranganipoen ing ḍoesoen bawah kĕnaiban Djågårågå sami gaḍah pĕpoeṇḍèn woedjoed koeboerrannipoen tiang sĕpoeh ingkang tjikal (sic) bakal ing ḍoesoen ngrikoe sĕrtå mawi wiloedjĕngan.

Déné maksoeddipoen njoewoen pangèstoe wiloedjĕng ḍatĕng

ingkang kakoeboer ing pĕpoeṇḍèn wahoe, soepados sĕmpoeloerrâ anggènnipoen sami tĕtanèn.

Ingkang poenikâ moegi andadosakĕn kawoeningan ing panjdjĕnĕngan sampéjan.

Koelâ Naib Djâgârâgâ.

Daaronder aan den linker beneden-hoek:

Poenikâ sĕrat ingkang moegi katoer ing panjdjĕnĕngan sampéjan, Kjahi loerah pangoeloe ingkang palĕnggah ing nagari Ngawi.

Waaruit blijkt:

dat de dése's van het onderdistrikt (van het standpunt van den naib „kĕnaiban") Djâgârâgâ als poeṇḍèn beschouwen:

de graven van de eerste aanleggers der dorpen;

dat ze daaraan eer bewijzen door middel van een offermaaltijd, om daarmeê den zegen af te smeeken aan dengene, die daar begraven ligt, opdat daaruit voorspoed voortspruite voor allen, die zich met den landbouw bezig houden.

No. 3.

Ngatoerri katrangan wangsoellan loerah pĕngoeloe tanggal kaping 27 September 1906, ongkâ 187.

Koelâ sampoen mriksâ atoerrannipoen tiang sĕpoeh ing ḍoesoen Paḍas, ondĕrḍĕstrik sâhâ ḍĕstrik Dĕrâ, Ngawi, nami Nâjâgâlâ.

Sâhâ sangking atoerrannipoen tiang sĕpoeh ing ḍoesoen Bâlâ, nami Moeslim, atoerrannipoen sami kimawon (sic) mĕnggah maksoeddipoen amĕmoeṇḍi (amĕmoelé) ḍatĕng pĕpoeṇḍèn, poenikâ namoeng nĕḍâ sawab pĕndongâ ḍatĕng tiang ingkang tjikal (sic) bakal, oetawi ḍatĕng ḍĕḍanjang ingkang ambahoe rĕksâ ing ḍoesoen ngrikoe, soepados sami anjawabbi oetawi aṇḍèrèk dĕdoenga wiloedjĕng ḍatĕng ingkang sami mĕmoeṇḍi (amĕmoelé) wahoe.

Wondéning toemiṇḍakkipoen wiloedjĕngan wahoe ing satahoen sapisan, inggih poenikâ di wĕstani bĕrsih ḍoesoen.

Ing sawĕnĕh ing ḍoesoen pĕpoeṇḍĕnnipoen botĕn sami, tĕrkadang wontĕn sĕṇḍang bèdji kadjĕng agĕng patilassanning tiang bongsâ loehoer toewin wontĕn koeboerran.

Namoeng poenikâ atoerrannipoen titiang sĕpoeh kalih wahoe — pramilâ moegi kawoeningannâ ing panjdjĕnĕngan sampéjan.

Kawoelâ Naib Paḍas.

6/10—1906.

Waaruit blijkt:

dat de naib van Paḍas van een der oudsten der désa Paḍas, genaamd Nâjâgâlâ, en van een der oudsten van de desa Bâlâ, genaamd Moeslim, vernomen heeft, dat met de eerbewijzen aan de poeṇḍèn's bedoeld wordt het vragen om den zegen van den eersten aanlegger of van den beschermgeest der désa.

De offermaaltijd heeft plaats eens in het jaar en wordt genoemd de maaltijd der désa-reiniging.

Nu zijn de poeṇḍèn's der eene désa anders dan in de andere: hier is het een bron, daar een beek, elders een groote boom, en op andere plaatsen is het een graf, de plek waar de overblijfselen rusten van iemand van hooge geboorte.

No. 4.

Ngatoerri katrangan wangsoellan sĕrattipoen loerah pĕngoeloe tanggal ping 27 September 1906 ongkâ 187.

Koelâ sampoen mriksâ atoerrannipoen tiang sĕpoeh ing ḍoesoen Bangoenrĕdjâ, ondĕrḍĕstrik Bangoenrĕdjâ, ḍĕstrik Gĕṇḍingan, Ngawi, nami Krâmâdrânâ;

Sahâ sangking atoerrannipoen tiang sĕpoeh ing ḍoesoen Kritjak, nami Kĕrtâsĕdânâ, atoerrannipoen sami kémawon;

Sâhâ sangking atoerrannipoen tiang sĕpoeh ing ḍoesoen Glaman, nami Sĕtrâdrânâ:

Mĕnggah maksoettipoen amémoeṇḍi ḍatĕng pĕpoeṇḍèn poenikâ namoeng sawab pĕndonganipoen ḍatĕng tiang ingkang tjikal bakal oetawi ḍatĕng ḍaḍanjang ingkang ambahoe rĕksâ ing ḍoesoen ngrikoe soepados sami anjawabbi oetâwâ

aṇḍèrèk dĕdoengâ wiloedjĕng ḍatĕng ingkang sami mĕmoeṇḍi (amĕmoelé) wahoe.

Wondéné toemiṇḍakkipoen wiloedjĕngan wahoe ing satahoen sapisan, inggih poenikâ di wĕstanni (nu eens met enkele dan weer met dubbele *n* geschreven) bĕrsih ḍoesoen. Ing sawĕnĕh ing ḍoesoen pĕpoeṇḍènnipoen botĕn sami: terkaḍang wontĕn sĕṇḍang bèdji kadjĕng agĕng patilassannipoen tiang bongsâ loehoer, toewin wontĕn koeboerran.

Namoeng poenikâ atoerrannipoen titiang sĕpoeh katigâ wahoe.

Pramila moegi kawoeninganná ing panjdjĕnĕngan sampéjan.

Kawoela Naib Bangoenrĕdjâ.

6/10, 1906.

Waaruit blijkt:

dat de naib van Bangoenrĕdjâ drie personen gehoord heeft, die de oudsten waren van de désa's Bangoenrĕdjâ, Kritjak en Glaman, met name Krâmâdrânâ, Kĕrtâsadânâ en Sétrâdrânâ, en van hen vernam, dat de poeṇḍèn's in het naibschap Bangoenrĕdjâ bestonden óf uit een bron, of uit een beek, óf uit een hoogen boom, of uit een nagelaten spoor(?) van iemand van hooge afkomst, óf uit een graf, en dat de bedoeling van het offermaal, dat eens per jaar gegeven en bĕrsih ḍoesoen genoemd wordt, alleen is, om den zegenenden invloed aftebidden van den stichter of van den beschermgeest der désa.

No. 5.

Ngatoerri katĕrangan wangsoelan (nu eens met enkele dan weer met dubbele *l* geschreven) sĕratdipoen (sic) loerah pĕngoeloe tanggal ping 27/9, 1906 ongkâ 187.

Koelâ sampoen mriksâ atoerrannipoen bĕkĕl ing ḍoesoen Mangtingan (lees: Mantingan) toewin tiang sĕpoeh-sĕpoeh ing ḍoesoen mrikoe;

Sâhâ ing atoerrannipoen bĕkĕl ing ḍoesoen Goempang; sâhâ tiang sĕpoeh ing Goempang atoerrannipoen sami kimawon.

Mĕnggah maksoeddipoen amĕmoeṇḍi ḍatĕng pĕpoeṇḍèn poenikâ namoeng nĕḍâ sawab pĕndongâ ḍatĕng tiang ingkang tjikal bakal oetawi ḍatĕng ḍĕḍanjang ingkang bahoerĕksâ

ing ḍoesoen mrikoe soepados sami anjawabbi oetawi anḍèrèk dadoengâ wiloedjĕng ḍatĕng ingkang sami mĕmoenḍi wahoe.

Wondéning toeminḍak-ipoen (sic) wiloedjĕngan wahoe ing satahoen sapisan, inggih poenikâ dipoen wĕstani bĕrsih ḍoesoen.

Ing sawĕnèh ing ḍoesoen pĕpoenḍènnipoen botĕn sami: tĕrkaḍang wontĕn ing sĕnḍang bèdji kadjĕng agĕng patilassannipoen tiang bongsâ loehoer toewin wontĕn ing koeboerran.

Namoeng poenikâ atoerrannipoen tiang sĕpoeh-sĕpoeh kasĕboet ing nginggil wahoe pramilâ oegi kawoeningannâ ing panjdjĕnĕngan sampéjan

6/10—1906. Kawoelâ Naib Mangtingan.

Waaruit blijkt:

dat de naib van het onderdistrikt Mantingan om inlichtingen heeft aangeklopt bij het désa-hoofd van Mantingan en de oudsten der désa aldaar, en bij het désa-hoofd en de oudsten der désa Goempang;

dat de verklaringen van de gehoorden omtrent de personen, die vereerd worden, — de plaatsen, die als poenḍèn beschouwd worden, — de bedoeling waarmede vereerd wordt, en het tijdstip waarop de vereering, door middel van een offermaal, plaats heeft, in alles overeenstemmen.

Hierbij zou kunnen worden aangeteekend, dat de naib van Mantingan zijn rapport zou kunnen gecopieerd hebben van dat van den naib van Bangoenrĕdjâ, of omgekeerd.

Die treffende overeenkomst van spelling, zinwending en wijze van opsomming der feiten, waarin men weinig belangstelt, zou zonder moeite in alle rapporten aan te toonen zijn; — maar het dunkt me gepast geen commentaar te leveren op de katoeranggan van een gegeven paard. Het zij genoeg, te constateeren, dat het aangeteekende voor de désa's Bangoenrĕdjâ, Kritjak en Glaman evenzeer geldt voor de désa's Mantingan en Goemping.

No. 6.

Wijossipoen koelâ sampoen papriksâ ḍatĕng ḍoesoen-ḍoesoen ingkang sami wiloedjĕngan bĕrsih ḍoesoen.

Ḍoesoen Karang-tĕngah, Kampoeng Kloenjtjing mĕnawi

sĕḍĕkahan wontĕn ngaṇḍappipoeṇ tandjoeng, inggih poenikå namanipoen tandjoeng-sari.

Salĕbĕttipoen kampoeng Kloenjtjing wontĕn satoenggil rĕtjå namoeng soekoe sahastanipoen sampoen toegĕl, sok asring dipoen borèhi tiang ingkang sami ḍatĕng sĕdjanipoen koelå pitakèn ḍatĕng tiang Kloenjtjing sami nĕḍå pĕlarissan.

Ḍoesoen Sĕprèh, mĕnawi sĕḍikah ḍoesoen, wontĕn sĕṇḍang.

Ḍoekoeh Moening, mĕnawi wontĕn sĕḍĕkah ḍoesoen wontĕn ngaṇḍap asĕm.

Ḍĕkah Plahossan, mĕnawi wontĕn sĕḍĕkah ḍoesoen wontĕn koeboerran.

Ḍoesoen Ḍoemplĕngan wontĕn koeboerran.

Ḍoesoen Kĕntjèn wontĕn koeboerran.

Ḍĕkahan Singgĕt wontĕn koeboerran.

Ḍĕkahan Binåjå wontĕn koeboerran.

Ḍĕkahan Ngĕṇĕng wontĕn koeboerran.

Ḍĕkahan Djoeroeq wontĕn koeboerran.

Ḍoesoen Pitoe, mĕnawi sĕḍĕkahan, wontĕn grijanipoen kamisĕpoeh piambak.

Ḍoesoen Watoe-alang wontĕn pinggir lèpèn.

Ḍoesoen Bĕrran wontĕn grijanipoen kamisĕpoeh.

Paḍĕkahan Ngasganjtjèn wontĕn pinggir sĕṇḍang.

Ingkang poenikå koelå sampoen nĕḍå priksâ ḍatĕng tiang sĕpoeh-sĕpoehipoen paḍoesoennan oetawi paḍĕkahan atoerrannipoen boten soemĕrĕp asal-asallipoen nglĕstantoennakĕn kina- makinå (sic). Ingkang poenikå moegi andadosnå kawoeningan panjdjĕnĕngan.

Saking naib kiṭå.

Sĕrat katoer Kjahi loerah pangoeloe ingkang djoemĕnĕng ing Ngawi.

Waaruit blijkt:

dat de naib van de afdeelings-hoofdplaats aan den pangoeloe rapporteert:

dat in het gehucht Kloentjing van de désa Karang-tĕngah de sĕḍĕkah wordt aangericht onder den tandjoeng-boom aldaar;

dat zich daar ook bevindt een afgodsbeeld (zonder handen en voeten), dat vaak met borèh besmeerd wordt, met de bedoeling om een goeden aftrek voor koopwaren af te smeeken;

dat in de désa Sĕprèh de sĕḍĕkah gegeven wordt bij de bron;

dat in het gehucht Moening (? voor kĕmoening) de offermaaltijd wordt aangericht onder een tamarinde-boom;

dat in de gehuchten Plahosan, Singsĕt, Ngĕnèng, Binâjâ, Djoeroeg(?) en de désa 's Ḍoemplĕngan en Kĕntjèn de sĕḍĕkah gehouden wordt bij een graf;

dat de désa Pitoe haar sĕḍĕkah geeft ten huize van den kamitoewa, en evenzoo de désa Bĕran;

dat in désa de Watoe-alang de offermaaltijd genuttigd wordt aan den oever van de rivier;

De désa-bewoners wisten den naib niet mede te deelen den oorsprong dier gebruiken; — het betrof hier, volgens het zeggen, alleen eene voortzetting van de traditie.

In dit rapport valt op te merken, dat daarmeê geen rechtstreeksch antwoord gegeven wordt op de vraag, wat in die désa's en gehuchten als poeṇḍèn vereerd wordt, tenzij het de bedoeling van den schrijver is den tandjoeng-en asĕmboom, de bron, de rivier, het hindoe-beeld en de graven als zoodanig aan te duiden.

No. 7.

De naib van Kĕḍoeng-galoer bood den pĕngoeloe van Awi een staat in 5 kolommen aan waarin het onderzoek van 3 désa 's werd opgenomen, en waaruit blijkt:

1o. dat de désa Bégal als poeṇḍèn beschouwt een bron, een sokâ-boom, een bĕṇḍâ-boom en een kowang-boom, en dat het offer alleen gebracht wordt om daarvoor den welstand te verkrijgen van vrouw en kinderen, en dat geofferd wordt op elken vrijdag en op elken anggârâ-kasih;

2o. dat de désa Djĕnggrik als hare poeṇḍèn 's beschouwt een bron, een prih —, bĕṇḍâ —, en ingasboom, waar geofferd wordt op elken vrijdag-lĕgi, om daardoor den welstand te verzekeren van vrouw, kinderen en vee;

3o. dat de désa Sirigan als poeṇḍèn heeft een bron en een walikoekoen—, ingas—, en wajangboom.

Van het graf wist men niet te vertellen, wie er begraven ligt, doch op elken djoemoengah-lĕgi wordt er een offermaal aangericht, om er het welzijn door te erlangen van zichzelven, met vrouw en kinderen.

No. 8.

Ngatoerrakĕn pamoeṇḍoet panjdjĕnĕngan sampéjan nalikå tanggal 27 September 1906, ongkå 187, saktampi kawoelå sĕrat ladjĕng pitakèn ḍatĕng tjang (sic) ḍoesoen-ḍoesoen sangking atoerripoen (sic) 1 tjang nami Nåjådrånå, 2 Kasanrĕdjå ing ḍoesoen Koenarran, 3 Satadi (?) ing ḍoesoen Siné, 4 Djoerĕmi ing ḍoesoen Gĕṇḍol, 5 Kartådikråmå ing ḍoesoen Toelakan, atoerripoen sedåjå sami katrangan kang sami njadran ḍatĕng poeṇḍèn koeboerran, maksoeddipoen noewoen sawab pandoengå wiloedjĕng ḍatĕng lĕloehoer kang soemaré ing koeboer.

6/10, 1906. Kawoelå Naib Siné.

Waaruit blijkt:

dat de Naib van Siné 5 menschen gehoord heeft, van 5 désa's, en van dezen gelijkluidende inlichtingen bekwam; dat n. l. in elk dier désa's een offermaal werd gegeven bij een graf, om daardoor den zegenenden invloed deelachtig te worden van den voorvader, die in dat graf was bijgezet.

No. 9.

Gĕṇḍingan ping 7 Oktober 1906.

Ngatoerri wangsoellan paring panjdjĕnĕngan sĕrat katiti kaping 27 September 1906 ongkå 187, katrangannipoen ing ḍoesoen bawah kĕnaibban ḍĕstrik Gĕṇḍingan sammi (sic) gaḍah pĕpoeṇḍèn woedjoet koeboerrannipoen tjang sĕpoeh ingkang tjikal-bakal ing ḍoesoen Widadarèn mrikoe sĕrtå mawi wiloedjĕngan, wahoe tjang ḍoesoen-ḍoesoen mrikoe; déning maksoettipoen njoewoen pangèstoe wiloedjĕng ḍatĕng pĕpoeṇḍèn ingkang kakoeboer wahoe, soepados sĕpoeloerrå (voor: sĕ*mp*oeloerå) anggènnipoen tĕtanèn.

Ingkang poenikå moegi andadosnå kawoeningan ing panjdjĕnĕngan sampéjan.

Kawoelå Naib ḍĕstrik Gĕṇḍingan.

Waaruit blijkt:

dat de Naib van Gĕṇḍingan aan den pĕngoeloe rapporteert, dat de désa's onder zijn naibschap allen een graf hebben als poeṇḍèn, waar ze een offermaaltijd aanrichten, en wel bij het graf van den stichter der désa, — met de bedoeling om den zegen af te bidden van dengene, die daar is bijgezet, opdat een voorspoedige wasdom geschonken worde aan de aanplantingen.

No. 10.

Papriksan ḍoesoen Kasrĕman, Karang tĕngah, Dĕrå.

Wétan ḍoesoen såhå wétan lèpèn ing ḍoesoen Kasrĕman wontĕn tigang idji rĕtjå:

No. 1 sahimpĕrran (sic) kados wĕlandi loehoer mawi slimpangan (voor salémpang), rasoekkan kados potongan djas nanging sirah sampoen toegĕl.

No. 2 sahimpĕrran kados tiang iṇḍoe, oegi ragi sampoen kowak.

No. 3 sahimpĕrran kados tiang sĕtri (sic) oegi sirah sampoen toegĕl; såhå ing ngrikoe wontĕn kadjĕng agĕng 2, 1 kadjĕng sĕprèh, 1 kadjĕng ḍiṇḍing.

Sangking pratélannipoen bĕkĕl poenikå rĕtjå kanggé nadarran, tiang ḍoesoen ngrikoe bilih sakit nadar ing ngrikoe samongså-mongså saras ladjĕng wiloedjĕngan panggang boetjĕng wontĕn panggénan rĕtjå ngrikoe.

Ingkang sampoen-sampoen kaṭah ingkang saras oetawi satoenggal wĕktoe wontĕn tiang bakoelan nĕḍå sabab (voor sawab) pĕndongå sagĕddå gangsar padjĕng sasadèjannipoen.

Abdi dalĕm naib Karang-tĕngah.

Waaruit blijkt:

dat is de désa Kasrĕman onderdistrikt Karang-tĕngah, distrikt Dérå aan den oostkant en oostelijk van de rivier, 3 beelden zijn, waarvan

No. 1 er uitziet als een hooggeplaatste Europeaan, met een bandelier om en een buis aan dat den snit heeft van een jas, — terwijl het hoofd er van afgeslagen is.
No. 2 waarvan ook al een stuk af is, er uitziet als een Hindoe;
No. 3 waarvan het hoofd ook al afgeslagen is, er uitziet als eene vrouw. Bovendien zijn er 2 groote boomen, een sĕprèh en een ḍiṇḍing.

Volgens mededeeling van het désahoofd worden die beelden gebezigd als voorwerpen van gelofte bij ziekte.

Zoo vaak men van eene ziekte geneest, brengt men een offermaal van rijst met gebraden kip op de plaats, waar de beelden staan, en voorheen zijn al vele menschen genezen.

Ook komt er nu en dan eene koopvrouw, om de zegenende-invloed daarvan af te bidden, opdat daardoor hare koopwaren vlot van de hand gaan.

No. 11.

Ngatoerri wangsoellan sĕrattipoen kjahi loerah tanggal ping 27 September 1906 angkå 187.

Koelå sampoen pitaken ḍatĕng loerah ing ḍoesoen Balang (?) oetawi modin, oetawi tiang sĕpoeh-sĕpoeh ing ḍoesoen Talang, Djågårågå, atoerripoen inggih oegi wontĕn papoeṇḍèn anamoeng woedjoed koeboer.

Mĕnggah maksoeddipoen mĕmoeṇḍi ḍatĕng papoeṇḍèn wahoe namoeng nĕḍå sawab pandongannipoen ḍatĕng tiang ingkang tjikal bakal oetawi ḍanjang ingkang bahoerĕkså ing ḍoesoen ngrikoe, soepados njawabbi oetawi anḍèrèk dĕdongå wiloedjĕng ḍatĕng ingkang sami mĕmoeṇḍi, anggènnipoen mĕmoeṇḍi sabĕn tahoen sami wiloedjĕngan ing pĕpoeṇḍèn wahoe.

Ingkang poenikå moegi andados-akĕng (sic) kawoeningan ing panjdjĕnĕngan sampéjan, kawoelå soemonggå.

Kawoelå Naib Djågårågå.

Waaruit blijkt:

dat de Naib van Djågårågå inlichtingen gevraagd heeft aan het désahoofd van Talang, onderdistrikt Djågårågå, en ook aan den modin en de oudsten dier désa, en dat ze hem

hebben meegedeeld, dat er werkelijk een plaats is van de hoogste vereering, en dat die bestaat, uit het graf van den stichter der désa — en dat er ook eene vereering bestaat, die den beschermgeest van de désa gelast; dat ze bij het graf de zegen afbidden, opdat daaruit voorspoed voortvloeie voor de lieden, die aan die vereering deelnemen, en dat jaarlijks een offermaaltijd wordt aangericht.

No. 12.

Ngatoerri wangsoellan sĕrattipoen kjahi loerah pĕngoeloe ingkang katiti ping 27 September 1906.

Katrangannipoen kawoelâ sampoen pitakèn ḍatĕng loerah ḍoesoen Tjĕpâkâ destrik Ngrambé saking atoerrannipoen ing ḍoesoen Tjĕpâkâ wontĕn pĕpoenḍèn woedjoed koeboerran nami kjahi Ganḍok sabĕn tahoen tiang ing ḍoesoen ngrikoe sami mĕmoenḍi sarânâ wiloedjĕngan wontĕn ing koeboerran wahoe.

Mĕnggah maksoeddipoen sami njoewoen pĕndongâ wiloedjĕng ḍatĕng ingkang kakoeboer ngrikoe.

Ingkang poenikâ moegi kawoeningannâ ing panjdjĕnĕngan sampéjan.

Kawoelâ Naib Gĕdorâ.

Waaruit blijkt:

dat de naib van Gĕdorâ van het désa-hoofd van Tjĕpâkâ vernam, dat in die désa een plaats van vereering is, bestaande in het graf van Kjahi Ganḍok.

Elk jaar komen de désa-lieden daarbij hunne vereering betoonen door middel van een offermaaltijd, met bedoeling, om daardoor den zegenenden invloed deelachtig te worden van den persoon, die daar is bijgezet.

No. 13.

Ngatoerri wangsoellan sĕrattipoen loerah pĕngoeloe tanggal kaping 27 September 1906, ongkâ 187.

Katrangannipoen kawoelâ sampoen pitakèn ḍatĕng Kasan Ahmad, modin ḍoesoen Sĕmèn, atoerrannipoen ing ḍoesoen Sĕmèn wontĕn pĕpoenḍèn 1 woedjoed sélâ 2 soembĕrran nami Glagah-wangi.

Mĕnggah maksoeddipoen mĕmoenḍi ḍatĕng pĕpoenḍèn

wahoe namoeng nĕḍâ pandongannipoen ḍatĕng tiang ingkang tjikal bakal oetawi ḍanjang ingkang bahoerĕksâ ing ḍoesoen ngrikoe, soepados njawabbi oetawi anḍèrèk dongâ wiloedjĕng ḍatĕng ingkang sami mĕmoenḍi.

Anggènnipoen mĕmoenḍi sabĕn tahoen sami wiloedjĕngan ing pĕpoenḍèn wahoe, dipoen wastani bĕrsih ḍoesoen.

Paron, kaping 7 October 1906.

Kawoelâ naib Paron.

Waaruit blijkt:

dat de naib van Paron van Kasan Ahmad, modin van de désa Sĕmèn, vernam, dat in die désa twee voorwerpen van de hoogste vereering zijn, bestaan uit 1° een steen, 2° een bron, genaamd Glagah-wangi, en dat daar elk jaar een offermaaltijd wordt aangericht, bĕrsih ḍoesoen genaamd, om er voor de vereerders voorspoed aftebidden van den stichter en van den beschermgeest der désa.

No. 14.

Ngatoerri wangsoellan sĕrattipoen loerah pangoeloe tanggal kaping 27 September 1906 ongkâ 187.

Koelâ sampoen pitakèn ḍatĕng 1 tiang nami Tâwirânâ bĕkĕl, 2. Amad Kariman modin, sami ḍoesoen Sambèn, ondĕrḍistrikt Karang-djati (Dĕrâ) saking atoerrannipoen ing ḍoesoen Sambèn oegi wontĕn pĕpoenḍèn woedjoed soemoer nami soemoer Boemboeng.

Mĕnggah maksoeddipoen amĕmoenḍi ḍatĕng pĕpoenḍèn wahoe nĕḍâ sawab pandongannipoen tiang ingkang tjikal bakal oetawi ḍanjang ingkang bahoerĕksâ ing ḍoesoen ngrikoe, soepados njawabbi wiloedjĕng ḍatĕng tiang ingkang sami mĕmoenḍi.

Déné pratingkahipoen mĕmoenḍi wahoe sabĕn tahoen tiang ing ḍoesoen ngrikoe sami kakĕmpallan wiloedjĕngan wontĕn ing pĕpoenḍèn wahoe, inggih poenikâ kawastanan bĕrsih ḍoesoen.

Wondéning sanèssipoen ḍoesoen pamirĕng koelâ ingkang kanggé pĕpoenḍèn wontĕn ingkang woedjoed koeboerran, sĕnḍang oetawi bèdji.

Ingkang poenikâ moegi kawoeningânâ.

Sambèn ping 7 October 1906.
Kawoelâ naib Sambèn.

Waaruit blijkt:

dat de naib van Sambèn van het désa-hoofd van Sambèn, Tâwirânâ, en van den modin aldaar, Amad Kariman vernam, dat in die désa een poeṇḍèn is, bestaande uit een bron, genaamd soemoer Boemboeng, en dat de désa-bewoners met de vereering daarvan bedoelden, om den zegenenden invloed af te bidden van den stichter en van den beschermgeest der désa;

dat die vereering plaats heeft elk jaar door het zich vereenigen tot een offermaaltijd, die bĕrsih ḍoesoen genoemd wordt.

Ook vernam de naib, dat in de andere désa 's als poeṇḍèn worden beschouwd een graf een bron, of een beek.

No. 15.

Papriksaän ḍoesoen Ngoewin, Karang-tĕngah, Dĕrâ bĕrsih ḍoesoen satoenggal tahoen sapisan.

Atoerran sangking Kasanrĕdjâ, modin ing ḍoesoen Ngoewin.

No. 1 Mĕmoelé laloehoerripoen sĕdâjâ tiang ḍoesoen Ngoewin bĕkĕl doemoegi tiang alit sami noewoen sapangat wiloedjĕng bĕktâ panggang boetjĕng.

No. 2 Mĕmoelé ḍajang (sic) ingkang bahoerĕksâ ḍoesoen Ngoewin, bĕkĕl sakantjanipoen sami noewoen sapangat wiloedjĕng sampoen ngantos wâtĕn (sic) alangan ngadjĕng toewin ing wingking, bĕktâ panggang boetjĕng.

No. 3 Mĕmoelé kang roemĕksâ soembĕrran Panṭansari kang nami Baṭârâ Gonggâ, inggih poenikâ joejoe, sĕrtâ bĕtṭârâ Gĕnggi, inggih poenikâ tjatjing, bĕktâ panggang boetjĕng.

No. 4 bilih kontjâ-alit sădâjâ kadjattan mantoe oegi sami mĕmoelé ḍoematĕng sadrannan Panṭansari sâhâ bĕktâ panggang boetjĕng kĕmbang boerèh (sic) sĕbab bilih botĕn dipoen mamoelé ingkang sampoen sampoen tĕngahipoen dammĕl wonten ingkang sakit toewin

kasoeroeppan sangking sadranan ngrikoe sĕbab sampoen kanggé tiang djaman kinâ-mahinâ.

7/10, 1906. Abdi dalĕm Naib.

Uit deze slordige redactie, in slordig schrift en slordige spelling, die nog wel door een tweede hand is bijgewerkt, blijkt:

dat een onderzoek heeft plaats gehad in de désa Oewèn, onderdistrikt Karang-tengah, distrikt Dĕrâ, en dat de modin van die désa aan den onderzoeker mededeelde, dat er jaarlijks een offermaaltijd werd aangericht van rijst met gebraden kip, om daarmee den zegenenden invloed af te bidden:

1o. Van den voorvader (bedoeld zal zijn de stichter van de désa);

2o. Van den beschermgeest van de désa Oewèn;

3o. Van Baṭara Gangga, den beschermgeest van de bron Panṭansari, een krab en aan Baṭara (Baṭarî?) Ginggi, een aardworm.

Bovendien wordt aan de bron Panṭansari door een offer eer bewezen, zoo vaak de kleine man een kind uithuwelijkt; want, deed hij dat niet, dan zou hij in het midden van de bruiloft, door eene ziekte worden overvallen, en wel bezeten worden door een boozen geest, die van de bron uit op hem was afgezonden; — omdat met het verzuim inbreuk zou zijn gepleegd op een gebruik, dat van oudsher bestond.

No. 16.

Gĕnĕng kaping 7 Oktober 1906.

Kawontĕnnannipoen poepoeṇḍèn ing ḍoesoen Gĕnĕng ingkang dipoen moemoelé déning titiang ing ngrikoe oetawi titiang ngamontjâ ḍoesoen.

Poepoeṇḍèn wahoe doemoenoeng wontĕn ing poepoenṭoek (oeroeg-oeroegan siti) sapinggirring lèpèn Gĕnĕng ingkang pinggir ĕlèr, kabèṭèkkan pĕsĕgi sĕrtâ kadèkkan lawangan tanpâ toetoeppan; kiwâ tĕngĕn sadjawining bèṭèk wonten kadjengipoen djohar, ingkang angahoebbi poepoeṇḍèn; salĕbetting bèṭèk wontĕn kadjĕngipoen waringin taksih alit, dèrèng sagĕd ajom.

Woedjoedding poepoeṇḍèn sahisṭâ pilar saking sélâ wangoen pĕsagi ingnginggil papak mawi kakrowok kados loempang ing kinanipoen pantĕs mĕnawi panjtjèn loempang, oetawi kéngging oegi katoempangan pot sĕsĕkarran.

Mĕnggah ingkang sampoen kalampahan poepoeṇḍèn wahoe kanggé angloewarri poenagi (nadar) kados titiang sakit mĕnawi saras baḍé wiloedjĕngan (kĕṇḍoeri) wontĕn ing padoenoeng ing poepoeṇḍèn ngrikoe enz. enz.

Abdi dalĕm naib Gĕnĕng.

Waaruit blijkt:

dat in de désa Gĕnĕng een poeṇḍèn bestaat, waar de inwoners van Gĕnĕng en van de omliggende désa's offers brengen.

Die poeṇḍèn is gelegen op een hoogte aan den noordelijken oever van de rivier Gĕnĕng, en bestaat uit een steenen pijler, vierkant van vorm en van boven vlak, met een gat er in, evenals een rijstblok.

De poeṇḍèn is vierkant omrasterd met een vlechtwerk van bamboe, met een ingang zonder sluiting, en doet dienst als een voorwerp, waarbij men geloften vervult: is er iemand bijv. ziek, dan belooft men daar ter plaatse, bij eventueel herstel, een offermaal te geven.

Ten slotte wordt hier aangeteekend, dat de inwoners van de désa Poetjangan een offermaal aanbieden aan de beschermgodin van een vijver, aan Njahi Bĕlik, om daarmeê haar zegen af te bidden voor den landbouw, hetgeen met dezelfde bedoeling ook geschiedt bij het graf van Gaṇḍok (rapport van den naib van Gĕdorâ).

Ook heeft de désa Babadan een poeṇḍèn, waarbij de zegen wordt afgebeden van de voorouders, die het tijdelijke hebben gezegend, lĕloehoer ingkang mantoek ing djaman lĕlanggengan (voor djaman langgĕng).

Het offermaal bestaat daarbij uit twee bamboe-schotels, gevuld met gebak van kĕtan, kokosnoot en suiker, brij met suiker en pakjes van gegiste rijst 2 ènjtjèk isi pangannan djadah (voor djoewadah) djĕnang, tapé sapitoeroetipoen.

OUDHEDEN AANGETROFFEN IN HET LANDSCHAP BESOA (MIDDEN-CELEBES)

DOOR

J. Th. E. KILIAAN.

Civiel Gezaghebber.

(Met kaart en teekeningen).

De oudheden, die ik aantrof, liggen op twee verschillende plaatsen:

1. *Boeloe Lèli*, alwaar aanwezig zijn:
   een steenen beeld en vijf steenen potten;
2. *Podé in Pokékéo*, alwaar aanwezig zijn:
   20 steenen potten en 4 deksels.

De ligging dezer plaatsen blijkt uit bijgaande kaart.

1. De oudheden van *Boeloe Lèli*:

Het steenen beeld, Watoe miangka (overeind staande steen) genoemd, stelt voor eene vrouw ten halve lijve afgebeeld.

Het beeld is ruw uitgehouwen uit één stuk kalksteen en hoog 1.75 M. bij eene diameter van 0.50 M. De soort steen, waaruit het beeld gehouwen is, is te vinden nabij de plaats, waar het beeld nu staat.

Het beeld staat op een open alang-alang veld op den heuvel *Boeloe Lèli* in het oostelijk deel van het landschap *Besoa*, met het front naar het Noorden.

Het zal ongeveer 10 picol zwaar zijn.

Hoe en door wien het beeld vervaardigd is, kon men niet meêdeelen. Het moet er sedert lang gestaan hebben.

De oudste menschen in het landschap konden niet zeggen, wanneer het beeld gemaakt kon zijn, en wie zulks gedaan heeft.

De menschen in het landschap kennen het steenhouwen; zij vervaardigen n.l. kleine steenen loempang's om er hun djagoeng in te stampen. Zij maken bij dit werk gebruik van stalen beitels. Zoo is het aan te nemen, dat men vroeger het beeld hier in *Besoa* heeft kunnen maken.

Aan den voet van het beeld, aan den linkerkant er tegen geleund, staan 3 kleine langwerpige steenen ter lengte van tusschen de 0.20 en 0.30 M.

De volgende legende is aan het beeld verbonden. 't Was eene vrouw, die overspel pleegde met een broër van haar man. Toen zij op de daad werd gegrepen, werd zij met stokken gegeeseld en veranderde zij tijdens de geeseling met hare kinderen in steen. De geeseling, zei men, had plaats op de plek, waar nu 't beeld staat.

Men kan niet zeggen of er ooit eene kampoeng is geweest op de plaats waar het beeld nu staat. Een vluchtig onderzoek ter zake gaf geene aanwijzingen. Op hetzelfde terrein staan ook nog 5 groote steenen potten, elk gehouwen uit één stuk steen. De grootste mat 1.75 M. bij eene diameter van 1.50 M. De kleinste mat 1 M. bij eene diameter van 0.50 M. Deze steenen potten waren mooi glad afgewerkt. Van deze 5 potten waren 4 vol van een drabbige massa aarde, waarop lang gras is gaan groeien. De vijfde lag op eene zijde, half begraven in den grond.

Waartoe deze potten gediend konden hebben en wanneer zij vervaardigd konden zijn, kan men niet zeggen.

De steensoort, waaruit deze potten gehouwen zijn, heb ik slechts gezien in de Torirerivier, daar waar zij de vlakte binnenkomt.

Deze steenen potten hebben, wat de grootste betreft, een gewicht van 20 à 30 picol en wat betreft de kleinste, van 10 à 15 picol.

2. De oudheden van *Poda mPokékéo*.

Op het terrein genaamd *Poda mPokekéo* in het Westelijk

deel van de vlakte van *Fesoa*, een uitgestrekt alang-alangveld, vindt men ook dergelijke steenen potten als waarvan boven sprake was.

Hier trof ik 20 steenen potten aan, groote en kleine, hebbende de grootste de afmetingen van die van de grootste pot ginds, en de kleinste de afmetingen van die van de kleinste pot op terrein No. 1.

Bij de potten echter trof ik nog vier daarop passende deksels aan, mede uit één stuk steen gehouwen.

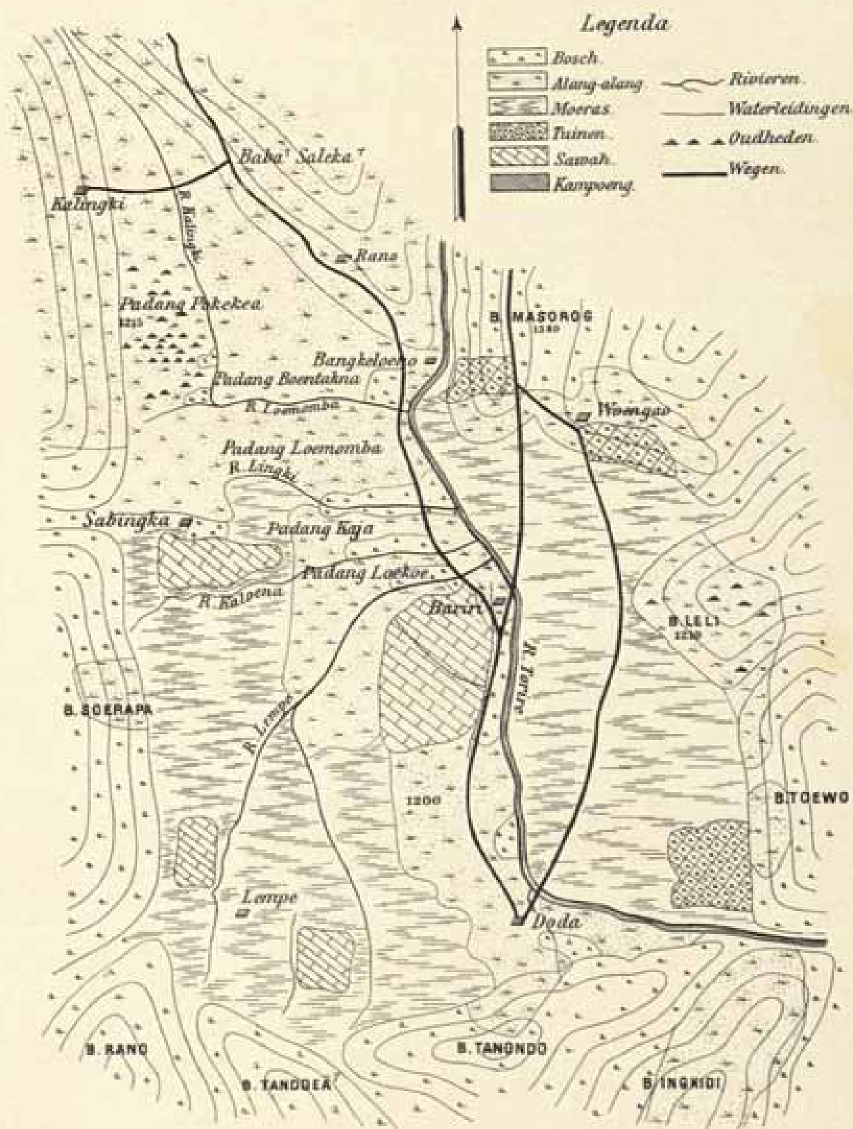
Een van deze potten is uit kalksteen gehouwen en versierd even onder den bovenrand met deze motieven:

Een dikke neus, naar boven voortgezet in wenkbrauwen en links en rechts de oogen, alles en relief. Er zijn zes dergelijke gezichten naast elkaâr. Daaronder eene gleuf, om den heelen pot gebeiteld, voorstellende een algemeene mond van de zes gezichten (zie teekening No. 2).

Aan 2 deksels is meer werk besteed. Deze deksels zijn dik 0.2 M. bij een diameter van 2 M., gehouwen elk uit één stuk steen (zie teekening No. 3.) Het eene deksel is in het midden versierd met een soort knop, eene verhevenheid van 0.2 M. bij een diameter van 0.4 M. geflankeerd door 5 liggende handen in de rondte om den knop, met de koppen er van afgekeerd. Het is ruw werk. De hals is glad afgesneden. Dus er ontbreekt een kop aan. Op het glad afgesneden halsoppervlak is een gezicht uitgebeiteld, ook en relief, veel overeenkomst hebbend met de menschen gezichten, die als versiering dienen van bovenomschreven steenen pot (teekening No. 2). Deze 5 even groote handenbeeldjes (lengte 0.25 M., hoogte 0.20 M.) vormen één stuk met het deksel, gehouwen uit één stuk steen. Het tweede versierde deksel van dezelfde afmetingen als het eerste heeft 4 handjes van dezelfde afmetingen op een rijtje over het midden van het deksel loopende als versiering (teekening No. 3.)

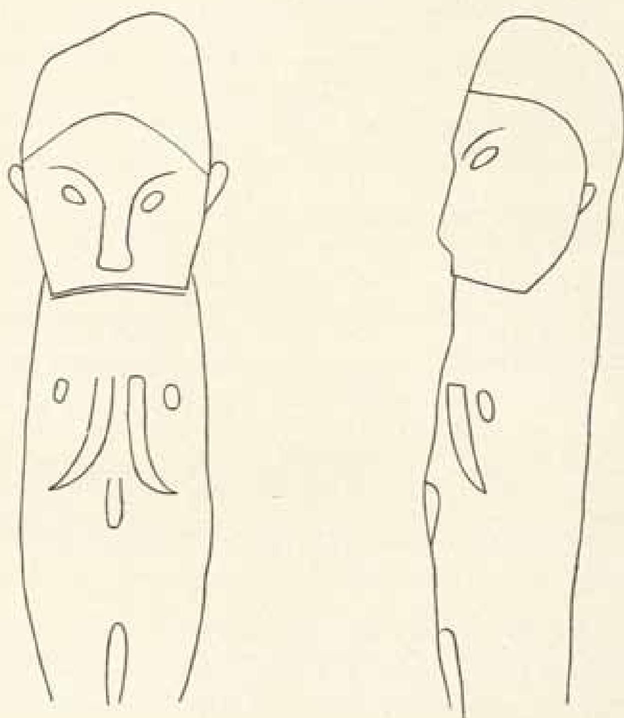
Het 3e deksel (teekening No. 5) is versierd met een knop als bovenomschreven, terwijl het vierde een bol bovenwerk heeft en meer niet (teekening No. 6).

LANDSCHAP BESOA

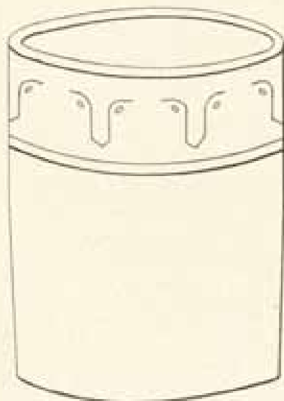
Schaal 1:75000.

I. Steenen beeld op de Boeloe Leli.
Schaal 1:20.

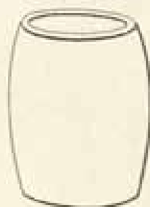
Schaal 1:40.

IIª Grootste vat.

Dit vat te vinden op Pada 'm Pokekea.
Op Boeloe Leli zijn wel vaten van
deze grootte, maar zonder versiering.

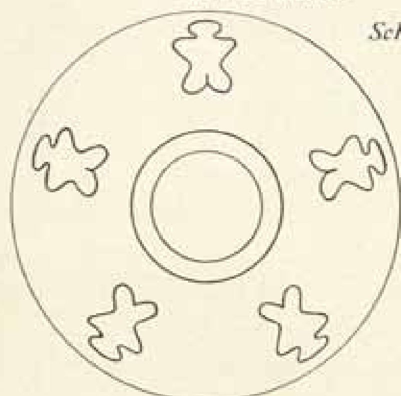
IIᵇ Kleine vat.

Dergelijke vaten zoowel op Boeloe Leli
als op Pada 'm Pokekea.

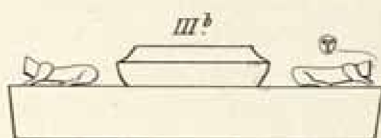
III.ª 1ste deksel.

Schaal 1: 40.

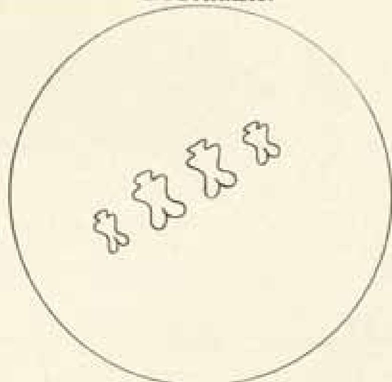
Te vinden op Pada in Pokekea.

III.b

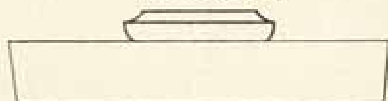
III.ª van op zij gezien.

IV. 2e deksel.

Te vinden op P.P. van boven gezien.

V. 4e deksel.

een deksel ook te vinden op P.P.
van op zij gezien.

VI. 3e deksel.

een deksel ook te vinden op P.P.
van op zij gezien.

Hier op de Poda mPokékéo staan de steenen meer bij elkaâr: 9 er van in 3 rijen van 3 bij elkaâr.

Bij deze groep potten liggen ook de 4 beschreven deksels. De vorige 11 potten staan verspreid om en nabij deze groep van 9. In de nabijheid van deze groep van 9 potten, aan den Noordwestkant daarvan, liggen vele steenen bij elkaâr als samengevoegd tot een vloer.

De menschen herinneren zich nog iets van eene kampoeng Pokékéo, welke in vroegere tijden gestaan moet hebben op de Poda mPokékéo. Waar precies de kampoeng gestaan heeft, weet men zich niet meer te herinneren.

Een paar eigenaardige gebruiken

IN

de désa Tjĕrmé

naverteld

DOOR

J. KNEBEL.

(Met een plaat.)

Opmerkzaam gemaakt door den heer J. P. Moquette, en, reeds vóór mijn bezoek aan de désa, nader ingelicht door Ngabèhi Ardjâ Adinâtâ, kan ik navertellen wat me, op mijne oudheidkundige reis van 1907, omtrent een paar eigenaardige gebruiken van de désa Tjĕrmé (afdeeling Gresik) werd medegedeeld.

In die désa wordt namelijk, in plaats van den hoofddoek, een mutsje gedragen van gevlochten lontarbladen en de oorsprong van dat gebruik verklaard op de volgende wijze:

Menggah dongèngipoen kados ing ngaṇḍap poenikâ:

Djaman kinâ ing Giri-keḍaton panjdjenengannipoen Praboe Satmâtâ kang sapiṇḍah kagoengan abdi tiang toekang panongsong, dipoen-wastani Lemboe-goemarang.

Saben-saben sang Praboe mios tindakkan oetawi magelarran ing sitinggil, toekang panongsongipoen Lemboe-goemarang angsal paringan panganggé *topong boetjoe 3*, rasoekan sangsang ingkang wingking abrit ingkang ngadjeng tjemeng, sertâ kanjtjing krepoe kâtjâ, sinjdjang tjampingan (sinjdjang panjdjang kahoebettaken ing lamboeng troes kanggé tjawet,

poenikå dipoen westani sinjdjang tjampingan), nganggé tjlånå pèṇḍèk (kaṭok) loerik, saboek tampar sentolo, ingkang sasisih nganggé kolongan, ingkang sasisih nganggé sekar goeṇḍå sertå njangkelang tjaloek.

Pramilå inggå sapriki tiang-tiang djaler sepoeh anom taksih sami nganggé *koeploek boetjoe 3*, tiang ing ḍoesoen Tjrĕmé penganggeppipoen toeroenipoen Lemboe-goemarang, dados wahoe penganggé inggå sapoenikå taksih kaloerih.

Menawi anak ingkang dèrèng simah (djåkå) nganggé koeploek ingkang boetjoe branggah, wondéné tiang ingkang sampoen simah nganggé padjek dopok.

Koeploek wahoe ingkang kabaḍé sangking lontar kahirat-irat alit, kahanam kadi anamman wakoel.

Hetgeen beteekent:

Volgens de overlevering, was er vroeger te Giri-keḍaton, onder de regeering van Praboe Satmata I, een pajoengdrager (van den vorst), genaamd Lemboegoemarang.

Telkens wanneer de vorst op reis ging, of audientie hield op de siti-inggil, kreeg de pajoengdrager als uniform te dragen: een mutsje met drie horens, een buis, genaamd sang-sang, van achteren rood, van voren zwart, met kristalijnachtige knoopjes, en een kleedje, genaamd tjampingan (d.i. een lange strook lijnwaad, die om de lendenen gewikkeld wordt, en waarvan de einden tusschen de beenen worden doorgehaald, en achter in den gordel worden vastgestoken), een korte broek van gestreept lijnwaad, en een kabel als gordel, waarin aan de eene zijde een strik gemaakt is, en aan de andere zijde een goeṇḍa-bloem gestoken is, en ook een groot kapmes in den gordel.

Daarom dragen alle lieden van het mannelijk geslacht, oud en jong, in de désa Tjermé, nog altijd een mutsje met drie horens (eig. bulten), en beschouwen dat als afkomstig van Lemboe-goemarang, — eene overlevering, die tot den huidigen dag wordt nageleefd.

Zijn de kinderen nog niet getrouwd, zijn ze nog djåkå, dan dragen ze een mutsje met drie lange horens; maar zijn

ze getrouwd, dan dragen ze er een met drie korte (stompe) horens.

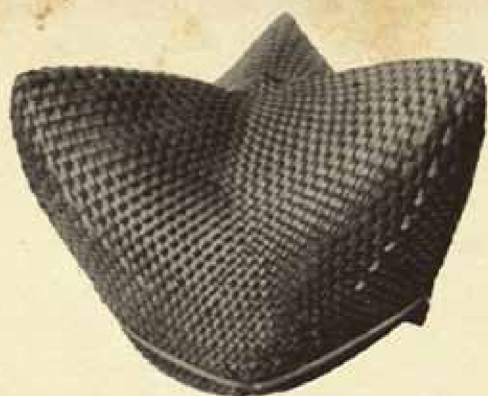
Deze mutsen worden gemaakt van lontar-bladen, die, in de lengte gescheurd, en gevlochten worden als een rijstmandje.

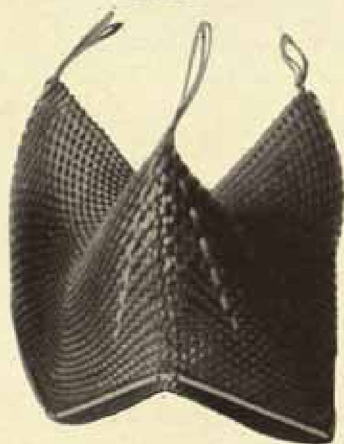
Bij dit verhaal nu teekende de Adipati van Mâdjâkertâ, evenals de patih een oud-ambtenaar van de afdeeling Gresik, voor diezelfde désa Tjermé, het volgende aan:

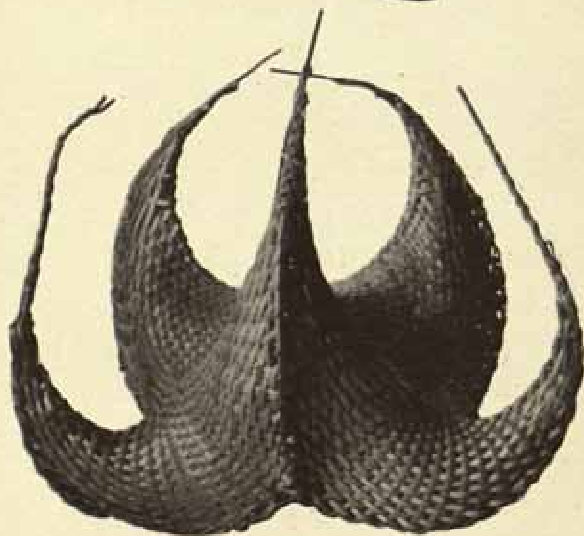
„Ing Gresik, Sidajoe, Lamongan taksih kaṭah tiang djaler ingkang adattipoen taksih kinâ, inggih poenikâ, jèn anggarap sabin, kaṭah ingkang woedâ".

In Gresik, Sidajoe en Lamongan worden nog vele manspersonen aangetroffen, die de oude gewoonte volgen, om in Adams kostuum hun sawah te bewerken.

Mâdjâkertâ, October 1907.

HET VLIEGERSPEL TE BATAVIA

DOOR

H. A. VON DEWALL.

Het was eene gelukkige gedachte van de commissie voor de regeling van de Pasar Gambir te Weltevreden in de jaren 1906 en 1907 om een vliegerwedstrijd uit te schrijven.

Daar het te verwachten is dat ook in 1908 een zoodanige wedstrijd zal worden gehouden, meen ik geen vergeefschen arbeid te verrichten door hieronder eene beschrijving te geven van den vlieger en het vliegerspel [1]) te Batavia. Ik zou mij voor de moeite ruimschoots beloond achten, indien ik met die beschrijving aan de toekomstige jury voor een wedstrijd de noodige gegevens of aanwijzingen kon verschaffen, ter verlichting van hare taak.

Zonder in het minst de jury van de beide vorige keeren onaangenaam te willen zijn, moet ik toch een weinig afdingen op hare bekwaamheid en hare bevoegdheid tot oordeelen in eene kwestie, waarin zij door onbekendheid met de Inlandsche opvattingen omtrent het vliegerspel elken maatstaf tot oordeelen miste, en hare beslissing dus vanzelf in de oogen der belanghebbenden niet de juiste kon zijn. Europeesche jury-leden, die nooit naar de Inlandsche regelen der kunst gevliegerd hebben, kunnen niet bekend zijn met de technische moeilijkheden, verbonden aan de vervaardiging van den vlieger en het glastouw, en zullen bezwaarlijk de eischen en gebruiken van het vliegervechten

---

1) De gebruikelijke technische termen worden in het idioom van het Bataviaasch Maleisch weergegeven.

kunnen waardeeren. Geen enkel geschrift kon hen dienaangaande voorlichten, [1]) terwijl het museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen geen materiaal bezit om dat gemis ook maar eenigszins goed te maken.

Wel hebben de jury-leden zich het eerste jaar laten voorlichten door een sedert overleden invloedrijk Inlandsch ambtenaar, maar zooals gewoonlijk, maakte ook hier de aangeboren bescheidenheid van dien man spoedig plaats voor het Europeesch aplomb. Afgescheiden hiervan was het zeer aan twijfel onderhevig of een ambtenaar, die al heel jong achter de Gouvernementstafel heeft gezeten, en zich dus noodwendig niet met het vliegerspel als volksvermaak heeft kunnen inlaten, de aangewezen persoon was om aanvullend op te treden en de jury in hare moeilijke taak den goeden weg aan te wijzen. Afgaande op de mededeelingen van een achtenswaardig gewezen jury-lid omtrent het oordeel te dezer zake van wijlen bedoelden Inlandschen ambtenaar, zijn wij geneigd ook hem niet als the right man on the right place te beschouwen.

Vlijt en ernst konden den juryleden niet worden ontzegd. Zij lieten zich niet onbetuigd. Het was zelfs vermakelijk hen gade te slaan in hun pogen, gewapend met verrekijker en sextant, als gold het de berekening van den afstand tusschen onzen aardbol en een nieuw aangekondigd hemellichaam.

Dat geharrewar was den fijn-zienden en geestig-opmerkenden Inlander niet ontgaan en duidelijk klinken mij nog de woorden van een Bataviaschen vliegerdeskundige in de ooren: „Wääh, rantjoe bĕtoellĕ; [2]) kĕntĕlir, kaptèn kapal! Engga sĕnönöan maoenjĕ! Kajĕ Pĕdjadjaran sadjĕ!" (Och, wat een warwinkel! Een Controleur, scheepskapiteins [3]) Niet te kwalifi-

---

1) In het bijzonder voor Soerabaja gaf de heer J. E. Jasper eene beschrijving in het Tijdschrift voor het Binn. Bestuur.

2) Betoellĕ van betoellah.

3) Hiermede doelde de man op de leden-Zeeofficieren.

ceeren hun verlangens! Het lijkt wel (in het rijk) Pĕdjadjaran! [1])

Kon de Inlander zich in 1906 nog al schikken in het oordeel van de jury, omdat hij dat beschouwde als het noodwendig gevolg van hare nieuwheid, de door haar onlangs uitgedeelde belooningen hadden zeker niet zijne goedkeuring. Men morde en mort nu nog, zoodat het te bezien is of aan een eventueel is 1908 uit te schrijven vliegerwedstrijd deskundige vliegeraars zullen deelnemen.

Hoe oud de vlieger is; of hij inheemsch is dan wel van buitenaf ingevoerd en, zooja, wanneer, van waar en langs welken weg, wie kan het met eenige zekerheid zeggen? Voor ons doel is dat ook van geen belang. Aan de ethnografie de taak om hier licht te ontsteken; wij zullen ons bepalen tot hetgeen thans is.

Soorten van vliegers. Men kan de vliegers tot drie groepen brengen n.l. vechtvliegers, gewone- en luxe-vliegers.

De eerste, de *lajangan adoean*, zijn die welke uitsluitend worden vervaardigd en gebruikt voor den wedstijd. Zij worden met bijzondere zorg geconstrueerd (*di tĕlatènin bĕtoel boeatannjĕ*).

De tweede groep vormen de vliegers tot vermaak van de jeugd; de zoogenaamde *lajangan anak-anak*, ook wel de *lajangan sĕgòbang*, [2]) *limĕ sèn*, [3]) enz.

Onder de luxe-vliegers rangschikken wij die, welke den vorm hebben van een mensch, dier of eenig andere voorstelling en voorts ook de geluidgevende vliegers de *lajangan gòwang-gòwangan*, *sòwang* of *sòwangan*.

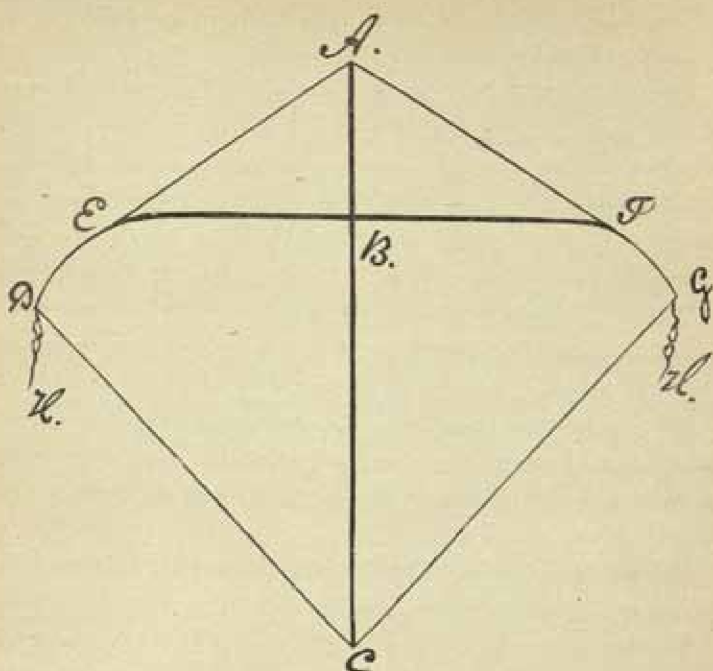
Vechtvlieger. De vechtvlieger bij uitnemendheid heeft nimmer een anderen vorm dan dien, aangegeven in onderstaande teekening.

---

1) Het omstreeks de 12e—16e eeuw in de Soendalanden bestaand hebbende Hindoerijk, hetwelk de Moehammedanen hier beschouwen als den ongeregelden, onbeschaafden heidenschen voortijd.

2) Één gòbang, het koperen 2½ centstuk.

3) „Ons cent".

Hij bestaat uit een aan beide helften gelijk en gelijkvormig geraamte dat *arkoe* heet, waarvan de onderdeelen zijn de *pĕrètjĕ*, de vertikale bamboe lat AC en de horizontale aan de uiteinden tamelijk diep gebogen lat welke evenals het geheele geraamte *arkoe* heet.

Aan de pĕrètjĕ onderscheidt men de *kĕpalĕ*, het hoofd i.e. punt A; de *lèhèr* (hals) n.l. het gedeelte AB; de *badan* (lijf) = het deel BC en de *oedjoeng boentoet* of gewoon *boentoet*, staart, het punt C. De bogen DE en FG heeten *sajap* (vleugel).

Voor de onderlinge proporties dier onderdeelen bestaan geen voorschriften. De verhoudingen bepaalt men naar eigen smaak, daarbij vooral er oplettend dat AB. niet te kort zij. De vlieger zou dan *sĕngkĕk*, *dèngkĕk* (kort van hals, nek) zijn en slecht bestuurbaar zijn (*djĕlèk dimaènninnjĕ*).

Bij B worden pĕrètjĕ en arkoe zeer hecht op elkander

gebonden, opdat de laatste door het blazen van den wind, in de lucht niet verdraaie (*mělèjot*).

De lijnen AE en AF stellen touwen voor en dragen den naam van *tali těmbèrang* of ook, doch zelden, *tali kěmbèrang*; de touwen DC en GC zijn de *tali sajap* of *tali boentoet*, GH en DH zijn de *sientieng's*, de slechts tot versiering dienende papierenkwastjes, waarvan dikwijls ook het hoofd A voorzien wordt.

Wordt de horizontale arkoe uitsluitend van bamboe vervaardigd, voor de pĕrètjĕ bezigt men soms ook niboeng, het hart van den arènpalm.

De bamboe is uitsluitend de witte (lichtgele) bamboe tali; deze is meer buigzaam dan de zwarte soort, (bamboe itĕm) welke bovendien gemakkelijk door de boeboek wordt aangetast.

De pĕrètjĕ loopt naar beneden gelijkmatig dunner uit; de achterkant is min op meer boogvormig; de voorzijde is altijd vlak om daarop het papier des te beter te doen plakken (*tèmpèl*).

De horizontale arkoe is in het midden dikker dan de uitloopende sajap's, aan welker uiteinden met voordacht eene plotselinge verdikking wordt gelaten om het uitglippen (*mělèsèt*, [1]) *mělòtjol*) van de touwen C.G. en C.D. te voorkomen.

Aan de bewerking van pĕrètjĕ en arkoe wordt bijzondere zorg besteed (*di tělatènin* [2]); de arkoe moet in het midden (punt B.) opgehangen, in stabiel evenwicht zijn (*samě běratnjě*). De sajap's E.D. en T.G. moeten gelijkelijk gebogen (*lèngkoek*) zijn en bij het aandrukken even buigzaam (*lèmès*).

Het in elkaar zetten *ikět* van de geheele arkoe geschiedt onder voortdurend meten in verschillende richtingen van de beide helften, die symmetrisch moeten zijn (*samě lèbarnjě*).

Is het geraamte gereed (*djadi*, *abies*,) dan wordt het netjes

1) Grondwoord pĕlèsèt.
2) Grondwoord tĕlatèn, zorgvol, met zorg behandelen.

beplakt met het bekende dunne Chineesche vliegerpapier, (*kĕrtas lajangan*) waarvan alleen die vellen worden gebezigd, welke gelijkelijk dun zijn en geen stukjes bamboevezel in zich hebben. Dit geschiedt natuurlijk om het evenwicht van den vlieger niet te verstoren (*djangan siengiet*). Als plakmiddel bezigt men bereide sagoe, waarin gedurende de koking een weinig aluin (*tawas*) wordt gedaan om het stijfsel eene witte kleur te geven, waardoor de beplakking nagenoeg onzichtbaar de netheid van het werk bevorderd wordt.

Zoodra het papier aan de pĕrètjĕ is gehecht en het stijfsel goed droog, wordt het (papier) met water besprenkeld (*di kipratien, tjipratien*), waarna het omzoomen van het papier om de vier genoemde koorden plaats vindt. Deze besprenkeling geschiedt om het papier gelijkmatig strak en hecht te doen spannen, wat van groot gewicht is voor de bestuurbaarheid van den vlieger.

Deze zou in de lucht naar den hollen (*kĕmpot*) kant hellen en bij harden wind draaien *biraj* [1]).

Men ziet wel eens vechtvliegers, waarvan het papier twee of drie golvingen vertoont evenwijdig aan de lijnen CG en CD. Die golvingen zijn met voordacht aangebracht en geven, als de wind er tegen blaast, het eigenaardig lebberend, knetterend geluid, hetwelk men *mĕrèbèt, bĕrèbèt* [2]) noemt.

Blijkt het geraamte na herhaald vliegeren goed geconstrueerd te zijn, in dien zin dat op de bestuurbaarheid van den vlieger geen aanmerking kan worden gemaakt (*ĕngga tjatjatnjĕ; ĕngga tjĕlanjĕ*), dan wordt de vlieger na het vliegerseizoen

---

1) Mal birahi. Tot iemand die uit hoofde van verliefdheid of om andere reden ongedurig is zegt men wel eens „kajè lajangan biraj", net een draaiende vlieger.

2) Van de zelden gebezigde interjectie rèbèt. Den vorm berèbèt bezigt men in het passief doorgaans als grondwoord: di berèbètien.

Men kent ook serèbèt, srèbèt voor de aanduiding van het geluid wanneer men met een stok of zoo iets langs een bamboe-omwanding strijkt. Hier is echter de grondvorm rèbèt geheel vergeten; men zegt altijd menjerèbèt, di serèbèt, serèbètien. Vergel. ook serebat-serebèt voor de verdubbeling; serèbot.

(*moesim lajangan*) geheel van zijn papier en touwen ontdaan. Pĕrètjĕ en arkoe worden saamgebonden en tot het volgend seizoen bewaard boven de keukenrook om de boeboek zooveel mogelijk eruit te houden.

Een pĕrètjĕ van niboeng kost al gauw *f* 1 tot *f* 2, terwijl de waarde van een in alle opzichten zuiver geconstrueerden en bestuurbaren vechtvlieger varieert tusschen *f* 3, *f* 4 en hooger al naar gelang van zijne grootte en de versiering.

De grootte van den vlieger wordt gemeten naar het aantal vellasschingen, met dien verstande dat elke ruimte, hoe klein ook, tusschen de lasschingen, voor een vol vel wordt gerekend. In dit geval worden de gebruikte kwastjes (sientieng's) medegeteld ter aanvulling van die kleine ruimten. Men heeft dus lajangan *sĕpèl*, [1]) *doeë pel*, *tigë pèl* enz.

Gewone vliegers. Gelijken vorm als de vechtvlieger hebben meestal die, welke voor de spelende jeugd worden vervaardigd. Een andere, in de laatste jaren vooral veel voorkomende vorm is die, waarbij de vleugels heel weinig gekromd en bijna recht zijn, terwijl het deel B.C. onevenredig langer is dan A.B. derhalve gelijkend op onze Hollandsche vliegers. Een vlieger van zulk een gedaante heet *lajangan pĕlèmbang* of *lajangan bantji* (hermaphrodite); deze wordt niet van sientieng's voorzien, maar doorgaans wèl van een aan de rugzijde van den vlieger ter hoogte van de arkoe geplakten langen staart, *boentoet*, van gereept papier. Neemt men voor den staart touw of draad, waaraan stukjes courant of lapjes worden gebonden, dan is de aanhechtingsplaats het punt C.

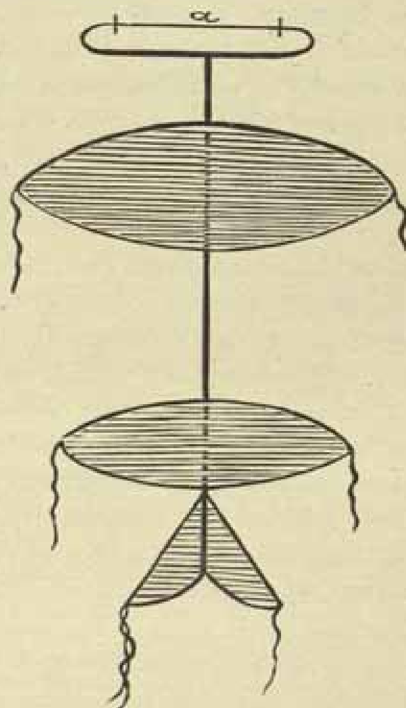
Als vechtvlieger bij uitnemendheid wordt de lajangan bantji niet gebruikt, daar zijne bewegingen naar links en naar rechts (het zoogenaamde *pĕrè*) niet standvastig, en hij overeenkomstig de toegeschreven natuur te dribbelig is, herhaaldelijk duikt (*bortë*) en bij het vieren (*oeloer*) van het touw niet vlug achteruitwijkend naar omlaag gaat (*sòrong*),

1) Ons „vel".

waardoor hij het glastouw niet genoegzaam in zijne volle lengte schuurt over dat van den tegenstander. Het te veel duikelen heeft ook dit nadeel dat het glastouw gedraaid wordt en bochtig.

Luxe-vliegers. Deze kunnen wij zonder bezwaar met stilzwijgen voorbijgaan, daar ze voor de vliegerkunst geen belang hebben. De technische moeilijkheden bij de constructie bestaan hierin dat de voorstelling van mensch, dier etc. zoo getrouw mogelijk moet zijn.

Bij de *lajangan gòwang-gòwangan*, *sòwang* of *sòwangan* wil ik echter een oogenblik stilstaan.

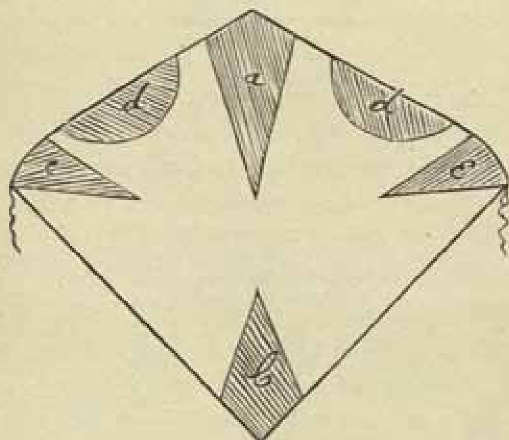

In afwijking van de constructie van den gewonen vlieger wordt de horizontale arkoe gevormd door twee met de holle zijde tegen over elkaar staande segmentvormig gebogen bamboe's. Eene gelijke constructie doch van geringere afmeting, vindt men ook meer beneden aan de pĕrètjĕ en dáár-

onder eene willekeurige versiering als sluitstuk (zie vorenstaande teekening).

Aan den top van de pĕrètjĕ ziet men een naar achteren half-cirkelvormig gebogen bamboe, waarvan de uiteinden verbonden zijn door een geslepen bamboehuid a, zóó fijn dat door het blazen van den wind ertegen het instrument, dat *gòwang* (gewoonlijk *gòwangan*) heet, een eigenaardigen langgerekten min of meer nasalen klank *òwāāng* teweegbrengt [1]).

Versiering. De liefde of neiging van den Inlander tot versieren, openbaart zich ook bij den vlieger. Zelden ziet men er een, zonder het een of ander ornament er op.

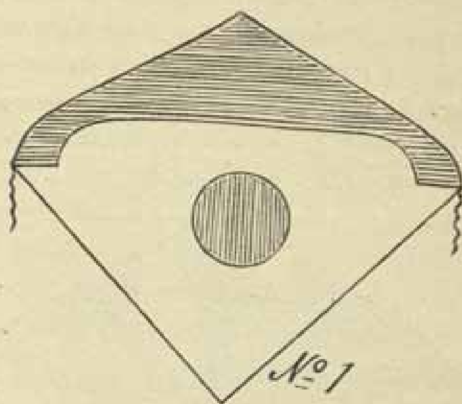

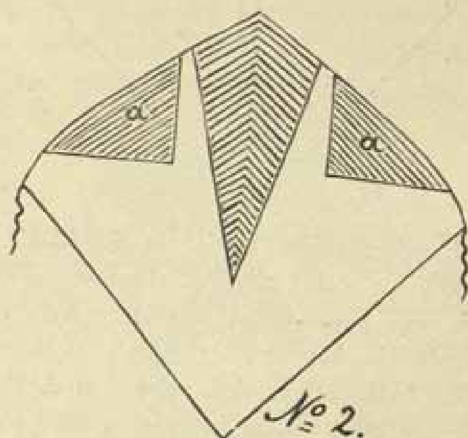
Het meest gebruikelijke motief is de *kĕpalĕ pĕriet* [2]) (zie *a*), dat aan den staart van den vlieger aangebracht, den naam draagt van *papan-papan* (zie *b*) en *toembak-toembak* genoemd wordt als het aan de sajap's voorkomt (zie *c*). *Pèpilies* is de halfcirkelvormige versiering *d*. Het midden van den vlieger wordt veelal ingenomen door een kunstig

1) Aan dezen klank zal hoogstwaarschijnlijk het instrument, en hieraan de vlieger, zijn naam danken. Sommige Inlanders willen echter der oorsprong dier aanduiding zoeken in de overeenkomst van den toon met het geluid van den sòwang (ons zwaan); sòwangan dat geluid. (Deze Bataviasche volksetymologie wordt al dadelijk teniet gedaan door het feit dat de Javanen hetzelfde woord bezigen, en „zwaan" daar geen burgerrecht heeft. Red.)

2) Soort kleine vogel met min of meer driehoekigen bek.

uitgesneden rozet of een hartvorm; deze laatste heet *paso-paso* naar de bekende soort aarden pot van dien naam. *Dam-dam* verkrijgt men door reepen papier vertikaal en horizontaal over elkaar te plakken. Vertikale strooken of horizontale alléén vormen de versiering *sam sè ki* (blijkbaar Chineesch [1]). *Tabokan* heet de versiering die in nevenstaande

---

1) Door den heer H. N. Stuart werd hierbij de volgende toelichting gegeven: Daar de schrijver van versiering spreekt, mag, in verband met het verder hieromtrent medegedeelde, aangenomen worden dat die vertikale of horizontale strooken van verschillende kleur zijn. Alsdan wordt met sam sè ki waarschijnlijk bedoeld de Chineesche uitdrukking sam sik ki 旗色三 driekleurige vlag, voor de „Hollandsche vlag".

RED.

teekening No. 1 horizontaal gearceerd is; boelan-boelanan de cirkelvormige. In teekening No. 2 wordt de fig. *a poendak-poendak* genoemd. Andere ornamenten zijn ontleend aan plant en diervormen, en worden daarnaar geheeten.

De versieringen worden aangebracht met behulp van aniline-verfstoffen (kĕsoembĕ) of van plantaardige, vervaardigd uit de pitten van de *gintjoe*-vrucht, kesoemba klèng, elders galiengĕng. Verder bedient men zich van het slechts aan één kant gekleurde Chineesch papier en van verguld papier (*kĕrĕtas aèr mas, pèrak*).

Glastouw, tali gĕlas of gewoonweg *gĕlas* is het wapen van den vechtvlieger. Daarvoor neemt men de driestrengige *tali kĕmbòdjĕ, kĕmòdjĕ* (eene soort ramé), waarvan de lengte afhankelijk is van de grootte van den vlieger. Wij zagen dikwijls tali gĕlas van 75 à 100 meter en langer.

Om het te looien dompelt men (*rĕndĕm*) het touw 3 × 24 uren in water, waarin te voren fijngestooten bast van den klapperstam (*babakan kĕlapĕ*) is gedaan.

Door dit looien blijft het touw slap en lenig en krimpt niet in ook nadat het gedekt is met de ingredienten, welke daaraan de gewenschte scherpte en hardheid zullen geven [1]). Na verloop van genoemden tijd wordt het touw uitgespannen in de volle zon. Met de grootste zorg wordt het nu ontdaan van alle oneffenheden; knoedels worden tusschen de vingers gerold (*pĕlientier*) en gelijk gemaakt. Thans komt een tweede onderdompeling gedurende een even langen tijd in eene versche hoeveelheid van hetzelfde mengsel, waarna de lijn weder wordt uitgespannen en ingewreven (*sòsot*) met versch weekgestampten klapperbast, om mogelijk onopgemerkte verdikkingen en raafsels geheel weg te nemen. Het touw is dan *dĕ* [2]) *sampé di palé*, d.i. genoegzaam met hart en ziel behandeld en geschikt gemaakt n.l. voor bewerking met glastouw-poeder (*boeboek gĕlas*). Deze boeboek bestaat

1) Sommigen dompelen het touw in lijm, waardoor het echter na droging stroef en taai wordt en gemakkelijker knakt.

2) Verkorting van s o e d a (soedah).

uit één of meer van de volgende substanties: fijn gestooten scherven van glas (*pĕtjahan belieng*), porcelein, *pĕlès gĕndoel* [1]), *tĕkŏ tjinĕ* (roode Chin. trekpot), amarilsteen (*batoe ambril, ambril*) en kopervijlsel (*kikiran tĕmbagĕ*). Aangezien een zeef of doek niet voldoende de grovere deelen er uit kan houden, roert men het mengsel in een kom met water; de troebele vloeistof giet men over en na bezinken krijgt men de verlangde boeboek, even fijn als het fijnste meel. Daarvan neemt men eene zekere hoeveelheid in de handpalm, waarin het vermengd wordt met het eigenlijke plakmiddel, n.l. door koking opgeloste vischlijm. [2]) Terwijl nu het touw heel voorzichtig heen en weder door de breiachtige massa wordt gehaald, rolt men het voortdurende tusschen duim en wijsvinger van de andere hand daarbij zorgend dat het deeg over de geheele lengte van het touw zich gelijkelijk daaraan vastzet. Deze behandeling welke vier, vijf maal wordt herhaald, tot dat het glastouw de gewenschte dikte heeft verkregen, heet *gŏsok gĕlas*. Eene aldus, met behulp van twee of drie volkomen deskundige personen, doorgevoerde bewerking neemt vele dagen, soms weken in beslag. Het behoeft daarom geen verwondering te baren dat de prijs van het glastouw hoog is, soms tot *f* 30. en dat de makers gaarne hun arbeid, al was het alléén als zoodanig, beoordeeld zien door ter zake ingewijden en niet door lieden, die worden aangezocht om zitting te nemen in eene jury, *omdat* zij grootendeels nu eenmaal de groote commissie ter regeling van de Pasar gambir-feesten vormen. [3]) Straks, bij de beschrijving van den vliegerwedstrijd, zullen wij gelegenheid hebben aan te toonen, dat de wijze waarop de glastouwmakers op het Koningsplein de scherpte van hunne touwen voor de jury moesten

1) Onze roode aardenkruiken, volgens Inlandsche verklaring zoo genoemd naar het oor (g ĕ n d o e l), vlak bij den hals.

2) De helder geelgekleurde soort heet l i e m b l a n d ĕ: de onzuivere donkere noemt men ka' (Chineesch).

3) Tot beproeving van de hardheid van het glastouw wordt het wel op een djati plank gelegd, in de lengte van de vezel, waarna er met een hamer of steen op wordt geklopt. Het touw moet dan zijn rondheid behouden, en in het hout dringen.

bewijzen, hunne instemming en goedkeuring geenszins kon verwerven.

Het spreekt van zelf dat ook de jeugd gaarne haar vlieger van een glastouw voorziet, niet alléén om een geregeld gerecht in de lucht te houden, maar ook om zich er tegen te wapenen, indien kameraden lust mochten hebben om het geliefde speeltuig onverhoeds aan te vallen (*sambĕr*), het vlug en met alle kracht naar zich toe te trekken (*òdol*) en het daarna zich toe te eigenen (*ambil, timpĕ* [1]).

Aan de constructie van dergelijk glastouw (*gĕlas anak-anak*) wordt uit den aard zeer weinig zorg besteed; soms wrijft men het touw met lijm of fijngewreven gekookte kĕtan en daarna met gestampte houtskool of keukenasch om den jongen tevreden te stellen met de gedachte dat ook zijn vlieger een gĕlas voert. Dit nietswaardig materiaal heet *gĕlas aboe*, welke term ook spreekwoordelijk wordt gebezigd in den zin van „onbevoegde, ondeskundige; hij kent er geen snars van" [2]. In plaats daarvan vergenoegt men hem ook met een tusschen twee messen fijn getrokken lange rotan (*gĕlas ròtan*).

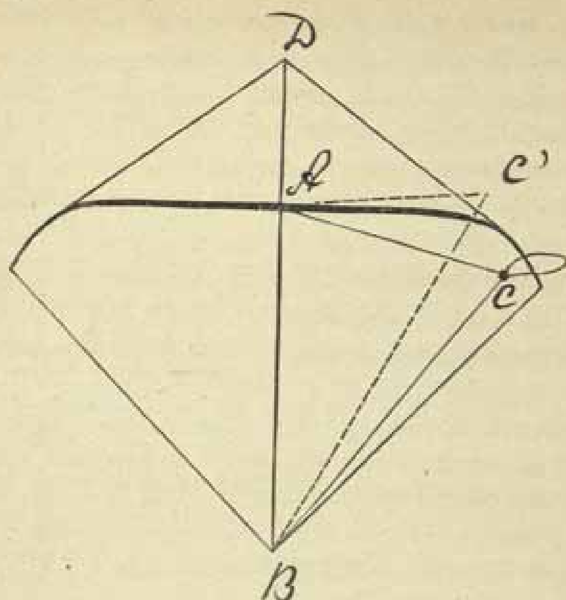
Het aanbinden van het vliegertouw. Hiermede bedoel ik het touw, dat wordt gehecht onmiddellijk aan den vlieger en dat *tali kamè* heet. Het is één stuk draad, eindigend in een beweegbare lus (punt c.)

Heeft men bij luxe-vliegers 2, 3, soms ook 4 aanhechtingsplaatsen, bij den vechtvlieger, het in vorm daarmede overeenkomende speeltuig van de jeugd, en ook bij de lajangan bantji zijn er steeds 2, n.l. in de punten A en B.

---

1) Timpĕ, eigenlijk op iets met groote kracht neervallen. Hier wordt het gebezigd in den zin van ons „op den kop tikken", „(kapen)".

2) Een variant hierop is tadjil bamboe, een spoor van bamboe, een restant van het sedert verboden laten vechten van hanen, voorzien van vlijmendscherpe stalen sporen of messen aan de pooten.

Het is niet onverschillig hoe lang de beenen AC en BC zijn van den driehoek ACB. Wordt de tali kamë zoodanig gelust dat CAB juist 90° is of grooter, dan is de vlieger këmbèsë. Opgelaten vangt hij weinig wind, doordat het vlak zeer schuim daartegen staat. Hoog in de lucht neemt de vlieger den horizontalen stand aan en zweeft, wijl de wind er slechts langs strijkt, suf en zonder eenige beweging rond (*antëng* = zoet, bijv. van kinderen). De vlieger voelt dan heel los aan (*këndor*, *èntèng*). Is die stand in Holland de verlangde, in Indië wordt hij alléén begeerd voor kinderen en eerstbeginnenden in het vliegerspel. Meer geoefenden en vooral bedreven vliegeraars willen dien stand *niet*. Zij waren er dan ook niet weinig verbaasd over dat de jury van beide jaren een prijs uitloofde aan hem, wiens vlieger këmbèsë was. „Zij ziet ons toch niet voor kinderen aan?" zeiden de opgekomen mededingers in den wedstrijd tot elkander. De juryleden hebben zich blijkbaar door Hollandsche begrippen doen leiden.

Het is zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk om van beneden

te beoordeelen, welke vlieger het hoogst staat. Zelfs wanneer de touwen *even* lang zijn, kan de hoogte-bepaling, ook door middel van instrumenten, slechts eene benadering zijn, omdat het verschil in gewicht der lijnen en der vliegers, zoomede de grootte en het gewicht van deze laatsten en de min of meerdere buigzaamheid van het vliegergeraamte niet zonder beteekenis zijn. De door de jury genomen beslissing was derhalve niet boven bedenking. Dit wisten de vliegeraars zeer goed. Dat zij toch aan den wedstrijd deelnamen, was slechts op hoop van zegen. „Barangkali sadjĕĕĕ!" heette het bij hen.

Inderdaad, zij houden er niet van dat de vlieger zweeft (*ngambang*, grdw. *kambang*) om op een gegeven oogenblik buiten den wind te komen, en plotseling te dalen (*ngoejoek*) tot hij weer wind opvangt. Zij minnen den vlieger, die in de lucht zich waggelend heen en weer beweegt (*gòjang*, *lènggang*), bij het aantrekken van het touw (*mènĕ*), merkbaar omhoog gaat bij het rukken (*kĕdĕt*) en dadelijk daarop vieren van de lijn (*orloer*), naar links of rechts uitwijkt (*pĕrr*) dan wel plots het hoofd naar beneden keert en nagenoeg rechtstandig daalt (*bortĕ*), flink en diep (*tandĕs*), om na viering horizontaal naar achteren weg te schuiven met kortere of langere slagen (*sòrong*, *poekoel*) en eindelijk na eene rukkende en tevens naar-boven-draaiende beweging van de hand het hoofd weder op te heffen (*angkat kĕpalĕ*) en te stijgen, al bewegend de vleugels, elke op zijn beurt naar voren en naar achteren. Er zit „spirit" in den vlieger; de speler is er trotsch op dat de omstanders zijn speeltuig bewonderen; het touw gaat van hand tot hand van zijne deskundige vrienden. En als deze dan hunne voldoening te kennen geven met hoofdschuddend te zeggen: „*Nāāā, ini lĕ baroe lajangan; tjakĕp; ènak di pĕganginnjĕ, gampang di maènninnjĕ!*" (Nou, dit is nu pas een vlieger; prachtig; prettig te hanteeren, gemakkelijk om er mee te manoevreeren) dan gevoelt de eigenaar — men kan het hem aanzien — zich hoogst gelukkig en tevreden. Lezer, men moet den

Inlander goed kennen om te kunnen beseffen, te kunnen medevoelen wat er op zulke oogenblikken in zijn gemoed omgaat! Dan eerst kan men begrijpen, dat hij er niet over voldaan kan zijn, indien men zijn techniek en de levendigheid, de bestuurbaarheid van zijn speeltuig niet naar waarde weet te taxeeren, zij het ook te goeder trouw. Hij zal zwijgen, gelijk ook in andere gevallen, en men denkt dat hij tevreden is. Toch was dit niet het geval, noch in 1906 noch onlangs! Er werd gemord en geprutteld tegenover hen, in wie zij vertrouwen stelden!

Bedoelde beweeglijkheid in de lucht van den vlieger wordt naast goede constructie en bedrevenheid van den speler, verkregen door het lus-touw zoodanig te stellen dat CAB ongeveer 80° is. De vlieger wordt dan *parkoe* en dit parkoe-zijn wordt te grooter al naar mate genoemde hoek kleiner wordt, behoudens een minimum van 70—65° graden.

Hier beneden wordt AC nagenoeg even lang; de vlieger staat bijna rechtstandig, vangt daardoor al den wind op en kan niet omhoog. Hij is te parkoe.

Vliegerwedstrijd. Hij staat mij nog helder voor den geest, de tijd van tien, vijftien jaren geleden, toen ik zelf met den vollen ijver der jeugd mij met onverdeelde geestdrift wijdde aan het vliegerspel. Verleden jaar nog had ik gelegenheid het meest geliefkoosde spel van mijne jonge jaren, weder te spelen, en toen werd de herinnering aan al de vroegere genietingen weder zoo levendig, als gold het den dag van gisteren.

Ik gevoelde mij geplaatst vijftien jaren terug, in de groote, uitgestrekte sawah's van mijn vader; achter diens huis op Goenoeng Sari. Heel ver daarachter op Soengsiet. Daar kwamen gedurende het vliegerseizoen, elken Zondagnamiddag, drommen Inlanders bij elkander, van bijna alle kampoeng's van Weltevreden en ook van Meester-Cornelis. Men nam juist dien middag, omdat men op alle overige middagen van de week gebonden was aan zijn werk en niet tijdig op Soengsiet kon wezen. Vrouwen kwamen er niet.

Alléén mannen en jongelingen. Ze gingen in lange rijen (*mĕrèrot*) langs de galĕngan's of sawahdijkjes; elke rij vertegenwoordigend één kampoeng. Vooraan stapte een oudere (*pĕntoewĕ, pada toewĕ*), iemand die vroeger veel gevliegerd had en in slimheid en ondervinding uitmuntte boven zijn kampoenggenooten. Zijne aanwezigheid was noodig Hij zou van raad kunnen dienen als de jongeren het niet eens mochten worden (*ĕngga-ĕngga sampé djadi pakĕt, akoer*). Hij voelde zich ook; telkens had hij wat tot zijne kudde te zeggen. Hij deed het in algemeenen zin en sprak haar aan met „anak-anak!" En deze „kinderen" luisterden goedwillig naar „pada toewĕ".

Den vechtvlieger droeg een hunner bij de hand; de vingers omklemmend de arkoe, daar waar deze zich vasthecht aan de pĕrêtjĕ; het vliegervlak zooveel mogelijk evenwijdig aan de windrichting. Vlak achter hem liep een ander met de sientieng's, de papieren kwastjes van den vlieger, twee voor de vleugels en soms nog één voor het hoofdeind. Ze worden eerst vastgehecht als de vlieger gereed staat om te stijgen. Een derde droeg bij zich het vliegertouw, gewonden in een kluw (*bĕladoe*), van binnen hol. In die holte lag het begin van het touw. Een vierde was drager van het glastouw, keurig en gelijkmatig opgerold om een klos; het geheel met een (*sĕlampé'*), Inlandsche zakdoek, toegedekt.

Er zat gang onder die lieden; met vasten tred stapten zij voort onder vroolijken kout; zij waren overtuigd van de overwinning. Hun vlieger was ook zoo mooi en zuiver; de gĕlas zoo scherp en hard. Bovendien hadden ze reeds een gelofte (*kaoel*) gedaan bij Si djagoer, het heilige kanon in de benedenstad en bij het heilige graf op Loear batang aldaar. Ze zouden daar planten een kĕmbang pajoeng en wat mĕnjan branden.

Eindelijk kwamen zij op Soengsiet. Daar verzamelden zij zich op den breeden zandweg, die naar het land Kĕmajoran en Soentĕr voert. Iets verder, een paar honderd meters van hen af, had reeds een andere groep menschen zich

geposteerd. Weer iets verder nog een en nog een. Er waren vier vliegers in het geheel. Alle ongeveer ter manshoogte vliegers van tien tot twaalf vel. Die grootte was bepaald noodig; kleinere vliegers zouden niet in staat wezen om het touw te dragen; dit zou dan in eén te grooten bocht hangen (*andong*) en het manoeuvreeren onmogelijk maken.

Over en weer werden gezanten gezonden om de vliegers te bekijken en het glastouw. Men kon toch niet een weddenschap aangaan (*bĕtarō*), indien beide partijen niet ongeveer van gelijke kracht (*timpalan*) waren? Want dan zou er geen voldoende inzet (*oewang tarōan*) zijn.

Werd men het eindelijk er over eens, dan gingen de vliegers al spoedig in de lucht, doch *zonder* glastouw, men zou ze eerst beproeven (*djadjal*); zien of ze niet te parkoe waren; of de wind niet te stevig was en uit welke richting deze woei. Men moest vooral in de *mata angien* [1]) trachten te komen; dan zou de vlieger goed uitschieten als men hem vierde.

Na orienteering of vaststelling van een en ander, werden de vliegers ingetrokken en van glastouw voorzien om spoedig daarop weder statig de lucht in te gaan.

Het kostte heel wat moeite en geduld vóórdat men slaags geraakte (*bĕrantĕm*). Beide partijen hadden zich ook zoo ver van elkander opgesteld; minstens 400 meters. Met voordacht nam men die tusschenruimte ter voorkoming zooveel mogelijk dat door het uitschieten van de vliegers de tali gĕlas van de eene partij het bloote touw van den tegenstander zou ontmoeten (*sĕlĕk*). De overwinning zou dan niet geldig (*atji*) zijn en opnieuw zou men zich voor den strijd moeten gereed maken. Die zou wellicht eerst den volgenden Zondag

1) Het is bij het vliegerspel gebruikelijk om den wind door fluiten aan te roepen (manggil angien). Men fluit met den mond een bepaalden toon, in den aanvang langgerekt en eindigend vlug en kort uitgestooten. De Inlandsche zeelieden hebben ook een soortgelijk gebruik. Zij roepen den wind aan door hem te noemen naar de streek, vanwaar hij op dat oogenblik komen moet. Enkelen krabben daarbij aan den mast en zeggen „koembĕries-koembĕries", (ons: kom bries). Men wil dat die lieden deze gewoonte hebben overgenomen van Hollandsche matrozen.

kunnen plaats vinden, want de losgeraakte vlieger komt gewoonlijk heel ver weg terecht.

Na veel sturen en vieren brak het oogenblik aan waarop de aanvaller (*njang mĕnimpĕ*) — tevoren maakte men uit welke deze en welke de aangevallene vlieger (*njang masang* = de spannende) zou zijn — kruiselings boven den laatste stond. Door een ruk aan de lijn schoot hij naar onder (*bortĕ*), keerde zich wat om (*mĕré*) de glastouwen ontmoetten elkander, de vliegers werden gevierd en het eigenlijk gevecht nam een aanvang, hetwelk beslecht zal zijn zoodra de gĕlas van een der partijen is afgesneden (*poetoes* = stuk gaan). En luid geroep van *oré* (ons: hoera!) van de lieden der winnende partij, vergezelde van het ontblooten en toonen, al springend en dansend, van de achterste en voorste lichaamsdeelen, was de uiting van de buitengewoone blijdschap dier personen.

Vóórdat deze tot bedaren was gekomen, kondigde het geroep van *timpĕ* (val aan) aan, dat tusschen twee andere vliegers van ongeveer gelijke kracht (*samĕ timpalan*) een gevecht zou plaats hebben.

Het komt wel eens voor dat de glastouwen bij gelijke scherpte en hardheid nog gaaf zijn, terwijl de vliegers reeds een 30 meter boven den beganen grond zijn. In dit geval worden ze gelijkelijk weder in de hoogte getrokken. Breekt dan een der touwen, terwijl de daaraan gehechte vlieger reeds den kop opwaarts heeft geheven, dan geldt het pleit voor onbeslist (*sĕri*).

Wij zouden aan de volledigheid van onze beschrijving van den wedstrijd te kort doen, indien wij niet tevens de aandacht vestigden op de gewoonte der partijen om zoodra het gevecht een aanvang neemt en de touwen worden gevierd, deze al loopende te vergezellen. Dit doet men met geene andere bedoeling dan om te beletten dat ze ergens op het veld aan een grashalm of struikgewas zouden blijven haken. De vlieger zou dan een oogenblik tot stilstand worden gebracht, waardoor de tegenpartij, welke steeds vooruitschiet,

haar glastouw in de geheele lengte zou schuren over een klein onderdeel van dat van dezer tegenstander. En dit touw zou al van zeer superieure kwaliteit en bijzondere hardheid moeten zijn, wilde het niet tegen de andere gělas het afleggen.

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam dat een vliegerwedstrijd plaats heeft volgens bepaalde regels en naar vaste gebruiken. Deze zijn op de Pasar-Gambir niet in acht genomen omdat de vliegeraars bevel kregen allen tegelijk hunne vliegers op te laten, en op een gegeven oogenblik bevel kwam om aan te vallen over de heele linie, luk or raak. Dit nu is iets wat nooit geschiedt. Er strijden maar twee vliegers te gelijk, zonder in hun bewegingen belemmerd te mogen worden door andere.

Een andere soort wedstrijd, speciaal door kinderen gehouden, bestaat hierin dat de eene vliegeraar een gat in den vlieger van den tegenstander tracht te stooten door daartegen zijn eigen vlieger met alle kracht te doen caramboleeren. Deze liefhebberij heet *adoe pantjong*.

Tot slot moge nog gewezen worden als ethnografische bijzonderheid op de sporen van een eigen taal bij het vliegeren. Is de vlieger in een ongunstige positie dan zou men hem kwaad doen door het woord *lajangan* uit te spreken. In plaats daarvan spreekt men hem dan toe met „tèng" en roept hem toe in eigenaardige, eentoonige cadans:

Tèng moemboel, tèng kapas.
Tèng moemboel, tèng kapas, enz.

HET MAÈN GOENDOE TE BATAVIA.

DOOR

H. A. VON DEWALL.

Dit is het knikkerspel, dat bij jong en oud vrij geliefd is. Daarbij gebruikt de jeugd in het bijzonder de *goendoe kĕnèkĕr*, *kĕndèkĕr* (ons: knikker), terwijl jongelingen en meer bedaagden de voorkeur schenken aan de van het massieve gedeelte van den hoorn van den buffel of het rund vervaardigde goendoe, de zoogenaamde *goendoe tandoek*, welke den vorm heeft van een halven bol, waarvan de kanten zijn afgerond. Die voorkeur vindt haren grond hierin, dat, in tegenstelling van den knikker, welke slechts in rechte lijn kan worden gerold, de goendoe tandoek als gevolg van zijn eigenaardigen vorm door den behendigen speler ook naar links of naar rechts zwenkend kan worden gestuurd. Hierdoor heeft de speler het in zijne hand om zonder dadelijk gevaar van door den tegenstander te worden gedood (*di matiien*, van *mati*), diens goendoe te benaderen om straks er zijn voordeel mee te doen. Bovendien is de goendoe tandoek onbreekbaar en nagenoeg onverslijtbaar, wat niet het geval is met den aarden, glazen of porceleinen knikker.

De goendoe wordt vervaardigd door den hoornbewerker (*toekang tandoek*), die voor zijn arbeid gebruik maakt van eene kleine zaag (*gĕradji*, *gĕrgadji*), een *pisō raoet*, het bekende mesje, eene vijl (*kikier*), de gedroogde huid van den rog (*koelit pari*). De twee laatste instrumenten dienen tot het afvijlen van den hoorn in den gewenschten vorm, waarna alle oneffenheden verder worden weggewreven met behulp

van de in de zonnewarmte half- gedroogde bladeren van den *ampĕlas*- boom. Om den goendoe glanzend te maken, wrijft men hem eerst met gedroogde pisang bladeren (liefst van de *pisang batoe*) en daarna met klapperolie, dan wel met asch van gebrande klapperbladeren (zonder olie).

Een goendoe tandoek kost van 10—25, soms meer centen, al naar gelang van de bewerking, den vorm, de kleur van den hoorn (*itĕm*, *poeti*, *boelé*, *mérĕ*, *bĕnieng* d.i. zwart, wit, albino, doorschijnend rood), zoomede van het ornament, aangebracht op het vlakke gedeelte van de goendoe en bestaande uit een met menie (*mérĕ gientjoe*) of met witte verf bestreken geïncrusteerd kruis, cirkels enz.

Bijzonder gezocht zijn de goendoe's vervaardigd uit den hoorn van een albino — buffel —, die den dood heeft gevonden in zijn modderbadgat (*kĕrbō mati di pĕnggoepakan*,) iets wat hoogst zelden voorkomt, hetgeen voor den Inlander juist een reden is om aan het geval bijzondere waarde te hechten [1]). De hoorn van zulk een gestorven buffel zou een gelukaanbrengende of genezende of onkwetsbaarmakende kracht bezitten. Messen of wapens met zulk een hoornenhandvat worden ook zwaar betaald.

De Inlander knikkert niet met den in de handpalm gebogen duim, zooals bij Europeanen gebruikelijk, maar met den wijsvinger *djari toendjoek*), doorgaans met den middelvinger (*djari pandjang*; *dj. pĕnĕngĕ* of *dj. tĕngĕ*).

---

1) NB. Zeer gezocht is ook de tand of kies, die een paard bij de natuurlijke wisseling verliest, vooral als dit gebeurt des Vrijdags tegen lôhortijd. Men zegt dat het dier dien tand of die kies dadelijk inslikt om hem (haar) in gruis langs den gewonen weg te loozen. Uiterst gewild is ook de moestikĕ loewak (lôwak), een doorschijnende (bezoar) steen, welke de lôwak bij elk gevoeg zou loozen om hem daarna weder in te slikken. Men wil dat het dier tot het uiterste dat kleinood verdedigt, als iemand het bemachtigen wil.

Er zijn nog vele andere, zelden voorkomende voorwerpen, waaraan de Inlanders veel waarde hechten, zooals de kiong boetĕ (blinde kiong) = het sluitstuk van de turbo (soort schelp); kĕlapĕ boetĕ (blinde klapper) = klapper zonder de bekende kiemoogen, waarvan doorgaans slecht één het kiemsel doorlaat. Dit oog heet mata tombong, de beide andere oogen mata sipiet (nauwspleetoog); de bamboe boetĕ, de blinde bamboe, nl. een bamboe geleding zonder kiemoog enz.

waarvan de eindkoot met den nagel wordt geplaatst tegen den binnenkant van de eindkoot van den duim (*djĕmpol*). Tegen of tusschen die twee kooten ligt met den platten kant naar boven gekeerd de goendoe tandoek, die aan den voor-buitenrand wordt gesteund door den top van den wijsvinger van de linkerhand, welke met den pinktop op den grond rust. Met kracht wordt nu de goendoe of de knikker met den rechtermiddelvinger afgeslagen. Deze wijze van knikker-slaan noemt men *djĕntiel* of *tjĕntiel*. Slaat men den knikker zoodanig dat hij den anderen boven raakt, dan heet deze handeling *tjĕpol*, *tjipol*, soms ook *tjikol*. Glijdt de goendoe in den slag langs den andere, dan spreekt men van *sĕtrikĕ* (wellicht van ons er langs strijken), ook wel *trikĕ*, *trékĕ*. Eene andere wijze van afslaan, het zoogenaamde *padang*, bestaat hierin dat de knikker, gehouden tusschen wijsvinger en duim der linkerhand, wordt geplaatst tegen de palmzijde van de tweede koot van den rechter middelvinger, welke bij den slag vooraf naar de rugzijde toe wordt gebogen. Wordt de slag, op beiderlei wijze, versterkt door een aanloop met beide handen, dan heet dit *angkĕrok*. Liggen twee of meer knikkers op eene handspanlengte van elkaar, gemeten in rechte lijn van de toppen van den gestrekten duim en den gestrekten pink (*kĕliengkieng*), dan zijn ze *sĕtiek* en de afstand heet *sĕtikan*.

Na deze schets van de wijze van knikkeren, vinde eene beschrijving plaats van de verschillende te Batavia inheemsche knikkerspellen.

Het eenvoudigste is het *maèn antalé* of het *maèn lòbang*, knikkeren in een gat (*lòbang antalé*). Daaraan kan een willekeurig aantal spelers deelnemen, wier nummers door middel van een telliedje of telrijmpje worden aangewezen [1])

---

1) In den trant van ons „rien, tien, twintig" enz. De Bataviaan telt echter slechts van een tot tien, waarbij ter bespoediging van de handeling alleen de sluitlettergrepen worden genoemd, dus t o e, w e, g e, p a t, m e, n e m, d j o e, p a n, l a n, t o e. De telrijmpjes zijn dezelfde, welke voor het krijgertjespel (m a è n p e t a k) worden gebezigd. Vergel. hieromtrent mijne „Eenige te Batavia inheemsche speel- en kinderliedjes", opgenomen in het Tijdschr.

Naar volgorde mogen de deelnemers hun knikker van een op eenigen afstand van het gat in den grond aangebrachte streep (*garies*) in dat gat doen rollen.

Lukt dit dan is de eigenaar van den knikker *antalé*, wat hem dadelijk een voorsprong boven de andere deelnemers geeft van vijf, soms van negen punten, al naar gelang van de afspraak. Bovendien heeft hij het recht om het spel te openen en door het raken van een der omliggende knikkers het vereischte aantal van tien punten te halen, waarna hij als winner uit het spel treedt om den uitslag er van tusschen de overige spelers gade te slaan. Slaat hij mis, dan komt een ander aan de beurt wiens knikker het dichtst bij het gat is, waarin hij hem eerst tracht te rollen voor hij mag slaan. Hij kan dit slaan ook nalaten, indien een raakslag hem onmogelijk lijkt; in dit geval rolt hij zijn knikker in eene of andere richting om straks weder te slaan of in het gat opnieuw te rollen, wat telkens één punt meer geeft. Zoodra een speler negen punten heeft, mag hij slechts door slaan het ontbrekende eene punt halen. Komt hij bij ongeluk in het gat terecht, dan is hij *mati* en treedt uit, waarna het spel door de overigen wordt voortgezet, aan wie hij verplicht is straks den geldinzet uit te betalen. Wordt er niet om geld gespeeld, dan ontvangt hij op de rugzijde van een zijner handen van ieder hunner een zeker aantal *djĕntilan*, d.z. slagen of liever tikken, toegebracht met *djĕntiel* (zie boven) dan wel een bepaalde hoeveelheid *djitakan* (van *djitak*) w.o. verstaan wordt de tik, dien men iemand op het hoofd geeft met de uiteinden der eerste kooten van de vingers behalve den duim, die gewoonlijk met den top op het hoofd zelf wordt geplaatst.

---

voor Ind. T. L. en V. van het Bat. Gen. van K. en W. deel XLIII afl. 1 en 2. Voor hen, die zich ergeren aan het doorgaans zinlooze der woorden in die liedjes en aan het gemis van eenig verbànd in de rijmpjes, acht ik het niet ongewenscht er speciaal de aandacht op te vestigen dat ook onze Hollandsche kinderliedjes van dezen aard dezelfde gebreken niet missen. Vergl. het plattelandsche „Olke bolke knol; Olke bolke rubesol; Olke bolke knol; en wijders „Onder de groene lindeboomen, daar staat een Engelsch schip. De Franschen zijn gekomen; Zij zijn zoo rijk als ik". Het eene lid van dit rijmpje slaat op het andere als een tang op een varken.

Een tweede soort knikkerspel is het *maèn dös* [1]). De spelers stellen ieder een knikker beschikbaar. Het totaal aantal knikkers wordt door een hunner in de ruimte tusschen zijne boven elkander geplaatste handpalmen genomen, daarna door elkaar geschud (*di tjörok*) en in de lucht geworpen boven het knikkergat in den grond (hier *lòbang dös* geheeten).

Hij, wiens knikker in- of het dichtst bij dat gat zich bevindt, mag het eerst slaan en elken geslagen knikker als gewonnen beschouwen. Na beëindiging van het spel worden de gewonnen knikkers soms tegen een zekere vooraf bepaalde som gelds ingeruild. De eigenaar, wiens knikker door het slaan in het gat komt, is *dös* en mag niet verder spelen. De door hem reeds geslagen knikkers worden gegeven aan den makker, die het grootste aantal knikkers heeft gewonnen.

Worden deze beide soorten van knikkerspelen bijna uitsluitend door de jeugd gespeeld en doorgaans met behulp van aarden —, porceleinen — of glazen knikkers, jongelingen en meer bedaagden bepalen zich meest tot het *maèn pĕrétjĕ*. Hierbij bedient men zich uitsluitend van de goendoe tandoek.

De gang van het spel, waaraan minstens vier [2]) personen deelnemen, ieder met zes goendoe, alle van verschillende kleur of teekening, ter onderscheiding, is als volgt.

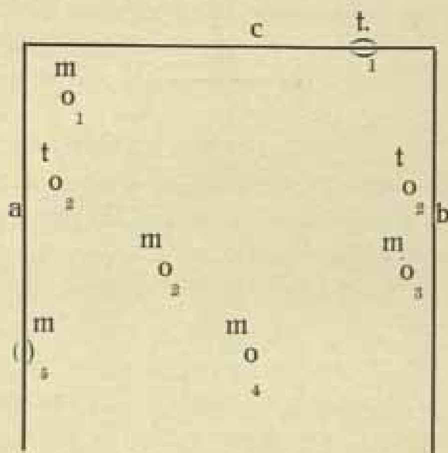
Op den vlakken grond (*latar*, *lataran*) worden nevenstaande figuren [3]) getrokken. De ongesloten rechthoek heet *amblar*; de zijden *a* en *b* noemt men *amblar sampieng* en de zijde *c amblar kĕpalĕ*, *a. palieng* of *a. tĕngĕ*. De T vormige

1) De klank van de o in dit woord ligt tusschen de kort uitgesproken lange o en de Soendasche of Atjèhsche ö. Met de aangeduide schrijfwijze meen ik dien twijfelachtigen klank het best op schrift gesteld te hebben.

2) Men vindt het vervelend (koerang ènak, koerang sĕnang) als er minder spelers zijn. Het spel is dan zoo gauw uit.

3) Blijkbaar omdat deze figuren min of meer herinneren aan het geraamte (pĕrètjĕ) van den vlieger, wordt het spel maèn perètje genoemd. Vergl. omtrent bedoeld geraamte mijn opstel over het vliegerspel te Batavia.

figuur draagt den naam van *garies pal* [1]) met de horizontale lijn *kĕpalĕ pal*. Hierop en op de kruisjes, welke van elkander op een afstand van één *sĕtikan* (zie boven) liggen, worden de goendoe's geplaatst, die buiten den ongesloten rechthoek komen en mati zijn.

1) De a in dit woord, blijkbaar afkomstig van ons paal (grens), wordt uitgesproken met een zeer zachten naklank e, zoodat ze niet zoo kort is als in ons p a l waar de l iets voller is.

De spelers staan vóór de garies pal en rollen hunne goendoe's in dien rechthoek, vooral trachtend ze op de lijn *c* te doen komen, waardoor ze het eerst met slaan mogen aanvangen.

Stellen wij ons voor, om te voorkoming dat de figuur te ingewikkeld wordt, dat er slechts twee spelers *t* en *m* zijn, ieder met zes goendoes, welke gedeeltelijk geplaatst zijn in den ongesloten rechthoek, en voor een ander deel op de garies pal.

De eigenaar van t_{o_1} die *amblar palieng* (uiterste amblar) is, begint te slaan en richt zich naar m_{o_1} mist hij den slag, dan is hij dood en de goendoe t_{o_1} mag niet meer op het

terrein zijn. Thans is de eigenaar van de goendoe m_{o_1} aan de beurt en slaat t_{o_2}, en neemt deze op na een raakslag, waarna hij zich richt tot t_{o_3}, welke echter niet getroffen wordt, t_{o_2} verdwijnt uit het spel en t_{o_3} is aan de beurt. Nu ligt m_{o_3} toevallig op eene handpalmlengte; t_{o_3} is bevoegd om m_{o_3} dadelijk als gewonnen te beschouwen en de plaats van deze in te nemen om zich van daar uit te richten tot m_{o_4} dan wel m_{o_2} of m_{o_5}. Na deze drie goendoe's getroffen te hebben, slaat t_{o_3} naar de in de garies pal gelegen m_{o_6} welke echter niet geraakt wordt; t_{o_3} verdwijnt van het terrein en m_{o_6} komt op, en neemt zonder slaan de goendoe's t_{o_6}, t_{o_5} en t_{o_4} op, omdat ze op één setikan van elkaar ligger. Het spel is hiermede afgeloopen. Gaan wij nu na het aantal behaalde punten, dan zien wij dat de speler *t* in zijn bezit heeft de knikkers m_{o_2}, m_{o_4} en m_{o_5}, terwijl de speler *m* in bezit heeft t_{o_2}, t_{o_4}, t_{o_5} en t_{o_6}. *M* heeft derhalve een goendoe meer, is winner en ontvangt van t den gebruikelijken inzet van 5 of 10 cent per gewonnen goendoe.

DRIE LANDSCHAPPEN IN CELEBES.

DOOR

O. H. GOEDHART.

Controleur bij het Binnenlandsch-Bestuur.

Het landschap Banggaai.

§ 1. Grenzen.

Het landschap Banggaai bestaat uit:

a. de zoogenaamde Banggaai-archipel en

b. een deel van het vasteland van Celebes met verschillende ten N. daarvan gelegen eilandjes.

Sub a. De Banggaai-archipel is een groep groote en kleine eilanden, gelegen tusschen 1° en 2° Z. Br. en 122° 42'en 124° O.L., waarvan het voornaamste, oorspronkelijk Gapi geheeten, later door de Ternatanen Banggaai genoemd is geworden, omdat het toenmaals zoo dicht bevolkt was, dat het een bosch maden (in het Ternataansch, banga gani later tot Banggaai samengetrokken) geleek. Het wordt omringd door de volgende eilanden Péling, Bangkoeloe, Labobo en tal van andere.

Van al deze eilanden waren een 50tal jaren geleden slechts vier bewoond t.w. Banggaai, Péling, Labobo en Bangkoeloe. Toen later tengevolge van het optreden van het Gouvernement aan de zeerooverijen der Tobéloreezen en Mangindanoërs in de Banggaaische wateren paal en perk gesteld was, geraakten ook eenige andere eilandjes bewoond of werden daarop door de bewoners van de hoofdeilanden klapper- of andere aanplantingen aangelegd.

Sub b. Bestond oorspronkelijk het Banggaaische gebied

slechts uit de onder a genoemde eilanden, latere radja's voegden daaraan landschappen toe, gelegen op het N. O. schiereiland van Celebes. Dit gedeelte van Banggaai wordt ten N., O. en Z. door de zee bespoeld en grenst ten W. aan Todjo en Boengkoe; deze westgrens begint in het N. bij Tandjong Api in de Tomini-bocht en eindigt in het Z. bij het eilandje *Togon-Téon*; hoe zij in het binnenland loopt, is aan het Banggaaische noch aan het Boengkoesche zelfbestuur bekend.

§ 2. Bestuur en rechtspraak; verhouding tot het sultanaat Ternaté; inkomsten van den sultan en zijne ambtenaren.

Het landschap Banggaai wordt bestuurd door een *radja*, die oorspronkelijk „Adi", later Moemboe genoemd, thans in de landstaal geheeten wordt „*Tooetoe*" en aangesproken met den titel „*Sosa*" (al deze woorden beteekenen „heer"). Sedert lang maakt zijn gebied deel uit van dat van den sultan van Ternaté; hij is derhalve van dezen een leenman, van het Gouvernement een achter-leenman. In de uitoefening van het bestuur wordt hij bijgestaan door de zoogenaamde „*koemis-sampat*" (= de vier kommiezen; er zijn er echter vijf) t.w.

den *Djogoegoe* of rijksbestierder,
» *Kapitan laoet*,
» *Hoekoem Toewa* of *Panambéla Langka I*,
» » *to Lolak* of » *to Lolak*,
en » » *Boejoe* of » *Boejoe*.

Geen maatregel van eenig belang wordt door den radja genomen, geen bevel van eenigszins verstrekkende gevolgen door hem gegeven of hij beraadslaagt daarover vooraf met de „koemis ampat". Is eenmaal een besluit genomen, dan zorgt de djogoegoe voor de uitvoering daarvan, zijnde alsdan *alle* hoofden gelijkelijk verplicht de hun door den djogoegoe gegeven instructies op te volgen.

Bovendien moeten alle zaken, voordat zij ter kennisse van den radja worden gebracht, aan den djogoegoe worden ge-

rapporteerd. Deze is bij ontstentenis van den radja de tijdelijke bestuurder en mag zich alsdan slechts in de uiterste gevallen van het eiland Banggaai verwijderen. Dit laatste geldt ook wanneer de radja zich tijdelijk buiten het landschap ophoudt.

De kapitan laoet is in oorlogstijd de „Opperbevelhebber" van het „Banggaaische" leger, in vredestijd de persoon die in den regel op onderzoek wordt uitgezonden wanneer in één der Banggaaische onderhoorigheden een ernstig misdrijf is gepleegd.

Voor andere doeleinden wordt in commissie gezonden een der overige „koemis ampat" of een der „*sengadji ampat*" dan wel een der aan deze laatsten ondergeschikte sengadji's. Slechts in zeer ernstige gevallen als het uitbreken van vijandelijkheden tusschen de groote stammen gaat de djogoegoe zelf op reis.

Bij de beraadslaging over belangrijke kwesties worden altijd de „sengadji ampat" gehoord; deze zijn naast den djogoegoe de oorspronkelijke landshoofden van Banggaai en droegen vóórdat er een „moemboe" was evenals de djogoegoe den titel van „Adi". Thans zijn zij behalve raadslieden hoofden van vier der acht districten waarin het eiland Banggaai is verdeeld.

Tot het bestuur behooren ook de officieren. Deze laatsten zijn niet alleen troepenaanvoerders, maar ook de tusschenpersonen tusschen den radja en de aan hem ondergeschikte districtshoofden: elk van hen heeft een of meer sengadji's onder zijne bevelen, uit het gebied van welke laatsten hij zijne inkomsten trekt. Voor een goed bestuur zijn zij evenwel niet noodig. Dat zij bestaan is alleen toe te schrijven aan de zucht om de vele vorstentelgen aan een lucratief baantje te helpen. De voornaamste hunner draagt den titel van *Majoor Ngofa* of *Majoor Kompania*; onder dezen staan:

de *Majoor Tano*,
» *Kapitan Ngopa*,
» *Luitenant Ngopa*,

de *Kapitan Kië* en nog een viertal Luitenants van wie één de functiën waarneemt van „Luitenant-adjudant" en in die kwaliteit bij de „Ngaralamo" of „pintoe besar" (de raadzaal, in 't Banggaaisch „djagaän" geheeten) present moet zijn, wanneer aldaar door de „koemis ampat" vergaderd wordt, ten einde de door dezen genomen beslissingen aan den radja over te brengen. Deze laatste toch neemt alleen aan de vergaderingen in de „ngaralamo" deel wanneer dezelve worden voorgezeten door den omstreeks dertig jaren geleden door het Gouvernement voor de afdeeling Banggaai ingestelden Europeeschen posthouder. Aan dezen moet het zelfbestuur alle belangrijke voorvallen rapporteeren, terwijl de door hetzelve voorgenomen maatregelen vooraf ter kennisse van dien ambtenaar moeten worden gebracht; deze heeft het recht het nemen van den maatregel te verbieden. Als raadsman heeft hij de bevoegdheid tot het zelfbestuur voorstellen te richten, waarover in de „Ngara lamo" wordt beraadslaagd.

Terugkomende op het inlandsch bestuur, heb ik nog te vermelden, dat daartoe behooren drie hoofden van de adellijken, den titel voerende van Miantoe, onder elk van wien weder een of meer districtshoofden staan. Zij zijn:

1 de *Miantoe Palabatoe*,
2 » » *Basaang* en
3 » » *Liang*.

Andere functionarissen zijn:
de *sadaha's kië* en *kadato* en
de *gimalaha*, terwijl voorts aan het zelfbestuur zijn toegevoegd twee schrijvers, de titels voerende van *sekretaris* en *sowohi*; deze allen hebben eveneens een of meer sengadjischappen onder zich waaruit zij hunne inkomsten trekken.

Al de op deze en de vorige pagina's genoemde hoofden worden naar de „ngara lamo" opgeroepen wanneer over de meest belangrijke landsaangelegenheden moet worden beraadslaagd.

De gimalaha is de directe chef van de „sengadji ampat";

heeft een van hen het een of ander, dan komt hij eerst bij den gimalaha; die zelf geen uitweg wetende den rapporteur verwijst naar een van de „koemis ampat" of den majoor kompania.

Hieronder volgt eene recapitulatie van de bovengenoemde hoofden, gerangschikt naar den rang die zij bekleeden, welke rangschikking bij officieele gelegenheden dient gevolgd te worden:

1. djogoegoe,
2. kapitan laoet,
3. majoor ngofa,
4. majoor tano,
5. hoekoem toewa,
6. kapitan ngofa,
7. luitenant ngofa,
8. hoekoem to Lolak,
9. hoekoem boejoe,
10. kapitan kijé,
11. sadaha kijé,
12. gimalaha,
13. sengadji Tanobonoenoengan,
14. » Tanododoeng,
15. » Moönsongan en
16. » Gonggong,

(13–16: sengadji ampat.)

Behalve de betrekkingen van Secretaris en Sowohi en die van kalim en overige leden van de geestelijkheid, voor de benoembaarheid waartoe alleen de noodige kennis vereischt wordt, zijn al de bovengenoemde waardigheden en betrekkingen, ook die van radja niet uitgezonderd, erfelijk in bepaalde familiën, evenwel in dien zin dat de vader niet altijd door den zoon behoeft opgevolgd te worden, daar behalve op de afkomst ook gelet moet worden op de bekwaamheid en het gedrag der candidaten.

De aanstelling van den *radja*, den *djogoegoe*, den *kapitan laoet*, dan *majoor ngofa*, den *majoor tano*, den *kapitan ngopa*, den *luitenan ngopa*, den *kalim* en van de „*sengadji ampat*"

gaat uit van den sultan van Ternaté, die van eerstgenoemde drie na verkregen goedkeuring van den Resident. Wat de overige genoemde betrekkingen, zoomede die van districtshoofd betreft, geschiedt de aanstelling door den radja van Banggaai, die daartoe vooraf overleg pleegt met de koemis ampat, soms ook bovendien met de „sengadji ampat" en van de aanstelling kennis geeft aan den sultan. Bij aanstelling door den sultan geeft deze aan den aangestelde het voor dezen voorgeschreven dienstcostuum ten geschenke; bij aanstelling door den radja gaat van dezen het bedoelde geschenk uit.

Door wien de aanstelling overigens ook geschiedt, daaraan gaat vooraf eene voordracht van het zelfbestuur, waarbij twee of meer candidaten worden aanbevolen; is de radja verplicht uit dezen te kiezen, de Sultan kan buiten de voordracht om gaan, de voorgedragenen worden naar Ternaté gezonden en aldaar gedurende eenigen tijd door het Ternataansche bestuur in hun doen en laten gadegeslagen; daarna eerst heeft de aanstelling plaats, tenzij geen der candidaten in den smaak van den Sultan valt, als wanneer deze een of meer der achtergebleven rechthebbenden naar zijne hoofdplaats doet oproepen om met hen kennis te maken. Omtrent de verschillende candidaten doet hij zich bovendien inlichten door het stel ambtenaren dat hij in Banggaai heeft geplaatst; deze zijn vier in getal t.w. de *oetoesan*, de vertegenwoordiger van den Sultan, de *djoeroetoelis*, de vertegenwoordiger van den kalim van Ternaté, de *kapitan kota*, vertegenwoordigende den Ternataanschen djogoegoe en de *kapitan kruis*, die den kapitan laoet van Ternaté vervangt.

Deze vier vormen ook eene z.g. „*komies ampat*", een college dat vóór de vestiging van een Europeeschen posthouder te Banggaai hier feitelijk het bestuur in handen had, zoowel op wereldlijk als godsdienstig gebied; zonder hunne voorkennis, vaak ook goedkeuring, toch kon noch door het Banggaaische landsbestuur noch door de inheemsche geestelijkheid een of andere maatregel worden getroffen dan wel

een of andere zaak afgedaan; hunne bemoeienis in de inwendige aangelegenheden van het landschap strekte zich uit tot de minst beteekenende zaken. De vestiging van een Gouvernements vertegenwoordiger heeft echter aan hun gezag een gevoeligen knak toegebracht, omdat zij daardoor op hunne beurt verplicht werden zich van afdoening van zaken buiten den posthouder om te onthouden, niet meer naar hartelust boeten konden opleggen wegens vermeende van de zijde der inheemsche bevolking of hare hoofden ondervonden geringschattende behandeling.

De invloed van den oetoesan is evenwel nog zoo groot, dat de radja het niet wagen zal een bevel van den posthouder uit te voeren zonder daarover vooraf met dien oetoesan overleg te hebben gepleegd; voorts mogen gevallen van echtscheiding niet door den kalim van Banggaai, doch eenig en uitsluitend door den djoeroetoelis van Ternaté worden behandeld en afgedaan.

De verhouding van den oetoesan tot den radja wordt vergeleken met die van een vader tot zijn kind; de djoeroetoelis staat hooger dan de kalim, de kapitan kota hooger dan de djogoegoe en de kapitan kruis hooger dan de kapitan laoet.

Op den vasten wal van Celebes is bovendien een door de Ternataansche „koemis ampat" aangestelde *oetoesan* te Mandono gevestigd; deze wordt in den regel gekozen uit de peranakan-Ternatanen van Banggaai en heeft te zijner beschikking een door den radja van Banggaai aangestelden *djoeroetoelis* die te Kientong is geplaatst.

Aan dezen oetoesan is opgedragen er voor te waken dat door de districtshoofden op den vasten wal geene handelingen worden gepleegd in strijd met Ternaté's belangen. Evenmin als de te Banggaai gevestigde Ternataansche ambtenaren geniet èn de oetoesan van Mandono èn zijn schrijver vaste inkomsten; ieder van hen heeft de beschikking — dagelijks — over een vastgesteld getal heerendienstplichtigen die tot de prestatie van allerlei huiselijke diensten bij hen verplicht zijn, en door hen ook op reis kunnen worden medegenomen;

zij noemen hen „koki"; de bevolking geeft hen echter den naam van „lambanoea".

De oetoesan van Banggaai heeft recht op 4, elk der overige „koemis ampat" op 3 en de oetoesan van Mandono en zijn schrijver ieder op 2 koki's. Bepaalde districten zijn voor de levering dezer heerendienstplichtigen aangewezen.

De overige zoogenaamd geoorloofde inkomsten der Ternataansche ambtenaren bestaan in:

a. een deel van de belasting tot de betaling waarvan de in de wateren van Banggaai hun visschersbedrijf uitoefenende Badjau's — hierover beneden meer — jaarlijks aan den Sultan van Ternaté verplicht zijn, namelijk hetgeen die belasting meer opbrengt dan *f* 300; de heffing geschiedt niet hoofdelijk, doch per prauw „padéwakang" of per huis, bedragende de belasting in het eerste geval *f* 4.—, in het andere *f* 2.— per jaar.

Gemiddeld brengt zij *f* 450.— 's jaars op; hiervan ontvangt de djoeroetoelis *f* 10.— als toelage voor schrijfbehoeften, terwijl *f* 140.— onder de „koemis ampat" wordt verdeeld.

b. een deel van het bedrag van hetgeen een niet tot de inheemsche bevolking van Banggaai behoorend persoon betalen moet aan den Sultan voor de vergunning tot het aanleggen van een klapperaanplant, vergunning die namens den Sultan door den radja van Banggaai en den oetoesan verleend wordt, en waarvoor betaald wordt *f* 0.10 per boom; de helft van dit bedrag komt ten voordeele van den Sultan, een vierde gedeelte aan den radja en de rest aan de gezamenlijke Ternataansche ambtenaren;

c. bij de afdoening van kleine civiele zaken 10% van de waarde in geschil;

d. bij reizen in commissie buiten het eiland Banggaai; geschenken in rijst, sago, oebi, vruchten, kippen, geiten, doelang's, stukken wit of rood goed, sarong's, klapperolie enz. den in commissie gezondene te doen door de hoofden der bezocht wordende districten. Hiervan wordt door de Ter-

nataansche ambtenaren vaak misbruik gemaakt door meer te eischen dan de adat voorschrijft.

Tot de ongeoorloofde inkomsten behoort het buiten den posthouder om opleggen van geldboeten, waarvan mij, tijdens mijne aanwezigheid te Banggaai in 't laatst van 1906, twee recente gevallen ter oore kwamen.

Behalve de boven reeds vermelde inkomsten van den Sultan, trekt deze uit Banggaai jaarlijks 3 picols gezuiverde was (ad *f* 90 de picol), 1 „kakoewa" (een hoed van inheemsch fabricaat, vervaardigd van gaba-gaba waarop in fijne reepen orchideënbladeren en stengels, zoomede allerlei figuren van papier en rood goed en stukjes mica zijn aangebracht) en 1 „kabila" (een van dezelfde materialen vervaardigde sirihdoos).

Ten slotte ontvangt hij jaarlijks van de „Nederlandsche Nieuw-Guinea Handelsmaatschappij" eene vaste som, — men wist mij te Banggaai niet te zeggen hoeveel — voor het aan die vereeniging verleende recht met uitsluiting van ieder ander, de Badjau's evenwel uitgezonderd, tot uitoefening van de *parelvisscherij* in de Banggaaische wateren.

Eene andere instelling, die van de ondergeschikte verhouding van Banggaai tot Ternaté blijk geeft, is de z.g. „*hakim sultan*", eene rechtbank die door den posthouder voorgezeten bestaat uit den radja en de koemis ampat van Banggaai, en uit den oetoesan en de andere Ternataansche ambtenaren. Voor deze rechtbank zijn justitiabel de inheemsche bewoners, die verdacht worden zich te hebben schuldig gemaakt aan misdrijf of overtreding, mits tegen het feit volgens onze strafbepalingen niet de doodstraf is bedreigd, omdat anders de zaak moet worden berecht door den rijksraad te Ternaté. Voorts worden door de „hakim sultan" berecht alle civiele zaken van eenig belang, waarin een tot de inheemsche bevolking behoorend persoon gedaagde is. Zaken, waarin inlanders uit andere landschappen beklaagden of gedaagden zijn, worden afgedaan hetzij door den posthouder, die alsdan als magistraat fungeert, hetzij door den landraad te Ternaté.

De door de „hakim sultan" opgelegde geldboeten, het zij dat zij in geld dan wel in goederen als lijnwaden, koperen doelang's enz. worden voldaan, in welk laatste geval de goederen vooraf te gelde worden gemaakt, worden in de landschapskas, hier „kas nĕgĕri" geheeten, gestort.

Naar mij van verschillende zijden werd medegedeeld, moet het boetestelsel in de laatste jaren ook voor de zware misdrijven als moord en doodslag algemeen in toepassing zijn gebracht, en de onveiligheid daardoor in belangrijke mate toegenomen; werden toch tegen den van een dergelijk misdrijf verdachte niet dadelijk de door onze wet noodig geachte bewijzen verkregen, dan werden de familie leden van het slachtoffer tevreden gesteld door de veroordeeling van den beklaagde of, wanneer deze voortvluchtig was, van zijne naaste verwanten tot eene geldboete, waarvan het bedrag tusschen ƒ 80.— en ƒ 400.— varieerde en zoo niet in zijn geheel dan toch voor het grootste gedeelte aan de andere partij werd uitgekeerd.

Dit was wel eene zeer gemakkelijke afdoening van zaken; men was van de soesah af verbonden aan het tot klaarheid brengen der zaak en van de opsporing en opvatting der daarvan verdachte personen, en er was toch, *in schijn* recht gedaan!

Het Banggaaische bestuur scheen 't evenwel niet in te zien dat daardoor de vrees om een moord te begaan bij hen die òf zelf rijk waren òf rijke bloedverwanten hadden, langzamerhand moest verdwijnen; de kapitan laoet deelde mij een geval mede, waarin een van moord beklaagd persoon veroordeeld werdt tot de betaling van eene boete groot 300 doelang's (à ƒ 1.25) en bij het verlaten van de raadzaal de woorden uitte: „al moest ik ook ƒ 700.— betalen, ik zou het doen"; de man was bemiddeld en zijne familie eveneens; de boete werd spoedig voldaan en daarmede was de zaak de wereld uit!

Een eigenaardig licht op de toestanden werpen nog de beide volgende gebeurtenissen. Omstreekt een jaar geleden

werd een lid van den stam der To Loeinan, een Alfoerenstam die in het binnenland van het N.O. schiereiland van Celebes woont, in het aan damar rijke binnenland van Méhoki door To Lalaki, die uit Laiwoei afkomstig zich aldaar met de inzameling van boschproducten bezighielden, vermoord. Zijn stamgenooten waren onmiddellijk bereid den moord te wreken en reeds hadden zij de noodige voorbereidingen tot een sneltocht getroffen, toen het districtshoofd van Kientong, aan wien zij onderhoorig zijn, van den posthouder te Banggaai het bevel ontving zich naar Méhaki te begeven om de zaak in het reine te brengen. Dit geschiedde, maar hoe! De To Lalaki waren reeds vertrokken; voor de To Loeinan was dit daarom nog geen motief om de zaak voorloopig te laten rusten; de dood van hun stamgenoot moest in Méhaki gewroken worden, op wie deed niets ter zake. De aan de kust gevestigde en bij den damarhandel geïnteresseerde handelaren, meest Boegineezen en andere vreemdelingen, bevreesd zijnde dat zij aan hunne verplichtingen tegenover hunne lastgevers niet zouden kunnen voldoen, wanneer de toestand van onrust in het binnenland bleef voortduren — hiervan toch was het gevolg dat vele damarzoekers het verlieten —, betaalden toen aan de familieleden van den verslagene den gebruikelijken bloedprijs, kochten derhalve het voornemen der To Loeinan om te snellen van dezen stam af. Daarmede was de zaak afgeloopen.

Nu ongeveer een maand geleden werd, wederom in het Méhakische thans aan de kust, een vierdubbele moord gepleegd op peranakan — Loeinan's van Tangkiang en Batoei; een zoogenaamd door den oetoesan van Mandono ingesteld onderzoek leidde tot geen resultaat en reeds hoorde men van plannen van de Loeinanners om in Méhaki te moorden toen door de handelaren besloten werd den bloedprijs te betalen. De te Palima wonende groothandelaar Said Aboe Bakar, zich toevallig in de buurt van Méhaki bevindende, voegde bij het door de handelaren bijeengebrachte nog 40 stukken goed om de To Loeinan maar tevreden te stemmen

en van hun plan tot het ondernemen van een sneltocht te doen afzien.

Meerdere dergelijke gevallen werden mij medegedeeld; de boven weêrgegevene leveren echter reeds een voldoend bewijs op voor het absoluut gemis van rechtszekerheid, in een voornaam deel van het landschap Banggaai bestaande.

§ 3. Verdeeling van het landschap in districten en verdere onderdeelen; organisatie der districtsbesturen en inkomsten der districtshoofden.

Volgnummer.	NAMEN der districten.	Waarop de kampong's gelegen zijn.
I	Tanobonoenoengan.	Eiland Banggaai.
II	Dodoeng.	idem
III	Moonsongan.	idem
IV	Gonggong.	idem
V	Bonéaka.	idem
VI	Lampa.	idem
VII	Poetal.	idem
VIII	Pao Banggaai.	idem
IX	Lolantang.	Eiland Péling.
X	Boelagi.	idem
XI	Péling.	idem
XII	Liang.	idem
XIII	Apal.	idem
XIV	Paisoeloenoe.	idem
XV	Tinangkom.	idem
XVI	Bonitom.	idem
XVII	Popisi.	idem
XVIII	Totikom.	idem
XIX	Sambioet.	idem
XX	Koemboetokan.	idem

Volgnummer.	NAMEN der districten.	Waarop de kampong's gelegen zijn.
XXI	Pèlèd.	Eiland Péling.
XXII	Pondi Pondi.	idem
XXIII	Tambòlòg.	idem
XXIV	Loewok Sago.	idem
XXV	Meslésé.	idem
XXVI	Séa-séa.	idem
XXVII	Pololo.	idem
XXVIII	Loewoek Papanèntèng.	idem
XXIX	Tatakalad.	idem
XXX	Batoei.	Vaste wal van Célébes.
XXXI	Tangkiang.	idem
XXXII	Kientom.	idem
XXXIII	Mandons.	idem
XXXIV	Lontioe.	idem
XXXV	Nambo.	idem
XXXVI	Loewòk.	idem
XXXVII	Basama.	idem
XXXVIII	Lamala.	idem
XXXIX	Pokobondolang.	idem
XL	Sinohowan en Poe-Oembana.	idem
XLI	Bangkoeloe.	Eiland Bangkoeloe.
XLII	Mansaléan.	» Labobo.
XLIII	Lipoe Lalongo.	idem
XLIV	Biookan.	» Biookan.
XLV	Pangkalsiang.	Vaste wal van Celebes.
XLVI	Powat.	Eiland Powat

Als toelichting van den staat diene het volgende: van 35 van de 46 districten waarin het landschap Banggaai is

verdeeld, draagt het hoogste hoofd den titel van sengadji, [1]) welk woord in de Banggaaische taal vertaald wordt met „*basalo*", zoodat de Banggaier spreekt van „basalo Tanabonoenoengan", „basalo Dadoeng" enz. Een of meer mindere hoofden staan hem in den regel in de uitoefening van het bestuur ter zijde; bevindt zich onder hen één met den titel van basalo of sengadji Tamano of van anamatoeä dan wel van kapitan Langkat, dan is deze bij ontstentenis, belet of afwezigheid van den sengadji diens wettige plaatsvervanger. Is een dergelijke hoofd niet aanwezig, dan worden de functiën van districtshoofd tijdelijk waargenomen door een of meer der mindere hoofden, daartoe aangewezen door het zelfbestuur, terwijl dit ook andere personen tijdelijk met de waarneming kan belasten. Voor de „sengadji ampat" treden de aan deze ondergeschikte sengadji's als plaatsvervangers op.

De districten heeft men niet te beschouwen als afgeronde gebieden; van verschillende daarvan toch liggen een of meerdere kampong's geheel geënclaveerd tusschen de kampong's van andere districten, omstandigheid die het aantal hoofden grooter doet zijn dan anders noodig zoude wezen en er op wijst dat de Banggaaische bevolking, evenals zulks thans nog ten deele het geval is met die van het landschap Mari, oorspronkelijk bestond uit verschillende van elkander geheel onafhankelijke stammen met geen vaste woonplaatsen.

Het duidelijkste blijkt dit hieruit, dat een onderhoorige van eenig districtshoofd niet ophoudt onder het gezag van dit hoofd te staan, ook al vestigt hij zich buiten diens gebied in eene tot het ressort van eenen anderen sengadji behoorende kampong. Hij treedt dus als het ware niet uit het eigen stamverband, blijft mede verantwoordelijk voor de nakoming door zijn stam van de op dezen rustende verplichtingen tegenover den „heer" i.c. den radja, en mag zich evenmin onttrekken aan de verplichting tot hulpbetoon waartoe de leden van den stam tot hun hoofd verplicht zijn.

1) Vergelijk de Polynesisch-Arische combinatie Sang-adji op Java.
RED.

Het niet-wenschelijke van eene voortduring van dezen toestand in het belang van een goed bestuur behoeft zeker niet betoogd te worden, en dat zulks reeds sinds lang door het Banggaaische zelfbestuur wordt ingezien blijkt uit de van vele jaren geleden dateerende instelling van kapitan's over de bewoners der eilanden Labobo, Bangkoeloe, Bwokang en Powat. Deze hoofden hebben evenwel van den beginne af aan voortdurend te kampen gehad — en doen dit nog — met den conservatieven geest van de onder hen gestelde en uit zeer heterogeene bestanddeelen bestaande bevolking; niet zelden moeten zij na het geven van eenig bevel van de zijde van dat gedeelte der bevolking dat uit andere districten afkomstig is, dan zij, vernemen dat daaraan geen gevolg kan worden gegeven omdat het niet door het eigen hoofd — d.i. dat van den eigen stam — gegeven is. Het zelfbestuur schijnt niet bij machte te zijn aan dezen toestand afdoend een eind te maken en die zwakheid — misschien wel aan laksheid toe te schrijven — heeft het kwaad verergerd, omdat de bevolking daardoor niet alleen te meer geneigd werd zich van de kapitan's in het geheel niets meer aan te trekken, maar bovendien een deel harer op het idee is gebracht zich ook aan het gezag der stamhoofden te onttrekken. Zoo treft men thans in verschillende Banggaaische districten lieden aan, die aan geen enkel gezag gehoorzamen, omstandigheid die er niet weinig toe bijdraagt om het reeds niet groote prestige der hoofden nog meer te verzwakken.

Gelijk ik reeds boven opmerkte, gaat de aanstelling der districtshoofden uit van den radja en worden zij uit bepaalde familiën gekozen. Werd vroeger de verkiezing in den kom van het district gehouden door de mindere hoofden en de hoofden der geestelijkheid, die daarbij rekening hadden te houden met de wenschen van het volk en zich na de verkiezing met den verkozene naar de hoofdplaats Banggaai moesten begeven om met den uitslag daarvan het zelfbestuur in kennis te stellen, door hetwelk de verkiezing al dan niet werd goedgekeurd, wordende in het laatste geval tot eene

nieuwe verkiezing overgegaan, in de laatste tien jaren geschiedt de verkiezing der districtshoofden niet naar een vast systeem, wordt de boven geschetste wijze zelden meer gevolgd, maar veelal deze waarbij de mindere hoofden met twee of meer candidaten bij den Djagoegoe komen die na overleg met de overige „koemies ampat" den radja een voorstel tot benoeming doet. Eene andere wijze is deze, waarbij het zelfbestuur aan de kiesgerechtigden opdraagt uit een door hetzelve aangewezen twee of drietal rechthebbenden eene keuze te doen. Een en ander wijst er op, dat de macht der districtsbesturen in den loop der jaren zeer is afgenomen; de meeste daarvan zijn lichamen geworden, waar geen kracht meer van uitgaat en waarvoor het mohamedaansche gedeelte der bevolking weinig respect gevoelt.

Ook de districtshoofden genieten als zoodanig inkomsten; niet voor allen ben ik die te weten kunnen komen. Is het hieronder volgende derhalve niet volledig, daaruit valt toch eenigszins af te leiden wat de overige districtshoofden ontvangen.

Beginnende met de sengadji's op het eiland Banggaai, ontvangt die van *Tanobanoenoengan* jaarlijks:

65 kati was (ongezuiverd) terwaarde van	*f* 32.50,
1/2 » muskus ter waarde van	» 25.—,
3 stukken ongebleekt katoen van	» 4.50,
Totaal	*f* 62.—,

Waarbij dan nog gevoegd moet worden de opbrengst van één padi- en één oebiveld, door de bevolking in heerendienst te bewerken; die van *Dodoeng* en *Móónsongan* ieder 20 kati ongezuiverde was (*f* 10.—), 1/4 kati muskus (*f* 12.50) en de opbrengst van een 2-tal in heeren-dienst te bewerken padivelden;

die van *Gonggong* *f* 13.— aan contanten, 1/5 kati muskus en 20 kati ongezuiverde was (totaal *f* 33); van de districtshoofden op het eiland Péling ontvangen de *Lipoeadino van Lolantang*:

a. van elk der sengadji's van Lalantang, Soei en Palabatoe *1* geit, *5* kati was en *100* kalamata (= een mand) kom-

bili (= een soort aardvrucht), te zamen een geldswaardig bedrag hebbende van *f* 27.—,

b. van elk der sengadji's van Batoekoki en Tamboes 30 kati was, 60 kalamata kombili, 10 bansoeng's sago, en 2 à 3 stukken ongebleekt katoen tot eene gezamenlijke waarde van *f* 47.50;

c. van de gezamenlijke sengadji's van Kaléké en Loingsam 44 bansoeng's bras à 5 kati, 44 kippen en 44 el ongebleekt katoen, te zamen waard *f* 30.

Bovendien is de bevolking verplicht voor haar hoofd een huis in heerendienst te bouwen en te onderhouden;

de *sengadji van Liang:*

f 25.— aan contanten en 1/5 van de opbrengst der séro's, terwijl de bevolking voorts in heerendienst een oebi veld moet bewerken en eene woning bouwen en dagelijks twee bedienden moet leveren;

de *sengadji van Paisoeloenoe:*

25 kati ongezuiverde was (*f* 12.50), moetende de bevolking voorts een huis in heerendienst bouwen en een oebiveld bewerken, zoomede dagelijks twee bedienden leveren;

de *sengadji van Tinankom:* 20 kati ruwe was en 1 geit, zijnde de bevolking voorts verplicht tot het bouwen van eene woning, het bewerken van een oebiveld en de levering dagelijks van 2 bedienden, een en ander in heerendienst;

de *sengadji van Banitom:*

f 7.— aan contanten, 10 klappers en 1 flesch klapperolie, moetende de bevolking voorts in heerendienst een huis bouwen en een oebi-veld bewerken waarvan de opbrengst geschat wordt op *f* 20.—;

de *sengadji van Popisi:*

f 10.— aan contanten, 10 klappers en 3 flesschen klapperolie; de bevolking moet ook hier in heerendienst eene woning bouwen en een oebi-veld bewerken (opbrengst ± *f* 20.—);

de *sengadji van Totikom:*

f 10.— aan contanten en 1 picol bras, zijnde de bevolking verder verplicht tot de dagelijksche levering van 2 bedienden,

den bouw en het onderhoud eener woning en de bewerking van één padi- en één oebi-veld, een en ander in heerendienst. Van de districtshoofden op den vasten wal van Celebes ontvangen.

de *sengadji van Batoei*:

de opbrengst van een door de bevolking in heerendienst te bewerken padi-tuin (± 500 tot 1000 bossen padi = 10 tot 20 picols bras);

de *sengadji van Tangkiang*:

1 picol ongezuiverde was (*f* 50.—), 120 gantang's (à 10 kati) bras en de opbrengst van één of twee door de bevolking in heerendienst te bewerken padi- of oebi-tuinen (± *f* 75.—);

de *sengadji van Kientom*:

40 toetoebi (= mand) bras à 10 kati (= 4 picol), te leveren door de onderhoorigen van Dakanjo Lengketing;

7 toetoebi bras (= 0.7 picol), op te brengen door de onderhoorigen van Dakanjo Tombang; 1 picol ongezuiverde was, doch dit slechts éénmaal in de 3 à 4 jaren, op te brengen door de aan Kientam onderhoorige Loeinanners;

de *sengadji van Mandono*:

de opbrengst van het recht om onmiddellijk na den rijstoogst voor 8 stukken ongebleekt katoen ter waarde van *f* 1.50 per stuk van de bevolking padi in te koopen tot eene hoeveelheid van 8 × 80 = 640 bossen, gelijkstaande met ± 13 picols bras —, men noemt deze handeling „baloe salah";

de *sengadji's van Lantioe* en *Nambo*:

de opbrengst van een door de bevolking in heerendienst te bewerken padi- of oebi-veld;

de *sengadji van Loewok*:

25 kati gezuiverde en 10 kati ongezuiverde was (*f* 22.50 + *f* 5.—),

30 bansoeng's bras à 5 kati (*f* 7.50 à *f* 8.—),

40 bamboe's tabak (= 10 kati, waarde *f* 2.50),

25 kippen (*f* 3.75),

9 stukken ongebleekt katoen (13.50),

de opbrengst van een door de bevolking in heerendienst te bewerken padi- of oebi-veld (± *f* 30.—),

de opbrengst van een séro, door de bevolking in heerendienst daar te stellen en te onderhouden (± *f* 20).

Voor alle sengadji's van den vasten wal geldt bovendien, dat de bevolking voor hen in heerendienst eene woning bouwt en onderhoudt.

Het bovenstaande leert ons, dat de zoogenaamd geoorloofde inkomsten der districtshoofden gering zijn; zoolang deze evenwel niets anders te doen hebben dan te zorgen dat elk jaar de haçil van den radja en de andere leden van het zelfbestuur door de bevolking wordt bijeengebracht, — voorts zich eens in de twee à drie jaren naar Banggaai te begeven om zoogenaamd „printah's" van den radja te ontvangen en ten slotte kleine geschillen tusschen hunne onderhoorigen af te doen waarvoor natuurlijk weder eenige vergoeding moet worden gegeven — groote zaken worden in naam onderzocht en slepende gehouden of zooals wij boven zagen met de oplegging van eene geldboete afgedaan—, moeten de aan de betrekking verbonden inkomsten voldoende worden genoemd. Stellen wij hun andere eischen, dan dienen wij hunne inkomsten ook naar verhouding te vermeerderen en alsdan verdient het stelsel van uitkeering van vaste periodieke bezoldigingen de voorkeur boven dat waarbij aan de hoofden het recht wordt gegeven bepaalde heffingen te doen; knoeierijen komen bij dit laatste stelsel veel moeielijker aan het licht dan bij het eerste.

Alvorens deze paragraaf te besluiten, wil ik er nog op wijzen, dat in die districten, waar de bevolking nog voor een voornaam deel uit heidenen bestaat, voor het plegen van knoeierijen door de mohamedaansche hoofden de deur wagewijd openstaat; de Alfoersche bevolking is er toch van ouds zoo aan gewend om door de hoofden uitgeplunderd en uitgezogen te worden, dat zij er niet meer aan denkt zich daarover te beklagen; daarbij komt dan nog dat het grootste

deel daarvan zoo goed als niet met vreemdelingen in aanraking is geweest. Die knoeierijen bestaan hoofdzakelijk in geldafpersingen of in het dwingen der bevolking om tegen eene geringe vergoeding boschproducten in te zamelen en af te leveren. Zoo vernam ik van den oetoesan van Mandano, dat toen niet zoo lang geleden de sengadji en de djoeroetoelis van Kientom een bezoek brachten aan de in de bergstreken wonende Loeinanners, deze per man *f* 2.50 moesten opbrengen; het districtshoofd zou toen met *f* 500.—, de schrijver met *f* 300.— zijn teruggekomen.

§ 4. De tegenwoordige leden van het zelfbestuur en hunne inkomsten.

De tegenwoordige radja van Banggaai, *Abdurrahman* geheeten, werd omstreeks vier jaren geleden met die waardigheid bekleed. Zijne mede-candidaten waren toen de tegenwoordige Majoor Ngofa, toenmaals nog maar Luitenant Ngofa: *Hadji Awaloeddin*, zoon van den ontslagen voorganger van Abdurrahman; radja Abdoel Adjied, en de tegenwoordige Kapitan laoet: *Dadaoe*, wiens overleden vader, Nang geheeten' de voorganger was van evengenoemden Adboel Adjied. Abdurrachman zelf is maar een kleinzoon van een vroegeren radja, behoort dus niet als zijne gewezen concurrenten tot de klasse der „tomoendo paoeno" (= de anak-radja in den waren zin des woords), doch tot de veel talrijker „bangsa paoeno" (= de afstammelingen van vroegere radja's). Konden in vroegere tijden de „tamoendo paoeno" voor het radjaschap niet gepasseerd worden door de „bangsa paoeno", sedert Banggaai geheel onder Ternataanschen invloed is gekomen, wordt met die oude adat geene rekening meer gehouden; sinds dien tijd zijn de vereischten voor het radjaschap: het behooren tot de tamoedo of bangsa paoeno en het in de smaak vallen bij den Sultan van Ternaté; de eenige beperking is deze dat eerst in de mannelijke lijnen naar een geschikte vervanger moet gezocht worden, de vrouwelijke derhalve eerst in de tweede plaats in aanmer-

king komen. Vrouwelijke radja's moeten er nimmer geweest zijn. Voorts wordt er niet meer op gelet of de moeder van een anaq bangsa of anaq tamoendo al dan niet tot één dezer klassen van personen behoort; het komt er slechts op aan dat het kind gesproten is uit een volgens de regelen der Mohamedaansche wet gesloten huwelijk.

De radja trekt de volgende inkomsten t.w.

a. Uit elk der districten Lolantang, Boelagi, Péling, Paisoeloenoe, Tinangkom, Pondi-Pondi, Tatakalad, Tambòlòq, Séa-séa, Sinohowan, Poe oembana, Botoei, Tangkiang, Kientom, Mandano, Lontioe, Loewoek, Lamala Basama, Pokobondollong en Bwokang jaarlijks 1 picol was (al of niet geheel gezuiverd; waarde gemiddeld ± *f* 75.—) *f* 1500.

b. Uit elk der districten Liang, Popisi, Totikom, Sambioet, Komboetokan en Loewòk sago, per jaar » 100.
aan contanten » 600.

c. Uit de districten Apal, Bonitom, Labobo en Bangkoelo jaarlijks aan contanten respectievelijk *f* 80.—, *f* 50.—, *f* 25.— en *f* 35.— » 190.

d. Uit elk der districten Tangkiang, Kientom en Mandono jaarlijks 40 toetoebi's bras (1 toetoebi = een mand, inhoudende ± 6 kati) = 2.4 picol, te zamen waard 3×2, 4× *f* 5. » 36.—

e. Uit elk der districten Lontioe en Loewoek per jaar 15 toetoebi's bras. » 9.—

f. Uit elk der districten Basama, Lamala en Pokabondollong per jaar 30 toetoebi's bras en 300 bossen padi (= 6 picols bras) » 78.—

f[I]. Uit elk der districten Tinangkom, Totikom, Sambioet en Komboetokan jaarlijks 3 picols bras. » 60.—

f[II]. Uit het district Sinohowan + Poe oembana 200 bamboe s bras » 25.—

g. Uit de districten Batoei en Sinohowan + Poe oembana jaarlijks resp. 300 tot 500 en 120 Maléo-eieren (à *f* 0.10 per stuk). » 52.—

h. Uit de districten Lolantang, Boelagi, Péling, Liong, Apal, Paisoeloenoe, Tinangkom, Bonitom, Popisi, Totikom, Sambioet, Komboetohan, Séa-Séa en Bwokang eene hoeveelheid oebi tot eene gezamenlijke waarde van | *f* 20.—

i. Uit elk der districten Tambòlòq, Loewok Soga, Tatakalad en Pondi Pondi 30 bansoeng's sago (à *f* 0.20). | » 24.—

k. Uit elk der districten Lolantang, Boelagi, Péling, Paisoeloenoe, Pinangkom, Apal, Liang, Bonitom, Popisi, Totikom, Sambioet, Komboetokan, Loewòk, Sago, Pondi-Pondi, Tatakalal, Tambòlòq, Séa-Séa, Labobo, Bangkoeloe en Bwokang per jaar 1 geit. | » 60.—

l. Uit de districten Bonitom, Popisi, Totikom, Sambioet, Komboetokan, Labobo en Bangkoeloe te zamen jaarlijks 600—800 klappers | » 17.50

m. Uit de districten onder l. genoemd te zamen per jaar 60 flesschen klapperolie | » 15.—

n. Gedroogde visch uit Bangkoeloe en gerookte visch uit Labobo. Kippen en eieren uit Bonitom, Popisi, Totikom, Sambioet en Komboetokan | » 15.—

te zamen *f* 2701.50

waarvan moet worden afgetrokken 3 × *f* 90 = *f* 270, de waarde van de 3 picols was, die aan den Sultan van Ternaté moeten worden opgezonden. De radja geniet alzoo aan zoogenaamd geoorloofde vaste inkomsten ± *f* 2500.— 's jaars; daarbij komt een bedrag van *f* 0.02[5] voor elken klapperboom die door een niet tot de inheemsche bevolking behoorend persoon in het gebied van Banggaai geplant wordt (zie boven onder § 2).

Voorts moeten de sengadji's van Popisi, Totikom, Sambioet, Komboetokan en Loewak, Sago ieder den radja dagelijks twee bedienden leveren; deze heerendienstplichtigen, lambanoewa of lamboenoewa geheeten, moeten een maand lang tegen voeding doch zonder loon huiselijke diensten presteeren

en worden daarna door anderen afgelost; vaak worden deze diensten afgekocht voor *f* 2.50 per maand en per man.

Heeft de radja voor het een of ander feest ten zijnent geld noodig of verkeert hij zoogenaamd in moeielijkheden — en dit komt vaak voor — dan mag (?) hij bij de verschillende districtshoofden om hulp aankloppen die alsdan in geld of in goederen als ongebleekt katoen enz. wordt verleend. Ook mag hij nu en dan aan de districtshoofden van Péling verzoeken om voor zich — niet tegen betaling! — uit de bosschen rotan te doen halen, een verzoek dat in de praktijk uit den aard der zaak als een bevel wordt opgevat. Deze wisselvallige inkomsten kunnen, naar mij van verschillende zijden verzekerd werd, gedurende een jaar een heel aardig bedrag beloopen.

De vaste inkomsten zijn onder den tegenwoordigen radja eenigszins toegenomen. Zoo deelden de districts-hoofden van Kientom en Mandono mij mede, dat zij eerst sinds deze radja aan het bewind is, in plaats van tien: 40 toetoebi's bras per jaar moeten opbrengen. De hoofden van Batoei keken heel verschrikt op toen ik hun mededeelde van den radja vernomen te hebben dat deze jaarlijks uit dat district behalve was en maléo-eieren 6 picols bras aan inkomsten trok; zij beweerden nog nimmer deze schatting te hebben opgebracht en schreven de door den radja daaromtrent aan mij gedane mededeeling toe aan diens voornemen om te beginnen met dit jaar bedoelde belasting in te voeren. Hunne bewering mij door den majoor Tano bevestigd wordende, vroeg ik mij zelven af of de voorganger van den tegenwoordigen tijdelijk waarnemenden posthouder van Banggaai van dergelijke eigendunkelijke handelingen van den radja wel zou hebben afgeweten. De beide mij bekend geworden gevallen gaven mij toch den indruk dat zij niet tot de uitzonderingen behoorden, indruk waarin ik nog versterkt werd door deze uitlating van den sengadji van Batoei: „Wat kunnen we er echter tegen doen als onze radja 't ons beveelt."

De Djogoegoe, Hanafi geheeten, — een ver familielid van den radja —, heeft de volgende inkomsten:

a. Uit het district *Pèlèd:*
per jaar aan contanten *f* 70.—, 2 stukken ongebleekt katoen ad *f* 2.—, 4 geiten, 200 klappers, 120 flesschen klapperolie, 3 picols rijst, 1000 bossen padi, 3000 stuks oebi. *f* 200.

b. Uit het district *Pololo:*
's jaars 60 kati was, 1 geit, 6 stukken ongebleekt katoen. » 69.—

c. Uit *Loewoek Papanèntèng:*
60 kati was, 1 geit en 6 stukken ongebleekt katoen per jaar. » 69.—

d. Uit *Mèsèlèsè:*
conform Pololo. » 69.—

e. Van den *Tonggol van Tobonoenoe:*
30 kati was, 1 geit en 3 stukken ongebleekt katoen. » 36.—

f. Van den *Tonggol van Toloboean:*
40 kati was, 1 geit en 4 stukken ongebleekt katoen. » 47.—

g. Van de kampong *Kèmbani:*
20 kati was, 1 geit en 3 stukken ongebleekt katoen. » 27.—

h. Van het district *Labobo:*
f 25.— aan contanten, 100 stuks klappers, 5 flesschen keukenstroop, 10 flesschen klapperolie en 200 — 1000 stuks oebi's jaars, 1 prauw djarangka eens in de 4 jaren (waarde *f* 30.—). » 45.—

i. Van het district *Bangkoeloe:*
per jaar *f* 35.— aan contanten, 100 stuks klappers, 10 flesschen keukenstroop, 10 flesschen klapperolie, 1 geit en 500 stuks oebi. *f* 58.—

k. Van het district *Lontioe:*
's jaars 25 kati omgezuiverde was en één stuk ongebleekt katoen » 14.—

l. Van het district *Loewoek:*
per jaar 25 kati ongezuiverde was, 60 kati bras en 2 stukken ongebleekt katoen » 20.—

m. Van het district *Latoei*:
's jaars 2 stukken ongebleekt katoen en 25 kati bras » 5.—

n. Van elk der districten Tangkiang, Kientom, Mandono, Lamala, Basama, Pokobondolong, Lalantang, Liang, Apal, Paisoeloenoe, Tambòlòq, Péling, Tinankom, Bonitom, Pondi-Pondi, Tatakalal en Loewoek Sago *f* 2.50 's jaars » 42.50

te zamen *f* 700.—

's jaars. Bovendien moet de sengadji van Pèlèd dagelijks twee bedienden — lamboenoewa — leveren, terwijl de Djogoegoe verder het recht heeft om wanneer hij geld noodig heeft — en dit komt elk jaar minstens eenmaal voor —, van de districten Loewoek, Lontioe, Pèlèk, Pololo, Loewoek Papanèntèng, Mésélésé en Toloboean een geschenk te vragen — lees: te eischen —, bestaande resp. in *f* 10.— *f* 20, *f* 10.— *f* 20, *f* 20.— *f* 30, 2 koperen talam's ad *f* 5.—, 2 koperen talam's ad *f* 5.—, 3 talam's à *f* 5.— en 1 talam ad *f* 5.—

De inkomsten van den Kapitan laoet, Dadaoe of Daoed geheeten, bestaan in:

a. *f* 100.— aan contanten, 5 picols bras en 25 kati ongezuiverde was 's jaars van elk der districten Basama, Lamala en Pokobondolong;

b. *f* 10.— aan contanten, 1 geit, 10 flesschen klapperolie, 100 klappers en 3000 stuks oebi per jaar van het district Apal;

derhalve totaal *f* 450.

Voorts heeft hij dagelijks recht op 2 bedienden te leveren door het district Apal.

De Hoekoem Toewa, Idries genaamd — schoonvader van den Kapitan laoet —, geniet de volgende inkomsten:

a. Van het district *Bonitom*:
f 10 aan contanten en ± *f* 10.— aan oebi, bras, kippen en klapperolie 's jaars *f* 20.—

b. Van het district Péling:

per jaar 10 kati gezuiverde was en 15 kalamata's oebi ƒ 8.50

c. Van het eiland Péling 1 picol bras en 3 picols koffie » 65.—

d. Van elk der districten *Kientom* en *Tangkiang*: 's jaars 25 kati bras en 1 stuk ongebleekt katoen » 6.50

Totaal ƒ 100 's jaars

elk der districten Bonitom en Péling moet bovendien dagelijks 2 bedienden leveren; voorts mag de Hoekoem toewa wanneer hij in geldnood verkeert, om hulp aankloppen bij de sengadji's van Kientom, Tangkiang, Bonitom en Péling, recht waarvan elk jaar minstens éénmaal wordt gebruik gemaakt.

De Hoekoem To Lolak, Oeda geheeten, heeft de volgende inkomsten, die hij alle trekt uit het district *Tinangkom* t.w. 20 kati ongezuiverde was, 300 bosjes padi, 3 flesschen klapperolie, 3 fl. keukenstroop, 1 geit, 2000 stuks oebi en 10 stukken ongebleekt katoen, 6 kippen ƒ 50.—

het districtshoofd moet hem bovendien dagelijks 2 lambanoewa leveren;

Ook hij heeft het recht om in het hem ondergeschikte district te . . . . . bedelen!

De Hoekoem Boejoe, Raoep genaamd, geniet alleen uit het district *Boelagi* inkomsten t.w. 50 kati was, 1 picol bras en 10 stukken ongebleekt katoen » 50.—

moetende het districtshoofd hem bovendien dagelijks twee bedienden leveren. Hulp vragen is ook hier geoorloofd.

De Majoor Ngofa — Hadji Awaloeddin — put zijne inkomsten uit het district *Popisi*, t.w. ƒ 20.— aan contanten, 5 fl. klapperolie, 300 stuks oebi, 4 kippen en 15 klappers » 23.—

verder heeft hij recht op 2 bedienden, dagelijks door het evengenoemde district te leveren, en op bijstand wanneer hij zich in moeielijkheden bevindt. Tegen dit hoofd zijn bij den vorigen posthouder tal van klachten ingebracht omtrent gepleegde knoeierijen; deze zijn nog in onderzoek.

De Luitenant Ngofa, Abdurradjak geheeten — een halfbroeder van den radja, — trekt uit het district Totikom de volgende inkomsten:

f 20.— aan contanten, 8 flesschen klapperolie, 8 kippen en 50 klappers per jaar *f* 25.—

het district moet hem dagelijks 2 bedienden leveren en ondersteunen wanneer hij in geldnood verkeert.

De betrekking van Kapitein Ngofa wordt sinds lang niet meer vervuld; met die van Majoor Tano is bekleed Hoesain, kleinzoon van den omstreeks 50 jaren geleden door Ternaté uit zijn landschap verdreven radja Agama. Na het ontslag van Abdoel Adjid, den voorganger van den tegenwoordigen bestuurder van Banggaai, werd Hoesain tijdelijk belast met de waarneming van het radja-schap; algemeen verwachtte men toen zijne verheffing tot radja, doch dit liep anders uit, omdat hij, naar men zegt, niet in den smaak viel van den sultan van Ternaté. Als een balsem op de wonde werd hij toen in de plaats van Abdoerrahman tot Majoor Tano aangesteld, een eerebaantje waarmede hij weinig ingenomen schijnt te zijn. De inkomsten aan zijn ambt verbonden bedragen *f* 10 's jaars!

Van de drie hoofden van den adel ontvangt de Miantoe Palabatoe — Amier, zoon van den bovengenoemden Majoor Tano — van het district Lotantang per jaar het volgende:

20 kati ongezuiverde was, 120 kalamata 's kombili, 8 stukken ongebleekt katoen, 4 geiten, 24 fl. klapperolie, 24 flesschen keukenstroop en 60 kati bras / 54.—

dit district is verder verplicht tot levering dagelijks van 2 bedienden en tot hulpbetoon indien de miantoe daarom verzoekt.

De miantoe Basaang — Abdoel-Radjak — trekt jaarlijks van Paisoeloenoe 25 kati gezuiverde was » 22.50

de miantoe Liang — Arawi — van het district Liang » 25.—

aan contanten en 15 kalamata's oebi » 27.—

terwijl ook zij recht hebben op 2 bedienden per dag, hun door de sengadji's van Paisoeloenoe en Liang te leveren.

De Secretaris van den radja — Abdoel Kadir — geniet uit Komboetokan per jaar » 20.—

aan contanten, 2.5 picols bras, 150 stuks oebi, 18 flesschen klapperolie en 18 kippen » 40.—

terwijl het districtshoofd er voorts voor zorgen moet, dat hij elken dag twee lambanoewa's heeft.

Van den Kapitan Kié, de Sadaha's kié en kadato, den Simalaha en den Sowohi kon ik omtrent hunne vaste inkomsten geen betrouwbare opgaven ontvangen. Zij trekken die respectievelijk uit de door mij niet bezochte districten: Pondi-Pondi, Tambòlòq, Séa-Séa, Nambo, Tatakalai en Sambioet. Deze districten voorzien hen bovendien van bedienden.

Al de bovengenoemde hoofden hebben verder bevoegdheid zich door de bevolking in heerendienst eene woning te doen bouwen en van haar prouwen met de noodige roeiers te requireeren, wanneer zij zoogenaamd op dienstreis moeten. Onder dienstreis wordt o.a. ook verstaan de reis ondernomen met het eenig doel om de haçil op te halen, wanneer deze

te lang uitblijft. De roeiers moeten tot aan de plaats van bestemming zelf in hunne voeding voorzien; aldaar aangekomen wordt verder voor hen door het betrokken district gezorgd; dit zorgt ook voor huisvesting en voeding van den in dienst reizende, terwijl het dan verder gebruikelijk is, dat het dezen een geschenk aanbiedt, hetzij in geld hetzij in goederen.

Hetgeen ik aan het slot van § 3 schreef over de knoeierijen der districtshoofden, is ook volkomen van toepassing voor de leden van het zelfbestuur, ja, deze ontzien daarbij zelfs het Mohamedaansche deel der bevolking niet; zelden komt het Europeesch bestuur hier achter, omdat de slachtoffers dier knoeierijen bevreesd voor wraak van de zijde der bedrijvers of hunne familieleden daarover liefst het stilzwijgen bewaren; deels moet dit ook worden toegeschreven aan het zeer geringe contact, dat tot dusverre tusschen dat bestuur en het overgroote deel der bevolking heeft bestaan, waardoor deze nog steeds met weinig vertrouwen tot den Gouvernements vertegenwoordiger opziet. Op mijne reis door het landschap vond ik schier dagelijks gelegenheid zulks op te merken en dit niet alleen in de berg-, doch ook in de meer beschaafde kustkampong's.

Het bericht van mijne aanstaande komst was vaak voldoende om de kampoeng in rep en roer te brengen en vrouwen en kinderen beladen met goederen het gebergte of de bosschen in te jagen.

De meeste leden van het zelfbestuur hebben hun hoofdverblijf ter hoofdplaats Banggaai; alleen de majoor Tano en diens zoon: de miantoe Palabatoe houden zich meestendeels in het district Batoei op, waar zij hunne vrouwen hebben wonen.

De radja bewoont een door het landschap voor een bedrag van *f* 3000, aangekocht huis; dit is derhalve het eigendom van de nĕgri. Feitelijk is dit ook met de door de bevolking in heerendienst gebouwde woningen het geval, de praktijk leert evenwel dat de hoofden deze beschouwen als hun privaat eigendom.

§ 5. Verhouding tot andere landschappen.

In welke verhouding het landschap Banggaai staat tot het Sultanaat Ternaté hebben wij boven reeds gezien. De Ternataansche invloed is bijna in alles merkbaar; het landsbestuur zoowel als de districtsbesturen zijn slechts nabootsingen van Ternataansche instellingen; ook met de organisatie der geestelijkheid is dit niet anders. Is het aantal wereldlijke hoofden reeds bijzonder groot, dat aantal wordt nog verre overtroffen door dat der geestelijken. Om een voorbeeld te noemen, bestaat de districts-geestelijkheid van Batoei — dit district telt ± 165 weerbare mannen — uit 4 imam's, 17 chatibi's en 12 modin's; telt men dan hierbij de 13 wereldlijke hoofden, dan komt men tot de slotsom dat van elke 4 mannen in het genoemde district er één hoofd is. Met de overige districten is dit niet beter gesteld.

Omtrent de verhouding tot de aangrenzende landschappen Tadjo en Boengkoe kan ik kort wezen. Met de Vorstenbesturen daarvan onderhoudt dat van Banggaai in het geheel geen betrekkingen; familie-banden bestaan tusschen hen onderling evenmin. Met verontwaardiging weerspraken de radja en de landsgrooten van Banggaai de door hunne Boengkoesche en Marische collega's volgehouden bewering, dat de drie vorstenhuizen van Banggaai, Boengkoe en Mari met die van Todjo, Motanno (in Loewoe), Kendari en Boetan een gemeenschappelijken stamvader zouden hebben gehad. Voorzoover zij wisten waren zij slechts aan de vorstenhuizen van Java en Ternaté verwant (?).

§ 6. Bevolking, verdeeling hiervan in vreemdelingen en inheemsche bewoners; verdeeling dezer laatsten naar den godsdienst, in stammen en in standen; getalsterkte aan weerbare mannen.

De Banggaaische bevolking kunnen wij vooreerst in de volgende twéé rubrieken verdeelen:

a. de inheemsche bevolkingen.

b. de vreemdelingen.

De laatsten zijn over de verschillende eilanden en de op den vasten wal van Celebes gelegen landschappen verspreid, doch wonen allen in de kustkampoeng's. Zij worden beschouwd als directe Gouvernements onderdanen en staan daarom ook rechtstreeksch onder de bevelen van den Gouvernements vertegenwoordiger te Banggaai, aan wien zij jaarlijks hunne aan het Gouvernement verschuldigde belastingpenningen (de hoofdelijke belasting) afdragen. Hierop maken alleen de z.g. Badjau's of Badjo's eene uitzondering. Ofschoon niet tot de inheemsche bevolking van Banggaai behoorende, worden zij als Sultans-onderdanen beschouwd en betalen voor hun visschersbedrijf, zoo als boven reeds is aangeteekend, belasting aan den bestuurder van Ternaté. Het zijn „orang laoet", lieden die uitsluitend op het water leven, hetzij in vrij groote prauwen — padéwakan's geheeten — waarin kinderen geboren en groot gebracht worden, hetzij in huizen die op palen in zee zijn uitgebouwd. Oorspronkelijk gestaan hebbende onder het gezag van de radja's van Gowa verwisselden zij dit later — tijdens het bestuur van den grooten Aroe Palakka Tori sompat, — vriend van den admiraal Speelman — tegen dat van de Bonische radja's, een van wie hun toestond zich in de naar hen genoemde kampong Badjowé - de havenplaats van Watamponé — te vestigen. Hier kwamen alstoen te wonen hun hoogste hoofd, den titel van *Lolo*, voerende, en de hem ondergeschikte mindere hoofden als de *Poenggawa* en de *Galarang*. Dit bleef zoo tot omstreeks acht jaren geleden, toen de Lolo en de Galarang, de willekeurige handelingen van de Bonische anakaroeng's tijdens Lapawawooi's wanbestuur moede, Badjowé verlieten om zich respectievelijk in Kendari en op Salabangka (Boengkoe's gebied) te vestigen; hun voorbeeld werd twee en een half jaar geleden gevolgd door den Poenggawa. Uitsluitend zeevarend volk als zij waren — en nog zijn —, hadden hunne onderhoorigen zich intusschen reeds lang te voren over,

geheel Celebes verspreid. Zoo waren langzamerhand ook in de Banggaaische wateren Badjo-kampong's verrezen, die onder een gemeenschappelijk hoofd met den titel van Poenggawa werden gesteld; deze voegde zich later een kapitan toe en met hen beiden zorgden zij voor het binnenkomen van het aandeel der Banggaaische Badjo's in de schatting, tot het jaarlijks opbrengen waarvan hun opperhoofd, de Lolo, aan den radja van Boni verplicht was. Deze bleef derhalve hun radja, maar daarnevens erkenden zij in het belang hunner broodwinning het gezag van den Ternataanschen sultan. In dezen toestand kwam door de vestiging van een posthouder te Banggaai geene verandering en toen het vorige jaar deze ambtenaar een begin wilde maken met het houden eener zielentelling in de Badjo-kampong's, moest hij ervaren hoe weinig nog zijn gezag door de Badjo's geëerbiedigd werd. Deze ontzagen zich niet gewapend ter hoofdplaats te komen ten einde den Gouvernements vertegenwoordiger aan het verstand te brengen, dat zij met hem niets te maken hadden, en eerst dan aan zijne bevelen wilden gehoorzamen, wanneer hij hun een lastbrief van den sultan van Ternaté en een van den radja van Boni kon vertoonen. Van eene verbanning van dezen laatste naar Java wilden zij niets gelooven of gaven zulks althans voor. Over dit brutale optreden schijnen zij toen niet onder handen genomen te zijn; in elk geval bleef hunne houding tegenover het bestuur ongepast, waarom de tegenwoordige wd. posthouder mij tijdens mijn aanwezen te Banggaai in het laatst van 1906 verzocht op mijne reis door het landschap ook de hoofdkampong der Badjo's, Kalambatang geheeten en gelegen in de straat tusschen de eilanden Péling en Banggaai, te bezoeken. Vergezeld van tien man dekking voldeed ik aan dit verzoek. Mijn intrek genomen hebbende in de woning van een Gorontaleeschen handelaar, deed ik hier de beide hoofden der Badjo's, zoomede verschillende hunner onderhoorigen voor mij komen.

Zij kwamen, doch namen bij het zitten eene houding aan

die van weinig eerbied getuigde jegens den vertegenwoordiger van het Gouvernement, als hoedanig ik mij aan hen had voorgesteld. Veranderde die houding reeds ten goede toen ik hen in het Boegineesch begon aan te spreken, niets liet zij meer te wenschen over nadat door mij in krachtige bewoordingen hun vroeger optreden gegispt geworden was en hen aan het verstand was gebracht, dat het gezag van het Gouvernement het hoogste was in Nederlandsch-Indië, de dragers van dat gezag derhalve recht hadden, om met de meest mogelijke onderscheiding door hen behandeld te worden, en bovendien dat zij zelf erkennende tot dusverre Bonische onderdanen te zijn geweest van af de onderwerping van dit landschap aan het Gouvernement evenals de overige bevolking van Boni onvoorwaardelijk hadden te gehoorzamen aan de bevelen hun door het Gouvernement of namens dit door Deszelfs vertegenwoordigers te geven. Twee dagen later vernam ik, dat zij bij mijn gewezen gastheer geweest waren, om dezen te vragen, of zij maar al dadelijk hunne belasting over het loopende jaar aan het Gouvernement mochten afdragen en zulks zonder dat door mij met eenig woord over door hen op te brengen belastingen was gerept. Het antwoord luidde natuurlijk, dat zij de desbetreffende bevelen hadden af te wachten.

De tegenwoordige Poenggawa van Banggaaische Badjo's heet Oewa Loepa, een man van ± 70 jaren, die de afdoening van geschillen, tusschen de Badjo's zich onderling voordoende, overlaat aan zijn kapitan Oewa Mitji genaamd. Deze is evenwel een Mandarees hetgeen geen verwondering behoeft te verwekken, omdat er onder de Badjo's vele vreemde elementen als Makassaren, Boegineezen enz. voorkomen, die omdat zij hetzelfde bedrijf uitoefenen en veelal ook met Badjosche meisjes gehuwd zijn, zich zelven rekenen en ook door de overige Banggaaische bevolking, ja zelfs door den posthouder gerekend worden te behooren tot de Badjo's, betalende zij evenmin als dezen belasting aan het Gouvernement.

De voornaamste Badjosche nederzettingen in de Banggaaische wateren zijn na het reeds genoemde kalombatang met 249 weerbare mannen de volgende:

Lapéta, even bezuiden Kalombatang, tellende ± 25 mannen, Tokoloewan babasal of Liang, gelegen aan de Oostkust middelste schiereiland van Péling, 43 weerbare mannen en Bwokang met 15 mannen.

De overige vreemdelingen bestaan uit Boegineezen, Makassaren, Todjoreezen, Gorontaleezen en Menadoneezen, Ternatanen, Arabieren en Chineezen, eenige Indo-Europeanen en een enkelen Japanner. Deze laatste is als parelduiker bij de Nederlandsche Nieuw-Guinea Handelsmaatschappij in dienst.

Van hen werden ten vorigen jare *759* personen in de hoofdelijke belasting aangeslagen tot een gezamenlijk bedrag van *f* 1979. De meesten dezer lieden wonen op de noordkust van het N. O. schiereiland van Celebes, n.l. op de kustplaatsen:

Boenta met *169*.

Pagimana (standplaats van een opziener van de in- en uitvoerrechten en accijnsen) met *136*,

Loboe met *81*,

Sioena met *28* en

Boealémo met *80* belastingplichtigen.

Behalve *76* die ter hoofdplaats Banggaai gevestigd zijn, wonen de overigen zeer verspreid op de verschillende kustplaatsen aan de Z. kust van het N. O. schiereiland van Celebes (± 100) en op de verschillende eilanden van den Banggaai-archipel.

De inheemsche bevolking kunnen wij naar den godsdienst verdeelen in:

Mohamedanen en *Alfoeren* (of heidenen). Deze laatsten zijn door de tijden heen de meest verdrukten geweest; zij zijn het nog steeds die het leeuwenaandeel hebben op te brengen van de door de hoofden onder allerlei benamingen van de bevolking gedaan wordende heffingen.

Het van af de vroegste tijden op hen toegepaste plunderings- en uitzuigingssysteem heeft hun geest verstompt, hun geestkracht tot beneden nul gebracht, hun lust tot werken bijna geheel doen verdwijnen; het zijn thans luie, omtrent hun toestand en dien hunner vrouwen en kinderen geheel onverschillige lieden, die zich al bijzonder gelukkig gevoelen, wanneer zij elken dag hun portie oebi hebben, en zich allemachtig door de fortuin begunstigd achten, wanneer zij daarenboven naar hartelust arak kunnen drinken. Slechts hiermede zijn zij tot eenige buitengewone inspanning te krijgen en dat de handelaren van deze eigenschappen gebruik maken om hen te bewegen voor zich boschproducten in te zamelen, getuigen de jaarlijksche invoeren van arak ter hoofdplaats Banggai; de invoer in 1906 bedroeg 2535 kisten ad $22^1/_2$ liter de kist, hoeveelheid die belangrijk geheeten mag worden wanneer men bedenkt dat die hoofdzakelijk haren weg vindt naar de Alfoeren van den Banggaai-archipel.

Het voorgaande geldt bovendien ook meer deze lieden dan hunne op den vasten wal van Celebes wonende medeheidenen: de Loeinanners. Over dezen stam hieronder meer.

Boven vond ik reeds gelegenheid op te merken, dat de Banggaaische bevolking oorspronkelijk uit verschillende van elkander onafhankelijk stammen zonder vaste woonplaatsen heeft bestaan. Een bewijs hiervoor levert bovendien de omstandigheid dat de bewoners van den Banggaai-archipel een bijna geheel andere taal spreken dan die van den vasten wal en dat deze laatsten vier talen — misschien wel vier zeer van elkander afwijkende dialecten eener-zelfde taal — er op na houden. Die talen hebben namen ontleend aan de vertalingen daarin van ons woordje „neen" of van „niet zijn". Zoo wordt de taal van den Banggaai-archipel genoemd de „*aki*-taal" in tegenstelling met de „*koesian*-taal," die in het landschap Balanta — dit omvat de drie districten Basama, Lamala en Pokko-bondolong —,

de „*madi*-taal" (ook de „basasaloean" genoemd) die in de districten Loewòk, Lantioe, Mandono, Kientom en Tangkiang,

de „*baha*-taal" die in het district Batoei en de „*ta*-taal" die door een deel der bewoners van het district Sinohowan en Poe-Oembana gesproken wordt. De overige bewoners van dit kleine district, de zoogenaamde Sinohowanners, spreken een taal die een mengelmoes geheeten mag worden van verschillende andere; toch komen daarin ook woorden voor die men in de andere in het landschap Banggaai gesproken wordende talen niet terug vindt (voor „neen" bestaan b. v. de woorden „ido" en „daido"), doch dit aantal is betrekkelijk zoo gering, de overeenkomst met de „ta"-taal zoo groot en het getal van hen, die haar spreken, zoo klein — ± 40 weerbare mannen —, dat ik vermeend heb die taal niet naast de bovengenoemde te mogen noemen. Wel is waar zijn de Poe-Oembanaërs, die de Ta-taal spreken, niet veel sterker in getal — ± 46 mannen —, doch genoemde taal — of wil men: genoemd dialect — wordt bovendien nog door den vrij grooten stam der To Wana gesproken, door wie bewoond wordt het gebied doorstroomd door de Bangka en Ondokan-rivieren Ten spijt van alle beweringen van het Banggaaische Zelfbestuur volgens welke een deel der To Wana zich zou rekenen te behooren tot de onderdanen van den Banggaaischen radja en sedert een 12-tal jaren wachtende zou zijn op de komst van een gezant van dien radja ten einde van hunne ondergeschiktheid aan dezen een blijk te kunnen geven, erkent genoemde stam sinds lang geen ander gezag dan dat van Todjo en Boengkoe met dien verstande dat een deel daarvan geregeld alleen aan Todjo, het overig gedeelte alleen aan Boengkoe schatting opbrengt. Van het Todjosche gedeelte wonen sinds eenige jaren ± 250 zielen ongeveer drie uren ver van de monding der Mehaki-(of Menahaki-)rivier langs de beiden oevers van dezen stroom, derhalve in het Banggaaische gebied, daarheen gelokt door het ontstaan van den handel in damar waaraan de bovenstreken van Mohaki (district Batoei) rijk moeten zijn; velen hunner houden zich echter thans bezig met den tuinbouw. Zij staan onder een hoofd zonder be-

paalden titel wiens eigenaam is Tampo- si Papai-i-daoe Aan eenig hooger gezag gehoorzamen zij evenwel niet; aan den radja van Todjo, wien het niet zoude gelukt zijn hen naar hun eigen land te doen terugkeeren, brengen zij geen schatting op, evenmin echter aan den radja van Banggaai of een der aan dezen ondergeschikte hoofden. Met den sengadji van Batoei in wiens ressort zij zich gevestigd hebben, willen zij niets te maken hebben, zoodat zij als het ware een staat in den staat hebben gevormd. Ook de posthouder te Banggaai toch heeft nimmer met hen eenige bemoeienis gehad.

Voor eene uitzwerming van den stam der To Wana nu houd ik ook de bewoners van het district Sinohowan en Poe-oembana, die oorspronkelijk meer in het binnenland — n.l. te Matindok in het gebied van Tangkiong — gewoond hebbende, reeds sedert tal van jaren meer naar de kust toe gevestigd zijn en thans aan den rechter oever van de Sinohowan-rivier (de Boegineezen hebben dezen naam verbasterd tot Sinorang) wonen in de Kampong Boné limpi. Voor mijne boven geuite meening pleiten niet alleen de overeenkomst in taal en het sedert wanneer niet meer na te gane gevestigd zijn, in aan andere talen sprekende stammen toebehoorend gebied, maar bovendien de overeenkomst in zeden en gewoonten tusschen het heiden gebleven gedeelte der Poe-oembanaërs en de To Wana. Ofschoon de Sinohowanners en Poe-oembanaërs door elkander in dezelfde kampong wonen, staan zij onder afzonderlijke hoofden, resp. de Towakanna en de Basal die gelijk in rang staan en geheel onafhankelijk zijn van het Batoeische districtsbestuur. Aan den radja van Banggaai daarentegen brengen zij zooals wij boven reeds gezien hebben, jaarlijks eene schatting op bestaande in rijst, Maléo-eieren en was.

De bevolking van het district Batoei is geheel Mohamedaansch, daarentegen bestaat die van de districten Tangkiang en Kientom voor een groot deel uit Alfoeren, die den gemeenschappelijken naam dragen van To Loeinan. Oorspron-

kelijk zal het Mohamedaansche gedeelte ook wel tot dien stam behoord hebben, blijkende zulks uit de absolute gelijkvormigheid in taal. De Loeinanners zijn in tegenstelling met de Alfoeren van den Banggaai-archipel een krachtig ras, dat ofschoon ook tot het opbrengen van schattingen aan de hoofden verplicht, zich toch niet alles laat welgevallen en eene ondervonden beleediging niet ongestraft laat. Het koppensnellen, waartoe de Pélingsche Alfoer nog te lafhartig is, is bij de Loeinanners in zwang; niet alleen worden die ondernomen tegen aan Todjo of Boengkoe onderhoorige Alfoersch stammen — de Towana, To Ampana enz. —, doch ook onderling hebben die plaats tusschen de Loeinanners van Tangkiang en die van Kientom. Is in het eerste geval de aanleiding veelal niet anders dan de zucht tot moorden of eerzucht, de sneltochten onderling daarentegen hebben in den regel tot oorzaak het bij het damar- of rotan-zoeken door het eene gedeelte van den stam overschrijden van het gebied van het andere deel. Sinds een paar jaren geleden door het Bänggaaische bestuur beslist is geworden dat de bovenstreken van de Toili- en Sinohowanrivieren gerekend moeten worden te behooren tot het gebied van den sengadji van Tangkiang, de aldaar voorkomende damarboomen derhalve het eigendom zijn van de Tangkiangsche Loeinanners en naar aanleiding van die beslissing aan de Kientomsche Alfoeren bekend is gemaakt, dat zij in die streken zonder vergunning der Tangkiangsche hoofden naar damar zoekende en daarbij van de zijde der van dezen onderhoorige Loeinanners overlast ondervindende met hunne eventueele klachten hierover niet ontvankelijk zullen worden verklaard, hoort men van deze sneltochten niet meer en begeven de Kientoenmers zich om damar en rotan te zoeken alleen naar het boven-Mehakie-gebied, dat zooals wij boven reeds mededeelden aan Batoei toebehoort.

Alvorens over te gaan tot de verdeeling der bevolking in standen, wil ik hier nog aanteekenen dat de in het bin-

nenland van het Westelijke schiereiland van Péling wonende en onder den sengadji van Séa-séa of Boeko staande Alfoeren op den laagsten trap van beschaving staan; een groot deel hunner woont in grotten en spelonken of onder afdaken onder groote boomen, gaat zoo goed als in het geheel niet gekleed, hetgeen zoowel voor de mannen als voor de vrouwen geldt, schuwt den omgang met een ieder, die niet tot denzelfden stam behoort als zij, en leeft in de grootst denkbare verstomping voort; de rest is weinig beter en zelfs de hoofden krijgt men niet anders te spreken dan met behulp van den sadaka kadato, dien zij als hun radja beschouwen, die ook de voor den „toeoetoe" bestemde haçil van hen in ontvangst neemt. Met dit Bonggaaische hoofd begeven de Séa-séasche hoofden zich vergezeld van eenigen hunner onderhoorigen eens per jaar naar de hoofdplaats waar deze laatsten dan belast worden met het wegsnijden van het onkruid binnen de kotta — eene vroegere bèntèng waarvan alleen de muren zijn overgebleven — en op de daarheen voerende wegen; de zonderlinge gewoonte bestaat alsdan dat niemand hen tijdens hun arbied mag passeeren zonder hun het een of ander te geven en dat zij geiten of kippen, hen bij het werken voorbijloopende, tot hun eigendom mogen verklaren.

In § 4 hebben wij reeds kennis gemaakt met de tamoendo- en bangsa-paoeno; overigens is de bevolking verdeeld in de volgende standen:

de bobato-paoeno of hoekoem en sengadji-familiën;

de mian poi poi of de talrijkst vertegenwoordigd zijnde stand der vrijen en

de slaven. Deze laatsten worden in den regel als een lid der familie beschouwd, hebben het derhalve niet zoo kwaad als de naam dit zou kunnen doen veronderstellen, doch missen uit den aard der zaak het recht om te gaan waarheen hen goeddunkt; zij zijn het ook die voor den meester opkomen, wanneer deze door de hoofden tot de verrichting van heerendiensten wordt opgeroepen.

Door mijn bezoek aan verschillende Banggaaische districten ben ik in staat omtrent de getalsterkte der bevolking betrouwbare inlichtingen te verstrekken die ik in den hieronder volgenden staat heb verwerkt. Zijn de met * gemerkte cijfers slechts daar schatting verkregen, de overige zijn het resultaat eener gehouden telling.

Volgnummer.	NAMEN der districten.	Aantal weerbare mannen.
	Hoofdplaats Banggaai.	125
I	Tanabonoenoengan.	86
II	Dadoéng.	31
III	Moonsongan.	12
IV	Gonggong.	44
V	Bonéaka.	19
VI	Lampa.	26
VII	Poetal.	36
VIII	Pao Banggaai.	28
IX	Lolantang.	1067
X	Boelagi.	423
XI	Péling.	225*
XII	Liang.	343
XIII	Apal.	137
XIV	Paisoeloenoe.	135
XV	Tinangkom.	69
XVI	Bonitom.	62
XVII	Popisi.	129
XVIII	Totikom.	473
XIX	Sambioet.	185
XX	Komboetokan.	200*
XXI	Pelei.	130*
XXII	Pondi Pondi.	90
XXIII	Tambòlòq.	83

Volgnummer.	NAMEN der districten.	Aantal weerbare mannen.
XXIV	Loewok Sago.	60*
XXV	Meslésé.	78
XXVI	Séa-séa.	500*
XXVII	Pololo.	325
XXVIII	Tatakalai.	89
XXIX	Batoei.	164
XXX	Tangkiang.	307
XXXI	Kientom.	409
XXXII	Mandono.	315
XXXIII	Lontioe.	43
XXXIV	Nambo.	61
XXXV	Loewòk.	342
XXXVI	Basama.	198
XXXVII	Lamala.	207
XXXVIII	Pokkobondolong.	297
XXXIX	Sinohowan + Poe-Oembana.	68
XL	Bangkoeloe.	274
XLI	Mansaléan.	133
XLII	Lipoelalongo.	29
XLIII	Bokan.	60*
XLIV	Pangkalsiang.	101
XLV	Powat.	40*
	Totaal	8258

waarvan ± 50% Mohamedanen.

§ 7. Middelen van bestaan.

d. Landbouw en inzameling van boschproducten.

Het hoofdmiddel van bestaan der inheemsche bevolking is de landbouw. Evenmin als in Mori treft men in het Banggaaische landschap sawah's aan; de rijst- en djagoeng

bouw geschiedt uitsluitend op droge velden of tuinen meerendeels langs de hellingen van bergen of heuvels aangelegd. Van karbouwen of ander vee wordt hierbij geen gebruik gemaakt. Het hoofdeiland is onvruchtbaar; de bevolking daarvan trekt dan ook hare levensmiddelen voornamelijk van Péling, met uitzondering van de rijst die uit de op den vasten wal van Celebes gelegen landschappen gehaald wordt.

In tegenstelling met de Pélingsche rijst die van slechte hoedanigheid is en alleen tot voeding dient van de eigen landsbevolking, is de Celebes-rijst blank, groot van korrel en uitmuntend van smaak; vooral het uit de districten Bassama, Lamala en Pokkobandolong bestaande landschap Balanta is daarvoor bekend; van hier uit worden dan ook jaarlijks ± 300 picols bras naar Gorontalo uitgevoerd; de gemiddelde prijs van 1 picol rijst bedraagt *f* 4 à *f* 5. Naar evengenoemde plaats worden jaarlijks uit Balanta bovendien ± 500 picols djagoeng verscheept; de overige landschappen verbouwen dit gewas slechts op kleine schaal, waarschijnlijk ten gevolge van den rijkdom aan sago die en voor den Banggaai-archipel en voor de bewesten Balanta gelegen districten na de oebi het hoofdvoedsel der bevolking uitmaakt. Daarnaast wordt zelden, meestal alleen bij festiviteiten, rijst genuttigd.

De oebi wordt in verschillende soorten met goed gevolg gecultiveerd, het meest op de Banggaaische eilanden van waar uit — meer speciaal van uit het Pélingsche district Séa-séa — jaarlijks eene groote hoeveelheid in de districten Mandang, Kientom en Tangkiang wordt ingevoerd.

De klappercultuur heeft in de laatste vijftien jaren eene groote vlucht genomen; zijn het voornamelijk lieden van buiten die uitgestrekte klapper-aanplantingen hebben aangelegd, ook de inheemsche bevolking begint langzamerhand het nut of liever de voordeelen van die cultuur in te zien, getuige de vele jonge aanplantingen haar toebehoorende.

Dacht een 50-tal jaren geleden nog niemand er aan de vele kleine eilanden van den Banggaai-groep te

exploiteeren, thans is een groot aantal daarvan getuige van den gewichtigen dienst dien wij aan dien archipel bewezen hebben door zijne bevolking te verlossen van het juk, waaronder zij tijdens het zeerooverstijdperk gebukt ging.

In de koffie- en cacao-cultuur daarentegen is groote achter-uitgang te constateeren; de bevolking beweert dat de koffie-boomen hoe langer zoo minder vruchten dragen en zij daarom die cultuur verwaarloost; ik voor mij geloof echter dat juist die verwaarloozing de schuld is van de mindere vruchtzetting; het produkt is, ofschoon niet van superieure kwaliteit, toch aangenaam van smaak. Op het gebied van vruchten levert Banggaai naast eenige soorten van Pisang, die in voldoende hoeveelheid wordt verbouwd, mangga en ananas van goede hoedanigheid, manggistan en kanari.

De overige voortbrengselen van het plantenrijk zijn: verschillende soorten van peulvruchten, sirih en pinang. — Daarnevens leveren de bosschen verschillende soorten van timmerhout op, geschikt voor den bouw van huizen en prauwen; ik noem hier slechts de kajoe biti, het tjempaga- en ijzerhout, doch ook het ebbenhout en de kamoening komen voor naast de kajoe garoe, eene fijne geel gekleurde soort reukhout en de meest op Péling aangetroffen wordende kajoe lelinkas, die een roode verfstof oplevert.

Een ter hoofdplaats Banggaai gevestigde Chineesche meubelmaker werkt met van het hoofdeiland en Péling afkomstig hout. Uitvoer hiervan heeft evenwel niet plaats.

Sedert de laatste dertig jaren houdt de bevolking zich ook bezig met de inzameling van damar en rotan; komt dit laatste ook op Péling en Banggaai voor, de damar wordt uitsluitend in de bosschen op den vasten wal aangetroffen; de goede prijzen, die in den laatsten tijd door dat artikel op de markt behaald worden, hebben lieden uit andere landschappen — voornamelijk Laiwoei en Todjo — naar deze streken gelokt.

b. Veeteelt, jacht en visscherij.

Het varken is het eenige zoogdier dat op de Banggaaische

eilanden inheemsch is; de Alfoeren maken daarop jacht, doch houden er ook tamme varkens op na.

Op het hoofdeiland komen verwilderde koeien voor, die het eigendom zijn van den vorigen radja en de afstammelingen zijn van door dezen uit Gorontalo geïmporteerde exemplaren. Men schat het aantal van die beesten op ± 200. Met vergunning van den eigenaar en tegen betaling van ƒ 30.— per stuk, mag door een ieder daarop jacht worden gemaakt.

De districtshoofden van Kientom, Tangkiang en Batoei zijn in het bezit van tamme koeien, eveneens uit Gorontalo afkomstig; de exemplaren die ik zag, gaven mij de overtuiging dat een runderfokkerij op den vasten wal groote kans van welslagen heeft; de uitgestrekte grasvelden staan hier trouwens borg voor, terwijl goed drinkwater voldoende aanwezig is. Dit laatste kan niet getuigd worden van het eiland Péling; enkele kleine gedeelten uitgezonderd heerscht over de geheele uitgestrektheid daarvan een volslagen gebrek aan goed drinkwater; de bevolking moet zich met brak en troebel water tevreden stellen, behalve in den regentijd als wanneer het regenwater wordt opgevangen en in petroleumblikken opbewaard; dat buik- en huidziekten daardoor onder de bevolking veelvuldig voorkomen, behoeft zeker geen verwondering te verwekken.

Geiten komen zoowel op de voornaamste eilanden als op den vasten wal in grooten getale voor: karbouwen en paarden daarentegen treft men alleen in de landschappen op Célébes aan, het meest in het district Batoei voor zooveel de eerstgenoemde dieren, in de districten Kientom en Mandano voor zooveel de paarden betreft. Weinig zorg wordt aan die beesten besteed, waardoor zij hoe langer zoo meer verwilderd geraken; het nut dat daarvan getrokken wordt, is evenmin groot. De paarden zijn afstammelingen van uit Gorontalo geïmporteerde dieren; de karbouwen schijnen inheemsch te zijn.

Inheemsch zijn verder het hert en de anoewang; deze laatste houdt het midden tusschen een hert en een koe en

wordt daarom ook sapi-oetan geheeten; de Loeinanner maakt er nu en dan jacht op en verkoopt het levend gevangen dier aan de strandbewoners. Deze laatste leggen zich veel op de vermeerdering van het pluimvee toe.

De tingalong komt menigvuldig voor; de soort van muskus (tiempaoes) die daarvan verkregen wordt, is een vrij duur handelsartikel (*f* 50.— de kati).

Met uitzondering van het hoofdeiland leveren al de Banggaaische eilanden en de landschappen op den vasten wal eene vrij groote hoeveelheid was op, echter lang niet meer zooveel als een dertig à veertig jaren geleden toen de gezamenlijke productie daarvan op 400 à 500 picols kon begroot worden. In de laatste jaren bedraagt die niet meer dan 150 à 200 picols.

De Banggaaische wateren leveren eenen overvloed en eene groote verscheidenheid van visschen op; de daarin voorkomende riffen zijn zeer rijk aan soorten van z.g. klipvisch, die veelal door de Badjo's gevangen en gedroogd wordt, een voor hen niet onbelangrijk handelsartikel uitmaakt, en hun tevens tot voedsel dient. De inheemsche bevolking begeeft zich zelden ter vischvangst; kon vroeger hiervan de reden geweest zijn, dat zij zich des avonds of bij nacht ongaarne op zee waagde uit hoofde van de onveiligheid wegens de Tobèloreesche en Mangindanosche zeeroovers, sedert aan het optreden dezer laatsten door ons voorgoed een eind is gemaakt, is de genoemde reden toch zeker voor haar vervallen en moet thans meer aan luiheid gedacht worden. Op de talrijke koraalriffen, die de Banggaaische eilanden omringen, oefenen sinds tientallen van jaren de Badjo's hun visschersbedrijf uit; de tripang die door hen gevangen en bereid wordt, wordt door Chineesche handelaren gretig opgekocht en vindt zijn weg verder naar China; ditzelfde geschiedt met de haaivinnen en haaistaarten; een ander zeeprodukt is de karèt; daarnevens vischt de Badjo naar schelpen.

c. Handel en Nijverheid.

De handel is grootendeels in handen van Boegineezen en

Makassaren, Gorontaleesche en Menadoneesche Christenen, Arabieren en Chineezen.

De uitvoerprodukten zijn:

damar (± 800 picols; dit artikel wordt voornamelijk middels prauwen naar Toboengkoe gebracht om van daar per Paketvaartstoomer verder naar Makassar vervoerd te worden),

rottan (± 4000 picols, hoofdzakelijk naar Gorontalo verscheept wordende),

was (± 150 à 200 picols),

copra (± 10,000 picols),

koffie (± 100 picols),

cacao (± 50 »),

rijst (300 à 400 picols),

djagong (400 à 500 picols),

tripang (200 à 300 »),

karèt (6 picols).

De voornaamste produkten van invoer zijn:

arak (± 2000 kisten), gambier (± 15 picols), zout, tabak, petroleum, manufacturen (± *f* 100,000) en lucifers.

Buiten het vervaardigen van hoeden en sirihdoozen, waarover boven reeds gesproken is, en het weven van kleedjes, bekend onder naam van Mandonosche kleedjes en tot eigen gebruik gebezigd wordende, wordt in het landschap geen enkele tak van nijverheid uitgeoefend. De bedoelde kleedjes worden geweven van katoen afkomstig van in de districten Tangkiang, Batoei, Kientom en Mandono groeiende heesters. De katoen-cultuur, waarvan vroeger veel werk werd gemaakt, is zeer achteruitgegaan; het ruwe katoen wordt niet uitgevoerd.

§ 8. Middelen van verkeer en vervoer.

In den Banggaai-archipel hebben verkeer en vervoer uit den aard der zaak voornamelijk over zee plaats; voetpaden komen op de voornaamste vier eilanden voor, leidende van de strand-kampong's naar de in het binnen-

land gelegene; voor het verkeer zijn zij echter van weinig beteekenis.

De belangrijkste voetpaden op den vasten wal zijn de volgende:

1. het pad leidende van de aan de Z. kust gelegen kampong Tangkiang naar de belangrijke op de N. kust gelegen handelsplaats Boento. Ofschoon de afstand tusschen beide plaatsen hemelsbreed niet groot is, kan die van wege het zware bergterrein door een goed looper in niet minder dan 7 dagen worden afgelegd.

2. het pad dat van de kampong Bouw (meestal Kientom genoemd) in N. W. richting voert naar de eveneens belangrijke aan de N. kust gelegen kampong Loboe; ook dit pad gaat over zwaar terrein, terwijl het traject in 5 dagen wordt afgelegd.

3. rechts van het vorige pad gaat een weg van de kampong Bouw naar Pinapoewang en eerst den 3en dag te bereiken.

§ 9. Weerbaarheid der bevolking.

Deze nota wensch ik te besluiten met de mededeeling van den indruk dien ik omtrent de weerbaarheid der bevolking gekregen heb. Zij is een groot aantal mannen sterk die bij eendrachtig samengaan in een eventueelen strijd veel zouden vermogen; hunne verspreiding over een uitgestrekt gebied evenwel in verband met het gemis van een krachtigen band tusschen de verschillende stammen, waartoe zij behooren, onderling, maakt een eventueel van hen uitgaand georganiseerd verzet weinig waarschijnlijk.

Oppervlakkig zoude men het Zelfbestuur als den evenbedoelden band kunnen beschouwen; in de werkelijkheid evenwel mist de radja de geheimzinnige macht, die in den regel bij Oostersche volkeren van den beheerscher pleegt uit te gaan, en hoe weinig bemind deze anders ook bij zijn volk mag zijn, zijne onderdanen op het eerste daartoe door hem uitgesproken woord naar de wapens doet grijpen om

hem in zijne plannen tegen den vreemdeling desnoods met geweld te steunen.

Het Banggaaische volk staat reeds te lang onder het Ternataansche juk om nog nationaliteitsgevoel te kunnen bezitten en in zijnen radja iets anders te zien dan een creatuur van den zooveel hooger staanden Ternataanschen Sultan. Zijne persoonlijke eigenschappen: lafhartigheid en gemakzucht beletten het bovendien met kracht uitvoering te geven aan mogelijke plannen tot verzet.

Omtrent de bewapening kan ik allen dit mededeelen, dat de gewone wapens zijn de klèwang en de lans, lilla's en, naar mij verzekerd is, ook geweren in vrij grooten getale aanwezig moeten zijn, doch de bedrevenheid in het hanteeren dezer vuurwapens, aan het onderhoud waarvan zoo goed als geen zorg wordt besteed, veel te wenschen overlaat.

Het landschap Boengkoe.

§ 1. Grenzen.

Het landschap Boengkoe wordt ten Oosten door de zee bespoeld; waar de noordgrens aan deze kust begint, is door een der vorige residenten van Ternaté (den heer Bensbach) uitgemaakt naar aanleiding van een geschil dat hierover bestond tusschen de Banggaaische en Boengkoesche zelfbesturen. Door dit laatste werd beweerd, dat het Oostelijke kustland van Célébes in het noorden beginnende bij Pasi Lamba (door de Boegineezen Tandjong Manta-wá geheeten) aan hetzelve zoude toebehooren. De beslissing viel uit in het voordeel van Banggaai, daar bepaald werd dat het eilandje Togon Téon de grens zoude vormen.

Dat het betrokken Zelfbestuur deze grenskwestie bij elke gelegenheid weder oprakelt, is alleen een gevolg van de zucht om de in het betwiste gebied aangetroffen wordende damar-boomen als zijn eigendom te doen beschouwen. Voor-

dat de damar een courant handelsartikel werd, kon het het Boengkoesche bestuur weinig schelen aan wien het gebied in kwestie gerekend moest worden te behooren; thans heeft het er belang bij met het oog op de door hetzelve geheven wordende boeangtana (= een boschrecht, voor elken vreemden damar- of rotan-haler *f* 3.— per jaar bedragend); op grond van het vorenstaande in verband met de groote moeielijkheid om daar, waar de bevolking nog in stammen zonder vaste woonplaatsen leeft, de juiste grenzen vast te stellen van het gebied van elk dier stammen, zou ik er de voorkeur aan geven de eenmaal door het gewestelijk bestuur van Ternaté bepaalde grens te handhaven.

Omtrent de kwestie of de kuststrook van af Oedjoeng Posso tot Pebotoa al dan niet geheel of voor een deel aan het landschap Mori toebehoort meen ik te mogen verwijzen naar mijne nota betreffende dat landschap (zie § 1).

Hoe ver de Boengkoesche kust zich naar het Z. uitstrekt, is ook niet in weinige woorden te zeggen.

Raadpleegt men evenwel het tegenwoordige Boengkoesche Zelfbestuur, dan zal dit Tandjong Toro-nipa-nipa als zuidelijkste grens aanwijzen. Het terzake door mij zoowel te Sakita en Kendari als in het kwestieuse gebied gehouden onderzoek heeft mij het volgende geleerd.

Oorspronkelijk strekte zich de kust van Boengkoe in het Z. niet verder uit dan tot even benoorden de kampong Labota; deze behoorde evenals de ten Z. daarvan gelegen onderdistricten, alle welke te zamen Tindi inia" geheeten worden, tot het gebied van den radja van Koenawi, het voornaamste hoofd uit den Laiwoeischen staten-bond; behalve dat zulks door het Boengkoesche bestuur erkend wordt, blijkt dit uit de volkomen gelijkheid in taal, nu nog bestaande tusschen de Tindi inia-ers en de Koenawiër's, taal die zeer afwijkt van de door de eigenlijke Boengkoeers gesproken wordende Meer dan een eeuw geleden heeft de ontweldiging van Tindi inia aan Koenawi plaats gehad en zulks zoo volkomen, dat deszelfs bewoners er thans niet

meer aan denken zich tot eenig ander landschap dan *Boengkoe* te rekenen, terwijl *Koenawi* zich reeds sedert tal van jaren bij dien toestand volkomen heeft nedergelegd. Ongeveer zestig jaren geleden ontbrandde de strijd tusschen Boengkoe en Koenawi, de zege was aan Boengkoesche zijde; het verkreeg de heerschappij over de kuststrook bezuiden Matarapé tot aan Toréo toe, stelde aldaar hoofden aan met den titel van sengadji en dwong de bevolking tot het jaarlijks opbrengen eener schatting in rijst; ongemerkt breidde het later zijne heerschappij uit over het nog meer Z. gelegen Lémbo waar het ook een sengadji aanstelde.

De toestand tot voor eenige jaren was nu zoo, dat de Koenawische kustbewoners van af Matarapé tot Lémbo zich onvoorwaardelijk rekenden te behooren tot de bevolking van Boengkoe, alleen aan den radja van dit landschap — en dus noch aan Koenawi noch aan eenigen anderen radja uit Laiwoei — jaarlijks schatting opbrachten, die bijeenverzameld werd door hunne door Boengkoe aangestelde hoofden t.w. de sengadji's van Lasolo (of Bahosolo; la = baho = water, rivier), Molafé, Toemovoe (met Toréo) en Lémbo. Usance was het, dat zij in ontvangst genomen werd door een der te Sakita geplaatste Ternataansche ambtenaren, wanneer deze vergezeld van een Boengkoesch hoofd eene reis deed naar het zuiden om van de in de Boengkoesche wateren hun visschersbedrijf uitoefenende Badjo's de door dezen aan den Sultan van Ternaté verschuldigde „béa pasi" (= rifbelasting) te innen.

Overigens liet het Boengkoesche bestuur zich aan de genoemde streken niets gelegen liggen, eene onverschilligheid die gaandeweg zoo toenam, dat toen de betrokken sengadji's kwamen te overlijden, er niet aan gedacht werd tot de aanstelling van vervangers over te gaan.

Hiervan was niet alleen het gevolg, dat de schatting niet meer geregeld werd opgebracht, maar bovendien dat het gezag over de kustbewoners langzamerhand geheel in handen kwam van zekeren Hadji Tata. Deze hadji verwant aan de koena-

wische hoofdenfamilie, ontleende daaraan en aan zijn durf en energie zijn invloed op de bevolking van Lasolo, Mélafé, Tomoó'oe en Lémbo; sinds een paar jaren gehoorzaamt deze hem en hem alleen; deze toestand werd door Boengkoe aanvaard en ontving dit uit zijne handen de jaarlijksche schatting van Lasolo, totdat twee jaren geleden Hadji Tata blijkbaar genoeg had van de suprematie van het genoemde landschap en tegenover den posthouder van Tomboekoe (lees: Boengkoe) ontkende dat de bewuste kuststrook aan Boengkoe zoude toebehooren, bewerende dezelve een deel uit te maken van het landschap Laiwoei en zulks naar aanleiding eener beslissing die door den resident Bensbach zoude zijn genomen en volgens welke hoek Fatoe Tinoeda (bij het eiland Labengki) de Z. grens zoude vormen van Boengkoe.

Bij het bestuur van dit landschap informeerende naar de juistheid van Hadji Tata's bewering, verkreeg de posthouder een ontkennend antwoord, waarop hij de zaak ter kennisse bracht van den resident van Ternaté en in afwachting van diens beslissing maar alvast aan het Boengkoesche Zelfbestuur verbood zich met de Lasolosche zaken te bemoeien. Dit sluit evenwel niet in, dat ik het kwestieuse gebied aan Boengkoe wensch gelaten te zien; het is met het oog op de afstanden veel gemakkelijker van uit Kendari dan van uit Sakita te besturen; bovendien is de bevolking zoowel wat afstamming als taal, zeden en gewoonten betreft *geheel gelijk aan die van Laiwoei*, is hare getalsterkte gering (± 150 weerbare mannen), is de band die haar met Boengkoe verbindt, in den loop der jaren zeer losgeworden, staat zij daarentegen in voortdurende relatie met de bevolking van Koenawi, in welk landschap zij vaak jaren lang verblijft om er tuinen aan te leggen. Het boven reeds genoemde eiland *Labengki* als *Z. grens* van Boengkoe vaststellende, zou het Boengkoesche Zelfbestuur voor den afstand zijner rechten op het ten Z. daarvan gelegen gebied, dat alsdan aan Laiwoei zou behooren te komen, kunnen worden *schadeloosgesteld* door eene uitkeering in eens van 10 × 4 × 135 × *f* 0.05 = *f* 270 of rond

f 300.—, te doen uit de landschapskas van Laiwoei. Hierbij zal van de zijde van het Boengkoesche bestuur zoo goed als geen bezwaar ondervonden worden.

Behalve Labengki behooren tot de bezittingen van het landschap de volgende *eilanden:* Manoei, Padei besar en Padei ketjil, de z.g. Poeloe Tiga en Poeloe Doewa, en de Salabangka-groep. Het ten Z. van Manoei gelegen eiland *Wawoni-i* (vaak verbasterd tot Wowoni of Boboni) erkent zoowel het gezag van Boengkoe als dat van Boeton en moet aan beide schatting opbrengen. [1])

Als ik goed ben ingelicht, trekt Boeton zich sedert de laatste jaren niets meer aan van de Wowoni-sche zaken, zooveel te meer echter het Laiwoeische zelfbestuur; de tegenwoordige Lakino (= titel van het hoofd van Wawoni-i,) Poewana Lasongko genaamd en wonende aan de westkust van het eiland, moet een broeder of halfbroeder wezen van den bovengenoemden Hadji Tata; dit in verband met de aanwezigheid op het eiland van vele To Kia — een in Laiwoei thuisbehoorende stam — verklaart den invloed reeds sedert vele jaren door den Laiwoeischen radja op de Wawoni-ische zaken uitgeoefend wordende. Die invloed is voortdurend toenemende; dit kan niet anders, waar de bemoeienis van het Boengkoesche zelfbestuur zich nooit verder heeft bepaald dan tot het eens in het jaar of om de twee jaren doen bezoeken van Wawoni-i door een of meer zijner ondergeschikte hoofden, uitsluitend tot het ophalen van schatting. In verband met den grooten afstand van het genoemde eiland tot Sakita verdient het daarom aanbeveling het geheel van Boengkoe los te maken, waarvoor dit laatste dan zou zijn schadeloos te stellen door de uitkeering in eens van 10 × *f* 30 = *f* 300.

Vraagt men aan het zelfbestuur van Boengkoe hoever dit landschap zich naar het Westen uitstrekt, dan verkrijgt men òf geen aantwoord òf antwoorden als deze: zoover als het

1). Volgens de grensomschrijving behoorende bij het Ternaté-contract behoort het eiland tot Boengkoe. Hierover behoeft dus geen kwestie te zijn.

oog reikt, „vier-en-twintig uren het binnenland in" enz.; de kwestie is dat het Zelfbestuur het zelf niet weet. Aan die zijde grenst het landschap aan de Loewoesche onderhoorigheden Mengkoka en Léléwaoe, Wéoela en Noeha en het ten N. hiervan gelegene Mori. Door dit landschap en de golf van denzelfden naam wordt Boengkoe in twee deelen gesplitst, een N. en een Z. deel waarvan het eerste ten W. begrensd wordt door Todjo en Mori en ten N. zooals wij boven reeds gezien hebben door de op den vasten wal van Célébes gelegen Banggaaische bezittingen.

Volgens deze grens-omschrijving valt het gebied gelegen ten O. en Z. O. van het meer van Towoeti en bewoond door de stammen der To Rooeta, To Wiwirano en To Épé binnen de Boengkoesche grenzen; omtrent de verhouding dier stammen tot Loewoe zie § 5.

§ 2. Bestuur en rechtspraak.

Het Boengkoesche zelfbestuur bestaat uit:

een radja, in de landstaal *Péa Poa* geheeten, en twee colleges, waarvan het voornaamste, de z.g. „*koemis ampat*" is samengesteld uit:

1. den *djogoegoe* of rijksbestierder,
2. den *kapitan laoet*,
3. den *hoekoem soa sio* en
4. den *hoekoem sengadji*,

aan welk college voorts is toegevoegd de *Secretaris*,

terwijl het tweede college, de z.g. „*Soa sio sengadji*," bestaat uit:

1. den *Gimalaha Marsaoeli*,
2. den *Sengadji Toboengkoe*,
3. den *Gimalaha Badjo*,
4. den *Hoekoem Mendoei*,
5. den *Sengadji Tofoetie*,
6. den *Sengadji To Matanno*,
7. den *Gimataha To Lobani* en
8. den *Loetoenané to Voiso*.

Al deze hoofden zijn in de eerste plaats de raadslieden van den radja; worden de „koemis ampat" zoo goed als altijd geraadpleegd, de „soo sioe sengadji" daarentegen slechts in belangrijke aangelegenheden. Voorts zijn zij allen de uitvoerders van de bevelen van den radja; deze worden hun door den djogoegoe overgebracht.

In de derde plaats zijn de leden van het tweede college tevens de kamponghoofden van de hoofdplaats van het landschap. Deze wordt door ons abusievelijk *Sakita* geheeten; Sakita ligt echter een uur het binnenland in aan de rivier van dien naam; de Inlander noemt de hoofdplaats nooit anders dan *Laboea*; de oorspronkelijke naam die in onbruik is geraakt, is *Pombaléja*.

Ofschoon de titel „bobato" toekomt aan een ieder die met eenig ambt is bekleed, worden meer speciaal de bovengenoemde hoofden aldus betiteld. Is de radja overleden of uit zijne waardigheid ontslagen, dan komen zij bij elkander om te beraadslagen over de kwestie welke vorstentelgen zij bij den Sultan van Ternaté zullen aanbevelen voor de benoeming tot de opengevallen waardigheid; meestal kiezen zij dan uit de rechthebbenden twee of drie personen, die naar Ternaté worden opgezonden om aan den Sultan te worden voorgesteld; deze observeert de candidaten gedurende korteren of langeren tijd in hun doen en laten en kiest vervolgens uit hen den radja, tenzij geen hunner bij hem in den smaak valt, als wanneer hij gerechtigd is andere rechthebbenden naar zijne hoofdplaats te doen opkomen. De door den Sultan gedane keuze moet door den resident van Ternaté worden goedgekeurd. Hetzelfde geldt ten aanzien van de bobato's in engeren zin; de overige hoofden worden door den radja aangesteld.

Al de bovenbedoelde betrekkingen zijn erfelijk in bepaalde familiën met dien verstande dat de vader niet altijd door den zoon behoeft te worden opgevolgd. Behalve op de afkomst moet ook op het gedrag en de bekwaamheid der candidaten worden gelet.

Het vorenstaande geeft reeds de ondergeschikte verhouding aan van het Boengkoesche Zelfbestuur tot dat van Ternaté; het eerstgenoemden landschap werd meer dan twee honderd jaren geleden door de wapenen van Ternaté onderworpen; in 1682 werd het door den Gouverneur Padbrugge namens de O. I. Compagnie in bezit genomen ten einde den Sultan van Ternaté te straffen voor zijnen opstand tegen 's Compagnie's gezag; bij zijne onderwerping werd hem Boengkoe teruggegeven, doch met erkenning van 's Compagnie's suzereiniteit, zoodat dit land door Ternaté slechts als leen en door de radja's van Boengkoe als achterleen bezeten wordt.

Ten einde te kunnen waken, dat hier niets wordt ondernomen of tot niets wordt besloten, dat met de belangen en bedoelingen van den Sultan in strijd is, zijn sedert meer dan vijftig jaren in het Boengkoesche Ternataansche ambtenaren geplaatst, van wie de voornaamste is de *oetoesan*. Onder dezen staan de *kapitan's kruis* en *kota* en de *djoeroetoelis*, welke alleen evenals de *oetoesan* zelf te Laboea zijn gevestigd; bovendien is te Wasoe of Osoe een tweede oetoesan geplaatst, die in den regel uit de peranakan-Ternatanen gekozen wordt. Zij hebben te zorgen dat de kasbian (= schatting) aan den Sultan geregeld wordt opgebracht, en innen de „béa pasi" van de Badjo's. In alle zaken moeten zij door het Boengkoesche landsbestuur worden geraadpleegd; toen er nog geen Gouvernements-vertegenwoordiger te Sakita was geplaatst, mochten zij zelfs een door het zelfbestuur genomen besluit schorsen in afwachting van de daaromtrent door den Sultan te nemen beslissing; was daardoor hun macht reeds zeer groot, hun invloed werd nog meer overwegend en het gezag van den radja en der verdere hoofden bijna tot nul teruggebracht, doordien hun eene gewapende macht ter zijde stond bestaande uit 40 met geweren gewapende mannen. Toen ± 25 jaren geleden een Europeesch posthouder te Banggaai werd geplaatst, werd aan dezen ook het toezicht over het landschap Boengkoe

opgedragen; dat dit toezicht van wege den grooten afstand en de slechte communicatie tusschen Sakita en Banggaai weinig te beteekenen heeft gehad, ligt voor de hand. In 1901 werd eerst overgegaan tot de aanstelling van een posthouder over Boengkoe en Mori met standplaats Sakita. Van toen af aan verminderde de invloed van de Ternataansche ambtenaren; toch is deze op het oogenblik nog zoo groot dat de radja geen bevel van den posthouder durft uit te voeren zonder vooraf den oetoesan te hebben geraadpleegd. Gedurende mijn verblijf in het Boengkoesche had ik ruimschoots gelegenheid op te merken dat de landshoofden deze curateele gaarne zouden wenschen opgeheven te zien. Zal gebeuren zoodra Ternate van zijne rechten over deze landschappén afstand zal hebben gedaan.

Omtrent de inkomsten van den Sultan en zijne ambtenaren zie § 5.

De rechtspraak over de inheemsche bevolking van Boengkoe berust in civiele en misdrijfzaken, met uitzondering van die waartegen de doodstraf is bedreigd en welke door den rijksraad te Ternaté moeten worden afgedaan, bij den z.g. „*hakim-sultan*", een college samengesteld uit den posthouder als voorzitter, de Ternataansche ambtenaren en de leden van het Zelfbestuur. Wat ik in mijne nota omtrent het landschap Banggaai, omtrent de toepassing van het boete-systeem ook voor misdrijven, schreef, geldt ook volkomen voor Boengkoe.

Ofschoon de oplegging van geldboeten slechts mag geschieden door den hakim-sultan, leert de praktijk dat zij ook door de hoofden worden opgelegd; toen ik bij eenigen dezer informeerde, waarom zij aldus in strijd handelden met een hun gedaan verbod, kreeg ik ten antwoord, dat het slechts kleine geldboeten betrof en het opleggen hiervan de eenige bron van inkomsten was voor het betrokken hoofd.

Van terzijde vernam ik evenwel dat ook boeten van *f* 40.— tot *f* 80.— werden opgelegd en dat zich daaraan vooral schulkig maakte de djogoegoe of rijksbestierder.

Alle niet tot de inheemsche bevolking behoorende personen, dus ook Boegineezen, Makassaren enz., worden als Gouvernementsonderdanen beschouwd; zaken waarin zij als gedaagden of beklaagden optreden, komen derhalve òf voor den posthouder-magistraat òf voor den landraad te Ternaté.

Alleen de Bodjo's maken hier evenals in Banggaai eene uitzondering op. Betalen zij aan het Gouvernement geen belasting, daarentegen aan den Sultan van Ternaté de „béapasi", van den anderen kant worden zij toch niet als sultansonderdanen beschouwd; geschillen die zich tusschen hen onderling mochten voordoen, worden door hunne eigene hoofden uit den weg geruimd, van dezen worden de voornaamsten, t.w. de lolo en de poenggawa te Toemoóoe (zie § 1), de galarang te Salabangka; hier woont ook de onderpoenggawa der Boekoesche Badjo's en deze nu is de gewone rechter dezer „orang laoet"; van zijne beslissingen is hooger beroep mogelijk op de voorname hoofden.

§ 3. Verdeeling van het landschap in districten, onderdistricten en kampong's; het bestuur in die onderdeelen.

Boengkoe wordt administratief verdeeld in:

1. de hoofdplaats en
2. de districten Noord- en Zuid-Boengkoe.

Wij hebben in de vorige paragraaf reeds gezien welke de kampong-hoofden van de hoofdplaats zijn.

Al wat nu ten N. van de hoofdplaats ligt behoort aan Noord-, al wat er ten Z. van gelegen is aan Zuid-Boengkoe. Is van dit laatste district de djogoegoe het hoofd, van het eerste is het de kapitan laoet.

Elk dezer districten is weder onderverdeeld in onderdistricten en deze in kampong's;

NAMEN der districten.	NAMEN der onderdistricten.
Noord-Boengkoe.	Gebied der To Wana (heidenen).
	Tironga (Mohamedanen + heidenen; de eersten behooren tot den stam der To Tironga).
	To Kalla (Mohamedanen + heidenen; de eersten zijn de Tokalla, de laatsten de To Pasangké).
	Towatoe ($^1/_2$ Mohamedanen, $^1/_2$ heidenen).
	Tobahoe (Mohamedanen.)
	To Bahonsoewaai (Mohamedanen.)
	To Kandiendi ($^1/_2$ Mohamedanen, $^1/_2$ heidenen).
	Amboeno (Mohamedanen.)
	To Pogaroe (heidenen).
	Osoe of Wasoe (Mohamedanen.)

NAMEN der districten.	NAMEN der onderdistricten.
Noord-Boengkoe.	Baho-éja réko[2] (id.)
	Lanona. (id.)
	Baho Mohoni (id.)
	To Pada (heidenen.)
Noord-Boengsoe.	Ipi (Mohamedanen.)
	Boengi (id.)
	Tombélala ($^1/_2$ Mohamedanen, $^1/_2$ heidenen.)
	Matangkoni (Mohamedanen.)
	Oengsongi (Moh.)
	Nambo (id.)
	Lara-Oewé. (Mohamedanen).

NAMEN der districten.	NAMEN der onderdistricten.
Zuid-Boengkoe.	Kolomo. (id).
	Sioembatoe. (id).
	Labota. (id).
	Bété-Bété. (Bevolking geheel verloopen.)
	Baho Moempa. (Mohamedanen.)
	Tangofa. (id.)
	Ona-été. (id.)
	Tanda-oléo. (id.)
	To-rété. (id.)
	Boelélé. (id.)
	Toelangbatoe. (id.)

NAMEN der districten.	NAMEN der onderdistricten.
Zuid-Boengkoe.	Matarapé.
	(id.)
	To-Faja.
	(id.)
	Lalémo.
	(id.)
	Menoei.

De onder-districtshoofden van Towatoe, Tobahoe, To-bahomsoewaai, To Kandiendi, Amboeno, To Pogaroe en Oesoe staan niet rechtstreeks onder den kapitan laoet; de tusschenpersoon draagt den titel van *Hoekoem Sengadji Oesoe.*

Zooals boven reeds vermeld is, worden de onderdistricten Labota (Bété-Bété), Bahomoempa, Tangofa, Ona-été, Tandaoléo, To-rété, Boelélé, Toolangbatoe, Matarapé, To-Faja en Lalémo gezamenlijk „*Tindé inia*" geheeten; de hoofden daarvan vat men gewoonlijk samen onder den naam van „*Sengōdji sepoelah doewa Tindé inia*".

De opmerking zou gemaakt kunnen worden, dat de namen To Watoe, To Faja enz. niets anders beteekenen dan de Watoe-ers, de Faja-ers enz.; inderdaad zijn zij oorspronkelijk slechts de namen van verschillende stammen geweest en nog worden deze zoo genoemd, doch langzamerhand is de bevolking ook de door die stammen bewoonde gebieden zoo gaan noemen; deze spreekt dus niet van het onderdistrict Watoe of Faja, wat taalgeleerden zouden kunnen meenen.

Met uitzondering van den Makolé der To Wana ontvangen al de hoofden van de in den staat genoemde onderdistricten hunne aanstelling van den radja van Boengkoe, die hun

daarbij tevens voorziet van het Ternataansche dienstcostuum. Sedert de plaatsing van een posthouder te Sakita geschiedt de aanstelling der onderdistrictshoofden in overeenstemming met dien ambtenaar.

De Makolé der To Wana wordt door de gegoeden van dien stam gekozen; invloed op die keuze heeft het Boengkoesche bestuur in het geheel niet; 't is daarom beter van de To Wana te spreken als van een der vasallen van Boengkoe.

Andere vasallen zijn de in den staat niet genoemde stammen der To Ro-oeta, To Épé en To Wiwirano, gewoonlijk samengevat onder den in de tweede plaats genoemden naam. Aan het hoofd van elk dezer stammen staat een *Makola* die, het opbrengen van eene jaarlijksche schatting aan Boengkoe daargelaten, overigens geheel vrij is in zijn doen en laten. Hij wordt door de voornaamsten van den stam buiten bemoeienis van het Boengkoesche bestuur verkozen, van welke keuze aan dit laatste eenvoudig kennis gegeven wordt. De tegenwoordige Makolé Ro-oeta is eene vrouw, Wo-oe genaamd; zij is getrouwd met den Makolé van Wiwirano, La Patikoe geheeten, die voor haar het bestuur uitoefent, hij is eene krachtige persoonlijkheid met eene groote mate van onafhankelijkheidszin en heeft gezag over zijne menschen, hetwelk hij heeft uitgestrekt tot lieden noch behoorende tot de Roeta noch tot de To Wiwirano; zoo staan thans geheel onder zijnen invloed de kampongs Léré-éja, Laromiroei, Watoepali, To Waroe en Padaléré, waarvan de 1e, 4e en 5e vroeger onder het hoofd der To Épé gestaan hebben. Hij is bovendien de schrik der Mohamedaansche kustbewoners en van de To Épé, gevolg van de sneltochten die hij zich niet ontziet te ondernemen tegen hen die hem niet aanstaan.

De To Épé heeft hij daarvoor uit hunne vroegere woonplaatsen: Padabaho of Padalá, — den zetel van den Makolé van dien stam, — Mata-épé-i, Poehowa, Masara en Poontadoewa verjaagd. waartoe hij in staat was, omdat hij in tegenstelling met de Épé-ers in het bezit was (en nog is) van vuurwapenen. Deze uittocht der To Épé heeft ± acht

jaren geleden plaats gehad, en is het begin geweest van een heele lijdensgeschiedenis voor de leden van dien stam. In de kuststreek tusschen Kolono en Labota zich nederzettende, viel een groot aantal hunner als slachtoffers van moorddadige koortsen en eener pokken-epidemie, zoodat van de voormalige bewoners van Mata-épé-i, Poehowa, Masara en Poontadoewa, 8 jaren geleden nog ± 200 weerbare mannen sterk, thans niet meer dan 60 à 70 volwassen mannen in leven zijn; deze wonen verspreid in de kustkampong's Safaé-tolé, Timbé, Bahong-kolangoe en Baho-dopieng en de meer binnenwaarts gelegen kampong's: Larontolé, Kontabomaméa, Limboméa, Bantasi en Matamoesoeng, alle welke bezuiden Kolono en benoorden Labota gelegen zijn. Als hun Makolé beschouwen zij de te Baho-Doping wonende Hadji Ta-i, terwijl zij verder staan onder twee door het Boengkoesche Zelfbestuur aangestelde sengadji's, die nog altijd geheeten worden: de sengadji's van Masara en Poontadoewa; de tegenwoordige titularissen heeten Bosoewa en Linaha, wonende eerstgenoemde te Larontolé, de tweede te Kontabomamea welke kampong's gelegen zijn aan de beide oevers van de Baho(= rivier)-Doping op afstanden van 5 en 4 uren gaans van de monding.

De vroegere bewoners van Tadabaho namen te zelfder tijd de vlucht naar Lasolo; daarheen trok ook hun Makolé: La Tomi, volle neef van Hadji Ta-i; met vergunning van Hadji Tata, den wakil van Sao-Sao, radja van Laiwoei, legden de vluchtelingen langs de oevers van de La-Solo tuinen aan, derhalve buiten het gebied van Boengkoe. Af en toe begaven eenigen hunner zich naar Baho-Doping, doch het meerendeel bleef in Laiwoei's gebied. Dit is nog zoo; van Hadji Ta-i vernam ik, dat La Tomi van plan zoude zijn zich in Baho-Doping te vestigen; gebeurt dit, dan zullen ongetwijfeld de meesten zijner onderhoorigen dit voorbeeld volgen. De To Épé zouden niets liever willen dan naar hun geboortegrond terug te keeren; verlangend zien zij uit naar het oogenblik der verzoening van hun heer met

La Patikoe. La Tami wil die verzoening ook wel; zoowel hij als zijne mede-Épé-ers verwijten het 't Boengkoesche Zelfbestuur dat dit nimmer ernstig gevolg gegeven heeft aan hun verzoek om interventie.

Omstreeks 15 à 20 jaren geleden overleed de zuster van Hadji Ta-i; algemeen werd toen aangenomen dat zij behekst was geworden door haren oom Hani. In een familieraad waarbij ook La Patikoe aanwezig was, en met medeweten van het toenmalige Boengkoesche Zelfbestuur werd daarom besloten Hani om het leven te brengen. Zulks geschiedde door volgelingen van La Tomi, op last van dezen.

La Patikoe, die zich te voren tegen het voornemen om den moord te plegen niet verzet had, vond thans daarin aanleiding om lieden van La Tomi te doen snellen; deze daad bleef niet ongewroken en zoo werden jaren lang door de To Épé en de To Ro-oeta tegen elkander sneltochten ondernomen; de eersten het hierbij afleggende, riepen een paar malen de tusschenkomst in van het inlandsch bestuur te Sakita. Toen deze uitbleef en zij zich niet langer tegen La Patikoe konden verzetten, trokken zij, zooals boven gezegd, uit hun land.

Omtrent de getalsterkte van de stammen der To Ro-oeta en Wiwirano — zie § 6.—

De wettige inkomsten der onderdistrictshoofden zijn zoo gering, dat ik vermeen die te mogen laten rusten. Ofschoon knoeierijen van hunne zijde niet tot de uitzonderingen behooren, zijn zij in het uitdenken daarvan veel minder bedreven dan hunne Banggaaische collega's; bovendien zijn zij tot het plegen daarvan ook lang niet zoo in de gelegenheid als laatstgenoemden: de bevolking van Boengkoe is toch voor het grootste gedeelte — ik zonder hier de To Wana, To Épé, To Ro-oeta en To Wiwirano uit, over welke stammen de eigenlijke Boengkoesche hoofden zoo al, dan toch bijzonder weinig te vertellen hebben, — zij 't ook in naam Mohamedaan; bovendien komt zij als naar het grootste

gedeelte aan de kust wonende voortdurend in aanraking met vreemdelingen. Veel meer dan van hare onmiddellijke hoofden, laat zij zich de knoeierijen welgevallen van de zijde der vele vorstentelgen, die te lui om te werken veel geld noodig hebben om te kunnen voldoen aan hunne groote begeerte naar vrouwen en opium. Vrees, wellicht ook het idee dat het hier de voornaamsten uit de stam betreft, weerhoudt haar het Europeesch bestuur met die knoeierijen in wetenschap te stellen.

§ 4. De tegenwoordige leden van Zelfbestuur en hunne inkomsten.

De tegenwoordige radja van Boengkoe Kĕsil Nggéroe Hadji Abdoel Wahab geheeten, werd eenige jaren geleden tot die waardigheid verheven en zulks met voorbijgang van den wettigen zoon van zijnen voorganger (Kĕsil Laopéké): Koemisi; deze bezat evenwel eene slechte reputatie en was daarom bij den Sultan van Ternaté niet gezien; sinds eenigen tijd is hij te Kendari gevestigd waar hij zich met het drijven van handel bezig houdt. Kĕsil Nggréoe is gesproten uit het huwelijk van La Mando, een anak bangsa, in leven Kalim van Boengkoe en Tampi ', dochter van een der vroegere Boengkoesche radja's: Kĕsil Dongké Koembi; hij is derhalve geen *ana'-péa poea* of anak-radja in den engeren zin des woords, doch behoort tot den talrijker vertegenwoordigd zijnden stand der *ana'-bangsa*. Wordt er in Banggaai nog rekening mede gehouden of een ana'-bangsa al dan niet een vorstentelg is in de mannelijke lijn in Boengkoe zijn de eenige vereischten voor het radja-schap: het behooren tot de ana'-bangsa en het in den smaak vallen bij den Sultan van Ternaté.

De radja heeft nog in leven 2 halfbroeders t.w. Hadji Abdullah die de waardigheid bekleedt van kapitan laoet, en La Kafa, Imam bangsa van La Nona; met hun drieën hebben zij één vader.

Bij eene vrouw uit den gegoeden stand heeft de radja

drie kinderen verwekt t.w. Soendé, Chatib bangsa, Lamba, gehuwd met den zich thans te Mekka bevindenden Secretaris: Hadji Alaoedin, en Katoepa, die een Bandjareeschen handelaar: Aboekasim tot echtgenoot heeft.

Onlangs is de radja in het huwelijk getreden met eene ana'-bangsa .t.w. Djamila, weduwe van één zijner voorgangers: Kĕsil La Todjo.

Van dezen is nog slechts één dochter in leven, n.l. Na-Imoe, echtgenoote van den Djogoegoe, doch niet de moeder van Kĕsil Gani, schoonzoon van La Patikoe. Van den vorigen radja: Laopéké is behalve de boven reeds genoemde Koemisi in leven één dochter, Fanti genaamd, die gehuwd is met den Chatib bangsa te Sakita: Djahari.

De namen van de overige leden van het Zelfbestuur zijn:

Dollé	Hoekoem Soa Sioe,
Saoeloe	Hoekoem sengadji,
Atahamies	Gimalaha Marsaoeli,
Tombo	Sengadji Toboengkoe,
Pangki	Gimalaha Badjo,
La Sofa	Hoekoem Mendoei,
Indoetta	Sengadji Tofoeti,
Djalali	Sengadji To Matanno,
Padjaya	Gimalaha To Lobani,
Vihoki	Loetoenane To Voiso.

Tot de inkomsten van het Zelfbestuur behoort in de eerste plaats de opbrengst door verschillende onderdistricten van eene padi-belasting, die evenwel niet overal volgens denzelfden maatstaf geheven wordt.

De onderdistricten die de padi-belasting opbrengen, zijn de volgende: Tironga, To-kalla, To-watoe, To-bahoe, To kandiendi, To-pogaroe, To pada, Ipi, Bahomohoni Boengi, Tombélala, Matangkoni, Oengsongi, Nambo, Lara-oewé, Kolono, Sioem-batoe en de „Tindé Tinia"; de totale opbrengst bedraagt per jaar 50 picols rijst (de op te brengen padi

geconverteerd tot bras hierin begrepen) à *f* 5.— = *f* 250.

Hiervan ontvangt de radja: 36 picols of *f* 180.-
de Djogoegoe en kapitan laoet ieder $4^{1}/_{4}$ p. » 22.50
de hoekoem Soa Sio 3 p. » 15.—
de hoekoem Sengadji 2 p. » 10.—

Voorts zijn de onderdistricten Ona-été, Tanda-oléo, To-rété, To-faja, Lalémo en Matarapé verplicht tot de jaarlijksche opbrengst van tripang, voor elk daarvan bedragende 125 kati;

hiervan ontvangt de radja in totaal	300 kt.	*f*	de waarde hangt van de kwaliteit af.
de djogoegoe	150 »	»	
de kapitan laoet	150 »	»	
de hoekoem Soa Sio	90 »	»	
de » Sengadji	60 »	»	

De overige tot „Tindéinia" behoorende onderdistricten (met uitzondering van Bété-Bété, dat thans onbewoond is) brengen elk jaarlijks aan den radja op 50 kati was of te zamen $2^{1}/_{2}$ picol ad *f* 50.— *f* 125

Tot de opbrengst van was aan den radja zijn voorts verplicht de To Wana; van dezen stam wordt dat artikel echter tegen een zeer lagen prijs gekocht: om de 2 jaren moeten zij 320 sangka's gezuiverde was à $^{2}/_{3}$ kati tegen den prijs van 40 realen of *f* 80.— afleveren, hetgeen een inkomst beteekent van *f* 40.— 's jaars.

Van het eiland Menoei trekt de radja jaarlijks:
2 tempajan's klapperolie = 160 L *f* 40.—;
1 kodi zwarte sarong's » 60.—;
1 picol tripang soesoen » 8.—;
de opbrengst van de „loengkabata" of het recht op de vervaardiging van prauwen, voor een soppé *f* 1.—, voor een padéwakang *f* 2 bedragende; de „koemis ampat" trekken uit Menoei respectievelijk 120, 120, 100 en 100 L. klapperolie 's jaars.

Voorts hebben radja en koemis ampat het recht om voor zich door de Menoeische bevolking een prauw — korra-korra geheeten — in heerendienst te doen bouwen; van dit recht wordt eens in de 4 à 5 jaren gebruik gemaakt; de af te leveren korra-korra's zijn waard *f* 60.— *f* 100.—

De sengadji,s Masara en Poontadoewa (stam der To Epé) zijn verplicht tot de jaarlijksche opbrengst aan den den radja van 30 kati bras, 1 karbouw en 2 kati was = *f* 28.—; bovendien dragen zij bij aan de schatting die de overige Épé-ers jaarlijks aan Boengkoe verschuldigd zijn. Deze schatting is even hoog als die tot het opbrengen waarvan de To Ro-oeta (hierin begrepen de To Wiwirano), eveneens aan Boengkoe, verplicht zijn n.l. 50 basoeng's bras à 4 kati = 2 picol en eens om de twee jaren één karbouw. Toen de To Épé nog in goede verstandhouding leefden met To- Ro-oeta, brachten zij om de beurt die schatting op, het eene jaar de To Épé, het andere jaar de To Ro-oeta. Toen de verhouding evenwel veranderde in eene vijandelijke, was het ook met het geregeld opbrengen van de schatting gedaan: de betrokken hoofden dachten er niet meer aan haar bijeen te brengen en eerst na herhaalde herinneringen van de zijde van het Boengkoesche bestuur werd er weder een enkel jaar aan verplichting voldaan. Zoo zoude La Patikoe, nadat hij drie jaren lang niets van zich heeft laten hooren, thans weder bezig zijn met het bijeenbrengen van de bovenbedoelde schatting. Zoowel deze als die welke door de To Épé moet worden opgebracht komen niet ten voordeele van het Zelfbestuur, doch van de hetzelve ter zijde gestelde Ternataansche ambtenaren.

Sinds eenige jaren behoort tot de inkomsten van den radja ook de opbrengst van de boeangtana, een boschrecht dat uitsluitend van vreemde boschprodukten-zoekers geheven wordt en *f* 3.— per persoon en per jaar bedraagt; de radja ontvangt uit dit middel gemiddeld *f* 300.— 's jaars, waarvan hij een deel aan den kapitan laoet afstaat.

Ten slotte moeten de onderdistricten Osoe, Baho-éja réko[2], Lanona, Tombélalá, Boengi en Oengsangi den radja om de beurt heerendienstplichtigen leveren, die hetzij als bediende, hetzij als oppasser in de vorstelijke woning om niet, doch tegen voeding, dienst moeten doen.

§ 5. Verhouding tot andere landschappen.

Van de verhouding tot Ternaté is boven reeds het noodige gezegd. Ik heb hier nog slechts de inkomsten te vermelden, die de Sultan en zijne ambtenaren uit Boengkoe trekken;

a. de Sultan:

2 picols was	» 150.
3 kodi zwarte sarong's	» 180.
	f 330.
4 kodi Boeg. sarong's	» 140.
300 stuks oedjang (kleedingstukken van geklopte boomschors)	» 80.
Opbrengst van de „béa padi"	» 300.
Totaal	*f* 850.

Voorts 7 kléwang's, 7 pieken en 7 ijzeren wandelstokken.

Een en ander wordt naar Ternaté overgebracht middels 2 groote korra-korra's waarvan de onderbouw door de bevolking van Menoei geleverd moet worden; de verdere afwerking der prauwen geschiedt, mede in heerendienst, door de Tindé-inia-ers en de bevolking van de tot Noord-Boengkoe behoorende onderdistricten Tombélala, Boengi, Ipi, To-pada, Bahomohomi, Lanona, Baho-éja réko[2], Osoe, Topogaroe, Amboeno, To kandiendi, To-bahonsoewasi, To-bahoe en To Watoe. Zij worden bemand door heerendienstplichtigen, — elke prauw 12 tot 24 man —, door dezelfde onderdistricten te leveren. De reis heen en terug, incluis het verplichte verblijf te Ternaté, duurt 7 tot 8 maanden. Geen wonder dat velen zich aan deze verplichting trachten te onttrekken; waar dit niet mogelijk is en de betrokkene toch voor zoo langen tijd huis en en hof niet verlaten kan, heeft afkoop plaats voor bedragen van *f* 100 tot *f* 125. Niet zelden gebeurt het dat juist zij voor het ondernemen van de reis worden aangewezen die in het zoo juist vermelde geval verkeeren; de Ternataansche ambtenaren wijzen dan een of meer hunner volgelingen aan als vervangers, geven dezen een deel der afkoopsom, doch steken het

leeuwenaandeel in den eigen zak. Van de korra-korra's blijft er een te Ternaté achter; de andere dient om de bemanning naar Sakita terug te brengen; verkeert zij bij de terugkomst nog in goeden staat, wat zelden het geval is omdat het hout waarvan de korra-korra's vervaardigd worden, meestal van inferieure kwaliteit is, dan wordt zij het eigendom van de nĕgri.

Evenmin als in Banggaai hebben de in Boengkoe geplaatste Ternataansche ambtenaren vaste inkomsten; brengen de To Épé en To Ro-oeta hunne jaarlijksche schattingen aan het Zelfbestuur op, dan staat dit die weêr af aan den oetoesan en zijne ondergeschikte ambtenaren; voorts ontvangen deze van de „Sengadji sepoeloh doewa tindé-inia" 120 béoe's bras, gelijk staande met ± 2 picol rijst.

Omtrent de verhouding van Boengkoe tot de landschappen Banggaai en Mori verwijs ik naar mijne nota's over die landen.

Het Boengkoesche zelfbestuur onderhoudt betrekkingen noch met Todjo noch met Laiwoei; de verhouding tot die landschappen is neutraal te noemen. Familiebanden bestaan niet tusschen de leden dier zelfbesturen onderling. Gemeenschappelijke belangen hebben zij niet.

Rest thans het een en ander te zeggen van de verhouding tot *Loewoe*.

In mijne nota omtrent het landschap Mori maakte ik reeds melding van het beweren van het Loewoesche zelfbestuur als zoude Boengkoe in vroegere dagen aan hetzelve schatplichtig zijn geweest. „Niets is minder waar" — zeggen de Boengkoe-ers —; „integendeel Loewoe heeft nog eene oude schuld aan ons te vereffenen." En dan verneemt men hieromtrent het volgende.

Ten tijde dat Kolono Boboe Sultan van Ternaté was, ondernam deze met een groot aantal prauwen eene reis naar Boengkoe; nabij Nambo aan de Boengkoesche kust gekomen

trof hij aldaar een vloot aan, die later bleek aan den Datoe van Loewoe toe te behooren; deze bevond zich in persoon op een der prauwen; aan een oproeping van den Sultan om voor hem te verschijnen voldeed de Loewoesche vorst onmiddellijk; hij werd door den Sultan gevangen genomen en aan den radja van Boengkoe ter bewaring overgegeven; daarop vertrok Kolono Boboe. De Loewoe-ers verzochten den radja van Boengkoe hun heer weder vrij te laten. De radja wilde zulks alleen tegen de betaling van een losprijs, o.a. bestaande in zeven gong's gevuld met stofgoud en 1 tempajan gevuld met het water van jonge pinang-vruchten.

Na eenigen tijd kwamen de Loewoe-ers weer bij den radja, een deel van den losprijs meebrengende; het resteerende hadden zij niet bij elkander kunnen krijgen.

Op verzoek van den Loewoeschen vorst stond toen de radja van Boengkoe hem toe naar zijn land terug te keeren om voor het restant van den losprijs persoonlijk zorg te dragen. De Datoe vertrok, doch tot nu toe is Loewoe in gebreke gebleven die oude schuld aan te zuiveren.

Wat van de Boengkoesche en Loewoesche beweringen ook waar mag zijn, dit is zeker dat in de laatste vijftig jaren geen betrekkingen zijn onderhouden tusschen de betrokken zelfbesturen. Evenmin bestaat tusschen hen familiebanden; ook de wederzijdsche bevolkingen zijn in dat tijdvak zoo goed als niet met elkander in aanraking geweest; in geheel Loewoe zal men geen enkelen Boengkoe-er aantreffen; omgekeerd vindt men slechts enkele Loewoereezen in het Boengkoesch gebied. Gemeenschappelijke belangen hebben die beide landschappen niet. De eenige band die tusschen hen bestaat — een zeer losse evenwel — wordt gevormd door de boven meermalen genoemde stammen der To Épé, To Ro-oeta en Wiwirano.

Deze toch heeten, zij 't in de laatste jaren alleen in naam, ook aan Loewoe onderhoorig te zijn. De schatting, die zij vroeger aan Loewoe moesten opbrengen, beteekende zoo goed als niets; met het opbrengen daarvan werd trouwens

niets anders bedoeld dan een bewijs te leveren hunner ondergeschiktheid; deze huldeblijken werden in ontvangst genomen door den Andé-goeroe (thans Matjoa geheeten, van Molili die ze weêr overgaf aan den Opoe Mentjara Malili, een Loewoeschen vorstentelg, die in casu als wakil van den Datoe optrad. Vergezeld van de hoofden der To Épé, To Ro-oeta en To Wiwirano of van hunne vervangers begaf de Mentjara zich alsdan naar Palopo waar de huldeblijken aan den Datoe werden overhandigd en genoemde hoofden of hunne vervangers eenigen tijd verbleven, zoogenaamd om printa's van het Zelfbestuur af te wachten.

Gebruikelijk was het verder, dat bij het optreden van een nieuwen Opoe Mentjara Malili de drie bedoelde stamhoofden naar Malili opkwamen, met eenige geschenken bestemd voor dit Loewoesche hoofd. Kwam deze hen in hun eigen land bezoeken, dan werd hij met de grootste eerbewijzen ontvangen.

Toen 2 jaren geleden Andi Djaling, halfbroeder van de tegenwoordige Datoe van Loewoe, tot Mentjara van Malili benoemd werd, gaf hij hiervan aan het hoofd van Ro-oeta kennis; vervangers van dit hoofd en van het hoofd der To Wiwirano kwamen toen te Malili hunne opwachting bij den nieuwen Mentjara maken, daarbij aan dezen eenige geschenken aanbiedende.

Aan den oostelijken oever van het meer van To-woeti ligt de pasar van Tokolimbo, eene marktplaats van bijna even groote beteekenis als die welke wij aan den N. oever van het Matanno-meer aantreffen t.w. Sokojo (zie nota omtrent Mori). Op genoemde pasar, die eens in de 15 dagen gehouden wordt, komen de bewoners van Ro-oeta, Léré-éja, Wiwirano, Laromiroei en Watoe-pali,— samen te vatten onder den naam van To Ro-oeta, — bijeen met de bewoners van Wé-réla (W. zijde van het meer) en Woeha (N. van het meer); daar komen ook de Boegineesche en Loewoesche handelaren uit de handelsplaatsen Malili, Waroe en Sorowako met allerlei handelsartikelen, hoofdzakelijk lijnwaden

die zij tegen bras inruilen; daar ook voorzien zich van levensmiddelen de vele damarzoekers afkomstig uit verschillende deelen van Loewoe als Rongkong, Masamba, Boeboenta, Wada enz. Sedert de damar een courant handelsartikel is geworden, worden de bosschen beoosten het meer van Towoeti en behoorende aan den stam der To Ro-oeta bewoond door eene zeer vlottende bevolking, die voor haar bedrijf geen boeang tana behoeft op te brengen aan den Makolé Ro-oeta, doch wel aan het hoofd van Malili, zulks ingevolge eene afspraak tusschen die beide hoofden. Dit boschrecht, in 't Boegineesch sassoengalà geheeten, bedroeg vroeger 10% van het ingezamelde; de Civiel Gezaghebber van Loewoe, Krapels bracht dit terug tot 50 kati damar per man en per jaar.

De in de bosschen van Ro-oeta ingezamelde damar vindt haar weg over Malili en Palopo naar Makassar; naar schatting worden uit bedoelde bosschen per jaar 2000 picols betrokken.

De inzameling geschiedt hoofdzakelijk door lieden van buiten; de Ro-oeta-ërs en Wiwiram-ers houden zich liever bezig met den landbouw.

§ 6. Getalsterkte der bevolking, hare verdeeling in stammen en standen.

De gegevens welke ik omtrent de getalsterkte der inheemsche bevolking heb verkregen, heb ik in den onder volgenden staat verwerkt.

Naam van het district.	NAMEN der onderdistricten.	Aantal weerbare mannen.
	Hoofdplaats Sakita.	185.
	To Wana.	300.
	Tironga.	101.

Naam van het district.	NAMEN der onderdistricten.	Aantal weerbare mannen.
	Tokala.	232.
	To Watoe.	64.
	To-Bahoe.	109.
	To Bahonsoewaai.	28.
	To Kandiendi.	39.
	Amboeno.	12.
	To Pogaroe.	34.
	Osoe of Wasoe.	132.
	Baho-éja réko[2].	16.
	Lanona.	67.
	Baho Mohoni.	21.
	To Pada.	90.
	Ipi.	26.
	Boengi.	62.
	Tombelala.	91.
	Matangkoni.	15.
	Oensongi.	66.
	Nambo.	19.
	Lara-Oewe	55.
	Kolono.	67.
	Sioembatoe.	19.
	Laboto.	9.
	Baho Moempa.	17.
	Tangofa.	18.
	Ona ete.	55.
	Tanda-oeleo.	14.
	Torete.	101.
	Boelele.	21.
	Toelangbatoe.	32.
	Matarapé.	94.
	To Faja.	27.

Naam van het district.	NAMEN der onderdistricten.	Aantal weerbare mannen.
	Lalémo.	30.
	Menoei.	75.
	To Épé	63.
	Toro-oeta + Towiwirano.	147.
	Totaal	2563.

De inheemsche bevolking van Boengkoe is te onderscheiden in de navolgende stammen:

1. de eigenlijke To-Boengkoe of de bewoners van de onderdistricten: Amboeno, Osoe, Baho éja réko[2], Lanona, Baho mohoni, Ipi, Boengi, de hoofdplaats Matangkoni, Oengsongi Nambo, Kolono, Sioem-batoe en Menoei.

2. de de barée-taal of een dialect hiervan sprekende stammen der To-pagaroe (deze zeggen in plaats van barée: dorée), To kandiendi, To-bahoe, To kalla en Tironga;

3. de eene taal veel overeenkomende met het Morisch sprekende stammen der To-bahonsoewaai en To-watoe;

4. de Ta-taal sprekende stam der To wana;

5. de in taal, zeden en gewoonten met de Tokia of To lolaki (den voornaamsten stam uit Laiwoei) overeenkomende stam der To „Tindé inia";

6. de meestal onder den naam van To épé samengevatte stammen der To épé, To ro-oeta en To wirirano; deze spreken eene taal die vele afwijkingen, doch ook vele punten van overeenkomst vertoont met het Boengkoesch; evenals de To boengkoe zeggen zij voor ons „neen" of „niet zijn" nahina;

7. de To-pada, van wie beweerd wordt dat zij oorspronkelijk in het landschap Bada (Loewoe) zouden thuis behooren.

Evenals in Banggaai onderscheidt men de Boengkoesche bevolking in vijf standen t.w.

de ana' péa-poewa of eigenlijke anaq radja (deze stand wordt thans nog maar door een paar personen vertegenwoordigd),
de talrijke klasse der ana-bangsa,
de ana bobato of sengadji-familiën,
de vrijen en
de slaven.

De niet-inheemsche bevolking bestaat, behalve uit een 20-tal vreemde oosterlingen (Chineezen en Arabieren), uit:

Badjo's, Boegineezen en Makassaren, To lolaki en To lolajo.

De Badjo's wonen hetzij in prauwen hetzij in huizen die zij op palen in zee gebouwd hebben; hunne voornaamste schuilplaatsen in den slechten moeson wanneer zij hun visschersbedrijf niet kunnen uitoefenen, zijn de Salabangka-eilanden. Zij zijn 200 à 250 weerbare mannen sterk en in het bezit van 80 groote en 20 kleine prauwen (padéwakan's en sopé's) en van ± 100 woningen.

De Boegineezen en Makassaren houden zich òf met den handel òf met de vischvangst bezig; bijna in alle strandkampong's treft men hen aan; voornamelijk zijn zij echter gevestigd te Sakita, Salabangka, Mosomboeano en Morowali. Staan zij op eerstgenoemde plaats onmiddellijk onder de bevelen van den posthouder, op laatstgenoemde drie plaatsen zijn over hen kapitan's aangesteld. Sinds 1894 betalen zij hoofdelijke belasting aan het Gouvernement. Zij tellen ± 325 weerbare mannen.

De To lolaki zijn afkomstig uit Laiwoei, de To lolajo uit Todjo; zij houden zich uitsluitend bezig met de inzameling van boschprodukten, gaan na eenige jaren naar hun land terug, en worden telkens door anderen vervangen.

De To lolaki treft men voornamelijk aan in het onderdistrict To-watoe (80 mannen onder den anakia To hamba) en te Sompolémo aan de Ranorivier (25 mannen onder den anakia Tafoenga).

De To lolajo oefenen hun bedrijf uit in het onderdistrict

To-bahoe (35 mannen) en in het stroomgebied van de Morowali-rivier (38 mannen).

Voorts treft men in de bosschen van Rano, Morowali en Tiworo damar-zoekers aan, afkomstig uit „Tindé inia". Lagé en verschillende deelen van Loewoe (± 100 mannen).

§ 7. Middelen van bestaan.

Het hoofdmiddel van bestaan der inheemsche bevolking is de landbouw; deze wordt uitsluitend op droge velden en zonder behulp van karbouwen of ander vee uitgeoefend.

Verbouwd worden: rijst (van eene goede kwaliteit), djagoeng, oebi en katjang, daarnevens een weinig tabak. Rijst wordt niet in voldoende mate gecultiveerd; het hoofdvoedsel van de bevolking is trouwens sago; aanplantingen hiervan treft men langs de geheele kust aan. Alleen de eerste maanden na den oogst en bij gelegenheid van feesten wordt rijst genuttigd. Eene kleine hoeveelheid daarvan wordt aan de handelaren verkocht voor *f* 8.— de picol; deze laatsten zijn verplicht rijst van elders in te voeren, die hun komt te staan op *f* 10.— de picol.

De klappercultuur is in de laatste twintig jaren zeer vooruitgegaan, en vormt vooral voor de strandbewoners een voorname bron van inkomsten.

Timmerhout komt in het gebergte overvloedig voor. De beste soorten zijn: twee soorten van Michelia (tjempaga), de Vitex cofassus of kajoe biti, het ijzerhout, en kajoe njato. Zij worden gebezigd voor den bouw van huizen en prauwen, uitvoer naar elders heeft niet plaats; alleen wordt in geringe hoeveelheid uit Salabangka naar Makassar uitgevoerd kajoe njato in den vorm van planken.

Aan veeteelt wordt slechts weinig gedaan; karbouwen treft men voornamelijk aan in de door de To rooeta, To wiwirano en To épé bewoonde streken zoomede in de Z. onderdistricten en op het eiland Menoei; weinig zorg wordt aan die beesten besteed, en nut wordt er zoo goed als niet van getrokken. Paarden trof ik nergens aan, daarentegen

in grooten getale geiten en varkens Herten komen in het wild veel voor; de bergbewoners maken hierop gaarne jacht. Kippen en eenden zijn aan de strandnegorijen zeer schaarsch, komen daarentegen in de meer binnenwaarts gelegen kampong's veel voor.

De zee is bijzonder rijk aan visch; de strandbewoners zijn evenwel te lui om zich op de vischvangst toe te leggen; zij visschen zooveel als voldoende is voor hun eigen gebruik. De winsten uit dat bedrijf te trekken laten zij liever aan de vreemdelingen: Badjo's, Boegineezen en Makassaren over. De laatsten maken daarbij veel, gebruik van séro's. De Badjo's houden zich voornamelijk met de tripangvangst bezig.

De inzameling van boschprodukten laat de bevolking zooals wij boven gezien hebben eveneens aan de vreemdelingen over; alleen de bewoners van „Tindé inia" maken hierop eene uitzondering.

De handel is voornamelijk in handen der vreemdelingen; beteekende die een 50.-tal jaren geleden niet veel, sedert de stijging der damar- en rotanprijzen is hij niet weinig toegenomen. De meeste handel wordt echter gedreven op de kusten van de golf van Mori, zeer verklaarbaar waar daarvandaan de meeste damar komt.

Jaarlijks worden van uit Sakita naar Makassar uitgevoerd:

± 25000 picols damar (hiervan zijn ± 20,000 picols uit Mori afkomstig),

± 7000 picols rottan, (± 3000 uit Mori),

» 10 picols was (eene belangrijke achteruitgang valt ten opzichte van dit artikel te constateeren),

± 150 picols copra;

tot de artikelen van uitvoer behooren voorts:

schelpen, tripang, huiden, sago en pinang; hieromtrent kon ik geen cijfers bekomen.

De voornaamste invoer-artikelen zijn:

manufacturen (± ƒ 45,000),

garens en kramerijen (± » 3000),

gambir 30 picol,
zout 800 » ,
aarde-, glas-, goud-, zilver-, ijzer- en koperwerk en rijst.
(Hoeveelheid of waarde niet bekend).

Te Salabangka worden ingevoerd:

manufacturen tot eene waarde van		ƒ 1,000.
garens en kramerijen		» 2500.
rijst	1000 picols	
zout	300 »	
suiker	40 »	
petroleum	400 kisten	
gambir	20 picols	
aarde-, glas-, ijzer- en koper werk		» 140.
lucifers	120 gros enz.	

De uitvoer uit Salabangka bedraagt:

3500 picols damar,
4000 » rottan,
450 » tripang,
600 » schelpen,
2000 » agar[3],
30 » huiden,
3 » haaivinnen en voorts een weinig copra en klappers.

Uit- en invoer van en op genoemde plaatsen geschiedt hoofdzakelijk per Paketvaart-stoomer; eens in de 4 weken bezoekt deze Salabangka en Sakita. Naar deze stapelplaatsen worden de produkten van uitvoer middels prauwen van verschillende afmetingen overgebracht; hetzelve vindt plaats met de ingevoerde artikelen.

Wegen bestaan in het landschap Boengkoe niet; wel treft men vele voetpaden aan, doch deze zijn voor het verkeer van niet het minste belang; bovendien worden zij voortdurend gewijzigd, wat verband houdt met de niet geregelde bebouwing der padi- of djagoengvelden.

In de damar- en rotan streken vormen de daardoor heen

stroomende rivieren — eigenlijk slechts riviertjes — meestal het eenige middel van verkeer.

HET LANDSCHAP MORI.

§ 1. Grenzen.

Eene nauwkeurige grensomschrijving van het landschap Mori is voorloopig niet te geven; de leden van het Zelfbestuur, met uitzondering van het hoogste hoofd, bewaren op hun te dier zake gedane vragen het stilzwijgen of geven vage en onduidelijke antwoorden, terwijl de radja van de grenzen van zijn gebied eene omschrijving geeft, die misschien eenmaal juist kan geweest zijn, maar voor het heden ongetwijfeld als onjuist ter zijde moet worden gelegd, wordende trouwens door hem zelven erkend, dat over een groot deel van het gebied, dat binnen zijne grensomschrijving valt, sedert tal van jaren andere radja's — To boengkoe en Todjo — gezag uitoefenen.

Het landschap Mori wordt ten Noorden begrensd door de tot de afdeeling Midden Celebes behoorende landschappen Posso en Todjo. Was het land ten Noorden van de La [1]) eertijds onbewoond, een veertigtal jaren geleden kwam hierin verandering door het ontstaan van den handel in damar, die tal van To-radja's afkomstig zoowel uit Loewoe en de Possostreek als uit Laiwoei naar de aan damarboomen bijzonder rijke Poe-oembana-, Pèlléroe-, Lambolo- en Tamboesisigebergten, alle benoorden de La gelegen, lokte en aldaar eene zeer vlottende bevolking in het leven riep. Deze bevolking nu erkent het gezag van den bestuurder van Mori, blijkende zulks uit de opbrengst aan dezen van de z.g. boeangtana (= boschrecht, voor elken damar- of rotanhaler *f* 2.50 per jaar bedragende). Genoemde gebergten vallen derhalve nog binnen den invloedssfeer van den radja van Mori.

---

1). De grootste in de Golf van Tomori uitmondende rivier.

Ten Westen grenst Mori aan het gebied, bewoond door de stammen der To Pasa, To Lamoesa en To Palandé en behoorende tot de onderafdeeling Posso, terwijl het ten Zuiden begrensd wordt door de Loewoesche onderhoorigheden Noeha en Matanno (= Matanna) en het zoowel aan Loewoe als aan Boengkoe onderhoorige landschap Ro-oeta. In het Oosten grenst het eindelijk aan het landschap der To boengkoe, waardoor het volgens dezen geheel van de zee is afgesloten. Door het Morische zelfbestuur wordt zulks evenwel niet toegegeven en beweerd dat de kust van af Oedjoeng Posso tot Pebotoatoe aan Mori toebehoort. Het erkent evenwel sedert lang niets meer te vertellen te hebben in het gedeelte tusschen Oedjoeng Posso en Rano en in dat van even bezuiden Lingkoboe tot Pebotoa, en dat deze gedeelten sedert dien tijd staan onder de suprematie van den radja van Boengkoe, door wien ook de boeangtana ontvangen wordt van de naar die kustgedeelten hunne producten afvoerende damar- en rotan-inzamelaars. Van hetgeen van die producten wordt afgevoerd naar het kustgedeelte Rano-Tandjong Pakka Pakka wordt boeangtana genoten, zoowel door Boengkoe, als door Mori, wanneer de inzamelaar behoort tot den stam der To lolaki (Lai-woei), alleen door Mori waar het andere inzamelaars betreft; van Tandjong Pakka Pakka tot en met Lingkoboe eindelijk onthoudt het tegenwoordige Boengkoesche Zelfbestuur zich van alle gezagsuitoefening.

§ 2. Bestuur en Rechtspraak.

Het hoogste gezag in het landschap berust bij twee van elkander geheel onafhankelijke hoofden, die den titel voeren van Makolé (= heer) waaraan om hen te onderscheiden van de adellijken, die op het praedikaat Makolé evenzeer aanspraak mogen maken, veelal wordt toegevoegd het woord „Wawa-inia" (= de brenger of geleider van het land).

Om nu weder beide hoofden uit elkander te houden, voegt men achter den titel Makolé den eigennaam van het hoofd, zoodat men thans spreekt van de Makolé's *Maroendoe* en

Édé, dan wel doet men het meergenoemde praedicaat volgen door den naam van den tegenwoordigen of een der vroegere bestuurszetels. Zoo wordt Maroendoe genoemd Makolé Pantaoelé Petasia of Matandouw, meestal echter Makolé Petasia, terwijl Édé is Éde Makolé Wawontoeko of Ngoesoembatoe.

Ofschoon zij nu van elkander onafhankelijk zijn, is het landschap toch niet onder hen verdeeld. Ieder hunner heeft zijn eigen dorp met zijne doesoen's, waarin ook hij alleen iets te zeggen heeft en die door zijn eigen stam worden bewoond. De overige stammen waarin de Morische bevolking verdeeld is, zijn „palili" of vasallen zoowel van Maroendoe als van Édé, gehoorzamen zoowel den een als den ander, doch zijn alleen aan eerstgenoemde verplicht jaarlijksch hulde te komen bewijzen. Twee stammen maken hierop nog eene uitzondering, wordende zij niet als „palili" beschouwd, maar als gelijken van de To petasia en To ngoesoembatoe, t.w. de To kangoea, naar hunne tegenwoordige verblijfplaats To soromboe geheeten, en de To Toli Toli of Pampawoe. Nochtans zijn hunne hoofden, ook Makolé geheeten, min of meer ondergeschikt aan de Makolé's van Petasia en Ngoesoembatoe aan wie zij verwant zijn, en tot wie zij zich wenden in geval zij zaken door hunne onderhoorigen aan hunne beslissing onderworpen niet in staat zijn af te doen.

Waar het zaken van algemeen belang betreft, komen deze vier vorsten bij elkander om te beraadslagen; alsdan wordt de Makolé van Petasia zoo niet als de voornaamste, dan toch als de oudste erkend.

Tot de staats-inrichting behooren verder twee Karoewa's en één Bonto; deze vormen te zamen als het ware de Hadat van het landschap, die in voorname zaken en ook bij de rechtspraak door de Makolé's dient geraadpleegd te worden.

Van de twee Karoewa's, t.w. Karoewa Moiki en Karoewa Pansoe of Lémbo, is eerstgenoemde de voornaamste. Stond hij eertijds in rang ook boven den Bonto en was zijn invloed bij de verkiezing van eenen nieuwen Makolé wawa inia overwegend, ontvangende deze uit zijne handen het

radja-schap, sedert lang echter staan de Bonto en de Karoewa Moiki even hoog in rang en gaat van hen gezamenlijk de aanstelling van eenen nieuwen radja uit. Hierbij zijn zij echter niet vrij in hunne keuze, doch hebben rekening te houden met de wenschen van het volk, komende toch bij het overlijden van den Morischen radja al de stamhoofden in de vorstelijke woning te zamen, waar zij onderling uitmaken welk lid van het vorstelijk huis tot Makolé wawa inia zal worden verheven. Bij deze verkiezing mag de langstlevende Makolé zijn invloed niet doen gelden.

De Karoewa's en de Bonto worden gekozen uit den gegoeden stand en door den Makolé van Petasia in hunne waardigheid bevestigd. De beide eersten zijn niet alleen raadslieden, doch bovendien stamhoofden, de Karoewa Moiki van de To Moiki, de Karoewa Pansoe van de To Watoe Lémbo; als zoodanig zijn zij „palili" van den Morischen vorst.

De hoofden der overige stammen dragen verschillende titels als „Makolé palili", „ana- Makolé", „méa Moetoewa" en „Karoewa", terwijl er ook onder hen zijn die gewoon weg bij hun eigen naam genoemd worden.

Onder deze stamhoofden staan dan verder de hoofden der kampong's.

§ 3. De tegenwoordige leden van het Zelfbestuur en hunne inkomsten.

Zooals we reeds boven mededeelden, heet de tegenwoordige radja van Petasia: Maroendoe (= donder). Hoewel reeds 60 jaren oud, is hij nog bijzonder vlug in zijne bewegingen, een goed looper en in staat de zwaarste vermoeienissen te doorstaan. In midden Célébes staat hij bekend onder den naam van „Datoe ri tana", een spotnaam hem door de Loewoeërs gegeven, bewerende hij zelf dien titel, waarop hij zeer gesteld is, te hebben gekregen van den vorigen Datoe van Loewoe.

Hij is eene krachtige persoonlijkheid, die zich steeds per-

soonlijk bemoeit met de aangelegenheden zijner onderhoorigen, daardoor het geschil tot zijne zaak makende en het gansche volk tot den strijd oproepende of hetzelve bijleggende. Van een op de lange baan schuiven van eene zaak houdt hij niet; vandaar dat hij geschillen uit den weg ruimt zonder vooraf een der Karoewa's of den Bonto bij zich te hebben ontboden. Deze raadslieden, slechts in de uiterste gevallen door hem geraadpleegd, hebben dan ook weinig meer in te brengen en sluiten zich daarom liever aan bij den anderen Makolé wawa inia.

Van zijn land is hij vrij goed op de hoogte, hebbende hij het in verschillende richtingen doorkruist, zoodat er van hem een goed hoofd zou te maken zijn, ware het niet dat zijne verslaafdheid aan sterken drank hem vaak tot het plegen van wreedheden en andere verkeerde daden voert.

Grooten invloed op hem bezit een bemiddeld handelaar te Tambajoli, zekere Hadji Lagangka alias La Mohamad Djafar, die gehuwd is met eene der vele slavinnen van Maroendoe. Dien invloed dankt hij waarschijnlijk hieraan, dat hij het voornamelijk is, die zorgt dat Maroendoe de hem toekomende boeangtana binnen krijgt.

Bij verschillende zijner slavinnen heeft Maroendoe kinderen verwekt; eene wettige vrouw heeft hij nimmer bezeten. Zijne volwassen zonen heeten Laloeasa en Owoloe, de eerste wonende te Ngoesoembatoe, de laatste in eene afzonderlijke woning te Matandouw. Twee jongere zonen van Maroendoe, Makita en Pabésé genaamd, wonen bij den vader in. Geen dezer kinderen is gerechtigd den vader als Makolé op te volgen, want hoe vrij de stamhoofden in hunne keuze van eenen nieuwen radja overigens ook mogen wezen, op de geboorte der candidaten dienen zij echter te letten, kunnende een persoon van hoogere nimmer door een van lagere geboorte worden voorbijgegaan. Hierop is slechts één uitzondering toegelaten en dat is, wanneer de keus zou moeten vallen op een veel te jong kind.

Dit geval heeft zich voorgedaan zoowel bij de verkiezing

van Maroendoe als bij die van Édé. Zoowel de moeder van den een als die van den ander waren vrouwen uit den minderen stand. Toen hunne voorgangers stierven, waren de meest rechthebbenden echter te jong om Makolé te worden.

Als zijn vermoedelijk opvolger in het bestuur noemde Maroendoe mij zekeren La Bolio (of Wolio) Papa-i. Madoesila, zoon van zijn overleden anderen half-broeder Waoenggé en gesproten uit een wettig huwelijk. Deze La Bolio werd mij genoemd als het Gouvernement welgezind te zijn. Hij woont te Matandouw.

De tweede Makolé wawa inia heet Édé; hij is ook bekend onder den naam van Makolé Kamisi en woont te Tògò. Hij is een verre bloedverwant van Maroendoe en gehuwd geweest met diens nicht Dawa, van wie hij ± vier jaren geleden is gescheiden. Sedert dien tijd leven Maroendoe en Édé niet op vriendschappelijken voet met elkander, zonder dat zulks tot dusverre tot vijandelijkheden heeft aanleiding gegeven. Maroendoe is gaarne bereid de zaak bij te leggen en heeft daartoe ook reeds verschillende pogingen aangewend, die alle zijn afgestuit op de koppigheid van Édé; deze wordt hierin versterkt door zijne onwettige vrouwen, van wie hij er één te Tògò, één in zijn tuin te Koromatombi en één in een anderen tuin te Talangaré heeft wonen.

Deze beide tuinen zijn gelegen aan den weg Tògò-Tompira, op een uur afstands van Tògò, de een rechts, de ander links van den weg.

Makolé Édé is iemand van ± 35 jaren oud, van middelbare grootte en zeer lichte huidskleur. Hij maakt een ruim, doch geen overmatig gebruik van sterken drank (arak), heeft in tegenstelling met Maroendoe beschaafde manieren en ziet er niet tegen op Europeanen te ontmoeten. Hij is evenwel geen krachtig bestuurder en laat de afdoening van zaken liever aan den Bonto of een der Karoewa's over.

Evenmin als Maroendoe heeft hij wettige kinderen. Zijn vermoedelijke opvolger, La Pasila genaamd, is een zoon van zijn overleden halfbroeder Makolé To Soegi en woont te Tògò.

In leven zijn bovendien nog de volgende personen van vorstelijk bloed, t.w.:

1. Makolé Poembeoe, hoofd der To kangoea, wonende te Soromboe; eene zijner dochters is gehuwd met een vorstentelg uit Motandouw;

2. Makolé Sampaléa; deze woont ook te Soromboe;

3. Makolé La Getie of Poketi, hoofd der To Toli-Toli of Pampawoe, wonende te Poontangowa; eene zijner nichten, Taba genaamd, is gehuwd geweest met een halfbroeder van Maroendoe.

4. Landika, wonende te Motandouw en gehuwd met Wé Gili, halfzuster van Makolé Édé.

De sub 1 t/m 3 genoemden werden mij genoemde als bij hunne onderhoorigen bemind en het Gouvernement goed gezind te zijn. De vraag of zij dit laatste zullen blijven, wanneer het Gouvernement uitvoering geeft aan zijn voornemen om het Morische landschap onder meer actief Europeesch bestuurstoezicht te stellen met daarmede gepaard gaande belasting-heffing zou ik evenwel ongaarne bevestigend durven beantwoorden. Gedurende mijn reis heb ik den stelligen indruk verkregen, dat vooral ten opzichte van Maroendoe zeer veel politiek beleid moet worden aangewend, willen wij de door ons voorgenomene hervormingen zonder wapengeweld ingevoerd krijgen.

Makolé Édé is van moederszijde na verwant aan den tegenwoordigen Bonto, Poondéloe genaamd. Deze treedt in oorlogstijd op als troepenbevelhebber; in vredestijd wordt hij vaak belast met het overbrengen van een of andere boodschap van een der Makolé's Wawa inia aan de palili's of aan de radja's van naburige landschappen.

De tegenwoordige Karoewa Moiki heet Kolapa; hij woont te Wawa inia,

De andere Karoewa heet Taraléloe en woont te Pansoe, aan den rechteroever van de Sakita-rivier.

De inkomsten van al deze hoofden bestonden oorspronkelijk slechts in heffingen in natura van hunne onderhoorigen;

met het ontstaan van den damar- en rotanhandel kwamen daar boschrechten bij. Van de opbrengst dezer rechten ontvangt Maroendoe het leeuwen-aandeel, zijnde mij na onderzoek gebleken, dat hij jaarlijks aan boeang-tana alleen ontvangt een bedrag van *f* 1000.

Dit boschrecht wordt alleen geheven van niet tot de inheemsche bevolking van Mori behoorende damar- en rotanhalers en kan behalve in geld, ook in kain's die alsdan hooger dan de eigenlijke waarde gewaardeerd worden, worden voldaan. Het aantal dergenen die zich aan de betaling daarvan weten te onttrekken, is niet gering, als men nagaat, dat het getal vreemde boschprodukten-inzamelaars geschat wordt op 600 à 700 man, voor zooveel het machtsgebied van Maroendoe betreft. Zijn mede-Makolé zou naar bekomen inlichtingen niet meer dan *f* 300.— 's jaars aan boeang tana ontvangen.

De z.g. berg-Tomori — waarover later — en enkele andere vasallen brengen jaarlijks aan Maroendoe op rijst, kippen, sirih, pinang, uit zuren palmwijn gedistilleerde arak of uit rijst gestookte toewak; het geldswaardig bedrag van de opbrengst dezer heffingen is niet te becijferen, omdat een vaste maatstaf voor de heffing ontbreekt. Een deel komt ten bate van Makolé Édé.

De overige „palili" bewijzen hunne afhankelijkheid van Mori door de opbrengst van was en karbouwen, telkens wanneer door een der Makolé's wawa inia een groot offerfeest wordt gevierd, of wanneer een lid van het vorstelijk huis komt te overlijden. Zoo brengen de To Pakambia en de To Poeoembana 75 pijpen was op en de To Pada twee karbouwen, wanneer een prins van den bloede overlijdt; sterft een vorstentelg van mindere geboorte, dan is de opbrengst de helft minder.

Tot de inkomsten van den Makolé van Petasia moet voorts gerekend worden het zoogenaamd koopen van karbouwen bij de To Pada; de betaling per karbouw bedraagt alsdan één gong of één doelang (= een koperen bord met voet)

waarin vooraf een gat wordt gemaakt om het voorwerp onbruikbaar te maken.

Een andere bron van inkomsten zoowel voor de beide Makolé's als voor de mindere hoofden levert de rechtspraak op. De straffen toch wegens misdrijven opgelegd, zelfs moord niet uitgezonderd, zijn geldboeten, terwijl ook voor de afdoening van civiele-zaken betaling gevorderd wordt.

Ten slotte hebben de radja's eene haast ongelimiteerde beschikking over de werkkrachten hunner onderdanen, waarvan zij vaak gebruik maken, om voor zich uit de bosschen damar en rotan te doen halen.

§ 4. Verhouding van het landschap Mori tot de omliggende Zelfbesturende landschappen.

a. *Verhouding tot Loewoe.*

Tot zijne vasalstaatjes of palili's rekent Loewoe ook het landschap Mori. Het tegenwoordige Loewoesche zelfbestuur beweert zelfs, dat evenals Paloe, Boeton en de Posso-streek eenmaal ook de landschappen Boengkoe en Banggaai deel hebben uitgemaakt van het eertijds zoo machtige Loewoe en dat toen Boengkoe de heerschappij zou hebben uitgeoefend over Banggaai en Mori, waarom dan ook de door deze drie landschappen aan Loewoe verschuldigde schatting in Boengkoe werd bijeengebracht; dit laatste zou dan steeds voor de overbrenging naar Palopo hebben zorg gedragen, totdat de 22e Datoe van Loewoe, Matinro Eri Malangké genaamd, met de gewoonte brekende om de schatting af te wachten, een gezant naar Boengkoe zond om die op te eischen. De To boengkoe, deze schending van de aloude adat niet duldende, zouden daarop den gezant om het leven hebben gebracht, een daad die tot nu toe ongestraft zou zijn gebleven. Van toen af aan zou Loewoe geene aanrakingen meer gehad hebben, zoo min met Boengkoe als met Banggaai.

Met Mori bleef het evenwel de betrekkingen onderhouden. Tot zoover het Loewoesche Zelfbestuur.

Het tegenwoordige Morische landsbestuur wil evenwel van eene ondergeschiktheid van Boengkoe, ook niet in vroegere jaren, weten, doch erkent dat het landschap onder zijn bestuur sinds onheugelijke tijden onder de suzereiniteit heeft gestaan van Loewoe. Zoowel de Makolé's Maroendoe en Édé als die van Toli-Toli en Kangoea bekenden mij volmondig, dat zij vasallen waren van den Datoe van Loewoe en aan eene oproeping van dezen om naar Palopo op te komen niet zouden weigeren te voldoen. Zij erkenden voorts dat Mori verplicht was jaarlijks hulde te komen bewijzen te Palopo, bij welke gelegenheid als hommage den Datoe werden aangeboden: 1 slaaf (méa),
3 lansen voorzien van paardenhaar (banrangang),
3 schilden (kanta),
1 kléwang (pisau),
eene hoeveelheid platgeklopte boomschors (boenta) en eene hoeveelheid was (pantieng). Sinds negen jaren evenwel wordt door Mori aan deze verplichting niet voldaan; de reden, die Maroendoe en Édé mij daarvoor opgaven, is geheel gelijkluidend aan die welke mij genoemd werd door de Makolé's van Matanno en Nocha, de beide Loewoesche onderhoorigheden waaraan het landschap der To Mori grenst en aan welker hoofden Maroendoe volgens zoowel Loewoesche als Morische opvattingen nauw verwant is.

Volledigheidshalve vermeld ik hier nog, dat de Makolé van Petasia bij den bouw van een paleis te Palopo moet zorgen voor het met houten pennen vastslaan der vloerlatten.

b. Verhouding tot Boengkoe.

Dat Boengkoe in vroegere jaren de heerschappij zou hebben uitgeoefend over Mori, wordt door de Morische radja's ten stelligste ontkend. Tot voor veertig jaren voerden hunne voorgangers voortdurend oorlog met hunne Boengkoesche collega's; een niet uit den weg te ruimen veete scheen tus-

schen beide landschappen te bestaan, die met afwisselend geluk tegen elkander streden totdat de in 1855 door het Gouvernement tegen Mori uitgezonden expeditie aan dien strijd voor goed een einde maakte. De toenmalige Makolé van Wawantoeko onderwierp zich na den val van de versterking Insaondaoe, terwijl die van Petasia zich door de vlucht aan eene gevangenneming moet hebben weten te onttrekken. De onzen werden toenmaals ondersteund door Ternataansche en Boengkoesche hulptroepen eene omstandigheid die nu nog aan het Zelfbestuur van het laatstgenoemde landschap aanleiding geeft om van Mori te spreken als van eene bezitting van het Gouvernement en den Sultan van Ternaté. Het Morische landsbestuur wil evenwel van eene ondergeschiktheid aan Ternaté niets weten, zich daarbij beroepende op de omstandigheid dat de toenmalige radja van Petasia zich niet zou hebben onderworpen. Mochten het Gouvernement en Ternaté kort na bovenbedoelde expeditie hiervan ook al vruchten hebben geplukt, dit is zeker dat noch wij noch de Sultan in de laatste dertig jaren ons iets van Mori hebben aangetrokken, evenmin daarvan eenig voordeel hebben gehad zoodat de Morische radja's zich gedurende al dien tijd èn tegenover ons èn jegens Ternaté geheel neutraal hebben gevoeld.

Ofschoon de expeditie van 1856 ook een einde maakte aan de vijandschap tusschen Boengkoe en Mori, bleef na dien tijd de verhouding tusschen hunne radja's toch zeer koel; Morische landbouwers kwamen wel is waar hunne padi of bras, vaak ook tabak in het gebied van Boengkoe ten verkoop aanbieden, doch de betrekkingen tusschen beide vorstenhuizen bleven uit. In dezen toestand is tot op heden geene verandering gekomen, ook niet na de poging 1902 door den toenmaligen Resident van Ternaté, Dr. Horst, aangewend om de radja's van Boengkoe en Mori te Tompira met elkander te verzoenen.

Uit het vorenstaande vloeit voort, dat van eene nauwe verwantschap tusschen beide landschapshoofden geen sprake

kan zijn. Nochtans verklaren beide partijen een gemeenschappelijken stamvader, een uit den hemel nedergedaalden vorst, gehad te hebben van wien ook zouden afstammen de radja's van Todjo, Banggaai, Boeton en Kendari en de Makolé van Matanno.

c. Verhouding tot de tot de onderafdeeling Posso behoorende landschappen.

Aan de hoofden dezer landschappen verklaarden Maroendoe en Édé mij noch door familie-noch door andere banden verbonden te zijn. Zij leven met hen niet in vijandschap, blijkende zulks reeds uit de omstandigheid dat tal van lieden uit genoemde onderafdeeling in het Morische landschap damar zoeken, doch geregelde betrekkingen worden tusschen bedoelde hoofden niet onderhouden.

§ 5. Verdeeling der bevolking en hare getalsterkte aan weerbare mannen.

De bevolking van het landschap Mori kunnen wij verdeelen in twee hoofdafdeelingen, t.w. de inheemsche bevolking en de vreemdelingen. Deze laatsten bestaan uit:

1. To Lolaki, afkomstig uit Laiwoei en sterk ± 150 weerbare mannen, van wie 80 à 90 benoorden de La en de overigen in de bovenstroomgebieden van de Poeaboe- en Sokita-rivieren met de inzameling van damar en rotan zich bezighoudend. Het zijn aartsdobbelaars, die zich niet ontzien zich zelven te verdobbelen en naast enkele Boegineezen de Morische bevolking het dobbelen leeren; de meesten hunner wonen in afdaken in de bosschen die zij tot echte speelholen hebben gemaakt;

2. Lieden uit Loewoe en de onderafdeeling Posso; deze vormen het hoofdbestanddeel van de in het Morische binnenland aanwezige damarzoekers, eene vlottende bevolking waarvan het aantal mannen veilig op 7 à 800 kan worden geschat;

3. Boegineezen; deze houden zich voornamelijk bezig met handel drijven, doch er zijn ook onder hen die van het

dobbelen een beroep maken of tuinen hebben aangelegd langs de oevers van de La. In het geheel ± 200 weerbare mannen.

Al deze vreemdelingen worden, gelijk de posthouder van Boengkoe mij mededeelde, beschouwd als Gouvernements onderdanen. Kleine geschillen, zich tusschen hen onderling voordoende, worden door hunne Kapitang's of waar het de groep sub 2 genoemd, betreft door den boven reeds genoemden Hadji Logangka afgedaan; doen die geschillen zich voor tusschen hen en de onderdanen van de Morische radja's, dan geschiedt de afdoening door bedoelde hoofden in overeenstemming met deze radja's; kan daarbij geen overeenstemming worden verkregen of betreft het belangrijke geschillen, dan wel strafzaken, dan wordt de uitspraak ingeroepen van den meergenoemden posthouder.

Sinds 1894 betalen de Boegineezen hoofdelijke belasting aan het Gouvernement; de overige vreemdelingen werden in 1901 voor het eerst in die belasting aangeslagen; velen dezer laatsten, onder anderen al de benoorden de La damar inzamelende To Lolaki, weten zich evenwel aan dien aanslag te onttrekken.

De inheemsche bevolking van Mori kunnen wij in drie afdeelingen onderscheiden, t.w.

a. de eigenlijke To Mori;

b. de stammen, die de Morische radja's in den loop der tijden aan hun gezag hebben weten te onderwerpen en

c. de stammen, die uit andere landschappen afkomstig zich tal van jaren geleden in het gebied der To Mori metterwoon hebben gevestigd, en daardoor als van zelf genoodzaakt waren den radja van Petasia als hun heer te erkennen.

De sub b en c genoemde stammen zijn de eigenlijke „palili" of vasallen van Mori; hiertoe rekenen zich evenwel ook verschillende stammen behoorende tot afdeeling a, namelijk de zoogenaamde Berg-Tomori, omdat deze door de tijden heen beheerscht zijn geweest en dit nu nog worden door de z.g. beneden Tomori, die het gebied bewonen tusschen den

benedenloop van de Poeaboe en dien van de La. Uit deze laatsten heeft zich langzamerhand het Makolé wawa iniaschap ontwikkeld.

Sub a. Dat de Beneden- en Berg-Tomori oorspronkelijk tot een en denzelfden stam hebben behoord, blijkt behalve uit de omstandigheid dat bij beiden zeden en gewoonten geheel aan elkander gelijk zijn, bovendien uit de gelijkheid in taal, eenige geringe afwijkingen daargelaten. Zij zijn een bergvolk, dat in vredestijd zeer verspreid woont, hetzij in het bergland dan wel aan de oevers van de La en eerst in tijd van gevaar zich in de moederkampongs verzamelt.

Deze geraken geheel in verval wanneer de vredestoestand van langen duur is; hare geheele bevolking toch bevindt zich alsdan daarbuiten en ziet niet naar haar om.

Zijn de dorpen der beneden Tomori meer in de vlakte gelegen, die der berg-Tomori bevinden zich op onherbergzame bergen. Met elkander hebben zij dit gemeen, dat zij aan verplaatsing zeer onderheving zijn. Wij hebben dit boven reeds gezien van de woonplaatsen der beide Makolé's wawa inia.

Sub. b. Hiertoe behooren de navolgende stammen t.w.

1. de To Moiki; deze bewonen een deel van het gebied der beneden-Tomori tusschen Tògò en Tompira; kampongs van eenige beteekenis hebben zij niet, daar hunne huizen even ver verspreid staan als die der To Mori;

2. de To Watoe, die weder onderscheiden worden in de To Watoe Lembo, de To Watoe Batoerédé en de To Watoe Maloepoe; zij allen wonen in het beneden-stroomgebied van de Poeaboe- en Sokita-rivieren, de laatsten meer naar zee toe, de eersten het verst het binnenland in;

3. de To Molongkoeni,

4. de To Oelowooi en

5. de To Lasi (gemeenschappelijk naam voor de boven reeds vermelde stammen der To Mobahono en To Reaä); deze drie stammen bewonen het Z. gedeelte van het Morische gebied, de To Lasi op een halven dag loopens van den Noordelijken oever van het Matanno-meer,

de To Oelowaai of Oeloebaho (= oorsprong van het water) aan den bovenloop van de Sokita-rivier en in het in de nabijheid daarvan gelegen bergland,

de To Molongkoeni noordelijk van de vorige en bezuiden het Morische randgebergte. Zij behooren tot den Kinadoe-stam, de erfvijanden van de Barée-sprekende volksstammen. Vooral de To Oelowooi (beter: To Oeloe oewai) hebben van door deze laatsten ondernomen sneltochten veel te lijden gehad, het laatste in 1899 toen een geheel dorp van hen werd uitgemoord.

Sub c. Hiertoe behooren de Barée-sprekende stammen der To Pakambia, To Poesoembana, To Pada, To Watoe, To Tananda en To Kalal. („Bareé" beteekent in hunne taal „neen"; hiervoor zeggen de To Mori evenals de To Boengkoe en To Noeha „nahina", voor „er is" zeggen de To Mori „ndiao" de To Boengkoe „noekoewa" en de Barée sprekers „réédja"). Van hen stammen de To Pakambia af uit het tot de onderafdeeling Posso behoorende landschap Ondal, de overigen uit het eveneens tot dat bestuursressort behoorende Lagé. Het bewijs hiervoor vinden wij in de omstandigheid, dat een deel der To Pakambia zich thans nog rekent te behooren tot Ondal en dat geen offerfeest van eenige beteekenis door de To Pada, To Poe-Oembana, To Watoe, To Tananda en To Kolor kan worden gevierd of tal van gasten uit Lagé zijn daar aanwezig. De drie laatstgenoemde stammen bewonen het Oostelijk deel van de groote laagvlakte waardoor de La stroomt, de To Pada in het midden dier vlakte, de To Poe-Oembana op het gebergten te W. van den Pelléroe-keten, terwijl de To Pakambia eveneens op het gebergte wonen n.l. dat ten W. van Poe-Oemboena langs den linkeroever van de Joento, eene der drie groote rivieren uit welker samenvloeiing de La ontstaat.

Omtrent de getalsterkte der inheemsche bevolking aan weerbare mannen verkreeg ik opgaven van Maroendoe, Édé

en eenige ondergeschikte hoofden, opgaven die ik slechts voor een deel, hetzij door persoonlijk van enkele stamhoofden naar de namen hunner onderhoorigen te vragen, hetzij met behulp van Boegineesche handelaren, die in het Morische binnenland vaak geweest zijn, heb kunnen verifieeren. Daar het resultaat dat ik met deze verificatie bereikte, pleitte voor de betrouwbaarheid der mij door Maroendoe c.s. gedane opgaven, waag ik het deze in den hieronder volgenden staat te vermelden, teekenende ik hier nog aan dat het wantrouwen, waarmede ik in het landschap door hoofden en bevolking werdt ontvangen, in verband met de geloopen hebbende geruchten omtrent een aanstaand verzet, mij heeft weerhouden om naar de geloofwaardigheid der mij verstrekte opgaven een nauwkeuriger onderzoek in te stellen.

Staat aantoonende de getalsterkte aan weerbare mannen van de verschillende stammen, waaruit de inheemsche bevolking van Mori bestaat:

Beneden To Mori	258	weerbare	mannen.
Berg To Mori	1618	»	»
To Kinadoe	834	»	»
To Moiki	150	»	»
To Watoe	370	»	»
Barée-sprekers	800	»	»
	4030	»	»

In den staat is niet opgenomen de stam der To Taipa, hoewel deze in het gebied van Mori woont in drie kampong's t.w. Pombalaan, Tinolili, en Korolobani, die te zamen 18 huizen en 30 weerbare mannen tellen. Een jaar geleden verlieten de To Taipa hunne vroegere woonplaats gelegen ten Z. van het meer van Matanno zonder zich daarvoor te onttrekken aan het gezag van het hoofd van Noeha van wie zij „palili" of vasallen waren. Zij zijn dit nog èn volgens hunne eigene verklaring èn volgens Maroendoe. Omdat zij echter in de nabijheid van Poontangowa — de woonplaats van Makolé Pobeti — wonen en deze niet alleen aan Makolé Noeha verwant,

doch bovendien met haar goed bevriend is, komen de To Taipa met hunne zaken niet te Sorowakko — woonplaats van Makolé Noeha —, doch laten die door Tobeti afdoen.

§ 6. Bewapening, wijze van oorlogvoeren, enz.

Geen Moriër verlaat zijne kampong, zij 't ook slechts voor korten afstand, of hij heeft minstens zijne kléwang of pangko, meestal echter ook zijn lans bij zich, met welke wapens hij uitstekend weet om te gaan, beroemende vele Moriërs er zich op met een slag van de kléwang iemand het hoofd te kunnen afslaan. De kléwang is aan het handvat vaak voorzien van een bos haar, afkomstig van door den eigenaar gesnelde lieden; verliefden gebruiken daarvoor het haar hunner verloofden, terwijl weder anderen zich met en bos geitenhaar tevreden stellen. De lanspunten zijn van verschillenden vorm, al dan niet van een of meerdere weerhaken voorzien; zij worden meest gebruikt om er mede te werpen.

In den krijg worden ook blaasroeren gebezigd, waarmede vergiftigde pijlen worden afgeschoten; de Moriër is hierin zeer bedreven. Met vuurwapenen weten daarentegen slechts enkelen om te gaan; het aantal dier wapenen is bovendien gering en kan veilig op niet meer dan 100 geschat worden, waarvan ± 30 in het bezit van Maroendoe. Deze en Èdé hebben ieder enkele achterladers (Beaumonts); overigens zijn het slechts trompladers en vuursteengeweren, aan het onderhoud van de meeste waarvan weinig zorg wordt besteed.

In het bezit van eenige voorladers zijn bovendien de damar zoekende To Lolaki, terwijl de beste geweren gevonden worden bij de Boegineesche handelaren; deze hebben, naar de posthouder mij mededeelde, voor dat bezit geen licentie. Volgens den kapitang van Boengimtimbé zijn er op dit eiland 15 geweren; van Tambajoli kon ik geen opgave bekomen, wordende het aantal geweren aldaar door den posthouder geschat op 60.

In tijd van oorlog vereenigen de Moriërs zich in hunne

moederdorpen, die zij zoo goed mogelijk in staat van tegenweer brengen, of kiezen moeielijk toegankelijke punten in het gebergte waar zij tijdelijke verblijven oprichten. Soms worden aarden borstweringen van 1 Meter hoogte aangebracht die met randjoe's worden beplant, terwijl deze ook vaak gestoken worden in de bamboezen paggers, waarmede de moeder-kampongs in der haast worden omringd. Op de toegangspaden worden voorts wolfskuilen gemaakt, die zij zelf heel goed weten te onderkennen, doch voor den vijand zeer gevaarlijk kunnen zijn. Tot de verdedigingsmiddelen behooren voorts koperen kanonnen en lilla's, waarvan een betrekkelijk groot aantal aanwezig is, doch die in handen van den Moriër weinig gevaarlijk zijn.

Gevechten in het open veld worden door de Moriërs nooit geleverd; hun oorlogvoering bepaalt zich tot het organiseeren van sneltochten, die ondernomen worden door benden van 2 à 300 man voorzien van 2 à 3 maanden leeftocht. Deze begeven zich in de bosschen van het vijandelijke gebied waar zij zich schuilhouden nabij de daardoor heenvoerende paden om op niets beduchte voorbijgangers, tot de vijandelijke partij behoorende en belangrijk kleiner dan zij in aantal, hun moordlust te koelen. Zoodra een of twee koppen gesneld zijn, gaat de bende naar huis waar zij met gejuich door de achterblijvenden worden ontvangen, alsof door hen eene groote overwinning behaald is geworden.

De gesnelde koppen worden alsdan in de „lobo" of het offerhuis van het dorp opbewaard. Soms hebben ook nachtelijke overvallingen van kampongs plaats, die bij welslagen aan de vlammen worden prijs gegeven.

§ 7. Middelen van bestaan.

a. *Landbouw.*

De inheemsche bevolking vindt haar hoofdmiddel van bestaan in den landbouw. Algemeen wordt de rijst op droge velden verbouwd; sawah's treft men nergens aan ofschoon de aanleg daarvan op verschillende plaatsen geen bezwaar

zoude opleveren. De Moriër vindt het evenwel eenvoudiger om de boschgronden te ontginnen, die twee à drie jaren lang worden bebouwd, waarna zij weder voor andere verlaten worden. Na enkele jaren braak te hebben gelegen, worden zij door den ontginner opnieuw bewerkt. Vandaar de voortdurende verplaatsing der bevolking, terwijl van dien toestand mede een gevolg is dat de bergen langzamerhand ontwoud geraken.

Met de bewerking der rijstvelden wordt niet overal op hetzelfde tijdstip aangevangen. Begint men in de benedenstreken reeds in de maand September met de ontginning van nieuwe velden, in de bergstreken daarentegen is alsdan de oogst juist afgeloopen.

Het geheele jaar door valt er regen, het meest echter tusschen de maanden Januari en Juli.

De geoogste rijst wordt voor een deel opbewaard in daarvoor opgerichte schuurtjes, waaruit zij voor den dag wordt gehaald ter gelegenheid van feestelijkheden en voor een ander deel, hetzij op de pasar Sokojo, hetzij te Tompira en Sampo-lowo aan Boegineesche handelaren geruild tegen lijnwaden, kramerijen, arak, gambir of zout dan wel aan de To Boengkoe tegen door deze geweven sarong's. Het hoofdvoedsel van den Moriër toch levert de sago-palm, waarvan uitgestrekte aanplantingen worden aangetroffen.

Daarnevens wordt djagoeng genuttigd, die evenals de tabak, kapas en enkele katjangsoorten als tweede gewas wordt verbouwd. Van deze producten wordt alleen de tabak voor een deel uitgevoerd en wel naar het landschap Boengkoe.

b. *Veeteelt.*

Karbouwen komen in grooten getale voor; weinig zorg wordt aan die dieren besteed; men laat ze in het vrije rondloopen waardoor het grootste deel thans in verwilderden staat in de bosschen leeft; waar zij verzorgd worden, worden zij onder de woonhuizen gestald. Van eene bepaalde fokkerij kan derhalve niet gesproken worden; slechts de stam der To Pada fokt in het groot karbouwen, waartoe

hij in staat wordt gesteld door de groote grasvlakte die hij bewoont; herhaalde malen 's jaars brandt men daar het hooge gras af; de jonge uitspruitsels zijn dan een uitstekend voedsel voor de karbouwen.

Bij den landbouw noch voor eenige andere bezigheid worden deze dieren gebruikt; het vleesch wordt slechts genuttigd bij feestelijke gelegenheden.

Paarden komen in het Morische landschap slechts in zeer gering aantal voor; de meeste paarden vindt men bij den stam der To Poe-Oebana.

Tamme varkens treft men in elke kampong aan; hieruit volgt dat de bevolking de Mohamedaansche godsdienst niet belijdt. Behalve hare radja's en de leden van de vorstelijke familie eten alle Moriërs varkensvleesch. Gerookt spek wordt vaak op de pasar te Sampolowo verkocht; over het algemeen echter doet de Moriër zijn tamme varkens slechts tegen hooge prijzen (*f* 10.— *f* 25) aan vreemdelingen van de hand.

Dit zelfde geldt voor het pluimvee.

c. *Jacht en visscherij.*

Op herten en varkens, die in het wild menigvuldig worden aangetroffen, wordt door den Moriër veel gejaagd. Daarnevens wordt op groote waterslangen jacht gemaakt, waarvan het vleesch gaarne genuttigd wordt.

De visscherij is van weinig beteekenis; het meest wordt in de La naar schelpen gevischt.

d. *Nijverheid.*

Tot de voornaamste takken van nijverheid behooren:

1. het ijzersmeden; het ijzer wordt betrokken uit de gebergten om het meer van Matanno; de daarvan vervaardigde klingen hebben zekere vermaardheid verkregen; de uitvoer daarvan is echter zeer afgenomen omdat de Moriër tegen het buitenlandsche fabrikaat niet kan concurreeren;

2. het kopergieten, waartoe men het koper bezigt van uit elders ingevoerde koperwaren en van duiten; daarvan worden gegoten arm-, vinger- en enkelringen, klokjes en belletjes, die de Moriër en ook andere Toradja's aan een touw om

hun middel dragen en kokertjes om sirih-pruim in fijn te stampen voor hen die haar niet meer met de tanden fijn kunnen kauwen; deze voorwerpen zijn meestal grof afgewerkt, doch vinden in Midden-Célébes veel attrek.

3. het pottenbakken;

4. het kloppen van kleedingstukken uit boomschors;

5. het vlechten van matten dat meest door de vrouwen geschiedt en

6. de bereiding van zout waartoe de Moriër zich naar Towara aan de Boengkoesche kust begeeft.

e. *Inzameling van boschprodukten.*

Hiermede houden zich voornamelijk bezig lieden uit andere landschappen, men vindt onder hen Toradja's uit Koelawi, Bada, Leboni, Rongkang, Masamba en de Posso-streek naast lieden uit Laiwoei en Boengkoe. De meesten hunner gaan na een verblijf van eenige maanden naar hun land terug; een klein deel slechts blijft 2 à 3 jaren, gedurende welken tijd zij naast het damarzoeken zich aan den landbouw wijden.

De inheemsche bevolking van Mori zamelt dan eerst boschproducten in, wanneer zij met hare landbouwwerkzaamheden gereed is, en hare groote voorliefde voor arak op hare intense luiheid de overwinning heeft behaald, dan wel wanneer zij daartoe door hare hoogste hoofden wordt opgecommandeerd in welk geval deze daarvan uitsluitend de voordeelen genieten, hebbende zij slechts voor de voeding hunner onderhoorigen te zorgen.

De voornaamste boschprodukten zijn damar en rotan; daarnaast wordt eene kleine hoeveelheid was ingezameld. De bosschen op het gebergte zijn bovendien rijk aan deugdzaam timmerhout, geschikt voor den bouw van woningen en prauwen; de prauwbouw bepaalt zich echter tot het vervaardigen van kleine sampan's voor eigen gebruik, terwijl uitvoer van hout in het geheel niet plaats vindt; toch zoude de afvoer hiervan langs de groote La- en Poeaboe-rivieren slechts met weinig bezwaren behoeven gepaard te gaan. De beste houtsoorten zijn: het ijzerhout, de Kitex cofassus of kajoe biti en twee soorten van tjempaga-hout (Michelía sp.)

f. *Handel.*

Tot vóór een 40- tot 50tal jaren was deze niet meer dan een binnenlandsche ruilhandel, waarvan de brandpunten waren het reeds genoemde Sokojo en het ± negen uren gaans ten N. daarvan gelegen Sokita. Aan de zoo-goed als geen behoeften kennende Alfoersche bevolking was toen voor den vreemdeling niets te verdienen, zoodat deze zich op genoemde pasar's slechts zelden vertoonde, hierin kwam gaandeweg verandering, toen bij verschillende stammen mannen en vrouwen op betere kleedingstukken dan de tjidako en de uit boomschors geklopte kleederen prijs begonnen te stellen; de groote stoot aan het verkeer tusschen de inheemsche bevolking en de handelaars werd evenwel eerst gegeven toen de damarprijzen de hoogte ingingen. Boegineezen en To Boengkoe, ook enkele Chineezen en Arabieren vestigden zich toen langs de kusten van de golf van Mori, waardoor de handelsplaatsen Tambajoli, Towi, Boengimtimké en Lingkoboe ontstonden; zij wisten Toradja's uit andere landschappen over te halen hun geluk in de bosschen op de gebergten om de genoemde golf te beproeven en de door dezen behaalde winsten lokten weder anderen naar deze aan damar bijzonder rijke streken toe. Doch ook in het Z. nam de damar-handel eene groote vlucht en ontstond daardoor in Wéoelá, het zusterlandschap van Matanno, de thans zeer belangrijke handelsplaats Waraoe. De pasar te Sokojo werd daardoor ook drukker bezocht, vaak door meer dan duizend personen; tot voor een 9-tal jaren was dit nog zoo; de toen door Daèng Marowa ondernomen sneltocht deed het pasar bezoek evenwel tot op de helft verminderen; nog is die eigenlijk buiten het Morische gebied gelegen pasar voor een groot deel hierom van belang, meer nog evenwel voor de bewoners van Noeka en Matanno die zich aldaar van rijst uit Mori voorzien.

De pasar te Sokita bestaat sinds bedoelden sneltocht niet meer.

Behalve nu de pasar te Sokojo die eens in de 20 dagen wordt gehouden, zijn er in het Morische nog tal van plaatsen —

Oloe genoemd — waar de inheemsche bevolking op bepaalde dagen bij elkander komt om levensmiddelen, vruchten en kleinigheden met elkander te ruilen; de voornaamste hiervan is het aan den rechteroever van de La gelegen Sampolowo, waar om de zeven dagen de damar zoekers en rotanhalers uit de bosschen komen afzakken om van de Moriërs tabak, sirih, pinang, levensmiddelen enz. te koopen, terwijl deze laatsten er zout komen koopen, dat hen, naar door mij berekend is, op ± *f* 10.— de pikol komt te staan.

De handel tusschen de Toradja's, — onder wie te verstaan zoowel de Morische bevolking als de boschprodukten-in zamelaars, — en de handelaren gedreven, is in hoofdzaak nog ruilhandel, zijnde het geld bij de eerstgenoemden nog niet algemeen bekend. Lieten deze zich in den beginne voor een pikol damar met een stuk wit goed van *f* 2.— waarde afschepen, gaandeweg werd hunne kennis omtrent de waarde van verschillende handelsartikelen grooter, zoodat de handelaar naar andere middelen moest zoeken om zijne vroegere winsten te blijven behouden; dit middel vond hij toen in het bedrog met het gewicht, zoodat hij thans in stede van 1 pikol damar in de werkelijkheid $1\frac{1}{2}$ ontvangt.

Als ruilmiddel bezigt hij blokken wit of rood goed, sarong's, hoofddoeken, korte broeken, kramerijen, gambir, zout, gong's en arak. Daarvoor ontvangt hij dan damar, rotan, was, rijst en andere levensmiddelen. Rijst kan hij evenwel niet in voldoende hoeveelheid bekomen, zoodat invoer van elders moet plaats vinden en de handelaar hiervoor gemiddeld *f* 10 (in de dure tijden zelfs *f* 25) de pikol heeft te betalen.

Al de damar die naar de kusten van de golf van Mori wordt afgevoerd, en het grootste gedeelte van de rotan worden middels vrachtprauwen, die aan enkele handelaren toebehooren en papalimbang geheeten worden, naar Laboea (= Tomboekoe of Sokita) gebracht van waar zij met de de Kendari-lijn bevarende Paketvaartboot naar Makassar worden vervoerd. Alleen een dikke soort rotan wordt naar Gorontalo verscheept.

De uitvoer van damar bedraagt jaarlijks ± 20.000 pikols; de rotan-uitvoer die eerst in 1900 van eenig belang werd, is belangrijk minder en bedraagt niet meer dan ± 5000 pikols.

Omtrent den invoer kan ik geen betrouwbare opgaven bekomen, dit is evenwel zeker dat van de maandelijks te Laboea aangebrachte goederen het grootste gedeelte naar de golf van Mori wordt vervoerd van waar het zijn weg vindt naar het Morische binnenland.

§ 8. Middelen van verkeer en vervoer.

Voor het verkeer zijn van belang de navolgende rivieren:

1. de La, ontstaande uit de samenvloeing van drie groote rivieren.

In den bovenloop van de La komen tal van stroomversnellingen voor; eerst van of even voorbij den waterval Komporésa wordt zij voor het verkeer van groot belang, omdat dan verderop noch stroomversnellingen noch watervallen noch boomstammen de vaart op de rivier belemmeren. Ten allen tijde is de La zeker tot Sampolowo, volgens de Boegineesche handelaren zelfs tot Mangantioe (= het punt waar de linker-zijrivier Tioe in de La valt) voor een stoombarkas bevaarbaar.

Middels sampan's of vlotten wordt langs de rivier de damar en rotan afgevoerd afkomstig uit de bosschen aan deze zijde van de Poe-Oembana-, Pelléroe- en Lambologebergten gelegen. De voornaamste vindplaats hier is Masa Masara met hare omstreken, gelegen nabij de Oentoentioe, een diep meertje waaruit de Tioe-rivier ontstaat. Deze is een 5 tot 6 meter breede stroom, voor sampan's zeer goed bevaarbaar en door de damar en rotanhalers dan ook als waterweg gebezigd wordende. Een andere waterweg is de Lowo of Ngango-lowo, die bij Sampolowo als rechterzijrivier van de La in deze haar water stort. Zij komt uit het z.g. Lowo-meer, een zeer ondiepe (nergens meer dan één

vadem) waterplas met zeer modderigen bodem en rijk aan visch en verschillende soorten watervogels w.o. de meliwi of wilde eend. Het wordt gevoed door twee riviertjes t.w. de uit het Z. komende Korompojo en de Matandouw die in N. O. richting stroomt. Aan den linkeroever van de tandouw ligt de gelijknamige woonplaats van Makolé Maroendoe. Om deze te bereiken kan men ook een vrij goed pad gebruiken dat eerst langs den rechter-, daarna langs den anderen oever van de Matandouw loopt. Dit pad neemt niet ver van de monding van dit riviertje een aanvang.

Langs den even beschreven weg is Matandouw na $3^1/_2$ à 4 uur van af Sampolowo te bereiken; hoewel hij de meest gebruikte is, is hij om het vorenstaande voor troepenvervoer niet aan te bevelen; hiervoor is het beter bij Tompira de La te verlaten en het voetpad te volgen, dat van daar over Tògò naar Matandouw voert.

Van af laatstgenoemde plaats tot aan de monding varieert de diepte van de La tusschen 2 en 3 vademen, de breedte tusschen 60 en 100 meters; voor de monding ligt een uitgestrekte zandplaat waarop men bij laag water slechts 2 voet water heeft; het verval met springtij wordt door de inlanders geschat op 6 voet. Met Oostenwinden staat op genoemde plaats eene hevige branding.

2. de Poeaboe, bij Togo — Édé's woonplaats — Sambalako geheeten en zich beneden die plaats vereenigende met de Sokita-rivier, ontspringt evenals deze op het gebergte dat als noordgrens van het meer van Motanno voortloopt. Beide rivieren zijn van belang voor den afvoer van rotan uit de bovenstreken, die aldaar door To Lolaki wordt ingezameld. In de vereenigde rivier is de stroom nog sterker dan in de La; tot bij Poantangowa is de Sokita-, tot bij Togo de Poeaboe-rivier voor groote sampan's bevaarbaar. Aan de monding ligt de kampong Lingkoboe. Van hier tot aan het gebied door de To Watoe Maloepoe bewoond, kan men van wege het moerassige terrein niet anders dan langs de Poeaboe

het Morische gebied binnendringen. Per sampan bedraagt die afstand met tegenstroom 5 à 6 uren.

Eindelijk wordt nog als waterweg gebezigd:

3. de Soemara; deze ontstaat op de waterscheiding in het Toradjosche binnenland, stroomt voorbij den Pa'a-berg, die nog in het Morische gebied valt, neemt daarna rechts de zijrivieren Lemboeka en Karangkoeni (van deze is de Totoea eene zijtak) en links de Masojo op en stroomt dan door het Soemara-dal naar de golf van Mori in Z. Z. O. richting.

De voornaamste voetpaden in het landschap Mori zijn de volgende:

1. de weg van Tompira naar Sokojo, aan den N. oever van het meer van Matanno; aan dit pad sluiten zich bezuiden het meer aan de weg van Sorowakko — eene plaats van ± 100 huizen, gelegen van den Z. oever van het meergenoemde meer — naar Waraoe en de minder gebruikte weg leidende van Pakoe, eveneens aan den Z. oever van het meer gelegen, naar de in de laatste jaren in belangrijkheid zeer afgenomen handelsplaats Oesoe.

Zoowel het pad Pakoe-Oesoe als dat van Waraoe naar Sarowakko zijn voor paarden onbegaanbaar; goed marcheerende, kan men het eerste traject in 22, het tweede in 19 uren afleggen.

De tocht over het meer van Matanno geschiedt per sampan. De overtocht duurt ± $3^1/_2$ uur.

Aan den N. oever daarvan liggen geene kampong's; te Sokojo treft men slechts pasar loodsen en warongs aan, waarin men goed bivakkeeren kan. Het pad loopt van deze pasar in meest N.N.O. richting voort over het ± 650 M. hooge gebergte, dat de noord-grens vormt van het Matanno-meer; na 4 uren daalt men steil in het dal af waardoor de Olloe Aso stroomt, een doorwaadbaar zijriviertje van de Sokita met helder water, dat men na een uur bereikt. Van af Oeloe Aso leidt het hoofdpad over zelfs voor paarden gemakkelijk begaanbaar laag, met alang-alang begroeid heuvelterrein, waarin men een drietal doorwaadbare zijrivieren van de

La (= rivier) Sokita passeert. Na een vijf uren loopens bereikt men deze groote rivier op het punt aan den overkant waar vroeger de plaats en pasar Sokita hebben gestaan; beide bestaan sinds negen jaren niet meer. Halverwege Oeloe Aso en dit punt, komt van links op het hoofdpad uit de weg, die uit het gebied der To Oeloe oewoi naar Sokojo voert.

Na 1 uur loopens bereikt men de sedert twee jaren verlaten kampong Toli-Toli. Van hier uit leidt een pad noordoostwaarts naar Poontangowa, een tweede pad, dat eerst N., daarna N. W. waarts gaat, leidt naar de door een aarden wal, waarop een haast vergane bamboezen pagger staat, omringde kampong van de To Molongkoeni, genaamd Lembombélala.

De afstand Toli-Toli-Poontangowa bedraagt $1^1/_2$ uur, die tusschen Toli-Toli en Lembombélala ± $2^1/_2$ uur en die van Poontangowa tot Lembombélala ± 2 uur. Laatst bedoeld pad leidt door het door de To Taipa bewoonde gebied, o.a. langs de kampong Pombalaä.

Van Lembombélala voert een pad westwaarts naar kampong Peloewa, terwijl het hoofdpad door ladang's leidt naar de Sambaloko rivier, die na ± $1^1/_2$ uur bereikt wordt. Op dit punt is de rivier in den drogen tijd te doorwaden. Aan den overkant ziet men de kampong Tògò liggen, de tegenwoordige verblijfplaats van Makolé Edé. De kampong is in het geheel niet versterkt.

Van Tògò voert een pad over het Morische randgebergte naar Matandouw, dat ± 6 uren gaans benoorden Tògò gelegen is. Het hoofdpad gaat over de doorwaardbare Talangare-eene linkerzijrivier van de Sambalako. Na 2 uren loopens bereikt men de Morokoepong-rivier, die steeds doorwaadbaar is. Is men deze over, dan betreedt men het gebied der To Moiki. Was het pad tot dusverre droog gebleven, eenmaal in het boschterrein gekomen gaat men over weeken grond waarover talrijke boomwortels die het loopen bemoeielijken. Op ± $^3/_4$ uur afstands van Tompira wordt het

pad beter. Deze plaats wordt van uit Tògò in zeven uren bereikt.

De boven beschreven weg is de meest belangrijke in het Morische landschap.

Belangrijke verbindingen stellen nog de volgende paden daar:

2. de weg leidende van Matandouw naar Tombantjébé, de woonplaats van het hoofd der To Pada. Van af Tombantjébé loopt het pad dan verder langs den moerassigen rechteroever van de La, die men ter hoogte van Peréré moet oversteken.

Van Peréré gaat het pad verder via Lembangapa en Tandabéaga (in het gebied der To Ondal) naar Tandokajoekoe; de afstand Tombantjébé Tandokajoekoe bedraagt drie goede marschdagen.

3. De weg van Tompira door het gebied der To Watoe Maloepoe naar Masam-boeano in het gebied van Boengkoe; dit pad leidt door modderig bosch-terrein en wordt behalve door damarzoekers gebezigd door To Mori die aan de van Boengkoe onderhoorige To Watoe padi of bras tegen sarong's komen ruilen;

4. een door damarzoekers zeer druk beloopen pad van Masa Masara over het Lambolo- gebergte naar de handelsplaats Towi;

5. de handelsweg uit Lagé (Posso) via de dorpen Pombala en Boejoemapipi, beide bewoond door de To Pakambia, en door het landschap Poe-Oebana naar Tambajoli leidende en

6. het voetpad dat voor een deel langs de Soemara- rivier van uit Tambajoli naar Wekoelieng, aan de golf van Tomini voert en de gemakkelijkste, tevens ook de meest gebruikt wordende verbinding daarstelt tusschen de landschappen Mori en Todjo. In twee dagen is men van Tambajoli te Wekoelieng.

NASCHRIFT VAN DE REDACTIE.

Bij het publiceeren van vorenstaande ten behoeve van de Regeering bewerkte nota's schijnt het wenschelijk de aandacht te vestigen op de zeer belangrijke gegevens ten aanzien van de behandelde streken en personen, te vinden in de artikelen onder de opschriften »Van Posso naar Mori," »Eenige ethnografische aanteekeningen omtrent de To boengkoe en de To mori" en »De talen der To boengkoe en To mori" door Dr. N. Adriani en Alb. C. Kruyt, deels te zamen of afzonderlijk, openbaar gemaakt in de *Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, 44ste Jaargang, 1900.*

Te meer vinden wij hiertoe aanleiding waar uit de zoo geheel zelfstandige bearbeiding van de stof schijnt te mogen worden afgeleid, dat de vroegere publicatie aan den steller der nota's onbekend is gebleven of niet voor hem toegankelijk was.

Voor zoover de gewestelijke archieven in zulke gevallen te kort schieten, staat de Boekerij van ons Genootschap steeds ten dienste van ernstige onderzoekers, terwijl de Redactie van dit Tijdschrift zich gaarne bereid houdt de gewenschte gegevens te verschaffen.

Nadere gevevens betreffende de oudheden aangetroffen in het Landschap Besoa (Midden-Célébes).

DOOR

Alb. C. KRUYT.

In verband met een door de Directie van het Bataviaasch Genootschap gedaan verzoek omtrent de in Besoa aangetroffen oudheden (vergelijk Notulen Directievergaderingen van 19 Augustus en 18 November 1907 Nos. I. c. en II, l.) werd van den Resident van Menado ontvangen het hieronder volgend, aan den Assistent-Resident van Midden-Célébes te Donggala gericht schrijven van den Zendelingleeraar Alb. C. Kruyt, gedagteekend Koekoe, 20 Maart 1908.

In antwoord op uwe missive van 3 December 1907, heb ik de eer UEdelG. mede te deelen, dat ik op mijne reis naar Napoe en Besoa aan uw in bedoeld schrijven vervat verzoek heb voldaan, en een onderzoek heb ingesteld naar de in het landschap Besoa voorkomende potten en beelden. Aan de beschrijving van genoemde oudheden door den heer Kiliaan gegeven, behoef ik niets toe te voegen; alleen komen deze oudheden op meer plaatsen voor dan op de twee plekken door den Heer Kiliaan genoemd. Op de plaats waar de voormalige kampong Ponga heeft gestaan, vond ik nog drie groote potten, en in de nu verlaten kampong Bangké loeho bevindt zich nog een. Verder ontdekte ik op de oude vindplaats Pada mpokékéa nog drie omgevallen beelden van ongeveer dezelfde afmetingen als het door den heer K. gevondene op den Boelèli (niet Lèli). Van die beelden is één

eene vrouw. Ook in het landschap Napoe heb ik dicht bij het dorp Pabingka een dergelijk vrouwelijk beeld gevonden en een vat, niet rond zooals in Besoa, maar ovaal, veel hebbende van een badkuip. De inlandsche benaming van dit vat beduidt dan ook „badplaats van den vorst". In dit vat bevindt zich (mede uit steen gehouwen) een zitbankje; een dergelijk zitbankje was ook in een der Besoasche vaten; de overige vaten zijn glad van binnen. De oudheden in beide landschappen zijn zeker van dezelfde herkomst.

Omtrent die herkomst konden de menschen mij niets mededeelen. Zelfs het verhaal, dat de heer Kiliaan mededeelt omtrent het steenen beeld op Boelèli was niet bekend, en het is ook niet mogelijk dat het beeld een man voorstelt; bij de To Besoa is dit beeld bekend onder den naam van Tadoelako, „voorganger in den oorlog." Omtrent het beeld in Napoe loopen zooveel aan elkaar verschillende verhaaltjes, dat hieruit dadelijk blijkt dat men niets omtrent den oorsprong weet. Wel weet men te vertellen, dat in den ouden tijd de Mandareezen de To Besoa en de To Napoe hebben bestreden en overwonnen, maar men ontkende met zekerheid, dat die beelden van hen afkomstig zouden kunnen zijn.

Omtrent het doel dezer vaten heb ik niets zekers kunnen ontdekken. Een paar potten heb ik ledig laten maken, maar ik vond daarin niets dan eenige steenen, die daarin blijkbaar door voorbijgangers waren geworpen.

Tot bewaring van lijken kunnen ze welhaast niet gediend hebben, de kleinere potten zonden ternauwernood een kinderlijk kunnen bevatten. Wellicht hebben ze moeten dienen tot het bewaren van water tijdens belegeringen.

In de afbeeldingen is het typisch dat mannen met schuinstaande oogen zijn afgebeeld, vrouwen daarentegen met ronde oogen.

De apenfiguren op de deksels [niet honden zooals de heer Kiliaan schrijft] zijn geheel op dezelfde wijze gebeeldhouwd als de apenfiguren in de loboos van verschillende Toradja-

stammen. Overigens heb ik niets kunnen vinden bij het nasporen van de herkomst.

De mededeeling van den heer Kiliaan, dat de To Besoa de kunst zouden verstaan met beitels in steen te houwen is niet juist. Men verstaat deze kunst niet. De steenen mortieren, die in enkele kampongs voorkomen behooren mede tot de oudheden. Zulk een steenen mortier bevindt zich ook bij het dorp Batoe nondjo in Sigi, welk dorp aan dit voorwerp zijn naam ontleent.

Het vervoer van een dezer voorwerpen lijkt met het oog op het terrein wel niet doenlijk, daar de kleinste potten toch nog wel een 200 K.G. zullen wegen en aan deze voorwerpen op zich zelf niets merkwaardigs is, waardoor zulk een vervoer aan te bevelen zou zijn.

115

116

117

a.

118

b

119

120

121

122

124

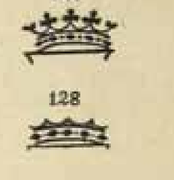

126

127

125

128

129

130

132

131

133

135

137

1744

138

139

140

1748

134

136

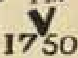
143

141

142

146

144

145

147

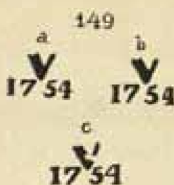

148

149

150

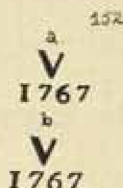

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

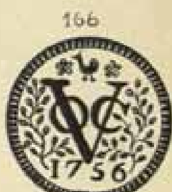
164

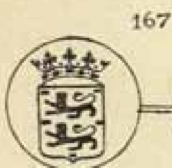
165

166

167

168

169

170

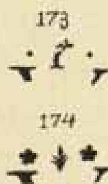

171

173

174

175

176

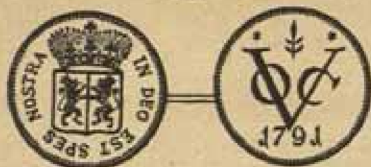
177

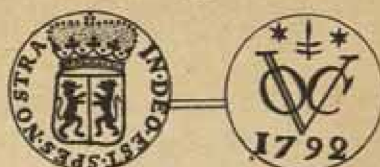
172

178

179

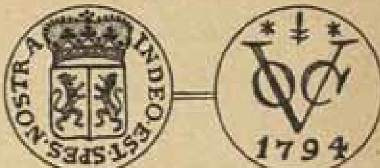
180

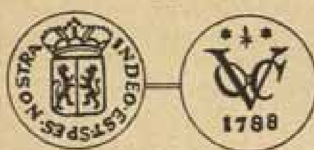
181

182

183

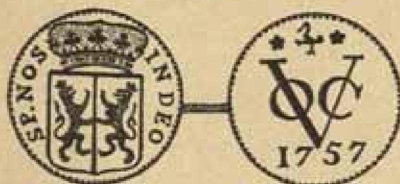
184

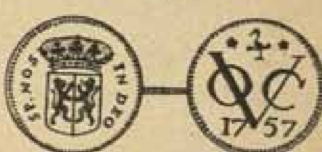
185

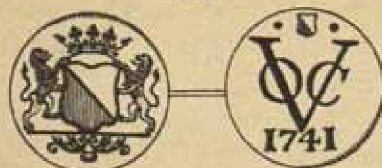
186

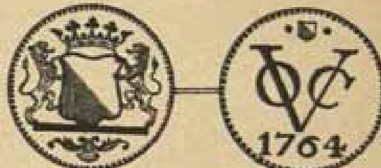
187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

a. 1730

b. 1736

203

204

205

206

a. 1750

b. 1750

207

208

209

210

211

212

1788

213

214

215

216

217

218

219

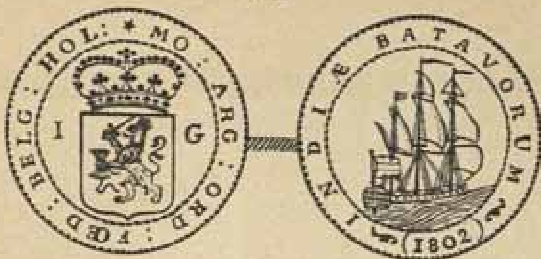

220

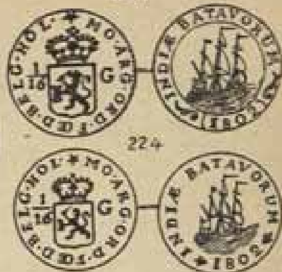
221

222

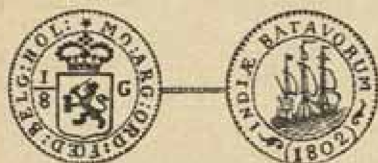

223

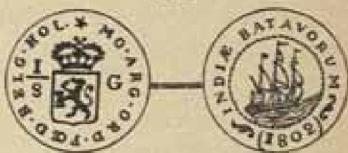
224

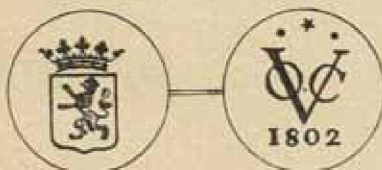
225

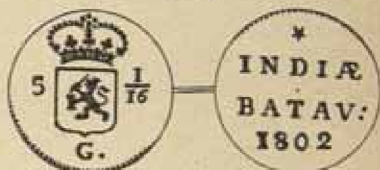
226

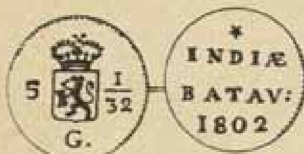
227

228

229

230

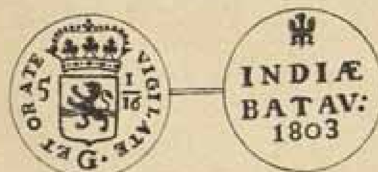
231

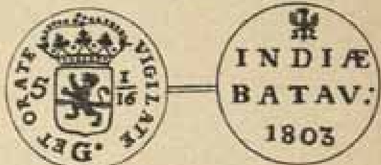
232

233

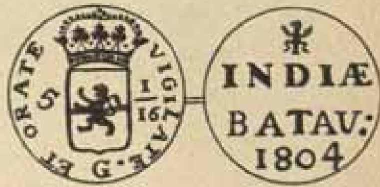
234

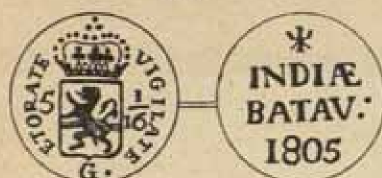
235

236

237

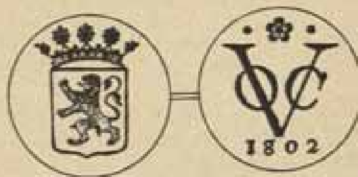
238

239

240

a. 241 c.

1803 1803

b. d.

1803 1803

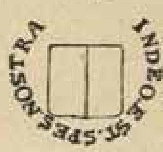
e. f

1804 1804

242

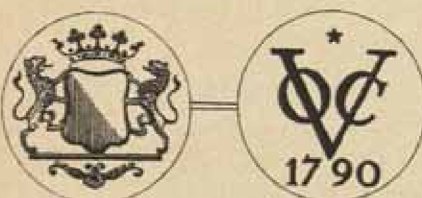
243

244

245

246

a. 1790

b. 1790

c. 1790

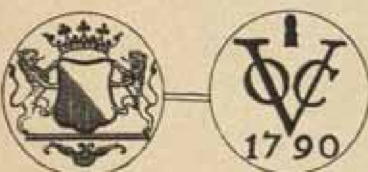
247 248

249

250

251

252

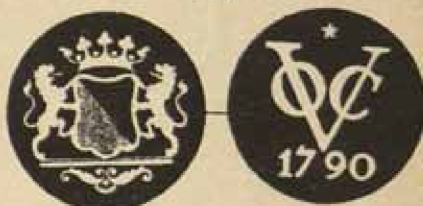
253

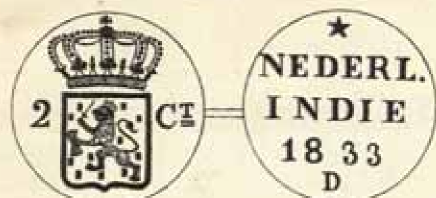
254

255

344

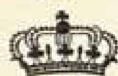
345

346

347

348

349

350

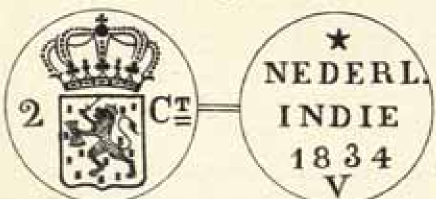
351

352

353

354

355

358

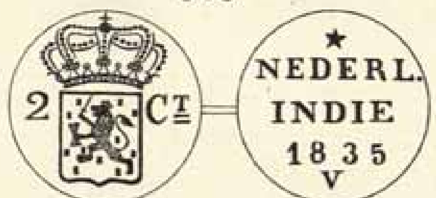
356

357

359

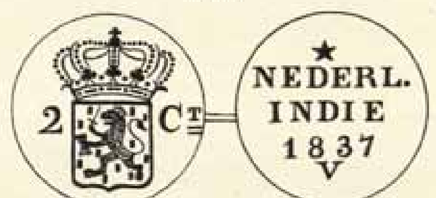

360

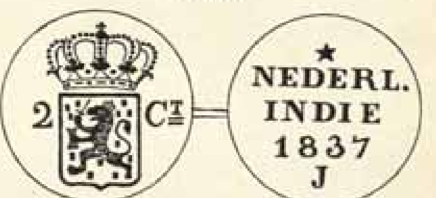

361

362

363

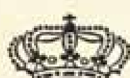
364

18 37
V

365

366

367

368

369

370

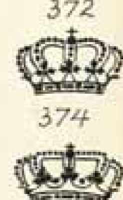

371

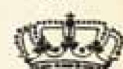
372

373

374

375

376

377

378

379

380

381 382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

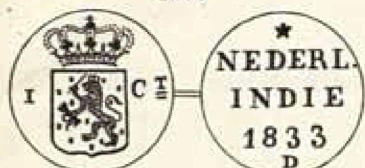

394

395

396

397

398

399

400

401

NEDERL.
INDIE
1835
V

402

403

404

405

406

407

408

A. 409 B.

NEDERL.
INDIE
1837
C

C. 410 D

411

NEDERL.
INDIE
1837
J

E. 412

413

a.

414

NEDERL.
INDIE
1837
J

b.

415

416

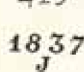
417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

a.

438

b.

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

a.	b.	c.	d.	e.
1839 J	1839 J	1839 J	1839 W	1839 W

450

a.

b.

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

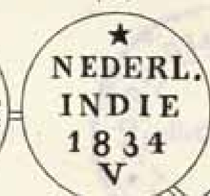

464

a. 465

466

b

a. 467

468

b.

469

472

470

471

